O'zbekiston Respublikasi
Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish qo‘mitasi

O'zbekiston Respublikasi Chorvachilikda rivojlantirish va hayvonlar salomatligini oshirish loyihasi uchun tayyorgarlik tadqiqotlari

Yakuniy hisobot
[Dastlabki versiya]

2025 yil noyabr oyi

Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi (JICA)

Japan Economic Research Institute Inc. (JERI)
Sanyu Consultants Inc. (SCI)

3R
JR(P)
25-021

Kirish

1. So‘rovnoma Asoslari

Chorvachilik sektori O‘zbekistonning muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, yalpi ichki mahsulotning (YaIM) qariyb 13 foizini tashkil etadi. Kichik fermerlarning bu sohadagi roli muhim, chunki ular chorva mahsulotlarining 90 foizdan ortig‘ini yetishtiradilar (Jahon banki, 2022). Kichik fermerlar daromadining 45-67 foizi chorvachilik tarmog‘iga to‘g‘ri kelgani bois, bu soha mamlakatda yangi ish o‘rinlari yaratish va qashshoqlikni qisqartirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Kelgusida aholi sonining o‘sishi prognoz qilinayotganligi sababli chorvachilik mahsulotlariga bo‘lgan talab ortishi, go‘sht va sutning o‘zini-o‘zi ta’minlash darajasi 2035 yilga borib mos ravishda 63 foiz va 76 foizga tushishi kutilmoqda. Shu bois O‘zbekistonda chorvachilik sohasi uchun mahalliy ishlab chiqarishni ko‘paytirish juda muhim.

Chorvachilikda o‘zini-o‘zi ta’minlash darajasini yaxshilash uchun ichki yem ishlab chiqarishni ko‘paytirish ham zarur. Biroq, yem yetishtiriladigan maydonlar qisqarib borayotgani sababli yem ekinlari hosildorligini oshirish ham muhimdir.

Chorvachilikning barqaror rivojlanishi uchun hayvonlar salomatligi muhim ahamiyatga ega, shuning uchun yuqumli kasalliklarning oldini olish uchun davlat muassasalari tomonidan veterinariya xizmati ko'rsatilishi kerak.

Loyiha chorvachilik fermerlari va tegishli korxonalarga ularning moliyaviy imkoniyatlarini yaxshilash uchun ikki bosqichli kredit (TSL) mablag'larini taqdim etadi, hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari bo'lgan jamoat laboratoriyalarini jihozlar bilan ta'minlaydi va chorvachilik fermerlari, agrobiznes, veterinariya shifokorlari va ilmiy-tadqiqot institutlariga ularning texnik darajasini oshirish uchun texnik yordam beradi. Ushbu so'rov loyihani shakllantirish uchun zarur ma'lumotlarni taqdim etish uchun o'tkazildi.

2. O‘zbekistonda chorvachilik tarmog‘ining hozirgi holati va muammolari

(1) O‘zbekistonda chorvachilik tarmog‘ining hozirgi holati va muammolari

O‘zbekistonning qishloq xo‘jaligi sektorining yalpi ichki mahsuloti 2022-yil holatiga ko‘ra qariyb 2,450 trillion so‘mni, qishloq xo‘jaligining yalpi ichki mahsulotdagi hissasi esa 23,0 foizni tashkil etadi. Qishloq xo‘jaligining ulushi iqtisodiyotda har yili 3,6 foizga o‘smoqda.

Chorvachilik subsektori milliy iqtisodiyotda hal qiluvchi rol o'ynaydi, chunki u qishloq xo'jaligi mahsulotining 50 foizini tashkil qiladi va ikki karra dengizga chiqish imkoni yo'q. O'zbekistonda hayvon oqsili asosiy manbai hisoblanadi. 2016-yilda chorvachilik yalpi ichki mahsulotida go‘sht yetishtirish 37,3 foizni, sut yetishtirish esa 41,9 foizni tashkil etdi. Tuxum, teri va jun mos ravishda 7,7%, 0,3% va

0,4%ni tashkil etdi.

Qishloq xo‘jaligida, shu jumladan chorvachilikda 3,54 million kishi ish bilan ta’minlangan, bu 2022-yilda sanoat tarmoqlari bo‘yicha barcha bandlikning qariyb 26,6 foizini tashkil etadi. Chorvachilik tarmog‘ida 560 ming kishi ish bilan ta’minlangan bo‘lib, 2018 yil holatiga ko‘ra, ularning 90 foizi go‘sht (46,0 foiz) va sut (41,5 foiz) yo‘nalishidagi chorvachilikka to‘g‘ri keladi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda aholi sonining o'sishi va buning natijasida iste'molning ortishi hisobiga chorvachilik mahsulotlari sezilarli darajada oshdi. Ishlab chiqarish hajmi 2013 yildagi 1788 ming tonnadan 2022 yilda 2726 ming tonnagacha, yani 50 foizga oshdi.

O‘zbekiston asosan o‘zini chorvachilik mahsulotlari bilan ta’minlaydi, tovuq go‘shtidan tashqari. 2021-yilda o‘z-o‘zini ta’minlash ko‘rsatkichlari mol go‘shti 96,7%, tovuq go‘shti 56,1%, qo’y go’shti 100%, tuxum 175,5%, asal 116,7%, va sariyog‘dan tashqari sut 100% ni tashkil etdi. Barcha chorvachilik mahsulotlari va go'sht bo'yicha o'zini o'zi ta'minlash ko'rsatkichlari mos ravishda 97,9% va 90,8% ni tashkil qiladi.

2017-yilda issiqxona gazlari (IG) chiqindilarining 20 foizi chorvachilik mahsulotlariga to‘g‘ri keldi. Chorvachilik sanoatining 84 foizi ichki fermentatsiyadan kelib chiqqanligi sababli, qoramol va sigirlar asosiy manbalar bo‘ldi.

So'nggi 30 yil davomida har bir sigirga IG emissiyasi deyarli bir xil bo'lib qoldi, garchi u biroz pasaygan bo'lsa ham. Chorva mollari sonining ko'payishi chorvachilik sektoridan CH_4 emissiyasini oshirdi.

(2) O'zbekiston moliya sektorining umumiy ko'rinishi

O‘zbekistonda yalpi ichki mahsulotning 24 foizi qishloq xo‘jaligi, 13 foizi chorvachilik sohasiga to‘g‘ri kelsa-da, qishloq xo‘jaligiga ajratilgan kredit qoldig‘i umumiy saldoning atigi 10 foizini, chorvachilik tarmog‘i esa 1 foiz atrofida. Buning sababi, qarz oluvchilar, ayniqsa kichik xo'jaliklar (i) kredit olish uchun ariza berish uchun zarur bo'lgan hujjatlarni tayyorlay olmaydilar, (ii) sotish bo'yicha hujjatlarga ega emaslar va (iii) garov uchun etarli aktivlarga ega emaslar. Banklar tomonidan taqdim etilgan yuqori foiz stavkalari kredit olishdan qochishning yana bir sababi bo'ladi. Boshqa tomondan, qishloq xo'jaligiga kredit berish tajribasiga ega bo'lgan banklar bundan mustasno, ko'plab banklar ushbu sektorga kredit berishni istamaydilar, chunki ular qishloq xo'jaligi bilan bog'liq o'ziga xos risklarni hisobga olish uchun etarli tajribaga ega emaslar.

3. Chorvachilik sohasiga oid siyosatlar tahlili, chorvachilik sohasini moliyalashtirish, davlat tomonidan koʻrsatiladigan yordam va rivojlanish boʻyicha hamkorlar tomonidan taqdim etiladigan qoʻllab-quvvatlash

(1) Chorvachilik sohasi siyosati

“O’zbekiston – 2030” Strategiyasi

"Oʻzbekiston - 2030" strategiyasi Oʻzbekistonning kelgusi yetti yillik asosiy taraqqiyot yoʻnalishini belgilovchi muhim hujjat sifatida qabul qilingan davlat dasturidir. Mazkur strategiya beshta ustuvor yoʻnalish boʻyicha 100 ta maqsadni amalga oshirishni koʻzda tutadi.

Qishloq xoʻjaligi va chorvachilik sohasidagi maqsadlar quyidagilarni oʻz ichiga oladi: qishloq xoʻjaligi mahsulotlari eksportini koʻpaytirish, ozuqa yetishtirish va yaylovlardan unumli foydalanishni kuchaytirish, qishloq xoʻjaligi va chorvachilik sugʻurtasini rivojlantirish, suv tejovchi sugʻorish orqali ekin maydonlarini kengaytirish, shoʻrlanishdan zarar koʻrgan yerlarni kamaytirish, iqlim oʻzgarishiga qarshi choralar koʻrish hamda qishloq xoʻjaligi sohasida klasterlarni shakllantirish. Boshqa maqsadlar orasida kambagʻallikni qisqartirish, aholining daromadlarini oshirish, yoshlar bandligini ragʻbatlantirish va mehnat unumdorligini yaxshilash mavjud.

Oʻzbekiston Respublikasining 2020-2030 yillarga moʻljallangan qishloq xoʻjaligini rivojlantirish strategiyasi

Oʻzbekistonda qishloq xoʻjaligi islohotlarini rivojlantirish boʻyicha ushbu strategiya 2019-yilda ishlab chiqilgan. Strategiyaning ustuvor yoʻnalishlari quyidagilarni oʻz ichiga oladi: oziq-ovqat xavfsizligini yaxshilash, agrobiznesni kuchaytirish, davlat nazoratini kamaytirish va xususiy sarmoyalarni oshirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish, davlat xizmatlari sifatini yaxshilash, davlat xarajatlarini bosqichma-bosqich diversifikatsiya qilish, qishloq xoʻjaligi sohasida ilmiy, ta’lim, axborot va maslahat xizmatlarini rivojlantirish, qishloq hududlarini barqaror rivojlantirish hamda mahalliy ehtiyojlarga mos keladigan strategiyalarni ishlab chiqish va ishonchli statistik ma’lumotlarni yoʻlga qoʻyish.

Strategiyada, shuningdek, uni 2030-yilgacha amalga oshirish yoʻl xaritasi ham keltirilgan. Chorvachilik sohasiga kelsak, strategiya oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilaydi. Bular qatoriga "chorvachilikda mahsuldorlikni oshirish, baliq va parranda goʻshti ishlab chiqarishni barqaror rivojlantirish hamda sut ishlab chiqarishni koʻpaytirish boʻyicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish" kabi tadbirlar kiradi.

Strategiyaning ustuvor yoʻnalishlaridan biri “III.. Sohalarni boshqarishda davlat ishtirokini qisqartirish va koʻproq investitsiyalarni jalb qilish”. Ushbu maqsadga erishish chora-tadbirlari qatoriga (i) xalqaro moliya institutlarining kredit liniyalarini ta’minlash boʻyicha investitsiya dasturlarini ishlab chiqish, (ii) tijorat banklari tomonidan dehqon va fermerlarga mablagʻ ajratish mexanizmini takomillashtirish kiradi.

Chorvachilik sohasi va uning tarmoqlarini rivojlantirish bo‘yicha 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan dastur

Bu 2022-yilda ishlab chiqilgan oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash maqsadidagi chorvachilik sohasini rivojlantirish dasturi bo‘lib, quyidagi maqsadlarni o‘z ichiga oladi: Yuqorida qayd etilgan dasturga erishish uchun maqsadli ko‘rsatkichlar va 2026-yilgacha bo‘lgan yo‘l xaritasi quyidagicha belgilandi.

- Aholini oziq-ovqat bilan ta’minlash va chorvachilik ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish
- Raqobatbardosh chorvachilik mahsulotlarining ishlab chiqarish hajmi va qo‘shilgan qiymatini oshirish
- Tabiiy resurslardan samarali foydalanish va atrof-muhitni har tomonlama asrash
- Chorvachilik sohasiga oid infratuzilmani rivojlantirish (chorvachilik texnologiyalari va veterinariya xizmatlarini taqdim etishni o‘z ichiga olgan holda)
- Chorvachilik sohasidagi ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini hamda ilmiy asoslangan amaliy tadqiqotlarni takomillashtirish

(2) Boshqa rivojlanish hamkorlari tomonidan chorvachilik tarmog‘iga ko‘rsatilayotgan yordam

Yaqinda bir qator rivojlanish hamkorlari O‘zbekistonda chorvachilik sohasi bo‘yicha loyihalarni amalga oshirdi. Asosiy rivojlanish hamkorlari qatoriga Jahon banki (Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki: XTTB/Xalqaro taraqqiyot uyushmasi: XTU), Osiyo taraqqiyot banki (OTB), Fransiya taraqqiyot agentligi (FTA), Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish xalqaro jamg‘armasi (QXRXJ) va Germaniya xalqaro hamkorlik tashkiloti (GXHT) kiradi. Jahon banki, OTB, FTA va QXRXJ tomonidan moliyalashtiriladigan loyihalar taklif etilayotgan JICA loyihasiga o‘xshash moliyaviy sxemani (ikki bosqichli kredit) o‘z ichiga oladi.

4. O'zbekistonda chorvachilik sektori qiymat zanjiri, chorva mollari yetishtiruvchilari va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalar haqida umumiy ma'lumot

O‘zbekistonda chorvachilik qishloq xo‘jaligining eng samarali tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Uning ichki talabi jadal sur'atlar bilan o'sib borayotgani bois, ichki bozor salohiyati ham yuqori baholanmoqda. Ayni paytda mahsulotning asosiy qismi mamlakat ichkarisida iste'mol qilinadi va ozgina qismi eksport qilinadi. Shunga ko‘ra, milliy talabni qondirish uchun ichki bozorni chorvachilik mahsulotlari bilan barqaror ta’minlash ustuvor masala hisoblanadi. Kelgusida chorvachilik mahsulotlarini eksport qilish yaqinda tartibga solinmaganligi sababli o'sishi kutilmoqda. Shu munosabat bilan oziq-ovqat xavfsizligi global standartlariga mos keladigan xalqaro sertifikatlangan inspeksiya tizimini yaratish ham muhim ahamiyatga ega.

Ushbu so'rovda Tadqiqot guruhi fermer xo'jaliklarining iqtisodiy tadqiqotini o'tkazdi, shuningdek, O'zbekistondagi turli chorvachilik mahsulotlarining qiymat zanjirini tahlil qildi. Tadqiqot guruhi tomonidan chorvachilik tarmog'ining qo'shilgan qiymat zanjiri muammolari va ehtiyojlari

quyidagilardan iborat:

Chorvachilik	Qiyinchiliklar va ehtiyojlar
Qoramol	• Ozuqa yetishtirish uchun yer va suv resurslari cheklangan va yer birligiga unumdorlikni oshirish zarurati mavjud (har bir hududga mos yaylov va ozuqa ekinlari navlarini joriy etish, suvni tejaydigan sug'orish, qishloq xo'jaligini o'rnatish yoki modernizatsiya qilish kabi tegishli ishlov berish texnikasi). yem yetishtirish uchun mashinalar va boshqalar) • Fermerlar, asosan, yaxshilangan zotlardan qochib, mahsuldorligi past mahalliy zotlarni yetishtiradilar • Ko'pgina ishlab chiqaruvchilar oz miqdorda chorva mollarini boqayotgani sababli, ular uchun chorva mollarini ko'paytirish va naslchilik ob'ektlarini kengaytirish zarur. Bundan tashqari, sanitariya va issiqlik nazoratini yaxshilash orqali kasalliklarni kamaytirish uchun shiyponlarni kengaytirish yoki yangilash kerak. • Begona o'tlar bilan ifloslangan pichan va ikkilamchi fermentatsiya bilan silos kabi ozuqa sifati haqida xavotirlar mavjud. • Tegishli ozuqa tayyorlash uskunalari cheklangan. • Yakka tartibdagi qoramollar salomatligini boshqarish alohida ishlab chiqaruvchilarning tajribasi asosida amalga oshiriladi va ma'lumotlarni boshqarish uchun raqamli qurilmalardan foydalanish zarurati mavjud. • Emlashlar olib borilayotgan bo'lsa-da, davlat tashkilotlari tomonidan kasallik diagnostikasi tizimi zaif bo'lgani uchun qaysi kasalliklar keng tarqalganligi aniq emas. • Go'ngni kompost qilish texnologiyasi joriy etilmagan. • Mastit va tuyoq kasalliklari ko'p. • So‘yish sexlari va sutni qayta ishlash korxonalarini kengaytirish va qo‘shimcha qiymat berish zarur.
Qo'y va echki	• Mavjud yaylovlarni kengaytirish uchun quduq qazish (yangi qurilish va ta'mirlash) talab qilinadi. • Hayvonlar sonining ko'payishi o'simliklarning degradatsiyasiga olib keladi
Parranda	• Yirik parrandachilik xo‘jaliklarini kengaytirish hisobiga bozorni barqaror ta’minlashga erishildi. Biroq, tovuqlarga bo'lgan talab ortib bormoqda va ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish kerak. Zararsizlik nuqtasiga erishish uchun 50 000 va undan ortiq qushlarni boqish kerak bo'lganligi sababli, masshtabni kengaytirish muhim ahamiyatga ega. • Davlat ko‘magida kichik va o‘rta parrandachilik xo‘jaliklari o‘z biznesini kengaytirishga tayyor. • Oziq-ovqatning ma'lum foizi chetdan keltiriladi, oziq-ovqat xavfsizligi va ishlab chiqarish barqarorligi uchun mahalliy ishlab chiqarishni ko'paytirish kerak. • Kichik va o'rta ishlab chiqaruvchilarda chiqindilarni boshqarish tizimi yetarli emas.
Asalari	• Ishlab chiqarish texnologiyasini takomillashtirishdan ko'ra savdo kanallarini rivojlantirishga ko'proq ehtiyoj bor • Ichki bozorda talab yuqori

Manba: Turli intervyular asosida tayyorlangan

Tadqiqot guruhi chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalar, shu jumladan xom ashyo va savdo kompaniyalari, o'simliklarni qayta ishlash korxonalari, veterinariya kompaniyalari, veterinariya kompaniyalari, shuningdek, chorvachilikni qayta ishlash kompaniyalari, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotish va restoranlar, ularning muammolari va ehtiyojlari haqida.

Umuman olganda, chorvachilik tarmog'idagi to'siqlar qo'shimcha qiymat zanjirining yuqori oqimida, ya'ni ishlab chiqarish, ishlab chiqarish va qayta ishlashda aniqlanadi, lekin tarqatish va sotish kabi quyi oqimda emas. Chorvachilik mahsulotlariga talab yuqori bo‘lganligi sababli sut korxonalari, qassobxonalar (qushxonalar) va chakana savdo korxonalari sotish va marketingda hech qanday muammoga duch kelmaydi. Chorvachilik mahsulotlariga bo‘lgan talabning yanada ortishi kutilmoqda, chunki hozirgi vaqtda ichki talab ichki taklifdan ko‘p.

Chorvachilik mahsulotlariga talab yuqori bo'lganligi sababli, qo'shilgan qiymat zanjirining yuqori qismidagi ishtirokchilar yoki ishlab chiqaruvchilar kapital qo'yilmalarni amalga oshirishga tayyor. Biroq, chorvachilik mahsulotlari yetishtirish so‘rovida so‘ralgan ishlab chiqaruvchilarning faqat yarmi banklardan kredit olishga tayyor ekanliklarini bildirgan. Chorvachilikning barcha turlarini ishlab chiqaruvchilar ham imtiyozli kreditlardan foydalanish - ishlab chiqarishdagi asosiy muammo ekanligini aytishdi.

Ishlab chiqaruvchilarga zarur bo'lgan asosiy jihozlar shiypon va naslchilik hisoblanadi. Ayniqsa, sut chorvachiligida traktor, kombayn, sutni qayta ishlash korxonalariga talab ham yuqori.

O'zbekistonda chorvachilikning butun qiymat zanjiri jarayonlarida eng katta muammo yuqori oqim tomonida, ya'ni "past mahsuldorlik"da. Past mahsuldorlikning asosiy sabablaridan biri bu "oziq-ovqat ishlab chiqarish". Hosildorlik "resurslar" miqdori va sifatiga bog'liq bo'lganligi sababli, ushbu tadqiqot birinchi navbatda "resurslar"ni tahlil qiladi.

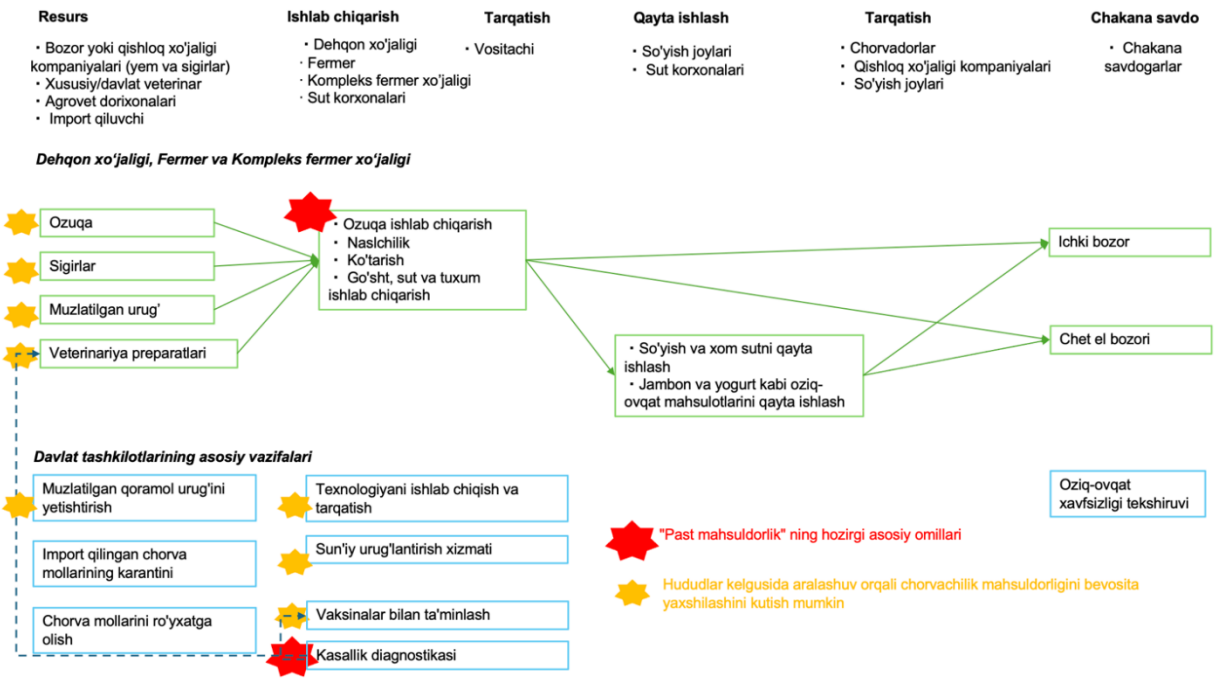

“Qiymat zanjirining “resurs” jarayonining ishtirokchilari zotlarni yaxshilash, sun’iy urug‘lantirish xizmatlari, veterinariya xizmatlari, emlash va ozuqa bilan shug‘ullanuvchi xususiy kompaniyalar va davlat tashkilotlaridir”. Bular naslchilik, nazorat va oziqlantirish bilan bog'liq bo'lib, ular "hosildorlikni" oshirish uchun juda muhimdir. So'rov guruhi chorva mollarining qiymat zanjiri mahsuldorligiga to'sqinlik qiladigan "resurs" jarayonida ishtirok etgan biron bir xususiy ishtirokchini aniqlamadi. Moliyaviy institutlardan kredit olib, “resurs” sub’ektlari ishlab chiqarish liniyalarini kengaytirish va ishlab chiqarish jarayonlarini qayta ko‘rib chiqish orqali ozuqa sifatini yaxshilash hisobiga ozuqa unumdorligini oshiradi. Veterinariya dori-darmonlari savdosi va veterinariya xizmati ko'rsatuvchi kompaniyalar qo'shimcha qiymat zanjiridagi asosiy masalalardan biri chorva kasalliklarini tashxislash

ekanligini ta'kidladilar. Bu muammoni davlat tashkilotlari tomonidan kasalliklarni tashxislash tizimini kuchaytirish orqali hal qilish mumkin.

“Resurs” jarayonida yotgan yana bir masala veterinariya vaksinalari va dori vositalarini ishlab chiqarishdir. Xuddi shunday, vaksinalar, dori-darmonlarni ta'minlash "ishlab chiqarish" jarayonidagi muhim masalalardan biridir. Davlat tashkilotlarining ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda hayvonlarga qarshi vaksinalar ishlab chiqarishga ruxsat berilgan yagona organ Samarqanddagi Veterinariya ilmiy-tekshirish instituti hisoblanadi, biroq uning ishlab chiqarish quvvati cheklangan. Veterinariya dori vositalarining mahalliy ishlab chiqarilishi ham cheklangan, chunki dori vositalarining atigi 30 foizga yaqini mamlakatimizda ishlab chiqariladi, qolgani esa chetdan keltiriladi. Shunga qaramay, sohadagi manfaatdor tomonlar veterinariya vaksinalari va dori-darmonlar bilan ta'minlashni chorvachilik tarmog'ining mahsuldorligiga to'sqinlik qilayotgan asosiy muammo sifatida tan olishmadi.

Ishlab chiqaruvchilar yoki chorvador fermerlar, "resurs materiallari"ni sotib olishda, yetkazib berishda muammolar mavjudligini ta'kidladilar. Xususan, ko'plab ishlab chiqaruvchilar vaksinalar, kimyoviy moddalar va dori-darmonlarga kirishda muammolarga duch kelishdi. Biroq, ularni ko'proq "resurs" xarajatlari tashvishga solayotganga o'xshaydi, chunki ularning ko'pchiligi yaxshilangan zot, sun'iy urug'lantirish, ozuqa, texnika, mexanizatsiya xizmatlari, vaksinalar, kimyoviy moddalar va dori-darmonlar qimmatga tushganini ta'kidladilar.

Ko'paytirish, nazorat qilish va oziqlantirish o'rtasida "ishlab chiqarish" jarayonining ishtirokchilari masala oziqlantirishda, xususan, ozuqa narxida ekanligiga ishonishadi. Shuningdek, ular ozuqa mahsuldorligini oshirish, silos va pichanni to‘g‘ri qayta ishlash uchun qishloq xo‘jaligi texnikasini joriy etish va texnik ko‘nikmalarni oshirish zarur, deb hisoblaydilar. Chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarni o‘rganishda ham ana shunday ehtiyojlar aniqlandi.

Tadqiqot guruhi, shuningdek, yaxshilangan zotlarni joriy etish zarurligini aniqladi. Xuddi shunday, chorvachilik ishlab chiqaruvchilari tadqiqoti hayvonlarni sotib olish uchun kuchli moliyaviy ehtiyojni aniqladi. Chorvachilik uchun omborlarga bo'lgan ehtiyoj ham katta bo'lganligi sababli, ishlab chiqaruvchilar zotlarni yaxshilashdan tashqari, "ishlab chiqarish" ni ko'paytirishni maqsad qilgan ko'rinadi.

Garchi “qayta ishlash” chorvachilikning “past mahsuldorligi”ning asosiy sababi bo'lmasa-da, uning qayta ishlash quvvati bilan bog'liq muammo bor. “Ishlab chiqarish” jarayonidagi to‘siqlar bartaraf etilgach, go‘sht va sut ishlab chiqarish hajmi ortib borsa, sanitariya me’yorlariga javob beradigan ko‘proq birlamchi qayta ishlash korxonalari kerak bo‘ladi. "Qayta ishlash" quvvatlarining oshishi ishlab chiqaruvchilarni ishlab chiqarishni ko'paytirishga undaydi. Boshqacha qilib aytganda, kapital qo'yilmalar orqali "ishlab chiqarish" va "qayta ishlash" bir vaqtning o'zida kuchaytirilishi kerak. Xuddi shunday, agar kapital qo'yilmalar hisobiga ishlab chiqarish hajmi oshsa, “resursga” talab ham ortadi. Shu sababli, butun qiymat zanjirini rivojlantirish uchun "resurs", "ishlab chiqarish" va "qayta ishlash"

bir vaqtning o'zida kuchaytirilishi kerak.

Davlat organlarining asosiy vazifalari orasida chorva kasalliklarini aniqlash tizimi markaziy masala bo'ladi. Asosan davlat laboratoriyalarida tegishli jihozlar mavjud emasligi sababli O‘zbekistonda chorva kasalliklarini to‘g‘ri tashxislash ishlari olib borilmayapti. Natijada tegishli profilaktika, davolash va nazorat choralari, shuningdek, kasallik diagnostikasi asosida emlash amalga oshirilmagan. Bu O'zbekistonda chorvachilikni boshqarishda asosiy muammo bo'lib tuyuladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, past mahsuldorlik O'zbekistonda chorvachilik qiymati zanjirida asosiy muammo bo'lib, asosiy to'siq qo'shimcha qiymat zanjiri yoki "ishlab chiqarish" jarayonida yuqori oqimda yotadi. Xususan, chorvachilik tarmog‘ining past mahsuldorligining asosiy sababi ozuqa ta’minoti bo‘lardi. Shuning uchun chorvachilik sanoatida yuqori mahsuldorlikka erishish uchun ozuqa mahsuldorligini oshirish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, suv resurslarini tejash texnologiyasini joriy etish va ozuqa ishlab chiqarishda iqlim o'zgarishiga qarshi choralar ko'rish kerak.

Tadqiqot guruhi fermer xo'jaliklarining iqtisodiy so'rovi va chorvachilik bilan bog'liq kompaniya so'rovi asosida chorvachilik sektorining potentsial investitsiya talabini baholadi. Ushbu hisob-kitob O'zbekistonda chorvachilikni rivojlantirish uchun investitsion talablarni baholaydi. Bu chorvachilikning to'rtta asosiy turi, ya'ni go'shtli qoramol, sut yo'nalishidagi qoramol, echki va qo'y va parrandaning oziq-ovqat qiymati zanjirlari uchun amalga oshirildi.

Potentsial investitsiya talabi fermer xo‘jaliklarining taxminiy sonini har bir fermer xo‘jaligi bo‘yicha taxminiy investitsiya talabiga ko‘paytirish yo‘li bilan hisoblab chiqilgan. Butun chorvachilik tarmog‘ining umumiy potentsial investitsiya talablari ushbu to‘rtta asosiy chorvachilik mahsulotining umumiy potentsial investitsiya ehtiyojlarini ularning qishloq xo‘jaligi yalpi ichki mahsulotiga qo‘shgan hissasi darajasiga bo‘lish yo‘li bilan baholandi.

Yuqorida tavsiflangan baholash usuli bo‘yicha olib borilgan hisob-kitoblar natijasida to‘rtta asosiy chorvachilik turi (go‘shtli qoramol, sut yo‘nalishidagi qoramol, echki/qo‘y va parranda)ning oziq-ovqat qiymat zanjiri uchun yalpi potentsial moliyaviy talablar taxminan 11,6 milliard AQSh dollari miqdorida baholandi. Ushbu to'rtta asosiy chorvachilik turi umumiy chorvachilik mahsulotlarining qariyb 87% ni tashkil qilganligi sababli, butun chorvachilik sanoati uchun yalpi potentsial moliyaviy talablar, shu jumladan qolgan 13%, taxminan 13,3 milliard AQSh dollarini tashkil qiladi.

Tadqiqot guruhi, shuningdek, fermer xo'jaliklarining iqtisodiy o'rganish natijalari bo'yicha chorvachilik sohasidagi gender holatini ko'rib chiqdi.

Chorvachilikda gender sharoitlariga kelsak, ayollarning roli va mas'uliyati asosan ishlab chiqaruvchilar bilan suhbatlar orqali aniqlandi. Majmuadan tashqari chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi maqsadli oila a’zolarining o‘rtacha soni erkaklar va ayollar uchun mos ravishda 3,5 va 2,3 uy xo‘jaligiga to‘g‘ri keladi, ya’ni erkaklar soni ayollarnikidan bir oz ko‘proq.

Sut chorvachilik fermalarida asosan erkaklar shug'ullanadigan yoki erkaklar ham, ayollar ham bajaradigan ko'plab vazifalar mavjud, ayollarning asosiy ishi cheklangan. Xususan, sog‘in sigir zotlarini tanlash, sigirlarni sotish joyi to‘g‘risidagi qarorlar, mulkchilik kabi boshqaruv masalalari erkaklar tomonidan nazorat qilinadi. Biroq, erkaklar va ayollar birgalikda boshqaruv masalalariga jalb qilingan ayrim holatlar mavjudligini hisobga olsak, ayollar boshqaruv ishlaridan butunlay chetlashtirilmaydi. Bundan tashqari, ayollar sog'ish, sutni sterilizatsiya qilish, bolalash, molxona tozalash, omborxona harorati va sanitariya nazorati kabi og'ir mehnatni talab qilmaydigan yopiq joylarda ishlashlari mumkin. Go'shtli chorvachilikda erkaklar sog'in sigirlarga qaraganda muhimroq rol o'ynaydi. Qo‘y va echki yetishtirishda xotin-qizlar chorvachilikni tozalash, boshqarish, sanitariya holatini nazorat qilish, junni qayta ishlash bilan shug‘ullansa-da, faqat erkaklar tomonidan bajariladigan boshqa ishlar ham ko‘p. Ayollarning qo'y va echki etishtirishga jalb qilish darajasi sut chorvachiligiga qaraganda past. Xususan, qo‘y va echkilarga egalik qilish, xaridorlar bilan muzokaralar olib borish, asosan, erkaklar tomonidan amalga oshiriladi. Parrandachilikda ayollar tuxum yig'ish, oziqlantirish, tozalash, boshqarish va boqish maydonchalarini sanitariya qilish, shuningdek, ozuqa tayyorlash yoki sotib olishda katta ishtirok etadilar. Ayollar parrandachilikda ishtirok etishlari mumkin, chunki ishni yopiq joylarda bajarish mumkin, bu esa og'ir yuklarni talab qilmaydi. Boshqa tomondan, erkaklar asosan tovuqlarga egalik qilish, daromaddan foydalanish to'g'risida qaror qabul qilish va xaridorlar bilan muzokaralar olib borish uchun mas'uldirlar, bu esa sut mollari, qo'y va echki ishlab chiqaruvchilarga o'xshaydi.

Chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarda ayollar ko'pincha ofis xonalari va qayta ishlash korxonalarini tozalash, shuningdek jihozlarni tozalash va tozalash uchun javobgardir. Qayta ishlash, ishlab chiqaruvchilar bilan aloqa o‘rnatish, buxgalteriya hisobini yuritishda ham ayol xodimlar shug‘ullanadi. Ayollar chorvachilik bilan bog'liq ayrim kompaniyalarda bozor ma'lumotlarini ham yig'ishsa-da, ular qaror qabul qilish va kredit olish uchun ariza berishda kamdan-kam ishtirok etadilar. Ularning kompaniya boshqaruvidagi ishtiroki ham cheklangan.

O‘zbekistondagi chorvachilik bilan bog‘liq laboratoriya va ilmiy-tadqiqot institutlarida xotin-qiz kadrlar keng yo‘lga qo‘yilgan. Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazida respublika, viloyat va tumanlar darajasida jami 2,251 nafar xodim ishlaydi; Ularning 982 nafarini ayollar tashkil etib, jami xodimlarning 44 foizini tashkil etadi.

5. Ekologik va ijtimoiy masalalar

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001-yil 31-dekabrdan kuchga kirgan va 2018-yil noyabr oyida qayta ko'rib chiqilgan 491-sonli qarori O'zbekistondagi ekologik masalalarni ko'rib chiqish uchun zarur bo'lgan hujjatlar va tartiblarni belgilaydi. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 7 sentabrdagi "Atrof-muhitga ta'sirni baholash mexanizmini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi 541-sonli qarori (541-sonli qaror) yana kuchga kirdi.

Yuqorida aytib o'tilgan qarorlar asosida har bir taklif etilayotgan loyiha atrof-muhitga ta'sir qilish xavfi

yuqori (I toifa), o'rta (II toifa), past (III toifa) yoki mahalliy (IV toifa) deb tasniflanadi.

Loyihani O'zbekistonda amalga oshirishdan oldin u EIA dan o'tishi kerak. I, II yoki III toifalarga tegishli loyihaning tashabbuskori quyidagi tartib-qoidalarga muvofiq EIA to'g'risidagi hisobotni tayyorlashi va taqdim etishi shart:

	I toifa	II toifa	III toifa	IV toifa
Kerakli hujjatlar	EIA o'tkazish uchun ariza shakli EIA hisoboti	EIA o'tkazish uchun ariza shakli EIA hisoboti	EIA o'tkazish uchun ariza shakli EIA hisoboti	EIA o'tkazish uchun ariza shakli
EIA hisobotini ko'rib chiqish uchun mas'ul tashkilot	Atrof-muhitga ta'sirni baholash markazi	Atrof-muhitga ta'sirni baholash markazi среду	Atrof-muhitga ta'sirni baholash markazining Davlat idorasi	Atrof-muhitga ta'sirni baholash markazining Davlat idorasi
Sinov davri	20 ish kuni	15 ish kuni	10 ish kuni	5 ish kuni

Manba: 541-sonli qaror

JICA Ekologik va ijtimoiy masalalar bo‘yicha yo‘riqnomasi (JICA yo‘riqnomasi) va O‘zbekistondagi qonunlar va qoidalar o‘rtasidagi aniqlangan asosiy bo‘shliqlar monitoring va axborotni oshkor qilish bosqichlaridadir. Ushbu kamchiliklarni bartaraf etish uchun taklif etilayotgan loyihaning konsalting xizmatlari yakuniy foydalanuvchilar va IMIlarga monitoring va axborotni oshkor qilish tartib-qoidalarini tushunishda yordam berishi kerak.

6. Rivojlantirish senariylari va taklif qilingan loyiha dizayni

(1) Taklif etilayotgan rivojlantirish senariylari

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, O'zbekistonda chorvachilik mamlakat aholisini hayvon oqsili bilan ta'minlaydi va sanoatning muhim tarmog'i hisoblanadi. U YaIMning 13 foizini ishlab chiqaradi va 250 ming kishini ish bilan ta'minlaydi.

Bundan tashqari, qishloq joylaridagi ko'plab kambag'al aholining daromadlari qishloq xo'jaligiga bog'liq bo'lganligi sababli, chorvachilik sohasini rivojlantirish qashshoqlikni kamaytirish nuqtai nazaridan ham muhimdir.

Tadqiqot guruhi chorvachilik sohasi va siyosat yo'nalishlari bilan bog'liq ijtimoiy va milliy darajadagi muammolardan kelib chiqqan holda, "xavfsiz chorvachilik mahsulotlari bilan barqaror ta'minlash" ga ega bo'lgan quyidagi rivojlanish stsenariylarini ko'rib chiqdi.

1-rivojlantirish senariysi: Oziq-ovqat xavfsizligini oshirish

(1) mahalliy ozuqa ishlab chiqarishni ko‘paytirish, (2) yaylovlardan to‘g‘ri foydalanishni rag‘batlantirish va (3) chorvachilik mahsuldorligi va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish orqali O‘zbekiston o‘zini chorvachilik mahsulotlari, jumladan, ozuqa bilan ta’minlash darajasini oshirishi va oziq-ovqat xavfsizligiga hissa qo‘shishi mumkin.

2-rivojlantirish senariysi: Chorvachilik zanjirlarini takomillashtirish va xavfsiz mahsulotlarni yetkazib berish

(4) Chorvachilik mahsulotlarini tarqatish va qayta ishlashni takomillashtirish, (5) Hayvonlar kasalliklari diagnostikasini kuchaytirish va (6) Oziq-ovqat xavfsizligini tekshirishni kuchaytirish orqali O‘zbekiston chorva mollarining qiymat zanjirini va xavfsiz chorvachilik mahsulotlari bilan ta’minlashni kuchaytirishi mumkin.

3-rivojlantirish senariysi: Iqlim o'zgarishiga qarshi kurash choralari

Iqlim o'zgarishi bo'yicha chora-tadbirlarni "1-rivojlantirish stsenariysi: oziq-ovqat xavfsizligini yaxshilash" va "2-rivojlantirish stsenariysi: chorva mollarining qiymat zanjirini oshirish va xavfsiz mahsulotlar bilan ta'minlash" kabilarni o'zaro bog'liq masala sifatida ko'rib chiqish mumkin. Ikkala senariydagi tadbirlar va qarorlar ham iqlim o'zgarishiga qarshi choralar (yumshatish va moslashish) bo'lishi mumkin.

(2) Tavsiya etilgan loyiha dizayni

Ushbu tavsifda taklif qilingan loyiha chorvachilik sektoridagi fermerlar va qishloq xo'jaligi bilan bog'liq kompaniyalarga ikki bosqichli kredit berish orqali moliya, fermer xo'jaliklarini boshqarish va chorvachilik texnologiyalaridan foydalanishni yaxshilash, va chorvachilik kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish bo'yicha davlat laboratoriyalarining imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, fermerlar, agrobiznesmenlar va ilmiy-tadqiqot institutlariga texnik yordam ko'rsatish, shu bilan oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashga hissa qo'shishga qaratilgan. Bundan tashqari, loyiha ish o'rinlari yaratish orqali qashshoqlikni kamaytirishga yordam berishi kutilmoqda.

Loyiha uchta komponentdan iborat bo'ladi (i) ikki bosqichli kredit, (ii) asbob-uskunalar bilan ta'minlash va (iii) konsalting xizmatlari.

(i) Ikki bosqichli kredit (TSL)

Tadqiqot guruhi tomonidan taklif qilingan TSLning moliyaviy oqimi quyidagi diagrammalarda ko'rsatilgan. Tadqiqot guruhi taklif qiladi: kreditlar yoki O‘zbekiston hukumati tomonidan ishtirokchi moliyaviy institutlar (IMI)ga beriladigan kreditlar uchun kredit muddati 20 yil, shu jumladan 5 yillik imtiyozli davr bian, JICAdan hukumatga ODA krediti muddati ham 20 yil.

Subkredit olish huquqiga ega bo'lgan qarz oluvchilar chorvadorlar va qishloq xo'jaligi bilan bog'liq kompaniyalardir, ammo boshqa qarz oluvchilar, masalan, qayta ishlash korxonalari, logistika kompaniyalari va xom ashyo kompaniyalari ham subkredit olish huquqiga ega bo'ladilar.

Ushbu Loyihaning chorvachilik ko'lami sigirlar, qoramollar, qo'ylar, echkilar, tovuqlar, otlar va tuyalar (oziq-ovqat uchun), quyonlar, asalarichilik va shunga o'xshash hayvonlarni o'z ichiga oladi, lekin

baliqchilikni o'z ichiga olmaydi.

Yakuniy foydalanuvchi o'z aylanma mablag'lari uchun sub-kredit jarayonlarining maksimal 20 foizidan foydalanishi mumkin. IMI sub-kreditlarni faqat loyihani amalga oshirish guruhi (PIU) investitsiya nazorat roʻyxati asosida IGni yumshatish va moslashtirish choralariga toʻgʻri kelishini tasdiqlaganidan keyin beradi.

(ii) Uskunalar bilan ta'minlash

Ushbu loyihada davlat laboratoriyalari, xususan, Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari uchun uskunalar xarid qilish taklif etiladi. Markazlarda kasalliklarni aniqlash uchun fermerlardan yuborilgan sinov namunalarini aniq va tezkor tekshirish imkoniyati yaratilishi kutilmoqda. Umuman olganda, bunday asbob-uskunalarni xarid qilish orqali Oʻzbekistonda hayvonlar kasalliklarini aniqlash va yuqumli kasalliklarga qarshi kurashish imkoniyatlari mustahkamlanadi. Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlariga analitik uskunalarni joriy etish orqali oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish salohiyati ham kuchaytiriladi, chunki Markazlar Oʻzbekistondagi yangi oziq-ovqat mahsulotlarining oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish uchun ham javobgardir.

(3) Ushbu loyihaning ekologik va ijtimoiy jihatlari

Kichik loyiha doirasida investitsiyalar chorva mollari, qishloq xo'jaligi texnikalarini sotib olish, chorvachilik majmualarini qurish, kompost va bioo'simliklar ishlab chiqarish zavodlari va ozuqa sotib olishni o'z ichiga oladi. Ushbu holatlarning hech birida bunday kichik loyihalar muhim ekologik va ijtimoiy oqibatlarga olib kelmaydi.

Ushbu loyihada har bir kichik loyihaga ekologik kategoriya berilgan. O'zbekistonda loyihalar mazmuni va ko'lamiga qarab I, II, III va IV toifalarga bo'linadi. Chorvachilik sohasidagi loyihalar quyidagi jadvalda ko'rsatilgandek toifalarga bo'linadi. I va II toifalarga ajratilgan, shuningdek A JICA toifasiga kiruvchi kichik loyihalar subkredit olish huquqiga ega bo'lmaydi.

Bundan tashqari, ushbu loyiha doirasida taqdim etilgan subkreditlar yerni sotib olishga yoki jamoat maqsadlarida majburiy ko'chirishga olib kelmasligi kutilmoqda.

Loyiha O'zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligi va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan, shuning uchun charm sanoatidagi kichik loyiha B toifasiga kirsa ham, loyiha doirasidagi moliyalashtirishdan chetlatish huquqiga ega bo'lmaydi.

(4) Ushbu loyiha doirasida gender masalalarini hisobga olish bo`yicha tashabbuslar

Shu sababli, Tadqiqot guruhi ushbu Loyiha chorvachilik ishlab chiqaruvchilari uchun chorva mollari va mahsulotlarining gigiyenasini boshqarish va marketingi bo'yicha biznes seminarlar tashkil etishni taklif qiladi. Loyiha ayollarni potentsial oxirgi foydalanuvchi bo'lishidan qat'i nazar, biznes seminarlariga jalb

etishga harakat qilishi kerak. Loyiha uchun Hakimiyat va Ishbilarmon ayollar assotsiatsiyasi bilan hamkorlikda ushbu trening ishtirokchilarining kamida 30% yuqorida aytib o'tilganidek ayollar bo'lishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Ayollar soni markazlar xodimlarining deyarli yarmini, o'rtacha 44% ni tashkil qiladi. Shunday qilib, Markazlarni kuchaytirish ayol xodimlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. So'rov guruhi asbob-uskunalar va materiallardan foydalanish bo'yicha treninglarda ishtirok etuvchi ayol xodimlarning ulushi 50% dan ortiq bo'lishi kerakligini taklif qiladi.

(5) Ushbu loyihani amalga oshirish natijasida issiqxona gazlari (IG) chiqindilarini kamaytirish

Tadqiqot ushbu Loyihaning IG emissiyasiga ta'sirini baholadi. IG nazorat ro'yxatida ko'rsatilganidek, IMI yakuniy foydalanuvchiga go'sht va sut yo'nalishidagi qoramollarni sotib olish uchun subkreditlar berganida, oxirgi foydalanuvchilar sotib olgan kamida 70% (kichik bizneslar uchun 50%) yaxshilangan zotlarga to'g'ri kelishi kerak. Yakuniy foydalanuvchilar, shuningdek, kapital qo'yilmadan keyin kompostlash, quritish, mutatsiya yoki o'g'it sifatida qo'llash orqali hayvonlarning chiqindilarini yo'q qilishlari kerak. Bunday subkredit shartlari ishlab chiqarish birligiga to'g'ridan-to'g'ri IG emissiyasini kamaytirishi kutilmoqda.

IGlar chiqindilari 931,4 ming tonnadan 945,2 ming tonnagacha oshishiga qaramasdan, tana go‘shti va xom sut ishlab chiqarishning ko‘payishi hisobiga har bir kilogramm mahsulot uchun IG chiqindilarining kamayishi kutilmoqda. Har bir kg mahsulotga IG emissiyasini kamaytirish darajasi go‘shtli qoramollar uchun 23,1%, sut chorvachilik fermalarida 28,1%, echki va qo‘ychilik fermalarida 2,4%, parrandachilik fermalarida 1,1% ni tashkil qiladi.

Mundarija

1. So‘rovnoma Sharhi 1-1
1.1 So‘rovnoma Asoslari 1-1
1.2 Ushbu So‘rovnomani O‘tkazishdan Maqsad 1-4
2. O‘zbekistonda chorvachilik tarmog‘ining hozirgi holati va muammolari ... 2-1
2.1 O‘zbekistonda chorvachilik tarmog‘ining hozirgi holati va muammolari 2-1
2.2 O'zbekiston moliya sektorining umumiy ko'rinishi 2-33
2.3 Chorvachilik sektoridagi davlat tashkilotlari 2-42
3. Chorvachilik sohasiga oid siyosatlar tahlili, chorvachilik sohasini moliyalashtirish, davlat tomonidan ko‘rsatiladigan yordam va rivojlanish bo‘yicha hamkorlar tomonidan taqdim etiladigan qo‘llab-quvvatlash 3-1
3.1 Chorvachilik siyosatidagi o'zgarishlar va asosiy masalalar 3-1
3.2 Chorvachilik sohasi siyosati 3-8
3.3 Iqlim o‘zgarishi siyosati 3-15
3.4 Chorvachilik sohasini rivojlantirishga oid qonun va me’yoriy hujjatlar 3-17
3.5 Chorvachilik sektorini qo‘llab-quvvatlash dasturi 3-19
3.6 Boshqa rivojlanish hamkorlari tomonidan chorvachilik tarmog ‘iga ko ‘rsatilayotgan yordam 3-20
3.7 Chorvachilik sohasi uchun davlat byudjeti 3-34
3.8 Chorvachilik sohasida gender yondashuvi 3-36
4. O'zbekistonda chorvachilik sektori qiymat zanjiri, chorva mollari yetishtiruvchilari va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalar haqida umumiy ma'lumot 4-1
4.1 Chorvachilik sektori uchun ichki va xalqaro bozorlar 4-1
4.2 Chorvachilik sektori qiymat zanjiri 4-4
4.3 Chorva mollari ishlab chiqaruvchilari va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarni o'rganish 4-30
4.4 Hayvonlar salomatligi, kasalliklarni nazorat qilish va veterinariya xizmatlari 4-64
4.5 Chorvachilik sohasi mutaxassislari salohiyatini rivojlantirish va chorvachilik texnologiyalarini rivojlantirish va kengaytirish tizimlari 4-81
4.6 Chorvachilik sohasida ICT va raqamli texnologiyalar 4-90
4.7 Chorvachilik sohasida davlat ob'ektlarini rivojlantirish va ta'mirlash holati 4-97
4.8 Yapon texnologiyasini O‘zbekistonda chorvachilik sohasiga qo‘llash imkoniyati 4-101
4.9 Chorvachilik sektorida gender so'rovi natijalari 4-105
5. Ekologik va ijtimoiy masalalar 5-1
5.1 Ekologik va ijtimoiy masalalar bilan bog'liq institutsional tuzilma 5-1
5.2 Ekologik va ijtimoiy masalalar bilan bog'liq huquqiy asos 5-2

6. Rivojlanish senariylari va taklif qilingan loyiha dizayni 6-1

6.1 Taklif etilayotgan rivojlanish senariylari 6-1

6.2 Tavsiya etilgan loyiha dizayni 6-18

6.3 Boshqa ehtimoliy yordam 6-69

1-ilova: Nomzod IMIlar haqida umumiy ma'lumot A-1

2-ilova: O‘zbekistonning qo‘shni mamlakatlarida kontsentrlangan ozuqaning o‘zini-o‘zi ta’minlash darajasi A-2

3-ilova: Boshqa rivojlantirish hamkorlari tomonidan chorvachilik sektori uchun kredit liniyalari A-6

4-ilova: Boshqa rivojlantirish hamkorlari tomonidan chorvachilik sohasining qo‘llab-quvvatlanishi A-7

5-ilova: Konsalting xizmati bo’yicha qoralama texnik vazifalar A-9

6-ilova: IG cheklisti (nazorat ro'yxati) A-10

7-ilova: Qishloq xo'jaligi iqtisodiy tadqiqot natijalari A-16

8-ilova: Loyihaning iqtisodiy tahlili A-21

9-ilova: O‘zbekistonning ro‘yxatga olingan kasalliklar, infektsiyalar va infestatsiyalar to‘g‘risida xabar berish bo‘yicha olti oylik hisobotining qisqacha mazmuni. A-27

10-ilova: O‘zbekistonda chorva mollarini emlash A-31

11-ilova: Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarining mavjud uskunalari ro‘yxati A-33

12-ilova: Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarining mavjud muassasasi A-80

13-ilova: Veterinariya ilmiy-tadqiqot institutining mavjud uskunalar ro'yxati A-88

14-ilova: Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarining chorvachilik kasalliklari diagnostikasi bajarilishi A-98

15-ilova: Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va biotexnologiya universitetida mavjud uskunalar ro‘yxati A-100

16-ilova: Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari tomonidan talab qilinadigan uskunalar va xarajatlarni baholash A-105

17-ilova: Loyiha yondashuvining qisqacha mazmuni A-109

18-ilova: Yaylovlarni boshqarish bo'yicha tadqiqotlar rejasi A-110

Shakl va jadval

Shakl 2-1 Go'sht ishlab chiqarish hajmi (tirik vazni)..... 2-4
Shakl 2-2 Go'sht ishlab chiqarish tarkibi (tirik vazni)..... 2-4
Shakl 2-3 O‘zbekiston va qo‘shni mamlakatlarda qishloq xo‘jaligi mehnat unumdorligi (2019-yil)..... 2-5
Shakl 2-4 O‘zbekistonda va qo‘shni mamlakatlarda sut ishlab chiqarish (2022-yil) .. 2-5
Shakl 2-5 Boqiladigan kavsh qaytaruvchi chorva mollari soni 2-6
Shakl 2-6 Boqilgan tovuqlar soni..... 2-6
Shakl 2-7 Chorvachilik ishlab chiqarish zonalari va kavsh qaytaruvchi chorva mollari soni..... 2-7
Shakl 2-8 Chorvachilik ishlab chiqarish zonalari va tovuqlar soni..... 2-8
Shakl 2-9 O'zbekistonda soya yetishtirish, import qilish, ishlab chiqarish va oziqlantirish tendentsiyasi..... 2-13
Shakl 2-10 2035 yilgacha sut iste'moli va ishlab chiqarish prognozlari..... 2-16
Shakl 2-11 2035 yilgacha go'sht iste'moli va go'sht ishlab chiqarish prognozi..... 2-16
Shakl 2-12 Chorvachilik mahsulotlarini tirik vaznda import qilish holati 2-17
Shakl 2-13 Chorvachilik mahsulotlarining jonli eksporti soni 2-17
Shakl 2-14 Chorvachilik mahsulotlarining tovarlar bo'yicha import holati..... 2-18
Shakl 2-15 Chorvachilik mahsulotlarini tovarlar bo'yicha eksport holati..... 2-19
Shakl 2-16 Chorvalar soni va ozuqa yig'ib olinadigan maydonlar tendentsiyasi 2-20
Shakl 2-17 Sektorlar bo‘yicha IG emissiyasi (2017) 2-21
Shakl 2-18 CO_2 emissiyasi tendentsiyalari..... 2-21
Shakl 2-19 CH_4 emissiyasining tendentsiyalari 2-22
Shakl 2-20 N_2O emissiyasi tendentsiyalari..... 2-23
Shakl 2-21 Har bir qoramol boshiga yillik IG emissiyasi tendentsiyalari 2-24
Shakl 2-22 Yillik IG emissiyalari va chorva mollari (qoramollar) sonining tendentsiyalari 2-25
Shakl 2-23 O'zbekistonda kredit qoldiqlari tendentsiyalari..... 2-33
Shakl 2-24 O‘zbekistonda muammoli kreditlar nisbati tendentsiyalari 2-34
Shakl 2-25 Davlat va xususiy banklarning 2023-yilda o‘rtacha kreditlarning depozitga nisbati 2-35
Shakl 2-26 Bankdan kredit olgan yoki kredit liniyalariga ega kompaniyalar foizi (2019) 2-36
Shakl 2-27 Kredit olish uchun ariza bermaslik sabablari (2019) 2-36
Shakl 2-28 Qishloq xo'jaligi sektori uchun kreditlar balansining tendentsiyalari..... 2-37
Shakl 2-29 Qishloq xo'jaligi sektori uchun kreditlar ajratish tendentsiyalari 2-38
Shakl 2-30 Chorvachilik sektoriga berilgan kreditlar (umumiy kreditlarga nisbatan foizlarda)..... 2-38

Shakl 2-31 Foiz stavkasi tendentsiyalari 2-39
Shakl 2-32 MMTlarning kredit balansi 2-40
Shakl 2-33 Qishloq xo'jaligi vazirligining tashkiliy tuzilmasi va VCRQning pozitsiyasi2-42
Shakl 2-34 VCRQning tashkiliy tuzilmasi (shtab-kvartirasi) 2-44
Shakl 2-35 VCRQ shtab-kvartirasining tashkiliy tuzilmasi 2-45
Shakl 3-1 Mol go‘shti ishlab chiqarish va qoramollar soni 3-10
Shakl 3-2 Sut ishlab chiqarish va qoramol boshiga sut mahsuldorligi.....3-11
Shakl 3-3 Soha va jins bo'yicha xodimlar soni..... 3-39
Shakl 3-4 Sektorlar bo'yicha erkak va ayol biznes egalarining ulushi 3-39
Shakl 4-1 Mahalliy omuxta yem narxlarining tendensiyalari 4-1
Shakl 4-2 Mahalliy mol go'shti narxlarining o'zgarishi..... 4-1
Shakl 4-3 Mahalliy qo'y go’shti narxining o'zgarishi 4-2
Shakl 4-4 Mahalliy tovuq go'shti narxlarining o'zgarishi..... 4-2
Shakl 4-5 Mahalliy sut narxining o'zgarishi..... 4-2
Shakl 4-6 Mahalliy tuxum narxining o'zgarishi..... 4-2
Shakl 4-7 Mol go'shti ishlab chiqarish (tirik vazn) 4-4
Shakl 4-8 Har bir xo‘jalik toifasiga tegishli go‘shtli qoramollar soni 4-4
Shakl 4-9 Go'shti uchun boqiladigan qoramollar qiymat zanjiri..... 4-5
Shakl 4-10 Qayta ishlashga qaratilgan go'sht qiymati zanjiri 4-8
Shakl 4-11 Sut ishlab chiqarish..... 4-10
Shakl 4-12 Har bir xo‘jalik toifasiga tegishli bo‘lgan sut yo‘nalishli qoramollar soni... 4-10
Shakl 4-13 Suti uchun boqiladigan chorva mollari qiymat zanjiri 4-11
Shakl 4-14 Qayta ishlashga qaratilgan sut va sut mahsulotlari qiymat zanjiri 4-13
Shakl 4-15 Qo‘y va echki go‘shti yetishtirish (tirik vazni) 4-15
Shakl 4-16 Har bir xo‘jalik toifasiga tegishli qo‘y va echkilar soni 4-15
Shakl 4-17 Qo'y va echki qiymat zanjiri..... 4-17
Shakl 4-18 Tovuq yetishtirish (tirik vazni) 4-19
Shakl 4-19 Har bir ferma toifasiga tegishli tovuqlar soni..... 4-19
Shakl 4-20 Parrandachilik qiymati zanjiri..... 4-20
Shakl 4-21 O'zbekistonda chorvachilikning qiymat zanjiri to'siqlari..... 4-27
Shakl 4-22 Dehqon xo'jaliklari odatdagi uy xo'jaliklarining kattaligi 4-32
Shakl 4-23 Dehqon xo'jaliklarining daromadlari tuzilmalari..... 4-33
Shakl 4-24 Dehqon xo'jaliklari uchun daromadlar nisbati va muddatlari 4-34
Shakl 4-25 Boshqaruv organlari sifatidagi xodimlar soni 4-35
Shakl 4-26 Davlat idoralari va boshqa rivojlanish hamkorlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan xizmatlar..... 4-37
Shakl 4-27 Chorvachilik turlari bo'yicha sotish kanallari 4-44
Shakl 4-28 Sotish narxini belgilovchi omillar 4-45

Shakl 4-29 To'lov vositalari 4-45
Shakl 4-30 To'lov muddati 4-46
Shakl 4-31 Kollektiv yuk jo'natish 4-46
Shakl 4-32 Savdo kanallarini rivojlantirish vositalari 4-47
Shakl 4-33 Biznes turlari bo'yicha moliyalashtirish manbalari 4-49
Shakl 4-34 Xususiy/davlat banklaridan qarz olishni istamaslik sabablari 4-50
Shakl 4-35 Kapital qo'yilmalarga moliyaviy ehtiyojlar (chorvachilik turlari bo'yicha) .. 4-52
Shakl 4-36 Kapital qo'yilmalarga moliyaviy ehtiyojlar (sub'ekt turlari, ishlar soni bo'yicha) 4-52
Shakl 4-37 Kapital qo‘yilmalarga moliyaviy ehtiyoj (chorvachilik turlari bo‘yicha) 4-53
Shakl 4-38 Kapital qo‘yilmalarga moliyaviy ehtiyojlar (sub’ekt turlari bo‘yicha) 4-53
Shakl 4-39 Potentsial investitsion talablar oqimini hisoblas i 4-61
Shakl 4-40 Mintaqaviy diagnostika laboratoriyalari 4-71
Shakl 4-41 Talabaning amaliy mashg‘ulotlari 4-84
Shakl 4-42 Tavsiya etilgan ish jarayoni 4-92
Shakl 4-43 Foydalanish holatlari va chorvachilik sektori qiymat zanjiriga misollar 4-92
Shakl 4-44 Qoramollarning xatti-harakatlarini tahlil qilish tizimi 4-93
Shakl 4-45 Blokcheyndan foydalanish 4-94
Shakl 4-46 Veterinariya axborot tizimining tasvirini ko'rsatish 4-96
Shakl 4-47 Sutchilikka asoslangan qoramolchilik ishlab chiqarishida erkaklar va ayollar o'rtasidagi ishlarning taqsimlanishi 4-105
Shakl 4-48 Go’shtga asoslangan qoramolchilik ishlab chiqarishida erkaklar va ayollar o'rtasidagi ishlarning taqsimlanishi 4-106
Shakl 4-49 Qo’y va Echki yetishtirishda erkaklar va ayollar o'rtasidagi ishlarning taqsimlanishi 4-107
Shakl 4-50 Parranda yetishtirishda erkaklar va ayollar o'rtasidagi ishlarning taqsimlanishi 4-108
Shakl 4-51 Chorvachilik bilan bog'liq korxonalarda ayollarning ishtiroki darajasi 4-109
Shakl 4-52 Chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning ayollarni ishga olish sabablari 4-110
Shakl 4-53 Chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning ayollarni ishga olishni istamaslik sabablari 4-110
Shakl 5-1 Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligining tashkiliy tuzilmasi 5-1
Shakl 5-2 O‘zbekistonda muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning taqsimot xaritasi5-11
Shakl 6-1 O'zbekistonda chorvachilik sohasini rivojlantirish senariysi (Tadqiqot guruhi tomonidan tavsiya qilingan)..... 6-2
Shakl 6-2 Ishlab chiqarish mahsuldorligi va samaradorligini oshirish 6-6

Shakl 6-3 Chorvachilikda qo'shimcha qiymat zanjirini kengaytirish va xavfsiz chorvachilik mahsulotlarini yetkazib berishga qaratilgan harakatlar..... 6-9
Shakl 6-4 Taklif etilgan TSL Loyihaning Moliyaviy Oqimi 6-20
Shakl 6-5 Taklif etilayotgan loyihalar bo'yicha mablag'lar harakati..... 6-51
Shakl 6-6 Loyiha (qarz loyihasi) va Texnik hamkorlik loyihasining hamkorlik va natijalar tasviri 6-75

Jadval 2-1 Chorvachilik sektorining Chorvachilik turlari va mahsuloti bo‘yicha O‘zbekiston iqtisodiyotiga qo‘shayotgan hissasi (Bazaviy yil: 2016 yil)..... 2-2
Jadval 2-2 Chorvachilik tarmog‘ida band bo‘lganlar sonining taxminiy taqsimoti (2018 yil) 2-3
Jadval 2-3 Chorvachilikning rivojlanish tendentsiyalari (2013-2022 yillar)..... 2-3
Jadval 2-4 Har bir chorvachilik ishlab chiqarish zonasining xususiyatlari..... 2-6
Jadval 2-5 To‘rtta hududda chorvachilikning asosiy xususiyatlari va mahsulot yetishtirish (2022-yil)..... 2-9
Jadval 2-6 Mintaqalar bo‘yicha kambag’allik darajasi 2-10
Jadval 2-7 Asosiy chorvachilik mahsulotlari bo‘yicha o‘zini-o‘zi ta’minlash ko‘rsatkichlari (2021-yil).....2-11
Jadval 2-8 Asosiy konsentrlangan ozuqalarning o‘zini-o‘zi ta’minlash nisbati (2021-yil) 2-12
Jadval 2-9 2021-yilda ozuqa bilan o'zini o'zi ta'minlashning hisoblangan nisbati 2-13
Jadval 2-10 2021 yilda, chorvachilik mahsulotlarining mamlakatlar bo’yicha o’zini o’zi taminlash nisbati 2-14
Jadval 2-11 2021 yilda asosiy sut mahsulotlarining o'zini-o'zi ta'minlash nisbati..... 2-15
Jadval 2-12 Qoramol urug‘ining import hajmi (2022) 2-18
Jadval 2-13 Asosiy chorvachilik mahsulotlarining umumiy ovqatlanish hajmidagi ulushi 2-19
Jadval 2-14 Qishloq xo‘jaligida chorvachilik bilan bog‘liq IG emissiyasi 2-24
Jadval 2-15 Harorat ko'tarilishining chorva mollariga asosiy ta'siri Jadval 2-26
Jadval 2-16 Harorat ko'tarilishining chorvachilik kasalliklariga asosiy ta'siri 2-26
Jadval 2-17 Harorat ko‘tarilishining chorva kasalliklariga va ularning chorva mahsuldorligiga ta’siri..... 2-27
Jadval 2-18 Global Tendentsiyalar va O’zbekiston Chorvachilik Sektori 2-32
Jadval 3-1 1991 yildan buyon O'zbekistonda qishloq xo'jaligida amalga oshirilgan yirik yer islohotlari..... 3-1
Jadval 3-2 MDH mamlakatlarida chorva mollar sonining o‘zgarish tendensiyasi 3-2
Jadval 3-3 O‘zbekistonda turli rejimlarda chorvachilik sohasi siyosatidagi o‘zgarishlar... 3-5

Jadval 3-4 Dehqon va fermer xo‘jaliklarining (chorvachilik bilan shug‘ullanuvchilar) o‘rtasidagi farqlar 3-7
Jadval 3-5 Dasturning asosiy ko‘rsatkichlari (chorva mollari bo‘yicha)..... 3-9
Jadval 3-6 Dasturning asosiy ko‘rsatkichlari (sutchilikka mo’ljallangan qoramol bo‘yicha) 3-11
Jadval 3-7 Dasturning asosiy ko‘rsatkichlari (qo‘y va echkilarga oid)..... 3-12
Jadval 3-8 Dasturdagi boshqa ko’rsatkichlar (Qo‘y va echkilar haqida) 3-12
Jadval 3-9 Dasturning asosiy ko‘rsatkichlari (parranda xo‘jaligi bo‘yicha) 3-12
Jadval 3-10 Qishloq xo‘jaligidagi moslashuv choralari..... 3-15
Jadval 3-11 Chorvachilik sohasini rivojlantirishga oid asosiy qonun va me’yoriy hujjatlar 3-17
Jadval 3-12 Chorvachilik sohasini moliyalashtirish dasturlari..... 3-19
Jadval 3-13 O’zbekistonning Respublika Byudjetidan VCRQga 2020-yil uchun byudjetdan ajratmalari..... 3-34
Jadval 3-14 O’zbekistonning Respublika Byudjetidan VCRQga 2020-yil uchun byudjetdan ajratmalari..... 3-34
Jadval 3-15 O’zbekistonning Respublika Byudjetidan Qishloq xo‘jaligi vazirligiga 2024-yil uchun Byudjetdan Ajratmalari 3-34
Jadval 3-16 O‘zbekiston Respublikasida 2030 yilgacha gender tengligiga erishishning maqsadli ko‘rsatkichlari..... 3-36
Jadval 3-17 O'zbekistondagi huquqiy va yordamchi asoslar ma'lumotlari..... 3-37
Jadval 3-18 Chorvachilik va veterinariyaga oid institut yoki laboratoriyalarda gender tengligini ta’minlash..... 3-40
Jadval 3-19 OTBning chorvachilik qiymat zanjiri loyihalarida genderlashtirish bo‘yicha monitoring natijalari..... 3-43
Jadval 4-1 Har bir fermer xo‘jaligi bo‘yicha boqilayotgan go‘shti uchun boqiladigan qoramollar soni (2023) 4-4
Jadval 4-2 Chorva mollari yetishtiruvchilari va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning texnik darajalari va muammolari mol go'shti qiymat zanjirida 4-9
Jadval 4-3 Fermer xo‘jaliklarining har bir toifasi bo‘yicha boqiladigan sut yo‘nalishli qoramollar soni (2023 yil holatiga) 4-10
Jadval 4-4 Sut chorva mollari (sutchilikka asoslangan qoramolchilik) qiymati zanjiridagi chorvachilik ishlab chiqaruvchilari va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning texnik darajalari va qiyinchiliklari..... 4-14
Jadval 4-5 Har bir fermer xo‘jaligi bo‘yicha boqiladigan qo‘y va echkilar soni (2023) 4-16
Jadval 4-6 Qo'y va echki qiymat zanjiridagi chorva mollari yetishtiruvchilari va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning texnik darajalari va qiyinchiliklari

..... 4-18
Jadval 4-7 Parrandachilik qiymati zanjiridagi parranda yetishtiruvchilarva parrandachilik bilan bog'liq kompaniyalarning texnik darajalari va qiyinchiliklari 4-21
Jadval 4-8 Uch viloyat va Qoraqalpog‘iston Respublikasida chorvachilik tarmog‘ining hozirgi ahvoli, muammolari va ehtiyojlari. 4-22
Jadval 4-9 Chorvachilik tarmog‘idagi qiymat zanjiridagi muammo va ehtiyojlarning qisqacha mazmuni 4-24
Jadval 4-10 Chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning muammolari va ehtiyojlari .. 4-25
Jadval 4-11 Fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy o‘rganishlarining qisqacha mazmuni 4-30
Jadval 4-12 So'rovda qatnashgan chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilar soni 4-31
Jadval 4-13 Dehqon xo'jaliklari uchun yillik jon boshiga hisoblangan yillik daromad .. 4-32
Jadval 4-14 Xo‘jalik va chorvachilik turlari bo‘yicha chorva mollarining o‘rtacha soni. 4-34
Jadval 4-15 Ishlab chiqaruvchilar uyushmasi va assotsiatsiya xizmatiga a'zolik 4-36
Jadval 4-16 Sut va go'shti uchun boqiladigan qoramol yetsihtiruvchilarning ishlab chiqarish umumiy ko'rinishi 4-38
Jadval 4-17 Qo'y va echki yetishtiruvchilarning ishlab chiqarish ko'rinishi 4-40
Jadval 4-18 Parranda yetishtiruvchilarning ishlab chiqarish ko'rinishi 4-41
Jadval 4-19 Asalarichilarning mahsulotlarni ishlab chiqarishi ko'rinishi 4-42
Jadval 4-20 Chorva ishlab chiqaruvchilardan asosiy tarqatish hamkorlariga sotish shakli 4-44
Jadval 4-21 Qarz balansi..... 4-47
Jadval 4-22 O'tmishda xususiy va davlat banklaridan qarz olish 4-48
Jadval 4-23 Qarz olishga tayyorlik va maqsad 4-49
Jadval 4-24 Chorva yetishtiruvchilarning kapital qo‘yilmalarga va aylanma mablag‘larga bo‘lgan ehtiyoji 4-50
Jadval 4-25 Chorvachilik ishlab chiqaruvchilarining muammolari haqida qisqacha ma'lumot 4-54
Jadval 4-26 So'ralgan chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning kompaniya profili. 4-55
Jadval 4-27 Chorvachilik va oziq-ovqat xavfsizligi va sanitariya bilan bog'liq sertifikatlar.. 4-56
Jadval 4-28 Chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning moliyalashtirish ehtiyojlari .. 4-57
Jadval 4-29 Chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalar tomonidan o'tgan bank qarzlari. 4-58
Jadval 4-30 Assotsiatsiya so'rovining asosiy ma'lumotlari 4-59
Jadval 4-31 Assotsiatsiyaga tegishli uskunalar va jihozlar..... 4-60
Jadval 4-32 Moliyalashtirishning potentsial talablarini hisoblash uchun qo'llaniladigan ma'lumotlar va sozlash..... 4-61
Jadval 4-33 Chorvachilikning to'rtta asosiy turining (go'shtli qoramol, sut yo'nalishidagi

qoramol, echki/qo'y va parranda) prognoz qilinadigan moliyaviy talablari4-63
Jadval 4-34 Umuman chorvachilik tarmog‘ida prognoz qilinayotgan potentsial moliyaviy talablar 4-63
Jadval 4-35 Chorvachilik kasalliklarini nazorat qilish bilan bog'liq har bir manfaatdor tomonning vazifalari 4-68
Jadval 4-36 Respublika hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markaziga qarashli sinov uskunalari 4-72
Jadval 4-37 Viloyat/Qoraqalpog‘iston Respublikasi Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markaziga tegishli bo‘lgan sinov uskunalari 4-73
Jadval 4-38 Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari tomonidan o'tkaziladigan laboratoriya sinovi 4-76
Jadval 4-39 Milliy byudjet tomonidan qoplanadigan hayvonlar kasalliklari ro'yxati 4-79
Jadval 4-40 Zoonotik kasalliklar ro'yxati 4-79
Jadval 4-41 Dala suhbatlari davomida aniqlangan potensial kritik kasalliklar..... 4-79
Jadval 4-42 Qoraqalpog‘iston VCRQ va Respublika Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazi xodimlari soni 4-85
Jadval 4-43 Chorvachilik sohasida ICT va raqamli texnologiyalarning tasnifi..... 4-90
Jadval 4-44 ICT va raqamli texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha amaliy ish (Toshkent shahri chekkasidagi o‘rta sut fermasi) 4-91
Jadval 4-45 VCRQ ostidagi laboratoriyalarning hozirgi holati va muammolari va ehtiyojlari 4-97
Jadval 4-46 Har bir hayvon kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazidagi laboratoriya xodimlari (veterinar va texnik xodimlar) soni 4-100
Jadval 4-47 O‘zbekistonning asosiy mamlakatlar bo‘yicha eksporti (FOB: Bortda yetkazib berish punkti bepul) va asosiy mamlakatlar bo‘yicha importi (CIF: Xarajatlarni sug‘urtalash va yuk tashish) (bojxona rasmiylashtiruvi asosida).)..... 4-102
Jadval 4-48 Yaponiya kompaniyalarining Markaziy Osiyo bozorini rivojlantirish va ularning JICA taklif etayotgan loyihasiga qiziqishi 4-102
Jadval 4-49 Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazlari xodimlari soni..... 4-111
Jadval 5-1 EIA hisobotini toifalar bo'yicha tayyorlash va tasdiqlash tartib-taomillari... 5-3
Jadval 5-2 JICA ko'rsatmalari va O'zbekiston qonunlari/qoidalari o'rtasidagi bo'shliqlar.. 5-4
Jadval 5-3 Havodagi zararli moddalarning ruxsat etilgan maksimal konsentratsiyasi 5-7
Jadval 5-4 Suv sifatining ruxsat etilgan maksimal konsentratsiyasi 5-7
Jadval 5-5 Muhofaza etiladigan hududlar va ularning O'zbekistonda tarqalishi..... 5-10
Jadval 6-1 Oziq-ovqat xavfsizligini oshirishga yordam beradigan harakatlar va taklif qilingan yechimlar 6-5

Jadval 6-2 Chorvachilik va xavfsiz chorvachilik mahsulotlarini yetkazib berishda qo'shimcha qiymat zanjirini kengaytirishga yordam beradigan harakatlar va taklif qilingan yechimlar 6-8
Jadval 6-3 JICA rasmiy rivojlanish yordami va boshqa yordam loyihasi bo'yicha taklif qilingan ko`mak.....6-11
Jadval 6-4 Ikki bosqichli kredit bo'yicha sub-kreditlar orqali kutilayotgan sarmoyalarga misollar 6-13
Jadval 6-5 Chorvachilikning asosiy turlariga potentsial investitsion talab..... 6-15
Jadval 6-6 Chorvachilik sektori tomonidan hisoblangan moliyaviy ehtiyojlar..... 6-15
Jadval 6-7 Boshqa rivojlanish hamkorlari loyihalari tomonidan moliyaviy ta'minot ... 6-16
Jadval 6-8 Rivojlanish hamkorlarining boshqa loyihalari doirasida qaytarilgan mablag'lar hisobidan moliyaviy ta'minot..... 6-16
Jadval 6-9 O'zbekistonda chorvachilik sektorining taxminiy moliyaviy farqi 6-17
Jadval 6-10 Taklif etilayotgan subkredit shartlari 6-21
Jadval 6-11 Kompaniya hajmini aniqlash 6-22
Jadval 6-12 Loyiha uchun tavsiya etilgan biznes hajmini aniqlash..... 6-23
Jadval 6-13 Chorvachilik uchun standart o'lchov birliklari (LSU)..... 6-23
Jadval 6-14 IGlarni kamaytirish va moslashtirish uchun kapital qo'yilmalarga misollar .....
..... 6-26
Jadval 6-15 IGni tekshirish ro‘yxatidan ko‘chirma (qoramol, sigir, qo‘y va echki yetishtirish uchun)..... 6-28
Jadval 6-16 To’lov va Komissiya..... 6-29
Jadval 6-17 Ishtirok etuvchi moliya institutlari uchun tavsiya etilgan tanlov mezonlari 6-30
Jadval 6-18 So'rovnoma guruhi tomonidan ko'rib chiqilgan IMI nomzodlari 6-32
Jadval 6-19 Kasallik diagnostikasi uchun zarur bo'lgan test funktsiyalari va hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari tomonidan zarur bo'lgan asosiy tahliliy uskunalar 6-34
Jadval 6-20 Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari tomonidan zarur bo'lgan oziq-ovqat xavfsizligi sinovlari va asosiy tahliliy uskunalar uchun zarur bo'lgan sinov funktsiyalari 6-36
Jadval 6-21 Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlaridagi joriy diagnostik test usullari va tanishtiriladigan diagnostik test usullari .. 6-39
Jadval 6-22 Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarining xarajatlari (2024)..... 6-41
Jadval 6-23 Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari uchun Davlat byudjetidan ajratiladigan mablag‘lar (2024)..... 6-41
Jadval 6-24 Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarining xizmat ko’rsatishdan tushumlari (2022-2024)..... 6-42

Jadval 6-25 Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari uchun texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari prognozi 6-43
Jadval 6-26 Taklif etilayotgan konsalting xizmatining qisqacha mazmuni 6-45
Jadval 6-27 Taklif etilayotgan konsalting xizmatining qisqacha mazmuni 6-47
Jadval 6-28 BLUE-SATREPS loyihasining qisqacha mazmuni 6-48
Jadval 6-29 Ekologik toifalar bo'yicha tasniflash va ushbu loyihani moliyalashtirish huquqi 6-53
Jadval 6-28 Chorvador dehqon tomonidan kapital qo'yilmadan oldin va keyin IG emissiyasi 6-57
Jadval 6-31 Yakuniy foydalanuvchilar turlari bo'yicha kapital qo'yilmalardan oldin va keyin IG emissiyasi 6-58
Jadval 6-32 Taklif etilayotgan operatsion ko'rsatkichlar 6-59
Jadval 6-33 Tavsiya etilgan samaradorlik ko'rsatkichlari 6-60
Jadval 6-34 Tavsiya etilgan samaradorlik ko'rsatkichlari 6-61
Jadval 6-35 Go'shtli qoramollarning tirik vaznining hisoblangan o'sishi 6-62
Jadval 6-36 Har bir sog'in qoramoldan sut ishlab chiqarishning hisoblangan o'sishi .. 6-62
Jadval 6-37 Sub-kreditlarning hisoblangan soni va hayvonlar soni 6-63
Jadval 6-38 Sotishni baholash shartlari 6-64
Jadval 6-39 Yakuniy foydalanuvchilarning taxminiy sotuvi 6-64
Jadval 6-40 Yakuniy foydalanuvchilarning taxminiy sotuvi 6-65
Jadval 6-41 Yakuniy foydalanuvchilar xodimlarining taxminiy soni 6-65
Jadval 6-42 Iqtisodiy tahlil natijalari 6-66
Jadval 6-43 Loyiha bo'yicha chorva mollari salomatligini nazorat qilish tizimi va salohiyatini oshirish 6-70

Qisqartmalar

Qisqartmalar	To‘liq nomlanishi
AFD	Agence Française de Développement (Frantsiya taraqqiyot agentligi)
ALM	Asset and Liability Management (Aktivlar va passivlarni boshqarish)
DX	Digital transformation (Raqamli transformatsiya)
EIA	Environmental Impact Assessment (Atrof-muhitga ta'sirni baholash)
ESMS	Environmental and Social Management System (Ekologik va ijtimoiy boshqaruv tizimi)
FAO	Food and Agriculture Organization (Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti)
FOLU	Forestry and Other Land Use (O'rmon xo'jaligi va boshqa yerlardan foydalanish)
GAP	Good Agricultural Practices (Ilg’or qishloq xo'jaligi amaliyotlari)
GIZ	Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (Germaniya Xalqaro hamkorlik agentligi)
HACCP	Hazard Analysis and Critical Control Point (Xavflarni tahlil qilish va tanqidiy nazorat nuqtasi)
ICT	Information and Communication Technology (Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari)
IFAD	International Fund for Agricultural Development (Qishloq xo'jaligini rivojlantirish xalqaro jamg'armasi)
IFC	International Financial Corporation (Xalqaro moliya korporatsiyasi)
IG	Issiqxona gazi
IMI (lar)	Ishtirokchi moliya instituti(lar)i
IMV	Iqtisodiyot va moliya vazirligi
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change (Iqlim o'zgarishi bo'yicha hukumatlararo panel)
ISO	International Organization for Standardization (Xalqaro standartlashtirish tashkiloti)
JICA	Japan International Cooperation Agency (Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi)
JPY	Yapon yenasi (valyuta)
JST	Jahon savdo tashkiloti
MDH	Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi
MMT(lar)	Mikromoliya tashkiloti(lar)i
NDC	Nationally Determined Contribution (Milliy darajada aniqlangan hissa)

NPL	Non-performing loan (Muammoli kreditlar)
ODA	Official Development Aid (Rasmiy rivojlanish yordami)
OJT	Ish joyida trening
OTB	Osiyo taraqqiyot banki
O’zMB	O’zbekiston respublikasi Markaziy Banki
PIU	Project Implementing Unit (Loyihani amalga oshirish guruhi)
PSC	Project Steering Committee (Loyiha boshqaruv qo'mitasi)
PVS	Performance of Veterinary Services (Veterinariya xizmatlarining bajarilishi)
RDL(lar)	Regional Diagnostic Laboratories (Mintaqaviy diagnostika laboratoriyalari)
TSL	Two-Step Loan (Ikki bosqichli kredit)
VCRQ	Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish qo‘mitasi
VIS	Veterinary Information System (Veterinariya axborot tizimi)
WOAH	World Organisation for Animal Health (Butunjahon hayvonlar salomatligini muhofaza qilish tashkiloti)
YaIM	Yalpi ichki mahsulot

Valyuta kurslari

Valyuta	JPY muqobili (2025 yil iyun holatiga ko'ra JICA asosiy kursi)
UZS (O'zbekistond so‘mi)	JPY 0.011290
USD 1 (AQSH Dollari)	JPY 144.877

1. So‘rovnoma Sharhi

1.1 So‘rovnoma Asoslari

Chorvachilik sektori O‘zbekistonning muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, yalpi ichki mahsulotning (YaIM) [1] qariyb 13 foizini [2] tashkil etadi. Kichik fermerlarning bu sohadagi roli muhim, chunki ular chorva mahsulotlarining 90 foizdan ortig‘ini yetishtiradilar (Jahon banki, 2022). Kichik fermerlar daromadining 45-67 foizi chorvachilik tarmog‘iga to‘g‘ri kelgani bois, bu soha mamlakatda yangi ish o‘rinlari yaratish va qashshoqlikni qisqartirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Biroq, O‘zbekistonning chorvachilik sektori Rossiya va Yaponiya kabi boshqa davlatlarga nisbatan past samaradorlikka ega. Buning sababi shundaki, O‘zbekistondagi chorvadorlar va ushbu soha bilan bog‘liq bizneslar kapital investitsiyalarni amalga oshirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Jumladan, naslchilik inshootlari qurish, to‘yimli ozuqa xarid qilish, yaxshilangan zotlarni joriy etish, hamda yangi chorvachilik, ishlab chiqarish va qayta ishlash texnologiyalarini tatbiq etish uchun yetarlicha moliyaviy manbalarga ega emaslar. Bundan tashqari, O‘zbekistonning chorvachilik sektorida gigiyena boshqaruvi, qayta ishlash va taqsimlash jarayonlarida muammolar mavjud bo‘lganligi sababli, ichki va xalqaro bozorlarga mahsulot yetkazib berishni muvaffaqiyatli kengaytira olmayapti.

O‘zbekiston chorvachilik mahsulotlarini yetishtirishda deyarli o‘zini-o‘zi ta’minlaydi, chunki barcha chorva mahsulotlari, go‘sht va sut uchun o‘zini o‘zi ta’minlash darajalari mos ravishda 97,9%, 90,8% va 100,8% ni tashkil etadi. Biroq, O‘zbekistonning chorvachilik ishlab chiqarishi qisman yem-importiga bog‘liq. Agar hayvonlarni ozuqa bilan ta'minlash hisobga olinadigan bo’lsa, go'sht va sut bilan o'zini-o'zi ta'minlash ko'rsatkichlari mos ravishda [3] 86,0 va 92,5 foizga tushadi va qo'shni davlatlarnikidan [4] past bo'ladi..

Bundan tashqari, kelgusida aholi sonining o‘sishi prognoz qilinayotganligi sababli chorvachilik mahsulotlariga bo‘lgan talab ortishi, 2035-yilga borib go‘sht va sutning o‘zini-o‘zi ta’minlash ko‘rsatkichlari mos ravishda [5] 63 foiz va 76 foizga tushishi kutilmoqda. Shu bois O‘zbekistonda chorvachilik sohasi uchun mahalliy ishlab chiqarishni ko‘paytirish juda muhim.

Chorvachilikning o‘zini-o‘zi ta’minlash uchun mahalliy ozuqa ishlab chiqarishni ko‘paytirish muhim ahamiyatga ega. Biroq, ozuqa yetishtiriladigan maydonlar qisqarayotgani sababli, O‘zbekiston har bir

---

[1] Manba: Jahon banki, chorvachilik tarmog‘ining ikkinchi loyihasi bo‘yicha loyihani baholash hujjati, https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/04/20/second-livestock-sector-development-project-for-uzbekistan

[2] O'zbekistonda suv xo'jaligi chorvachilik tarmog'ining bir qismi sifatida qaraladi. Biroq, bu raqamni o'z ichiga oladimi, aniq emas akvakultura sektorining yalpi ichki mahsuloti. Baliqchilik tarmog‘ining O‘zbekiston yalpi ichki mahsulotidagi ulushi 0,1 foizdan kam bo‘lishi taxmin qilinmoqda (FAO (2020), O'zbekistonning akvakultura sektori vaziyat tahlili, bu ko'rsatkich hatto akvakultura sektori qo'shilsa ham o'zgarmaydi.

[3] FAOSTAT asosida tadqiqot guruhi tomonidan baholangan (2-bobdagi 2-10-jadval va 2-11-jadvalga qarang).

[4] O‘z-o‘zini go‘sht bilan ta’minlash darajasi O‘zbekistonga nisbatan Rossiya (106,3%), Qozog‘iston (93,5%) va Turkiyada (104,3%) yuqori. Qirg‘izistonning go‘sht bilan o‘zini-o‘zi ta’minlash darajasi O‘zbekistonnikiga o‘xshash 87,0% ni tashkil etadi (2-bobdagi 2-10-jadvalga qarang).

[5] Turli ma'lumotlarga asoslangan holda tadqiqot guruhi tomonidan taxmin qilingan (2-bobdagi 2-10-rasm va 2-11-rasmga qarang)

maydonga ozuqa ekinlari hosildorligini oshirishi kerak. O‘zbekiston yaqinda COVID-19 va Rossiyaning Ukrainaga bo‘lgan tajovuzi tufayli logistika uzilishlarini boshdan kechirganligi sababli, oziq-ovqat xavfsizligiga erishish uchun ozuqa ta’minotiga qo‘shni davlatlar ta’sir qilmasligini ta’minlashi kerak.

Oziq-ovqat mahsulotlari, jumladan, chorvachilik mahsulotlari yetishtirish va mahsuldorligini oshirish 2022-2026-yillarda Yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirishni kengaytirish, aholi daromadlarini oshirish, yangi ish o‘rinlari yaratish, qashshoqlikni kamaytirishga qaratilgan ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan.

Boshqa tomondan, O‘zbekiston 2030 yilga borib YaIM birligiga to‘g‘ri keladigan issiqxona gazlari emissiyasini 2010 yil darajasidan 35 foizga kamaytirishni maqsad qilgan. Chorvachilik tarmog‘i mamlakatdagi issiqxona gazlarining[6] 20 foizini chiqaradigan bo‘lsa, o‘z-o‘zini ta’minlash darajasini oshirishdan tashqari, har bir hayvon[7] boshiga mahsuldorlikni oshirish orqali IG emissiyasini kamaytirishi kerak. Issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish uchun chorvachilik sektori energiya tejovchi texnologiyalar, kompostdan qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqarish va suvdan samarali foydalanish kabi yashil texnologiyalarni joriy qilishi kerak.

Yuqorida tilga olingan muammolarni hal qilish uchun chorvachilik sohasi, jumladan, yirik va mayda chorvadorlar, qayta ishlash korxonalari va ozuqa ishlab chiqaruvchilarning moliyaviy imkoniyatlarini yaxshilash zarur. Biroq, asosan, banklar chorvachilik sohasiga mos keladigan moliyaviy mahsulotlarni taklif etmayotgani va garovga nisbatan qat’iy talablar qo‘ymaganligi sababli, 2019 yil holatiga ko‘ra, ushbu sohaga to‘lanmagan kredit qoldig‘i umumiy kredit summasining atigi 1 foizini tashkil etadi.

Chorvachilikning barqaror rivojlanishi uchun hayvonlar salomatligi muhim ahamiyatga ega, shuning uchun yuqumli kasalliklarning oldini olish uchun davlat muassasalari tomonidan veterinariya xizmati ko'rsatilishi kerak. Chorvachilik jarayonida har qanday yuqumli kasallik yuzaga kelsa, davlat organlari tomonidan ilg‘or tajriba va asbob-uskunalar yordamida tezkor tekshirish o‘tkazilishi kerak.

Chorvachilik mahsulotlarini ko'paytirishda iste'molchilar xavfsiz mahsulotlarni xarid qilishlari uchun chorvachilik mahsulotlarining yuqori gigiyena va sifat standartlariga javob berishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Shu bois mamlakatda veterinariya xizmatini yaxshilash nafaqat zoonoz kasalliklarga qarshi kurashish, balki oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish orqali inson salomatligini muhofaza qilish uchun ham ajralmas hisoblanadi.

Ammo O‘zbekistondagi Respublika hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazidagi og‘ir yuqumli kasalliklarni aniqlashga mo‘ljallangan sinov uskunalari eskirgani bois u xalqaro standartlarga javob beradigan tahlil va tashxislarni o‘tkaza olmaydi. Xuddi shunday viloyat va tuman

[6] Manba: Milliy miqyosda belgilangan hissa

[7] Chorvachilik mahsuldorligini oshirish har bir kilogramm go'sht va sut mahsulotiga ISG chiqindilarini kamaytiradi. Boshqacha qilib aytganda, chorvachilik mahsulotlari hajmi oshgani holda IHGlar chiqindilarining o'sishi to'xtatiladi. Bu yalpi ichki mahsulot birligiga to'g'ri keladigan GG emissiyasini kamaytirishga yordam berishi kutilmoqda. Hukumat yuqori iqtisodiy o'sishga erishish bilan birga, issiqxona gazlari chiqindilarining ko'payishini bostirish orqali ushbu maqsadga erishishga intilmoqda.

hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarining aksariyat uskunalari sobiq ittifoq davrida o‘rnatilganidan buyon yangilanmagani bois chorva kasalliklari diagnostikasini aniq amalga oshira olmayapti. Shuningdek, ular uchun yuqumli kasalliklar tarqalishini milliy darajada ushlab turish qiyin. Xuddi shunday, O‘zbekistonda chorvachilik mahsulotlari xavfsizligini tekshirish tizimi xalqaro gigiena standartlariga javob bermaydi.

Tadqiqot tomonidan taklif etilgan “Chorvachilikni rivojlantirish va hayvonlar salomatligini oshirish loyihasi” ishtirokchi moliya institutlari (IMI) orqali ikki bosqichli kredit (TSL) taqdim etish orqali O‘zbekistonda chorvachilik sohasida faoliyat yurituvchi fermerlar va tegishli korxonalar uchun moliyadan foydalanishni yaxshilashga qaratilgan. Bu orqali Loyiha chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarishni kengaytirish va mahsuldorlikni oshirishga intiladi va shu orqali O‘zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashga hissa qo‘shadi.

Bundan tashqari, taklif etilayotgan Loyiha asbob-uskunalar xarid qilish orqali Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari bo'lgan davlat laboratoriyalarining imkoniyatlarini oshiradi. Taklif etilayotgan Loyiha konsalting xizmatlari orqali chorvachilik kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish imkoniyatlarini kuchaytiradi. Bu orqali Loyiha O‘zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash uchun chorvachilik mahsulotlarining qiymat zanjirini mustahkamlaydi.

Ushbu loyihaning konsalting xizmatlari JICAning mavjud loyihalari yutuqlariga asoslangan yaylovlarni boshqarish bo'yicha tadqiqotlarni ham o'z ichiga oladi. Respublika hududining 47 foizini va qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlarning 81 foizini tashkil etuvchi yaylovlar chorva mollari uchun dag‘al ozuqaning muhim manbai bo‘lib, chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi fermer va cho‘ponlar, asosan qo‘y va echki boqish bilan shug‘ullanuvchi oilaviy tadbirkorlar hayotini ta’minlovchi muhim manba hisoblanadi. Biroq, asosan qurg'oqchil hududlarda joylashgan bu yaylovlar mo'rt o'simliklarga ega bo'lib, iqlim o'zgarishi va haddan tashqari yaylovlar tufayli tobora yomonlashib bormoqda. Suv resurslari ayniqsa cheklangan hududlarda chorva mollari sonining ko'payishi natijasida yaylov bosimining oshishi o'simliklar va tuproq degradatsiyasini yanada kuchaytirishi mumkin. Loyiha bo'yicha ushbu tadqiqot yaylovlarni barqaror boshqarish bo'yicha ilmiy tavsiyalar beradi va iqlim o'zgarishining yaylovlar va chorva mollariga qisqa va o'rta muddatli ta'sirini baholaydi.

Loyiha, shuningdek, ikki-bosqichli kredit (TSL) taqdim etish va veterinariya xizmatlarini kuchaytirish orqali issiqxona gazlari (IG) emissiyasini kamaytirish va moslashtirishga hissa qo'shadi. Oxir oqibat, Loyiha oziq-ovqat xavfsizligi va iqlim o'zgarishiga qarshi choralarni kuchaytirish orqali O'zbekistonda xavfsiz chorvachilik mahsulotlari bilan barqaror ta'minlanadi.

1.2 Ushbu So‘rovnomani O‘tkazishdan Maqsad

Veterinariya xizmatlarini boshqarish va chorvachilikni rivojlantirish uchun mas'ul bo'lgan veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish qo'mitasi (VCRQ) bo'lgan loyiha amalga oshiruvchi agentlik bo'lib, chorvachilik fermerlari va tegishli korxonalarga ularning moliyaviy imkoniyatlarini yaxshilash uchun TSL mablag'larini taqdim etadi, Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari bo'lgan jamoat laboratoriyalarini jihozlar bilan ta'minlaydi, shuningdek, chorvachilik, chorvachilik va chorvachilik, veterinariya va fermer xo'jaliklarini texnik qo'llab-quvvatlaydi. institutlari texnik darajasini oshirish uchun.

Ushbu so‘rovnoma loyiha konsepsiyasini ishlab chiqish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni taqdim etish maqsadida o‘tkazildi.

2. O‘zbekistonda chorvachilik tarmog‘ining hozirgi holati va muammolari

2.1 O‘zbekistonda chorvachilik tarmog‘ining hozirgi holati va muammolari

2.1.1 O‘zbekistonda chorvachilik tarmog‘ining umumiy ko‘rinishi

Prezident Mirziyoyev 2016-yil dekabrida prezidentlikka kelganidan beri O‘zbekistonda bozor iqtisodiyoti yo‘lidagi islohotlar jadallashtirildi. O‘shandan beri hukumat 2017-yilda valyuta boshqaruvi va narxlarni nazorat qilishni bekor qildi, davlat korxonalarini xususiylashtirdi, ishbilarmonlik muhitini yaxshiladi va xususiy sektor boshchiligidagi iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish maqsadida xorijiy investitsiyalarni jalb qildi[8]. Biroq O‘zbekistonning asosiy tarmoqlari asosan tabiiy resurslar va paxtaga e’tibor qaratadi. O‘zbekistonda iqtisodiyotning barqaror o‘sish sur’atlarini ta’minlashda sanoatni murakkablashtirish va diversifikatsiyalash, muayyan tarmoqlarga bog‘liq bo‘lgan iqtisodiy tuzilmadan chiqish muhim masalalardan hisoblanadi. Paxta, to‘qimachilik, tabiiy gaz, metall va qishloq xo‘jaligi kabi yirik tarmoqlar xom ashyo yetkazib berish bilan cheklanib mahsulotga qo‘shimcha qiymat qo‘sha olmayotganligi sababli ularning sanoat raqobatbardoshligi zaifligicha qolmoqda.

Ishsizlik darajasi 10% atrofida. Jami 35,7 million aholidan (Birlashgan Millatlar Tashkilotining Aholishunoslik jamg'armasi, 2024 yil) taxminan 2,5 million kishi Rossiya va boshqa mamlakatlarda mehnat muhojirlari sifatida ishlaydi. Mehnat muhojirlarining pul o‘tkazmalari YaIMning qariyb 10 foizini tashkil qiladi. Biroq, Rossiyaning Ukrainaga qarshi tajovuzkorligi tufayli iqtisodiy ahvoli noaniq. Shunday qilib, O‘zbekiston migratsiya yo‘nalishlarini diversifikatsiya qilish, shuningdek, ichki ish o‘rinlarini yaratish zarurati bilan yuzma-yuz turibdi.

Yoshlar orasida va qishloq joylarda ishsizlik darajasi yuqori. Kambag'allarning 75 foizi qishloqlarda istiqomat qilayotgani uchun hukumat mahalliy darajada bandlik imkoniyatlarini yaratishga alohida e'tibor qaratmoqda.

Qolaversa, Orol dengizining qisqarishi natijasida cho‘llanish va sho‘rlanishning zarari jiddiy tus olmoqda. Iqlim o‘zgarishi natijasida haroratning ko‘tarilishi jahon miqyosidagi o‘rtacha ko‘rsatkichdan ikki baravarga ko‘tarilib, cho‘llanish, tuproq sho‘rlanishi va suv resurslarining kamayishiga tahdid solmoqda. Tuproq va yer osti suvlarining sho‘rlanishi tufayli qishloq xo‘jaligi yerlari yanada cheklangan yarim qurg‘oqchil mintaqada aholi sonining ko‘payishi hisobiga oziq-ovqat xavfsizligi ham muhim ahamiyatga ega. Bu sohalarda suvdan foydalanish samaradorligini oshirish, suvni tejaydigan qishloq xo‘jaligiga o‘tish, qishloq xo‘jaligi rentabelligini oshiruvchi texnologiyalarni joriy etish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

O‘zbekistonning qishloq xo‘jaligi yalpi ichki mahsuloti 2022-yilda qariyb 2450 trillion so‘mni, qishloq xo‘jaligining yalpi ichki mahsulotdagi hissasi esa 23,0 foizni tashkil etadi. Qishloq xo'jaligi har yili 3,6

[8] Manba: O‘zbekiston Respublikasi JICA mamlakat tahlili hujjati (2023 yil mart)

foizga[9] o'smoqda

Chorvachilik subsektori milliy iqtisodiyotda hal qiluvchi rol o'ynaydi, chunki u qishloq xo'jaligi mahsulotining 50 foizini tashkil qiladi va ikki barobar dengizga chiqish imkoniyatiga ega bo'lmagan O'zbekistonda hayvon oqsilining asosiy manbai hisoblanadi. 2016-yilda chorvachilik yalpi ichki mahsulotining 37,3 foizi go‘sht, 41,9 foizi sut, 7,7 foizi tuxum, 0,3 foizi, 0,4 foizi jun yetishtirildi.

Jadval 2-1 Chorvachilik sektorining Chorvachilik turlari va mahsuloti bo‘yicha O‘zbekiston iqtisodiyotiga qo‘shayotgan hissasi (Bazaviy yil: 2016 yil)

Buyum	Qo'shilgan qiymat miqdori/ LSIPT (2016) bo‘yicha hisoblangan YaIM (million so‘m)	YaIMga qo‘shgan hissasi (%)
Go'sht		
Mol go'shti	9,240,842	29.1
Mahalliy qo'y go'shti	1,761,050	5.5
Mahalliy echki go'shti	151,746	0.5
Tovuq go'shti	615,468	1.9
Tuya go'shti	17,591	0.1
Ot go'shti	59,525	0.2
Jami go'sht	11,846,224	37.3
Sut		
Sigir suti	13,296,589	41.9
Echki suti	85,748	0.3
Ot suti	26,289	0.1
Tuya suti	8,205	0.0
Jami sut	13,416,832	42.2
Boshqa		
Tuxum	2,460,339	7.7
Teri	85,780	0.3
Jun	113,007	0.4
Organik modda (go’ng)	3,837,089	12.1
Boshqa jami	6,496,215	21.5
Umumiy jami	31,759,273	100.0

Manba: Chorvachilik sektorida investitsiyalar va uni qo’llash bo’yicha instrumentlar to'plami (LSIPT) Ecorum natijalari.

Qishloq xo‘jaligida, shu jumladan chorvachilikda 3,54 million kishi ish bilan ta’minlangan[10], bu 2022-yilda sanoat bo‘yicha jami bandlikning 26,6% ga yaqin. Chorvachilik sohasida 560 ming kishi ishlagan, ulardan 90% go‘sht (46,0%) va sut yo‘nalishidagi qoramollar (41,5%) 2018 yilga to‘g‘ri keladi.

[9] Manba: O‘zbekiston Statistika agentligi

[10] Manba: FAOSTAT

Jadval 2-2 Chorvachilik tarmog‘ida band bo‘lganlar sonining taxminiy taqsimoti (2018 yil)

Chorva mollari soni (ming bosh)		Standart mehnat talablari (odam-yil)	Band bo’lgan insonlarning taxminiy soni (ming kishi)	Ishga jalb qilingan odamlarning taxminiy sonining tarkibiy nisbati (%)
Go'sht uchun boqiladigan qoramollar	12,841	0.02	256.3	46.0
Sut uchun boqiladigan qoramollar	4,626	0.05	231.3	41.5
Qo'y va echkilar	21,581	0.0012	25.9	4.7
Parrandachilik	86,375	0.0005	43.2	7.8
Jami			**556.7**	100

Manba: Jahon banki, O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi-oziq-ovqat ish diagnostikasi 2020

O'zbekistonda so'nggi yillarda aholi sonining o'sishi va buning natijasida iste'molning ortishi hisobiga chorvachilik mahsulotlari sezilarli darajada oshdi. Ishlab chiqarish hajmi 2013 yildagi 1,788 ming tonnadan 2022 yilda 2,726 ming tonnagacha, yani 50 foizga oshdi.

Jadval 2-3 Chorvachilikning rivojlanish tendentsiyalari (2013-2022 yillar)

Turkum	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Umumiy go'sht ishlab chiqarish (tirik vaznda)	1,788	1,906	2,033	2,173	2,287	2,431	2,474	2,520	2,635	2,726
Qoramol (tirik vaznda)	1,340	1,427	1,517	1,616	1,683	1,830	1,870	1,926	1,987	2,026
Qo'y va echkilar (tirik vaznda)	343	364	387	416	431	409	382	395	410	418
Cho'chqalar (tirik vaznda)	23	22	23	24	24	4	4	4	3	3
Parranda go'shti (tirik vaznda)	67	79	91	100	134	173	205	181	221	266
Boshqa chorva mollari (ot, tuya, quyon va boshqalar) (tirik vaznda)	14	14	16	17	16	15	14	14	14	14
Sut (jami)	7,886	8,432	9,028	9,703	10,048	10,466	10,714	10,977	11,274	11,627
Tuxum (jami)	4,388	4,950	5,535	6,153	6,333	7,459	7,771	7,781	7,788	8,129
Asal	7,196	8,751	10,157	12,050	11,738	12,578	13,002	13,358	14,067	14,700
Jun	32,448	34,403	36,029	37,103	36,360	34,615	35,115	35,422	36,345	37,307
Qorako'l terisi	1,062	1,061	1,032	1,055	1,075	1,085	1,151	1,152	1,252	1,288
Ipak qurti	25,445	26,116	26,293	26,356	12,480	17,912	21,374	20,942	22,770	24,300
Baliq tutish	37,505	46,392	59,852	65,322	83,900	90,984	121,717	144,103	171,933	185,274

Birlik: 1,000 tonna

Manba: FAOSTAT

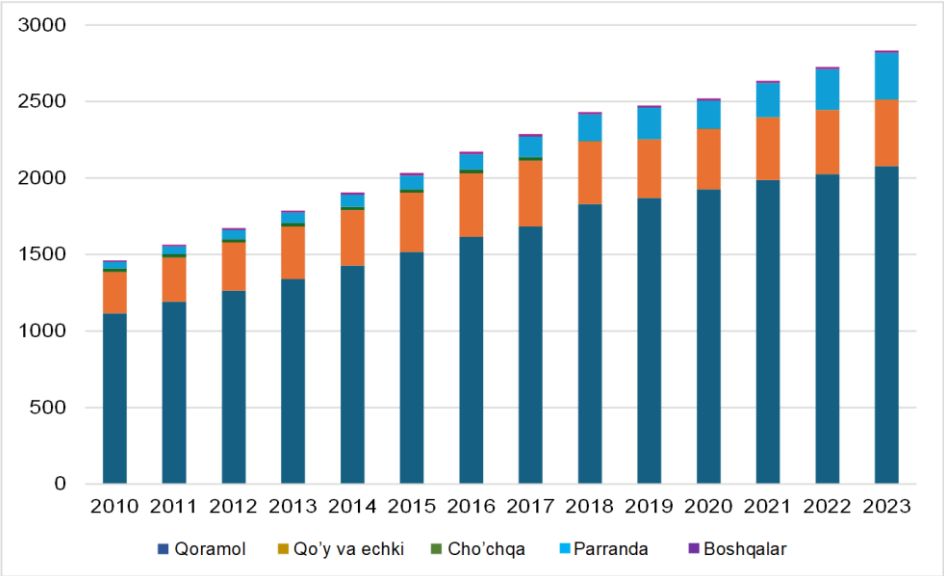

Shakl 2-1 Go'sht ishlab chiqarish hajmi (tirik vazni)

Manba: O‘zbekiston Statistika agentligi

O‘zbekistonda go‘sht yetishtirishda eng katta ulush mol go‘shti, ya’ni 75%, qo‘y va echkilar ikkinchi o‘rinda turadi. So'nggi yillarda tovuq go'shti ishlab chiqarish jadal sur'atlar bilan o'sib, 2023 yilda umumiy ishlab chiqarishning 10,7 foizini tashkil etdi.

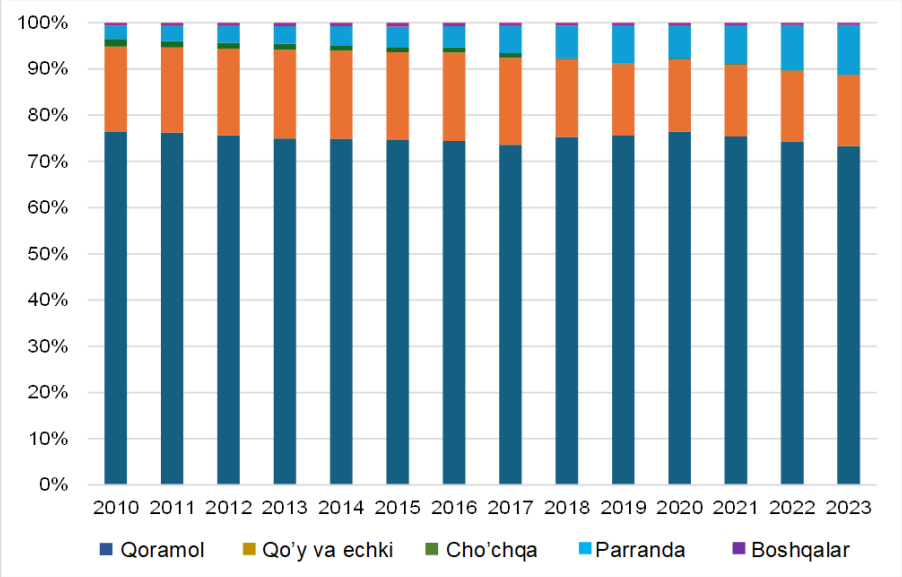

Shakl 2-2 Go'sht ishlab chiqarish tarkibi (tirik vazni)

Manba: O‘zbekiston Statistika agentligi

O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligida mehnat unumdorligi rivojlangan mamlakatlardagidek emas, balki Markaziy Osiyodagi qo‘shni davlatlarnikidan yuqori. O‘zbekistonda 2019-yilda bir ishchiga to‘g‘ri keladigan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining qo‘shilgan qiymati 2015 yil narxlarida 8360 AQSh dollarini tashkil etdi.

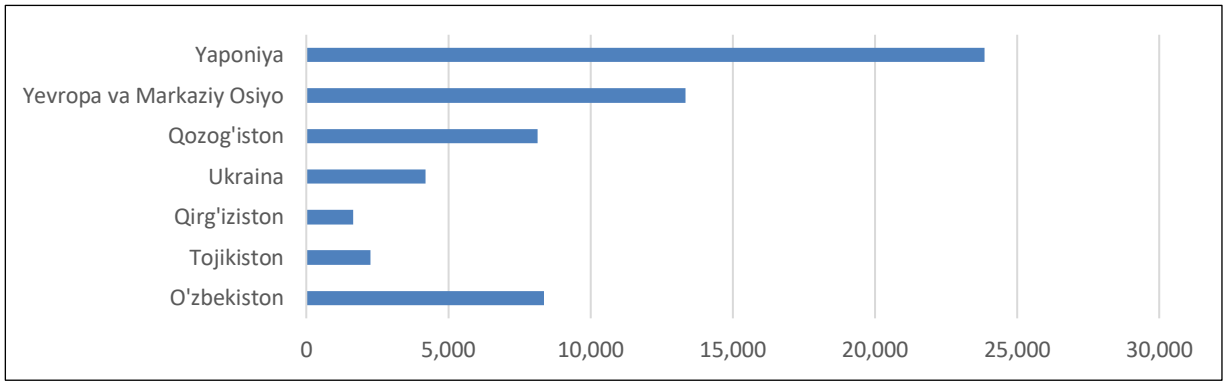

Shakl 2-3 O‘zbekiston va qo‘shni mamlakatlarda qishloq xo‘jaligi mehnat unumdorligi (2019-yil)

Manba: Jahon taraqqiyoti ko'rsatkichi

Chorvachilik tarmog‘i O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining 50 foizini tashkil etuvchi asosiy tarmoq bo‘lsa-da, sanoat unumdorligi pastligicha qolmoqda va bu boradagi ishlarni yaxshilash uchun imkoniyatlar mavjud. Masalan, har bir sigirdan yillik sut ishlab chiqarish taxminan 3,000 kg ni tashkil etadi, bu Markaziy Osiyoning boshqa mamlakatlaridagi kabi Yaponiya va Rossiyadagidan pastdir (Shakl 2 4).

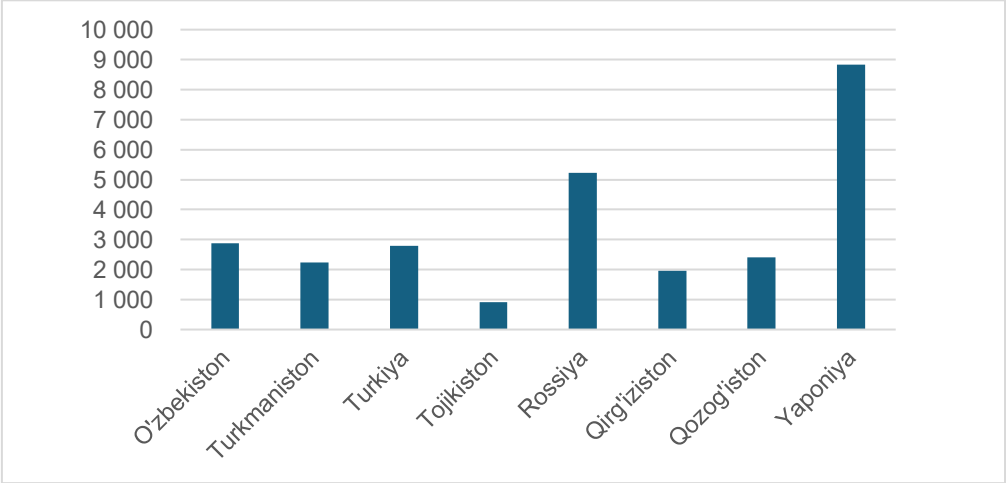

Shakl 2-4 O‘zbekistonda va qo‘shni mamlakatlarda sut ishlab chiqarish (2022-yil)

Birlik: kg/yil/bosh

Manba: FAOSTAT

O‘zbekistonda fermer va dehqon xo‘jaliklarini uch toifaga bo‘lish mumkin: defkan, fermer va tovar ishlab chiqarish tizimlari (qishloq xo‘jaligi korxonalari). Dehqon fermerlari individual darajada faoliyat yuritadigan kichik ishlab chiqaruvchilar (har bir xonadonda taxminan beshta sigir). O'z yuridik shaxsiga ega bo'lgan defkan fermerlar ham, bo'lmaganlar ham bor. Boshqa tomondan, fermerlar o‘zlarining yuridik shaxsiga ega bo‘lib, kamida 30 ta sigir boqishlari kerak va ular chorvachilik bilan shug‘ullanadilar (batafsil ma’lumot uchun 3-bobdagi “3.1.6 Fermer ta’rifi va xususiyatlari”ga qarang).

Dehqonning sut mahsuldorligi ayniqsa past, chunki dehqon, fermer va tovar ishlab chiqarish tizimlarida yiliga 900 kg, 2,400 kg va 6,000 kg (kuniga 3 litr, 8 litr va 20 litr) bir sigirdan mahsulot olinadi.

O'zbekistonda chorvachilik mahsulotlarining past mahsuldorligining sabablari ozuqa resurslarining etishmasligi, chorva kasalliklariga qarshi kurashning yetarli darajada yo'qligi, yaxshilangan zotlarni joriy etishning kechikishi va raqobatbardosh chorvachilik mahsulotlarining etishmasligi bo'lishi mumkin.

Geografik jihatdan chorva turlarining turlari qishloq xo‘jaligi va ekologik xususiyatlariga ko‘ra farqlanadi. Masalan, 1) go‘shtli qoramollar asosan tog‘li yaylovlarda boqiladi; 2) sut yo‘nalishli qoramollar asosan sanoat klasterlari yaqinidagi sug‘oriladigan dehqonchilik yerlarida boqiladi; 3) Qorako‘l qo‘ylari4[11] cho‘l va dasht zonasida boqiladi; 4) Farg‘ona havzasining tog‘li zonasida go‘sht, jun, qo‘chqor yetishtirish hamda otchilik keng tarqalgan; 5) yirik parrandachilik yirik shaharlar va sanoat klasterlarida jamlangan. Cho‘l-dasht zonasida joylashgan to‘rtta viloyatda (Xorazm viloyati, Buxoro viloyati, Navoiy viloyati va Qoraqalpog‘iston Respublikasi) yaylov yaylovlari keng tarqalgan.

Jadval 2-4 Har bir chorvachilik ishlab chiqarish zonasining xususiyatlari

Cho'l va dasht zonasi	G'arbiy mintaqaning pasttekisliklari va pasttekislik platolari (keyingi sahifadagi rasmda och jigarrang). Yillik o‘rtacha harorat 10—15 °C, o‘rtacha yog‘ingarchilik miqdori 100—200 mm. O‘simlik yetishtirish faqat sug‘orish bilan amalga oshiriladi, keng yaylovlar chorvachilik uchun ishlatiladi.
Tog‘ etagi zonasi	U mamlakatning sharqiy qismida joylashgan (keyingi sahifadagi xaritada och sariq rangda) va tepalikli erlar va tekisliklar aralashgan. O‘rtacha yog‘in miqdori 400 mm dan kam bo‘lib, sug‘orma va yomg‘irli dehqonchilik bilan shug‘ullanadi. Chorvachilik uchun keng yaylovlardan foydalaniladi.
Tog'li zona	Mamlakatning sharqiy qismidagi tik tog‘li hudud, balandligi 1,000 m dan oshadi (keyingi sahifada ko‘k-yashil rangda ko‘rsatilgan). Harorat -5 dan 5 °C gacha bo'lsa-da, va yog'ingarchilik 600 mm dan oshsa-da, bu ekinlarni yetishtirish uchun yaroqsizdir. Chorvalar yozda boqiladi.

Manba: Xalqaro chorvachilik ilmiy-tadqiqot instituti (ILRI) “O‘zbekiston chorvachilik sektori tahlili: Bazaviy hisobot” (2022)

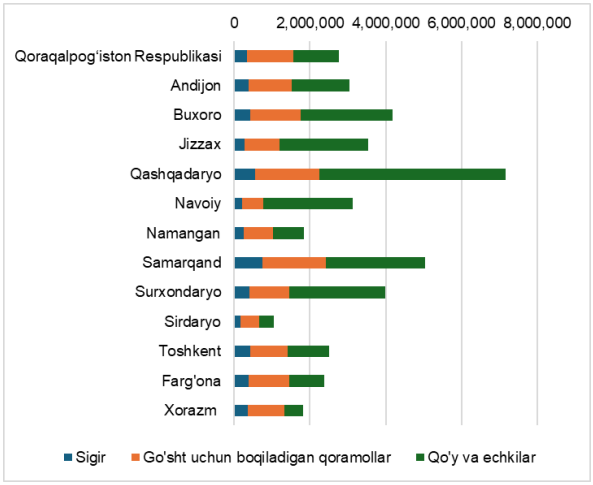

Shakl 2-5 Boqiladigan kavsh qaytaruvchi chorva mollari soni

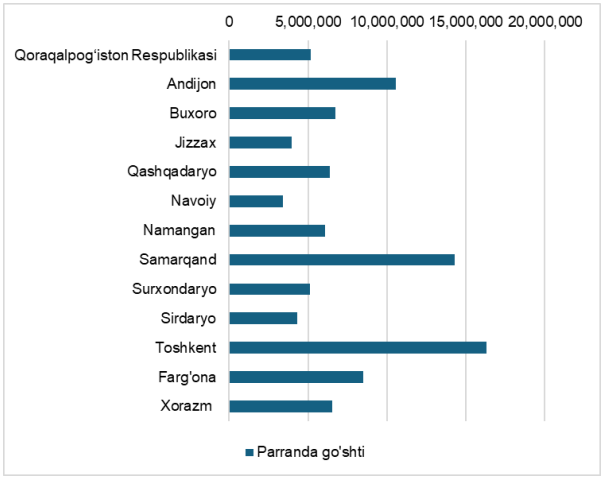

Shakl 2-6 Boqilgan tovuqlar soni

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi “O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati” (2022-yil)

[11] Bu zot Markaziy Osiyodan kelib chiqqan. Tug'ilgandan ko'p o'tmay qo'zilarning mo'ynasi hashamatli (lyuks) mo'yna sifatida mashhur. U quruq sharoitga, qattiq sovuq va issiqqa chidamli, parazitlarga chidamli.

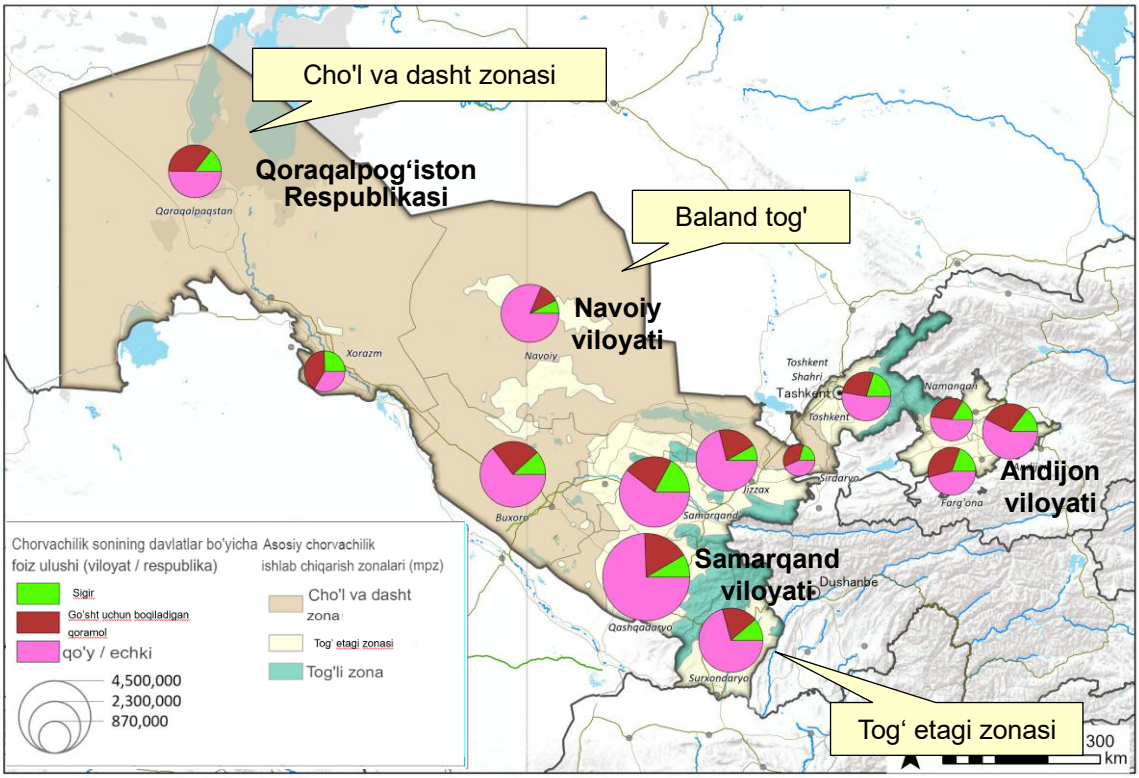

Shakl 2-7 Chorvachilik ishlab chiqarish zonalari va kavsh qaytaruvchi chorva mollari soni

Manba: Xalqaro chorvachilik ilmiy-tadqiqot instituti (ILRI) "O'zbekiston chorvachilik sektori tahlili: Bazaviy hisobot" (2022)

Parrandachilik Andijon, Samarqand, Toshkent kabi viloyatlar va uning atrofida sanoat miqyosida amalga oshiriladi.

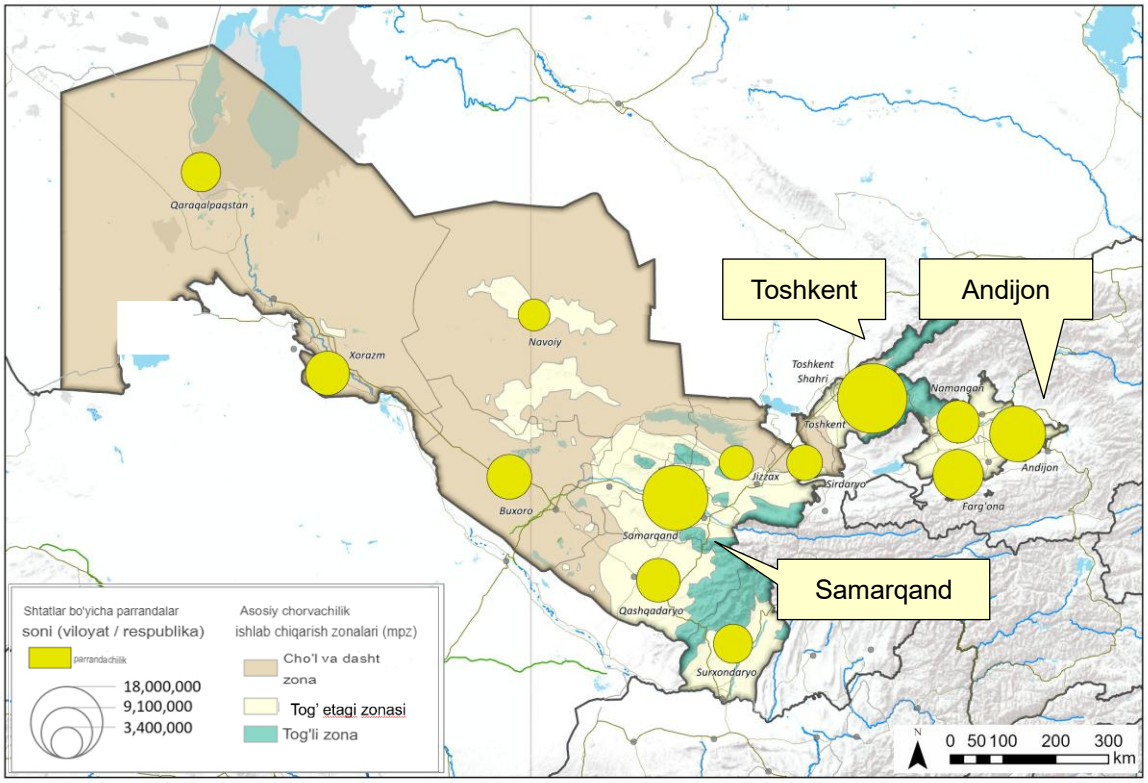

Shakl 2-8 Chorvachilik ishlab chiqarish zonalari va tovuqlar soni

Manba: Xalqaro chorvachilik ilmiy-tadqiqot instituti (ILRI) “O‘zbekiston chorvachilik sektori tahlili: Bazaviy hisobot” (2022)

Cho‘l va tekislik zonasida joylashgan Navoiy viloyatida keng yaylov yerlaridan foydalanib, echki va qo‘y boqish keng tarqalgan. Viloyatda respublikada echki va qo‘y go‘shtining 11% (tirik vaznda) va 12% jun (vazn bo‘yicha) yetishtiriladi. Navoiy viloyati Qorako‘l qo‘ylarining asosiy ishlab chiqarish hududi sifatida ham tanilgan bo‘lib, ishlab chiqarish uchun umumiy qorako‘l qo‘ylarining 24 foizini (vazn bo‘yicha) yetishtiradi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi ham cho‘l va cho‘l zonasida joylashgan bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasidagi viloyatlar orasida eng katta hududga ega bo‘lgan avtonom respublika hisoblanadi. Qoramol, echki va qo‘y boqish tekis va keng erlarda keng tarqalgan bo‘lib, respublikadagi go‘sht yo‘nalishidagi qoramolning 5%, echki va qo‘y go‘shtining 4%i shu respublikada yetishtiriladi. Aholi jon boshiga yalpi daromadi o‘rtacha 14,571 ming so‘mni, respublika bo‘yicha o‘rtacha ko‘rsatkichning bor-yo‘g‘i 73% ni tashkil etgan holda, respublikadagi eng kam rivojlangan hududlardan biri hisoblanadi. Kam ta’minlangan aholi ulushi 2022 yil holatiga ko‘ra barcha viloyatlar va respublikalar orasida Namangan viloyati va Surxondaryo viloyatidan keyin uchinchi o‘rinda turadi.

Tog’ oldi zonasida joylashgan Samarqand viloyati poytaxt Toshkent shahridan keyin mamlakatning ikkinchi yirik iqtisodiy va madaniy markazi hisoblanadi. Bu hududda kichik miqdordagi yirik ishlab chiqaruvchilar tomonidan intensiv parrandachilik keng yo'lga qo'yilgan bo'lib, respublikada tovuqning 24 foizi va tuxumning 16 foizi ishlab chiqariladi. Viloyat veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish qo‘mitasidan

olingan ma’lumotlarga ko‘ra, ushbu hududda 236 go‘shtni qayta ishlash korxonasi, 200 sut yig‘uvchi, 26 so‘yish sexi kabi ko‘plab qayta ishlovchi korxonalar faoliyat ko‘rsatmoqda. Bu hududda yetishtirilgan go‘sht Toshkent, Samarqand, Navoiy bozorlariga jo‘natiladi.

Andijon viloyati baland tog‘ zonasida joylashgan bo‘lib, Farg‘ona havzasining markaziy shahri hisoblanadi. Bu yerda makkajo‘xori, bug‘doy, o‘t, beda va boshqa ekinlar yog‘ingarchilik ko‘p, sug‘oriladigan yerlarda almashlab ekishadi. Mamlakatdagi parranda go‘shtining 11 foizi, tuxumning 9 foizi, go‘shtli qoramolning 6 foizi, sut yetishtirishning 9 foizi viloyat hissasiga to‘g‘ri keladi.

To'rtta hudud birgalikda mamlakatdagi umumiy chorvachilik mahsulotlarining qariyb 30 foizini tashkil qiladi. Quyidagi jadval mintaqaviy xususiyatlarni ko'rsatadi.

Jadval 2-5 To‘rtta hududda chorvachilikning asosiy xususiyatlari va mahsulot yetishtirish (2022-yil)

Mahsulot	O'zbekiston Respublikasi	Qoraqalpog'iston Respublikasi	Navoiy Viloyati	Andijon Viloyati	Samarqand Viloyati
Aholisi, ming kishi	35,271.3	1,948.5	1,033.9	3,253.5	4,031.3
	(100%)	(6%)	(3%)	(9%)	(11%)
Nominal yalpi ichki (hudud ichidagi) mahsulot (yillik), joriy narx konvertatsiyasi, mlrd.so‘m, 2022 y.	896,617.9	30,117.6	68,799.4	56,488.3	61,627.7
	(100%)	(3%)	(8%)	(6%)	(7%)
Hududlar bo‘yicha aholi jon boshiga yalpi daromad, ming so‘m	20,016	14,571	31,446	18,257	16,887
	(1,637)	(1,192)	(2,572)	(1,494)	(1,381)
Faoliyat yuritayotgan kichik korxonalar soni 1) Kompaniyalar soni	523,556	22,863	22,844	39,038	47,943
	(100%)	(4%)	(4%)	(7%)	(9%)
Chorvachilik mahsulotlari, mlrd. So’m	167,229.0	6,861.6	9,884.6	13,213.5	18,956.1
	(100%)	(4%)	(6%)	(8%)	(11%)
Dehqonlar va fermerlar tomonidan chorvachilik mahsulotlari yetishtirish ulushi, %	89.3	91.9	85.7	87.3	85.6
Qishloq xo‘jaligi bilan bog‘liq tashkilotlar tomonidan chorvachilik mahsulotlari yetishtirish ulushi, %	4.6	2.6	7.1	4.4	3.6
Fermer tomonidan chorvachilik mahsulotlarining ulushi, %	6.1	5.5	7.2	8.3	10.8
Parranda go'shti (tirik vazni), ming tonna	265.7	4.6	7.5	29.7	64.5
	(100%)	(2%)	(3%)	(11%)	(24%)
Cho'chqalar (tirik vazni), ming tonna	3.0	0.0	1.2	0.0	0.0
	(100%)	(1%)	(40%)	(0%)	(0%)
Qo‘y va echkilar (tirik vaznda), ming tonna	418.0	18.8	44.6	24.3	40.0
	(100%)	(4%)	(11%)	(6%)	(10%)
Sigirlar (tirik vazn, ming tonna)	2,025.7	96.8	122.3	130.4	210.0
	(100%)	(5%)	(6%)	(6%)	(10%)
Go'sht uchun mo'ljallangan umumiy chorva mollari va parrandalar (tirik vaznda)	2,725.9	120.9	181.6	184.4	314.7
	(100%)	(4%)	(7%)	(7%)	(12%)
Boshqa hayvonlar (otlar, tuyalar, quyonlar va boshqalar, so'yishdan oldingi vazni), ming tonna	13.7	0.7	6.0	0.0	0.2
	(100%)	(5%)	(44%)	(0%)	(1%)
Tovuq tuxumi, million dona	8,089.2	375.8	384.9	733.2	1,299.7
	(100%)	(5%)	(5%)	(9%)	(16%)

Mahsulot	O'zbekiston Respublikasi	Qoraqalpog'iston Respublikasi	Navoiy Viloyati	Andijon Viloyati	Samarqand Viloyati
Tuxumlarning umumiy miqdori, million dona	8,129.2	387.0	385.4	741.2	1,300.1
	(100%)	(5%)	(5%)	(9%)	(16%)
(Sigir) suti, ming tonna	11,242.7	414.9	494.4	997.3	1,319.1
	(100%)	(4%)	(4%)	(9%)	(12%)
Sutning umumiy miqdori, ming tonna	11,627.2	434.4	521.0	1,040.2	1,371.2
	(100%)	(4%)	(4%)	(9%)	(12%)
Xom ipak ipi, tonna	24,300	802	1,022	3,115	3,159
	(100%)	(3%)	(4%)	(13%)	(13%)
Asal, tonna, tonna	14,700.4	833.3	1,129.4	1,229.6	1,221.2
	(100%)	(6%)	(8%)	(8%)	(8%)
Qorako‘l qo‘yning mo‘ynasi, Minglab bo‘laklar	1,287.6	92.7	314.0	0.0	28.4
	(100%)	(7%)	(24%)	(0%)	(2%)
Jun, Tonna, Tonna	37,307	1,505	4,515	1,787	4,030
	(100%)	(4%)	(12%)	(5%)	(11%)

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi

Kambag'allikni qisqartirish O'zbekiston hukumatining asosiy siyosat maqsadlaridan biridir. “2022-2026-yillarda Yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi”da hukumat ish o‘rinlari yaratish va milliy daromadni oshirish hisobiga 2026-yilgacha qashshoqlik darajasini ikki baravar kamaytirishni maqsad qilgan. Bu maqsadni amalga oshirish uchun hukumat 2,5 million norasmiy ishchini rasmiy bandlikka o‘tkazish, 700 ming nafar xotin-qizni kasb-hunarga o‘qitish orqali ayollarning ishsizlik darajasini pasaytirish, ayollar tadbirkorligi va o‘zini o‘zi bandligini rivojlantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish, to‘g‘ridan-to‘g‘ri ijtimoiy yordam ko‘rsatishni kengaytirish kabi chora-tadbirlarni amalga oshiradi. Hisob-kitoblarga ko'ra, kambag'al aholining 75 foizi qishloq joylarda yashaydi va kambag'al qishloqlardagi yoshlar ish topish uchun mehnat muhojirlari bo'lishadi. Qishloq joylarda kambag'allarning ko'pchiligi qishloq xo'jaligidan olinadigan daromadga bog'liq [12] ekani sababli, chorvachilik sohasini rivojlantirish ham qashshoqlikni kamaytirish nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega.

Mamlakatda qashshoqlik darajasi pasayib, 2010 yildagi 17,7 foizdan 2020 yilda 11,5 foizga tushdi.

Jadval 2-6 Mintaqalar bo‘yicha kambag’allik darajasi

(%)

Mamlakat bo‘ylab/mintaqada	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
O‘zbekiston Respublikasi	17.7	16	15	14.1	13.3	12.8	12.3	11.9	11.4	11	11.5
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	34.3	33.2	32.5	31.3	28.8	28.3	27.6	26.3	25.9	14.8	14.6
Andijon viloyati	16.3	13.3	11.5	10.8	9.9	9.3	8.7	8	7.9	11.9	12
Buxoro viloyati	14.4	13.4	12.2	11.3	10.7	10.1	9.3	9.2	8.9	8.3	8.6
Jizzax viloyati	22.6	21.3	18.7	17	15.8	15.4	14.8	14.3	14	12.7	12.9
Qashqadaryo viloyati	28.9	26.8	24.9	24.2	23.5	23.2	22.6	22.4	20.9	12	13.6
Navoiy viloyati	19.6	18.2	16.6	15.6	14.4	13.9	13.2	12.9	12.2	7.5	8

[12] Manba: Jahon banki, O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi-oziq-ovqat ish bo‘yicha diagnostika, 2020

Namangan viloyati	23.1	20.1	17.4	16.6	15.7	15.2	15	14.3	14	15.2	15.3
Samarqand viloyati	14.9	13.3	12.9	11.5	10.9	10.2	9.7	9.1	8.6	9.8	10.6
Surxondaryo viloyati	25.2	23.5	22.6	21.4	20.5	20	19.5	19.2	18.7	14.5	14.7
Sirdaryo viloyati	23.6	22.1	20.3	19.8	18.3	17.7	16.4	16.1	15.3	13.6	12.3
Toshkent viloyati	12.5	11.2	10.3	9.2	8.5	7.9	7.4	7	6.5	8.1	9.1
Farg'ona viloyati	10.2	9.7	9.6	8.7	8.4	7.8	7.4	7.3	6.6	13.5	14.5
Xorazm viloyati	20.6	19.1	17.2	15.9	15.1	14.3	13.3	12.9	12.5	13	13
Toshkent shahri	2.6	2.3	2.1	1.8	1.5	0.9	0.7	0.6	0.4	1.9	2.6

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi

Eslatma: Hisob-kitoblar Jahon banki tomonidan tavsiya etilgan 2,100 kkal/kunlik kambag‘allik chegarasiga asoslanadi.

2.1.2 O‘zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligi

O‘zbekiston asosan o‘zini chorvachilik mahsulotlari bilan ta’minlaydi, tovuq go‘shtidan tashqari. 2021-yilda o‘z-o‘zini ta’minlash ko‘rsatkichlari mol go‘shti 96,7%, tovuq go‘shti 56,1%, qo’y go’shti 100%, tuxum 175,5%, asal 116,7%, va sariyog‘dan tashqari sut 100% ni tashkil etdi.[13] Barcha chorvachilik mahsulotlari va go'sht bo'yicha o'zini o'zi ta'minlash ko'rsatkichlari mos ravishda 97,9% va 90,8% ni tashkil qiladi.

Jadval 2-7 Asosiy chorvachilik mahsulotlari bo‘yicha o‘zini-o‘zi ta’minlash ko‘rsatkichlari (2021-yil)

(1000 tonna)	Mol go'shti	Qo'y va echki go'shti	Tovuq go'shti	Sut	Tuxum	Asal
Ishlab chiqarish hajmi	1,003	169	124	11,243	437	14
Import hajmi	34	0	97	296	3	0
Eksport hajmi	0	0	0	1	190	0
(Ichki ta'minot)	1,037	169	221	11,538	249	12
Inventarizatsiya o'zgarishi	0	0	0	0	1	2
O'z-o'zini ta'minlash darajasi	96.7%	100.0%	56.1%	100.8%	175.5%	116.7%

Manba: FAOSTAT

O‘zbekiston Xitoy, Rossiya, Qozog‘iston kabi xorijiy davlatlardan ozuqa import qiladi va uning konsentrlangan ozuqa bilan o‘zini-o‘zi ta’minlash darajasi 84% ni tashkil qiladi (2-8-jadvalga qarang). Taqqoslash uchun qo‘shni mamlakatlarda, xususan, Qozog‘iston, Rossiya, Qirg‘iziston va Turkiyada asosiy konsentrlangan ozuqaning o‘zini o‘zi ta’minlash ko‘rsatkichlari mos ravishda 120%, 128%, 85% va 63%ni tashkil etadi. Bu O‘zbekistonda konsentrlangan ozuqaning o‘zini-o‘zi ta’minlash darajasi nisbatan pastligidan dalolat beradi. Quyidagi jadvalda ko'rsatilganidek, yuqori proteinli ozuqalarni etkazib berish asosan importga bog'liq. Bu yuqori proteinli ozuqalar uchun o'zini o'zi ta'minlash ko'rsatkichlari paxta

[13] Har bir mahsulotning o'zini-o'zi ta'minlash koeffitsienti FAOSTAT ma'lumotlari yordamida hisoblab chiqilgan, chunki mahalliy ishlab chiqarish hajmi / ichki iste'mol uchun mo'ljallangan hajm (ichki iste'mol uchun mo'ljallangan hajm = ichki ishlab chiqarish hajmi + import hajmi - eksport hajmi - tovar-moddiy zaxiralarning ko'payishi (yoki + inventarning kamayishi)). Tovar-moddiy zaxiralarning o'sishi to'g'risidagi ma'lumotlar mavjud emasligi sababli, u nolga teng deb qabul qilindi.

chigiti va kunjutdan tashqari nisbatan past.

Jadval 2-8 Asosiy konsentrlangan ozuqalarning o‘zini-o‘zi ta’minlash nisbati (2021-yil)

Mahsulot	Ishlab chiqarish (1)	Ichki ta'minot miqdori (2)	O'z-o'zini ta'minlash darajasi (3)=(1)/(2)	Ozuqa (4)	O'z-o'zidan ta'minlangan ozuqa (5)=(3)*(4)
Sut (sariyog'dan tashqari)	11,243	11,551	97%	374	364
Sabzavotlar va boshqalar	8,217	7,838	105%	1,333	1,397
Bug'doy va mahsulotlar	5,987	8,728	69%	2,611	1,791
Kartoshka va mahsulotlar	3,286	3,581	92%	16	15
Uzum va mahsulotlar (vino bundan mustasno)	1,695	1,262	134%	10	13
Paxta chigiti	**1,400**	**1,418**	**99%**	**209**	**206**
Olma va mahsulotlar	1,238	1,237	100%	124	124
Makkajo'xori va mahsulotlar	590	669	88%	342	302
Guruch va mahsulotlar	334	381	88%	17	15
Arpa va mahsulotlar	118	234	50%	63	32
Tariq va mahsulotlar	100	75	133%	71	95
Dukkaklilar va boshqa mahsulotlar	**75**	**92**	**82%**	**56**	**46**
Suli	54	60	90%	51	46
Kungaboqar urug‘i	**39**	**155**	**25%**	**5**	**1**
Soya loviyalari	**29**	**51**	**57%**	**49**	**28**
Shakar (xomashyo ekvivalenti)	22	22	100%	21	21
Susan urug'i	**16**	**12**	**133%**	**3**	**4**
Donlar, boshqalar	12	31	39%	14	5
Yog'li ekinlar, Boshqalar	10	22	45%	16	7
Shirinlashtiruvchi moddalar, boshqalar	5	56	9%	3	0
Javdar va mahsulotlar	4	4	100%	3	3
No'xat	3	13	23%	6	1
Qand lavlagi	2	2	100%	1	1
Pelagiya baliqlari	0	10	0%	1	0
Jami				**5,399**	**4,518**
O'rtacha					**83.7%**

Birlik: Ming tonna

Manba: FAOSTAT asosida tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

O‘zbekistonda so‘nggi paytlarda parrandachilik tarmog‘i jadal rivojlanayotgani sababli, oqsilga boy ozuqalar bilan ta’minlash dolzarb masala hisoblanadi. Tarkibida oqsil bo‘lgan paxta urug‘i O‘zbekistonda mavjud, ammo paxta chigitida Gossipol[14] borligini hisobga olib, tovuqlarga paxta boqish tavsiya etilmaydi. Shunday qilib, boshqa yuqori proteinli ozuqalarni ta'minlash juda muhimdir. Masalan, soya fasulyasi yuqori sifatli oqsil manbai sifatida tavsiya etiladi, garchi ularning iste'moli O'zbekistonda iste'mol qilinadigan ozuqaning atigi 1 foizini tashkil qiladi. Quyidagi rasmda ko'rsatilganidek, O'zbekistonda 2016 yilgacha soya yetishtirilmagan, bu esa importga to'liq qaramlikka olib kelgan. 2017-yildan boshlab soya yetishtirish asta-sekin o‘sib bordi, shu bilan birga O‘zbekistonda talab ortishi tufayli import ham oshdi. Mamlakatdagi soya yetkazib berishning katta qismi ozuqa uchun ishlatilishini hisobga olsak, soyaga talab yanada oshishi

[14] Cotton seed contains Gossypol, which can inhibit the growth of chicken and create abnormal ooplasm problems.

kutilmoqda.

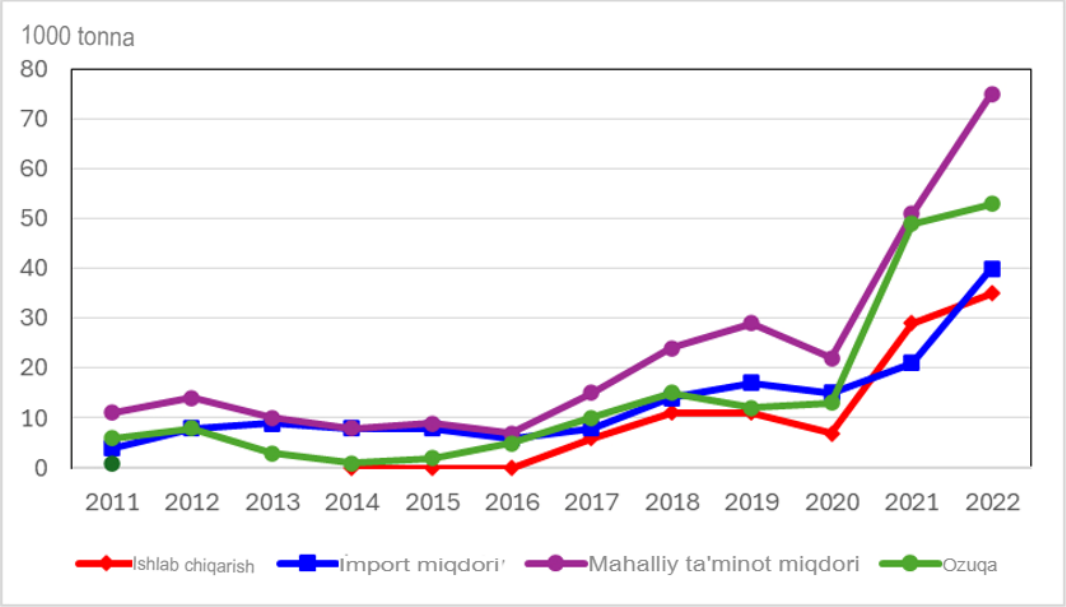

Shakl 2-9 O'zbekistonda soya yetishtirish, import qilish, ishlab chiqarish va oziqlantirish tendentsiyasi

Manba: FAOSTAT

Import miqdori bo'yicha mavjud ma'lumotlar somon, pichan, silos va boshqalar kabi dag'al ozuqalarga nisbatan cheklangan. Daladagi suhbat natijalariga ko'ra, dag'al ozuqa o'z-o'zidan yetarli deb hisoblanadi. Shunday qilib, dag'al ozuqaning o'zini o'zi ta'minlashi 100% ga belgilanishi mumkin. Konsentratsiyalangan ozuqa va qo'pol ozuqaning o'zini-o'zi ta'minlovchi nisbatlaridan kelib chiqqan holda, O'zbekistonda to'liq o'z-o'zini ta'minlash nisbati 2-9-jadvalda ko'rsatilganidek, 94,7% deb baholandi. Bu nisbatdan kelib chiqqan holda sut va go'shtning o'zini-o'zi ta'minlovchi nisbati, mos ravishda, 95,4% (= [qoramollar uchun ozuqaning o'z-o'zini ta'minlash nisbati: 91,8%] marta [sutning o'z-o'zini ta'minlash nisbati: 100,8%]) va 86,0% (= [o'z-o'zini ta'minlaydigan ozuqa nisbati: 94,7%] marta [go'shtning o'zini o'zi ta'minlash nisbati: 90,8%]) da hisoblanadi.

Jadval 2-9 2021-yilda ozuqa bilan o'zini o'zi ta'minlashning hisoblangan nisbati

	Boshlar soni	LSU[*1]	Jami chorva boshlarining ulushi (%)	Dag'al va kontsentrlangan ozuqa nisbati [*2]
Qoramol	13,544,400	13,544,400	81%	5: 5
Qo'y / echki	22,970,300	2,297,030	14%	9: 1
Tovuq	82,364,000	823,640	5%	0: 10
Jami	118,878,700	16,665,070	100%	

	Konsentrlangan ozuqalarni yetkazib berish (1000 tonna)	Konsentrlangan ozuqaning o'zini o'zi ta'minlash nisbati	Dag'al ozuqa yetkazib berish (1000 tonna)	Dag'al ozuqaning o'zini o'zi ta'minlash nisbati	Jami ozuqa zaxirasi (1000 tonna)	O'z-o'zini ta'minlaydigan ozuqa ta'minoti (1000 tonna)	Ozuqaning o'zini o'zi ta'minlash nisbati
Qoramol	4,388	83.7%	4,388	100%	8,777	8,061	91.8%
Qo'y / echki	744	83.7%	6,698	100%	7,442	7,321	98.4%
Tovuq	267	83.7%	0	100%	267	223	83.7%
Jami/O‘rtacha	5,399	83.7%	11,086	100%	16,486	15,605	94.7%

*1 Chorvachilik standart birligi (LSU): Bir sog'in sigir va qoramol 1,0 birlikka, bitta qo'y va echki va bitta tuxum qo’yuvchi tovuq mos ravishda 0,1 birlikka va 0,01 birlikka aylantiriladi.

*2 Odatda ishlatiladigan raqam qo'llaniladi.

Manba: FAOSTAT

Quyidagi jadvalda O‘zbekiston va qo‘shni mamlakatlarda go‘sht va sut mahsulotlarining o‘zini-o‘zi ta’minlash koeffitsientlari taqqoslanadi. Bu esa O‘zbekistondagi ko‘rsatkichlar qo‘shni davlatlarnikiga nisbatan yuqori emasligini anglatadi.

Jadval 2-10 2021 yilda, chorvachilik mahsulotlarining mamlakatlar bo’yicha o’zini o’zi taminlash nisbati

Mamlakat	Chorvachilik mahsulotlarining o'zini-o'zi ta'minlash nisbati (ozuqaning o'zini o'zi ta'minlash nisbati hisobga olinmagan holda)		Konsentrlangan ozuqaning o'zini o'zi ta'minlash nisbati	Dag’al ozuqaning o'zini o'zi ta'minlash nisbati*1	Chorvachilik mahsulotlarining o'zini-o'zi ta'minlash nisbati ozuqaning o'zini o'zi ta'minlash nisbatini hisobga olgan holda	
	Go'sht	Sut			Go'sht*2	Sut*3
O'zbekiston	90.8%	100.8%	83.7%	100%	86.0%	92.5%
Qozog'iston	88.4%	94.1%	120.1%	100%	93.5%	103.6%
Rossiya	95.7%	105.0%	127.9%	100%	106.3%	119.6%
Qirg‘iziston	90.4%	114.0%	84.8%	100%	87.1%	105.3%
Turkiya	116.6%	105.0%	62.9%	100%	104.3%	85.6%

*1 Qo'shni mamlakatlarda dag’al ozuqaning o'zini o'zi ta'minlash nisbati mavjud emasligi sababli, 100% nisbati qo'llaniladi.

*2 Ular go'shtning o'z-o'zini ta'minlash nisbatlarini (ozuqaning o'zini o'zi ta'minlash nisbati hisobga olinmagan holda) va konsentrlangan ozuqa va dag’al ozuqani qoplaydigan o'z-o'zini ta'minlash nisbatlarini ko'paytirish orqali baholanadi (O‘zbekiston, Qozog‘iston, Rossiya, Qirg‘iziston va Turkiya uchun mos ravishda 94,7%، 105,7%، 111,1%، 96,3%، 89,5%).

*3 Ular sutning o'z-o'zini ta'minlash nisbatlarini (ozuqaning o'zini o'zi ta'minlash nisbati hisobga olinmagan holda) va konsentrlangan ozuqa va dag’al ozuqani qoplaydigan qoramollar uchun o'z-o'zini ta'minlaydigan ozuqa nisbatlarini ko'paytirish orqali baholanadi (O‘zbekiston, Qozog‘iston, Rossiya, Qirg‘iziston va Turkiya uchun mos ravishda 91,8%, 110,1%, 113,9%, 92,4% va 81,5%).

Manba: FAOSTAT

O‘zbekistonda asosiy sut mahsulotlarining o‘zini-o‘zi ta’minlash nisbati quyidagi jadvalda keltirilgan:

Jadval 2-11 2021 yilda asosiy sut mahsulotlarining o'zini-o'zi ta'minlash nisbati

	Sigir sutining sariyog'i	Ayran, tvorog va kislotali sut	Yog'sizlangan sigir sutidan olingan pishloq	Butun sigir sutidan olingan pishloq	Boshqa toifadagi yog'li preparatlar*	Boshqa oziq-ovqatlar	Yog'sizlangan sigir suti	Yog'sizlangan sut va zardob kukuni
Ishlab chiqarish	99,085	224,480	39,887	189,278	1,168	0	2,098,272	1,233,835
Import miqdori	2,016	7,207	0	5,451	58,323	48,975	0	0
Boshlang'ich zahiralar	0	0	0	0	0	31,386	0	0
Eksport miqdori	183	16	0	1	661	3,343	0	0
Oziq-ovqat ta'minoti	100,919	4	39,887	194,728	38,829	39,092	124,724	0
Qayta ishlash	0	231,667	0	0	0	0	199,437	0
Oziqlantirish	0	0	0	0	0	0	1,774,110	1,233,835
Qoldiq	0	0	0	0	0	0	0	0
Zahira o'zgarishi	0	0	0	0	20,000	6,541	0	0
Oziq-ovqatning o'zini o'zi ta'minlash nisbati, shu jumladan qayta ishlangan oziq-ovqat (%)	98.2%	96.9%	100.0%	97.2%	3.0%	0.0%	100%	-
Oziq-ovqatning o'zini o'zi ta'minlash nisbati (%)	-	-	-	-	-	-	100.0%	100.0%

Birlik: tonna

Manba: FAOSTAT

* Hayvon yog‘lari va ularning fraksiyalari

O‘zbekiston aholisining barqaror o‘sishi, ya’ni yiliga 2,1 foiz (2023-yil) chorvachilik mahsulotlariga bo‘lgan talabning oshishi bashorat qilinmoqda. 2022-yilda aholining o‘sish sur’ati[15], aholi jon boshiga sut va go‘sht iste’moli hamda ishlab chiqarishning taxminiy o‘sishidan kelib chiqqan holda[16], sut va go‘shtning o‘zini o‘zi ta’minlash ko‘rsatkichlari 2035-yilga borib 76 foizga va 63 foizga tushadi. Shuning uchun O‘zbekiston mahalliy chorvachilik mahsulotlarini ko‘paytirishi kerak.

[15] Manba: Jahon bankining ochiq ma'lumotlari

[16] Go'sht iste'moli miqdori aholi va aholi jon boshiga go'sht iste'moli miqdorini ko'paytirish yo'li bilan hisoblangan. Aholi jon boshiga sut iste'mol qilish miqdori 2021, 2022, 2024 va 2026 yillarda mos ravishda 336 kg, 360 kg, 400 kg va 560 kg, go'sht iste'moli mos ravishda 47,5 kg, 49,1 kg, 58,4 kg va 69,4 kg bo'lgan. (Manba: “2022-2026 yillarda chorvachilikni rivojlantirish strategiyasi”, Jahon banki). 2-7-jadvalda keltirilgan ma'lumotlar manbai va o'zini o'zi ta'minlash ko'rsatkichlari har xil bo'lganligi sababli, sut va go'shtning o'zini o'zi ta'minlash ko'rsatkichlarida bo'shliqlar mavjud. Boshqa tomondan, “2022-2026 yillarda chorvachilikni rivojlantirish strategiyasi”ga ko‘ra, 2026 yilda iste’mol qilinadigan sut va go‘sht miqdori tez sur’atlar bilan o‘sishi kutilmoqda.

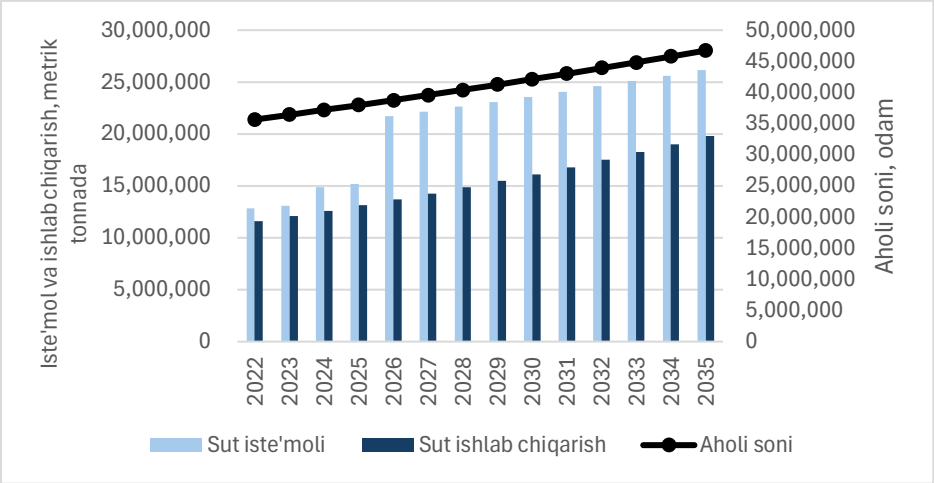

Shakl 2-10 2035 yilgacha sut iste'moli va ishlab chiqarish prognozlari

Manba: FAOSTAT va Jahon bankining ochiq ma'lumotlari va 2022-2026 yillarda chorvachilikni rivojlantirish strategiyasi

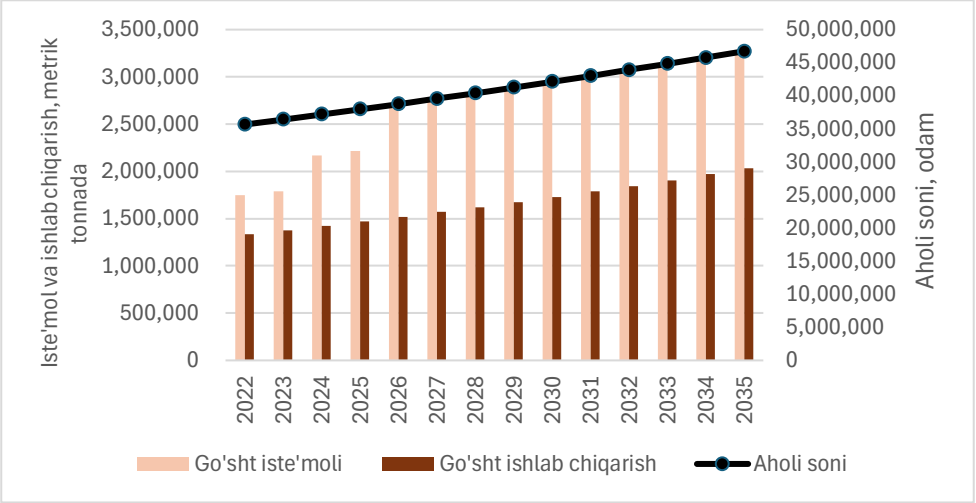

Shakl 2-11 2035 yilgacha go'sht iste'moli va go'sht ishlab chiqarish prognozi

Manba: FAOSTAT, Jahon bankining ochiq ma'lumotlari va chorvachilikni rivojlantirish strategiyasi 2022-2026

2022 yilda import qilingan tirik chorvalar soni quyidagicha edi::

- Tovuqlar: 2,100,000
- Qoramollar: 55,000
- Qo'ylar: 310,000 va
- Echkilar: 4,000.

Ular asosan Qirg'izistondan (55%), Vengriyadan (8%), Rossiyadan (7%), Qozog'istondan (6%) va Avstraliyadan (4%) kelgan.

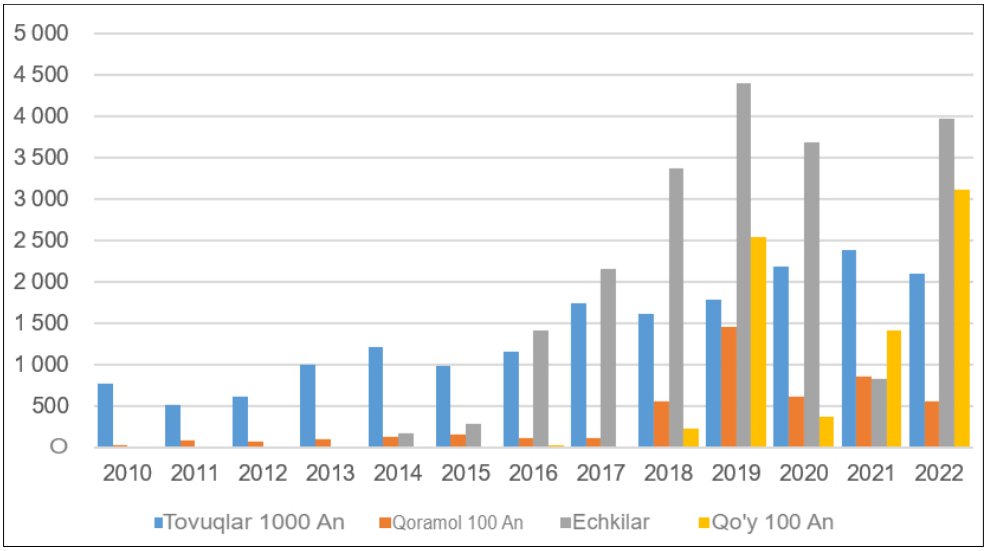

Shakl 2-12 Chorvachilik mahsulotlarini tirik vaznda import qilish holati

Manba: FAOSTAT

Shu bilan birga, tovuq so'nggi yillarda O'zbekistondan eksport qilingan yagona jonli chorva edi. 2022 yilda Tojikistonga (65%), Qozog'istonga (10%), AQShga (5%), Rossiyaga (5%) va Afg'onistonga (5%) 6,78 million qush eksport qilindi.

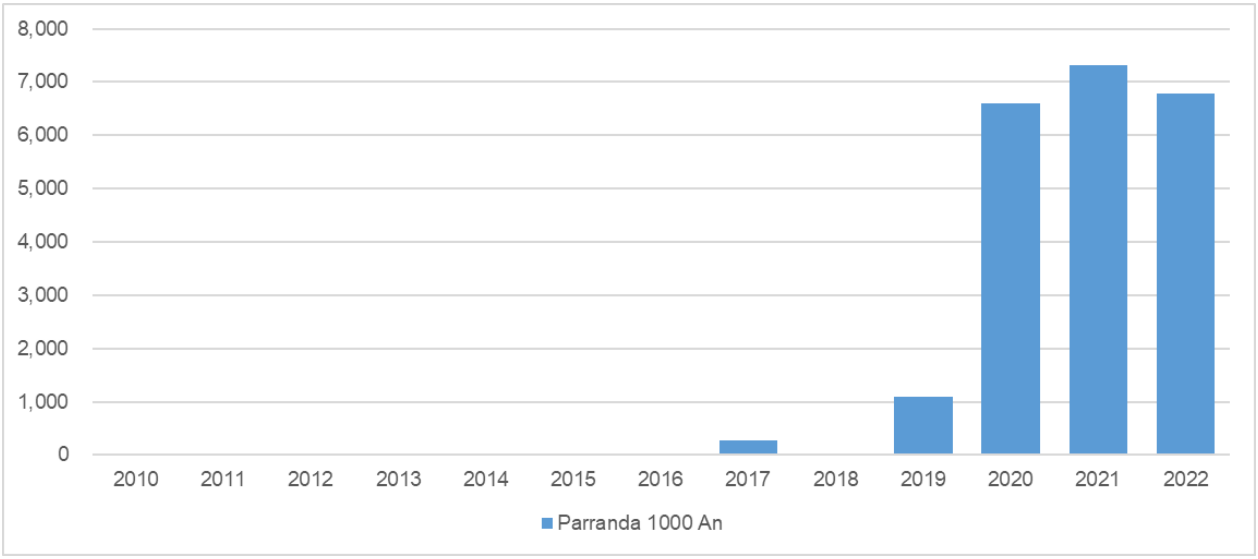

Shakl 2-13 Chorvachilik mahsulotlarining jonli eksporti soni

Manba: FAOSTAT

2022-yilda O‘zbekiston buqa urug‘ini import qilish uchun, quyidagi jadvalda ko'rsatilganidek, AQSH (207,000 AQSh dollari), Daniya (52,100 AQSH dollari), Rossiya (27,900 AQSH dollari), Germaniya (5,500 AQSH dollari) va Janubiy Koreyadan (5,500 AQSH dollari) jami 298,000 AQSh dollari sarfladi.

Jadval 2-12 Qoramol urug‘ining import hajmi (2022)

Eksportchi	Tranzaksiya summasi (1000 dollar)	Savdo hajmi (kg)
AQSh	207.0	16.5
Daniya	52.1	6.1
Rossiya	27.9	5.2
Germaniya	5.5	1.0
Janubiy Koreya	5.5	1.0
Jami import	298.0	29.9

Manba: Jahon banki Jahon integratsiyalashgan savdo yechimi

2022 yilda import qilinadigan asosiy chorvachilik mahsulotlari va ularning qiymatlari

- Suyakli mol go'shti (xom yoki muzlatilgan): 197,71 million AQSh dollari
- Tovuq go'shti (xom yoki muzlatilgan): 48,52 million AQSh dollari va
- Suyaksiz mol go'shti (xom yoki muzlatilgan): 30,93 million AQSh dollari (2022).

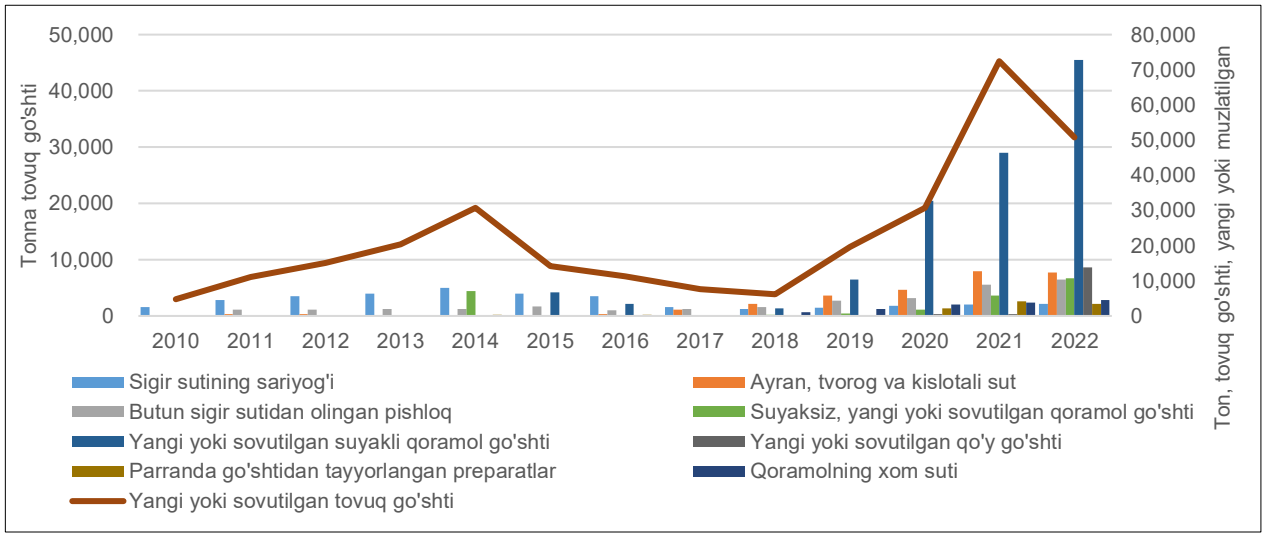

Shakl 2-14 Chorvachilik mahsulotlarining tovarlar bo'yicha import holati

Manba: FAOSTAT

Xuddi shunday, eksport qilinadigan asosiy chorvachilik mahsulotlari va ularning qiymati 2022-yilda.

- Asalarilar: 930,000 AQSh dollari,
- Tuxum: 17,62 million AQSh dollari
- Sariyog': 1,03 million AQSh dollari va
- Tovuq go'shti: 220,000 AQSh dollari.

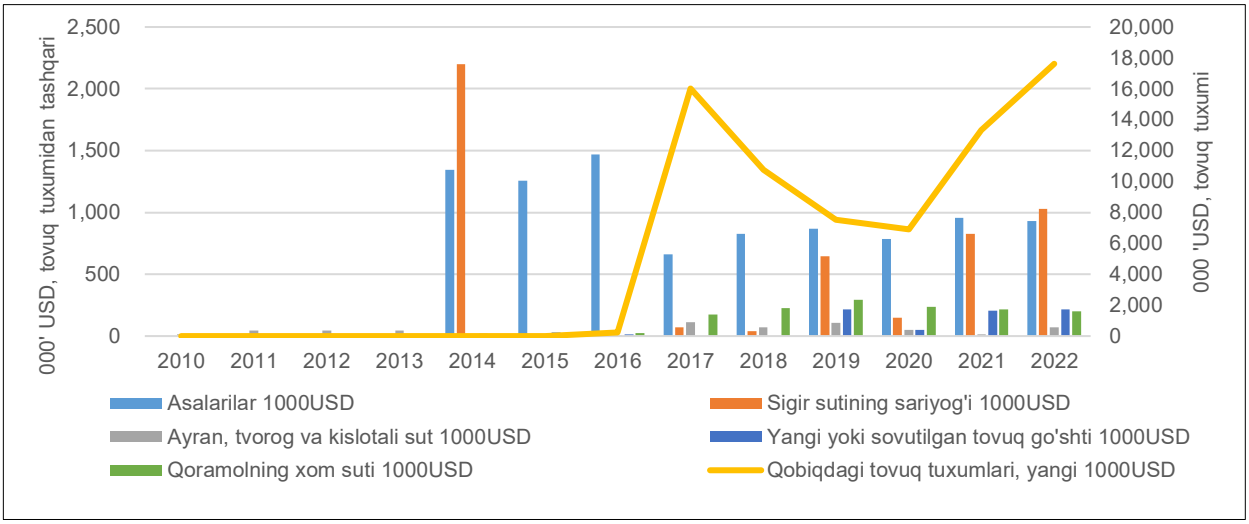

Shakl 2-15 Chorvachilik mahsulotlarini tovarlar bo'yicha eksport holati

Manba: FAOSTAT

Quyidagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, chorvachilik mahsulotlari ozuqaviy moddalarni iste'mol qilishda muhim rol o'ynaydi. Hayvonot mahsulotlarining kaloriya iste'moli umumiy kaloriya miqdorining 25% dan ortig'ini tashkil qiladi. Xususan, sut va mol go'shti 20% ni tashkil qiladi. Xuddi shunday, hayvonlarning yog'lari umumiy yog'larning 57% ni, hayvonlarning oqsillari esa 45,2% ni tashkil qiladi.

Jadval 2-13 Asosiy chorvachilik mahsulotlarining umumiy ovqatlanish hajmidagi ulushi

Mahsulot	Kaloriya		Jami yog'		Protein	
	kkal / jon / kun	%	g / jon / kun	%	g / jon / kun	%
Oziq-ovqatlarning umumiy miqdori	3,254.0	100.0%	104.4	100.0%	103.73	100.0%
O'simliklarga asoslangan oziq-ovqat	2,410.0	74.1%	45	43.1%	56.88	54.8%
Hayvonlarning oziq-ovqatlari	844.0	25.9%	59.39	56.9%	46.85	45.2%
mol go'shti	170.4	5.2%	13.32	12.8%	12.67	12.2%
Echki va qo'y go'shti	27.4	0.8%	2.16	2.1%	2	1.9%
cho'chqa go'shti	1.4	0.0%	0.12	0.1%	0.08	0.1%
tovuq go'shti	22.1	0.7%	1.28	1.2%	2.64	2.5%
Boshqa go'shtlar	1.0	0.0%	0.05	0.0%	0.15	0.1%
Ichak-chovoq	15.5	0.5%	0.82	0.8%	1.96	1.9%
sariyog'	60.2	1.9%	6.65	6.4%	0.06	0.1%
Krem	0.1	0.0%	0.01	0.0%	0	0.0%
Hayvonlardan olingan yog'lar	38.6	1.2%	4.26	4.1%	0.05	0.0%
Tuxum	21.1	0.6%	1.46	1.4%	1.89	1.8%
Sut	478.1	14.7%	28.87	27.7%	24.14	23.3%
Chuchuk va sho'r suv baliqlari	8.4	0.3%	0.4	0.4%	1.2	1.2%

Manba: FAOSTAT

Quyidagi rasmda 2019-yildan boshlab chorva mollari (qoramollar) soni va yig‘ib olinadigan ozuqa maydoni ko‘rsatilgan. 2002 yildan beri qoramollar soni doimiy ravishda o‘sib bordi va ikki baravar ko‘paydi. Boshqa tomondan, ozuqa yig‘ib olinadigan maydonlar 2001-yilda eng yuqori cho‘qqiga chiqdi, lekin 2020-yillarda qariyb 1,5 million gektarga keskin kamaydi. 2014 yilda u ma'lum darajada tiklandi, ammo undan keyingi

o'sish qoramollar soniga nisbatan deyarli bir xil bo'ldi. Natijada, 2020-yillarda ozuqa yig'ib olinadigan maydonlar hali ham 2000-yilgacha bo'lganidan past.

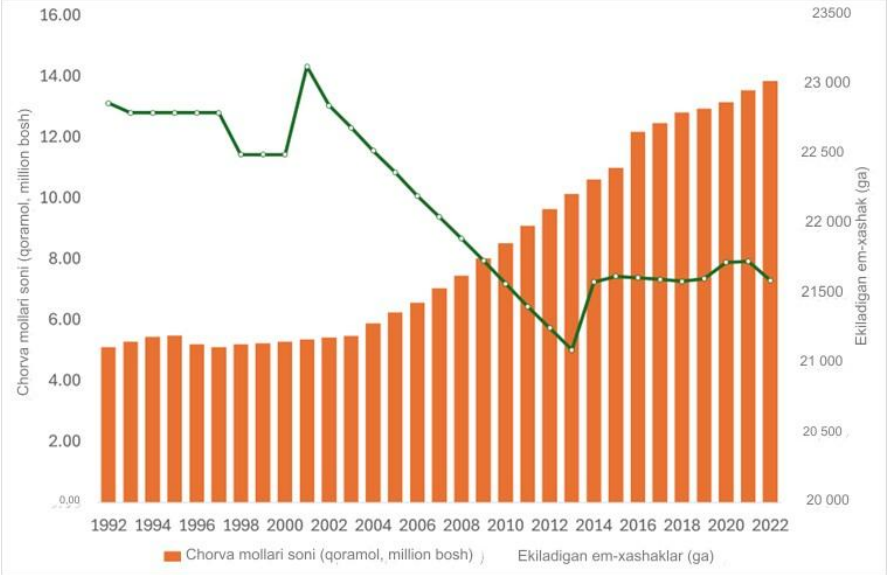

Shakl 2-16 Chorvalar soni va ozuqa yig'ib olinadigan maydonlar tendentsiyasi

Manba: FAOSTAT

2.1.3 O'zbekistondagi IG (Issiqxona gazi) emissiyasi

(1) O'zbekistondagi IG (Issiqxona gazi) emissiyasi

O‘zbekistonning 2017-yilda atmosferaga chiqarilayotgan Issiqxona Gazlari (IG) global gaz emissiyalarining taxminan 0,3 foizini tashkil etdi. O‘zbekistondagi umumiy IG emissiyasi o‘rmon xo‘jaligi va boshqa yerlardan foydalanish (FOLU) sektorida tegishli ravishda CO_2 ni olib tashlash bilan 180,6 Mt CO_2-ekv va CO_2 yo’qotmagan holda 189,2 Mt CO_2-ekv ni tashkil etdi. 2010 yildan 2017 yilga qadar umumiy IG emissiyasi 10,9 Mt CO_2-ekv yoki 5,4% ga kamaydi.

Energetika sektorining FOLUni olib tashlamasdan IG emissiyasi eng yuqori bo'lib, 81,7% ni tashkil etdi. Undan keyingi o‘rinlarni qishloq xo‘jaligi (12,8%), sanoatda qayta ishlash va mahsulotlardan foydalanish (IPPU, 4,1%) va chiqindilar (1,3%) egallagan.

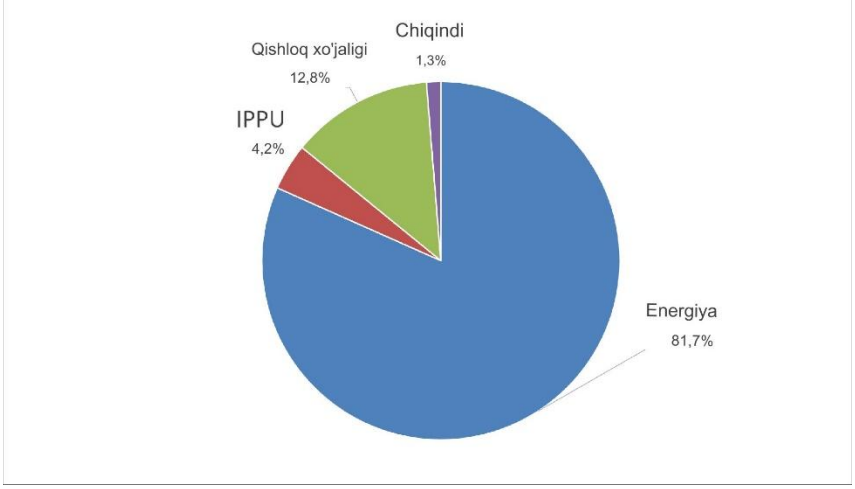

Shakl 2-17 Sektorlar bo‘yicha IG emissiyasi (2017)

Manba: Milliy miqyosda belgilangan hissalar (NDC)

Quyidagi bo'limlarda IG emissiyalarining turlari va ularning tegishli tendentsiyalari ko'rsatilgan.

1) Karbonat angidrid (CO_2) emissiyasi

Energetika sektori O‘zbekistonda CO_2 emissiyasining asosiy manbai bo‘lib, qishloq xo‘jaligi sektori esa arzimas miqdorda hissa qo‘shmoqda. Yildan yilga o'zgarib turishiga qaramay, umumiy emissiyalar quyidagi rasmda ko'rsatilganidek, yiliga 100,000 dan 120,000 kilotonna oralig'ida qolmoqda.

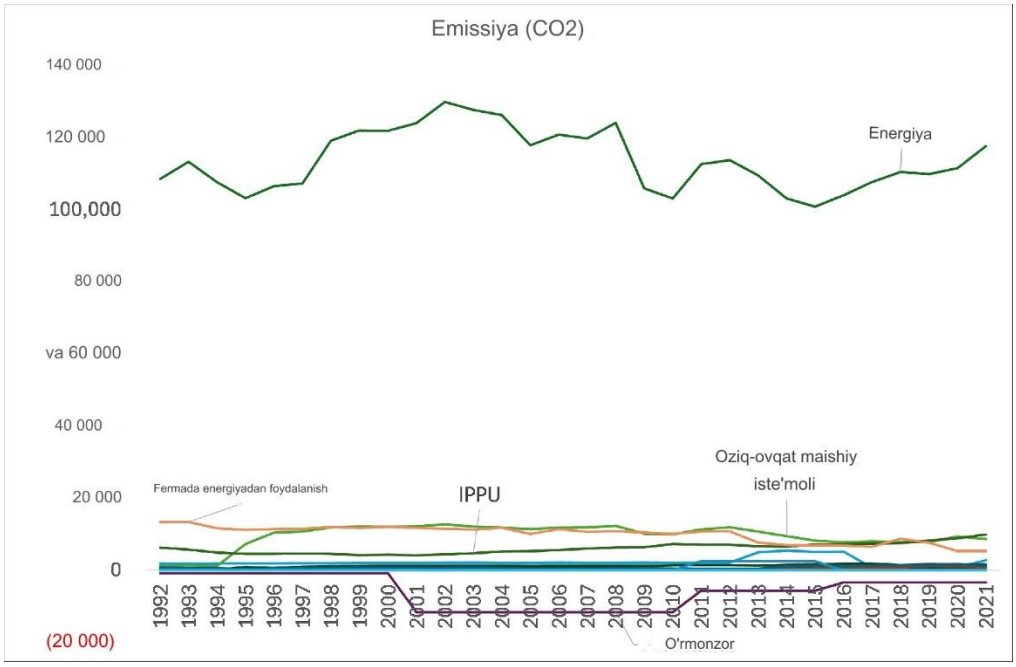

Shakl 2-18 CO_2 emissiyasi tendentsiyalari

Manba: FAOSTAT

2) Metan (CH_4) emissiyasi

2-19-shaklda O'zbekistonda CH_4 emissiyasi tendentsiyalari ko'rsatilgan. CH_4 emissiyasining eng katta manbai energetika sektori, undan keyin ichak fermentatsiyasi va chiqindilar. 2003 yildan beri ichak fermentatsiyasidan CH_4 emissiyasi ko'paygan bo'lsa-da, energetika sektoridagilar kamaydi. Shu sababli, energetika sektori va ichak fermentatsiyasidan chiqadigan chiqindilar o'rtasidagi farq kamaydi.

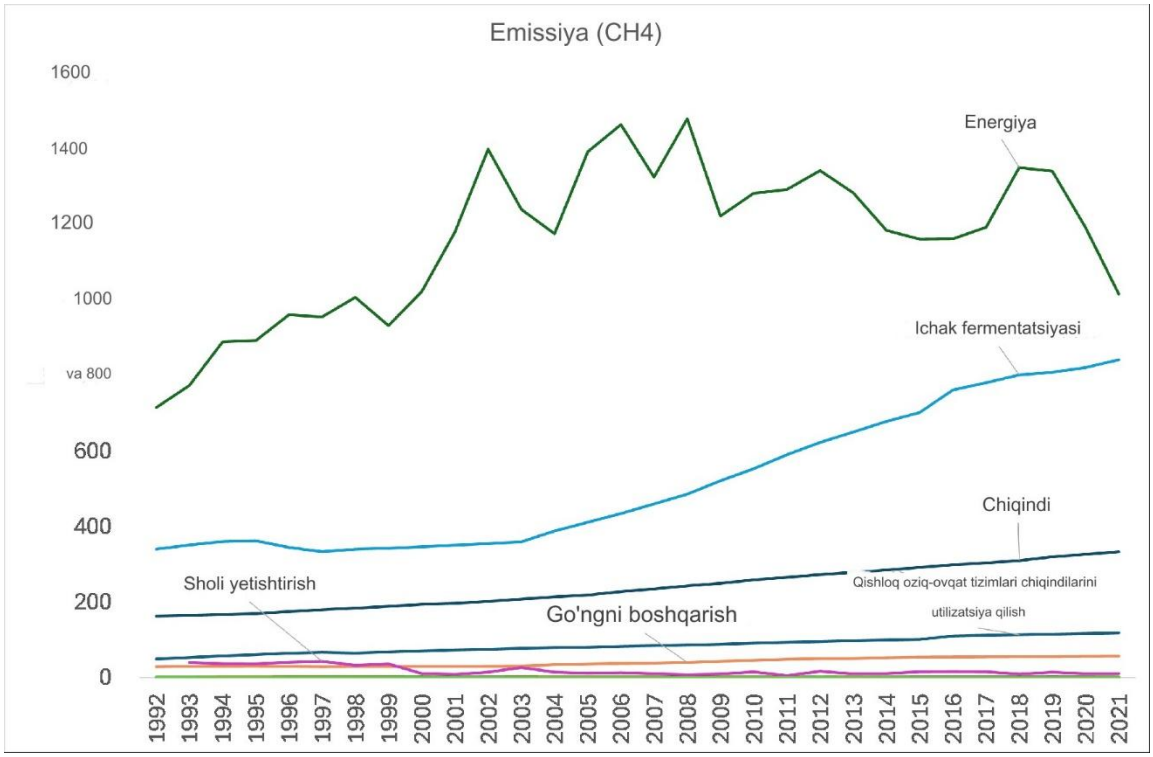

Shakl 2-19 CH_4 emissiyasining tendentsiyalari

Manba: FAOSTAT

3) Dinitrogen monoksit (N_2O) emissiyasi

2-20-shaklda O'zbekistonda N_2O emissiyasi tendentsiyasi ko'rsatilgan. Sintetik o'g'it N_2O emissiyasining eng katta manbai bo'lib, undan keyin yaylovda qolgan go'ng, go'ngni boshqarish va tuproqqa qo'llaniladigan go'ng. CH_4 singari, N_2O emissiyasi 2003 yildan beri ortib bormoqda.

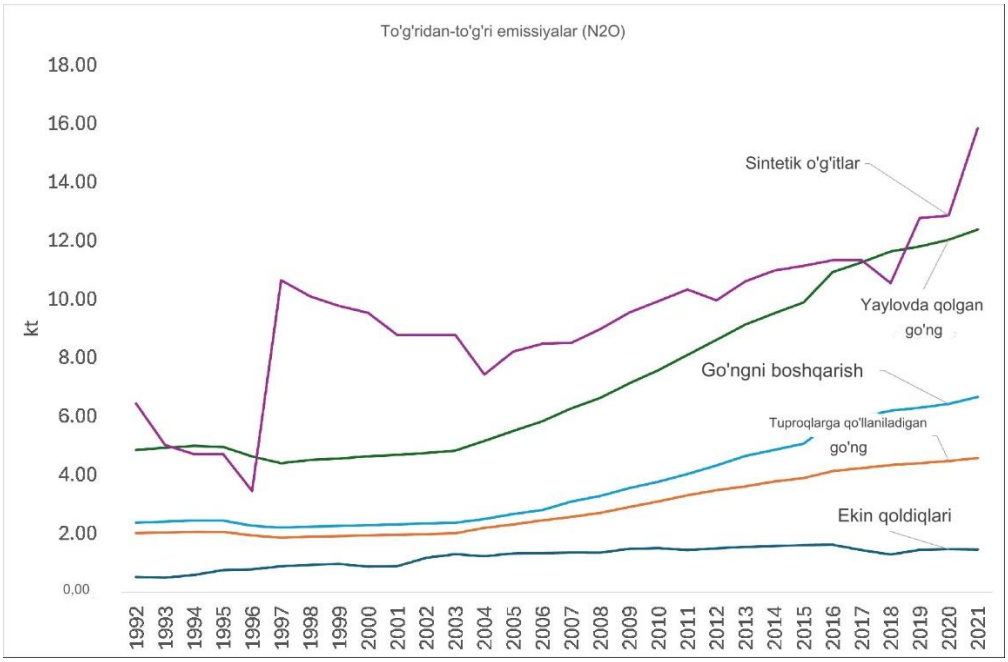

Shakl 2-20 N_2O emissiyasi tendentsiyalari

Manba: FAOSTAT

(2) Chorvachilik sektoridan chiqayotgan IGlari

O‘zbekistondagi IG emissiyasi Iqlim o‘zgarishi bo‘yicha hukumatlararo panel (IPCC) metodologiyalari yordamida baholanadi. Qishloq xo‘jaligida IG emissiya manbalarining taqsimoti quyidagicha:

1) Ichki fermentatsiya (CH_4 emissiyasi),
2) Go'ngni boshqarish (CH_4 emissiyasi),
3) Go'ngni boshqarishdan bilvosita N_2O emissiyasi,
4) Qishloq xo'jaligi yerlarida tuproqdan to'g'ridan-to'g'ri N_2O emissiyasi,
5) Qishloq xo'jaligi yerlarida tuproqdan bilvosita N_2O emissiyasi va
6) Sholi ekish (CH_4).

Chorvachilik bilan bog'liq toifalar yuqorida aytib o'tilgan 1) dan 5) gacha. Ushbu toifalar orasida IG emissiyasining eng katta hissasi 1) Ichki fermentatsiyaga to’g’ri keladi.

FOLU sektoriga (1) o'rmon sifatida saqlanadigan o'rmonlar, (2) yaylov sifatida saqlanadigan yaylovlar va (3) haydaladigan yerlar sifatida saqlanadigan haydaladigan yerlar kiradi. Shundan (2) si chorvachilik sohasiga tegishli.

2-14-jadvalda chorvachilik mahsulotlari bilan bog'liq bo'lgan IG emissiyasi ko'rsatilgan, bu Milliy Belgilangan Hissalarda (NDC) (2010/2017) ko'rsatilgan.

2017-yilda chorvachilik mahsulotlari FOLU hisobga olinmaganda IG emissiyasining 20% ni tashkil etdi. Chorvachilik sanoatining 84% IG emissiyasi ichki fermentatsiyadan kelib chiqqanligi sababli, qoramol va

sigirlar asosiy manbalar edi.

Jadval 2-14 Qishloq xo‘jaligida chorvachilik bilan bog‘liq IG emissiyasi

Sektor	IPCC toifalari	IG emissiyasi/kamayishi (Gg CO_2 - ekv)	
		2010	2017
Qishloq xo'jaligi	Ichki fermentatsiya (CH_4)	14,306.07	19,446.30
	Go'ngni boshqarish (CH_4)	2,295.48	3,093.82
	Go'ngni boshqarishdan bilvosita N_2O emissiyasi (bilvosita N_2O emissiyasi)	323.30	430.25
	Madaniy tuproqlardan to'g'ridan-to'g'ri N_2O emissiyalari (to'g'ridan-to'g'ri N_2O emissiyasi)	6,479.82	7,948.09
	Madaniy tuproqlardan bilvosita N_2O emissiyalari (to'g'ridan-to'g'ri N_2O emissiyasi)	2,116.68	2,565.03
FOLU	Yaylovlar sifatida saqlangan yaylovlar	11,200.40	5,024.20
Qishloq xo'jaligi jami (shu jumladan sholi maydonlari)		25,685.09	33,652.28
Barcha sektorlar jami (FOLU bilan birga)		187,116.20	180,575.36
Barcha sektorlar jami (FOLU bundan mustasno)		200,065.79	189,207.60

Manba: Milliy Belgilangan Hissalar (NDCs)

So'nggi 30 yil davomida har bir sigirga IG emissiyasi deyarli bir xil bo'lib qoldi, garchi u biroz pasaygan bo'lsa ham (2-21-shaklga qarang). Chorva mollari sonining ko'payishi chorvachilik sektoridan CH_4 emissiyasini oshirdi (2-22-shaklga qarang).

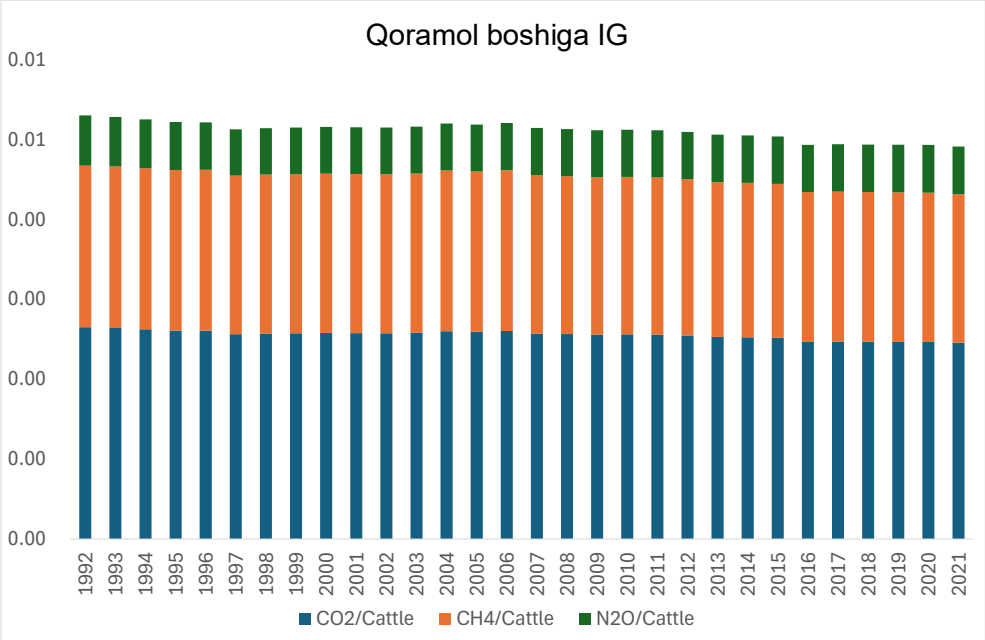

Shakl 2-21 Har bir qoramol boshiga yillik IG emissiyasi tendentsiyalari

Manba: FAOSTAT

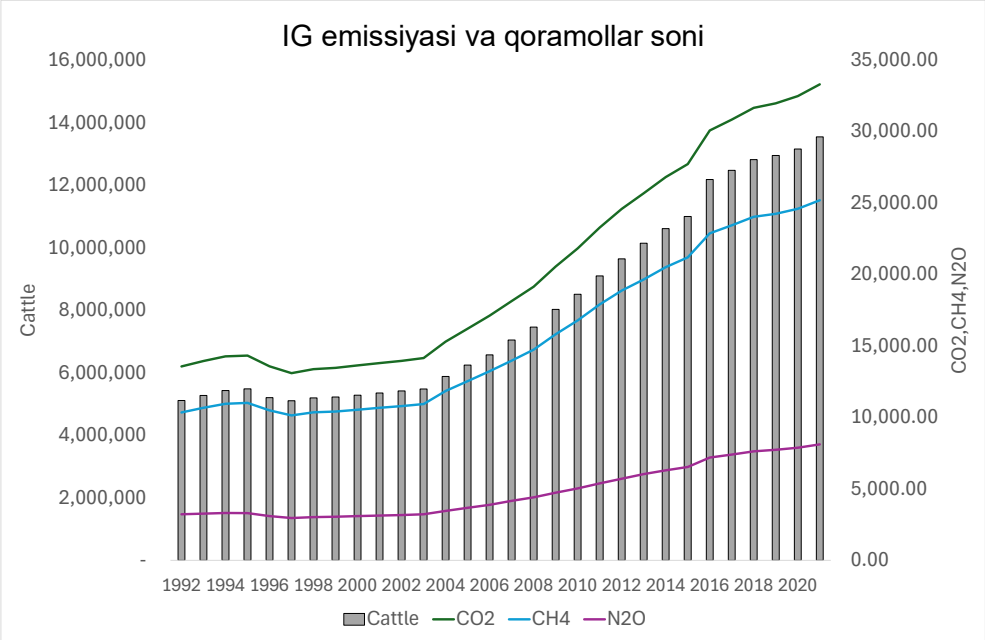

Shakl 2-22 Yillik IG emissiyalari va chorva mollari (qoramollar) sonining tendentsiyalari

Manba: FAOSTAT

2.1.4 Iqlim o'zgarishi va moslashish choralari tufayli chorvachilik sohasi uchun iqlim xavfini baholash

Iqlim o'zgarishining chorvachilikka to'g'ridan-to'g'ri ta'siri haroratning ko'tarilishi tufayli issiqlik stressining kuchayishi va tayfunlar, kuchli yomg'ir va qurg'oqchilik kabi ekstremal ob-havo hodisalari tufayli chorva mollarining o'lim darajasining oshishini o'z ichiga oladi. Bilvosita ta'sirlar ozuqa ishlab chiqarishning qisqarishi va ishlab chiqarish xarajatlarining oshishi, chorva mollari va o'simliklarning zararkunandalarining ko'payishi va suv resurslarining yetishmasligini o'z ichiga oladi. O‘zbekistonning g‘arbiy mintaqasi, ayniqsa, qurg‘oqchil iqlimga ega bo‘lgani uchun, ekstremal ob-havo hodisalarining ta’siri katta. Qurg‘oqchilik va suv resurslarining taqchilligi tufayli ozuqa resurslarining qisqarishi chorvachilik mahsuldorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi kutilmoqda.

O‘zbekistonda har o‘n yillikda havo harorati 0,29°Cga[17] ko‘tarilishi kutilmoqda va haroratning ko‘tarilishi chorvachilik sohasiga salbiy ta’siri haqida xavotirlar mavjud. Haroratning ko'tarilishi tufayli chorva mollariga issiqlik stressining kuchayishi ozuqa iste'moli, go'sht sifati, sut ishlab chiqarish, sut sifatining pasayishi, vazn ortish tezligining pasayishi, singan tuxumlarning ko'payishi va quyidagi jadvalda ko'rsatilgan reproduktiv funktsiyaning pasayishi kabi ta'sir ko'rsatadi.

[17] Manba: Milliy darajada aniqlangan hissa (NDC)

Jadval 2-15 Harorat ko'tarilishining chorva mollariga asosiy ta'siri Jadval

Ta’sir	Chorva	Asosiy simptomlar
Oziqlanishning kamayishi	Sog’in sigirlar	30°C dan yuqori haroratlarda sut mahsuldorligi sezilarli darajada kamayadi va 40°C da ishtaha yo’qoladi.
	Buzoqlar	Sut emishning kamayishi
Go'sht sifatining pasayishi	Go’shtga boqiladigan mollar	Terlash va siyish azot zahiralarini kamaytiradi va qorin bo'shlig'idagi haroratning oshishi yog' to'qimasini kamaytiradi, natijada kilogramm ortish tezligi kamayadi.
Sut ishlab chiqarishning pasayishi	Sog’in sigirlar	24°C dan yuqori haroratlarda sut ishlab chiqarish kamayadi va sut sifati yomonlashadi (laktatsiya sigirlari uchun mos harorat oralig'i 10-18°C).
Siniq tuxumlarning ko’payishi	Tovuqlar	Tuxumlar yengilroq bo'ladi va tuxum qobig'i ingichka bo'ladi. Suv iste'molining ko'payishi najasni yumshoqroq qiladi va najas bilan ifloslanishga moyil bo'ladi.
Reproduktiv funktsiyaning pasayishi	Sog’in sigirlar, vazn uchun boqiladigan mollar	Buqalarning juftlashish istagining kamayishi, sperma anomaliyalari, astigmatizm tufayli tug'ilishning pasayishi, bachadonni tiklashning buzilishi va boshqalar.

Manba: Turli manbalardan tayyorlangan

Quyidagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, haroratning ko'tarilishi chorvachilik kasalliklariga ham ta'sir qiladi. Masalan, ba’zi bakteriya va viruslar issiq muhitda tezroq o‘sadi, kasallik tashuvchi organizmlar ko‘payadi, chorva mollarining immuniteti pasayadi, kasalliklarning tarqalish vaqti va davomiyligi o‘zgaradi, suvning ifloslanishi natijasida yuzaga keladigan yuqumli kasalliklar yuqumli kasalliklar xavfini oshiradi.

Jadval 2-16 Harorat ko'tarilishining chorvachilik kasalliklariga asosiy ta'siri

Ta’sirlar	Asosiy simptomlar
Bakterial va viruslarning ko'payishi	Salmonella va E. coli kabi oziq-ovqat zaharlanishi patogenlari yuqori haroratli muhitda rivojlanadi.
Vektorlarning kengayishi	Shomil issiq, nam sharoitda o'sadi, bu chivinlar sonini ko'paytiradi, G'arbiy Nil virusi va Rift vodiysi isitmasi kabi chivinlar orqali yuqadigan kasalliklarni tarqatadi.
Chorvachilikda immunitetning zaiflashishi	Issiqlik stressi chorva mollarining immunitetini zaiflashtiradi.
Kasallikning avj olish vaqti va davomiyligidagi o'zgarishlar	Ilgari yozda paydo bo'lgan kasalliklar endi qishda ham paydo bo'lmoqda.
Suvning ifloslanishi natijasida yuqumli kasalliklarning paydo bo'lishi	Haroratning ko'tarilishi va yog'ingarchilikning o'zgarishi suv manbalarini ifloslanish va diareya va gepatit viruslari kabi suv bilan yuqadigan kasalliklarga ko'proq moyil qiladi.

Manba: Turli manbalardan tayyorlangan

Issiqlik stressini bartaraf etish chora-tadbirlari boqish muhitini va oziqlantirish usullarini yaxshilashni o'z ichiga oladi. Boqish muhiti nuqtai nazaridan, birinchi navbatda chorva mollari ichidagi haroratni nazorat qilish usullari soya setkalari, shamollatish va konditsioner tizimlarini o'z ichiga oladi. Oziqlantirish chora-tadbirlari salqin vaqtlarda, masalan, tungi vaqtda ozuqa bilan ta'minlash, oson hazm bo'ladigan ozuqani taklif qilish va minerallar va vitaminlar bilan to'ldirishni o'z ichiga oladi.

Chorvachilik kasalliklariga qarshi chora-tadbirlar chorva salomatligini boshqarishni kuchaytirish va naslchilik muhitini yaxshilashdan iborat. Chorvachilik sog'lig'ini boshqarish muntazam emlash, sog'liqni saqlash holatini kuzatish, naslchilik patogenlari va tashuvchilarni oldini olish uchun atrof-muhitni toza saqlash va kasalliklarni nazorat qilish tizimini yaratishni o'z ichiga oladi.

O‘zbekistonda beda asosan chorva uchun ozuqa sifatida yetishtiriladi. Chorvachilik ozuqasi uchun ishlatiladigan boshqa materiallarga bug'doy somoni, paxta chigiti va soya kiradi. So'nggi yillarda selektiv naslchilik yo'li bilan ishlab chiqarilgan yuqori shakarli jo'xori o'simliklaridan foydalanishni rag'batlantirish orqali qorin bo'shlig'idan IG emissiyasini kamaytirishga qaratilgan sa'y-harakatlar amalga oshirildi. An'anaviy ravishda qurg'oqchil hududlarda haloksilon va tamarisk kabi tuzga chidamli o'simliklar ishlatilgan. Bundan tashqari, quinoa, amaranth va artishoklardan foydalanish ham targ'ib qilinmoqda.

Quyidagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, haroratning ko'tarilishi tufayli chorvachilik kasalliklarining ko'payishi yuqumli kasalliklar, parazitar kasalliklar va issiqlik stressi bilan bog'liq kasalliklar orqali hosildorlikni pasaytiradi. Hosildorlikka ta'siri 50% gacha va iqtisodiy yo'qotishlar ko'lami undan ham katta.

Jadval 2-17 Harorat ko‘tarilishining chorva kasalliklariga va ularning chorva mahsuldorligiga ta’siri.

Kategoriya	Asosiy simptomlar	Hosildorlikka ta’siri
Infektsiyon kasalliklar	O'lim darajasining oshishi va o'sishning kechikishi	10-50%
Parazitar kasalliklar	O'sishning kechikishi, ozuqa samaradorligining pasayishi	5-20%
Issiqlik stressi bilan bog’liq kasalliklar	Sut mahsuldorligi va go'sht sifatining pasayishi, unumdorlikning pasayishi	10-25%

Manba: Turli manbalardan tayyorlangan

2.1.5 Tabiiy muhitni muhofaza qilish

2023-yilda e’lon qilingan “Atrof-muhitning holati: O‘zbekiston misolida” [18] milliy hisobotida O‘zbekistonda atrof-muhitni muhofaza qilish muammolari, jumladan yaylovlarni boshqarish, suv resurslarini boshqarish va sho‘rlanish masalalari to‘g‘risida to‘liq ma’lumot berilgan.

(1) Yaylovlarni boshqarish

2023-yil holatiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasida umumiy yer maydoni 44892,4 ming gektarni tashkil etadi. Shundan eng katta yer maydoni, ya’ni 26232,3 ming gektar (58,44%) qishloq xo‘jaligiga, shu jumladan ekin maydonlari, pichanzorlar, yaylovlar, bog‘lar, uzumzorlar, tomorqa yerlari va boshqalarga tegishli bo‘lib, ayni paytda pichanzor va yaylovlar 21215,4 ming gektarni tashkil etadi. Bu qishloq xo'jaligi maydonining qariyb 81% ni tashkil qiladigan yer yoki mamlakat umumiy maydonining yarmidan bir oz kamroq’ini (47%) egallaydi.

[18] Manba: O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishlari vazirligi va Barqaror rivojlanish xalqaro instituti “Atrof-muhitning holati milliy hisoboti: O‘zbekiston”

Qurg'oqchil zonalarning yaylovlarida ortiqcha o'tlash ularning cho'llanishining asosiy sababidir. O'simlik qoplamining siyrakligi va cho'l o'simliklarining past mahsuldorligi o'tlashning osonlik bilan yomonlashishiga olib keladi. Yaylovlarni sug'orish darajasining pastligi va cho'llarda quduqlar tarmog'ining juda siyrakligi bu jarayonni keskin kuchaytiradi. Quduqlardan 2-3 km radiusda cho'llarning tabiiy o'simliklari haddan tashqari o'tlash tufayli jiddiy o'zgarishlarga uchraydi.

Oxirgi yillarda yaylovlarning 70%i chuqur yaylov zonalarida yaylovlardan muvozanatsiz foydalanish, eroziya, ortiqcha o'tlash va boshqa antropogen ta'sirlar natijasida tanazzulga uchradi. Oqibatda bo'ron suvlari oqimi, sel oqimlarining takrorlanishi, ko'chkilar ko'paymoqda. 2030–2050-yillarda sel oqimlari soni hozirgi holatga nisbatan 19-24 foizga oshishi kutilmoqda.

(2) Suvni Boshqarish

Yer osti suvlari 69 shahar, 335 qishloq, 2902 qishloq aholi punkti aholisining ehtiyojlarini qondiradi. Hozirda 50,839 ga yaqin quduq ishlamoqda. Ularning 43 foizi maishiy maqsadlarda, 35 foizi ekinlarni sug'orishda, 10 foizi ishlab chiqarish-texnik maqsadlarda, 2,8 foizi yaylovlarda sug'orishda foydalaniladi. Chuchuk yer osti suvlarining katta zahiralari (sho'rligi 1g/l gacha) Toshkent (28,5%), Samarqand (13,7%), Surxondaryo (13,1%), Namangan (12,8%) va Andijon (12,3%) viloyatlarida jamlangan. Buxoro va Navoiy viloyatlari yetarli chuchuk yer osti suvlari bilan ta'minlanmagan (0,3 foizdan kam); Qoraqalpog'iston Respublikasi va Xorazm viloyatida chuchuk yer osti suvlari zahiralari tugamoqda. Yer osti suvlarining holatini saqlab qolish uchun, shu jumladan, qo'riqlanadigan maqom berilgan konlar hududlarida doimiy monitoring olib borilishi kerak.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi (UNDP) ma'lumotlariga ko'ra, suvning 80 foizi mamlakat tashqarisidan keladi va O'zbekiston iqlim o'zgarishi tufayli suv tanqisligidan ham himoyasiz. Iqlim stsenariylariga ko'ra, 2050-yilga borib Amudaryo va Sirdaryo havzalarida oqim hajmi mos ravishda 10% dan 15% gacha va 6% dan 10% gacha kamayadi, bu esa, shubhasiz, suv tanqisligining oshishiga olib keladi. Moslashuv iqlim o'zgarishi ta'sirini bartaraf etish uchun suv resurslarini boshqarish, innovatsion yer boshqaruvi texnologiyalarini takomillashtirish va foydalanishning barcha darajalarida suvni saqlash va undan oqilona foydalanishga o'tishni talab qiladi.

O'zbekistonda suv muammolari ko'p qirrali bo'lib, geografik, iqlimiy, iqtisodiy va boshqaruv omillarining kombinatsiyasidan kelib chiqadi. Mamlakatning qurg'oqchil va yarim qurg'oqchil iqlimi cheklangan suv resurslari bilan birgalikda suv resurslarini barqaror boshqarish uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. O'zbekiston Markaziy Osiyoning qurg'oqchil mintaqasida joylashgani sababli surunkali suv tanqisligiga duch kelmoqda. Cheklangan suv ta'minoti keng cho'l hududlari mavjudligi va mamlakatning mintaqadagi qo'shni davlatlar bilan suv resurslarini baham ko'rishi bilan yanada kuchayadi.

Qishloq xo'jaligi milliy iqtisodiyotga katta hissa qo'shadi, lekin u asosan sug'orishga tayanadi. Sug'orishning samarasiz usullaridan, jumladan, eskirgan infratuzilma va texnikalardan foydalanish suvning ortiqcha sarflanishiga olib keladi, bu esa suv resurslarining isrofgarchiligiga va kamayishiga olib keladi. Integratsiyalashgan suvni boshqarish amaliyotining yo'qligi suvning notekis taqsimlanishiga va ortiqcha ishlatilishiga turtki bo'ladi.

(3) Sho’rlanish

Bir qator hududlar o'ziga xos tuproq va iqlim sharoitlari, shuningdek, tabiiy drenajning yetarli emasligi va yer osti suvlari sho'rlanishining yuqori darajasi tufayli "birlamchi sho'rlangan" hisoblanadi. Hududning jami 68%ida gumus miqdori 1% gacha. Bundan tashqari, 707 ming gektar yaylov (12%) degradatsiyaga uchragan. Keyingi yillarda kuzatilgan suv tanqisligi, meliorativ ishlarning yomonligi va boshqa tashkiliy chora-tadbirlar o‘z vaqtida ko‘rilmagani sababli 560 ming gektar sug‘oriladigan yerning suv bilan ta’minlanish darajasi pastligicha qolmoqda. Inson xo'jalik faoliyati ta'sir ko'rsatadigan yer resurslarining katta qismi cho'llanish jarayonlariga duchor bo'ladi.

(4) Yer Degradatsiyasi

Yerning buzilishi tabiiy unumdorlikning yo'qolishiga olib keladi, uni tiklash uchun uzoq vaqt kerak bo'ladi. Yerning degradatsiyasining ayrim shakllari yaylovlar kamayganda tabiiy jarayonlar natijasida qaytariladi. Ayrim turdagi chuqur degradatsiyalar qaytarilmasdir, masalan, sanoat va maishiy chiqindilar tomonidan vayron qilingan tuproqning yuqori qatlami. Barxat (ko'chma) qumlarda tabiiy joylarni to'liq tiklash uchun texnologik yechimlar bo’lishi mumkin, ammo ular qimmat.

Qishloq xo‘jaligi yerlari boshqa yer toifalaridan farqli o‘laroq, oziq-ovqat, chorva yemi, turli sanoat tarmoqlari uchun xom ashyo yetishtirishda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bu qishloq xo'jaligi yerlarining ahamiyatli bo'lishining asosiy sababidir. O‘zbekistonda xalqaro moliya institutlari grantlari hisobidan 500 gektar yaylovda quduqlar tashkil qilish va muqobil energiya manbalari asosida tomchilatib sug‘orish tizimini joriy etish rejalashtirilmoqda.

(5) Siyosat va Strategiya

Joriy yillarga mo‘ljallangan 2022–2026-yillarda Yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvar, PF-60-son Farmonida suv xo‘jaligi va suvni tejash tizimini isloh qilish, suvdan foydalanish samaradorligini oshirish va suv xo‘jaligi ob’ektlarida elektr energiyasi sarfini kamaytirish kabi O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari (31-maqsad) belgilab berilgan.

FAO qishloq xo‘jaligida suvdan yanada samarali, adolatli va ekologik toza foydalanishga e’tibor qaratib, mamlakatni suv resurslarini boshqarishda qo‘llab-quvvatlaydi. FAOning O‘zbekistondagi Texnik hamkorlik dasturlari, masalan, iqlim o‘zgarishi ta’siriga e’tibor qaratgan holda “Markaziy Osiyo qishloq xo‘jaligi-oziq-ovqat sektorida suv siyosatini qo‘llab-quvvatlash” benefisiar mamlakatlarda qishloq-oziq-ovqat sektorida suv siyosatini, ayniqsa, suv resurslarini boshqarishda ayollarning rolini kuchaytirishga qaratilgan. , va mintaqaviy muloqot va tashkil etilgan mintaqaviy tarmoq orqali suvni boshqarish bo'yicha tajriba va tajriba almashishga ko'maklashishga e’tibor qaratadi.

Bundan tashqari, JICA “Orolbo‘yida suvdan foydalanish samaradorligi va sho‘rlanishning hosildorlik va aholi turmush tarziga ta’siri monitoringi va nazorati bo‘yicha innovatsion iqlimga chidamli texnologiyalarni rivojlantirish loyihasi”ni ham amalga oshiradi. O‘zbekiston hukumati iqlimga chidamli qishloq xo‘jaligini, xususan, Qoraqalpog‘iston Respublikasining qurg‘oqchilik va sho‘rlanishdan jabr ko‘rgan hududlarida

hamda Amudaryoning irmog‘i bo‘lgan Qashqadaryoning yuqori oqimida qishloq xo‘jaligini tashkil etishni maqsad qilgan. JICA loyihasi meteorologik va gidrologik ma’lumotlarni to‘plash va ta’minlash, ichki aylanma sho‘rlangan qishloq xo‘jaligi texnikasini ishlab chiqish, tadqiqot va ta’lim markazlarini tashkil etishga qaratilgan. Ushbu sa'y-harakatlar barqaror qishloq xo'jaligi biznes modellarini ishlab chiqish va tarqatish, shu bilan chekka hududlarda kichik fermerlarning barqarorligini oshirishga qaratilgan.

2.1.6 Chorvachilikni Sug’urtalash Sxemasi

Ayni paytda O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi sug‘urtasini rivojlantirish va kengaytirishga qaratilgan huquqiy me’yorlar ishlab chiqilmoqda. Ana shunday me’yoriy hujjatlardan biri Vazirlar Mahkamasining 2019-yil sentabrda qabul qilingan “Chorvachilik va naslchilik bilan shug‘ullanuvchi xo‘jaliklar va fermer xo‘jaliklarida chorva mollarini sug‘urta qilish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 830-son qaroridir. [19] Bundan tashqari, hukumat tomonidan xalqaro tashkilotlar va boshqa davlatlar ko‘magida sug‘urtadan foydalanishning axborot tizimini yaratish, davlat sug‘urta kompaniyasini tashkil etish, sug‘urta mahsulotlaridan foydalanishni kengaytirish va rivojlantirish bo‘yicha loyihalar amalga oshirilmoqda (o‘ng tomondagi ma’lumotga qarang).

Qishloq xo'jaligi sug'urtasi bilan bog'liq muassasalar (misollar)
・O’zagrosug’urta (www.agros.uz): Qishloq xo’jaligi sug’urtasi bilan shug’ullanuvchi yagona davlat sug’urta kompaniyasi.
・Agrosubsidiya (www.agrosubsidiya.uz): davlat subsidiyalarini ro‘yxatga olish va qayta ishlash bo‘yicha yagona milliy axborot tizimi.
Qishloq xo'jaligi sug'urtasi bilan bog'liq loyihalar (misollar)
・Qishloq xo‘jaligini sug‘urtalash sxemasini ishlab chiqish uchun PPP: (UNDP va Germaniya hukumati tomonidan qo‘llab-quvvatlangan), ko‘p qirrali falokatni rivojlantirish loyihasi

Ushbu qoidalar va tashabbuslarga muvofiq, hukumat sug'urta tizimini rivojlantirish va kengaytirish uchun sug'urta xarajatlarining 50 foizini subsidiyalaydi.[20] Biroq, uni quyidagi sabablarga ko'ra muvaffaqiyatli deb hisoblashga hali erta:

- Amaldagi qoidalarga ko‘ra, sug‘urta ro‘yxati ixtiyoriy (shu jumladan chetdan olib kelingan chorva mollari uchun) amalga oshiriladi.
- O'zbekistonda chorva mollarining 90 foizi dehqon xo'jaliklari tomonidan boqiladi, ularga sug'urta hech qanday foyda keltirmaydi, chunki kompensatsiya miqdori kichik va iqtisodiy foyda minimaldir.
- O‘zbekiston fermerlari sug‘urta tariflarini past deb hisoblashmoqda:
  - Qoramollar, tuyalar, otlar, cho'chqalar, echkilar va qo'ylarning qiymatining 80% gacha
  - Mo'ynali kiyimlar uchun yetishtirilgan kichik hayvonlar (masalan, quyonlar)ning qiymatining

[19] Manba: https://lex.uz/docs/4532757
[20] Manba: https://ieg.uz/en/post/agro/farmers-be-reimbursed-part-crop-insurance-costs

60% gacha

- Parrandachilik, akvakultura va asalarichiliklarning qiymatining 50% gacha

Chorvachilik sohasi ko'plab risklarni o'z ichiga oladi. Biroq, chorvachilikning asosiy qismi kichik fermerlar tomonidan amalga oshirilganligi sababli sug'urta kompaniyalari bu sohaga yetarlicha qiziqish bildirishmaydi yoki foyda ko’rishmaydi.

2.1.7 Chrovachilik Sohasini Rivojlantirishning Global Tendentsiyalar bilan Solishtirganda O’zbekistonning Xususiyatlari

O‘zbekiston chorvachilik tarmog‘i an’anaviy, kichik fermerlarga asoslangan tuzilmadan hukumat tomonidan olib boriladigan modernizatsiya va konsolidatsiyaga o‘tish bosqichida. Boshqa davlatlar bilan solishtirganda, siyosatga asoslangan yondashuv kuchliroq. Shunga qaramasdan, O‘zbekiston texnologiyalarni joriy etish va atrof-muhitni muhofaza qilish choralari kabi sohalarda global tendentsiyalarni kuzatib bormoqda. Barqarorlik va xalqaro raqobatbardoshlikni oshirish uchun qo'shimcha texnologik innovatsiyalar va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalari talab qilinadi.

Jadval 2-18 Global Tendentsiyalar va O’zbekiston Chorvachilik Sektori

Xususiyati	Global Tendentsiyalar	O’zbekiston
Kichik Miqyosdagi Fermerlarning Ahamiyati va Roli	Samaradorlik uchun keng ko'lamli fermerlik va konsolidatsiya rivojlanmoqda. Ayrim rivojlangan mamlakatlarda raqamli texnologiyalardan foydalangan holda aqlli chorvachilik keng tarqalmoqda.	Chorvachilik tarmog‘ida asosan kichik fermer xo‘jaliklari shug‘ullanadi, ular o‘z mahsulotlarini o‘z-o‘zini ta’minlashga asoslanadi va ichki bozor ta’minotida muhim o‘rin tutadi. Hukumat kichik fermerlarni qishloq xo‘jaligi klasterlari va kooperativlariga integratsiyalashuviga chorlamoqda.
Davlat Rahbartiyatining Siyosati va Roli	O'sish, birinchi navbatda, xususiy sektor tomonidan amalga oshiriladi, hukumatlarning roli tartibga solish va texnik yordam bilan cheklanadi. Shu bilan birga, iqlim o‘zgarishiga qarshi choralar va chorvachilik barqarorligini ta’minlash uchun davlat-xususiy sheriklik rivojlantiriladi.	Hukumat chorvachilik siyosatini ilgari surishda yetakchi rol o'ynaydi. Unda chorvachilik klasterlarini shakllantirish, eksportni rag‘batlantirish uchun infratuzilmani rivojlantirish, chorva ozuqasi va sun’iy urug‘lantirish texnologiyalarini ommalashtirishga alohida e’tibor qaratadi.
Texnologiyalarni Joriy Qilish va Tarqatish	Raqamli texnologiyalar va IT-dan foydalangan holda chorvachilikni boshqarishni rivojlantirish, genlarni tahrirlash orqali genetik takomillashtirish va barqaror ozuqa ishlab chiqarish davom etmoqda. Texnologik innovatsiyalar chorvachilik samaradorligining kalitidir.	Chorvachilik texnologiyasini joriy etish davom etmoqda, biroq chorva mollarini genetik jihatdan takomillashtirish, ozuqani qayta ishlash texnologiyalari va chorvachilikni boshqarish dasturlarini tarqatishda muammolar saqlanib qolmoqda.
Atrof-muhitga Ta’sir va Iqlim O’zgarishi Bo’yicha Chora-tadbirlar	Ko'pgina mamlakatlar chorvachilikdan (ayniqsa, CH_4) issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirishga va uglerodsiz ishlab chiqarish usullarini qo'llashga harakat qilmoqda. Qayta tiklanadigan energiya manbalarini chorvachilikka integratsiyalash borasidagi ishlar ham izchil davom ettirilmoqda.	Iqlim o'zgarishining ta'siri kuchli, qurg'oqchilik va suv tanqisligi chorvachilikka jiddiy ta'sir qilyapti. Boshqa tomondan, atrof-muhitga ta'sirni kamaytirish va IG emissiyasini nazorat qilish bo'yicha aniq chora-tadbirlar hali boshlang'ich bosqichda.
Eksport Orientatsiyasini Kengaytirish	Yuqori sifatli va xavfsiz mahsulotlarni eksport qilish asosiy oqim bo'lib, mahsulot kuzatuvchanligi va organik sertifikatlash uchun bozor talabi ortib bormoqda.	Keyingi yillarda chorvachilik mahsulotlarini (go‘sht, sut mahsulotlari) Yaqin Sharq, Markaziy Osiyo va Xitoy bozorlariga eksport qilishni kengaytirish bo‘yicha ishlar olib borilmoqda. Xalqaro oziq-ovqat xavfsizligi standartlariga rioya qilish muammo bo'lib qolmoqda.

Manba: Tadqiqot guruhi

2.2 O'zbekiston moliya sektorining umumiy ko'rinishi

2.2.1 O'zbekiston moliya sektorining umumiy ko'rinishi

O‘zbekistonning moliya sektori tijorat banklaridan iborat bo‘lib, ularning ulushiga barcha kreditlarning 99%, mikromoliya tashkilotlari (MMT) va moliyaviy bo’lmagan tashkilotlar (lizing kompaniyalari) kiradi. 2024-yil yanvar holatiga ko‘ra, O‘zbekistonda 35 ta tijorat banki, jumladan, 10 ta davlat banki faoliyat yuritmoqda.[21]

Davlat banklari 2021 yil holatiga ko'ra bank aktivlarining 86 foiziga ega bo'lgan (xususiy sektor 14 foiz) katta ishtirokga ega edi. Biroq 2020-yilda e’lon qilingan “2020-2025-yillarda O‘zbekiston bank tizimini tarkibiy o‘zgartirish strategiyasi”da banklarni xususiylashtirish yo‘nalishlari belgilab berilgani sababli, 12 ta davlat bankidan to‘qqiztasini xususiylashtirishga qaror qilindi. Ikkita davlat banki xususiylashtirilgani bois, 2024-yilda davlat banklarining bank aktivlaridagi ulushi 68 foizga tushishi kutilmoqda.

O‘zbekistonda kreditlar qoldig‘i jadal sur’atlar bilan o‘sib, 2024-yilda 471 trillion so‘mga yetdi, bu ko‘p jihatdan 2016-yilda Prezident Mirziyoyev lavozimiga kirishganidan buyon iqtisodiy liberallashuvining rivojlanishi bilan bog‘liq. Xususiy sektorga kredit qoldig‘i 2015-yilda YaIMning 10,3 foizini tashkil etgan bo‘lsa, 2022-yilda bu ko‘rsatkich 36,7 foizga yetdi.

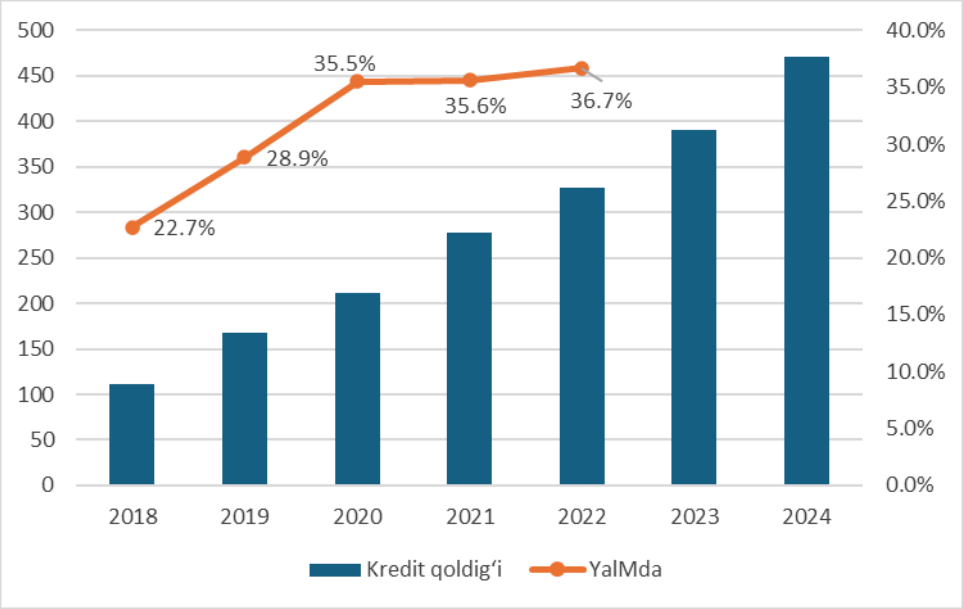

Shakl 2-23 O'zbekistonda kredit qoldiqlari tendentsiyalari

Birlik: trillion so'm
Manba: O‘zbekiston Markaziy banki, Markaziy bank va Jahon bankining statistik byulleteni, Jahon taraqqiyoti ko‘rsatkichi

[21] 10 ta bank O‘zmilliybank, O‘zbekiston sanoat-qurilish banki (SQB), Agrobank, Asakabank, Xalq banki, Biznesni rivojlantirish banki, Mikrokreditbank, Turonbank, Aloqabank, Poytaxt bank.

Kreditlar qoldig'ining tez o'sishi xususiy sektor tomonidan ortib borayotgan moliyaviy talabni o'zlashtirdi va ishlamaydigan kreditlarni ko'paytirdi. COVID-19 tarqalishi munosabati bilan 2021 yilda muammoli kreditlar koeffitsienti keskin o'sdi va 2023 yil holatiga ko'ra davlat banklari uchun 4,2% va xususiy banklar uchun 2,9% yuqoriligicha qolmoqda[22].

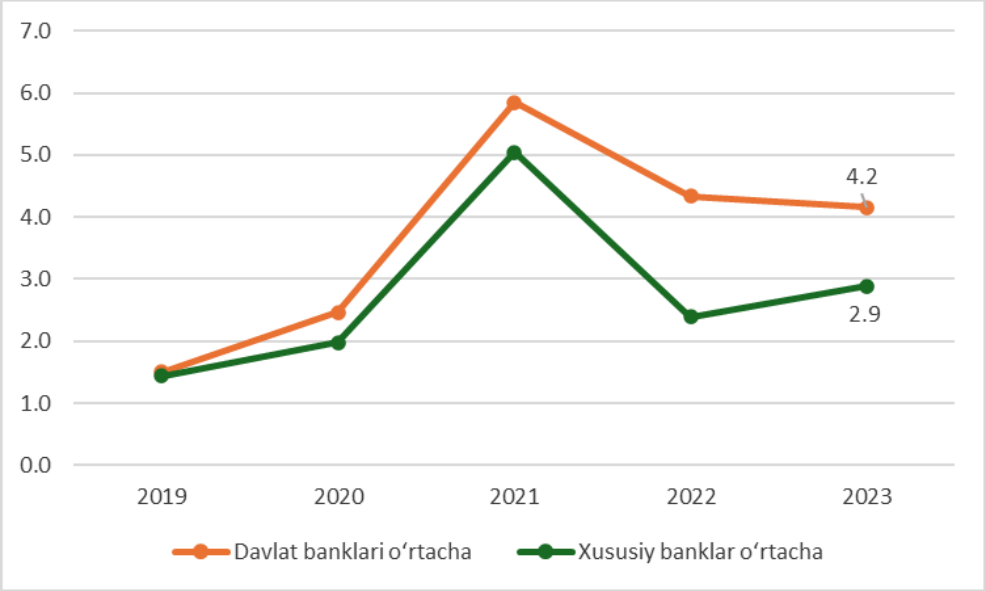

Shakl 2-24 O‘zbekistonda muammoli kreditlar nisbati tendentsiyalari

Birlik: Foiz (%)

Manba: O‘zbekiston Markaziy banki, Markaziy bankning statistik byulleteni

O‘zbekiston banklarining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri ichki omonatlarni jalb qilish uchun past rag‘batdir,[23] bu ayniqsa davlat banklarida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Quyidagi rasmda banklarning depozit qoldig'iga bo'lingan kredit qoldig'i sifatida hisoblangan kreditlar va depozitlar nisbati ko'rsatilgan. 2023-yil holatiga ko‘ra, xususiy banklar bo‘yicha kreditlarning depozitlarga nisbati 120,1 foizni tashkil etgan bo‘lsa, davlat banklari uchun bu ko‘rsatkich 281,7 foizni tashkil etdi. Bu shuni anglatadiki, davlat banklari jalb qilgan depozit mablag'lari miqdori ularning kredit qoldig'ining atigi 35 foizini tashkil qiladi.

O‘zbekistondagi davlat banklari an’anaviy tarzda hukumat va O‘zbekiston tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi (UFRD) mablag‘lari hisobidan kreditlar ajratadi. Hozir ham, ular hukumat va xalqaro moliya institutlari mablag'larini to'plashda davom etar ekan, depozitlar orqali faol ravishda mablag' izlamaydilar.

Davlat banklari hukumat va xalqaro moliya institutlaridan mablag' olish orqali kreditlar berganligi sababli, ular foiz marjalarini past darajada ushlab turadilar. Bu ularning past rentabelligining sabablaridan biri

[22] Muammoli kreditlar koeffitsienti pasayish tendentsiyasida bo'lib, buning sabablaridan biri markaziy bankning muammoli kreditlar ta'rifini yumshatgani hisoblanadi.

[23] Manba: Jahon banki “Moliya sektorini isloh qilish loyihasi” loyihasini baholash hujjati

sifatida ko'rsatildi.[24]

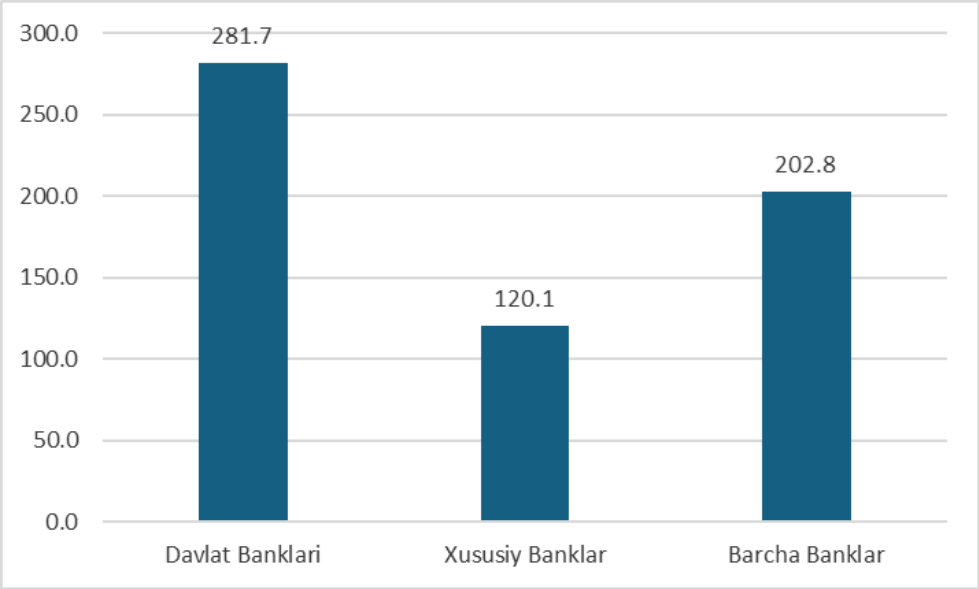

Shakl 2-25 Davlat va xususiy banklarning 2023-yilda o‘rtacha kreditlarning depozitga nisbati

Birlik: Foiz (%)
Manba: O‘zbekiston Markaziy banki, Markaziy bankning statistik byulleteni

Boshqa tomondan, Enterprise Survey ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda bank kreditlari yoki kredit liniyalariga ega bo'lgan kompaniyalar ulushi 22,2 foizni tashkil etadi. Bu qo‘shni davlatlar bilan bir xil darajada, lekin past va o‘rta daromadli mamlakatlar uchun o‘rtacha ko‘rsatkichdan (28%) biroz pastroqdir.

[24] Manba: Jahon banki “Moliya sektorini isloh qilish loyihasi” loyihasini baholash hujjati

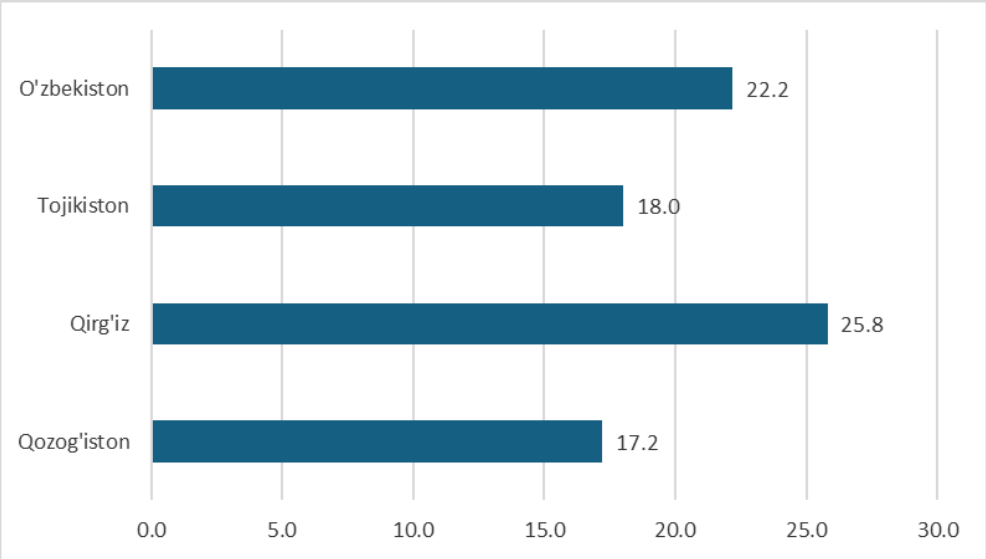

Shakl 2-26 Bankdan kredit olgan yoki kredit liniyalariga ega kompaniyalar foizi (2019)

Birlik: Foiz (%)
Manba: Jahon banki, Global moliyaviy taraqqiyot

Enterprise Surveys[25] shuni ko'rsatdiki, kompaniyalarning 68,1% "bizga kredit kerak emas" deb javob bergan va 19,0% kredit olish uchun murojaat qilmaslik sabablari sifatida "yuqori foiz stavkalari" ni keltirgan. Bu shuni ko'rsatadiki, moliyaviy kirish imkoniyatlarning pastligining asosiy sabablaridan biri bozordagi yuqori foiz stavkasidir.

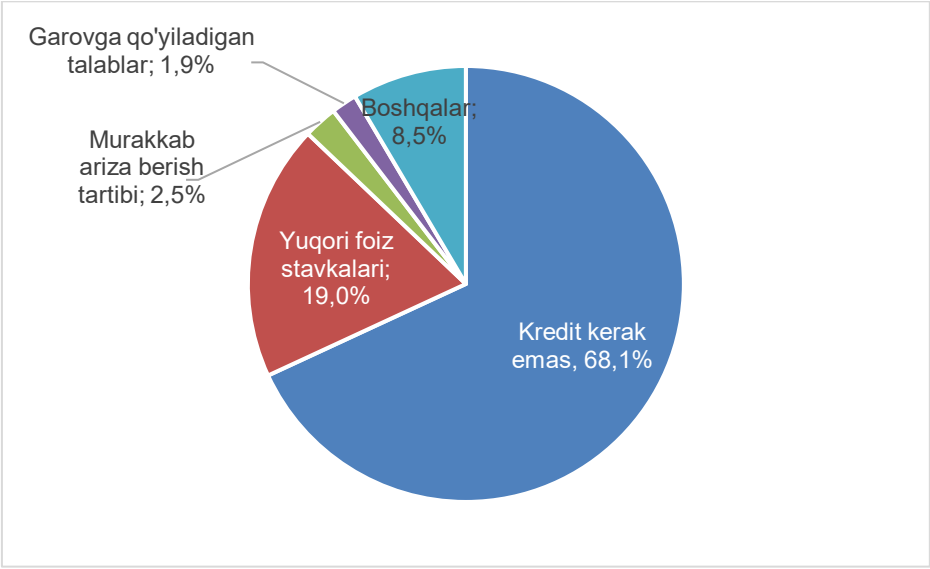

Shakl 2-27 Kredit olish uchun ariza bermaslik sabablari (2019)

Manba: Jahon banki, *Enterprise Survey*

[25] Manba: https://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/3723/data-dictionary/F2?file_name=uzbekistan_2019_full_data.dta

2.2.2 O'zbekistonda qishloq xo'jaligi va chorvachilikni moliyalashtirishning umumiy ko’rinishi

O‘zbekistonda yalpi ichki mahsulotning 24 foizi qishloq xo‘jaligi, 13 foizi chorvachilik tarmog‘i ulushiga to‘g‘ri kelsa-da, qishloq xo'jaligi sektoriga berilgan kredit qoldig'i umumiy hajmning atigi 10 foizini, chorvachilik sektori esa 1% atrofida tashkil etadi. Buning sababi, qarz oluvchilar, ayniqsa kichik xo'jaliklar (i) kredit olish uchun ariza berish uchun zarur bo'lgan hujjatlarni tayyorlay olmaydilar, (ii) sotish bo'yicha hujjatlarga ega emaslar va (iii) garov uchun etarli aktivlarga ega emaslar[26]. Banklar tomonidan taqdim etilgan yuqori foiz stavkalari kredit olishdan qochishning yana bir sababi bo'ladi. Boshqa tomondan, qishloq xo‘jaligiga kredit berish tajribasiga ega bo‘lgan “Agrobank”, “Mikrokreditbank”, “Turonbank”, “Xalq bank”, “Aloqabank” kabi banklar bundan mustasno, ko‘plab banklar qishloq xo‘jaligi sohasi bilan bog‘liq o‘ziga xos risklarni bartaraf etish bo‘yicha yetarli tajribaga ega emasligi sababli ushbu sohaga kredit berishni istamaydilar[27].

Mamlakatimizdagi kreditlarning 99 foizdan ortig‘ini berayotgan tijorat banklari qishloq xo‘jaligi sohasiga kredit ajratishda muhim o‘rin tutadi. Tijorat banklari tomonidan qishloq xo‘jaligiga kreditlar qoldig‘i ortib bormoqda, qishloq xo‘jaligiga ajratilgan kreditlar ulushi 2021-yilda 10 foizga yetdi.

Biroq, so‘nggi bir necha yil ichida qishloq xo‘jaligiga ajratilgan kreditlar miqdori kamaydi va 2022-yildan boshlab qishloq xo‘jaligi sektoriga ulushi 10 foizdan past bo‘ldi.

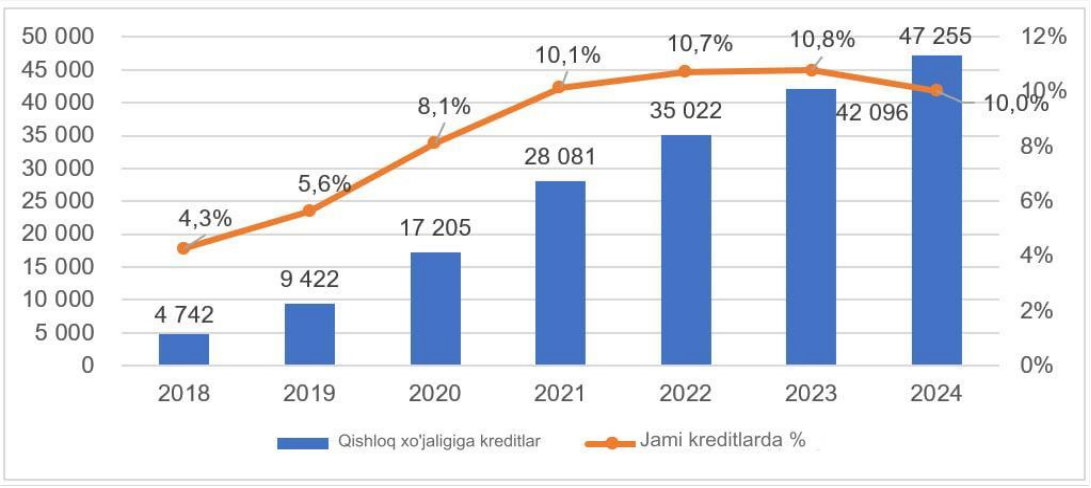

Shakl 2-28 Qishloq xo'jaligi sektori uchun kreditlar balansining tendentsiyalari

Birlik: mlrd.so‘m
Manba: O‘zbekiston Markaziy banki, Markaziy bankning statistik byulleteni

[26] Manba: Jahon banki, chorvachilik tarmog'ining ikkinchi loyihasi bo'yicha loyihani baholash hujjati. https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/04/20/second-livestock-sector-development-project-for-uzbekistan

[27] Bunday xavf-xatarlarga ob-havo sharoitlariga nisbatan zaiflik va yuqumli kasalliklarning tarqalishi kiradi. Bank bunday risklar tufayli yomon kreditlarga ega bo'lishi mumkin, ammo ular ularni nazorat qila olmaydi.

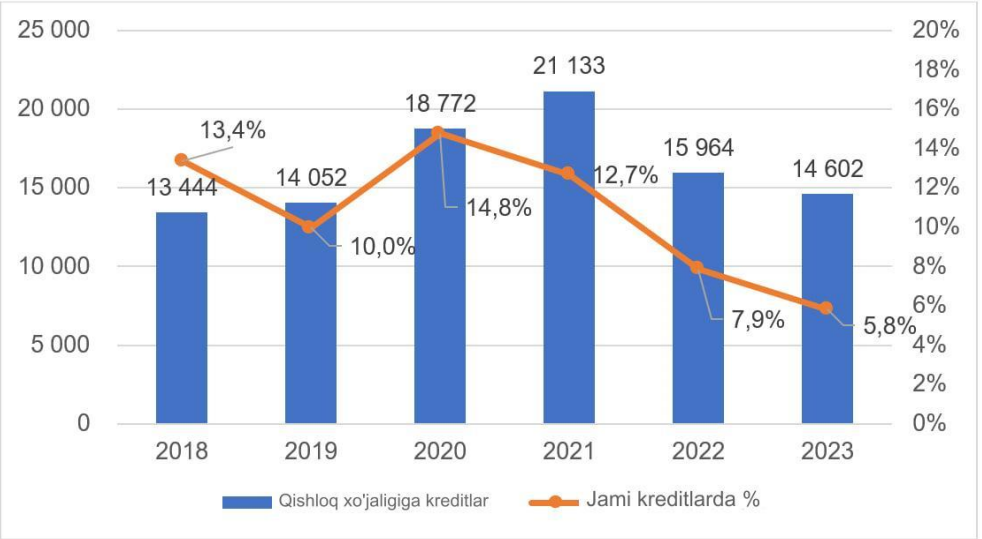

Shakl 2-29 Qishloq xo'jaligi sektori uchun kreditlar ajratish tendentsiyalari

Birlik: mlrd.so‘m

Manba: O‘zbekiston Markaziy banki, Markaziy bankning statistik byulleteni

Qishloq xo'jaligiga berilgan kreditlar orasida qoramol va sigir kabi chorvachilik sektori banklarning to'lanmagan kreditlarining 0,6 foizini, parrandachilikka berilgan kreditlar esa 0,3 foizni tashkil etadi.

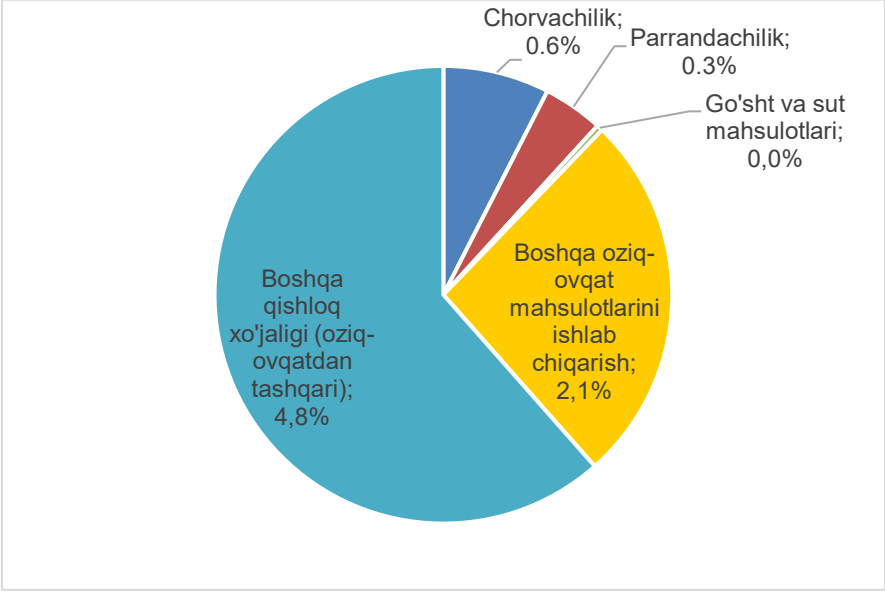

Shakl 2-30 Chorvachilik sektoriga berilgan kreditlar (umumiy kreditlarga nisbatan foizlarda)

Birlik: mlrd.so‘m

Eslatma: Raqamlar manbalarda e'lon qilingan taxminiy monetar ma'lumotlarga asoslanadi.

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, 2022 yil yillik hisoboti va Markaziy bankning statistik byulleteni

O‘zbekistonda so‘nggi besh yildagi foiz stavkalari quyidagi rasmda ko‘rsatilgan. Rasmdan ko‘rinib turibdiki, banklar 18 foizli depozitlar orqali jalb qilingan mablag‘larga 4-5 foizlik marja qo‘shib, o‘rtacha 22 foizli kredit beradi.[28]

Banklar xalqaro moliya institutlari tomonidan moliyalashtiriladigan loyihalarda ishtirok etgan taqdirda, hukumat banklarga Markaziy bank tomonidan o'rnatilgan Qayta moliyalash stavkasi bo'yicha mablag'lar beradi va banklar oxirgi foydalanuvchilarga 3 foizga yaqin marja qo'shib, kredit beradi. 2024 yil avgust holatiga ko'ra qayta moliyalash stavkasi 13,5% ni tashkil qiladi.[29]

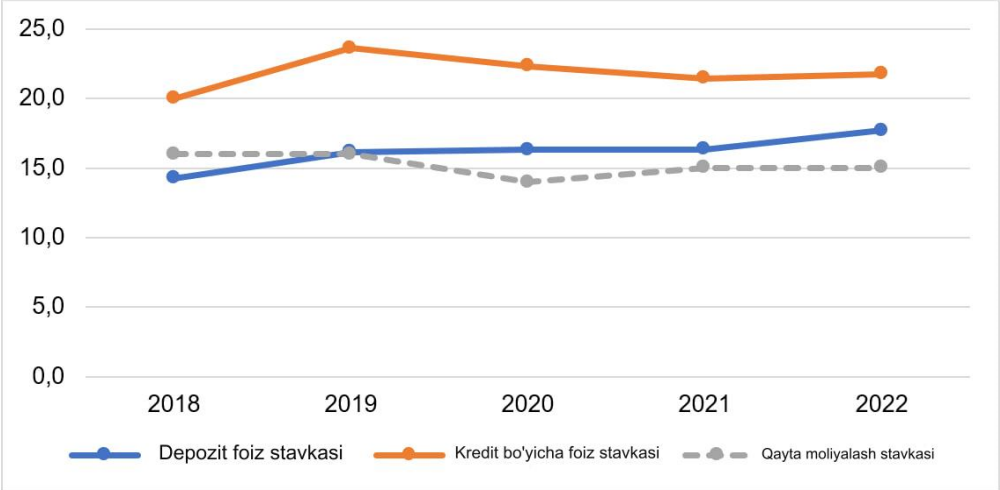

Shakl 2-31 Foiz stavkasi tendentsiyalari

Birlik: foiz
Manba: Jahon banki, Jahon taraqqiyot ko'rsatkichlari, O'zbekiston Markaziy banki, Markaziy bankning statistik byulleteni

O‘zbekistonda chorvachilik sohasiga asosiy kredit beruvchilar “Mikrokreditbank”, “Turonbank”, “Xalq bank” va “Aloqabank”dir. Bu banklar qishloq xo‘jaligi va chorvachilikka o‘rtacha 10 foizdan ko‘proq kredit ajratadi. Agrobank qishloq xo'jaligiga ham ko'plab kreditlar ajratadi, biroq chorvachilik sohasiga kreditlari cheklangan.

Ushbu banklar o'z mablag'larini chorvachilik sohasiga kreditlar berish uchun ishlatganda, foiz stavkalari odatda 20 foizdan oshadi va kredit muddati besh yilgacha bo’ladi.

Qarz oluvchilar kredit mablag'larini asosan ozuqa ishlab chiqaruvchi qishloq xo'jaligi texnikasi uchun va traktorlar kabi asbob-uskunalar, infratuzilma, masalan, qoramol shiyponlari va go’shtni qayta ishlash uchun so'yish joylari va qoramol sotib olish uchun ishlatadilar. Parrandachilik uchun kreditlar ko'pincha aylanma mablag'lar uchun ishlatiladi, masalan, ozuqa sotib olish uchun.

[28] Kredit xavfi yuqori bo'lgan qarz oluvchilar uchun foiz stavkalari 30% dan biroz pastroq qilib belgilanadi.
[29] Manba: Markaziy bank sayti: https://cbu.uz/uz/monetary-policy/refinancing-rate/levels/

Yakuniy foydalanuvchilarga, shu jumladan dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullanuvchilarga kredit beradigan banklar odatda kredit summasining 125% ekvivalenti garovini oladi. Ko'pgina banklar garovning bir qismini, odatda 20-30% atrofida sug'urta kompaniyalari kredit sug'urtasi yoki Tadbirkorlikni rivojlantirish kompaniyasining kredit kafolatlari bilan to'ldiradi.

O‘zbekistonda kredit kafolatlari Tadbirkorlikni rivojlantirish davlat kompaniyasi tomonidan taqdim etiladi. Tadbirkorlik subyektlari banklardan kredit olishda kafillik badalini to‘lash orqali kredit summasining 50 foizigacha kredit kafolati olishlari mumkin. Kredit kafolatlaridan foydalangan holda, garov uchun etarli mablag'ga ega bo'lmagan korxonalar bank kreditlarini olishlari mumkin. Kredit sug'urtasi - bu sug'urta kompaniyalari tomonidan taqdim etiladigan bir xil xizmatdir.

EDC tomonidan kredit kafolatlari turli sohalarga yo'naltirilgan. Barcha kredit kafolatlarining qariyb 50 foizi qishloq xo'jaligiga, 15 foizi chorvachilik sohasiga berilgan.

2.2.3 Mikromoliya tashkilotlari (MMT) haqida umumiy ma’lumot

O‘zbekistondagi umumiy kredit hajmining atigi 1 foizini MMT tashkil etadi, biroq so‘nggi yillarda ularning kredit portfeli sezilarli darajada o‘sdi. MMTlar soni ham sezilarli darajada oshdi. 2024 yil iyun holatiga ko'ra 89 ta MMT faoliyat ko'rsatmoqda.

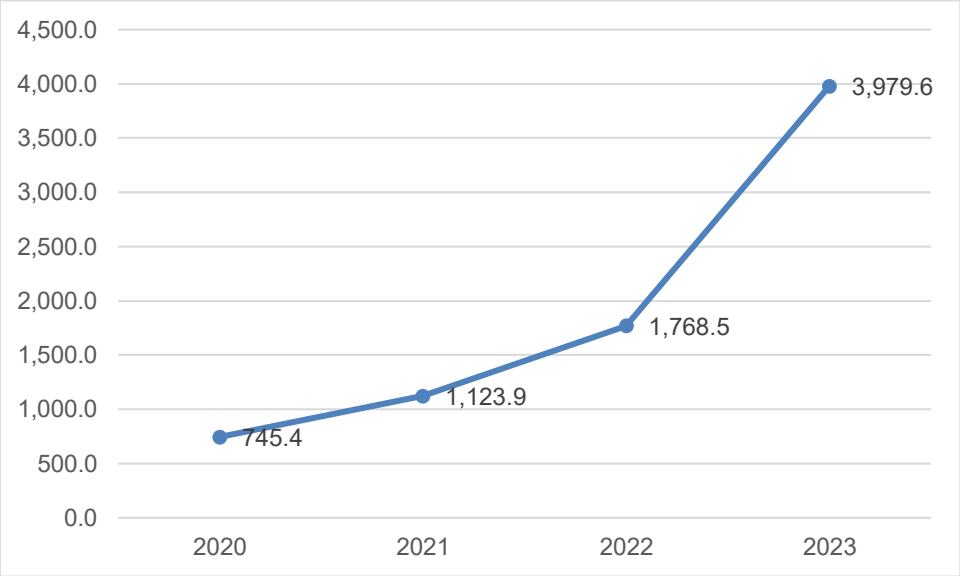

Shakl 2-32 MMTlarning kredit balansi

Birlik: mlrd.so‘m
Manba: O‘zbekiston Markaziy banki, Markaziy bankning statistik byulleteni

O‘zbekiston hukumati 2020-2025 yillarda bank tizimini isloh qilish strategiyasida banklarni xususiylashtirishga ko‘maklashish va banklardan tashqari moliya institutlari tomonidan kreditlash ulushini 0,35 foizdan 4 foizga oshirish siyosatini belgilab berdi. Bu hukumat MMTlarni rag'batlantirish bo'yicha aniq yo'nalishga ega ekanligini ko'rsatadi.

Ayni paytda MMTlar kreditlarining 98 foizi maishiy sektorga, kichik qismi esa tadbirkorlik sohasiga yo'naltirilgan. Ko'pgina MMTlar uy xo'jaliklariga onlayn xaridlar, uylar va avtomobillar uchun kreditlar beradi. MMTlarning kredit balansining tez o'sishi asosan ana shunday maqsadlarga qaratilgan. Bir nechta MMTlar korxonalarga kreditlar beradi, ammo ularning qishloq xo'jaligi sektoriga kredit balansi cheklangan.

MMT o'rtacha 58% stavkada kredit beradi, bu esa 22-38% moliyalashtirish qiymatiga 20% marja qo'shadi va ular faqat taxminan 1,5 yil kredit muddatini beradi. MMTlarning o'rtacha kredit miqdori taxminan 1500 AQSh dollarini tashkil qiladi. MMT tomonidan kredit berishning bunday shartlarini hisobga olsak, chorvachilik fermer xo'jaliklari va agrobiznes sub'ektlarining kapital investitsiyalari uchun MMT kreditlaridan foydalanishlari qiyin.

O'zbekistonda MMT sektorini rivojlantirish uchun Osiyo Taraqqiyot Banki (OTB) Mikromoliya sektorini rivojlantirish dasturini amalga oshirishni rejalashtirmoqda. Ba'zi MMTlar KfW Bankengruppe (KfW) va boshqa investitsiya fondlaridan mablag' oladi.

2.3 Chorvachilik sektoridagi davlat tashkilotlari

Quyidagi diagrammalarda Prezidentning PF-90 qarorida belgilangan Qishloq xo‘jaligi vazirligi va VCRQning 2024 yil avgust holatiga ko‘ra tashkiliy tuzulmalari ko‘rsatilgan. Tashkiliy tuzulmada ko'rsatilganidek, VCRQ Qishloq xo'jaligi vazirligiga bo'ysunuvchi tashkilotdir.

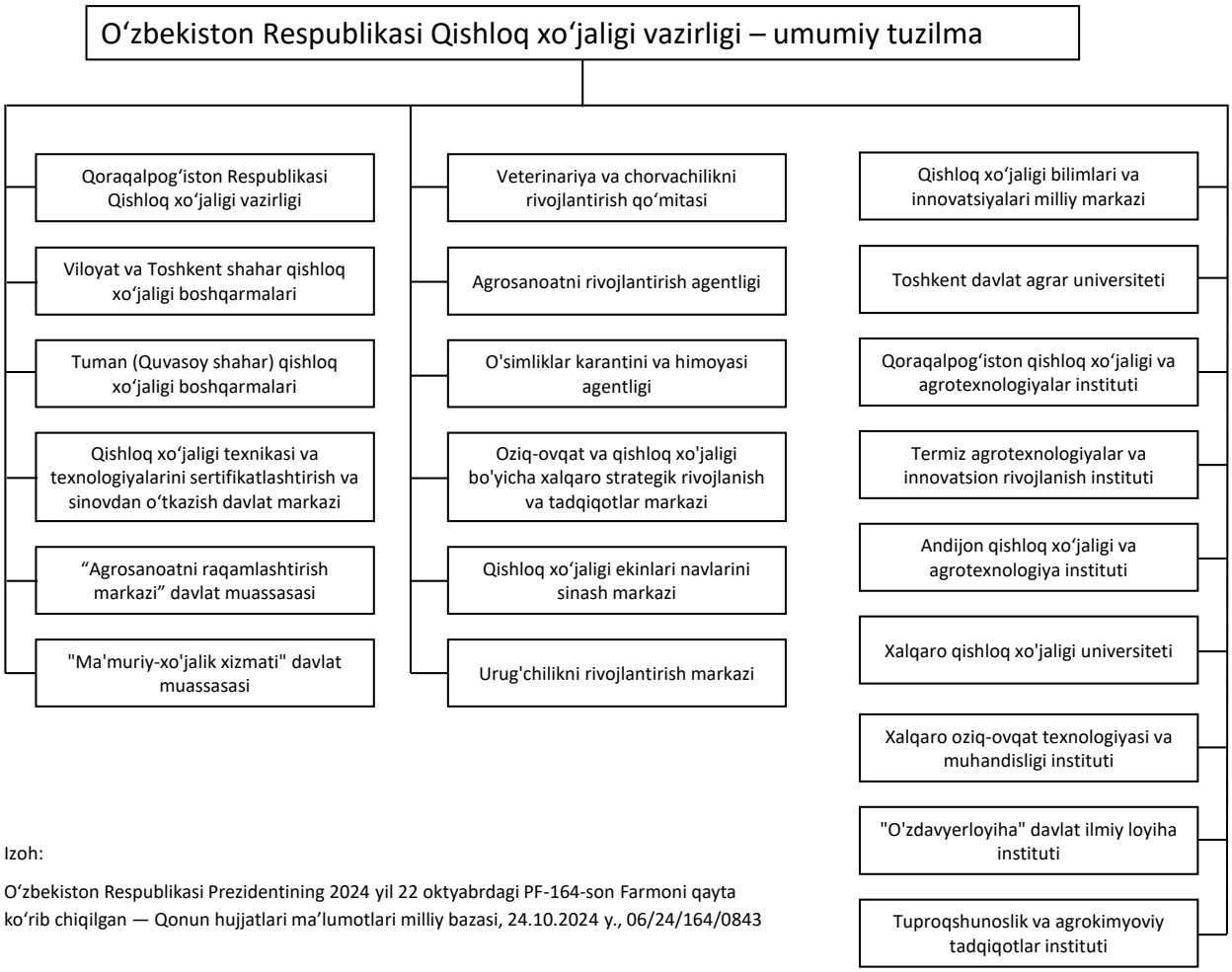

Shakl 2-33 Qishloq xo'jaligi vazirligining tashkiliy tuzilmasi va VCRQning pozitsiyasi

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma’muriy islohotlar doirasida qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-90-son Farmoni (2023-yil 10-iyun).

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-martdagi PF 5696-son[30] qarori va Vazirlar Mahkamasining 4254-sonli[31] qarori bilan VCRQ veterinariya va chorvachilikni boshqarishni kompleks isloh qilish doirasida tashkil etilgan. 2023-yil 1-yanvardan boshlab Qishloq xo‘jaligi vazirligi huzuridagi veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish uchun mas’ul bo‘lgan Qishloq xo‘jaligi vazirligiga bo‘ysunuvchi organ bo‘lib ishlamoqda. Ushbu tuzilma VCRQni qishloq xo'jaligi sektoridagi

[30] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni Veterinariya va chorvachilik sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida

[31] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori O‘zbekiston Respublikasi Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish davlat qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida

asosiy yo'nalishlar, jumladan, hayvonlar salomatligi, naslchilik, em-xashak ishlab chiqarish va chorva mollarini identifikatsiya qilish bo'yicha soha darajasida amalga oshiruvchi organ sifatida joylashtiradi.

Qishloq xo‘jaligi vazirligi strategik qishloq xo‘jaligi siyosatini shakllantirish, byudjetni taqsimlash, huquqiy va institutsional islohotlarni amalga oshirish hamda vazirliklararo muvofiqlashtirish uchun mas’ul bo‘lgan markaziy organ sifatida faoliyat yuritadi. Ushbu doirada VCRQ hayvonlar kasalliklariga qarshi kurash, diagnostika infratuzilmasini rivojlantirish, genetik takomillashtirish, chorva emlari va veterinariya farmatsevtikasi sifatini ta'minlash kabi sohalarda amaliy tatbiq etishga qaratilgan. Shuningdek, u kasbiy salohiyatni rivojlantirish va uzluksiz ta'limda muhim rol o'ynaydi. Rollarning bunday taqsimlanishi chorvachilik va yem-xashak yetishtirish, yerdan foydalanishni rejalashtirish va integratsiyalashgan fermer xo‘jaliklarida veterinariya xizmatlari kabi o‘zaro bog‘langan sohalarda izchillik va izchillikni ta’minlaydi.
VCRQ ning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

- veterinariya, chorvachilik va naslchilik sohalarida yagona davlat siyosatini amalga oshirish.

- qonunchilikni xalqaro standartlarga moslashtirish, me'yor va qoidalarni jahon standartlariga moslashtirish.

- davlat va mahalliy hokimiyat organlari bilan muvofiqlashtirish, idoralararo va mahalliy davlat hokimiyati organlarining samarali hamkorligini ta'minlash.

- veterinariya faoliyatini litsenziyalash tartib-qoidalarini boshqarish.

- chorvachilik tarmoqlarini (qoramol, qo‘y, echki, tuya, ot, parrandachilik, baliq, asalari, quyonchilik) rivojlantirishga ko‘maklashish va naslchilik va genetik seleksiya dasturlarini boshqarish.

- hayvonlarning yuqumli kasalliklarining oldini olish va unga qarshi kurashish, epizootik xavfsizlikni monitoring qilish, zamonaviy diagnostika va davolash usullaridan foydalanish.

- ozuqa ekinlarini etishtirishni rejalashtirishni qo'llab-quvvatlash, yuqori hosil olishni ta'minlash va bajarilishini nazorat qilish.

- hayvonlarni identifikatsiya qilish va ro'yxatga olish, zotga qarab rayonlashtirishni o'rnatish va chorva mollarining hisobini yuritish.

- veterinariya dori vositalari va ozuqa qo‘shimchalarining sifati, muomalasi va talablariga muvofiqligi ustidan davlat nazoratini amalga oshirish.

- veterinariya va naslchilik sohalarida ilm-fan va ta'limni rivojlantirishga ko'maklashish, innovatsiyalar va tadqiqot integratsiyasini muvofiqlashtirish.

- chorvachilik mahsulotlarini xalqaro talablar asosida sertifikatlash va standartlashtirishni ta’minlash hamda sohaga xorijiy sarmoya va grantlarni jalb etish.

- mutaxassislarni tizimli tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish.

VCRQda 126 nafar xodim ishlaydi va 9 bo'lim va 14 ta bo'linmadan iborat. Shuningdek, u mamlakat bo'ylab soha darajasida amalga oshirish uchun texnik va operatsion asos bo'lib xizmat qiladigan ilmiy muassasalar, diagnostika markazlari, universitetlar va boshqa filiallarni o'z ichiga olgan bo'ysunuvchi tashkilotlarning keng tarmog'ini nazorat qiladi. Bundan tashqari, Qishloq xo‘jaligi vazirligi kadrlar va ta’lim sohasida muvofiqlashtirishni amalga oshiradigan holda, VCRQ rahbariga ajratilgan byudjet doirasida va belgilangan vazifalarga muvofiq, VCRQ markaziy apparati va hududiy bo‘limlari tuzilmasi va shtat jadvalini mustaqil ravishda tasdiqlash vakolati beriladi (Prezidentning 226-yil, 22-dekabrdagi qarori). Hozircha VCRQ tomonidan ushbu loyihani amalga oshirish bo'yicha hech qanday tarkibiy yoki tashkiliy masalalar haqida xabar berilmagan.

Quyidagi diagrammada VCRQning tashkiliy tuzulmasi ko'rsatilgan.

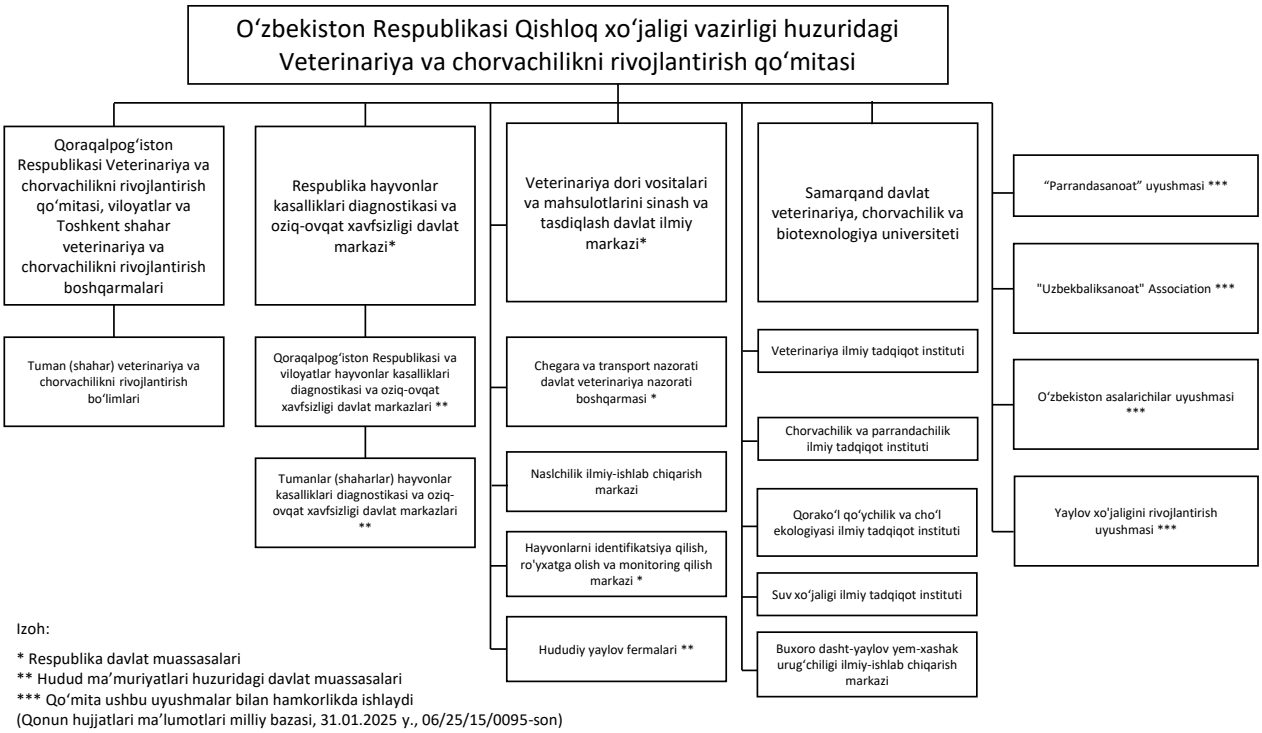

Shakl 2-34 VCRQning tashkiliy tuzilmasi (shtab-kvartirasi)

Quyidagi diagrammada VCRQ shtab-kvartirasining tashkiliy sxemasi keltirilgan.

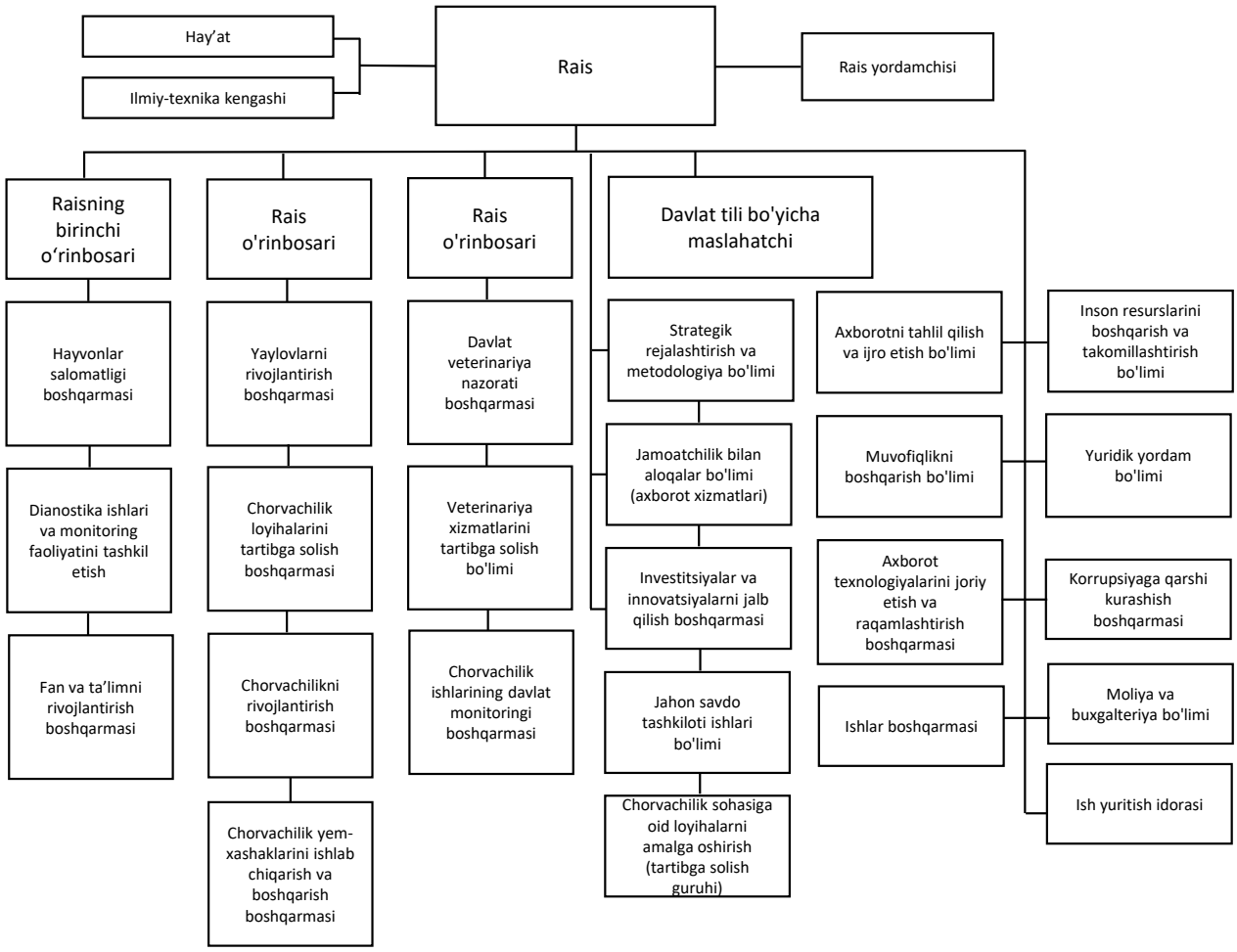

Shakl 2-35 VCRQ shtab-kvartirasining tashkiliy tuzilmasi

VCRQning quyi tashkilotlari Prezidentning quyidagi farmonida belgilab berildi;

- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish milliy qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-4254-son qarori (2019-yil 28-mart)[32] [33]
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Veterinariya va chorvachilik sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5696-son Farmoni (2019-yil 28-mart)[34]

[32] Manba: https://lex.uz/docs/-4258732

[33] Manba: https://lex.uz/docs/-5855651?ONDATE=12.02.2022%2000#-5857933

[34] Manba: https://lex.uz/docs/4259331

3. Chorvachilik sohasiga oid siyosatlar tahlili, chorvachilik sohasini moliyalashtirish, davlat tomonidan ko‘rsatiladigan yordam va rivojlanish bo‘yicha hamkorlar tomonidan taqdim etiladigan qo‘llab-quvvatlash

3.1 Chorvachilik siyosatidagi o'zgarishlar va asosiy masalalar

3-1-jadvalda 1991-yildan buyon O'zbekistonda amalga oshirilayotgan muhim qishloq xo'jaligi yer islohotlari, shuningdek, har bir islohot bilan bog'liq fundamental o'zgarishlar va siyosatning asosiy yo'nalishlari haqida qisqacha ma'lumot berilgan:

Jadval 3-1 1991 yildan buyon O'zbekistonda qishloq xo'jaligida amalga oshirilgan yirik yer islohotlari

	Asosiy o‘zgarishlar	Xo‘jalikning asosiy tarkibi	Asosiy siyosat yo‘nalishlari
1992–1997 Davlat xo’jaliklarini dekollektivlashtirish	Sovxozlarni kolxozga aylantirish	Kolxoz, Sovxoz	Bug‘doy yetishtirish maydonlarini kengaytirish va davlat xo‘jaliklarini qayta tashkil etish
1998-2002 Qisman bo‘linish	Kolxozlarni shirkatlarga aylantirish va yerlarni dehqonlarga ijaraga berish	Shirkat, Fermer	Yangi yo‘lga qo‘yilgan fermerlik ixtisosligi
2003-2008 To‘liq bo‘lish	Shirkutni to‘liq qayta tashkil etib, fermer xo‘jaligiga aylantirish	Shirkat, Fermer	Paxta va bug‘doydan tashqari ishlab chiqarish tarmoqlari hamda chorvachilik xo‘jaliklarini rivojlantirish
2008–2015 Ferma integratsiyasi	Fermer xo‘jaliklarini qayta tashkil etish (fermer xo‘jaligi hajmini maqbullashtirish)	Fermer, g‘o‘za yetishtiruvchi	Paxta yetishtirishni ko‘paytirish va barqarorlashtirishga erishish, paxta dalalarini qayta taqsimlash
2016– Ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish	Ishlab chiqarishni bo‘lish va samaradorligini oshirish	Turli sohalarga ixtisoslashgan dehqonlar	Paxta va bug’doy dalalarini qayta taqsimlash, yuqori qiymatli donli ekinlarni yetishtirish va turli xil fermer xo‘jaliklarini rivojlantirish
2017-2019 Qishloq xo‘jaligini liberallashtirish	uyushgan bolalar mehnatini tugatish, bog‘dorchilik mahsulotlari eksportini erkinlashtirish;	Fermer, Dehqon	Bog‘dorchilik mahsulotlari eksportiga qo‘yilgan rasmiy cheklovlarni bekor qilish hamda paxta va g‘alla ekiladigan maydonlarni qisqartirish Fermer, dehqon xo‘jaligi va shirkat to‘g‘risidagi qonunlarning joriy etilishi
2019– Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish strategiyasi	Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish siyosatini ishlab chiqish, mayda dehqon xo‘jaliklari o‘rtasida klasterga asoslangan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish	Klaster, Fermer, Dehqon	"2020-2030-yillarga mo‘ljallangan qishloq xo‘jaligini rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida" (Prezidentning PF-5853-sonli Farmoni)
Manba: Turli manbalar			

3.1.1 Sovet Ittifoqining parchalanishidan Karimov boshqaruvigacha

O‘zbekiston 1991-yil oxirida mustaqillikka erishgach, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash hamda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetkazib berish va qayta ishlash sohalarini rivojlantirish maqsadida "Qishloq xo‘jaligi siyosatining asosiy yo‘nalishlari" ishlab chiqildi. Bu yo‘nalishlar belgilanishiga sabab, mustaqillikdan so‘ng sobiq Ittifoq respublikalari bilan iqtisodiy aloqalarning yomonlashuvi va g‘alla importining qiyinlashuvi edi. Mamlakat don iste’molining qariyb uchdan ikki qismini import qilgani sababli, ichki bozor jiddiy silkinishlarga duch keldi.

Chorvachilik xo‘jaliklarining xususiylashtirilishi va davlat tasarrufidan chiqarilishi natijasida chorvachilik ishlab chiqarishi davlat boshqaruvidan kichik ishlab chiqaruvchilarga (dehqonlarga) o‘tdi. Bu o‘zgarish kichik fermer xo‘jaliklariga mahalliy bozorlarga chorvachilik mahsulotlarini yetkazib berish imkoniyatini yaratdi, bu esa o‘z navbatida dehqonchilik rivojlanishiga turtki bo‘ldi. O‘zbekistonda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi va chorva mollari sonida sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmadi (3-2-jadval), shuningdek, iqtisodiy tizimdagi o‘zgarishlarning chorvachilik tarmog‘iga ta’siri ham uncha katta bo‘lmadi.

3-2-jadvalda Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi (MDH) mamlakatlaridagi chorva mollari (qoramollar) soni ko‘rsatilgan. Jadvalda ko‘rsatilganidek, O‘zbekiston va Ozarbayjonda chorva mollari soni 1992-yildan 2000-yilgacha o‘zgarmagan, ayni davrda Qozog‘iston va Qirg‘iziston Respublikasida esa mos ravishda 35% va 46% ga kamaygan. O‘zbekiston va Ozarbayjonda yirik qishloq xo‘jaligi ishlari natijasida boshqa mamlakatlarga qaraganda ko‘proq mayda fermer xo‘jaliklari paydo bo‘ldi. Boshqa tomondan, masalan, Qozog'istonda MDH mamlakatlari bilan tovar savdosi buzilganligi sababli qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish uskunalari, traktorlar kabi materiallarni etkazib berish to'xtatildi va shu bilan qishloq xo'jaligi mahsulotlari sezilarli darajada qisqardi. Bundan tashqari, bu davrda paydo bo'lgan don savdo kompaniyalari boshchiligidagi don korporativ guruhlari ozuqa ishlab chiqarishga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Jadval 3-2 MDH mamlakatlarida chorva mollar sonining o‘zgarish tendensiyasi

Mamlakat	Chorva mollarining soni (qoramol, million bosh hisobida)		2000-yildagi qoramollar soni 1992-yildagi qoramollar soniga nisbati
	1992 yil	2000 yil	
Armaniston	1.60	1.04	65%
Ozarbayjon	6.89	7.51	109%
Belarus	7.25	4.72	65%
Qozog‘iston	45.57	14.64	32%
Qirg‘iziston	11.05	5.09	46%
Tojikiston	4.80	3.29	68%
O’zbekiston	15.37	14.31	93%

Qoramollar sonidan farqli ravishda yem-xashak yetishtirish sezilarli darajada kamaydi. Yem-xashak ekinlari maydoni 1980-1991 yillarda qariyb 700 ming gektardan 1,1 million gektarga oshgan bo‘lsa, 2004-2005 yillarda 300 ming gektarga qisqardi. Bu yuqorida aytib o‘tilganidek, mamlakatda o‘zini-o‘zi oziq-ovqat bilan ta’minlashni yaxshilash maqsadida yem-xashak ekinlaridan bug‘doy yetishtirishga tez o‘tish bilan

bog‘liq.

1998-yilda fermer xo‘jaliklarini boshqarishni tartibga solish maqsadida Shirkat, Fermer va Dehqon xo‘jaliklari to‘g‘risidagi qonunlar qabul qilindi. Fermerlar to‘g‘risidagi qonun ekinchilik va chorvachilik bilan shug‘ullanuvchilarga yerdan ijara asosida foydalanish huquqini berdi, bu esa fermer xo‘jaliklari ko‘lamini kengaytirishga turtki bo‘ldi. 2002-yil 5-yanvarda Vazirlar Mahkamasining "Qishloq xo‘jaligi korxonalarini fermer xo‘jaliklariga aylantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori qabul qilindi. Ushbu qaror foyda keltirmayotgan shirkatlarni fermer uyushmalariga birlashtirish siyosati belgilandi. 2008-yildagi Shirkatlar to‘g‘risidagi qonun shirkatlarni bekor qildi va uyushma a’zosi bo‘lgan fermerlar fermer yoki dehqon xo‘jaliklariga o‘tkazildi.

3.1.2 Prezident Mirziyoyev ma’muriyati - COVID-19 pandemiyasidan avvalgi davr

1991-yilda Sovet Ittifoqi parchalangandan so‘ng mustaqillikka erishgan mamlakat, sobiq prezident Islom Karimov davrida deyarli mustabid tuzum tomonidan boshqarilgan edi. Biroq, Karimov 2016-yil sentyabrda vafot etgach, uning davrida bosh vazir lavozimida ishlagan Shavkat Mirziyoyev 2016-yil dekabrda prezident etib saylandi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "2020-2030-yillarga mo‘ljallangan qishloq xo‘jaligini rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida"gi PF-5853-sonli Farmonida Prezident Mirziyoyev 2020-yildan boshlab kelgusi o‘n yil davomida O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligini rivojlantirish siyosatining asosiy tamoyillarini belgilab berdi. Farmonda quyidagi to‘qqizta asosiy maqsad ko‘rsatib o‘tilgan:

1) Milliy oziq-ovqat xavfsizligi
2) Qishloq xo‘jaligi sohasida qulay tadbirkorlik muhitini va qo‘shilgan qiymat zanjirlarini shakllantirish
3) Hukumatning rolini kamaytirish va keyingi sarmoyalarni rag'batlantirish
4) Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni asrash
5) Davlat boshqaruv tizimini zamonaviylashtirish
6) Hukumat tomonidan sanoatni qo‘llab-quvvatlash uchun sarflanadigan mablag‘larni xilma-xil yo‘nalishlarga taqsimlash
7) Fan, ta’lim, axborot tizimlari va maslahat xizmatlarini rivojlantirish
8) Qishloq xo‘jaligi hududlarini rivojlantirish
9) Statistik ma’lumotlarni e’lon qilish orqali ma’lumotlarni oshkor qilish

Davlat paxta va boshqa ekinlarni xarid qilish milliy tizimi orqali ishlab chiqarish rejalarini va paxta xom ashyosini dastlabki qayta ishlashni nazorat qilib kelgan. Biroq, yuqorida qayd etilgan siyosat qishloq xo‘jaligi sohasidagi majburiy milliy xarid tizimini bekor qilgan. Bu esa agrar sektorni xususiylashtirish va fermerlarning yer egaligini mustahkamlashga turtki bo‘lib xizmat qildi. Natijada, ba’zi ishlab chiqaruvchilar paxtadan boshqa ekinlar yetishtirish tomon yo‘nalishni o‘zgartira boshladilar.

3.1.3 COVID-19 pandemiyasi davrida - Rossiyaning Ukrainaga tajovuzidan oldin

COVID-19 pandemiyasi, ayniqsa, kichik ishlab chiqaruvchilarga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Bu, asosan, kichik ishlab chiqaruvchilardan yangi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini to'g'ridan-to'g'ri sotib olgan restoran va kafelar o'z bizneslarini yopishlari bilan bog'liq. Bunga javoban O‘zbekiston hukumati 2020-yil 19-martda "Koronavirus pandemiyasi va global inqirozning iqtisodiyotga salbiy ta’sirini yumshatish bo‘yicha ustuvor chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi qarorni qabul qildi. Ushbu qaror agrar sektorni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha bir qator chora-tadbirlarni o‘z ichiga oldi. Jumladan, sug‘orish suvidan olinadigan soliqlarni 50 foizga kamaytirish, jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig‘i va yer solig‘i to‘lovlarini kechiktirish, asosiy oziq-ovqat mahsulotlari narxlarini nazorat qilish orqali bozorga barqaror yetkazib berishni ta’minlash, eksportchilar uchun transport xarajatlariga qisqa muddatli kreditlar ajratish, hamda yosh qishloq xo‘jaligi xodimlariga 1 gektar yerni qisqa muddatli ijaraga berish kabi choralar kiritildi. Ushbu chora-tadbirlar qishloq xo‘jaligi tarmog‘i resurslaridan maksimal darajada foydalanib, hosildorlikni oshirish va ish o‘rinlarini yaratishga qaratilgan.

Chorvachilik sohasi, ayniqsa, o‘g‘it, ozuqa va motor yoqilg‘isi narxlarining keskin oshishidan ta’sirlandi. Ba’zi mahsulotlar narxi yillik hisobda 140 foizgacha ko‘tarildi. Bunga qaramay, chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi oshdi. Bunga chorva ozuqasi uchun makkajo‘xori ekiladigan maydonlarning kengayishi va davlat tomonidan klasterlarni qo‘llab-quvvatlash natijasida chorva mollari sonining ko‘payishi sabab bo‘ldi. 2020-yilda xom sut ishlab chiqarish hajmi 2019-yilga nisbatan 2,1 foizga, go‘sht 2,8 foizga va tuxum 0,7 foizga oshdi.[35] Biroq, 2020-yilda chorvachilik mahsulotlari eksporti o‘tgan yilga nisbatan 30 foizga kamaydi. Aksincha, O‘zbekiston hukumati pandemiya davrida bojxona to‘lovlarini bekor qilgani sababli 2020-yilda hayvon oqsillari importi oshdi.

3.1.4 Rossiyaning Ukrainaga qarshi tajovuzidan so‘ng

Rossiyaning Ukrainaga qarshi tajovuziga qaramay, 2022 yildan 2023 yilgacha iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatmadi. 2023 yilda O'zbekistonda yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'ati 6,0 foizni, qishloq, o'rmon xo'jaligi va suv xo'jaligi tarmoqlarining o'sish sur'ati esa 4,1 foizni tashkil etdi.[36] Bu iqtisodiy o'sish Rossiyaga eksport hajmining o'sishi, O'zbekistonga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmining ko'payishi va Rossiyadan immigrantlar oqimi tufayli iste'molning ko'payishi hisobiga sodir bo'ldi.

Rossiyaning Ukrainaga tajovuzi oqibatida jahon inflyatsiya darajasi ko‘tarildi va bu O‘zbekistondagi chorvachilik sohasiga oziq-ovqat hamda energiya narxlarining oshishi, xalqaro logistika xarajatlarining ko‘payishi, iste’mol mahsulotlari va xizmatlariga bo‘lgan talabning ortishi orqali ta’sir ko‘rsatdi. Shunday bo‘lsa-da, inflyatsiya O‘zbekiston iqtisodiyotiga bevosita ta’sir etmadi. Ikki marta dengizga chiqish imkoniyati cheklangan davlat sifatida O‘zbekiston avvallari Rossiya va Ukraina orqali o‘tgan logistika

[35] Manba: COVID-19 ning Markaziy Osiyo va Kavkaz mamlakatlaridagi qishloq xo‘jaligi (oziq-ovqat) tizimlari va qishloq joylariga ta’siri: FAO tomonidan topshirilgan tadqiqotning yakuniy hisoboti, 2022 yil

[36] Manba: O'zbekistondagi savdo va investitsiyalar bo'yicha yillik hisobot, Yaponiya tashqi savdo tashkiloti (JETRO), 2024 yil iyul

yo‘nalishlarini o‘zgartirishi kerak edi va logistika uchun katta xarajatlar va vaqt ko‘payishiga duch keldi. Bundan tashqari, Ukraina, Belarus va Rossiyadan keltirilayotgan uskunalar, ehtiyot qismlar, xom ashyo va boshqa ta’minot hajmi kamaydi. Bu o‘zgarishlar O‘zbekistonda muhim iqtisodiy islohotlarni keltirib chiqardi. Bunga javoban, O‘zbekiston hukumati keng ko‘lamli tovarlar uchun import tariflarini bekor qildi, bu esa mamlakat ichki bozoridagi bozor mexanizmlari tamoyilini faollashtirdi.

3.1.5 O‘zbekistonda Prezident o‘zgarishi munosabati bilan chorvachilik sohasi siyosatidagi o‘zgarishlar

2016-yilda hukumat almashgani munosabati bilan O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi va chorvachilik sohasi siyosati o‘z yo‘nalishlarini sezilarli darajada o‘zgartirdi.

Avvalgi hukumat davrida keng miqyosda paxta yetishtirish agrar siyosatning asosiy maqsadi xalqaro bozorda daromad keltirish edi. Chorvachilik tarmog'i hukumatning ustuvor yo'nalishi bo'lmaganligi sababli, tarmoq etarli darajada infratuzilma investitsiyalari, texnik yordam va sifat nazorati olmagan.

Amaldagi hukumat o‘z e’tiborini qishloq xo‘jaligi, jumladan, chorvachilik sohasiga paxta va g‘alla yetishtirishdan ko‘p tarmoqli ekin yetishtirish va intensiv chorvachilik modeliga o‘tkazdi.

Boshqa tomondan, chorva mollarining qiymat zanjiri yaxshilanmoqda. Ishlab chiqarish bosqichida xorijlik kompaniyalar va mahalliy investorlar xorijdan yaxshilangan chorva zotlarini olib kelish va ozuqa ishlab chiqarish texnologiyasini takomillashtirishni boshladi. Qayta ishlash va tarqatish bosqichida oziq-ovqat mahsulotlarini sanitariya va sertifikatlashtirish standartlari yo‘lga qo‘yilmoqda, zamonaviy qayta ishlash va tarqatish korxonalari joriy etilmoqda, yuqori qo‘shimcha qiymatli mahsulotlar yetkazib berish ommalashmoqda.

Chorvachilikning umumiy ishlab chiqarishida kichik fermer xo'jaliklarining (dehqon) ulushi hali ham yuqori bo'lganligi sababli chorvachilik tarmog'ida ishlab chiqarish samaradorligi va chorvachilik mahsulotlarini xavfsiz ta'minlash masalalari mavjud.

Jadval 3-3 O‘zbekistonda turli rejimlarda chorvachilik sohasi siyosatidagi o‘zgarishlar

Chorvachilik sektori siyosatiga e'tibor	Karimov rejimida	Mirziyoyev rejimida
Modernizatsiya va texnologik taraqqiyot	Chorvachilik tarmog'i birinchi navbatda an'anaviy bo'lib, modernizatsiya va texnologiyaga cheklangan sarmoyaga ega edi. Siyosat zaruriy qishloq xo‘jaligiga qaratilgan bo‘lib, chorvachilik sanoatining katta qismi hukumat nazorati ostida edi.	Hukumat yangi texnologiyalarni joriy etish, chorvachilik usullarini takomillashtirish va veterinariya xizmatini yaxshilash orqali chorvachilik sohasini modernizatsiya qilishga yordam berdi. Bunday sa’y-harakatlar qatorida qassobxonalarni modernizatsiya qilish, ozuqa sifatini oshirish, kasalliklarning oldini olish choralarini kuchaytirish kiradi.
Markazsizlashtirish va xususiy sektorni jalb qilish	Qishloq xo'jaligi va chorvachilikning aksariyat sohalari, jumladan, ishlab chiqarish kvotalari va resurslarni taqsimlash hukumat nazorati ostida edi.	Hukumat markazsizlashtirishni ilgari surdi. Hukumat, shuningdek, xususiy investitsiyalar va xususiy sektorning qishloq xo'jaligi va chorvachilik mahsulotlarini rivojlantirishni rag'batlantirdi. Bunga davlat narxlari nazoratini qisqartirish, fermerlar va chorvachilik

Chorvachilik sektori siyosatiga e'tibor	Karimov rejimida	Mirziyoyev rejimida
		mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarga mahsulot ishlab chiqarish rejalarini belgilash imkonini berish kiradi.
Chorvachilik sohasidagi ixtisoslashgan organ	Chorvachilik sohasi qishloq xo‘jaligi vazirligi tomonidan nazorat qilinib, o‘simlikchilik va chorvachilik uchun mas’ul edi.	Chorvachilik sohasi bo‘yicha ixtisoslashtirilgan organ (Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish davlat qo‘mitasi) siyosatni yaxshiroq rejalashtirish va amalga oshirishni ta’minlash, asosiy e’tiborni chorvachilik mahsulotlari va sifatini oshirishga qaratish maqsadida tashkil etildi.
Eksport va xalqaro savdo	Chorvachilik birinchi navbatda ichki ta'minotga qaratilgan bo'lib, eksportga katta ahamiyat berilmagandi.	As part of a broader strategy to improve the milliy iqtisodiy mavqeini va valyuta ishlab chiqarishni hisobga olgan holda, hukumat qishloq xo'jaligi mahsulotlarini, shu jumladan chorvachilik mahsulotlarini (go'sht va sut) eksport qilishni maqsad qilgan.
Chorvachilik fermerlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash va investitsiyalar	Chorvadorlarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash cheklangan edi va ko'plab fermerlar davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan dasturlarga tayandilar.	Hukumat chorvadorlarni moliyaviy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirdi. Bunga chorvachilik xo‘jaliklari infratuzilmasini yaxshilash, zamonaviy asbob-uskunalar xarid qilish va ilg‘or chorvachilik usullariga sarmoya kiritish uchun grantlar, kreditlar va subsidiyalar kiritilgan. Kichik va o‘rta chorvachilik korxonalarini kreditlashga alohida e’tibor qaratilayotgani qishloq joylarda o‘sishni rag‘batlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.
Veterinariya xizmati yaxshilanishi	Veterinariya xizmati yetarli darajada rivojlanmagan, hayvonlar salomatligi va kasalliklarning oldini olishga alohida e’tibor berilgan.	Veterinariya xizmatlari sezilarli darajada yaxshilandi, jumladan, kasalliklarga qarshi kurash, emlash dasturlari va hayvonlar salomatligi monitoringi. Zamonaviy veterinariya tibbiyotining joriy etilishi, veterinariya mutaxassislarining malakasini oshirishning kengaytirilgani chorva mollarining salomatligi va mahsuldorligini oshirdi.
Barqarorlik va atrof-muhit muammolari	Chorvachilik sohasida ekologik barqarorlikka qiziqish past edi.	Atrof-muhitning barqarorligi yanada muhim masalaga aylandi va hukumatlar chorvachilik sektorining atrof-muhitga ta'sirini kamaytirishga harakat qilmoqda. Hukumat suv va yerdan samarali foydalanish, chiqindilarni boshqarish va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashni yaxshilashga yordam beradi.
Chorvachilik zotlarini yaxshilash	Naslchilik dasturlari cheklangan va chorva mollarini genetik jihatdan yaxshilashga unchalik e'tibor bermagan.	Hukumat chorva mollarini genetik jihatdan yaxshilashga e'tibor qaratdi va yanada mahsuldor va ekologik o'zgarishlarga chidamli yangi zotlarni joriy qildi. Zot introduktsiyalari ham go'sht, ham sut ishlab chiqarishni o'z ichiga oladi.

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan turli manbalardan tayyorlangan

3.1.6 Fermer xo’jaliklarining ta’rifi va tavsifi

Hozirgi kunda O‘zbekistondagi fermer xo‘jaliklari va qishloq xo‘jaliklari uch turga bo‘linadi: dehqon

xo‘jaliklari, fermer xo‘jaliklari va tijorat ishlab chiqarish tizimlari (qishloq xo‘jaligi korxonalari).

Chorvachilik mahsulotlarining asosiy qismi (sutning 96 foizi va go‘shtning 88 foizi) dehqon xo‘jaliklari tomonidan ishlab chiqariladi. Dehqon xo‘jaliklari va fermer xo‘jaliklari o‘rtasidagi asosiy farqlar quyidagicha:

Jadval 3-4 Dehqon va fermer xo‘jaliklarining (chorvachilik bilan shug‘ullanuvchilar) o‘rtasidagi farqlar

	Dehqon	Fermer
Tavsif	Dehqon xo‘jaligi a’zolarining shaxsiy mehnati asosida, umrbod egalik yoki ijara (ikkilamchi ijara) huquqi bilan berilgan yerlarda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtiruvchi va sotuvchi ishlab chiqaruvchi. Ular asosan meva-sabzavotchilik va uzumchilik yoki sabzavot, poliz va boshqa ekinlarni yetishtirish uchun mo‘ljallangan bo‘lib, o‘n bosh chorva molini boqishga ruxsat berilgan. Yer maydonlarining hajmi 0,06 gektardan 1 gektargacha bo‘ladi. Dehqon xo‘jaliklari yuridik shaxs sifatida ham ro‘yxatdan o‘tkazilishi mumkin.	Uzoq muddatli ijaraga olingan yer uchastkalaridan foydalangan holda tovar qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish bilan shug‘ullanuvchi fermer xo‘jaligi a’zolarining birgalikdagi faoliyatiga asoslangan yuridik huquqlarga ega bo‘lgan mustaqil xo‘jalik yurituvchi subyekt. Fermer chorvachilik fermasi sifatida ro‘yxatdan o‘tish uchun kamida 30 ta chorva moliga ega bo‘lishi kerak. Fermerga chorva mollari uchun kamida 0,3 gektar yer ijaraga beriladi.
Dehqonchilik yerlari va mahsulot yetishtirish	Dehqon xo‘jaligining tomorqa maydoni cheklanganligi sababli, asosan, tashqaridan yem sotib oladi. Dehqon xo‘jaligi molxonada bir necha sigir (o‘rtacha 5 ta) boqadi. Uning ijara shartnomasi umrbod davom etadi va meros qilib olinadi.	Hukumat ularga taxminan 30 gektar yer maydonini (har bir sigir uchun kamida 0,3 gektar hisobida) ijaraga beradi va ular shu yerda ozuqa yetishtirishadi. Konsentrlangan ozuqa tashqi manbalardan xarid qilinadi. Fermer, shuningdek, yogurt singari sut mahsulotlarini o‘z xo‘jaligida qayta ishlaydi.
Saqlanayotgan hayvonlar soni	Taxminan 5 ta (yuridik maqomga ega bo‘lgan dehqon xo‘jaliklari 50-100 tani saqlashi mumkin)	Taxminan 100 (minimum 30)
Ishchi kuchi	Oila a’zolari Fermerlar odatda qishloq xo'jaligi kompaniyalarida, mahalliy hukumatda ishlaydi yoki nafaqaga chiqadi.	Oilaviy va mavsumiy ishchilar

Manba: Turli manbalar

Dehqon xo‘jaliklari va fermer xo‘jaliklari, asosan, qo‘shilgan qiymat zanjiri (ishlab chiqarish)ning faqat yuqoridagi jarayonlarida ishtirok etadi, lekin quyi jarayonlarda (masalan, logistika, saqlash va qayta ishlash) ishtirok etmaydi. Boshqa tomondan, ba'zi tijorat ishlab chiqarish tizimlari yoki qishloq xo'jaligi majmualari go'shtli qoramollarni boqish uchun atrofdagi kichik xo'jaliklarni jalb qilgan holda yirik miqyosda mol go'shti ishlab chiqaradi. Boshqa qishloq xo'jalik majmualari ko'p o'lchovli go'sht yoki sutni qayta ishlashni amalga oshiradi, qiymat zanjirining yuqori oqimidan quyi oqimini qamrab oladi.

3.2 Chorvachilik sohasi siyosati

3.2.1 “O’zbekiston – 2030” Strategiyasi

"O‘zbekiston - 2030" strategiyasi O‘zbekistonning kelgusi yetti yillik asosiy taraqqiyot yo‘nalishini belgilovchi muhim hujjat sifatida qabul qilingan davlat dasturidir. Mazkur strategiya beshta ustuvor yo‘nalish bo‘yicha 100 ta maqsadni amalga oshirishni ko‘zda tutadi.

Qishloq xo‘jaligi va chorvachilik sohasidagi maqsadlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi: qishloq xo‘jaligi mahsulotlari eksportini ko‘paytirish, ozuqa yetishtirish va yaylovlardan unumli foydalanishni kuchaytirish, qishloq xo‘jaligi va chorvachilik sug‘urtasini rivojlantirish, suv tejovchi sug‘orish orqali ekin maydonlarini kengaytirish, sho‘rlanishdan zarar ko‘rgan yerlarni kamaytirish, iqlim o‘zgarishiga qarshi choralar ko‘rish hamda qishloq xo‘jaligi sohasida klasterlarni shakllantirish. Boshqa maqsadlar orasida kambag‘allikni qisqartirish, aholining daromadlarini oshirish, yoshlar bandligini rag‘batlantirish va mehnat unumdorligini yaxshilash mavjud.

3.2.2 2030-yilgacha oziq-ovqat xavfsizligi va sog‘lom ovqatlanishni ta’minlash strategiyasi

Mazkur strategiya 2024-yilda ishlab chiqilib, to‘rtta asosiy maqsadni o‘z ichiga oladi: 1) barqaror qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat tizimlarini mustahkamlash, 2) inkluziv va samarali bozorlarni shakllantirish, 3) to‘yimli hamda xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlari iste’molini rag‘batlantirish, 4) oziq-ovqat xavfsizligi va sog‘lom ovqatlanishni ta’minlash maqsadida barqarorlikka erishish.

3.2.3 O‘zbekiston Respublikasining 2020-2030 yillarga mo‘ljallangan qishloq xo‘jaligini rivojlantirish strategiyasi

O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi islohotlarini rivojlantirish bo‘yicha ushbu strategiya 2019-yilda ishlab chiqilgan. Strategiyaning ustuvor yo‘nalishlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: oziq-ovqat xavfsizligini yaxshilash, agrobiznesni kuchaytirish, davlat nazoratini kamaytirish va xususiy sarmoyalarni oshirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish, davlat xizmatlari sifatini yaxshilash, davlat xarajatlarini bosqichma-bosqich diversifikatsiya qilish, qishloq xo‘jaligi sohasida ilmiy, ta’lim, axborot va maslahat xizmatlarini rivojlantirish, qishloq hududlarini barqaror rivojlantirish hamda mahalliy ehtiyojlarga mos keladigan strategiyalarni ishlab chiqish va ishonchli statistik ma’lumotlarni yo‘lga qo‘yish.

Strategiyada, shuningdek, uni 2030-yilgacha amalga oshirish yo‘l xaritasi ham keltirilgan. Chorvachilik sohasiga kelsak, strategiya oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilaydi. Bular qatoriga "chorvachilikda mahsuldorlikni oshirish, baliq va parranda go‘shti ishlab chiqarishni barqaror rivojlantirish hamda sut ishlab chiqarishni ko‘paytirish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish" kabi tadbirlar kiradi.

Strategiyaning ustuvor yo‘nalishlaridan biri “III.. Sohalarni boshqarishda davlat ishtirokini qisqartirish va ko‘proq investitsiyalarni jalb qilish”. Ushbu maqsadga erishish chora-tadbirlari qatoriga (i) xalqaro moliya

institutlarining kredit liniyalarini ta’minlash bo‘yicha investitsiya dasturlarini ishlab chiqish, (ii) tijorat banklari tomonidan dehqon va fermerlarga mablag‘ ajratish mexanizmini takomillashtirish kiradi.

3.2.4 Chorvachilik sohasi va uning tarmoqlarini rivojlantirish bo‘yicha 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan dastur

Bu 2022-yilda ishlab chiqilgan oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash maqsadidagi chorvachilik sohasini rivojlantirish dasturi bo‘lib, quyidagi maqsadlarni o‘z ichiga oladi: Yuqorida qayd etilgan dasturga erishish uchun maqsadli ko‘rsatkichlar va 2026-yilgacha bo‘lgan yo‘l xaritasi quyidagicha belgilandi.

- Aholini oziq-ovqat bilan ta’minlash va chorvachilik ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish
- Raqobatbardosh chorvachilik mahsulotlarining ishlab chiqarish hajmi va qo‘shilgan qiymatini oshirish
- Tabiiy resurslardan samarali foydalanish va atrof-muhitni har tomonlama asrash
- Chorvachilik sohasiga oid infratuzilmani rivojlantirish (chorvachilik texnologiyalari va veterinariya xizmatlarini taqdim etishni o‘z ichiga olgan holda)
- Chorvachilik sohasidagi ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini hamda ilmiy asoslangan amaliy tadqiqotlarni takomillashtirish

Quyida har bir chorva hayvoni uchun asosiy maqsadli ko‘rsatkichlar keltirilgan:

Qoramol

Dastur 2021-yildagi 1 981 000 tonnadan 2026-yilda 2 864 000 tonnagacha mol go‘shti ishlab chiqarishni ko‘paytirish orqali kelajakda iste’molning o‘sishini ta’minlashga qaratilgan.

Bu maqsadga qoramollarning o‘rtacha og‘irligini 370 kilogrammdan 450 kilogrammgacha oshirish va ularning sonini taxminan 2 500 000 boshga ko‘paytirib, jami 15 911 000 boshga yetkazish orqali erishish ko‘zda tutilmoqda.

Jadval 3-5 Dasturning asosiy ko‘rsatkichlari (chorva mollari bo‘yicha)

	Indicator	2021	2022	2024	2026
1. Aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashga intilish					
5	Mol go‘shti ishlab chiqarish (tirik vaznda, ming tonna hisobida)	1,981	2,111	2,372	2,864
8	So‘yilgan qoramollarning o‘rtacha tirik vazni (kg)	370	390	400	450
5 / 8	So‘yilgan qoramollar soni (ming bosh)	5,535	5,413	5,930	6,364
	Boqilayotgan qoramollar soni (ming bosh, taxminiy)*1	13,385	13,532	14,825	15,911
2. Chorva mollari sonini ko‘paytirish hamda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirishda fermer xo‘jaliklari va agrobizneslar ulushini oshirish					
14	Qoramollar soni (foiz hisobida)	7	10	14.1	25
15	Go‘sht ishlab chiqarish (foiz hisobida)	9	10.1	18.2	30

*1 Taxminan 2,5 yil davomida parvarish qilinadi

Manba: Chorvachilik tarmog‘i va uning sohalarini rivojlantirish bo‘yicha 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan dastur

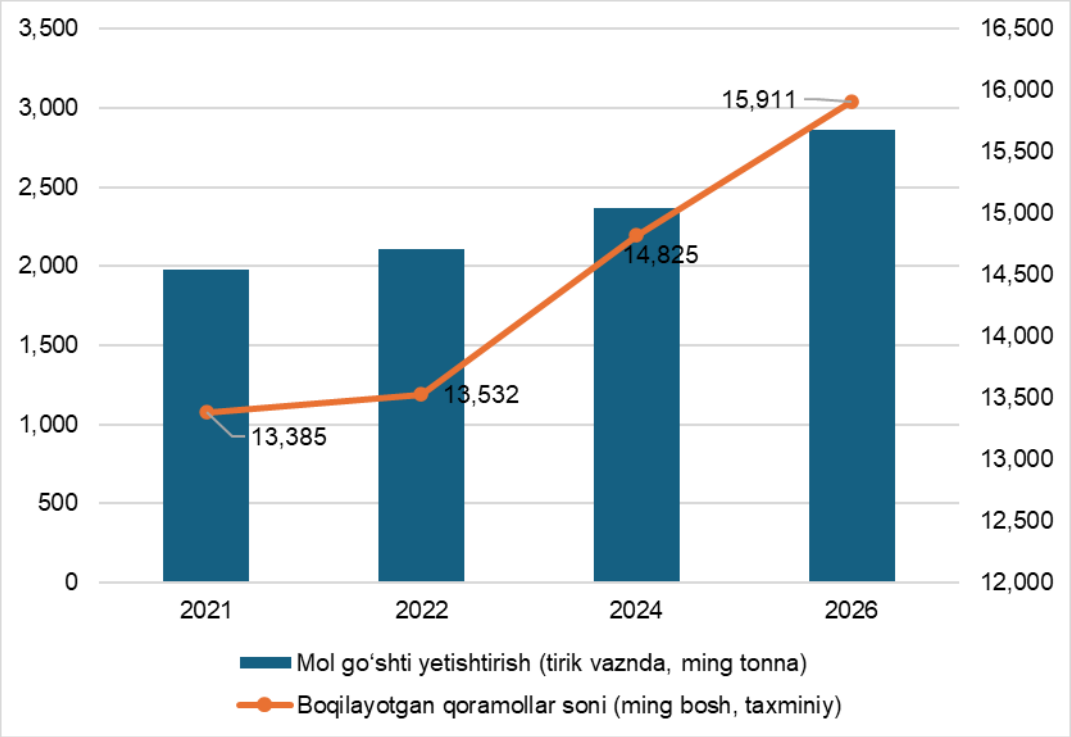

Shakl 3-1 Mol go'shti ishlab chiqarish va qoramollar soni

Manba: Chorvachilik tarmog'i va uning sohalarini rivojlantirish bo'yicha 2022-2026 yillarga mo'ljallangan dastur

Bundan tashqari, 2022-2026 yillarga mo'ljallangan chorvachilikni rivojlantirish strategiyasida qoramollar soni bo'yicha fermer va agrobizneslarning ishlab chiqarish ulushini 25 foizga, go'sht ishlab chiqarish hajmi bo'yicha esa 30 foizga oshirish ko'zda tutilgan. Bu o'z navbatida dehqon xo'jaliklarining ulushini kamaytiradi.

Sutchilikka mo'ljallangan qoramol

2022-2026-yillarga mo'ljallangan Chorvachilikni rivojlantirish strategiyasi ichki bozorni barqaror ta'minlash maqsadida 2026-yilga kelib sut ishlab chiqarishni ikki barobarga oshirib, 22 million tonnaga yetkazishni ko'zda tutadi.

Strategiya, shuningdek, bir bosh sigirdan o'rtacha sut ishlab chiqarishni 2450 kilogrammdan (kuniga 8 litr) 5000 kilogrammgacha (kuniga 16,7 litr) ko'paytirish maqsadini ko'zlaydi. Bu esa sog'in sigirlar soni o'zgarishsiz qolishini anglatadi (2026-yilda 4,4 million bosh)[37].

[37] Aslida, o'rtacha sut mahsuldorligi sezilarli darajada oshmasligi mumkin va sigirlar sonini ko'paytirish zaruriyati paydo bo'lishi ehtimoli mavjud.

Jadval 3-6 Dasturning asosiy ko‘rsatkichlari (sutchilikka mo’ljallangan qoramol bo‘yicha)

	Ko‘rsatkich	2021	2022	2024	2026
1.Aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashga intilish					
4	Sut ishlab chiqarish miqdori (ming tonna hisobida)	11,505	12,100	14,500	22,000
7	Bir sigirning o‘rtacha sut berishi (kg)	2,450	3,450	4,500	5,000
4 / 7	Sigirlar soni (mingta)	4,696	3,507	3,222	4,400
2. Chorva mollar sonini va ishlab chiqarishda fermer xo‘jaliklari hamda agrobizneslar ulushini ko‘paytirish					
16	Sut ishlab chiqarish (foizda)	10.2	12.1	19.2	35.0

Manba: Chorvachilik tarmog‘i va uning sohalarini rivojlantirish bo‘yicha 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan dastur.

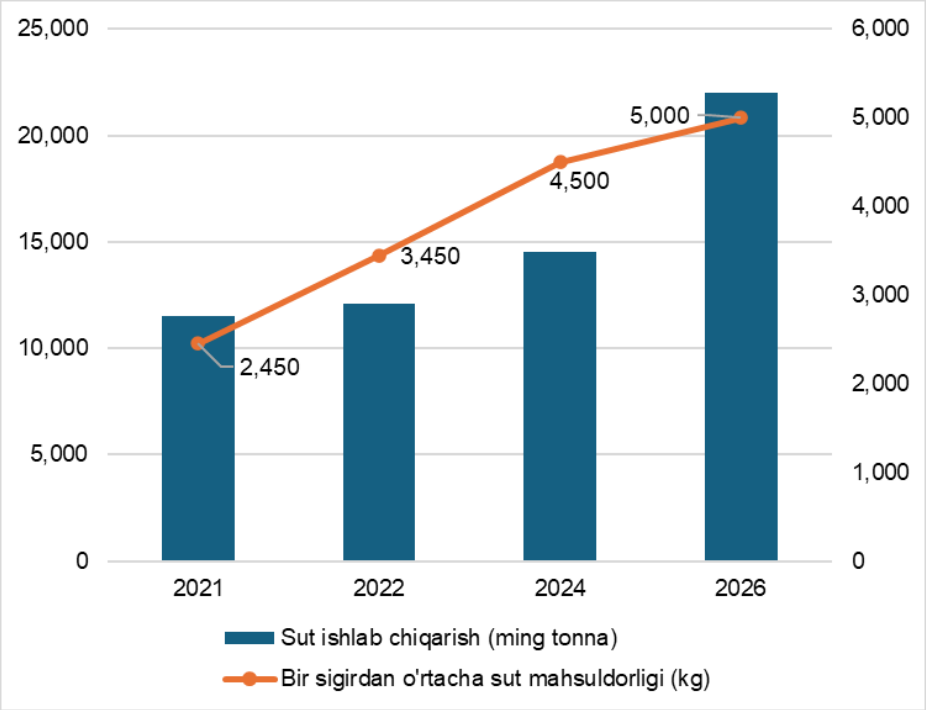

Shakl 3-2 Sut ishlab chiqarish va qoramol boshiga sut mahsuldorligi

Manba: Chorvachilik tarmog‘i va uning sohalarini rivojlantirish bo‘yicha 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan dastur.

Qo‘y va echkilar

2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Chorvachilikni rivojlantirish strategiyasi qo‘y va echki go‘shti ishlab chiqarishni 2021-yildagi 400 ming tonnadan 2026-yilda 650 ming tonnaga yetkazishni maqsad qilgan.

Jadval 3-7 Dasturning asosiy ko‘rsatkichlari (qo‘y va echkilarga oid)

	Ko’rsatkich	2021	2022	2024	2026
1. Aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashga intilish					
6	Qo‘y va echki go‘shti ishlab chiqarish (ming tonna hisobida)	400	425	527	650

Manba: Chorvachilik tarmog‘i va uning sohalarini rivojlantirish bo‘yicha 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan dastur.

Qo‘y va echkilar uchun belgilangan boshqa ko‘rsatkichlar quyidagi jadvalda aks ettirilgan. Maqsadlar orasida yaylovlar mahsuldorligini oshirish ham bor.

Jadval 3-8 Dasturdagi boshqa ko’rsatkichlar (Qo‘y va echkilar haqida)

	Ko’rsatkich	2021	2022	2024	2026
5. Qo‘ychilik va echkichilik sohasi					
24	Sof zotli go‘sht va jun beradigan qo‘y va echkilarning foiz nisbati	15	20	25	35
25	Qurg‘oqchilikka chidamli ozuqa o‘simliklarini ekish orqali (gektariga 100 tup) alp va subalp yaylovlarining hosildorligini oshirish	8	9	10	12
26	Yaylov yerlarida vertikal quduqlar qazishga ruxsatnoma (ming quduq/gektar)	—	200	500	800

Manba: Chorvachilik tarmog‘i va uning sohalarini rivojlantirish bo‘yicha 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan dastur.

Parrandachilik

2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Chorvachilikni rivojlantirish strategiyasida 2026-yilga kelib tovuq go‘shti ishlab chiqarish hajmini 536 ming tonnaga, tuxum ishlab chiqarish hajmini esa 12 milliard 876 million donaga yetkazish ko‘zda tutilgan.

Bundan tashqari, fermer xo‘jaliklari va agrobiznes vakillari o‘z ishlab chiqarishlarini Jahon savdo tashkiloti (JST) talablariga moslashtirishlari hamda qayta ishlash quvvatlarini kengaytirishlari kutilmoqda.

Jadval 3-9 Dasturning asosiy ko‘rsatkichlari (parranda xo‘jaligi bo‘yicha)

	Ko’rsatkich	2021	2022	2024	2026
1. Aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashga intilish					
9	Tovuq go‘shti ishlab chiqarish (ming tonna hisobida)	210	330	583	536
10	Tuxum ishlab chiqarish (million dona)	8,100	8,690	10,237	12,876
6. Parrandachilik sanoatida					
27	JST talablariga muvofiq mahsulot ishlab chiqaradigan parrandachilik	—	2	40	90

	xo‘jaliklari va fermalar sonini oshirish (foiz hisobida)				
28	Qishloq aholisiga qo‘shimcha daromad va ish o‘rinlari yaratish maqsadida kichik parrandachilik xo‘jaliklari hamda kooperativlarini tashkil etish	—	har bir tumanda bittadan	har bir tumanda bittadan	har uch tumanda bittadan
29	Go‘sht sohasida ikkilamchi naslchilik fermalari tashkil etish (birliklar)	—	—	1	1
30	Parranda va tuxumdan tayyorlangan yarim tayyor mahsulotlarning ulushi, parrandachilik korxonalarining o‘z mahsulotlarini o‘zlari qayta ishlashining ko‘payishi hisobiga ortib bormoqda (foizda)	—	10	30	80

Manba: Chorvachilik tarmog‘i va uning sohalarini rivojlantirish bo‘yicha 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan dastur.

3.2.5 “Yaylovlarni muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PD-15-son Prezident darajasi (2025-yil 30-yanvar).

Prezidentning 2025-yil 30-yanvarda qabul qilingan “Yaylovlarni muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PD-15-sonli farmoni yaylovlardan samarali va barqaror foydalanishni ta’minlash, yaylovlarni boshqarishni yangi bosqichga ko‘tarish, yer xo‘jaligini ixcham va samarali xo‘jalik yuritish va qayta ishlash tizimini yo‘lga qo‘yishga qaratilgan. Taklif etilayotgan JICA loyihasi bilan bog'liq asosiy fikrlar quyidagilardan iborat:

➢ Yaylovlarni boshqarish bo'yicha mas'uliyat va funksiyalar VCRQga yuklangan. “Qorako‘lchilik va cho‘l ekologiyasi ilmiy-tadqiqot instituti” hamda “Buxoro dasht-yaylov yem-xashak urug‘chiligi ilmiy-ishlab chiqarish markazi”ga rahbarlik qilish Qishloq xo‘jaligi vazirligidan VCRQga o‘tkazildi.

➢ VCRQga rais o'rinbosari lavozimi yangidan kiritildi. Uning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: yaylovlardan samarali va maqsadli foydalanish, yaylovlarni muhofaza qilish va saqlashni ta’minlash, tabiiy o‘simliklar plantatsiyalarini yaratish, yaylov o‘simliklari urug‘chiligini rivojlantirish, yaylovlarni ijaraga berishni tashkil etish va nazorat qilish, shartnoma munosabatlarini nazorat qilish, qorako‘l qo‘ylarining genofondini saqlash, ko‘paytirish va yaxshilash, qorako‘l qo‘ylarini ko‘paytirish va yaxshilash, qorako‘lchilikni rivojlantirish va amaliyotga joriy etish. infratuzilmani yaxshilash bo'yicha takliflar.

➢ Muayyan hududlarda (Qoraqalpog'iston Respublikasi, Buxoro viloyati, Jizzax viloyati, Qashqadaryo viloyati, Navoiy viloyati, Samarqand viloyati va Surxondaryo viloyati) milliy muassasa sifatida jami 79 ta hududiy yaylov xo'jaliklari tashkil etiladi. Ular ettita hududda 15,82 million gektar maydonni egallaydi.

➢ 1) davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, tadbirkorlik sub’yektlari o‘rtasida qorako‘lchilik sohasida hamkorlikni rivojlantirish orqali yaylovlardan samarali va oqilona foydalanishni ta’minlash, 2) qorako‘lchilik tarmog‘ini rivojlantirish masalalari yuzasidan muntazam

muhokamalar o‘tkazish va mavjud muammolarni hal etish chora-tadbirlarini amalga oshirish, 3) qorako‘lchilik sohasini qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun Respublika komissiyasi tuziladi. yaylov yem-xashak ekinlari urug‘chiligini rivojlantirish hamda 4) soha faoliyatining ilmiy asoslarini tashkil etish hamda ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar, seleksiya va naslchilik yutuqlarini amaliyotga tatbiq etish.

➢ Yaylovlardan samarali foydalanish uchun VCRQ 2025-yil 1-dekabrgacha elektron yaylov elektron platformasini ishga tushiradi.

➢ VCRQ va Qishloq xo‘jaligi vazirligi tegishli vazirlik va idoralar bilan hamkorlikda 2025-2027-yillarda yaylovlarni qayta baholash va haqiqiy normativ qiymatini aniqlash maqsadida geobotanik tadqiqotlar olib boradi. Bundan tashqari, yaylovlarning elektron xaritalari ishlab chiqilib, yer konturlari va foydalanuvchilari bo‘yicha Qishloq xo‘jaligi vazirligining yagona geoaxborot tizimiga kiritiladi.

➢ Respublika komissiyasi 2025-2027-yillarda degradatsiyaga uchragan yaylovlarni tiklash va undan barqaror foydalanish milliy dasturini 2025-yil 30-yanvardan boshlab ikki oy muddatda hukumatga kiritsin va tasdiqlasin.

3.3 Iqlim o‘zgarishi siyosati

O‘zbekistonning yalpi ichki mahsulotiga nisbatan IG chiqindilari miqdori 1,23 kg bo‘lib, bu ko‘rsatkich bo‘yicha dunyoda to‘qqizinchi o‘rinni egallaydi. Hukumat 2018-yilda issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish maqsadida Parij bitimini ratifikatsiya qildi hamda "2019-2030-yillarda yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi"ni ishlab chiqdi (O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktyabrdagi PQ-4477-sonli qarori).

Strategiyada keltirilgan qishloq xo‘jaligi va chorvachilik sohasidagi siyosat quyidagilarni o‘z ichiga oladi: degradatsiyaga uchragan yaylovlarni qayta tiklash va yaylovlarni barqaror boshqarish mexanizmlarini joriy etish orqali iqlim o‘zgarishiga moslashish yoki uning ta’sirini yumshatish; organik dehqonchilik usullarini qo‘llash; ishlab chiqarish va qayta ishlashga investitsiyalarni jalb qilish; qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari uchun qiymat zanjirlarini shakllantirish; chorvachilik chiqindilarini to‘g‘ri saqlash va qayta ishlash; shuningdek, sho‘rlanish va qurg‘oqchilikka chidamli, yuqori mahsuldor chorva mollarini yetishtirish.

Bundan tashqari, O‘zbekiston 2021-yil oktyabr oyida qayta ko‘rib chiqilgan Milliy darajada belgilanadigan hissalar (MDBH) doirasida 2030-yilga kelib issiqxona gazlari (IG) chiqindilarini yalpi ichki mahsulot birligiga nisbatan 2010-yil darajasidan 35 foizga kamaytirish majburiyatini oldi.

(MDBH)da qishloq xo‘jaligi sohasida iqlim o‘zgarishini yumshatish bo‘yicha aniq chora-tadbirlar ko‘rsatilmagan, biroq moslashish choralari kuchaytirilishi ta’kidlangan. Qishloq xo‘jaligi sohasidagi moslashish chora-tadbirlari uchun quyidagi to‘qqizta strategik yo‘nalish taqdim etilgan:

Jadval 3-10 Qishloq xo‘jaligidagi moslashuv choralari

Qishloq xo‘jaligida moslashuv chora-tadbirlari (MDBH doirasida)	
i.	Ekin turlarini xilma-xillashtirish (ko‘p yillik daraxt ekinzorlarini va ko‘p yillik o‘t-o‘lanlarni kengaytirish);
ii.	Ekin maydonlarining to‘liq qamrovini ta’minlash uchun qayta ekish;
iii.	Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish hamda qayta ishlash sohalariga investitsiyalarni jalb etish, shuningdek, ushbu mahsulotlar uchun qiymat zanjirlarini shakllantirish;
iv.	Sho‘rlanish, qurg‘oqchilik va boshqa xavfli ob-havo hodisalari hamda tabiiy xatarlarga chidamli, yuqori mahsuldor chorva mollari zotlari va o‘simlik navlarini yetishtirish;
v.	Mahalliy chorva zotlari va o‘simlik navlarining genofondini, shuningdek, madaniy o‘simliklarning yovvoyi ajdodlari genofondini saqlab qolish;
vi.	Qishloq xo‘jaligi chiqindilari bilan suv ifloslanishining oldini oling;
vii.	Organik dehqonchilik usullarini joriy etish;
viii.	Organik hayvon chiqindilarini to‘g‘ri saqlash va qayta ishlash;
ix.	Yaylovlarning holatini yaxshilash va ularni barqaror boshqarish usullarini joriy etish.

Manba: O‘zbekiston Respublikasi, Milliy hissasi - NDC (2021)

O‘zbekiston hukumati tomonidan iqlim o‘zgarishiga qarshi chora-tadbirlar bo‘yicha qabul qilingan boshqa siyosiy hujjatlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- 2021-yilgacha energiya va resurs sarfini kamaytirish bo‘yicha chora-tadbirlar (2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son Farmon)

- 2020-2030-yillarga mo‘ljallangan qishloq xo‘jaligini rivojlantirish strategiyasi (O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktyabrdagi PF-5853-sonli Farmoni)
- 2020-2030-yillarga mo‘ljallangan suv xo‘jaligini rivojlantirish konsepsiyasi (2019-yil 30-oktyabrdagi PF-5863-sonli Farmon)
- 2019-2028-yillarga mo‘ljallangan qattiq maishiy chiqindilarni boshqarish strategiyasi (2019-yil 17-apreldagi PQ-4291-sonli qaror)

3.4 Chorvachilik sohasini rivojlantirishga oid qonun va me’yoriy hujjatlar

Chorvachilik sohasini rivojlantirishga doir muhim qonunlar, nizomlar va qarorlar quyidagi jadvalda umumlashtirilgan.

Jadval 3-11 Chorvachilik sohasini rivojlantirishga oid asosiy qonun va me’yoriy hujjatlar

Soni	Sarlavha	Sharh
O‘zbekiston Respublikasining 03.02.2025 y. ZURQ-1023-son Qonuni (hali kuchga kirmagan)	Oziq-ovqat xavfsizligi haqida	• Bu oziq-ovqat xavfsizligi masalalarini tartibga soluvchi, aholining xavfsiz va to‘yimli oziq-ovqatlardan foydalanishini ta’minlovchi qonundir. • Mazkur qonunda oziq-ovqat xavfsizligini nazorat qiluvchi bir qator davlat organlari, jumladan, Vazirlar Mahkamasi va tegishli vazirliklarning vazifalari belgilab berilgan. Ularning roli siyosatni amalga oshirish, xavflarni boshqarish, investitsiyalarni jalb qilish va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va iste'mol qilish monitoringini o'z ichiga oladi.
O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 30.01.2025 yildagi PQ-34-son Qarori.	Chorvachilik va parrandachilikni qo‘llab-quvvatlash, sohada yuqori qo‘shimcha qiymat yaratish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida.	• Bu qarorda aholini arzon mahsulotlar bilan barqaror ta’minlash, ishlab chiqarishni kengaytirish, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash samaradorligini oshirish orqali chorvachilik va parrandachilikni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar belgilandi. • Asosiy chora-tadbirlar 1) moliyaviy va soliq qo'llab-quvvatlash, 2) yaylovlarni boshqarishga sarmoya kiritish, 3) veterinariya va oziq-ovqat xavfsizligi qoidalari, 4) yer va chorvachilik kompleksini tartibga solish, 5) parrandachilikni rivojlantirish, 6) veterinariya sohasi xodimlarining ish haqini qo'llab-quvvatlash choralarini o'z ichiga oladi.
2022 yil Vazirlar Mahkamasining 481-son qarori	Hayvonlarning o'ta xavfli kasalliklariga qarshi emlash tartib-qoidalarini tasdiqlash	• Mazkur qaror hayvonlarning o‘ta xavfli yuqumli kasalliklariga qarshi emlash tadbirlarini o‘tkazish tartibini tartibga soladi • Mazkur qonun bilan davlat veterinariya xizmati har bir tuman (shahar)da maxsus emlash guruhlari tomonidan klinik sog‘lom hayvonlarni emlash tadbirlarini o‘tkazish, emlash jarayonini nazorat qiladi.
2022 yil Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish davlat qo‘mitasining 12-son qarori.	O‘zbekiston Respublikasiga olib kirilayotgan veterinariya ko‘rigidan o‘tkazilishi lozim bo‘lgan tovarlarga nisbatan veterinariya nazorati tartib-qoidalarini tasdiqlash.	• Bu O‘zbekiston Respublikasi hududiga olib kirilayotgan veterinariya dori vositalari (veterinariya preparatlari), Davlat veterinariya xizmati nazorati ostidagi tovarlarga nisbatan qo‘llaniladigan nizomdir.
2019 yil O‘RQ-538	Yaylov haqida	• Bu yaylovlardan foydalanish, ularni boshqarish va muhofaza qilishni belgilovchi asosiy qonundir. • Ushbu qonunga ko'ra yaylovlar cho'l, chala cho'l, adirli, tog'li va tekisliklarga bo'linadi. Tog'li yaylovlar faqat yilning ma'lum davrlarida mavjud. • Shuningdek, mazkur qonun bilan mahalliy davlat hokimiyati organlari jismoniy va yuridik shaxslarga yaylov yerlariga doimiy egalik qilish, ijaraga olish yoki vaqtincha tasarruf etish huquqini berishi mumkin.
1997 yil 483-I-son Qonuni (2019 yilda o'zgartirilgan)	Oziq-ovqat sifati va xavfsizligi	• Mazkur qonun oziq-ovqat mahsulotlari sifati va xavfsizligini ta’minlashning huquqiy asoslarini belgilab beradi. Oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha milliy qoidalarga (a) standartlashtirish, (b) oziq-ovqat va ishlab chiqarish

Soni	Sarlavha	Sharh
		ob'ektlarini ro'yxatga olish, (c) sertifikatlashtirish, (d) milliy nazorat va nazorat va (e) oziq-ovqat sifati va xavfsizligini ta'minlashni rejalashtirish kiradi. - Ushbu qonunga ko'ra, ishlab chiqaruvchilar oziq-ovqat mahsulotlarini qonun hujjatlarida belgilangan tartibda markalashlari kerak. • Shuningdek, mazkur qonun bilan davlat sanitariya nazorati organlari import qilinadigan oziq-ovqat va respublika hududida ishlab chiqarilgan oziq-ovqat mahsulotlarini davlat ro‘yxatidan o‘tkazishni amalga oshiradi.
Hukumatning 2017 yil 361-sonli qarori	O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan amalga oshiriladigan hayvonlarning o‘ta xavfli yuqumli kasalliklarini aniqlash, oldini olish, tashxis qo‘yish va yo‘q qilish to‘g‘risida	• Mazkur farmonda profilaktikasi, diagnostikasi va bartaraf etilishi O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan amalga oshiriladigan hayvonlarning o‘ta xavfli yuqumli kasalliklari ro‘yxatini belgilaydi.
2013 yil Vazirlarning 9/6-sonli qo'shma qarori	Karantin talab qilinadigan hayvonlarning yuqumli kasalliklari ro'yxatini tasdiqlash	• Ushbu farmonda hayvonlar karantini talab qilinadigan yuqumli hayvonlar kasalliklari ro‘yxati belgilangan.
2006 yil Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi va Sog'liqni saqlash vazirligining 6-1-sonli qo'shma Nizomi.	So‘yish va so‘yishga ruxsatnomalar berish	• Mazkur qarorga ko‘ra, sanitariya va veterinariya qoidalari va qoidalariga rioya etilishini tasdiqlovchi veterinariya-sanitariya sertifikatlari mavjud bo‘lgan taqdirdagina so‘yish uchun ruxsatnomalar beriladi. So'yish uchun ruxsatnoma mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan beriladi. • Shuningdek, mazkur qaror bilan so‘yish uchun ruxsatnomalar mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan beriladi. • So'yish inshootlari quyidagi binolarni o'z ichiga olishi kerak: (a) yordamchi maydon (xizmat maydoni); b) hayvonlarni tekshirish uchun qabul qilish zonasi; v) hayvonlarni so'yishdan oldin saqlash uchun shiypon; d) so'yish maydoni; (e) ajratish maydoni; f) go'shtni so'yish joyi, go'sht saqlash joylari; g) ichak xonasi, terini tuzlash xonasi; veterinariya idorasi; va (h) uchlik va tozalash inshootlari.
Qonun № 165-I, 1995 y. (2003 y. o‘zgartirilgan)	Naslchilik haqida	• Bu asosiy qonun chorva zotlarini yaxshilash, asrash, ko‘paytirish va saqlashni nazarda tutadi.
1993 yil 935-XII-son Qonun	Veterinariya haqida	• Bu veterinariya va davlat veterinariya xizmatining asosiy vazifalarini belgilovchi asosiy qonun.

Eslatma: Agar bir necha marta o'zgartirilgan bo'lsa, oxirgi o'zgartirilgan yillar yoziladi.

Manba: https://www.fao.org/faolex/country-profiles/general-profile/en/?iso3=UZB

3.5 Chorvachilik sektorini qo‘llab-quvvatlash dasturi

O‘zbekiston hukumati chorvachilik tarmog‘ini, shu jumladan parrandachilik va baliqchilik sohalarini qo‘llab-quvvatlash maqsadida bir qator dasturlarni amalga oshirmoqda. Quyida mazkur dasturlar hamda ularning asosini tashkil etuvchi Prezident farmonlari ro‘yxati keltirilgan.

Jadval 3-12 Chorvachilik sohasini moliyalashtirish dasturlari

Soni	Sarlavha	Sharh
Prezidentning 2024-yildagi 238-sonli Farmoni	Parrandachilik sohasini yanada rivojlantirish, zamonaviy genetik texnologiyalarni joriy etish va kooperatsiya tizimlarini takomillashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar haqida.	• Parrandachilik sohasini yanada rivojlantirish orqali raqobatbardoshlikni oshirish va eksportni rag’batlantirishga qaratilgan • Agro-parrandachilik klasteri loyihasi uchun xalqaro moliya tashkilotlaridan 40 million AQSh dollari miqdorida mablag’jalb etish • "Mikrokreditbank" parrandachilik fermerlariga ajratilgan jami 35 million AQSh dollari miqdoridagi kreditlarini qaytarish muddatini uch yilga uzaytirdi • Parrandachilik fermerlari yer solig’idan ozod qilinadi
Prezidentning 2023-yildagi 285-sonli qarori	Chorvachilik va naslchilikda hayvonlarni aniqlash tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida	• Mamlakatning 13 ta hududidan taxminan ikkitadan tanlab, jami 25 ta hududda "Chorvachilik klasterlari"ni yaratish ko’zda tutilmoqda • Jahon bankining chorvachilik sohasidagi loyihalari orqali chorvachilik klasterlariga moliyaviy yordam ko’rsatiladi • Bundan tashqari, chorvachilik bilan shug’ullanuvchi fermerlar uchun subsidiyalar ajratiladi.
Prezidentning 2021-yildagi 5146-sonli Farmoni	Parrandachilik sohasini rivojlantirish va uning ozuqa bazasini mustahkamlashga qaratilgan qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida	• Parrandachilik sohasini rivojlantirishni maqsad qilish; • "Mikrokreditbank"ga kreditlar ajratish va uning kapitalini oshirish hamda parrandachilik tarmog‘iga kreditlar taqdim etish. • Hukumat tomonidan "Mikrokreditbank"ga ajratiladigan kredit 10 yil muddatga (shundan 5 yili imtiyozli davr) mo‘ljallangan bo‘lib, kredit foiz stavkasi Qayta moliyalashtirish stavkasidan 4,0 foiz bandga past bo‘ladi.
Prezidentning 2018-yildagi PF-4005-sonli Farmoni	Baliqchilik sohasini yanada rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida	• Maqsadlar: intensiv baliqchilikni bosqichma-bosqich joriy etish va rivojlantirish, suv resurslaridan unumli foydalanish hamda baliqchilik tarmoqlarini qo’llab-quvvatlash. • Baliq yetishtiruvchilarga imtiyozli kreditlar berish uchun Ipoteka Bank sarmoyasini 50 million AQSH dollariga ko’paytirish
Prezidentning 2018-yildagi PQ-4015-sonli qarori	Parrandachilik sohasini yanada rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida	• Parrandachilik sohasini rivojlantirish maqsad qilib qo‘yilgan bo‘lib, bunda SQB banki davlat mablag‘laridan foydalanib o‘z kapitalini ko‘paytiradi va parrandachilik tarmog‘iga past foizli kreditlar taqdim etadi.

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi veb-sayti

Yuqorida qayd etilgan farmonlardan tashqari “har bir oila – tadbirkor” (2018-yilda 3777-son, 2021-yilda 55-son, 2024-yilda 149-son va h.k.) dasturi amalga oshirildi. Dastur turli sohalar, jumladan, chorvachilik tarmog‘idagi tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Dastur doirasida biznesni rivojlantirish, tadbirkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish, qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik va boshqa sohalarda ish o‘rinlari yaratish hamda oilaviy tadbirkorlikni rag‘batlantirish choralarini ko‘rish bilan birga, Xalq banki, Mikrokreditbank, Turonbank va Agrobank orqali tadbirkorlarga imtiyozli kreditlar taqdim etilmoqda. Qarz oluvchilarga kreditlardan tashqari, davlatga qarashli Tadbirkorlikni rivojlantirish kompaniyasi tomonidan kredit kafolatlari ham berilmoqda.

3.6 Boshqa rivojlanish hamkorlari tomonidan chorvachilik tarmog‘iga ko‘rsatilayotgan yordam

3.6.1 Boshqa taraqqiyot hamkorlari tomonidan ko‘rsatiladigan yordam

Yaqinda bir qator rivojlanish hamkorlari O‘zbekistonda chorvachilik sohasi bo‘yicha loyihalarni amalga oshirdi. Asosiy rivojlanish hamkorlari qatoriga Jahon banki (Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki: XTTB/Xalqaro taraqqiyot uyushmasi: XTU), Osiyo taraqqiyot banki (OTB), Fransiya taraqqiyot agentligi (AFD), Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish xalqaro jamg‘armasi (IFAD) va Germaniya xalqaro hamkorlik tashkiloti (GIZ) kiradi. Jahon banki, OTB, AFD va IFAD tomonidan moliyalashtiriladigan loyihalar taklif etilayotgan JICA loyihasiga o‘xshash moliyaviy sxemani (ikki bosqichli kredit) o‘z ichiga oladi.

(1) Jahon banki

Jahon banki 2017-yilda chorvachilik sohasi bo‘yicha loyihani boshlab, uni 2022-yilda yakunladi. Shundan so‘ng, 2023-yilda Jahon banki iqlim o‘zgarishiga qarshi choralar va chorvachilik klasterlarini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan yangi loyihani yo‘lga qo‘ydi. Yangi loyihaning kredit liniyasi iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq shartlarni o‘z ichiga oladi va sub-qarz olishga talabgorlar o‘z biznes-rejalari hamda ekologik ko‘rsatkichlarini taqdim etishlari shart. 2024-yil may oyiga kelib, hali hech qanday mablag‘ ajratilmagan va loyiha to‘liq faoliyatini boshlamagan.

1) Chorvachilik tarmog‘ini rivojlantirish loyihasi

- Amalga oshirish muddati: 2017 - 2022-yillar
- Loyiha qiymati va tarkibiy qismlari: 161,1 million AQSH dollari (Jahon banki moliyalashtirishi asosida)
  1) Chorvachilik sektori uchun davlat investitsiyalari doirasi va davlat xizmatlari: 3.73 million AQSH dollari
  2) Chorvachilik qiymat zanjirini zamonaviylashtirish (texnik ko‘mak va kichik kreditlar): 154.4 million AQSH dollari
- Subkredit (kredit liniyasi)
  - Chorvachilik sohasi ishtirokchilari uchun 1 million AQSH dollarigacha (aylanma mablag’ kreditlari uchun 150 ming AQSH dollarigacha)

    * Jami 520 ta kichik loyiha amalga oshirildi. Bunda, ularning 66 foizi (kredit liniyalarining 80 foizidan ko‘prog‘i) mahsuldor qoramol xarid qilishga va 13 foizi parrandachilikka yo‘naltirildi.
- (IMI)lar (Taqsimot miqdori)
  - Aloqabank: 10 million AQSH dollari
  - Asakabank: 9.6 million AQSH dollari
  - Asia Alliance Bank: 8.5 million AQSH dollari
  - Qishloq Qurilish Bank: 11.3 million AQSH dollari
  - Davr Bank: 2.5 million AQSH dollari
  - Ipoteka Bank: 11.1 million AQSH dollari
  - Turonbank: 11.5 million AQSH dollari

- SQB: 16 million AQSH dollari
- Xalq Bank: 61.6 million AQSH dollari

• Qarz oluvchilarga beriladigan kreditlar uchun iqlim o‘zgarishi mezonlari
  - Loyiha 2017-yilda boshlanganda iqlim o‘zgarishi bo‘yicha choralar majburiy bo‘lmaganligi sababli, bu masalaga oid aniq mezonlar belgilanmagan edi.
  - Boshqa tomondan, iqlimga chidamlilikni oshirish va IG chiqindilarini kamaytirish choralarini o‘z ichiga olgan kichik loyihalarga, masalan, chiqindilarni boshqarish tizimlari va qayta tiklanadigan energiya ta’minoti tizimlariga ko‘proq e’tibor qaratildi.

• Texnik ko‘mak va jihozlar bilan ta’minlash

(i) Chorvachilik sohasiga davlat investitsiyalari asoslari va davlat xizmatlari
- Soha modernizatsiyasi strategiyasi va investitsiya rejasini tayyorlash uchun texnik ko‘mak
- Sektor tahlillari, byudjet va siyosat ishlab chiqish, hamda monitoring va baholash yo‘nalishlarida salohiyatni oshirish
- Davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi siyosiy muloqot uchun platforma tashkil etish
- Siyosat va me’yoriy-huquqiy asoslar, qiymat zanjirini rivojlantirish hamda bozor tahlillariga oid tadqiqotlar

(ii) Chorvachilik sohasidagi davlat xizmatlarini takomillashtirish
- Veterinariya xizmatlarini rivojlantirish uchun huquqiy asoslar va strategiyani takomillashtirish bo‘yicha texnik ko‘mak
- Kasalliklarni kuzatish va hisobot berish tizimlarini, veterinariya diagnostika laboratoriyalarini, standart ish tartiblarini, vaksina saqlash va tarqatish inshootlarini takomillashtirish maqsadida tanlangan davlat veterinariya idoralarini o‘qitish va jihozlash; shuningdek, tanlangan davlat veterinariya muassasalarini qayta jihozlash uchun kichik qurilish ishlari va uskunalar bilan ta’minlash
- Ozuqa urug‘larini yaxshilash, shu jumladan kichik qurilish ishlari, jihozlar va o‘qitishni o‘z ichiga oladi
- Innovatsion texnologiyalarni yaratish va tarqatish uchun kichik loyiha grantlari

(iii) Qiymat zanjirini rivojlantirish
- Chorvachilik, yem-xashak ekinlari va yaylovlarni boshqarish hamda marketingning barcha jihatlari bo‘yicha fermerlarni o‘qitish va ularga maslahat berish bo‘yicha texnik yordam ko‘rsatish
- Jamoa tomonidan foydalaniladigan saqlash va tarqatish infratuzilmasini qurish yoki takomillashtirish ishlari
- Oziq-ovqat xavfsizligini oshirish yoki innovatsion texnologiyalarni joriy etish va namoyish qilish maqsadida agrosanoat korxonalariga uskunalar, ishlar va texnik yordam ko‘rsatish

(iv) (IMI)lar salohiyatini oshirish
- (IMI)lar uchun o‘quv mashg‘ulotlari (masalan, sohaga oid kredit mahsulotlarini ishlab chiqish, kreditlarni baholash va monitoring o‘tkazish bo‘yicha)

2) Ikkinchi chorvachilik sektorini rivojlantirish loyihasi

• Amalga oshirish muddati: 2023 - 2028-yillar

- Loyiha qiymati va tarkibiy qismlari: 240 million AQSH dollari (Jahon banki moliyalashtirishi asosida)
  1) Chorvachilik sohasida davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash xizmatlarini rivojlantirish: 35 million AQSH dollari
  2) Bozor infratuzilmasini va qiymat zanjirini mustahkamlash hamda savdo-sotiqni rivojlantirish: 40 million AQSH dollari
  3) Sub-qarz: 160 million AQSH dollari
- Sub-qarz (Kredit liniyasi)
  1) Kichik va o‘rta fermer xo‘jaliklari uchun 100 000 AQSH dollarigacha
  2) Fermer xo‘jaliklari uchun 1 million AQSH dollarigacha
  3) Klasterlar uchun 3 million AQSH dollarigacha (mamlakatning 25 ta hududida): Jami 60 million AQSH dollari
- (IMI)lar
  - Mikirokreditbank
  - Turonbank
  - Xalq Bank

  Eslatma 1: Kelajakda (IMI)lar soni ko‘payishi mumkin

  Eslatma 2: Har bir IMI uchun 30 million AQSH dollari ajratilib, ularning ehtiyojlariga muvofiq ravishda moslashtiriladi.
- Kichik kreditlarning iqlim o‘zgarishiga oid mezonlari
  - Ushbu loyiha doirasida ishlab chiqilgan sub-loyihalarning iqlim o'zgarishi mezonlari ijobiy ro'yxat sifatida tuzilgan bo'lib, unga ko'ra Loyihani amalga oshirish bo'limi (PIU) va IMI sub-kreditlarni IGni kamaytirish yoki moslashish choralari sifatida ko'rib chiqish mumkinligini tekshiradi. Ro‘yxatda (i) energiya tejaydigan uskunalarga (masalan, quyosh panellari va kam emissiyali qishloq xo‘jaligi texnikasiga) investitsiyalar, (ii) yaxshilangan zotlarning importi va (iii) hayvonlar farovonligi uchun infratuzilmani rivojlantirish kiradi.
  - Sub-kredit olishga talabgorlar biznes-rejani taqdim etishlari hamda sub-loyihaning turiga qarab, hayvonlar farovonligi va toza energiya haqida ma’lumot berishlari talab etiladi.
  - Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi subqarz mazmunining iqlim o‘zgarishi mezonlariga mosligi yuzasidan dastlabki tekshiruvni amalga oshiradi.[38]
- Texnik ko‘mak va jihozlar bilan ta’minlash

  (i) Imkoniyatlar yaratuvchi muhitni takomillashtirish
  - Siyosat, qonunchilik, me’yoriy hujjatlar, muassasalar va standartlarni qayta ko‘rib chiqish yoki ishlab chiqishga ko‘maklashish
  - Iqlim o‘zgarishiga moslashish va uning salbiy ta’sirini kamaytirish bilan bog‘liq siyosat hamda qonunchilikni qayta ko‘rib chiqish yoki yangilarini ishlab chiqish bo‘yicha ko‘mak berish

  (ii) VCRQ salohiyatini oshirish

[38] Oddiy kreditlar uchun ham Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi tomonidan oldindan tekshiruv o‘tkazilishi talab etiladi. Bu esa qarz oluvchilar uchun qo‘shimcha yuk hisoblanmaydi.

- Tizimlarni rivojlantirish, jumladan, Veterinariya axborot tizimi (VIS)
- Jihozlarni xarid qilish
- Salohiyatni oshirish

(iii) Davlat chorvachilik kengaytma va maslahat xizmatlarini mustahkamlash

- Jihozlarni xarid qilish
- Qisqa va uzoq muddatli o‘qitish, tajriba almashish safarlari va o‘quv sayohatlari orqali salohiyatni oshirish
- Eng yaxshi amaliyotlar va kengaytma materiallarini ishlab chiqish
- Takomillashtirilgan texnologiyalar va eng yaxshi amaliyotlarni namoyish etish va ommalashtirish

(iv) Davlat chorvachilik tadqiqot va rivojlantirishni kuchaytirish

- Idora va laboratoriya binolari hamda issiqxonalarni qurish, qayta tiklash/ta’mirlash va jihozlash; va idora mebellari, laboratoriya uskunalari va sarf materiallari kabi tovarlarni xarid qilish.
- Salohiyatni oshirish

(v) Chorvachilik bozori va qo‘shimcha qiymat infratuzilmasini mustahkamlash

- Yangi chorvachilik bozori va qo‘shimcha qiymat infratuzilmasini yaratish va/yoki mavjudlarini mustahkamlash va modernizatsiya qilish
- Chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilar, savdogarlar va chorvachilik marketingi bilan shug‘ullanuvchi muassasalar xodimlariga texnik yordam ko‘rsatish
- Chorvachilik bozori axborot infratuzilmasini yaratish

(vi) Chegara xavfsizligi va karantinni kuchaytirish

- Chegara nazorati strategiyasini ishlab chiqish
- Chegara nazorat punktlarini (ChNP) kuchaytirish
- Fermer xo‘jaliklarida karantin stansiyalarini tashkil etish

(vii) Hayvonlarni identifikatsiya qilish, ro‘yxatga olish va kuzatish (HIRK) tizimini amaliyotga joriy etish

- Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (ICT) jihozlarini, jumladan dasturiy ta’minot, kompyuterlar, serverlar, hamda dala uskunalari, shu qatorda transport vositalari va quloq belgilarini xarid qilish
- Dala faoliyatlari
- Qonun loyihalari va qoidalarni tayyorlash
- Inson resurslarini rivojlantirish
- Jamoatchilik bilan aloqalar materiallarini tayyorlash

(viii) (IMI)larning salohiyatini oshirish

- (IMI)lar uchun treninglar (masalan, raqamli moliyaviy xizmatlar, yangi moliyaviy mahsulotlarni ishlab chiqish hamda iqlim o‘zgarishi, uni yumshatish va moslashish choralari bo‘yicha)

(2) OTB (Osiyo taraqqiyoti banki)

OTB 2019 yildan beri chorvachilik sohasida kredit liniyalarini ham o‘z ichiga olgan loyihani amalga oshirib kelmoqda. Loyiha hamon davom etmoqda va mablag‘larning 95 foizi sarflangan. Loyihaning 2025-yilda

yakunlanishi kutilmoqda va OTB hozirda iqlim o‘zgarishiga qarshi chora-tadbirlarga qaratilgan keyingi loyihani ishlab chiqmoqda.

Sub-kredit olish uchun muvofiqlik mezonlaridan biri aktiv miqdorlari bo‘lganligi sababli, aksariyat kichik fermerlar sub-kredit olish huquqiga ega bo‘lmagan.

Hozirda tayyorlanayotgan yangi loyiha uchun sub-kredit shartlari hali belgilanmagan. OTB infratuzilmani rivojlantirish qismining hajmini oshirishni rejalashtirmoqda.

1) Chorvachilik qiymat zanjirini rivojlantirish loyihasi

- Amalga oshirish muddati: 2019 – 2025 yillar
- Loyiha qiymati va tarkibiy qismlari: 150 million AQSH dollari (OTB moliyalashtirishi asosida)
  1) Subkredit
  2) Veterinariya xizmatlarini mustahkamlash
- Subqarz (Kredit liniyasi)
  - Asosiy vositalarni xarid qilish uchun 5 million AQSh dollarigacha
    * 2023-yil dekabr oyiga kelib, jami 636 ta kichik loyiha tasdiqlangan. Ajratilgan mablag‘larning aksariyat qismi qoramol xarid qilishga yo‘naltirilgan.
- (IMI)lar (2023-yil dekabr oyigacha bo‘lgan to‘lov miqdori)
  - Qishloq Qurilish Bank: 13 million AQSH dollari
  - Ipoteka Bank: 9.8 million AQSH dollari
  - Mikrokreditbank: 42.3 million AQSH dollari
  - Turonbank: 17.1 million AQSH dollari
  - SQB: 7.1 million AQSH dollari
  - Xalq Bank: 50 million AQSH dollari
- Kichik kreditlarning iqlim o‘zgarishiga oid mezonlari
  - Sub-kreditga oid iqlim o‘zgarishi mezonlari mavjud emas..
- Texnik yordam ko‘rsatish va jihozlar bilan ta’minlash
  - Samarqand Veterinariya tibbiyoti institutini[39] qo‘llab-quvvatlash
  (i) Davlat va xususiy veterinariya xizmatlarida faoliyat yuritayotgan veterinarlar uchun uzluksiz ta’lim dasturini ishlab chiqish va joriy etish
  (ii) Veterinariya sohasida kasbiy mahoratni yanada oshirish hamda eng yaxshi amaliyotlarni samarali targ‘ib qilish maqsadida veterinariya uyushmasini tashkil etish va mavjud veterinariya jurnalini takomillashtirish
  (iii) O‘zbekistonda xususiy veterinariya xizmatlarini rivojlantirish modeli sifatida VTI homiyligida namunaviy xususiy veterinariya amaliyotini tashkil etish
  (iv) O‘zbekistonning boshqa hududlarida kamida oltita xususiy veterinariya amaliyotxonasi uchun namunali tajribani joriy eting.

[39] Veterinariya meditsina instituti — Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining sobiq nomi.

2) Iqlimga chidamli chorvachilikni rivojlantirish loyihasi

- Keyinchalik aniqlanadi

  Eslatma: Kredit liniyasi loyiha umumiy qiymatining 80 foizidan kamroqni tashkil etishi kutilmoqda. Ushbu loyiha mahalliy texnik-iqtisodiy asoslash tadqiqotidan o‘tkaziladi.
- Loyiha qiymati va tarkibiy qismlari: 120 million AQSH dollari (OTB moliyalashtirishi asosida)
  1) Ozuqa ishlab chiqarish va xilma-xillashtirishga oid infratuzilmani rivojlantirish: 30 million AQSH dollari
  2) IG qisqartirish: 10 million AQSH dollari
  3) Subkredit: 80 million AQSH dollari (kamaytirilishi mumkin)

  Eslatma: Infratuzilmani rivojlantirish borasida, cho‘l-yaylov hududlaridagi suv resurslarini boshqarish asosiy e’tibor markazida bo‘lishi kutilmoqda.
- Subqarz (Kredit liniyasi)
  - Aniqlanishi lozim
- (IMI)lar
  - Aniqlanishi lozim
- Kichik kreditlarning iqlim o‘zgarishiga oid mezonlari
  - Aniqlanishi lozim (kutilgan mezonlarni belgilash)
- Texnik yordam ko‘rsatish
  - Aniqlanishi lozim

(3) AFD (Fransiya taraqqiyot agentligi)

AFD 2017 yildan buyon chorvachilik sektori bo‘yicha loyihani amalga oshirib kelmoqda. Loyihaning tarkibiy qismlaridan biri kredit liniyasi edi, ammo qishloq xo‘jaligi va chorvachilik bilan bog‘liq davlat idoralarini qayta qurish tufayli u kechiktirildi.

Ushbu loyiha iqlim o'zgarishi bo'yicha tashabbuslarga urg'u berib, umumiy kredit liniyasining kamida 70 foizi iqlim o'zgarishi bo'yicha chora-tadbirlarga ajratilishi kerakligi mezonlarini belgilab berdi. Biroq, dastlabki nomzod (IMI)lar asosan mazkur iqlim talablari sababli loyihada ishtirok etishdan bosh tortdilar. Natijada, jarayon sezilarli darajada kechikdi.

1) Chorvachilik sohasida inklyuziv moliyalashtirish va iqlimga moslashtirildigan aqlli rivojlanish loyihasi

- Amalga oshirish muddati: 2021 - 2026 yillar
- Loyiha qiymati va tarkibiy qismlari: 111.5 million yevro
  1) Texnik ko‘mak va investitsiya subsidiyalari: 11.5 million yevro (grant)
  2) Sub-qarz: 100 million yevro
- Sub-qarz (Kredit liniyasi)
  1) Iqlim o‘zgarishiga qarshi chora-tadbirlar uchun 1 million yevrogacha mablag‘ ajratiladi
  2) Kambag‘allikni qisqartirish kabi ijtimoiy mezonlarni qondirish uchun 100.000 yevrogacha

mablag‘ ajratiladi

Eslatma: Har bir IMI uchun ajratilgan mablag‘ning 70 foizi 1-band, 30 foizi esa 2-band uchun mo‘ljallangan bo‘ladi.

- (IMI)lar (Taqsimot miqdori)
  - Qishloq Qurilish Bank: 12.9 million yevro
  - Hamkorbank: 10 million yevro
  - Mikrokreditbank: 27 million yevro
  - Xalq Bank: 40 million yevro
- Kichik kreditlarning iqlim o‘zgarishiga oid mezonlari
  - Yuqoridagi 1-bandga ko‘ra, investitsiyalarning har bir turi uchun alohida shartlar belgilangan. Masalan, chorva mollarining turidan (go‘sht yoki sut yo‘nalishidagi qoramol, qo‘y, echki va boshqalar) qat’i nazar, chetdan keltirilgan zotlar kredit olish uchun maqbul emas. Qishloq xo‘jaligi texnikalari, jumladan traktorlar esa faqat 15 yil va undan ortiq muddat ishlatilgan mavjud texnikalarni almashtirish uchungina moliyalashtirishga loyiq hisoblanadi.
- Texnik yordam ko‘rsatish
  - Kredit boshqaruv tizimini qurish bo‘yicha ko‘mak
  - Kichik fermerlar uchun moliyaviy inklyuziyani qo‘llab-quvvatlash (biznesni boshqarish, moliyaviy ko‘nikmalar, moliyaviy savodxonlik)

    Eslatma: Moliyaviy qamrovni (inklyuzivlikni) qo'llab-quvvatlashga kelsak, kichik fermerlarni kreditlashni rag'batlantirish maqsadida AFD hukumat fondiga mablag' ajratdi va kredit kafolatlari va foiz subsidiyalarini amalga oshirdi. Biroq, foiz subsidiyalari uchun belgilangan foiz stavkalari shartlari tufayli foiz subsidiyalari endi mavjud emas.

(4) IFAD (Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish xalqaro jamg‘armasi)

IFAD rivojlanayotgan mamlakatlardagi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishga ixtisoslashgan xalqaro moliya tashkiloti hisoblanadi va Birlashgan Millatlar Tashkilotining maxsus agentligidir. U O‘zbekistonda 2011-yildan beri faoliyat olib bormoqda.

Chorvachilik sohasida IFAD 2015 yildan 2023 yilgacha sut mahsulotlari qiymat zanjiri loyihasini amalga oshirdi va hozirda uning davomchisi bo‘lgan yangi loyihani shakllantiryapti. IFAD ayniqsa kichik fermer xo‘jaliklari va ayollar uchun foyda keltirishga alohida e’tibor qaratadi. Loyiha ma’lum hududlarga yo‘naltirilgan bo‘lib, uning ko‘lami boshqa rivojlanish hamkorlarining loyihalariga nisbatan kichikroqdir.

1) Sut ishlab chiqarishning qiymat zanjirlarini rivojlantirish loyihasi

- Amalga oshirish muddati: 2015 – 2023 yillar
- Loyiha qiymati/tarkibiy qismlari: 24.6 million AQSH dollari (IFAD moliyalashtirishi asosida)
  1) Sut mahsulotlari qiymat zanjirini mustahkamlash va texnologik innovatsiyalarni rivojlantirish: 1.1 million AQSH dollari
  2) Subqarz: 21.7 million AQSH dollari
- Sub-qarz(Kredit liniyasi)

- Jizzax va Qashqadaryo viloyatlaridagi sut hamda sut mahsulotlarini ishlab chiqarish va qayta ishlash bilan shug‘ullanuvchi fermerlar va korxonalar uchun

・ (IMI)lar (Taqsimot miqdori)
  - Qishloq Qurilish Bank: 1.6 million AQSH dollari
  - Mikrokreditbank: 3.3 million AQSH dollari
  - Xalq Bank: 16.9 million AQSH dollari

・ Sub-qarzlarning iqlim o‘zgarishiga oid mezonlari
  - Subqarzga oid iqlim o‘zgarishi mezonlari mavjud emas.

・ Texnik ko‘mak va jihozlar bilan ta’minlash
  (i) Biznesni boshqarish, moliyaviy savodxonlik va sut sifati bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlari
  (ii) Sun’iy urug‘lantirishni targ‘ib qilish
  (iii) Yetishtirish va saqlash usullarini takomillashtirish
  (iv) Sut yig‘ish markazlarini tashkil etish imkoniyatlarini o‘rganish

2) Sut mahsulotlari qiymat zanjirini rivojlantirish loyihasi II

・ Amalga oshirish muddati: Keyinchalik aniqlanadi (loyiha davomiyligi yetti yil bo‘ladi)

・ Loyiha qiymati/tarkibiy qismlari: 37.8 million AQSh dollari (IFAD moliyalashtirishi asosida)
  1) Iqlim o‘zgarishiga moslashgan barqaror sut ishlab chiqarish tizimini yaratish: 9,4 million AQSh dollari
  2) Sut mahsulotlari qiymat zanjirida kichik fermerlar ishtirokini rag‘batlantirish (sut yig‘ish markazlarini qurish va kichik kreditlar berish): 24.5 million AQSh dollari
  3) Qonunchilikni qo’llab-quvvatlash (sut mahsulotlari platformasini yaratishni qo‘llab-quvvatlash): 3.9 million AQSh dollari

・ Subqarz (kredit liniyasi)
  Quyidagi beshta mintaqa uchun mahsus imkoniyatlar yaratilishi ko‘zda tutilmoqda. Bu beshta maqsadli hudud Jizzax, Qashqadaryo, Sirdaryo, Surxondaryo va Samarqand viloyatlarini o‘z ichiga oladi.
  1) Ayollar, yoshlar va ro‘yxatdan o‘tmagan dehqon xo‘jaliklari uchun 15 000 AQSH dollargacha
  2) Dehqonlar uchun 30 000 AQSH dollarigacha
  3) Tijoratchi fermerlar uchun 100 000 AQSH dollarigacha
  4) Protsessorlar uchun 250 000 AQSH dollargacha
  5) Xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar uchun 100 000 AQSH dollargacha moliyalashtirish

・ (IMI)lar
  - Aniqlanishi lozim

・ Kichik kreditlarning iqlim o‘zgarishiga oid mezonlari
  - Aniqlanishi lozim

・ Texnik ko‘mak va jihozlar bilan ta’minlash
  (i) Fermer va uy xo‘jaliklarini jalb etish va ularning salohiyatini oshirish
  - Jamoaviy asosda tengdoshlar o‘rtasidagi o‘quv tizimini shakllantirish
  - Sut ishlab chiqaruvchi ayollar uchun o‘quv dasturi (jumladan, hayvon salomatligi, ozuqa

tayyorlash, sutni qayta ishlash, biznesni boshqarish va moliyaviy savodxonlik bo‘yicha)

(ii) Suv ta’minotini, ozuqa yetishtirish va yaylov yerlaridan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilash

- Suv boshqaruvi va sug‘orishni takomillashtirish bo‘yicha eng yaxshi amaliyotlar haqida malaka oshirish
- Mavjud kommunal suv ta’minoti punktlarini tiklash
- Ozuqa va yem-xashak ishlab chiqarish hamda boshqaruvini takomillashtirish, shuningdek, iqlimga moslashgan ozuqa va yem-xashak yetishtirish bo‘yicha kengaytirma amaliyotlarni joriy etish.
- Ozuqa ishlab chiqarish va saqlash uchun kichik uskunalar bilan ta’minlash

(iii) Sut mahsulotlari ishlab chiqarish va fermer xo‘jaliklarini boshqarishni takomillashtirish

- Sutchilik xo‘jaligiga xos o‘quv dasturlarini ishlab chiqish (masalan, suv, ozuqa va yem-xashak boshqaruvi, jumladan ozuqani yig‘ish va saqlash, nasl boshqaruvi, hayvonlar farovonligi va salomatligini ta’minlash, hamda iqlim o‘zgarishlariga moslashish)
- Salohiyatni oshirish

(iv) Kengaytma, sog‘liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishni yaxshilash

- Sun’iy urug‘lantirishni targ‘ib qilish

(v) Amaliy tadqiqotlar, sinov loyihalari va natijalarni tarqatish

- Sutchilik sohasida kasalliklarning oldini olish maqsadida tarqalish darajasini o‘rganish bo‘yicha tadqiqot o‘tkazish.

(vi) Sut yig‘ish markazlarini tashkil etish

- Sut yig‘ish markazlarini boshqarish modellarini ishlab chiqish;
- Sut yig‘ish markazlarini barpo etish va jihozlash;
- Sut yig‘ish markazlari uchun zarur jihozlar (sutni tekshirish anjomlari va kichik hajmdagi laboratoriyalar) bilan ta’minlash;
- Ishlab chiqarish va qayta ishlash uchun uskunalar bilan ta’minlash (sut mahsulotlarini qayta ishlash va qadoqlash uchun kichik hajmli uskunalar);

(5) GXHT (Germaniya xalqaro hamkorlik tashkiloti)

GXHT 15 yildan beri O‘zbekistonda chorvachilik sohasini qo‘llab-quvvatlab kelmoqda. Uning asosiy faoliyati texnik yordam ko‘rsatishga qaratilgan bo‘lib, hech qanday kredit liniyalarini taqdim etmagan. Hozirgi kunda GXHT barqaror iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish maqsadida qishloq xo‘jaligi, chorvachilik va turizm sohalarini qo‘llab-quvvatlamoqda.

1) Barqaror iqtisodiy taraqqiyotni rag‘batlantirish

- Amalga oshirish davri: 2021 – 2025;
- Loyiha narxi/tarkibiy qismi: 2 million AQSH dollari;
  1) Qishloq xo‘jaligi, turizm, malakali hunarmandchilik va axborot texnologiyalari sohalarida aholi bandligi va daromadlarini oshirishning sinovdan o‘tgan hamda innovatsion usullarini kengaytirishga qaratilgan;
  2) Ishlab chiqarish, qayta ishlash, logistika, marketing, sertifikatlash va eksportni rag‘batlantirish

sohalarida yangi texnologiyalar va tuzilmalarni joriy etishga hissa qo‘shish;

3) Fuqarolik jamiyati, tadbirkorlik va davlat institutlari vakillari o‘rtasidagi davlat-xususiy sheriklik muloqotlarida integratsiyalashgan hududiy rivojlanish rejalarini ishlab chiqish va amalga oshirish ko‘nikmalarini oshiradi hamda iqtisodiy siyosatni isloh qilish bo‘yicha takliflar tayyorlashga ko‘maklashadi.

- Chorvachilikka oid texnik yordam:
  - Universitetlar va ilmiy-tadqiqot institutlariga ko‘maklashish (tahlil uskunalari va materiallar bilan ta’minlash, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va hokazo);
  - Samarqand veterinariya tibbiyoti, chorvachilik va biotexnologiya davlat universiteti uchun chorva kasalliklarini kuzatish tizimini joriy etishga ko‘maklashish;
  - Ozuqa ishlab chiqarish.

(6) Koreya qishloq xo'jaligi innovatsiyalari hamkorligi (KOPIA)

KOPIA dunyoning 22 davlatida, jumladan, O‘zbekistonda ham faoliyat yuritadi. O‘zbekiston Respublikasida AKIS (Qishloq xo‘jaligida bilim va innovatsiyalar milliy markazi) va Chorvachilik va parrandachilik ilmiy-tadqiqot markazi kabi muassasalar bilan hamkorlikda turli yordamlar ko‘rsatadi. KOPIA qo'llab-quvvatlashlari loyihaga asoslangan faoliyat bo'lmaganligi sababli, So'rov guruhi byudjetlar va qo'llab-quvvatlash muddatlari kabi ko'mak tafsilotlarini ololmadi.

KOPIA faoliyati odatda kichik miqyosga ega, lekin barqaror rivojlanishni ta'kidlab, mahalliy sharoitda salohiyatni oshirishga qaratilgan. Uning yondashuvining o'ziga xos xususiyati - bu faqat seminarlar o'tkazish emas, balki faoliyatni doimiy monitoring qilishdir. Ko'rsatilgan asosiy texnik yordam quyidagilardir:

(i) Texnik qo'llab-quvvatlash: embrion transferi va muzlatilgan urug'lik texnologiyalarini joriy etish, shuningdek, chorvachilikni boshqarish usullarini tarqatish.
(ii) Trening va ta'lim: Fermerlar va tadqiqotchilar uchun o'quv dasturlari
(iii) Muntazam tashriflar va ko'rsatmalar: doimiy ferma tashriflari orqali muntazam yordam
(iv) Qishloq xo'jaligini boshqarishni takomillashtirish: investitsiya daromadlari va rentabellikni tahlil qilishga qaratilgan boshqaruv maslahati.

3.6.2 Boshqa rivojlanish hamkorlari tomonidan moliyalashtirilgan loyihalardan olingan saboqlar

(1) Foiz stavkasi

JICA tomonidan moliyalashtirilayotgan "Bog‘dorchilik qiymat zanjirini rivojlantirish loyihasi"da yakuniy foydalanuvchilar uchun subkredit foiz stavkasi ishtirokchi moliyaviy institutlar (IMI) uchun kredit foiz stavkasi plyus eng ko‘pi bilan (maksimum) 3,0%[40] miqdorida belgilanadi. Bu shuni anglatadiki, (IMI)lar olishi mumkin bo‘lgan maksimal foiz farqi 3,0 foizdan oshmasligi kerak. Biroq, boshqa rivojlanish sheriklar

[40] Loyihaning Operatsion yo'riqnomasiga ko'ra, har bir XFI tomonidan kreditlash bo'yicha kredit stavkasi bo'yicha marja 3% dan kam bo'lishi kerak.

tomonidan moliyalashtirilayotgan chorvachilik sohasidagi loyihalarda foiz stavkalari cheklanmagan va (IMI)ga beriladigan kredit stavkasiga qo‘shimcha 3,0% bo‘lishi "tavsiya etiladi".

O‘zbekiston Iqtisodiyot va moliya vazirligining ma’lumotlariga ko‘ra, ilgari rivojlanish hamkorlari tomonidan moliyalashtiriladigan davlat dasturlari va (IMI)lar uchun maksimal foiz marjalari belgilangan. Biroq, so‘nggi dastur va loyihalarda bunday chegaralar o‘rnatilmaydi, balki faqat 3% sifatida "tavsiya etiladi". Bu esa ko‘proq banklarning bunday dastur va loyihalarda ishtirok etish imkoniyatini yaratadi.

So‘rov guruhi bilan suhbat o‘tkazgan ayrim banklar, agar foiz marjasi 3% bilan cheklansa, bunday dastur va loyihalarda ishtirok etish murakkab bo‘lishini ta’kidladilar. Bu, asosan, ko‘plab davlat banklari xususiylashtirilayotgani[41] va yuqoriroq daromadlilikka erishishlari zarurligi, shuningdek, 2021-yildan beri muammoli kreditlar ko‘payishi oqibatida ularning daromadliligi pasayganligiga bog‘liq bo‘lsa kerak.

Yuqorida ta’kidlanganidek, boshqa hamkor tashkilotlar tomonidan moliyalashtirilgan chorvachilik sohasidagi loyihalarda foiz marjalariga cheklovlar yo‘q. "Shunday bo'lsa-da, IMIlar oladigan haqiqiy foiz marjasi ko'p hollarda 3% ni tashkil qiladi, shu bilan birga ular xavfli qarz oluvchilar uchun ko'proq marja belgilashadi."

Shunday qilib, ushbu tadqiqot natijasida taklif etiladigan JICA loyihasi ko‘proq banklar ishtirok etishi uchun foiz marjalariga cheklov qo‘ymasligi, biroq ularni 3% darajasida tavsiya etishi lozim. Boshqa hamkor tashkilotlar tomonidan moliyalashtirilgan loyihalardagi kabi, (IMI)lar yuqori xavfli fermerlar va korxonalar uchun ko‘proq marja olish imkoniyatini saqlab qolgan holda, 3% marja bilan kreditlar berishi kutilmoqda.

(2) Chorvachilik sohasidagi muammoli kreditlar

Boshqa rivojlanish hamkorlari tomonidan moliyalashtirilgan chorvachilik sohasidagi loyihalarda berilgan kichik kreditlar tahlil qilinganda, chorvachilik sohasi uchun muammoli kreditlar nisbati boshqa sohalarga qaraganda aytarli darajada yuqori emasligi ma’lum bo‘ldi. Shunday bo'lsa-da, banklar chorvachilik sohasi bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xos xavf-xatarlardan, masalan, yuqumli kasalliklarning tarqalishidan xavotirda edilar, chunki ularda chorvachilik bo'yicha mutaxassislar yo'qligi va bu sohada ko'p kredit tajribasi yo'qligi sababli ular bunday xavflarni qo'lga kirita olmaydi va yumshata olmaydi. Ayrim banklar bunday o‘ziga xos xavflarga qarshi kichik kredit olmoqchi bo‘lganlarning emlash sertifikatlarini tekshirish orqali choralar ko‘radi. Biroq, boshqa banklar chorvachilik sohasiga xos bo‘lgan bunday xavflarga qanday munosabatda bo‘lishni bilmaydilar.

Shu sababli, ushbu tadqiqotda taklif etilgan JICA loyihasi (IMI)lar chorvachilik sohasiga xos xavf-xatarlarni to‘liq anglab yetishlari uchun ularning salohiyatini oshirish dasturlarini o‘z ichiga olishi lozim.

(3) Sub-kreditlar uchun IG standartlari

Boshqa rivojlanish hamkorlari tomonidan moliyalashtiriladigan chorvachilik sektori loyihalari orasida, (AFD)ning "Chorvachilik tarmog‘ida inklyuziv moliyalashtirish va iqlimga aqlli yondashish loyihasi"

[41] Manba: S&P Global

hamda Jahon bankining "Chorvachilik tarmog‘ini rivojlantirishning ikkinchi loyihasi" doirasidagi sub-kreditlar asosan IG ta’sirini yumshatish va unga moslashish chora-tadbirlariga qaratilgan.

AFD loyihasida bunday IG standartlari uchun batafsil mezonlar belgilangan. Masalan, yakuniy foydalanuvchi kichik qarz mablag‘larini traktor sotib olishga sarflasa, u 15 yildan ortiq muddatda ishlatilgan traktorni almashtirishga majbur. Biroq, Loyihani amalga oshirish guruhi (PIU) va ishtirokchi moliya institutlari IMI bu mezonlarni to‘liq tushunib yetmaganlar va loyihani amalga oshirish jarayonida chalkashliklar yuzaga kelganga o‘xshaydi.

Jahon banki loyihasida 2024-yil avgust oyi holatiga ko‘ra, IGning batafsil mezonlari belgilanmagan, biroq Jahon banki tomonidan yollangan maslahatchilar PIU va IMIlarni IGni kamaytirish talablarini o‘rganish uchun qo‘llab-quvvatlayapti.

Boshqa tomondan, na PIU, na IMI ning IGni moslashtirish va yumshatish chora-tadbirlarini kredit skrining mezonlari sifatida qo'llash tajribasi yo'q va ular IG emissiyasi haqida yetarli tushunchaga ega emaslar. Shuning uchun, agar JICA loyihasi subqarz berish maqsadlarini IGlarni kamaytirish yoki moslashtirish choralari bilan cheklasa, uning IGlar emissiyasiga oid subqarz mezonlari AFD loyihalari mezonlari bilan solishtirganda oddiy bo'lishi kerak. Bunday mezonlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: (i) sub-kredit hisobidan sotib olinadigan chorva mollari orasida yaxshilangan zotlarning ulushi ma'lum foizdan ortiqmi yoki (ii) fermer xo'jaligidagi hayvonlar chiqindilari tegishli tarzda utilizatsiya qilinadimi yoki yo'qmi. Shuningdek, PIU va IMI sub-kreditlar IG ta’sirini kamaytirish yoki moslashish choralari sifatida ko‘rib chiqilishini sifat jihatidan tekshirishi uchun nazorat ro‘yxati kerak bo‘ladi. Texnik yordam, konsalting xizmatlari orqali, shuningdek, PIU va IMIlarga berilishi kerak, shunda ular sub-kreditlarni bunday mezonlar asosida qanday ko'rib chiqish va monitoring qilish kerakligini tushunishlari mumkin.

(4) (IMI)lar uchun muvofiqlik mezonlari

O‘zbekistonda chorvachilik sohasiga faol kredit beruvchi banklar soni kam. Boshqa tomondan, COVID-19 pandemiyasi va boshqa omillar sababli, 2021-yildan keyin ko‘plab banklarning moliyaviy holati yomonlashdi. Natijada, ular boshqa rivojlanish hamkorlari tomonidan moliyalashtirilayotgan chorvachilik sohasidagi loyihalarning muvofiqlik talablariga doimo ham javob bera olmay qoldilar.

Bunga javoban, boshqa rivojlanish hamkorlari tomonidan moliyalashtirilgan loyihalarning (PIU)lari har yili (IMI)larning muvofiqlik mezonlariga javob berishini tekshiradi. Agar (IMI)lar biron-bir mezonni bajarmasa, (PIU)lar ulardan harakat rejalarini tayyorlashni talab qiladi.

Ushbu tadqiqotda taklif etilgan JICA loyihasi har yili konsalting xizmatlari orqali (IMI)larning barcha muvofiqlik mezonlariga javob berishini tekshirishi lozim, toki mablag‘lar ajratilishi mumkin bo‘lsin. Agar (IMI)lar moliyaviy ahvoli bilan bog‘liq muammolarga duch kelsa, PIU IMIlardan kreditlarni olish imkoniyatiga ega bo‘lishlari uchun harakat rejalarini tayyorlashni talab qilishi kerak.

(5) Biznes maslahat xizmatlari uchun qo‘shimcha kreditlar

Boshqa rivojlanish hamkorlari tomonidan moliyalashtirilgan loyihalarda, ko‘plab kichik kreditlar kiyim-kechak kabi boshqa sohalarda faoliyat yuritgan va chorvachilik sohasida yangi biznes boshlagan

kompaniyalarga berildi. Bunday qarz oluvchilar odatda yangi biznesni yo‘lga qo‘yish va faoliyatini yuritish uchun o‘z maslahatchilaridan foydalanadilar.

O‘zbekistonda tuman darajasidagi VCRQ tizimiga qarashli davlat veterinariya mutaxassislari va chorvachilik texniklari fermerlarga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadilar. Biroq, bir nafar veterinar taxminan 1500 ta xonadonni qamrab olgani sababli, ular fermerlar va chorvachilik korxonalariga yetarli darajada xizmat ko‘rsata olmaydilar. Shu bois, kichik fermer xo‘jaliklari yoki sut mahsulotlari ishlab chiqaruvchi korxonalar o‘z ishlab chiqarishlarini kengaytirish yoki samaradorligini oshirishni maqsad qilganlarida, ko‘pincha xususiy veterinarlar yoki tashqi maslahatchilar xizmatidan foydalanadilar.

Biznesni boshlash yoki ishlab chiqarishni kengaytirish paytida bunday tashqi maslahat xizmatlari juda muhim bo‘lgani sababli, ushbu tadqiqotda taklif etilgan JICA loyihasi ana shunday xarajatlarni kichik kreditlar orqali qoplashi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

(6) Rivojlantirish bo'yicha hamkorlar tomonidan texnik ko'makning asosiy yo'nalishlari

O‘zbekiston chorva mollarining qiymat zanjirlarida “ishlab chiqarish” bosqichi ko‘proq muammolarga duch keladi. Bunday qiyinchiliklar ozuqaning mavjudligi, import qilinadigan turlarni ko'paytirishning qiyinligi, kasalliklarga qarshi kurash tizimlarining etarli emasligi va past mahsuldorlik bilan bog'liq. Aksincha, tarqatish bosqichida transport choralaridan tashqari hech qanday jiddiy muammolar aniqlanmagan.

Shu sababli, rivojlanish bo'yicha hamkorlarning chorvachilik qiymati zanjirlarini qo'llab-quvvatlashi asosan "ishlab chiqarish bosqichiga" qaratilgan bo'lib, uning muammolarini ilmiy muassasalar va universitetlarni asbob-uskunalar bilan ta'minlash, ishlab chiqaruvchilarga texnik yordam va ishlab chiqaruvchilar uchun kredit liniyalari orqali hal qilish. Jahon banki va IFAD tomonidan amalga oshirilayotgan loyihalar tarqatish va chakana savdo bosqichlariga qaratilgan tadbirlarni o'z ichiga oladi. Bunday yordamlar qatoriga bozor infratuzilmasini rivojlantirish va sut yig'ish markazlarini tashkil etish kiradi.

Turli rivojlantirish bo'yicha hamkorlar kredit liniyalarini taqdim qilsalar ham, kredit liniyalari orasidagi farqlar unchalik katta emas. Ular iqlim o'zgarishi bilan bog'liq muammolarni hal qilishda chorva mollarining qiymat zanjirlarini mustahkamlashga qaratilgan. Bundan farqli o'laroq, ularning texnik yordamlarining yo'nalishlari loyihalar orasida sezilarli darajada farq qiladi. Rivojlantirish bo'yicha hamkorlar tomonidan texnik ko'makning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

1) Jahon Banki

“Chorvachilik sohasini rivojlantirish loyihasi (2017 yildan 2022 yilgacha) Jahon banki strategiyani ishlab chiqish, davlat-xususiy siyosat muloqoti va huquqiy asoslarni o‘z ichiga olgan siyosatni qo‘llab-quvvatladi, shuningdek, em-xashakni yaxshilash bo‘yicha o‘qitish va jihozlar bilan ta’minlandi. “Chorvachilikni rivojlantirishning ikkinchi loyihasi (2023-2028 yillar)”da yanada tizimli texnik ta’minot va jihozlar bilan ta’minlashga e’tibor qaratilmoqda. Texnik qo'llab-quvvatlashning asosiy maqsadli yo'nalishi (va byudjet) quyidagilardan iborat:

- VCRQni, shu jumladan veterinariya axborot tizimini (VIS) qo'llab-quvvatlash (13 million AQSh dollari)

- Jamoat chorvachiligini tadqiq etish va rivojlantirishni kuchaytirish (15 mln. AQSh dollari)
- Bozorga kirishni yaxshilash (40 million dollar)
- Hayvonlarni identifikatsiya qilish, ro‘yxatga olish va kuzatish tizimini joriy etish (33 million AQSh dollari)

Loyiha o'z yordamini WOAH (Jahon hayvonlar salomatligi tashkiloti) PVS (Veterinariya xizmatlarining samaradorligi) baholash natijalari bilan moslashtiradi. Jahon bankining loyihasi, shuningdek, chorvachilik qiymati zanjiri uchun har tomonlama yordam beradi, jumladan, siyosatni qo'llab-quvvatlash, ishlab chiqarish texnologiyasini qo'llab-quvvatlash va kuzatuv tizimlarini yaratish.

2) OTB

“Chorvachilikning qiymat zanjirini rivojlantirish loyihasi (2019-2025 yillar)”da texnik yordam va jihozlar bilan ta’minlash O‘zbekistonda veterinariya xizmatlari salohiyatini mustahkamlashga qaratilgan, jumladan: (i) Samarqand veterinariya universitetida uzluksiz ta’lim dasturini takomillashtirish, (ii) veterinariya assotsiatsiyasi va xususiy veterinariya xizmatlarini kuchaytirish.

“Iqlimga chidamli chorvachilikni rivojlantirish loyihasi (aniqlanishi kerak)” tafsilotlari hali aniqlanmagan. Biroq, OTB rasmiylariga ko'ra, asosiy e'tibor ozuqa ishlab chiqarish va diversifikatsiya qilish uchun infratuzilmani rivojlantirish, jumladan, yaylovlarni rivojlantirish uchun quduqlarni yangilash va qazishga qaratiladi.

3) IFAD

Sut mahsulotlari qiymat zanjirini rivojlantirish loyihasi (2015-2023) va Sut mahsulotlarining qiymat zanjirini rivojlantirish loyihasi II (tayyorlanmoqda) fermerlar va qiymat zanjiri manfaatdor tomonlarini texnik qo‘llab-quvvatlash va jihozlar bilan ta’minlashni o‘z ichiga oladi. Bunday texnik yordamlarga misollar:

- Fermerlarninig malakasini oshirish
- Ozuqa yetishtirishni yaxshilash
- Biznes boshqaruvini yaxshilash
- Sun'iy urug'lantirishni targ'ib qilish
- Sut yig'ish markazlarini tashkil etish

Kredit liniyasining maqsadiga muvofiq, IFAD qo'llab-quvvatlashi fermerlarga bevosita texnik yordam ko'rsatishga qaratilgan.

4) AFD – Frantsiya taraqqiyot agentligi

Uning asosiy yo'nalishi kredit liniyalari faoliyatini qo'llab-quvvatlash va kengaytirish, jumladan, IMI uchun kreditlarni boshqarish tizimini rivojlantirish va kichik fermerlar uchun moliyaviy imkoniyatlarni rag'batlantirishdan iborat.
Texnik qo‘llab-quvvatlash va kredit liniyalari bilan ta’minlash natijasida chorvachilik mahsulotlari ko‘payib, iste’molchilar talabini qondirish kutilmoqda. Keyin iste'molchilar xavfsizroq sifatli chorvachilik

mahsulotlarini qidira boshlaydilar. Shu sababli, ushbu So'rov natijalari bo'yicha taklif etilgan JICA loyihasi chorva mollarining kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish bo'yicha davlat laboratoriyalarining imkoniyatlarini texnik yordam va asbob-uskunalar bilan ta'minlash orqali oshirishga qaratilishi kerak.

3.7 Chorvachilik sohasi uchun davlat byudjeti

Quyidagi jadvallarda VCRQ uchun O‘zbekiston Respublikasining 2020 va 2021 yillarga mo‘ljallangan respublika byudjetidan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi tomonidan ma’qullangan byudjet mablag‘lari ko‘rsatilgan. Respublika hukumati tomonidan ajratilgan umumiy byudjetning ulushi sifatida VCRQga ajratilgan byudjet taxminan 0,18% ni tashkil qiladi.

Jadval 3-13 O’zbekistonning Respublika Byudjetidan VCRQga 2020-yil uchun byudjetdan ajratmalari

	Miqdor
Respublika hukumati tomonidan ajratilgan byudjet - jami	106 250,0
VCRQ	167,5
Shu jumladan: joriy xarajatlar	164,6
Shu jumladan: ob'ektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	2,9

Birlik: mlrd. UZS

Manba: BMTTD va O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, “Fuqarolar byudjeti 2020” 2020-yil

Jadval 3-14 O’zbekistonning Respublika Byudjetidan VCRQga 2020-yil uchun byudjetdan ajratmalari

	Miqdor
VCRQ	274.1
Shu jumladan: joriy xarajatlar	250.2
Uy hayvonlarini emlash xarajatlari	112.0
Chorvachilik mahsulotlari yetishtiruvchi fermer xo‘jaliklariga hamda intensiv baliq va parranda yetishtiruvchi fermer xo‘jaliklariga subsidiyalar	70.0
Qurg'oqchil va o'tloqli yerlarda tomchilatib, yomg'irlatib sug'orish tizimini joriy etish xarajatlari	10.0
Ob'ektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	24.0

Birlik: mlrd. UZS

Manba: BMTTD va O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, “Fuqarolar budjeti loyihasi 2021” 2020-yil

VCRQning 2024 yil uchun byudjeti haqida ma'lumot mavjud emas edi. Quyidagi jadvalda Qishloq xo‘jaligi vazirligiga 2024-yil uchun O‘zbekiston Respublikasi budjetidan ajratiladigan byudjet mablag‘lari ko‘rsatilgan bo‘lib, u VCRQ byudjetini o‘z ichiga oladi..

Jadval 3-15 O’zbekistonning Respublika Byudjetidan Qishloq xo‘jaligi vazirligiga 2024-yil uchun Byudjetdan Ajratmalari

Ko’rsatkichlar	Miqdor
O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi	1,716.1
Shu jumladan:	
Joriy xarajatlar	1,566.1
Shundan:	
Rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	910.4
Qishloq xo‘jaligida suvni tejovchi texnologiyalarni joriy etish uchun subsidiyalar	55.0
Qishloq xo‘jaligi yerlarining me’yoriy qiymatini aniqlash va qayta baholash, tuproq auditini o‘tkazish va tuproq xaritalarini tuzatish, sug‘oriladigan yerlarda tuproq agrokimyoviy tadqiqotlarini o‘tkazish, agrokimyoviy kartogrammalarni yaratish va tuproq (yer) monitoringini o‘tkazish xarajatlari.	85.0

Ko’rsatkichlar	Miqdor
Pilla qayta ishlovchi va pilla urug‘i ishlab chiqaruvchilarga ular tomonidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri pilla yetishtiruvchi fermerlarga yetkazib berilgan har bir quti ipak qurti urug‘i uchun subsidiyalar	56.0
Yaylovlarda shaxta va vertikal quduqlar va nasos stansiyalarini qurish va rekonstruksiya qilish xarajatlarining bir qismini qoplash uchun subsidiyalar	21.0
Chorvachilik subyektlariga eksport qilinadigan qoramol va qoramol terisi uchun subsidiyalar	3.0
QQS to‘lovchilari bo‘lgan chorvachilik, parrandachilik va baliqchilik xo‘jaliklari tomonidan yetishtiriladigan va sotiladigan mahsulotlar uchun subsidiyalar	200.0
Uy hayvonlari uchun emlash xarajatlari	140.0
Chorvachilik xo‘jaliklarining xorijdan olib kelingan naslli qoramollar, qo‘y va echkilar, chorva mollari va jo‘jalarini sotib olish xarajatlarining bir qismini qoplash uchun subsidiyalar	125.0
Chigirtka va zararkunandalarga qarshi kurash va ekinlarni favqulodda himoya qilish bilan bog'liq xarajatlar	50.0
Qishloq xo'jaligi maqsadlari uchun yerlarni ro'yxatga olish xarajatlari	31.0
Respublika hududida gidrografik obyektlarni raqamlashtirish va elektron xaritalarni yaratish xarajatlari	14.0
Tut kuyalariga qarshi kurash choralari uchun xarajatlar	16.0
Qoraqalpog‘iston Respublikasi qishloq xo‘jaligi korxonalarini lazer qurilmasi bilan tekislash agregatlari bilan ta’minlash uchun subsidiyalar	10.7
Qayta tiklanadigan energiya manbalari va don ekinlarini sug'orish uchun ko'chma generatorlar kabi uskunalar narxining bir qismini qoplash uchun subsidiyalar	5.0
Quruq va yaylovlarda tomchilatib sug‘orish texnologiyasini joriy etish xarajatlari	0.5
Tuproqdagi gumus miqdorini oshirish xarajatlarining bir qismini qoplash uchun subsidiyalar	88.2
Eksport qilinadigan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishda biologik himoya usullarini qo'llash xarajatlarining bir qismini qoplash uchun subsidiyalar	10.0
Ob'ektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	
Bog‘dorchilik va issiqxonalarni rivojlantirish jamg‘armasiga o‘tkazmalar	150.0

Birlik: mlrd. UZS

Manba: O‘zbekiston Respublikasining 2024-yilgi Davlat byudjeti to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Qonuni[42]

Keyingi besh yil uchun ustuvor investitsiyalar va tegishli moliyalashtirish talablarini tahlil qilgan PVS GAP tahlili (2018), VCRQ uchun zarur yillik byudjet umumiy milliy yillik byudjetning 0,1 foizini tashkil etishini taxmin qildi[43]. Baholash zarur xarajatlar moddalarini, shu jumladan moddiy va nomoddiy qo'yilmalar, ish haqi va iste'mol qilinadigan resurslarni jamlash yo'li bilan amalga oshirildi.

Boshqa tomondan, VCRQ yillik byudjeti milliy byudjetning 0,17% ni tashkil etgan (PVS GAP tahlili vaqtida). PVS GAP tahlili shuni ko'rsatdiki, budjetdan ajratilgan mablag' sezilarli bo'lib ko'rinsa-da, veterinariya xizmatining narxi O'zbekiston milliy yalpi ichki mahsulotining atigi 0,05 foizini tashkil etib yetarli deb hisoblanmagan[44]. Rivojlanish bo‘yicha hamkorlar hisobotlarida veterinariya xizmatlari uchun yetarli darajada byudjet ajratilmagani, masalan, infratuzilma va jihozlarning yetarli emasligi hamda masofaviy veterinariya idoralarini qo‘llab-quvvatlash uchun davlat byudjetining yo‘qligi ko‘pincha qayd etilgan.

[42] Manba: https://lex.uz/en/docs/-6707765#

[43] Butunjahon hayvonlar salomatligi tashkiloti (WOAH) “OIE PVS Gap Tahliliy Hisoboti – O’zbekiston, (2018)

[44] PVS GAP tahlili missiyasi yuborilgan paytdagi raqamlarga asoslanib.

3.8 Chorvachilik sohasida gender yondashuvi

3.8.1 O‘zbekistonda gender tenglik siyosati

(1) O‘zbekiston Respublikasida 2030-yilgacha gender tengligiga erishish strategiyasi

2021-yilda O‘zbekiston hukumati tomonidan 2030-yilgacha O‘zbekistonda gender tengligiga erishish bo‘yicha “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida gender tengligiga erishish strategiyasi” tasdiqlandi, Strategiyada kompleks dasturlar va maqsadli ko‘rsatkichlar ishlab chiqilib, xotin-qizlar uchun teng huquq va imkoniyatlarga alohida e’tibor qaratilgan. erkaklar “mamlakatda ayollar tadbirkorligini rivojlantirish, ayollarning imkoniyatlarini kengaytirish kredit olish, yer va mulkka egalik qilish” va “iqtisodiyot va pul-kredit siyosatining turli yo‘nalishlarida, shuningdek, baliqchilik, o‘rmon xo‘jaligi, qishloq xo‘jaligining rahbarlik lavozimlarida ishlaydigan ayollar sonini ko‘paytirish”.

Yuqorida aytib o'tilgan Strategiyadagi maqsadli ko'rsatkichlardan Loyiha bilan bog'liq ayrim ko'rsatkichlar quyidagi jadvalda keltirilgan.

Bu ko‘rsatkichlar orasida fan, muhandislik, ishlab chiqarish va qurilish yo‘nalishlarida bitiruvchi qizlarning ulushi juda past. Biroq, oliy o'quv yurtlarida ishlaydiganlar orasida fan bo'yicha DSc darajasiga ega bo'lganlar 20% va ayollar o'qituvchilari 40% ni tashkil qiladi. Ya’ni, xotin-qizlarning ilm-fan sohasida tadqiqot yoki ta’lim bilan shug‘ullanishi uchun yuqori to‘siqlar yo‘q.

Boshqa tomondan, ayollar tomonidan boshqariladigan kompaniyalar ulushi qishloq joylarida atigi 3 foizni tashkil etadi. Vaholanki, yakka tartibdagi tadbirkorlar orasida xotin-qizlar ulushi 35 foizni tashkil etib, ular tadbirkor sifatida o‘z o‘rniga ega bo‘layotganidan dalolatdir.

Jadval 3-16 O‘zbekiston Respublikasida 2030 yilgacha gender tengligiga erishishning maqsadli ko‘rsatkichlari

Ko’rsatkich	Joriy Holat	Oraliq ko’rsatkich			Maqsadli ko’rsatkich
		2022	2025	2027	2030
Ilmiy, muhandislik, ishlab chiqarish va qurilish sohalari bitiruvchilari orasida ayollar ulushi	6%	7%	8%	9%	10%
Fan doktori (DSc) darajasiga ega ayollar soni	271	450	650	950	1,400
Fan doktori (DSc) darajasiga ega erkaklar soni	1,052	1,350	1,600	2,100	2,750
Oliy ta’lim muassasalari o‘qituvchilari orasida ayollar ulushi	40%	42%	45%	47%	50%
Qishloq xo‘jaligi, sanoat va xizmat ko‘rsatish sohalarida band bo‘lgan ayollar ulushi	23%	25%	27%	30%	35%
Shahardagi ayollarga tegishli firmalarning ulushi	7%	9%	11%	13%	15%
Qishloq joylarda ayollarga tegishli firmalarning ulushi	3%	4%	5%	6%	7%
Yakka tartibdagi tadbirkorlar orasida ayollar	35%	36%	37%	38%	40%

ulushi					
Mobil telefonga ega bo'lgan ayollar ulushi	62%	63%	65%	67%	70%
Mobil telefonga ega bo'lgan erkaklar ulushi	78%	79%	81%	83%	85%

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 28.05.2021 yildagi SQ-297-IV-son qarori 3-ilovadan qisman ko‘chirildi.

Strategiyaga ko‘ra, parlamentda ayollar ulushi 37 foizga, tadbirkor ayollar ulushi esa 27 foizga yetdi. O‘zbekiston hukumati tomonidan 224 ming nafardan ortiq xotin-qizlarga 6,9 trillion so‘m, ya’ni tadbirkor ayollarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida har bir ayolga o‘rtacha 31 million so‘m imtiyozli kreditlar ajratildi.

(2) Gender tengligi bilan bog'liq huquqiy va qo'llab-quvvatlash asoslari

“Ayollar, biznes va qonun” (Jahon banki, 2024 yil) hisoboti 190 mamlakat va mintaqalarda huquqiy asoslar va qo‘llab-quvvatlovchi asoslar uchun 70 ta savol berish orqali ayollarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirishdagi to‘siqlarni aniqladi.

Hisobotda aytilishicha, O‘zbekistonda erkaklar va ayollar uchun teng haq to‘lash, ayollarning mulkiy va meros huquqlari, tadbirkor ayollarni qo‘llab-quvvatlash tizimlari bilan bog‘liq qonunlar qabul qilingan. Boshqa tomondan, hisobot uydagi zo'ravonlik va jinsiy zo'ravonlikning oldini olish kabi ayollar xavfsizligi uchun qonunchilik bazasi yetarli emas degan xulosaga keldi.[45]. “Ayollar, biznes va qonun” natijalari quyidagi jadvalda jamlangan:

Jadval 3-17 O'zbekistondagi huquqiy va yordamchi asoslar ma'lumotlari

Savol	Javob	Manba
Oilaviy zo'ravonlik haqida qonun bormi?	Yo’q	
Jinsiy zo'ravonlik bo'yicha keng qamrovli qonunchilik bormi?	Yo’q	
Ayol erkakka o'xshab ishga kirishi mumkinmi?	Ha	Oila kodeksi, 2, 19 va 22-moddalar
Qonun ishga joylashishda jinsga qarab kamsitishni taqiqlaydimi?	Ha	Mehnat kodeksi, 4-modda.
Qonun teng qiymatdagi ish uchun teng haq to'lashni talab qiladimi?	Ha	Mehnat kodeksi 244 va 248-moddalar
Ayol ham xuddi erkak kabi "uy boshlig'i" yoki "oila boshlig'i" bo'la oladimi?	Ha	Oila kodeksi 2 va 19-moddalar
Ayol ham erkak kabi tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi mumkinmi?	Ha	Oila kodeksi 2, 19 va 22-moddalar; Fuqarolik kodeksi. 22-modda; Yuridik shaxslarni davlat ro'yxatidan o'tkazish to'g'risidagi qaror, 2-bob
Qonun jinsga qarab kredit olishda kamsitishni taqiqlaydimi?	Ha	Erkaklar va ayollarning teng huquq va imkoniyatlarining kafolatlari to'g'risidagi qonun, 20-modda
Erkaklar va ayollar ko'chmas mulkka, shu jumladan yerga teng ma'muriy huquq va egalik huquqiga egami?	Ha	Oila kodeksi. 24-modda; Yer kodeksi 17 va 42-moddalar
Jinsiy zo'ravonlik holatlari uchun maxsus tartiblar bormi?	Yo’q	
Ayollarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi kurash bo'yicha milliy xizmatlar, rejalar va dasturlarni monitoring qilish va	Ha	Bandlik va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi huzuridagi Oila va ayollar masalalari qo‘mitasi

[45] “O‘zbekiston Respublikasining 02.09.2019 yil 561-sonli “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonunida “Mahalliy davlat hokimiyati organlari mulk shaklidan qat’i nazar, tashkilotlarda tazyiq va zo‘ravonlik holatlarining oldini olish maqsadida va ish joylarida ayollarni suiiste'mol qilish va xotin-qizlar bilan munosabatlar madaniyatini oshirishga qaratilgan profilaktika tadbirlarini o‘tkazishi shart.Shunga qaramasdan yuqoridagi "Ayollar, biznes va qonun"da "tegishli qoidalar yo'q" deb topildi”.

Savol	Javob	Manba
amalga oshirish uchun mas'ul davlat organi bormi?		
Hukumat ishga qabul qilishda jinsga qarab kamsitmaslik bo'yicha yo'riqnomalarni chop etganmi?	Yo’q	
Ish haqining shaffofligini oshirish choralari yoki gender bo'lmagan ish haqini ta'minlash mexanizmlari mavjudmi?	Yo’q	
Turli sohalarda yoki tarmoqlarda bandlik bo'yicha jins bo'yicha ajratilgan ma'lumotlar hech bo'lmaganda har yili nashr etiladimi?	Ha	Statistika agentligi: Iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha jami bandlikdagi ayollar ulushi
Ishbilarmonlik faoliyati, tadbirkorlik yoki ayollarga tegishli bizneslar bo'yicha jins bo'yicha ajratilgan ma'lumotlar muntazam ravishda chop etiladimi?	Ha	O‘zbekiston Statistika agentligi
Ayollarning moliyaviy xizmatlardan foydalanishiga qaratilgan milliy hukumatning hozirgi rejasi yoki strategiyasi bormi?	Ha	2021-2023 yillarga mo'ljallangan moliyaviy integratsiyani oshirish milliy strategiyasi; O'zbekistonda 2030 yilgacha gender tengligiga erishish strategiyasi, 4-bob

Manba: Jahon banki 2024, qisman “Ayollar, biznes va qonun, O‘zbekiston”dan ko‘chirildi

Yuqorida tilga olingan savollardan tashqari, tadqiqotchilar Toshkentda bir qator suhbatlar o‘tkazdilar. Suhbatdoshlarning 57 foizi “Ayollar aslida gender zo‘ravonligidan xolimi?” degan savolga salbiy javob bergan. Ularning 29 foizi “Ayollar va erkaklar bir xil qiymatdagi ish uchun bir xil maosh oladimi?” degan savolga javob berishdi. Boshqa tomondan, ular “Erkaklar va ayollar haqiqatda kredit olish imkoniyati tengmi?” va “Ayollar tadbirkorlik faoliyatini boshlash va yuritishda erkaklar bilan bir xil imkoniyatlarga egami?” degan savollarga ijobiy javob berishdi.

3.8.2 O‘zbekistonda gender tenglik siyosati

O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligida, jumladan, chorvachilikda band bo‘lgan aholining nisbati quyidagi rasmda ko‘rsatilganidek, 28 foizni tashkil etadi va erkaklar va ayollar soni bo‘yicha deyarli farq yo‘q. Shuningdek, mahalliy davlat hokimiyati organlari va moliya institutlaridagi erkak va ayol xodimlarning foiz nisbatida katta farqlar yo‘q. Boshqa tomondan, qurilish, transport va aloqa sanoatida erkaklar bandligi nisbati juda yuqori, ayollar bandligi esa sog'liqni saqlash va ta'lim sohalarida yuqori. Bu shuni ko'rsatadiki, sohaga qarab erkaklar va ayollar o'rtasidagi rollarda sezilarli farqlar mavjud. Bu qisman fan, muhandislik, ishlab chiqarish va qurilish sohalarida bitiruvchilarning past foizi bilan bog'liq.

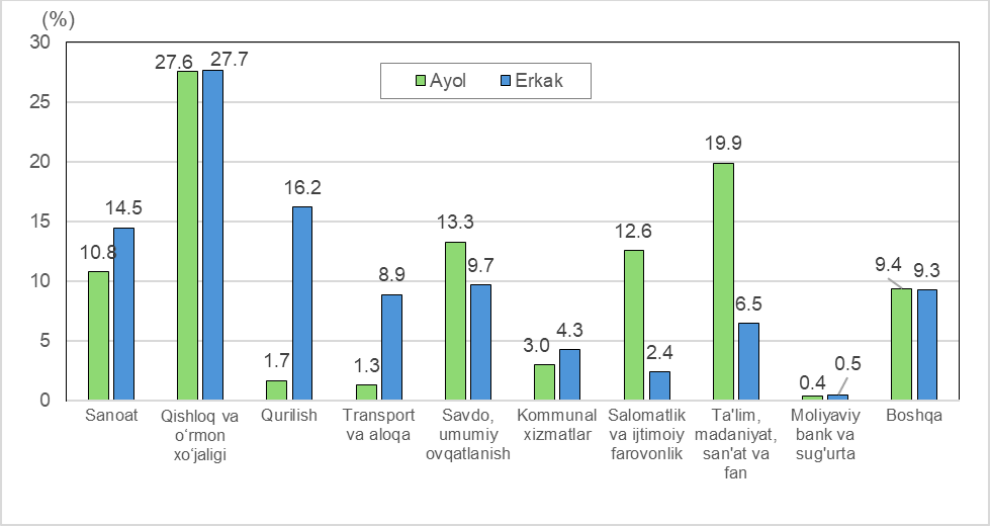

Shakl 3-3 Soha va jins bo'yicha xodimlar soni

Eslatma: Raqamlar (%) har bir sektordagi xodimlarning jins bo'yicha nisbatini ko'rsatadi.

Manba: So‘rov guruhi tomonidan “O‘zbekiston Country Gender Baholash Yangilanishi” asosida tayyorlangan, OTB, 2018 yil dekabr

Qishloq xo‘jaligida mehnat qilayotgan erkak va ayolning foiz nisbati quyidagi rasmda ko‘rsatilganidek, deyarli bir xil. Biroq, atigi 5% bo'lgan sektorda ayollar egalarining nisbati juda past. Oziq-ovqat sanoatida tadbirkor ayollarning nisbati ham juda past, 9%. Chorvachilik fermer xo'jaliklari, ishlab chiqarish va qayta ishlash korxonalari egalari ayollarning ulushi ham past ekanligi taxmin qilinmoqda.

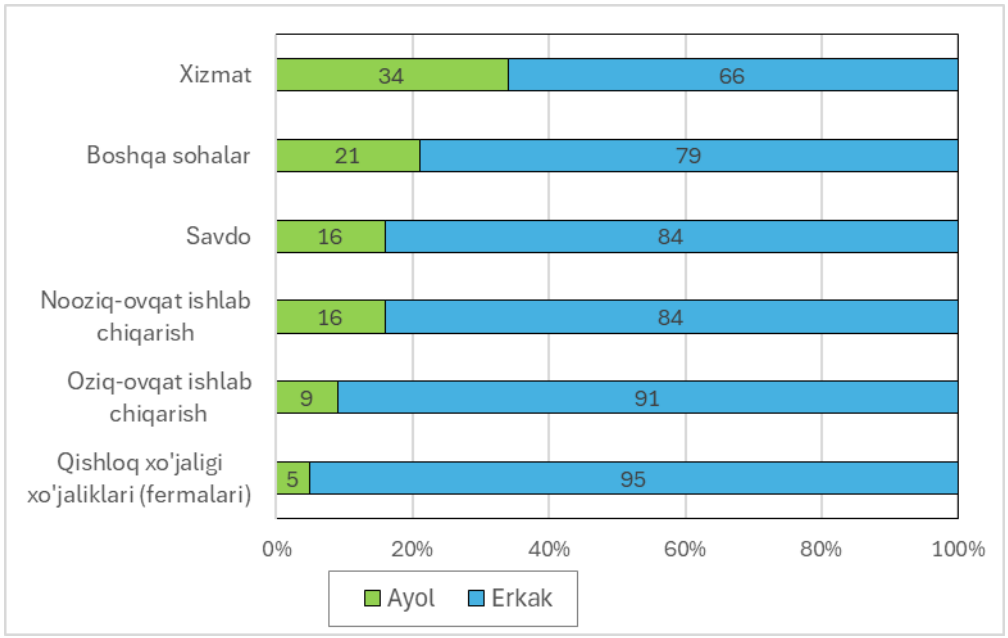

Shakl 3-4 Sektorlar bo'yicha erkak va ayol biznes egalarining ulushi

Manba: “Yangilangan O‘zbekiston Gender Baholashi”, OTB, 2018 yil dekabr

3.8.3 O‘zbekistonda chorvachilik sektoridagi gender vaziyati

O‘zbekistonda ayollarning qishloq xo‘jaligi va chorvachilikdagi ishtiroki nisbatan cheklangan. Umuman olganda, fermer xo‘jaliklari egalari va xususiy fermer xo‘jaliklari rahbarlari respublikada atigi 4 foizni[46] tashkil etadi. Rasmiy faoliyatdan tashqari, O‘zbekistonning qishloq joylarida ko‘pchilik oilalar chorva mollarini saqlaydi. Biroq, erkaklar va ayollarning vazifalari farq qiladi. Erkaklar asosan chorva mollarini sotish, so‘yish va ko‘paytirish bilan shug‘ullansa, ayollar odatda mol boqish, oziqlantirish, sog‘ish va sut mahsulotlarini tayyorlash, shuningdek, sut va tuxum kabi ortiqcha mahsulotlarni norasmiy sotish bilan band bo‘ladi. Oila boshliqlari ko‘pincha erkaklar bo‘lib, ular daromaddan foydalanish haqida qaror qabul qiladi, ayollarning esa biznesni boshqarishda ishtirok etish imkoniyatlari cheklangan.

Ushbu so'rovning fermer xo'jaliklarini iqtisodiy o'rganishda So'rov guruhi gender bilan bog'liq muammolarni ham ko'rib chiqdi. Ko'rib chiqish natijalari "4.9 Chorvachilik sektorida gender so'rovi natijalari"da jamlangan.

Ayol tadbirkorlarga kredit kerak bo‘lganda, ular odatda "Ijtimoiy kreditlar"dan foydalanadi. Bu moliyaviy mahsulot oddiy kreditlarga qaraganda kichikroq miqdorlarni taklif qiladi. "Ijtimoiy kredit" taklif qiladigan summa ko‘pchilik ayol tadbirkorlar uchun hamon katta hisoblanadi va ular tijorat banklariga kredit so‘rab murojaat qilishdan cho‘chiydi. Tadqiqot guruhi bu sohada muvaffaqiyatli ayol tadbirkorlarni aniqlash qiyin ekanligini ta’kidladi, chunki chorvachilik sohasida ayollarning ishtiroki cheklangan[47].

Dala darajasidan farqli o‘laroq, veterinariya va chorvachilik sohasidagi ilmiy-tadqiqot institutlari, universitetlar va laboratoriyalarda ma’lum miqdordagi ayollar faoliyat yuritgan. Quyidagi jadvalda bunday muassasalardagi talabalar va xodimlarning jins bo‘yicha taqsimoti ko‘rsatilgan. Umuman olganda, universitetlarning bakalavriat va magistratura bosqichlarida o‘qiyotgan talabalarning ko‘pchiligi erkaklar hisoblanadi. Biroq, o‘qituvchilar va doktorantlarning umumiy sonining uchdan bir qismini ayollar tashkil etadi. Bundan tashqari, laboratoriyalar va ilmiy-tadqiqot institutlaridagi xodimlarning aksariyati ayollardir. Bu holat, ehtimol, ayollar uchun dalada yoki ochiq havoda ishlash qiyinroq bo‘lganligi va ular ilmiy-tadqiqot institutlaridagi kabi yopiq binolarda ishlashni afzal ko‘rishlari bilan bog‘liq bo‘lsa kerak.

Jadval 3-18 Chorvachilik va veterinariyaga oid institut yoki laboratoriyalarda gender tengligini ta’minlash

Tashkilotning nomi	Erkaklar	Ayollar
Samarqand davlat veterinariya meditsina chorvachilik va biotexnologiya universiteti talabalari soni	Bakalavr darajasi: 338 Magistr darajasi: 82 PhD darajasi: 9	Bakalavr darajasi: 62 (16%) Magistr darajasi: 11 (12%) PhD darajasi: 4 (31%)
Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetida xodimlar soni (professor-laborantlar bilan birga)	267	154 (37%)
Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va	96	54 (36%)

[46] Manba: FAO, O‘zbekistonda gender, qishloq xo‘jaligi va qishloq taraqqiyoti (2019)
[47] Manba: Ishbilarmon ayollar uyushmasi vakillari bilan suhbat

Tashkilotning nomi	Erkaklar	Ayollar
biotexnologiya universiteti Toshkent filiali talabalari soni (faqat bakalavrlar uchun)		
Samarqand davlat veterinariya meditsina chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Toshkent filiali xodimlari soni	15	5 (25%)
Respublika hayvonlar kasalliklari tashxisi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazi xodimlarining soni	38	58 (60%)
Veterinariya ilmiy-tadqiqot institutidagi xodimlar soni (Samarqand)	61	42 (41%)

Eslatma: Qavs ichidagi raqamlar ayollar sonining umumiy songa nisbatini ifodalaydi.

Manba: JICA, "Rivojlanayotgan mamlakatlarda veterinariya ta'limi bo'yicha ma'lumot to'plash tadqiqoti (universitet ta'limi/aspirantura ta'limi)," 2022.

VCRQ ofislarida ayol xodimlar soni laboratoriyalar yoki ilmiy-tadqiqot institutlariga nisbatan ancha kam. VCRQ gender bo'yicha mutaxassisining ma'lumotiga ko'ra, tashkilotning bosh ofisidagi 100 nafar xodimdan faqat oltitasi ayol mutaxassislar bo'lib, ulardan ikkitasi rahbarlik lavozimlarini egallaydi. Hozirgi kunda VCRQ gender eksperti ayol xodimlar o'rtasida o'zaro muloqotni rivojlantirish hamda ular fikrlari va tajribalari bilan almashishlari uchun bir qator seminarlar tashkil etmoqda.

3.8.4 "Ishbilarmon ayollar uyushmasi"ning faoliyati

"Ishbilarmon ayollar uyushmasi" 30 yillik tarixga ega nodavlat notijorat tashkilot (NNT) hisoblanadi. Uning Toshkent shahridagi bosh qarorgohi bilan bir qatorda, butun mamlakat bo'ylab viloyat va tuman darajasida 82 ta filiali mavjud. Bosh qarorgohda o'n nafar xodim faoliyat yuritsa, har bir filialda uch nafar xodim ishlaydi. Uyushma Jahon banki va Amerika Qo'shma Shtatlari Xalqaro taraqqiyot agentligi (USAID) moliyaviy ko'magida ayol tadbirkorlar uchun biznes-rejalar tayyorlash va pilot loyihalarni amalga oshirish bo'yicha o'quv dasturlarini tashkil etishda boy tajribaga ega.

Ulardan biri, Farg'ona viloyatida Uyushma tomonidan ayollar uchun amalga oshirilgan qiymat zanjirini rivojlantirish loyihasi muvaffaqiyatli misol hisoblanadi. Loyiha boshlanishidan oldin, hududdagi ayollar marketing haqida tasavvurga ega emas va o'z mahsulotlarini qayerda va qanday sotishni bilmas edilar. Bu vaziyatni hal qilish uchun, taxminan 2500 nafar ayol, shu jumladan chorvachilik sohasida ishlaydigan 200 ga yaqin ayol uchun marketing va biznes-rejalashtirish bo'yicha o'quv dasturi tashkil etildi. O'quvdan so'ng, ishtirokchilar o'z qiziqishlariga asoslangan holda bizneslarini yo'lga qo'yishdi. Ba'zilari atrofdagi sut ishlab chiqaruvchilardan sut yig'ib, uni Nestléga sotishni boshladilar. Boshqa ayol tadbirkorlar esa pishloq tayyorlash va sotish bilan shug'ullana boshladilar. Bu shuni ko'rsatadiki, tadbirkorlik fikrlashini rivojlantirish uchun o'tkazilgan marketing treninglari ayol tadbirkorlar uchun samarali bo'lib chiqdi.

3.8.5 O'zbekistonning "Qishloq xo'jaligi sohasi ayollari" uyushmasi faoliyati

O'zbekistonning "Qishloq xo'jaligi sohasi ayollari" uyushmasi 2019-yilda Qishloq xo'jaligi vazirligi tomonidan tashkil etilgan NNT. Hozirgi kunda uyushmada 150 nafar xodim faoliyat yuritmoqda, ularning 7-8 nafari zooinjenerlap va 5 nafari veterinarlardir. Bundan tashqari, uyushma iqtisodiyot va ekologiya

sohasidagi boshqa mutaxassislar bilan ham hamkorlik aloqalarini o‘rnatgan. Ushbu tashkilotning asosiy faoliyati ayol fermerlarga texnik yordam ko‘rsatishdan iborat.

Toshkent viloyatida Uyushma tomonidan 150 ga yaqin chorvador ayollar, asosan kichik ishlab chiqaruvchilar uchun bir qator o‘quv mashg‘ulotlari tashkil etildi. O‘quv dasturi chorvachilik, sut sog‘ish, sovutish texnikasi, qayta ishlash va qiymat zanjirini rivojlantirish uchun marketing mavzularini qamrab oldi. Treningdan oldin ham bunday ishlab chiqaruvchi ayollar oddiy qayta ishlash uskunalaridan foydalanganlar, biroq ularning gigiyenik boshqaruvi yetarli darajada bo‘lmagan. Ma’lum qilinishicha, mashg‘ulotlardan so‘ng qayta ishlashdagi sanitariya sharoitlari sezilarli darajada yaxshilangan. Bundan tashqari, yirik korxonalarni boshqargan besh nafar ishtirokchi BMTTDdan yangi muzlatkichlar, sariyog‘ ishlab chiqarish mashinalari, qadoqlash uskunalari va separatorlar o‘rnatish uchun mablag‘ oldi. Ushbu uskunalar kuniga 400 litr sut ishlab chiqarish quvvatiga ega bo‘lib, bir nafar fermer ayol bu miqdordagi sut ishlab chiqarishga erishdi. Boshqa fermer ayollar esa bolalar bog‘chalari bilan o‘z sutini sotish bo‘yicha shartnomalar tuzdilar. Ba’zi kichik sut ishlab chiqaruvchi ayollar yuqorida aytib o‘tilgan yirik fermerlarga sut yetkazib berishni boshlagani sababli, trening kichik sut ishlab chiqaruvchi ayollarni sut mahsulotlari qiymat zanjiriga jalb qilishda ham yordam berdi.

3.8.6 Jahon bankining gender masalalarini asosiy yo‘nalishga aylantirish bo‘yicha tashabbuslari[48]

Jahon banki o‘zining chorvachilik sohasini rivojlantirish loyihasida ayollarning bu sohaga moliyaviy kirishini rag‘batlantirish maqsadida turli tashabbuslar, o‘quv dasturlari, siyosiy muloqotlar va qo‘llab-quvvatlash choralarini amalga oshirdi. Biroq, loyihadan foydalangan ayollar ulushi ko‘zlangan 20 foiz o‘rniga atigi 13 foizni tashkil etdi. Loyiha doirasida texnik xizmatlardan foydalangan fermer ayollar ulushi esa belgilangan 40 foiz o‘rniga taxminan 25 foizni tashkil etdi.

Loyihada ta’lim olgan 843 kishidan faqatgina 92 nafari ayollar edi. Ayollar ishtirokining pastligi sababi aniq emas, biroq bu Markaziy Osiyo mamlakatlaridagi qishloq sharoitlari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shunday bo‘lsa-da, oraliq baholashdan so‘ng, axborot kampaniyalari, Yevropa Ittifoqi tomonidan moliyalashtirilgan tadbirlar hamda Tadbirkor ayollar uyushmasi va Mahalla va oila ishlari vazirligi bilan yaqinroq hamkorlik tufayli loyihadan foydalanuvchi ayollar soni ortdi.

3.8.7 OTBning gender tengligini ta’minlashdagi tashabbuslari[49]

OTB tomonidan moliyalashtiriladigan "Chorvachilikda qiymat zanjirini rivojlantirish" loyihasida (2020-2024 yillar PIUning gender bo‘yicha mutaxassisi IMIlar uchun gender tenglik bo‘yicha xabardorlik dasturini o‘tkazdi. Shundan so‘ng, IMI lar potensial mijozlar uchun seminarlar tashkil etib, ularga hokimiyat tomonidan tavsiya etilgan ayol fermerlarni taklif qildilar. Seminarda IMIlar ishtirokchilarga xodimlarning

[48] Manba: Jahon banki, Chorvachilik sektorini rivojlantirish loyihasi bo‘yicha amalga oshirish yakunlari va natijalar hisoboti, 2022-yil

[49] Manba: VCRQ PIU a’zosi bo‘lgan gender va ijtimoiy masalalar bo‘yicha ekspert

kamida 30 foizi ayollardan iborat bo‘lishi zarurligini tushuntirdilar.

2024-yil iyul oyiga kelib, bir qator ko‘rsatkichlar bo‘yicha monitoring natijalari to‘plangan bo‘lib, asosiy natijalar quyidagi jadvalda aks ettirilgan:

Jadval 3-19 OTBning chorvachilik qiymat zanjiri loyihalarida genderlashtirish bo‘yicha monitoring natijalari

Faoliyat	Ko’rsatkich	2024-yil iyul holatiga ko‘ra
Ayol tadbirkorlarga tegishli ishlab chiqaruvchilar va agrobiznes korxonalariga kichik kreditlar berish	Sub-kreditlarning kamida 5 foizi miqdorida ayollarga tegishli chorvachilik ishlab chiqaruvchilari va agrobiznes korxonalari mavjud (2019-yil boshlang‘ich ko‘rsatkichiga ko‘ra 0% edi)	Erishildi Chorvachilik sohasida jami 639 ta kichik loyiha mavjud. Shundan 68 tasi, ya’ni 11 foizi, ayollar egalik qilgan chorvachilik va agrobiznes korxonalariga tegishli. Bular orasida 43 tasi qoramol sotib olish, 12 tasi qo‘y va echki xarid qilish, 3 tasi quyonchilik, 3 tasi parrandachilik, 1 tasi qishloq xo‘jaligi texnikasini o‘rnatish, 2 tasi baliqchilik, 1 tasi sut qayta ishlash, 2 tasi go‘sht qayta ishlash va 1 tasi jun qayta ishlash kichik loyihalaridan iborat. *Eslatma: korxona egasi ayol bo‘lsa ham, uning faoliyatini eri boshqarishi mumkin.
IMI tomonidan moliyalashtiriladigan kichik loyihalarda ayol xodimlarni ishga jalb etish	Kichik loyiha ishchilarining kamida 30 foizi ayol xodimlar va yaqin atrofdagi ayol ishchilardan iborat. (2019-yilgi ko‘rsatkich 5 foiz bo‘lgan)	Erishildi Umuman olganda, moliyalashtirilgan kichik loyihalar doirasida 6668 ta ish o‘rni yaratilgan bo‘lib, ularning 2166 tasi (32,5 foizi) ayollarga tegishli. Ayol xodimlar asosan qoramol xarid qilish kichik loyihalarida sigirlarni sog‘ish, sut mahsulotlarini qayta ishlash kichik loyihalarida mahsulotlarni qadoqlash, quyonchilik kichik loyihalarida quyonlarni parvarish qilish, hamda parrandachilik va ozuqa ishlab chiqarish kichik loyihalarida tuxum va ozuqa tayyorlash bilan shug‘ullanadilar.
Potensial kichik qarz oluvchilarga kichik qarz hujjatlarini tayyorlashda yordam ko‘rsatish	Har bir IMI potensial subqarz oluvchilar uchun subqarz hujjatlarini tayyorlash bo‘yicha kamida ikkita o‘quv mashg‘uloti o‘tkazishi lozim (har bir IMI uchun kamida 30 nafar ishtirokchi, ularning kamida 30 foizi ayollar bo‘lishi kerak) (2019-yil boshlang‘ich ko‘rsatkichi 0 foiz)	Erishildi Ipoteka Bank: jami 70 nafar ishtirokchi, jumladan 23 nafar ayol (31%) uchun 2 ta o‘quv mashg‘uloti o‘tkazildi. Mikrokreditbank: jami 60 nafar ishtirokchi, shundan 18 nafar ayol (30%) ishtirok etgan 2 ta o‘quv mashg‘uloti tashkil etildi. Qishloq Qurilish Bank: jami 100 nafar ishtirokchi, ularning 40 nafari (40%) ayollar bo‘lgan 2 ta o‘quv mashg‘uloti o‘tkazildi. Turonbank: jami 62 nafar ishtirokchi, jumladan 20 nafar ayol (30%) qatnashgan 2 ta o‘quv mashg‘uloti amalga oshirildi. Xalq Banki: jami 116 nafar ishtirokchi, shundan 51 nafari ayol (43%) bo‘lgan 2 ta o‘quv mashg‘uloti tashkil qilindi. SQB: jami 62 nafar ishtirokchi, jumladan 19 nafar ayol (30%) qatnashgan 2 ta trening mashg‘ulotini o‘tkazildi. Barcha (IMI)lar allaqachon o‘z maqsadlariga erishdi
Davlat va xususiy veterinariya xizmati mutaxassislari uchun	Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetida veterinariya	Davom etayotgan Samarqand viloyatidagi Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va biotexnologiyalar

Faoliyat	Ko’rsatkich	2024-yil iyul holatiga ko‘ra
malaka oshirish mashg‘ulotlarini tashkil etish.	shifokorlari uchun uzluksiz ta’lim dasturi tashkil etilgan bo‘lib, ushbu dastur bo‘yicha kamida 500 nafar veterinariya shifokori tayyorlandi, ulardan kamida 150 nafari ayollardir. (2019-yilda 0, bu yangi tashabbus sifatida ko'zda tutilgan).	universitetida veterinariya shifokorlari uchun uzluksiz ta’lim dasturi tashkil etilib, shu kunga qadar dastur doirasida 241 nafar veterinariya mutaxassisi malaka oshirgan bo‘lsa, shundan 45 nafari ayollardir. 2024 yil oxiriga qadar yana 500 dan ortiq veterinariya mutaxassisi tayyorlanishi ko‘zda tutilmoqda.
Namunaviy xususiy veterinarlik xizmatlarini tashkil etish.	Namunaviy xususiy veterinariya xizmatlari tashkil etilib, kamida 150 ta chorvachilik mahsuloti ishlab chiqaruvchi va/yoki qayta ishlovchilarga xizmat ko‘rsatadi. Bular orasida kamida 45 tasi ayollarga tegishli chorvachilik fermalari va/yoki qayta ishlash korxonalari bo‘ladi. Bu loyiha doirasida sinovdan o‘tkazilib, keyinchalik keng joriy qilinadigan xususiy veterinariya xizmatlaridan foydalanishni ta’minlashga qaratilgan. (Boshlang‘ich ko‘rsatkich nolga teng).	Davom etayotgan Namunaviy xususiy veterinariya xizmati amaliyoti yo‘lga qo‘yildi va 36 ta chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchi hamda qayta ishlovchilarga xizmat ko‘rsatildi. Ularning 12 tasi ayollar egalik qilgan fermer xo‘jaliklari va qayta ishlash korxonalaridir.

Manba: So'rov guruhi tomonidan VCRQ PIU a'zosining gender bo'yicha mutaxassisi tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlar asosida tayyorlangan

Yuqoridagi jadvalda ko‘rsatilganidek, veterinariya xizmatlarini ko‘rsatish darajasiga hali to‘liq erishilmagan bo‘lsa-da, ayol subqarz oluvchilar soni, ayol xodimlar va kredit hujjatlarini tayyorlashda ishtirok etgan ayollar soni kabi boshqa ko‘rsatkichlar bo‘yicha rejalashtirilgan natijalarga erishildi. Shuni ta’kidlash kerakki, ba’zi hollarda ayollarga tegishli korxonalarni amalda ularning erlari boshqarishi mumkin va bu raqamlar haqiqiy holatni to‘liq aks ettirmasligi mumkin. Shunga qaramay, O‘zbekistonda gender tengligini ta’minlash g‘oyasi avvalgiga nisbatan keng tarqalmoqda va jamiyat tomonidan qabul qilinmoqda. Hatto an’anaviy qarashlarni qo‘llab-quvvatlovchi erkaklar ham ijtimoiy o‘zgarishlar tufayli bu tendensiyani tan olishga majbur bo‘lmoqdalar.

4. O'zbekistonda chorvachilik sektori qiymat zanjiri, chorva mollari yetishtiruvchilari va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalar haqida umumiy ma'lumot

4.1 Chorvachilik sektori uchun ichki va xalqaro bozorlar

O‘zbekistonda chorvachilik qishloq xo‘jaligining eng samarali tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Uning ichki talabi jadal o'sib borayotgani sababli, ichki bozor salohiyati ham yuqori deb hisoblanadi. Shu bilan birga, ishlab chiqarishning katta qismi mamlakat ichkarisida iste'mol qilinadi va faqat kichik bir qismi eksport qilinadi. Shunga ko‘ra, milliy talabni qondirish uchun ichki bozorda chorvachilik mahsulotlari bilan barqaror ta’minlash ustuvor vazifa hisoblanadi. So'nggi tartibga solishning bekor qilinishi tufayli chorvachilik mahsulotlarini eksport qilish o'sishi kutilmoqda. Jahon oziq-ovqat xavfsizligi standartlariga mos keladigan xalqaro sertifikatlangan inspeksiya tizimini yaratish ham muhim ahamiyatga ega.

So‘nggi paytlarda jahon miqyosida narxlarning oshishi fonida ichki bozorda tovar, jumladan, chorvachilik mahsulotlari narxlari ham oshib bormoqda. Umuman olganda, chorva mollari yetishtiruvchilari uchun boshqaruv xarajatlarining 30-40% ni tashkil etuvchi ozuqa (omuxta yem) narxi 2021-yil yanvaridan 2024-yil yanvarigacha 1,65 baravarga oshdi. Go‘sht, sut va tuxum kabi boshqa chorvachilik mahsulotlari narxi ham ortib bormoqda.

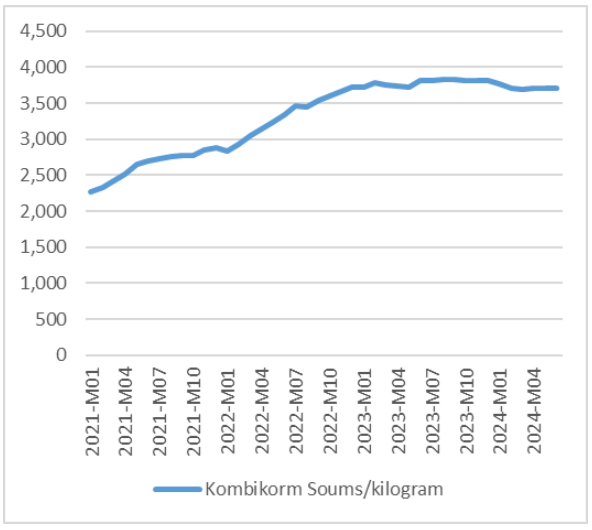

Shakl 4-1 Mahalliy omuxta yem narxlarining tendensiyalari

Manba: UZSTAT

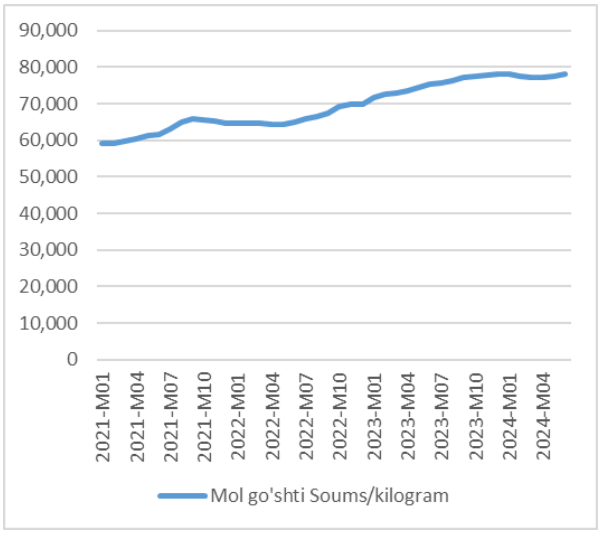

Shakl 4-2 Mahalliy mol go'shti narxlarining o'zgarishi

Manba: UZSTAT

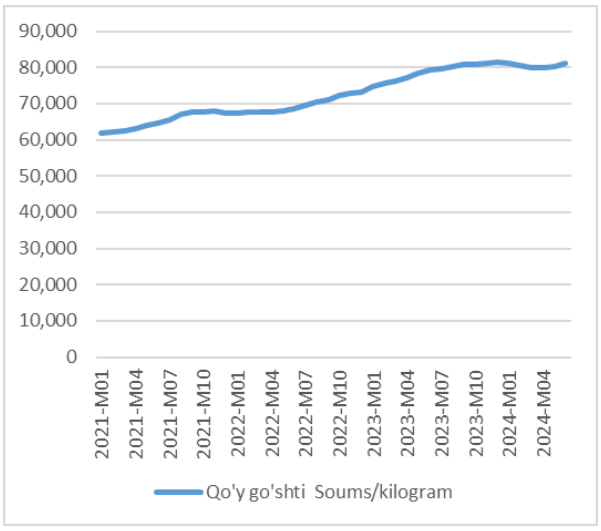

Shakl 4-3 Mahalliy qo'y go'shti narxining o'zgarishi

Manba: UZSTAT

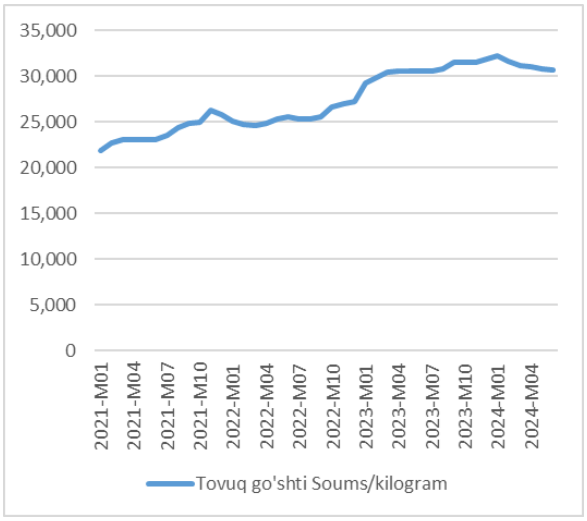

Shakl 4-4 Mahalliy tovuq go'shti narxlarining o'zgarishi

Manba: UZSTAT

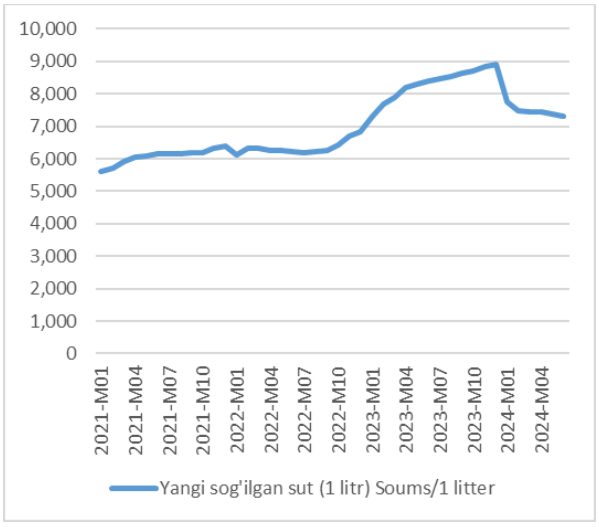

Shakl 4-5 Mahalliy sut narxining o'zgarishi

Manba: UZSTAT

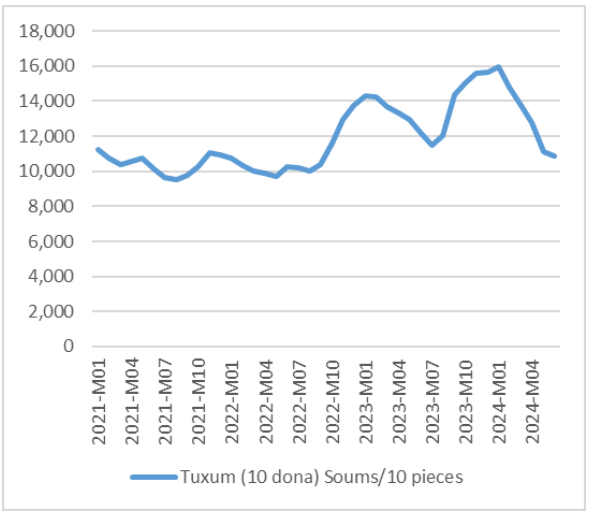

Shakl 4-6 Mahalliy tuxum narxining o'zgarishi

Manba: UZSTAT

O‘zbekiston go‘sht eksportini cheklab qo‘ydi, bu mamlakatda go‘shtli qoramollardan yetishtirilgan go‘shtni ichki iste’molga yo‘naltirishini ta’minlash uchun. 2017-yil boshida hukumat go‘sht mahsulotlarini eksport qilish bo‘yicha barcha cheklovlarni olib tashladi, bu O‘zbekistondagi ishlab chiqaruvchilarga mintaqaviy bozor talabidan kelib chiqqan holda o‘z go‘sht mahsulotlarini eksport qilish imkonini berdi. 2-bobda ko'rsatilganidek, go'sht savdosi hajmi hali ham cheklangan, tovuq go'shti bundan mustasno. Bundan tashqari, eksport hajmi unchalik katta bo‘lmasa-da, qorako‘l qo‘ylari, asalarilar, ipak qurti ham eksport qilinadi. Iqtisodiyot va aholi sonining barqaror o‘sishi sharoitida go‘sht va sut mahsulotlariga ichki talab ortib borishi kutilayotganligi sababli davlat siyosatida ichki talabni qondirish ustuvor yo‘nalish bo‘ladi.

O‘zbekistonda xalqaro HACCP va oziq-ovqat xavfsizligini boshqarishning boshqa tizimlari kabi xalqaro standartlar joriy etilmoqda. Qishloq xo‘jaligi vazirligi tomonidan Qishloq xo‘jaligi bilimlari va innovatsiyalari milliy markazi (AKIS) tarmog‘i negizida Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat texnologiyalari

markazi tashkil etildi. Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat texnologiyalari markazida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish, eksport va import qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlarining xalqaro sifat va xavfsizlik standartlariga muvofiqligini ta’minlash maqsadida eksperimental tadqiqotlar olib borilmoqda. Markaz shuningdek, mahalliy mahsulotlarni ISO, HACCP, FSSC va GAP kabi xalqaro standartlarga muvofiq sertifikatlaydi.

O‘zbekiston aholisining asosiy qismi musulmonlar bo‘lgan davlat bo‘lganligi sababli halol oziq-ovqatga talab yuqori va shu sababli halol oziq-ovqat sanoati iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim yo‘nalishi hisoblanadi. Xususan, O‘zbekistonning an’anaviy ovqatlanish madaniyatida chuqur ildiz otgan chorvachilik mahsulotlari eng ko‘p iste’mol qilinadigan halol taomlar sirasiga kiradi. 2018-yil 2-oktabrda O‘RQ-493-sonli “SMIIM Ustavi va Nizomini ratifikatsiya qilish to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilindi va 2019-yil 1-yanvardan kuchga kirdi. Natijada “O‘zstandart” agentligi tarkibida Halol mahsulot va xizmatlarni sertifikatlash markazi tashkil etildi va ushbu organ tomonidan berilgan halol sertifikati SMIICga a’zo 44 ta davlatda (2024-yil dekabr holatiga ko‘ra) amal qiladi. Bundan tashqari, halol oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, qayta ishlash, tarqatish va sertifikatlashtirishga oid qonunlar qabul qilindi, halol oziq-ovqat mahsulotlarining sifati va xavfsizligini oshirish choralari ko‘rildi. Hukumat, shuningdek, halol oziq-ovqat eksportini rivojlantirish uchun soliq imtiyozlari va moliyaviy qo'llab-quvvatlash kabi chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda.

O‘zbekiston 47 davlat bilan eng qulay davlat rejimini ta’minlovchi savdo shartnomalarini imzoladi. Shuningdek, 52 davlat bilan ikki tomonlama sarmoyaviy shartnomalar imzolangan, biroq ulardan to‘rttasi kuchga kirmagan, ikkitasi muddati o‘tgan. Mamlakat 2020-yilda Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqida (YEOI) kuzatuvchi maqomiga ega bo‘ldi va Yevroosiyo taraqqiyot bankiga a’zo bo‘lishga tayyorlanmoqda. O‘zbekiston Jahon Savdo Tashkilotiga (JST) a’zo emas, lekin a’zo bo‘lish bo‘yicha faol ish olib bormoqda. 2023-yil 8-iyun kuni MDH davlatlari xizmatlar va investitsiyalarning erkin savdosi to‘g‘risidagi bitimni imzoladilar.[50]

[50] Manba: Amerika Qo'shma Shtatlari, Savdo Departamenti, Xalqaro Savdo Boshqaruvi (O'zbekiston - Savdo kelishuvlari)

4.2 Chorvachilik sektori qiymat zanjiri

Ushbu bo'lim go'shtli qoramollar, sut yo'nalishli qoramollar, qo'y va echkilar, parrandachilik va asalning qiymat zanjirlari uchun asosiy manfaatdor tomonlar, imkoniyatlar va muammolarni ko'rsatadi. Chorvachilikning har bir turi bo‘yicha (masalan, dehqon xo‘jaligi, fermer xo‘jaligi, kompleks fermer xo‘jaligi) har bir toifadagi ishlab chiqarish hajmi “4.3 Chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilar va chorvachilik bilan bog‘liq bo‘lgan korxonalarni o‘rganish”da tavsiflangan.

4.2.1 Mol go'shti qoramol qiymat zanjiri

(1) Chorva mollari yetishtirish va ularning soni

O‘zbekistonda mol go‘shti yetishtirish 2010-yildagi 1 million 116 ming tonnadan 2023-yilda 2 million 78 ming tonnaga yetdi. 2020-yil holatiga ko‘ra qoramollar soni 12 million 612 ming bosh bo‘lib, shundan 93,4 foizi, ya’ni 11 million 736 ming boshi dehqon xo‘jaliklari tomonidan boqiladi.

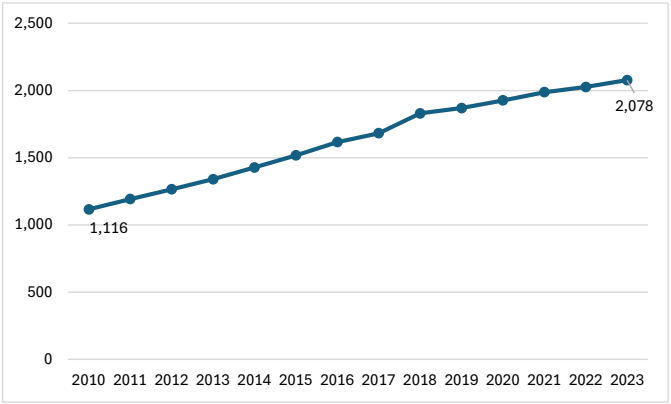

Shakl 4-7 Mol go'shti ishlab chiqarish (tirik vazn)

Birlik: Ming tonna
Manba: UZSTAT

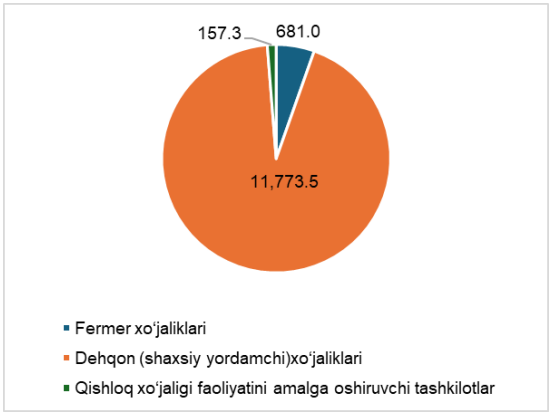

Shakl 4-8 Har bir xo‘jalik toifasiga tegishli go‘shtli qoramollar soni

Manba: UZSTAT

Quyida ko‘rsatilgandek, 2018-yildan 2023-yilgacha chorva mollari sonining ko‘payishi fermer va kompleks fermer xo‘jaliklari hisobidan amalga oshirilgan bo‘lsa, dehqon xo‘jaliklarida boqilayotgan chorva mollari soni deyarli bir xil bo‘lib qolmoqda.

Jadval 4-1 Har bir fermer xo‘jaligi bo‘yicha boqilayotgan go‘shti uchun boqiladigan qoramollar soni (2023)

	Boqilayotgan hayvonlar soni (ming)	Aholining o'sish sur'ati
Fermer	1,031.8	10.2%
Dehqon xo'jaligi	12,845.1	1.5%
Kompleks fermer xo’jaliklari	265.5	8.0%
Jami	14,142	2.1%

Manba: UZSTAT

Izoh: Aholining 2018-yildan 2023-yilgacha o'rtacha yillik o'sish sur'ati

Mol go'shtining o'zini o'zi ta'minlash darajasi yuqori bo'lsa-da, 96,7% ni tashkil etgan bo'lsa-da, kuchli ichki talab tufayli mol go'shti importi miqdori 2019-yildan boshlab tez o'sdi; 2022-yilda O‘zbekiston mol go‘shti importiga 228,64 million dollar sarflagan. Demak, ishlab chiqaruvchilar yuqori ichki talab tufayli mol go‘shtini o‘zlari ishlab chiqargan darajada sotishlari mumkin. Mol go‘shtiga talab yuqoriligicha qolishi kutilmoqda.

(2) Go‘shti uchun boqiladigan qoramollarning qiymat zanjiri va qiyinchiliklar

Quyidagi diagrammada go‘shtli qoramollarning qiymat zanjiri ko‘rsatilgan. Dala so‘rovlari davomida tadqiqot guruhi bir necha turdagi ishlab chiqaruvchilar, jumladan 1) dehqon xo‘jaliklari, 2) fermer va 3) kompleks fermer xo‘jaliklari bilan suhbat o‘tkazdi.

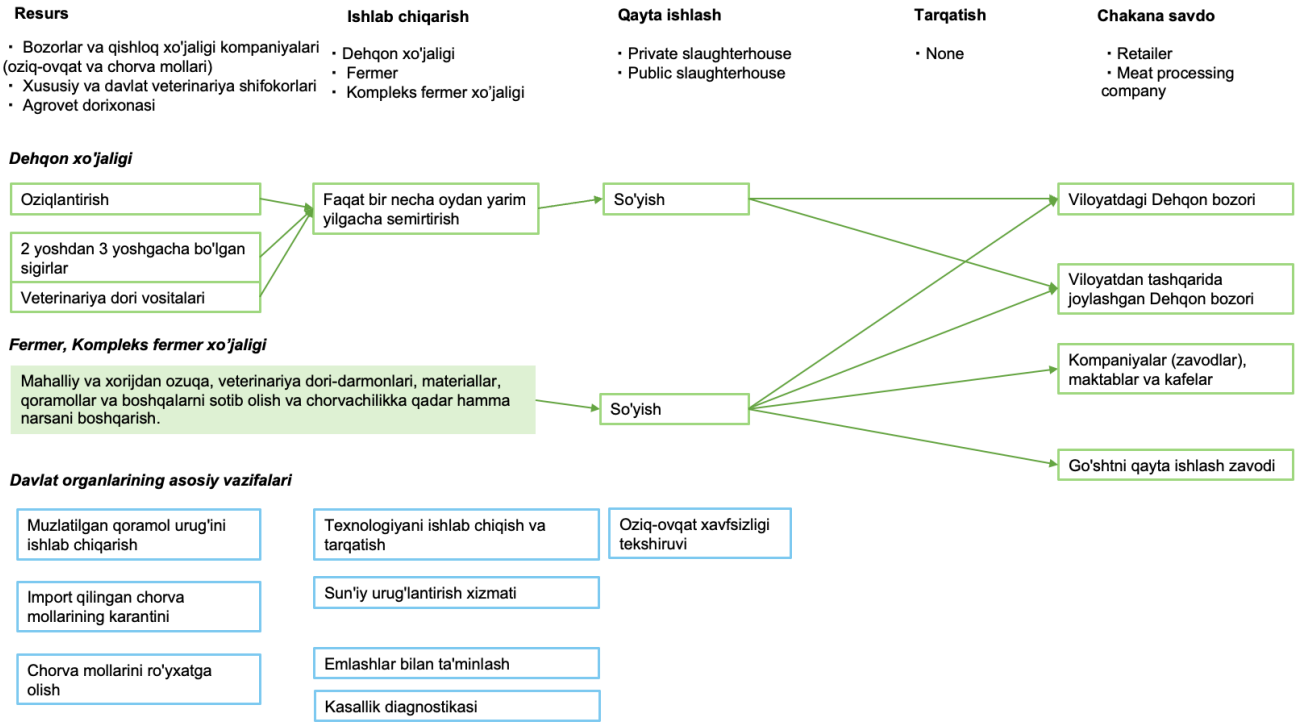

Shakl 4-9 Go'shti uchun boqiladigan qoramollar qiymat zanjiri

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan turli intervyular asosida tayyorlangan

< Resurslar va ishlab chiqarish >

Dehqon xo‘jaliklari odatda 2-3 yoshli go‘shtli qoramollarni boshqa yetishtiruvchilardan yoki bozordan sotib olib, atigi 2-3 oy yoki kamdan-kam hollarda 5-6 oy davomida boqadi, keyin bozorda sotadi. Bundan farqli o‘laroq, fermer va kompleks fermer xo‘jaliklari go‘shtli qoramollarni o‘zlari ko‘paytirish va boqish bilan shug‘ullanadi va ularni so‘yish joylariga olib boradi.

Dehqon xo‘jaliklari o‘z turar joylarida bir necha bosh go‘shtli qoramol boqishlari odatiy holdir. Ular qoramolni o'zlari ko'paytirmaydilar, balki mollarni so'yish joylariga jo'natishdan oldin faqat 3-6 oy davomida semirtirib boqishadi. Odatda, bunday dehqon xo‘jaliklari bozorda qoramol boshini 15 million so‘mdan sotib

olib, bir necha oy semirtirishdan keyin 25 million so‘mdan sotadi.

Dehqon xo'jaliklari yomon hid tufayli yozda qoramol boqishdan qochishadi; shunday qilib, yozda qoramolning bozor narxi qishdagiga qaraganda qimmatroq. Ulardan ba'zilari ozuqa ishlab chiqarish uchun qishloq xo'jaligi yerlariga egalik qiladilar, lekin ularning aksariyati ozuqa sotib oladi.

Ko‘p hollarda semirtirishdan so’ng tana go‘shtini so‘yish joylariga sotadilar. Boshqa hollarda, ular so'yish joylarida so’ydirishadi va tana go'shtini bozorda o'zlari sotishadi. Qoraqalpog‘istonda dehqon xo‘jaliklariga qarashli turar-joy massivlarining yer maydoni Andijon kabi boshqa viloyatlarga qaraganda kattaroq bo‘lib, ko‘plab dehqon xo‘jaliklari chorva mollarini o‘z uylarida so‘yishadi.

Dehqon xo‘jaliklari odatda qoramollarning an’anaviy zotli, yaxshilangan zotlarga qaraganda mayda boqilishi va ozuqa yetishtirish uchun qishloq xo‘jaligi erlari bo‘lmagani uchun ularning chorva mahsuldorligi past. Jo‘natilgan go‘shtli qoramollarning yoshi o‘rtacha 26-36 oy, dehqon xo‘jaliklarida boqilayotgan go‘shtli qoramollarning vazni o‘rtacha 400-500 kg (hisob)ni tashkil etadi. Bu O'zbekistonda chorvachilik tarmog'ining mahsuldorligi pastligidan dalolat beradi[51]. Bunday past mahsuldorlikning sabablari yaxshilangan zotlarni joriy etishdagi kechikishlar va ozuqa ta'minotidagi qiyinchiliklardir. Moliyaviy masala alohida. Ko‘pchilik dehqonlar tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish niyatida bo‘lsa ham, bankdan kredit olishni istamaydi.

Bundan farqli o‘laroq, fermer va kompleks fermer xo‘jaliklari go‘sht yo‘nalishidagi qoramol yetishtirishning deyarli barcha jarayonlari, jumladan naslchilik, ozuqa, veterinariya dori-darmonlari, materiallar, sigirlarni mahalliy va xorijdan xarid qilish bilan shug‘ullanadi. Ular, shuningdek, qishloq xo'jaligi yerlariga egalik qiladilar va o'zlari ozuqa ishlab chiqaradilar. Bu ishlab chiqaruvchilar oldidagi vazifa fermer xo‘jaligi ko‘lamini kengaytirish orqali hosildorlikni oshirishdan iborat.

Fermer va kompleks fermer xo'jaliklari ham qishloq xo'jaligi yerlari va fermer xo'jaliklari texnikasiga sarmoya kiritib, xorijdan keltirilgan chorva zotlarini sotib olishga tayyor. Ko'pgina ishlab chiqaruvchilar yem-xashak hosildorligini oshirish va import qilinadigan zotlarga mos yem ishlab chiqarish uchun kombaynlar, traktorlar, seyalkalar/ko'chatlar va ozuqa yetishtirish uchun taymerlar o'rnatishlari kerak. Ko‘plab fermer va kompleks fermer xo‘jaliklari ishlab chiqarish ko‘lamini kengaytirishdan tashqari, chorva mollari uchun gigiyenik muhitni yaxshilash va issiqlikka qarshi chora-tadbirlar ko‘rish orqali kasalliklarni kamaytirish maqsadida chorva mollarini kengaytirish yoki yangilash niyatida. Biroq, ular investitsiyalar bilan bog'liq xarajatlar yuki va rentabellikni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan vaqtdan xavotirda.

Go'shtli qoramol yetishtirishga kelsak, veterinariya xizmatlaridan foydalanish, vaksinalar, kimyoviy moddalar va dori vositalarining mavjudligi va ozuqadan foydalanish bilan bog'liq ba'zi qiyinchiliklar yoki ehtiyojlar mavjud. Bundan tashqari, ishlab chiqaruvchilar chorva mollari hukumat tavsiyalariga binoan emlanganiga qaramay, qaysi yuqumli kasalliklar keng tarqalganligini aniqlay olmaydi. Chorvachilik

[51] Yaponiyada go'shtli qoramollar 29 oydan 36 oygacha va og'irligi taxminan 700 kg (Manba: Tokio Metropolitan Markaziy ulgurji bozori).

kasalliklari diagnostikasi tizimi davlat tashkilotlarining asosiy vazifalaridan biri bo'lsa-da, u zaif va O'zbekistonda chorvachilik tarmog'ining mahsuldorligi pastligining sabablaridan biri bo'lishi mumkin. Chorvachilik diagnostikasi uchun sinov uskunalari eskirganligi sababli chorva kasalliklari diagnostikasi to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilmagan. Oqibatda diagnostika natijalariga ko‘ra profilaktika, davolash, qarshi choralar va emlash ishlari to‘g‘ri bajarilmagan.

< Qayta ishlash, tarqatish va sotish >

Ilgari umumiy so'yish joylari bo'lgan, ammo hozirda barcha so'yish joylari xususiylashtirilgan. So'yish sexini tashkil etish uchun VCRQ va Sog'liqni saqlash vazirligining roziligi talab qilinadi. Fermerlar qaysi qassobxonadan foydalanishni tanlashlari mumkin. So'yish joylarida har bir hayvon uchun komissiya olinadi (taxminan 8,5 AQSh dollari). Ishlab chiqaruvchilar so'yilgan tana go'shti, ichki organlar va teriga qanday ishlov berishni hal qilishlari mumkin. Agar so'ralsa, so'yish joyi ham tana go'shtini sotishi mumkin, ammo ishlab chiqaruvchilarning o'zlari ko'p hollarda tana go'shtini sotadilar. Ayrim so’yish joylari mijozlarining 85 foizi dehqon xo‘jaliklari bo‘lganligi sababli ular mahalliy jamiyatda muhim o‘rin tutadi.

Go'shtni qayta ishlash jarayonida asosiy ishtirokchilar - so'yish joylari. Go'shtni qayta ishlash tirik hayvonlarni so'yish, tana go'shti va birlamchi bo'laklarni qayta ishlash, go'shtni qayta ishlash (birlamchi qayta ishlash) va jambon va kolbasa kabi qayta ishlangan go'sht mahsulotlarini ishlab chiqarish (ikkilamchi qayta ishlash) kabi bir nechta jarayonlardan iborat.

O‘zbekiston Statistika agentligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2021 yilda mamlakatimizda 35 ming tonna kolbasa ishlab chiqarilgan bo‘lsa-da, bu umumiy mol go‘shti yetishtirishning atigi 3,5 foizini tashkil qiladi. 2017-yildan boshlab besh yil davomida uning ulushi 3% dan 5% gacha saqlanib qoldi. Garchi kolbasa ishlab chiqarish ortib borayotgan bo'lsa-da, u umumiy go'sht ishlab chiqarishga nisbatan marjinalligicha qolmoqda. Jambon va pastırma kabi boshqa mahsulotlarni ishlab chiqarish hajmi to'g'risida ma'lumotlar mavjud emas edi. Kolbasa kabi qayta ishlangan go'sht mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun infratuzilmaning yo'qligi go'shtli qoramollar qiymati zanjirida to'siq bo'lishi dargumon.

Shunday qilib, go'shtni qayta ishlashda ushbu tadqiqotning asosiy yo'nalishi tirik hayvonlarni so'yish, tana go'shti va birlamchi bo'laklarni qayta ishlash va yangi go'shtni qayta ishlash (birlamchi qayta ishlash) bo'ladi. Quyidagi diagrammada go'shtni qayta ishlashga qaratilgan qiymat zanjiri ko'rsatilgan.

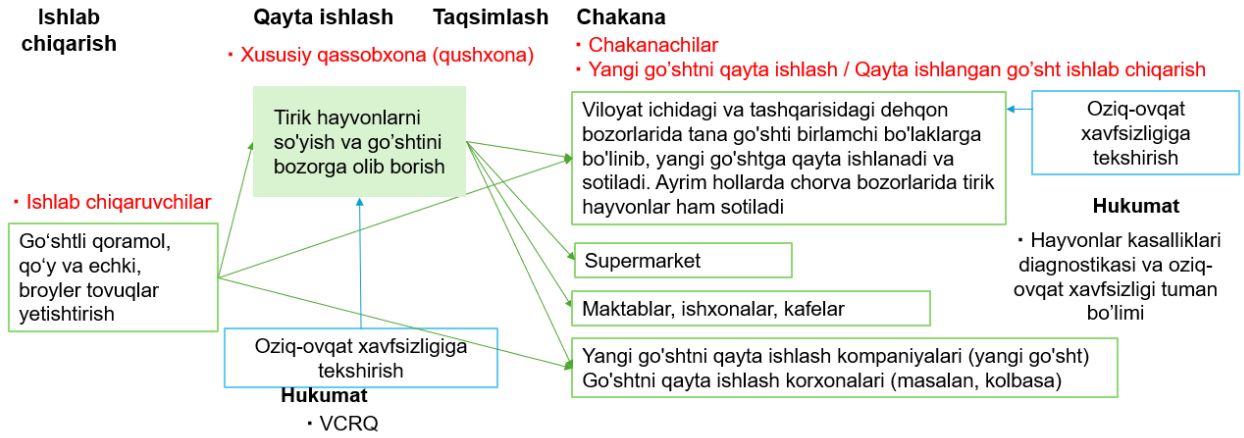

Shakl 4-10 Qayta ishlashga qaratilgan go'sht qiymati zanjiri

Manba: Turli intervyular asosida tayyorlangan

Go'shtni qayta ishlashning asosiy ishtirokchilari - qushxonalar va dehqon bozorlari. Go'shtni so'yish joylarida qayta ishlash jarayonlariga so'yish, tana go'shtini kesish, bo'linish (tana go'shtini vertikal ravishda ikkiga bo'lish), ichki organlar va terini qayta ishlash kiradi. Shundan so'ng tana go'shti dehqon bozorlariga sotiladi, u erda ular mayda bo'laklarga bo'linadi, yangi go'shtga qayta ishlanadi va sotiladi.

Tadqiqot guruhi tashrif buyurgan qassobxonaga misol sifatida Navoiy viloyatidagi bir kunda 500 bosh qoramol va 300 ta echki/qo‘yni qayta ishlash quvvatiga ega xususiy so‘yish sexini keltirish mumkin. So'yish joyida barcha hayvonlar Halol sertifikati bo'yicha so'yiladi. Korxonada olti nafar ishchi mehnat qilmoqda, qayta ishlash uchun har bir qoramolga 3-5 minut, echki yoki qo‘y boshiga 5 minut vaqt sarflanadi. Talab fasllarga va bozor tendentsiyalariga qarab o'zgarib tursa-da, so'yish sexida kuniga o'rtacha 150 ta echki/qo'y va 50 bosh qoramol qayta ishlanadi. Bu shuni anglatadiki, so'yish sexi hali ham tirik hayvonlarni etkazib berish uchun etarli qayta ishlash quvvatiga ega. Bozorlar ertalab soat 4 dan 5 gacha ochilganda go'sht yetkazib berishga tayyor bo'lishini ta'minlash uchun so'yish odatda yarim tunda amalga oshiriladi.

So'yish joyi terini quritish va tana go'shtini bo'lish uchun mashinalar bilan jihozlangan, muzlatgichdagi harorat -5°C dan -10°C gacha saqlanadi. Mazkur qassobxona Navoiy viloyatidagi sakkizta korxona ichida avtomatlashtirilgan uskunalarga ega yagona inshootdir. Boshqa muassasalarda hayvonlar qo'lda so'yiladi.

So‘yish bo‘yicha qassobxona ishlab chiqaruvchilar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri shartnoma tuzib, har bosh qoramol uchun 100 000 so‘mdan, echki yoki qo‘y uchun 50 000 so‘mdan olinadi. Fermerlar odatda chorva mollarini so'yish joyiga olib kelishadi va keyin qayta ishlangan go'shtni bozorga olib ketishadi. Biroq, fermerlarning transport vositalari bo'lmasa, so'yish joyi mahsulotni tashiydi. Bu jarayonlarda vositachilar ishtirok etmaydi. Bundan tashqari, so'yishdan keyin qassobxonalar go'shtni ba'zan dehqonlardan to'g'ridan-to'g'ri sotib olib, kafelar, bolalar bog'chalari, maktablar va fabrikalarga tarqatadi.

Kolbasa mahsulotlari ishlab chiqaruvchi go‘shtni qayta ishlash korxonalari bilan suhbatlar kolbasa mahsulotlariga yuqori talab va iste’molchilarning O‘zbekistonda ishlab chiqarilgan go‘sht va qayta ishlangan go‘shtga katta qiziqish bildirishini ko‘rsatdi. Suhbatga olingan kompaniya faqat o‘zbek go‘shti bilan shug‘ullanadi va ular

mahalliy go‘sht narxi import qilingan go‘shtdan qimmatroq ekanini ta’kidladilar. Korxona Turkiyaga kolbasa mahsulotlarini ham eksport qiladi. Aksincha, boshqa go'shtni qayta ishlash korxonalari xom ashyo yoki go'shtni import qiladilar. Demak, O‘zbekiston fermerlari o‘z takliflarini ko‘paytirsa ham, ichki talab doim yetarli.

"Qayta ishlash" bilan shug'ullanadigan ma'lum miqdordagi kompaniyalar mavjud va qayta ishlash korxonalarining yetishmasligi go'sht qiymat zanjirining past mahsuldorligining asosiy sabablari bo'lmaydi. Fermerlar chorva mollarini sotishda hech qanday qiyinchiliklar mavjudligini bildirishmadi. Boshqa tomondan, so'yish joylari hali ham halol sertifikatiga ega bo'lgan so'yish uchun imkoniyatlar va so'yish jarayonlarini avtomatlashtirish kabi yaxshilanishlarni talab qiladi.

Agar mol go'shti ishlab chiqarish ko'paysa, tegishli gigiena standartlariga rioya qiladigan so'yish joylari kerak bo'ladi. Biroq, sutni qayta ishlash bilan solishtirganda, so'yish va go'shtni qayta ishlash hali ham qo'lda amalga oshirilishi mumkin. Bu korxonalarga minimal investitsiyalar bilan ish o‘rinlari yaratish va qayta ishlash quvvatlarini kengaytirish imkonini beradi. Shu boisdan xulosa qilish mumkinki, hozirgi quvvat kelajakda chorvachilik mahsulotlari yetishtirish va qayta ishlash hajmining kutilayotgan o‘sishini ta’minlash uchun yetarli.

Jadval 4-2 Chorva mollari yetishtiruvchilari va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning texnik darajalari va muammolari mol go'shti qiymat zanjirida

Manfaatdor tomon	Texnik daraja	Qiyinchiliklar va ehtiyojlar
Dehqon xo'jaligi	• Aholi punktida mavjud yerlarning hajmi cheklangan, shuning uchun foydalanish mumkin bo'lgan texnikalar cheklangan. • Ular o‘tlatmaydilar, faqat mollarini shiyponda boqadilar. • Hayvolar axlatidan kelib chiqadigan yomon hid tufayli qoramollar yozda kam, qishda esa ko'p bo'ladi.	• So'yish joylariga kirish qiyinligi • Bank kreditlariga salbiy munosabat • Kam mahsuldor an'anaviy zotlarni boqish. • Oziq-ovqat ishlab chiqarish uchun qishloq xo'jaligi yerlari kichik.
Fermer, Kompleks fermer xo’jaligi	• Ular qishloq xo‘jaligi yerlarini sotib olish kabi ko‘plab sarmoya kiritdilar. • Chorvachilikning yaxshilangan navlari xorijdan keltirilib, mahalliy zotlar bilan chatishtiriladi. • Don, beda, makkajo‘xori va meva qoldiqlaridan (qovun po‘sti) silos tayyorlang. Ular aminokislota yemidan foydalanmaydilar. • Go'ng oddiygina yig'iladi va ma'lum bir muddat saqlanadi, lekin kompost qilinmaydi.	• Dehqonchilikdan farqli o'laroq, chorvachilikdan daromad olish uchun vaqt kerak bo'ladi. • Masshtabni kengaytirish orqali samaradorlikni oshirish. • Qayta ishlash bilan shug'ullanadigan klaster yaratish uchun yer sotib olish va xarajatlar yuqori. • Emlashlar amalga oshiriladi, ammo qanday yuqumli kasalliklar keng tarqalganligini tasdiqlash mumkin emas.
So’yish joylari	• Ba'zi so'yish joylari hayvonlarni qo'lda so'yishadi, boshqalari esa avtomatlashtirilgan so'yish mashinalaridan foydalanadilar. • Avtomatlashtirilgan so'yish mashinalari ham “Halol” sertifikatiga ega, xususiy veterinariya shifokorlari ishlaydi va tekshiruvlar o‘tkazadi. • Avtomatlashtirilgan so'yish mashinalari kuniga 500 qoramol va 300 qo'y-echki so'yishi mumkin.	• So'yish joylarini qurish uchun yer sotib olish narxi yuqori. • Banklardan kredit olish tajribasi cheklangan. • Halol sertifikati va so‘yishni avtomatlashtirish asosida qayta ishlash korxonalarini o‘rnatish

	• Sigir terisi faqat so'yish joyida tuzlanadi va teri kompaniyalariga sotiladi.	

Manba: Turli intervyular asosida tayyorlangan

4.2.2 Suti uchun boqiladigan chorva mollari qiymat zanjiri

(1) Sigirlarni yetishtirish va ularning soni

O‘zbekistonda so‘nggi o‘n yil ichida sut ishlab chiqarish ikki barobar oshdi. Dehqon xo‘jaliklarida sog‘in sigirlarning 94 foizi saqlanadi va O‘zbekistonda iste’mol qilinadigan sutning asosiy qismi yetishtiriladi.

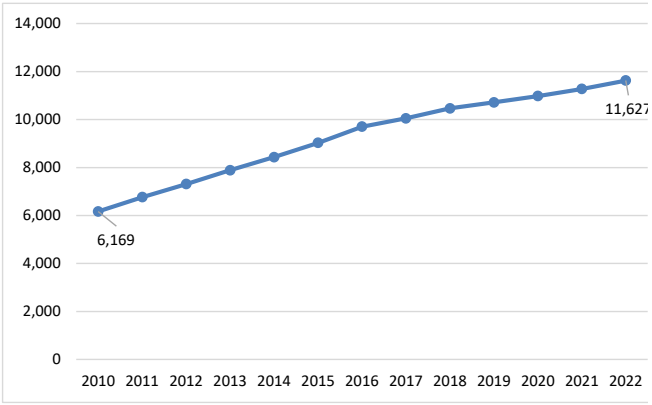

Shakl 4-11 Sut ishlab chiqarish

Birlik: Ming tonna
Manba: UZSTAT

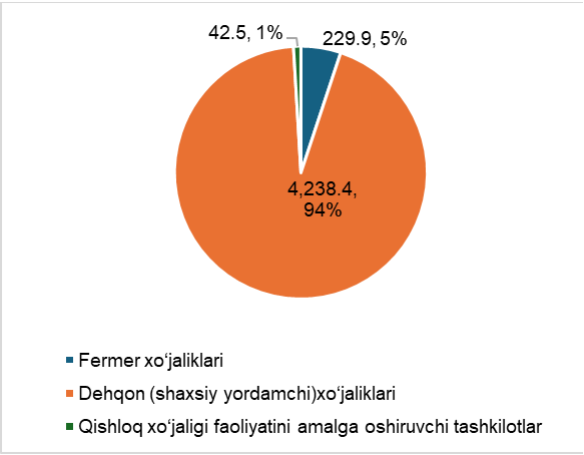

Shakl 4-12 Har bir xo‘jalik toifasiga tegishli bo‘lgan sut yo‘nalishli qoramollar soni

Manba: UZSTAT

Jadval 4-3 Fermer xo‘jaliklarining har bir toifasi bo‘yicha boqiladigan sut yo‘nalishli qoramollar soni (2023 yil holatiga)

	Boqilayotgan hayvonlar soni (ming)	Aholining o’sish sur’ati
Fermer	410.1	14.3%
Dehqon xo'jaliklari	4,541.9	1.3%
Kompleks fermer xo’jaliklari	94.3	16.2%
Jami	5,046.3	2.2%

Eslatma: Aholining o'sish sur'ati - 2018 yildan 2023 yilgacha o'rtacha yillik o'sish sur'ati

Manba: UZSTAT

Sutning o'zini o'zi ta'minlash darajasi 100,8% bo'lganligi sababli, import qilinadigan sut miqdori minimaldir. Aholi sonining o'sishi tufayli sutga bo'lgan talabning oshishi kutilayotgan bo'lsa-da, kelajakda o'zini o'zi ta'minlashning pasayishi go'shti uchun boqiladigan qoramollarga nisbatan o'rtacha bo'lishi kerak. Boshqa tomondan, ba'zi qayta ishlangan sut mahsulotlari import qilinayotganligi sababli, sut va sut mahsulotlariga qo'shimcha qiymat qo'shish qiyin.

(2) Sut uchun boqiladigan chorva mollarining qiymat zanjiri va muammolari

Quyidagi diagrammada sut uchun boqiladigan chorva mollarining qiymat zanjiri ko'rsatilgan. Dala so’rovlari natijasida Tadqiqot guruhi ishlab chiqaruvchilarning ikki turi mavjudligini aniqladi: 1) dehqon xo'jaligi, fermer va kompleks fermer xo'jaligi va 2) ishlab chiqarishdan tortib to qayta ishlashgacha bo'lgan barcha ishlarni bajaradigan sut kompaniyasi. Qiymat zanjiridagi ishlab chiqaruvchilar 1) sog‘in sigirlarni boqishga ixtisoslashgan bo‘lsa, qo‘shilish zanjiri kompaniyalari 2) o‘z fermalarida sigir boqadi va sutni qayta ishlash uchun yaqin atrofdagi dehqon, fermer va kompleks fermer xo‘jaliklaridan xom sut yig‘adi.

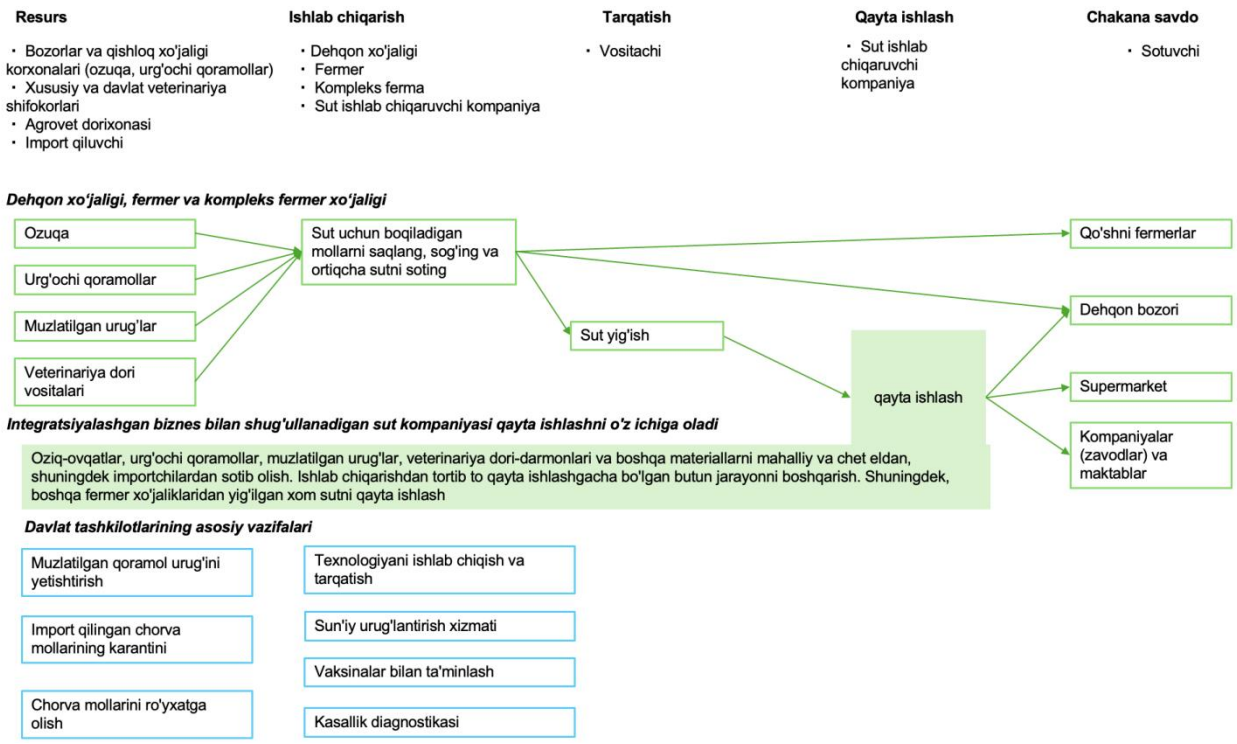

Shakl 4-13 Suti uchun boqiladigan chorva mollari qiymat zanjiri

Manba: Turli intervyular asosida tayyorlangan

< Resurslar va ishlab chiqarish >

Dehqon xo‘jaliklarining yashash joyi uchun tomorqasidan boshqa tomorqa yerlari yo‘q, ular o‘z uylarida bozordan sotib olingan yoki sun’iy urug‘lantirish yo‘li bilan tug‘ilgan sutli qoramollarni boqadilar. Ba'zi dehqon xo'jaliklari qishloq xo'jaligi yerlariga egalik qiladilar, lekin ular odatda bozordan ozuqa sotib oladilar. Dehqon xo'jaliklari odatda cho'ponlarni (chorva boqadigan odamlarni) xarajatlarini hisobga olmaydilar. Ular ishlab chiqargan xom sutni iste'mol qiladilar va ortiqchasini vositachilarga sotadilar.

Go'sht uchun boqiladigan qoramollarga o'xshab past mahsuldorlik asosan dehqon xo'jaliklari uchun muammo hisoblanadi, chunki takomillashtirilgan zot yetishtirilmagan va ozuqa bilan ta'minlash qiyin. Dala so’rovlari davomida har bir bosh boshiga sut ishlab chiqarish miqdori o'rtacha kuniga 10-15 litrni tashkil etishi aniqlandi. Fermerlar tomonidan o'rtacha sut ishlab chiqarish (kuniga 20 litr) bilan solishtirganda, yaxshilash uchun imkoniyatlar bor, deyish mumkin. Bunday dehqon xo'jaliklari mahsuldorligini oshirish uchun sog'ish

uskunalari, ozuqa yetishtirish va konditsionerlash uchun mashinalar, chorva mollari va shiyponlarni joriy qilishlari kerak edi. Dehqon xo‘jaliklari o‘z iste’moli uchun sut ishlab chiqaradi va bozorlarda kam sotadi. Chorvachilik va shiyponlarga sarmoya kiritish orqali hayvonlar sonini ko'paytirish sut ishlab chiqarishni ko'paytirishi kutilmoqda.

Ba'zi fermerlar o'zlarining xohishlariga ko'ra sut va go'sht uchun qoramollarni boqadilar. Bundan tashqari, ular umuman olganda sotish uchun sut ishlab chiqaradilar. Fermerlar oilaviy biznes bo'lsa-da, ularning biznes ko'lami katta va ular to'liq yoki mavsumiy ishchilarni jalb qiladi. Dehqon xo‘jaliklaridan farqli o‘laroq, fermerlarning 100 gektardan ortiq ozuqa yetishtirish, 5 gektardan ortiq chorvachilik yerlari mavjud. Ayrim kompleks fermer xo‘jaliklari fermerlar kabi sut chorvachiligi bilan shug‘ullanadi.

Fermerlar sut sigirlarini o'rtacha yapon sut ishlab chiqaruvchisiga o'xshash miqyosda boqadilar, ammo unumdorlik unchalik yuqori emas. Garchi ba'zi fermerlar kapital qo'yilmalarni faol ravishda amalga oshirayotgan bo'lsalar ham, masalan, muzlatilgan urug'lik va qishloq xo'jaligi texnikasi uchun ular hali ham qo'shimcha kapital qo'yilmalarga katta ehtiyoj sezmoqda. Agar ular individual boshqaruv moslamalari, sog‘ish qurilmalarini yangilash va ozuqani konditsionerlash mashinalari kabi uskunalarga, shuningdek, ozuqani qayta ishlash va sanitariya kabi texnik takomillashtirishga sarmoya kiritsa, sut ishlab chiqarish yanada oshishi kutilmoqda.

Fermerlar, shuningdek, ozuqa ishlab chiqaradi va sog'in chorva mollarini boqadi. Mavjud suv va yer cheklanganligi sababli, ozuqa yetishtirishni mexanizatsiyalash va suvni tejovchi texnologiyani joriy etish ozuqa yetishtirish chastotasini oshirish, hosildorlikni oshirish ham mahsuldorlik va sut ishlab chiqarishni oshirishga yordam beradi.

Chorvachilik sanitariyasi bo'yicha, go'shtli qoramollar kabi, davlat tashkilotlari tomonidan chorva kasalliklarini aniqlash tizimi yetarli emas. Bu past mahsuldorlikning sabablaridan biri bo'ladi.

< Qayta ishlash, tarqatish va sotish >

Sut ishlab chiqaruvchi kompaniyalar butun sut ishlab chiqarish jarayonini qamrab oladi, ozuqa, sigirlar, muzlatilgan urug'lar, veterinariya dori-darmonlari, materiallar va boshqa mahsulotlarni mahalliy va xorijdan sotib oladi. Ular ba'zan boshqa ishlab chiqaruvchilardan xom sut yig'adilar.

Ko'pgina xom sutni qayta ishlash korxonalari har bir viloyat va Qoraqalpog'istonning markaziy shaharlari atrofida joylashgan bo'lib, ular mahalliy hamjamiyatda muhim rol o'ynaydi. Sut ishlab chiqaruvchi kompaniyaning ma'lumotlariga ko'ra, vositachilar xom sutni ishlab chiqaruvchilardan yig'ib, ta’minot punktlariga yetkazib berishadi va har bir ta'minot punkti kuniga kamida 2 tonna xom sut yig'adi. Sut korxonalari o'z ishlab chiqarish maydonlariga egalik qiladilar va boshqa ishlab chiqaruvchilar singari sut ishlab chiqarish uchun sog'in mollarni boqadilar.

Sut korxonalari xom sutni qayta ishlashda asosiy ishtirokchilar hisoblanadi. Qishloq joylarda ishlab chiqaruvchilar faqat pasterizatsiya va fermentatsiya kabi oddiy ishlov berish bilan shug'ullanadilar va sut va yogurtni sotadilar. Aksincha, viloyat markazi va Toshkent shahri kabi shaharlarda supermarket va dehqon bozorlarida sut korxonalari tomonidan qayta ishlangan sut va sut mahsulotlari sotiladi. Quyidagi rasmda

qayta ishlashga asoslangan sut va sut mahsulotlarining qiymat zanjiri ko'rsatilgan. Rasmda ko'rsatilganidek, sut va sut mahsulotlarining qiymat zanjirida qayta ishlash ham ishlab chiqaruvchilar, ham qayta ishlovchilar tomonidan amalga oshiriladi.

Boshqacha qilib aytganda, ishlab chiqarish va qayta ishlash qiymat zanjirida to'liq ajratilmagan. Navoiy shahridagi sut, yogurt, qaymoq, muzqaymoq, pishloq kabi 45 turdagi mahsulot ishlab chiqaradigan sut mahsulotlari ishlab chiqaruvchi korxona (klaster korxonasi)ni misol qilib keltirish mumkin. Kompaniya Italiyada ishlab chiqarilgan separatorlar, pasterizatorlar, gomogenizatorlar, yogurt va muzqaymoq ishlab chiqaruvchi mashinalarga ega. Sovutgich harorati +4 ° C darajasida saqlanadi va 50 tonna sig'imga ega. Hozirda korxonada qadoqlash jarayoni qo‘lda amalga oshirilmoqda, biroq kompaniya kelajakda uni avtomatlashtirishni maqsad qilgan. Mahalliy aholiga talab katta bo‘lib, korxona o‘z mahsulotlarini Navoiy, Toshkent, Samarqand, Buxoro, Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazm va boshqa viloyatlardagi supermarket va dehqon bozorlariga yetkazib bermoqda.

Korxonada kuniga 45 tonna sut qayta ishlanib, 70 nafar ishchi-xodim qayta ishlash bilan shug‘ullanadi. Korxona 45 tonnadan 10 tonna xom sut ishlab chiqarish uchun o‘zimizda sog‘in sigirlarni boqmoqda. Qolganlari dehqon va fermer xo‘jaliklari kabi yaqin atrofdagi ishlab chiqaruvchilardan xarid qilinadi. Ishlab chiqaruvchilar va vositachilar kabi har bir etkazib beruvchi tomonidan yig'iladigan xom sutning minimal miqdori kuniga ikki tonnani tashkil qiladi va xom sut etkazib beruvchilarga taqdim etilgan muzlatgichli tanklarda yig'iladi. Korxona sut xom ashyosi yetkazib beruvchilar bilan miqdori bo‘yicha shartnomalar tuzib, uni o‘z laboratoriyasida kimyoviy moddalar va pestitsid qoldiqlari bo‘yicha tahlil qiladi.

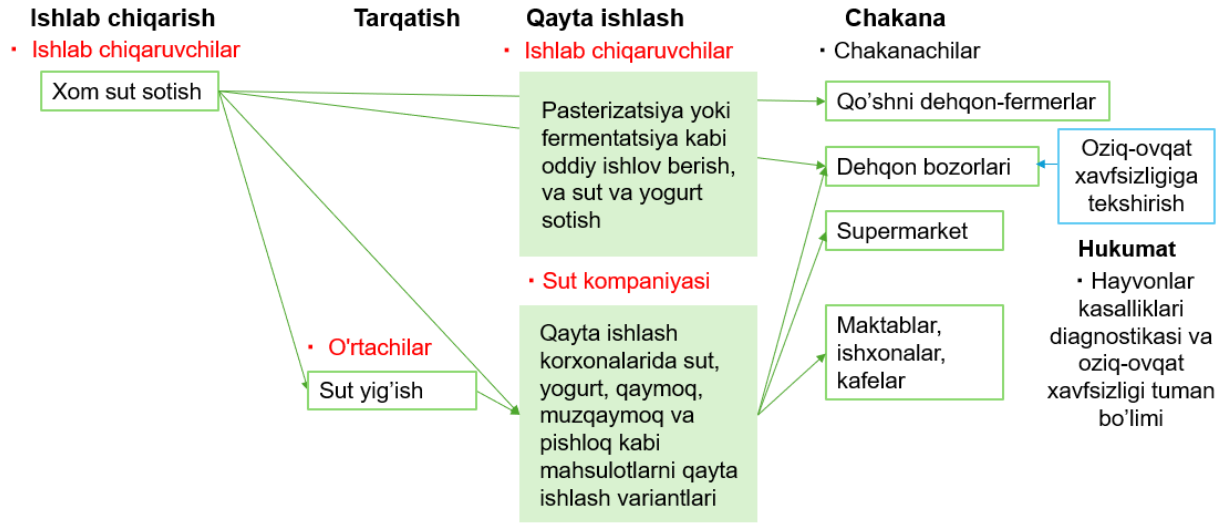

Shakl 4-14 Qayta ishlashga qaratilgan sut va sut mahsulotlari qiymat zanjiri

Manba: Turli intervyular

Hozirgi vaqtda "qayta ishlash" sut mollari qiymat zanjirining "past mahsuldorligi" ning sababi emas. Qayta ishlash bilan shug'ullanadigan sut korxonalari ishlab chiqarish, to'ldirish va qadoqlash liniyalarini kengaytirish va sut mahsulotlarining qo'shimcha qiymatini yanada oshirishni kutmoqda. Agar xom sut ishlab

chiqarish ko'paysa, sut mahsulotlarini qayta ishlash korxonalari sut va sut mahsulotlarini tegishli gigiena standartlari asosida qayta ishlashlari kerak bo'ladi.

Yuqorida tilga olingan sut korxonasi kuniga 45 tonna sutni qayta ishlaydi. Har bir sigir kuniga 20 litr sut beradi deb hisoblasak. Bu qariyb 2250 bosh sigir sog‘ilayotganini bildiradi. “Fermer xo‘jaligi iqtisodiyotini o‘rganish” ma’lumotlariga ko‘ra, tipik dehqon xo‘jaligida (yuridik shaxsda) 60 bosh sog‘uvchi sigir (jami 114 bosh sigirdan, shu jumladan sut bermaydigan yoki quruq sigirlar) mavjud. Bundan kelib chiqqan holda, 38 ta dehqon xo‘jaligi (har bir fermada 2250 ta sigir/60 bosh sigir) sut korxonasiga xom sut yetkazib berishini taxmin qilish mumkin.[52] Ushbu hisob-kitoblarga ko'ra, agar ushbu 38 ta ishlab chiqaruvchi (dehqon xo'jaliklari) sut ishlab chiqarishni ko'paytirsa, sut korxonasi qo'shimcha xom sutni qabul qilish uchun qayta ishlash quvvatini kengaytirishi kerak.

Chorva mollari yetishtiruvchilari va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning texnik darajalari va muammolari quyida umumlashtiriladi.

Jadval 4-4 Sut chorva mollari (sutchilikka asoslangan qoramolchilik) qiymati zanjiridagi chorvachilik ishlab chiqaruvchilari va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning texnik darajalari va qiyinchiliklari

Manfaatdor tomonlar	Texnik	Qiyinchiliklar va ehtiyojlar
Dehqon xo'jaligi	• Aholi punktida mavjud yerlarning hajmi cheklangan, shuning uchun foydalanish mumkin bo'lgan texnologiya cheklangan. • Emlash va sun'iy urug'lantirish ishlari olib borilmoqda. Ozuqa, jumladan, silos sotib olinadi, sog‘ish esa qo‘lda amalga oshiriladi. • Chorva mollarining sanitariya holati yaxshi, kasallanish holatlari kam. • Muammolar yuzaga kelganda, davlat veterinariya shifokori chaqiriladi. • Sut mahsuldorligi kuniga taxminan 15 litrni tashkil qiladi.	• Yosh avlodlar o'z turar joylarida qoramol boqishni istamaydilar. • Oziq-ovqatlarni xarid qilish uchun tashqi manbalarga bog'liqlik. • Naslchilikni yaxshilashda kechikish
Fermer va Kompleks fermer xo’jaligi	• Ular xorijdan keltirilgan urug‘lardan foydalanish, maslahatchilar va xususiy veterinarlarni yollash, fermer xo‘jaligini mexanizatsiyalash, IT-qurilmalar (datchiklar)ni joriy etish kabi ko‘plab kapital qo‘yilmalarni amalga oshirdi. • Gigiyena va ozuqani qayta ishlash darajasi ishlab chiqaruvchining sut chorvachiligiga qiziqishi va ishtiyoqiga qarab o'zgaradi. • Hatto ko‘p sarmoya kiritgan fermer	• Xorijdan olib kelingan urug‘lik va fermer xo‘jaliklarini mexanizatsiyalash hisobiga hosildorlikni oshirish. • Yakka tartibdagi boshqaruv qurilmalari, yangilangan sog‘ish uskunalari va ozuqa tayyorlash mexanizmlarini joriy etish hisobiga sut ishlab chiqarishni ko‘paytirish. • Chorva mollari atrofidagi cheklangan yerlar (sigirlar uchun mashq maydoni yo'q). • To'g'ri individual boshqaruv. • Import qilingan zotlarni boshqarish.

[52] Aslida, korxona o‘z sigirlaridan 10 tonna sut oladi. Biroq, barcha sut hisob-kitob uchun dehqon xo'jaliklaridan olinadi, deb taxmin qilingan.

Manfaatdor tomonlar	Texnik	Qiyinchiliklar va ehtiyojlar
	xo‘jaliklarida ham texnologiya har doim ham to‘g‘ri kelavermaydi, ba’zilarida sog‘ish joylarida yomon hidlar, siloslash sharoiti yomon. • Go'ng faqat kompostlanmasdan ma'lum muddatga yig'iladi va saqlanadi. • Sut mahsuldorligi kuniga 25 litrni tashkil qiladi.	• Import qilingan zotlar uchun zarur ozuqa miqdori katta. • Yuqori mehnat xarajatlari tufayli rentabellik pasayadi. • Xom sutni qayta ishlash uchun ta'minlash. • Tuyoq kasalligi, mastit va buzoqning ich ketishi. • Chorvachilik kasalliklari diagnostikasidan foydalanish imkoniyati yetarli emas. Emlashlar amalga oshiriladi, ammo ishlab chiqaruvchilar qanday yuqumli kasalliklar keng tarqalganligini bilishmaydi. **< Ozuqa ishlab chiqarish >** • Mexanizatsiyalash va suvni tejaydigan texnologiyani joriy etish hisobiga ozuqa ishlab chiqarishni ko‘paytirish. • Tegishli ozuqani qayta ishlash texnologiyasi. • Ikki marta hosil bo'lganda, ikkinchi ekin mavsumida ishlab chiqarish kamayadi. • Qisman import qilingan yemga bog'liq.

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan turli intervyular asosida tayyorlangan

4.2.3 Qo'y va echki qiymat zanjiri

(1) Qo‘y va echki yetishtirish va soni

O‘zbekistonda qo‘y va echki go‘shti yetishtirish hajmi ortib bormoqda, biroq tovuq yetishtirishning ko‘payishi hisobiga ularning umumiy go‘sht ishlab chiqarishdagi ulushi kamaymoqda. Dehqon xo‘jaliklarining mahsulot ishlab chiqarish ulushi 82 foizni tashkil etib, mol go‘shti yetishtirishdan (93,4 foiz) past.

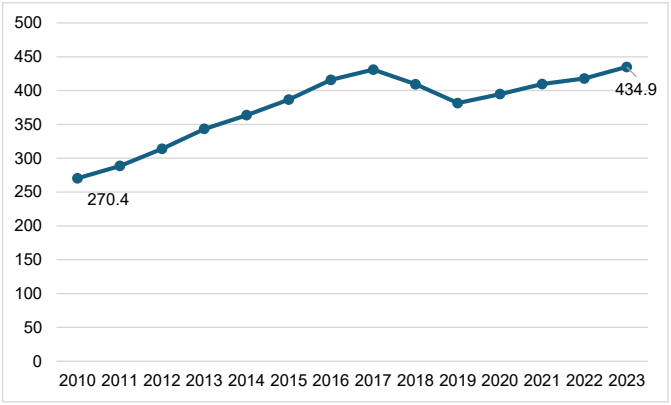

Shakl 4-15 Qo‘y va echki go‘shti yetishtirish (tirik vazni)

Birlik: Ming tonna
Manba: UZSTAT

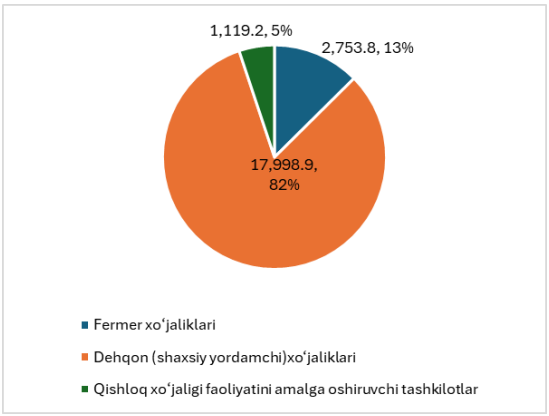

Shakl 4-16 Har bir xo‘jalik toifasiga tegishli qo‘y va echkilar soni

Manba: UZSTAT

Jadval 4-5 Har bir fermer xo‘jaligi bo‘yicha boqiladigan qo‘y va echkilar soni (2023)

	Boqilayotgan hayvonlar soni (ming)	Aholining o'sish sur'ati
Fermer	3,753.2	10.0%
Dehqon xo'jaliklari	18,700.5	0.9%
Kompleks fermer xo’jaliklari	1,682.6	9.6%
Jami	24,118.3	2.5%

Izoh: Aholining 2018-yildan 2023-yilgacha o'rtacha yillik o'sish sur'ati

Manba: UZSTAT

Qo‘y va echki go‘shti bo‘yicha o‘zini-o‘zi ta’minlash darajasi 100,0 foizni tashkil etib, qo‘y va echki go‘shti importi bo‘lmagan. Aholi sonining o‘sishi hisobiga qo‘y va echki go‘shtiga bo‘lgan talab ortishi kutilayotgan bo‘lsa-da, uning go‘sht yetishtirishdagi ulushi, ya’ni hozirgi kunda 15% ni tashkil etishi kamayishi kutilmoqda.

Qo'y va echkilar asosan yaylovlarda boqilganligi sababli, qo'y va echkilarning to'satdan ko'payishi o'simliklarning degradatsiyasiga olib keladi degan xavotir bor. Shuning uchun O‘zbekistonda yaylovning sig‘imini hisobga olgan holda qo‘y va echkilar sonini nazorat qilish rejasi bo‘lishi kerak. Boshqa tomondan, suv resurslarini o'zlashtirishdagi kechikishlar tufayli keng yaylovlar yetarli darajada foydalanilmagan ko'rinadi. Bunday maydonlardan o'simliklarning degradatsiyasiga olib kelmasdan yaxshi foydalanish kerak.

(2) Qo'y va echki qiymat zanjiri s va muammolar

Quyidagi rasm qo'y va echkilar uchun qiymat zanjirini umumlashtiradi. Rasmda ko'rinib turibdiki, cho'ponlar bahor, yoz va kuzda yaylovlarda qo'y va echki boqadi, qishda esa o'z uylari atrofida g'alla va bug'doy somoni bilan boqadi. Bundan farqli o'laroq, murakkab xo'jaliklar shiyponlarda yaxshilangan xorijiy navlarni yetishtirishadi. Suv yetishmasligi sababli yaylovlar ozuqa ishlab chiqarish uchun emas, balki qo‘y va echki boqish uchun ishlatiladi. Qorako'l qo'y mo'ynasining qiymat zanjiri yuqorida aytib o'tilgan qo'y va echkilarnikidan farq qiladi. Qoraqalpog‘istonning Taxtako‘pir va Qo‘ng‘irot viloyatlarida qorako‘l qo‘y mo‘ynasini parvarish qilish bo‘yicha maxsus ta’minot punktlari mavjud.

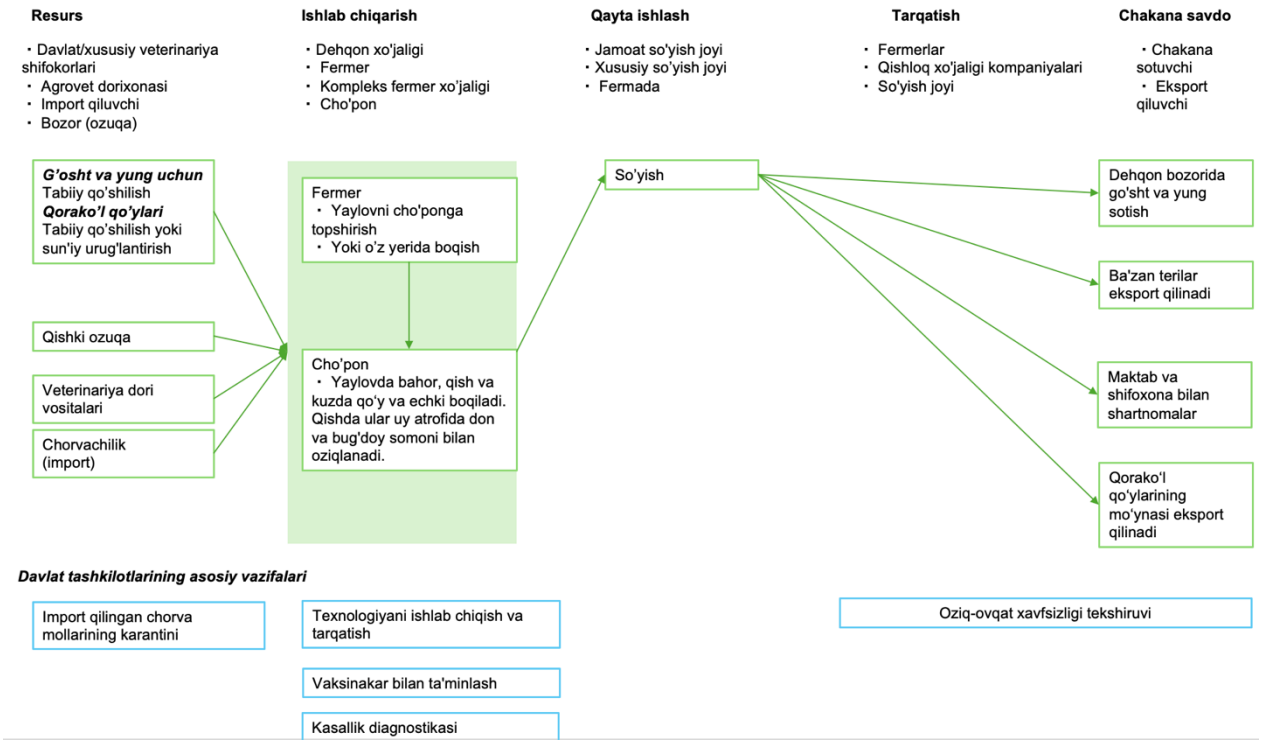

Shakl 4-17 Qo'y va echki qiymat zanjiri

Manba: Turli intervyular asosida tayyorlangan

< Resurslar va ishlab chiqarish >

Cho‘ponlar[53], asosan, qo‘y va echki boqadi. Cho'ponlar oilasi odatda 3-5 kishidan iborat bo'lgan oilaviy biznesdir. Navoiy viloyatining Konimex tumanida 400 ga yaqin cho‘pon oilasi bor. Ular kompaniyalar va ishlab chiqaruvchilar, jumladan, klasterlar bilan shartnoma tuzib, chorvachilik orqali qoramol, qo‘y va echki boqadi..

Cho'pon oilalari avlodlar o'rtasida o'z biznesida muvaffaqiyat qozonib, odatdagi dehqon xo'jaliklariga qaraganda yuqori daromadga ega. Ular odatda uy xo'jaliklari va oziq-ovqat nafaqalaridan tashqari kompaniyalardan oyiga 500-1000 AQSh dollari oladi. Cho‘ponlar boqayotgan qo‘y va echkilarning ahvoli yaxshi bo‘lsa, mukofot sifatida uch-to‘rt bosh qo‘y olishlari mumkin.

Cho'pon boshqaradigan yaylov maydoni taxminan 400 dan 1000 ga gacha bo'lib, u yerda cho'pon 350 dan 700 boshgacha qo'y va echki boqadi. Ayrim hollarda ular chorva mollarini boqish orqali ham boqadilar. Qoraqalpog‘istonda o‘rtacha cho‘pon 300 bosh qo‘y-echki, 100 bosh qoramol boqadi.

Chorva mollari ishlab chiqaruvchilari va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning texnik darajalari va qiyinchiliklari quyidagi jadvalda keltirilgan.

[53] Qoraqalpog‘istonda cho‘ponni Shopan deyishadi.

Suhbatlarda cho'ponlar odamlar uchun ham, chorva mollari uchun ham suv qudug'iga muhtoj ekanliklarini aytishdi. Biroq, tadqiqot guruhi "Chorva mollari yetishtiruvchilari va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalar so'rovi" da bunday kapital qo'yilmalarga bo'lgan ehtiyojni aniqlay olmadi. Ular hukumatdan yaylovlarda jamoat infratuzilmasi sifatida quduqlar qurishini kutishlari mumkin.

Jadval 4-6 Qo'y va echki qiymat zanjiridagi chorva mollari yetishtiruvchilari va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning texnik darajalari va qiyinchiliklari

Manfaatdor tomon	Texnik daraja	Qiyinchiliklar va ehtiyojlar
Cho’pon	• Ular o'tlatish huquqiga ega va har 3-5 kunda ko'chib o'tishadi. Qo'shni cho'ponlar bilan chegaralar moslanadi va kelishuv orqali birgalikda foydalaniladi. Ular ba'zan boshqa cho'ponlarning suv manbalaridan foydalanadilar. Chorvachilik shiyponlari faqat qishning eng og'ir davrlarida (-15 ° C atrofida) ishlatiladi. • Muzlatilgan urug’ sun'iy urug'lantirish uchun ishlatilmaydi. Buning o'rniga, muassasada erkak urug'i yig'iladi va ukol yordamida urg'ochi hayvonlarni sun'iy urug'lantirish uchun ishlatiladi. • Qo‘y va echkilar yiliga bir marta ko‘paytirilib, sentabrda juftlashadi va martda tug‘iladi. • Emlashlar davlat veterinariya shifokorlari tomonidan xususiy veterinariya shifokorlari bilan hamkorlikda amalga oshiriladi.	• Odamlar va chorva mollari uchun suv manbai sifatida quduq qazilishi kerak. • Hayvonlar sonini ko'paytirish yoki qishloq xo'jaligi yerlariga to'siqlar o'rnatish uchun kredit kerak.

Manba: Turli intervyular asosida tayyorlangan

< Qayta ishlash, tarqatish va sotish >

Qo'y va echkilar ham so'yish joylarida so'yilganligi sababli ularni qayta ishlash, tarqatish va sotish bilan bog'liq masalalar go'shtli qoramollarga o'xshashdir.

4.2.4 Parrandachilik qiymati zanjiri

(1) Tovuq go’shti yetishtirish va ularning soni

O ‘zbekistonda tovuq go ‘shti yetishtirish 2010-yildagi 42,9 ming tonnadan 2022-yilda 303,9 ming tonnaga yetdi. Tovuqlarning 60 foizi dehqon xo‘jaliklarida, qolgan 27 va 13 foizi kompleks fermer xo‘jaliklari va fermer xo‘jaliklarida yetishtiriladi. Dehqon xo‘jaliklarida yetishtiriladigan tovuq go‘shtining ulushi qoramolnikiga qaraganda kamroq.

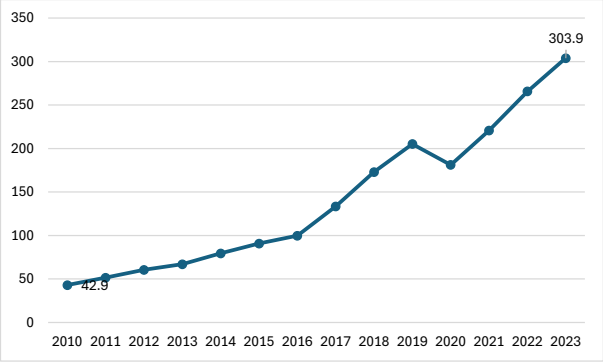

Shakl 4-18 Tovuq yetishtirish (tirik vazni)
Birlik: Ming tonna
Manba: UZSTAT

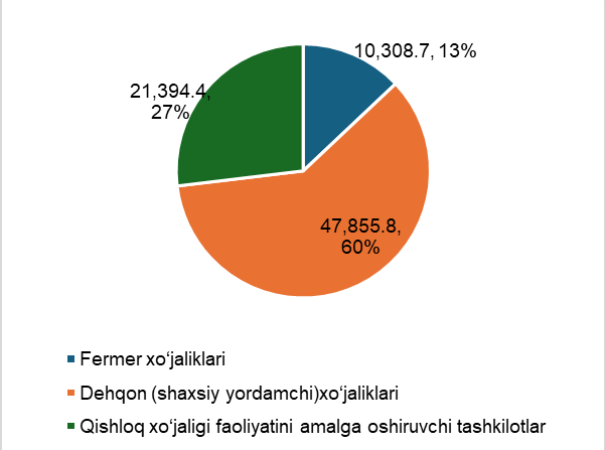

Shakl 4-19 Har bir ferma toifasiga tegishli tovuqlar soni
Manba: UZSTAT

Yuqorida ko'rsatilganidek, O'zbekistonda tovuq yetishtirish jadal sur'atlar bilan o'sib bormoqda. Jami go‘sht ishlab chiqarishda tovuq go‘shtining ulushi ham ortib bormoqda. O‘zbekistonda jami go‘sht ishlab chiqarishda tovuq go‘shtining salmog‘i 2010-yilda 2,9 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yilda bu ko‘rsatkich 10,7 foizga yetdi.

Kelajakda tovuq go‘shti yetishtirish yanada ko‘payishi kutilmoqda va hukumatning chorvachilik strategiyasida 2026 yilga borib tovuq yetishtirishni 536 ming tonnaga yetkazish ham ko‘zda tutilgan. Strategiyada Jahon savdo tashkiloti (JST) standartlariga javob beradigan fermer xo‘jaliklari ulushini oshirish ham ko‘zda tutilgan. Shu bois hukumat tovuq va tuxum eksportini ko‘paytirish uchun nafaqat ishlab chiqarishni kengaytirish, balki sifatini yaxshilashni ham maqsad qilgan.

Parranda qoramol, qo'y yoki echkiga qaraganda kamroq issiqxona gazlari chiqaradiganligi sababli, go'sht ishlab chiqarishda tovuq ulushini oshirish ham issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishi kutilmoqda.

(2) Parrandachilikning qiymat zanjiri va qiyinchiliklar

Quyidagi diagrammada O‘zbekistondagi portli qiymat zanjiri ko‘rsatilgan. Parrandachilikda fermer xo‘jaliklari dehqon xo‘jaliklari va fermer xo‘jaliklari kabi turlari bo‘yicha emas, balki kichik va o‘rta parrandachilik va yirik parrandachilik fermalari kabi ko‘lamiga ko‘ra toifalarga bo‘linadi.

<Resurslar va ishlab chiqarish>

Ular "o'lcham" operatsiyalari bo'yicha tasniflangan bo'lsa-da, parrandalar soni bo'yicha biznes hajmining aniq ta'rifi yo'q. Buning o'rniga ular biznes operatsiyalari turlari bo'yicha tasniflanadi.

1-3 milliondan kam jo’jalarga ega parrandachilik kompaniyalari odatda faqat qatlamlar va broylerlarni saqlaydi. Boshqa tomondan, 1-3 milliondan ortiq parrandasi bo'lgan yirik parrandachilik fermalari bir kunlik jo'jalar va urug'langan tuxumlarni import qilish, naslchilik tovuqlarini yetishtirish, inkubatsiya qilish, ko'paytirish, tuxum yig'ish, tarqatish va boshqalar kabi butun ishlab chiqarish jarayonini boshqaradi. sotish. Ular asosan import qilingan ozuqa, veterinariya dori-darmonlari va materiallardan foydalanadilar.

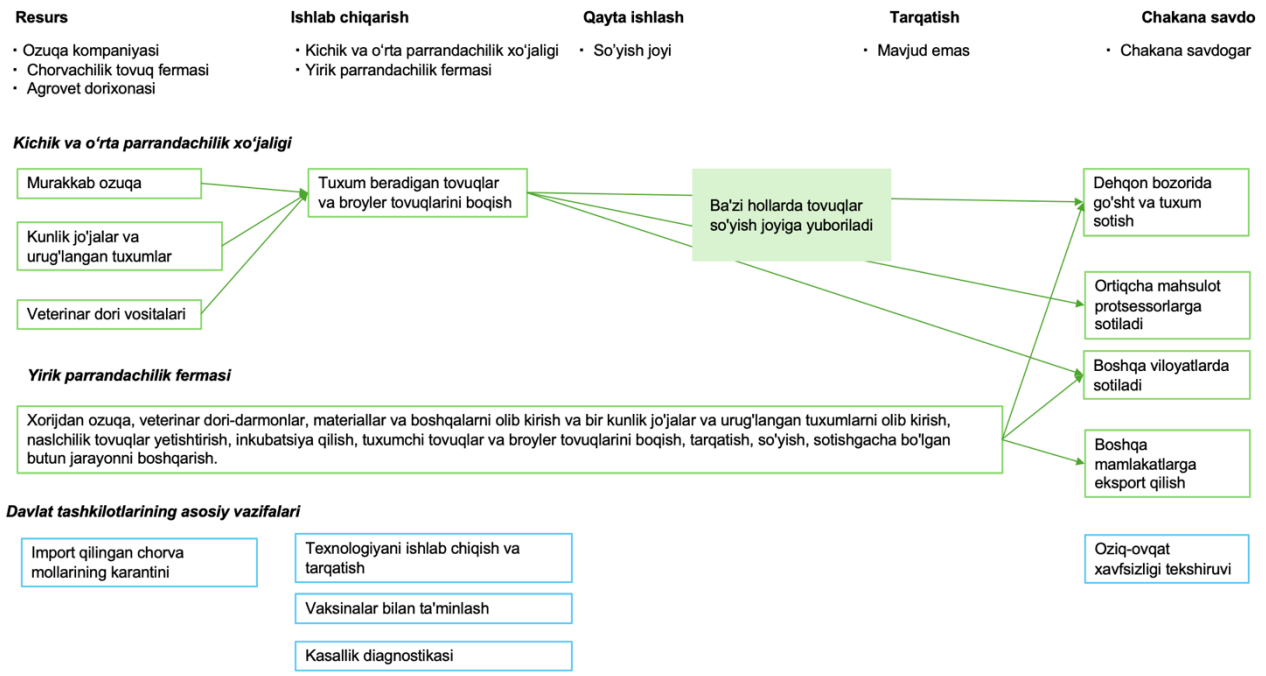

Shakl 4-20 Parrandachilik qiymati zanjiri

Manba: Turli intervyular asosida tayyorlangan

Rasmda ko‘rsatilganidek, kichik va o‘rta parrandachilik xo‘jaliklari bir kunlik jo‘jalar, urug‘langan tuxumlar, veterinar dori vositalarini tashqaridan xarid qilib, viloyatdagi dehqon bozorida asosan tovuq go‘shti va tuxumlarini sotadilar. Ular, shuningdek, oraliq yemni tashqaridan sotib olishadi, chunki ularning aksariyatida ozuqa ishlab chiqarish uchun qishloq xo'jaligi yerlari yo'q.

Parrandachilik xo‘jaliklarida xorijdan keltirilgan ozuqalardan ko‘proq foydalanilganligi sababli, sanoatda 83,7 foizga baholangan ozuqa (omuxta yem)ning o‘zini-o‘zi ta’minlash darajasi qoramol, echki va qo‘ylarga nisbatan past. Shu sababli, mahalliy ozuqa ishlab chiqarish va ozuqa korxonalarining ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish oziq-ovqat xavfsizligi nuqtai nazaridan muhim masaladir. O‘zbekistonning ozuqa ta’minoti qisman importga bog‘liq bo‘lganligi sababli, O‘zbekistonda yem-xashak narxi va parranda go‘shti yetishtirish boshqa mamlakatlardagi suv toshqinlari va qurg‘oqchilik kabi tabiiy ofatlarga nisbatan zaifdir.

Bunday ta'sir, ayniqsa, import qilingan aralash ozuqa sotib oladigan kichik va o'rta parrandachilik fermalari uchun jiddiy bo'ladi. Aksincha, yirik fermer xo'jaliklariga tashqi omillar jiddiy ta'sir ko'rsatmaydi, chunki ularning ko'pchiligi o'z qishloq xo'jaligi yerlariga egalik qiladi va o'zlari ozuqa ishlab chiqaradilar. Tadqiqot guruhi parrandachilik fermasini yon biznes sifatida boshqaradigan va uning neft qo'shimcha mahsuloti yoki moy tortini ozuqa sifatida ishlatadigan yirik neftni qayta ishlash kompaniyasini aniqladi.

Yuqorida ta’kidlanganidek, O‘zbekistonda tovuq go‘shtiga ichki talab tez sur’atlar bilan oshishi kutilmoqda. Parrandachilikdagi muammolar ishlab chiqarishni qanday kengaytirish va uning o'zini o'zi ta'minlashni yaxshilash bo'ladi. Bunday maqsadlarga erishish uchun kichik va o'rta parrandachilik fermalari ham, yirik fermer xo'jaliklari ham ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirishlari kerak edi.

Mahalliy parrandachilik fermalariga ko'ra, ular yetarli daromad olish uchun kamida 50 ming parranda yetishtirishlari kerak. Biroq, kichik va o'rta fermer xo'jaliklarida boqiladigan qushlar soni bundan kamroq bo'ladi. Shuning uchun ular kapital qo'yilmalar hisobiga ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirishlari kerak edi.

< Qayta ishlash, tarqatish va sotish >

Kichik va o‘rta parrandachilik korxonalari yetishtirayotgan tovuq go‘shtini asosan viloyat dehqon bozoriga yetkazib bermoqda. Aksincha, yirik fermer xo'jaliklari o'z mahsulotlarini yirik shaharlarda yoki boshqa mamlakatlarda sotishni maqsad qiladi. Ba’zi kichik va o‘rta parrandachilik xo‘jaliklari tovuqlarini o‘zlarida so‘yishsa, boshqalari so‘yish joylarida so‘yishadi. Ko'pgina yirik parrandachilik fermalari parrandalarini o'zlari so'yishadi.

Tovuq go‘shti chorva bozorlarida tirik go’sht holatida sotiladi yoki tovuqni qayta ishlash korxonalarida qayta ishlanadi, so‘ngra dehqon bozorlari, supermarketlar va restoranlarda sotiladi. Tadqiqot guruhi tomonidan so'ralgan tovuqni qayta ishlash kompaniyalarining ba'zilari HACCP sertifikatiga ega bo’lib, Xitoy va boshqa mamlakatlarga eksport qilishni boshlaganlar va Kentucky Fried Chicken kabi global oziq-ovqat ishlab chiqarish kompaniyasiga mahsulot etkazib berishadi. Ushbu ilg'or tovuqni qayta ishlash korxonalari asosan shaharlarda joylashgan.

Tadqiqot guruhi broyler tovuqlarining yetarli darajada ta'minlanmaganligini aniq muammo sifatida aniqladi, tovuqni qayta ishlash ishlab chiqaruvchilari parrandachilik ishlab chiqarishni kengaytirish niyatini bildirishdi. Shuning uchun tovuq ishlab chiqarishning o'zi tovuq qiymati zanjirining asosiy to'sig’idir

Suhbat davomida Tadqiqot guruhi qayta ishlash, tarqatish yoki sotish bilan bog'liq hech qanday muhim muammolarni aniqlamadi. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, parranda go'shti qiymati zanjiridagi asosiy masala ishlab chiqarishdir. Bu muammoni ob'ektlarga sarmoya kiritish orqali ishlab chiqarishni kengaytirish orqali hal etish mumkin edi.

Parranda ishlab chiqaruvchilari va parrandachilik bilan bog'liq kompaniyalarning texnik darajalari va muammolari quyida umumlashtiriladi.

Jadval 4-7 Parrandachilik qiymati zanjiridagi parranda yetishtiruvchilarva parrandachilik bilan bog'liq kompaniyalarning texnik darajalari va qiyinchiliklari

Manfaatdor tomon	Texnik daraja	Qiyinchiliklar va ehtiyojlar
Kichik va o'rta parrandachilik fermalari	• Parrandachilikning asosiy usullari o‘zlashtirilmoqda. Issiqlikka qarshi kurashish uchun evaporativ sovutishdan foydalanadigan sovutish yostig'i ishlatiladi va yozda stoklama zichligi kamayadi. • Ozuqa ishlab chiqaruvchi kompaniyadan aralash ozuqa sotib oling • Foyda chegarasi (nuqtasi) uchun qushlarning maqsadli soni taxminan 50 000 ni tashkil qiladi.	• Ichki talabning yuqoriligi tufayli ishlab chiqarishni ko‘paytirish imkoniyatlari ko‘proq. • Mahalliy aholining tovuq go‘shtiga bo‘lgan talabi qondirilmayapti, boqilayotgan tovuqlar sonini ko‘paytirish zarur. • Oziq-ovqat va chiqindilarni qayta ishlashni ta'minlash zarur. • Ozuqaning bir qismi import qilinadi.
Yirik parrandachilik fermalari	• Katta kapital qo‘yilmalar kiritildi, boqish jarayoni avtomatlashtirildi. Texnologiya va gigiyena darajasi rivojlangan	• Ichki talab yuqori bo‘lganligi sababli ishlab chiqarishni ko‘paytirish imkoniyatlari

Manfaatdor tomon	Texnik daraja	Qiyinchiliklar va ehtiyojlar
	mamlakatlarnikiga qiyoslanadi. • Soya uni, bug'doy, kungaboqar, makkajo'xori va moyli tort ozuqa uchun xom ashyo bo'lib, ularni qishloq xo'jaligi erlarida yetishtirish mumkin. • Parrandachilik bilan bir qatorda o‘simlik yog‘i ishlab chiqarish, so‘yish joylari, go‘shtni qayta ishlash va sotish kabi korxonalar faoliyat ko‘rsatishi keng tarqalgan. O'simlik moyi ishlab chiqarishda qo'shimcha mahsulotlar ozuqa sifatida ishlatiladi, parrandachilik esa qo’shimcha biznes sifatida qaraladi..	ko‘proq.

Manba: Turli intervyular asosida tayyorlangan

4.2.5 Asal qiymat zanjiri

Asal qiymat zanjiri faqat asalarichilar tomonidan o'rnatiladi. Samarqand shahrida 2017-yilda tashkil etilgan va 1000 dan ortiq a’zolariga ega asalarichilar uyushmasi mavjud.

O'rtacha bir asalarichi asal ishlab chiqarish uchun 120 uyaga ega. Har bir uyada asal ishlab chiqarish yiliga 30 kg ni tashkil qiladi, buning natijasida yiliga taxminan 3600 kg hosil olinadi, keyin shishaga solinadi va sotiladi. 1 kg uchun 9 AQSH dollari sotish bahosi bilan yillik daromad taxminan 30 000 AQSh dollarini tashkil qiladi.

Asal manbalari asosan tabiiy yovvoyi gullar va sovet davridagi asalarichilik texnikasi asosida ishlab chiqaruvchilar bilan tuzilgan shartnomalar asosida yetishtiriladigan ekinlardir. Asalarilar Yevropadan olib kelinadi yoki asalarichilarning o‘zlari yetishtiradilar. Ko'rinishidan, ishlab chiqarish texnikasi bilan bog'liq jiddiy muammolar yo'q, ammo savdo kanallarini kengaytirishga katta ehtiyoj bor.

4.2.6 Chorvachilik qiymat zanjirlarining hududiy xususiyatlari

Yuqorida aytib o'tilganidek, O'zbekistonda chorvachilik uchta yirik chorvachilik zonasiga bo'lingan: cho'l va dasht zonasi, tog' oldi zona va baland tog'li zona.

O‘zbekistondagi 12 ta viloyat va Qoraqalpog‘iston Respublikasidan tadqiqot guruhi Navoiy va Qoraqalpog‘iston (cho‘l va dasht zonasi), Samarqand (tog‘ zonasi) va Andijon (baland tog' zona) shaharlarida bo‘lib, ayrim chorvachilik ishlab chiqaruvchilari va tegishli korxonalar bilan hozirgi holat, qiyinchiliklar va ehtiyojlar yuzasidan suhbat o‘tkazdi. Natijalar quyidagi jadvalda keltirilgan.

Jadval 4-8 Uch viloyat va Qoraqalpog‘iston Respublikasida chorvachilik tarmog‘ining hozirgi ahvoli, muammolari va ehtiyojlari.

Hudud	Hozirgi holat	Qiyinchiliklar va ehtiyojlar
Navoiy	• Yerning katta qismi cho‘l va yaylovlardan iborat. Qoramollari, asosan, go‘shtli, bir necha sut yo‘nalishli qoramollari bo‘lib, asosan o‘tlatiladi. Qo‘y va echkilarga kelsak, go‘sht uchun qorako‘l qo‘ylari va chet el zotlari boqiladi. • 85 foizi dehqon xo‘jaliklari, 15 foizi fermer xo‘jaliklari (fermer va kompleks xo‘jaliklar)	• Suv yetishmasligi sababli, ishlab chiqaruvchilar ozuqa ishlab chiqarishdan ko'ra yaylovlardan ko’proq foydalanadilar. • Sug'orish infratuzilmasi yer osti suvlari chuqurligi va suv taqsimoti uchun zarur bo'lgan quvurlarning uzoq masofasi tufayli yetarli emas.

Hudud	Hozirgi holat	Qiyinchiliklar va ehtiyojlar
	tomonidan ishlab chiqariladi. Fermer xo‘jaligi korxonalaridan 124 ta qoramolchilik, 70-80 ta tovuqchilik, 1000 ga yaqin qo‘ychilik korxonalari mavjud. • Tovuq yetishtirish unchalik katta emas, har bir fermer xo‘jaligida 300-2000 ta tovuq yetishtiriladi. • Dehqon xo‘jaligining o‘rtacha yer maydoni 0,6 ga, biroq ayrim yirik dehqon xo‘jaliklarida 20 ga. • Emlashlar va chorvachilik fermalari bir-biridan 10-15 km uzoqlikda joylashganligi sababli yuqumli kasalliklar tarqalmagan. • Har bir tumanda so‘yish joylari tashkil etilgan • O‘zbekiston tuyalarining 41 foizi Navoiyda saqlanadi. So‘nggi yillarda bu ko‘rsatkich ortib bormoqda.	• Yer osti suvlaridan samarali foydalanish (quduqlarni burg'ulash) zarur. Burg'ilash xarajatlari taxminan 40 USD / m ni tashkil qiladi • Energiyani ta'minlash (quyosh energiyasini ishlab chiqarish va boshqalar) • Xom sutni yig'ish va qayta ishlash quvvatlarining pastligi
Qoraqalpog'iston	• 16 mln.ga yer maydonining 0,42 mln.ga qishloq xo‘jaligi, 5,26 mln.ga esa yaylovlardir. • 1,2 millionga yaqin qoramol boqiladi, shundan 0,7 millioni fermerlar, 1,15 millioni dehqon xo‘jaliklari, 0,13 millioni kompleks fermer xo‘jaliklarida boqiladi. • Xom sut va go'shtning asosiy qismi dehqon bozorida sotiladi • Yaylov bilan shug'ullanadigan xonadonlar soni noma'lum. Ularda o‘rtacha 200 ta qoramol/xo‘jalik yoki 1000 ta qo‘y-echki/xo‘jalik bor. Eng yirik uy xo'jaliklarida 700 qoramol/uy xo'jaligi yoki 2500 qo'y va echki/xo'jalik bor. • Ikki yirik sut kompaniyasi; qolganlari kichik • Har bir sigirga ozuqa yetishtirish uchun 0,3 ga yer kerak, hukumat esa 2 ga yaylov bilan ta’minlashi mumkin. • Dehqon va fermer xo‘jaliklariga yangi berilgan yer maydoni 420 ming gektar bo‘lib, shundan 30 ming gektar tomorqa, 360 ming gektar yaylov.	• Sut va go'shtni qayta ishlash korxonalari uchun investitsion mablag'larning yetishmasligi. • Dehqon xo‘jaliklari sut mahsuloti qiymati zanjiriga integratsiyalashgan emas. Ularning sut savdosi mahalliy bozorlar bilan chegaralangan va ular sutni yig'ish va qayta ishlash korxonalarini tashkil etishni qat'iy talab qilmoqdalar. • Fermer xo‘jaliklari va laboratoriyalar orasidagi uzoq masofalar veterinariya xizmati ko‘rsatishga to‘sqinlik qiladi. Qoplangan maydonlar juda keng bo'lib, barcha qismlarga etib borishni qiyinlashtiradi va veterinariya shifokorlariga berilgan mototsikllar uzoq masofalarga sayohat qilish uchun etarli emas. • Sug'orishning yetishmasligi va quduqlarni rivojlantirish kerak. • O'rim-yig'im ishlarini mexanizatsiyalash
Samarqand	• Samarqandning yer maydoni kichik bo‘lgani uchun chorvachilik unchalik keng tarqalmagan, ko‘pchilik ishlab chiqaruvchilar kichik yerlarda paxta va sabzavot yetishtirishadi. Yaylov yo'q. • Go‘shtni qayta ishlash bo‘yicha 236, sut yig‘ish bo‘yicha 200 korxona faoliyat ko‘rsatmoqda. • 26 ta so’yish joylari mavjud. Go‘sht so‘yilgandan keyin Toshkent, Samarqand, Navoiy bozorlariga jo‘natiladi. • Veterinariya hududi sifatida mashhur (Mavjud veterinariya ilmiy-tadqiqot institutlari, universitetlar va texnik maktablar).	• Savdo ishlab chiqaruvchilari yer cheklovlari tufayli kengaytirishda qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. • Sut yig'uvchilar hajmni ta'minlash uchun boshqa kompaniyalar bilan ishlaydi, ammo biznes modeli past foyda va yuqori hajmga asoslangan • Hayvonlar uchun ozuqa uchun bor-yo'g'i 15 000 ga qishloq xo'jaligi yerlari mavjud bo'lib, ozuqa bilan ta'minlashni qiyinlashtiradi. • Minerallar va vitaminlar ishlab chiqarish uchun mahalliy texnologiya yo’q va premikslar mavjud emas
Andijon	• 1,2 million qoramolning 95 foizi go‘shtli qoramol bo‘lib, Qirg‘iziston va Qozog‘istonga ham eksport qilinadi.	• Chorva uchun ozuqa bilan ta'minlash qiyin, chunki yer yetarli emas. Suv yetarli, lekin aholi ko‘p

Hudud	Hozirgi holat	Qiyinchiliklar va ehtiyojlar
	• Yaylov yo'q. Ishlab chiqaruvchilarga berilgan tomorqa yerlari paxtadan tashqari 15 ming 133 gektarni tashkil etadi. Ular almashlab ekishda makkajo‘xori, bug‘doy, o‘t, beda va boshqa ekinlarni yetishtiradi, sug‘orish ham mumkin. Ular ikki marta hosil oladilar. • 50 ming tovuq boqiladigan ferma yirik hisoblanadi. Dehqon xo‘jaliklari o‘z tomorqalarida bor-yo‘g‘i 2 ming bosh tovuq boqmoqda. • Samarqanddan farqli o'laroq, muzlatilgan urug’lar O'zbekistondan olinadi. Urg‘ochi sutli qoramollar Yevropadan, jumladan, Germaniyadan keltiriladi. Qirg‘iziston va Qozog‘istondan go‘shtli urg‘ochi qoramollar keltiriladi. • Kompaniyalarning ikkita klasteri mavjud: biri go'shti uchun boqiladigan qoramollar, so'yish va teri sanoati bilan shug'ullanadi, ikkinchisi go'sht, sut chorvachiligi va o'simlikchilik bilan shug'ullanadi.	bo‘lgani uchun yer cheklangan. • Yer bilan bog'liq muammolar tufayli rayonlashtirishni amalga oshirish va qishloq xo'jaligi rejalarini ishlab chiqish zarur. Bu qishloq xo'jaligi ehtiyojlarini odamlar uchun turar-joylarni ta'minlash bilan muvozanatlash uchun bilim talab qiladi.

Manba: Turli intervyular asosida tayyorlangan

4.2.7 Chorvachilikning qiymat zanjiri, muammo va ehtiyojlarining qisqacha mazmuni

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, chorvachilik tarmog‘idagi qo‘shimcha qiymat zanjiridagi asosiy muammolar va ehtiyojlar quyidagi jadvalda jamlangan.

Jadval 4-9 Chorvachilik tarmog‘idagi qiymat zanjiridagi muammo va ehtiyojlarning qisqacha mazmuni

Chorvachilik	Qiyinchiliklar va ehtiyojlar
Qoramol	• Ozuqa yetishtirish uchun yer va suv resurslari cheklangan va yer birligiga unumdorlikni oshirish zarurati mavjud (har bir hududga mos yaylov va ozuqa ekinlari navlarini joriy etish, suvni tejaydigan sug'orish, qishloq xo'jaligini o'rnatish yoki modernizatsiya qilish kabi tegishli ishlov berish texnikasi). yem yetishtirish uchun mashinalar va boshqalar) • Fermerlar, asosan, yaxshilangan zotlardan qochib, mahsuldorligi past mahalliy zotlarni yetishtiradilar • Ko'pgina ishlab chiqaruvchilar oz miqdorda chorva mollarini boqayotgani sababli, ular uchun chorva mollarini ko'paytirish va naslchilik ob'ektlarini kengaytirish zarur. Bundan tashqari, sanitariya va issiqlik nazoratini yaxshilash orqali kasalliklarni kamaytirish uchun shiyponlarni kengaytirish yoki yangilash kerak. • Begona o'tlar bilan ifloslangan pichan va ikkilamchi fermentatsiya bilan silos kabi ozuqa sifati haqida xavotirlar mavjud. • Tegishli ozuqa tayyorlash uskunalari cheklangan. • Yakka tartibdagi qoramollar salomatligini boshqarish alohida ishlab chiqaruvchilarning tajribasi asosida amalga oshiriladi va ma'lumotlarni boshqarish uchun raqamli qurilmalardan foydalanish zarurati mavjud. • Emlashlar olib borilayotgan bo'lsa-da, davlat tashkilotlari tomonidan kasallik diagnostikasi tizimi zaif bo'lgani uchun qaysi kasalliklar keng tarqalganligi aniq emas. • Go'ngni kompost qilish texnologiyasi joriy etilmagan. • Mastit va tuyoq kasalliklari ko'p. • So‘yish sexlari va sutni qayta ishlash korxonalarini kengaytirish va qo‘shimcha qiymat berish zarur.
Qo'y va echki	• Mavjud yaylovlarni kengaytirish uchun to'g'ri rejalashtirish asosida quduq qurish (yangi qurilish va ta'mirlash) talab qilinadi. • Hayvonlar sonining ko'payishi o'simliklarning degradatsiyasiga olib keladi
Parranda	• Yirik parrandachilik xo‘jaliklarini kengaytirish hisobiga bozorni barqaror ta’minlashga

Chorvachilik	Qiyinchiliklar va ehtiyojlar
	erishildi. Biroq, tovuqlarga bo'lgan talab ortib bormoqda va ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish kerak. Zararsizlik nuqtasiga erishish uchun 50 000 va undan ortiq qushlarni boqish kerak bo'lganligi sababli, masshtabni kengaytirish muhim ahamiyatga ega. • Davlat ko‘magida kichik va o‘rta parrandachilik xo‘jaliklari o‘z biznesini kengaytirishga tayyor. • Oziq-ovqatning ma'lum foizi chetdan keltiriladi, oziq-ovqat xavfsizligi va ishlab chiqarish barqarorligi uchun mahalliy ishlab chiqarishni ko'paytirish kerak. • Kichik va o'rta ishlab chiqaruvchilarda chiqindilarni boshqarish tizimi yetarli emas.
Asalari	• Ishlab chiqarish texnologiyasini takomillashtirishdan ko'ra savdo kanallarini rivojlantirishga ko'proq ehtiyoj bor • Ichki bozorda talab yuqori

Manba: Turli intervyular asosida tayyorlangan

Chorvachilik ishlab chiqaruvchilari va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning 4.3-so'rovida tasvirlanganidek, tadqiqot guruhi chorvachilik bilan bog'liq ba'zi kompaniyalar, jumladan, xom ashyo importi, konsentrat ozuqa ulgurji sotuvchilari, sut kompaniyalari, terini qayta ishlash kompaniyalari, go'shtni qayta ishlash va sotish kompaniyalari, vaksina importchilari va xususiy veterinariya xizmati kompaniyalari, parrandachilik chorvachilik mahsulotlarini sotadigan kompaniyalar (shu jumladan chorvachilik importini ko'paytirish), qishloq xo'jaligi uskunalarini sotadigan kompaniyalar, so'yish korxonalari va restoranlar, ularning muammolari va ehtiyojlari to'g'risida suhbat o’tkazdi.

Bu korxonalar asosan noishlab chiqarish faoliyati bilan shug'ullanadi. Ushbu kompaniyalar barcha chorvachilik turlari bo'yicha ishlayotganligi sababli, muammolar va ehtiyojlar ularni turlarga ajratmasdan quyida tavsiflanadi.

Jadval 4-10 Chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning muammolari va ehtiyojlari

Kategoriya	Soha	Muammolar va ehtiyojlar
Resurslar	Ozuqa (import, ishlab chiqarish, qayta ishlash)	• Operatsion kapitalning yetishmasligi • Ishlab chiqarish liniyalarini kengaytirish • Mahalliy sharoitda sifatli ozuqa ishlab chiqarish uchun eng yangi texnologiyani joriy etish • Parrandachilik ishlab chiqarish liniyasini kengaytirish va parranda ozuqasi ishlab chiqarish bozoriga kirish • Sifatni ta'minlash uchun ozuqani boshqarish jarayonlarini takomillashtirish • Go'shtli chorvachilikka kirish (boshqaruvni diversifikatsiya qilish)
Resurslar	Qishloq xo'jaligi texnikasini sotish	• Javoblar yo'q
Resurslar	Chorvachilikni ko’paytirish	• Yirik chorvachilik kompaniyalari bilan tajriba almashish • Veterinariya xizmatini kuchaytirish (xodimlarni o'qitish) • Zot sifatini yaxshilash
Resurslar	Veterinariya dori vositalarini sotish va veterinariya xizmatlari	• Chorvachilik kasalliklarini aniqlash • Ofis va ombor ijarasi • Veterinariya vaksinalari va dori vositalarini ishlab chiqarish
Qayta ishlash	Qayta ishlash (sut)	• Ishlab chiqarish liniyalarini kengaytirish • Qadoqlash mashinalarini joriy etish, to'ldirish va qadoqlash

		liniyalarini kengaytirish ▪ Xodimlarni o'qitish, texnik ko'nikmalarini oshirish ▪ Eng yangi sutni qayta ishlash texnologiyasini joriy etish (sut mahsulotlarining qo'shimcha qiymatini yaxshilash) ▪ Tajribali va malakali veterinariya xodimlarini kafolatlang
Qayta ishlash	Qayta ishlash (go'sht)	▪ Qayta ishlash korxonalarini yaxshilash ▪ Sovuq zanjir tizimini joriy etish ▪ Liftlar va qozonlarni joriy etish
Qayta ishlash	Qayta ishlash (teri)	▪ Ishlab chiqarishni ko'paytirish uchun mavjud quvvatlarni modernizatsiya qilish ▪ Xalqaro sertifikatlashtirish tizimini joriy etish ▪ Eksportni kengaytirish (savdo ko'rgazmalarida ishtirok etish, marketing strategiyalarini ishlab chiqish, tarqatish markazlarini rivojlantirish)
Sotuv	Chakana sotuvchi, shu jumladan restoran	▪ Javoblar yo'q

Manba: Turli intervyular asosida tayyorlangan

Umuman olganda, chorvachilik tarmog'idagi to'siqlar qo'shimcha qiymat zanjirining yuqori oqimida, ya'ni ishlab chiqarish, ishlab chiqarish va qayta ishlashda aniqlanadi, lekin tarqatish va sotish kabi quyi oqimda emas (4-21-shakl). Chorvachilik mahsulotlariga talab yuqori bo‘lganligi sababli sut korxonalari, qassobxonalar, chakana savdo korxonalari sotish va sotishda muammolarga duch kelmayapti. Chorvachilik mahsulotlariga bo‘lgan talabning yanada oshishi kutilmoqda, chunki hozirgi vaqtda ichki talab ichki taklifdan oshib ketadi.

Chorvachilik mahsulotlariga talab yuqori bo'lganligi sababli, qo'shilgan qiymat zanjirining yuqori qismidagi ishtirokchilar yoki ishlab chiqaruvchilar kapital qo'yilmalarni amalga oshirishga tayyor. Biroq, chorvachilik mahsulotlari yetishtirish so‘rovida so‘ralgan ishlab chiqaruvchilarning faqat yarmi banklardan kredit olishga tayyor ekanliklarini bildirgan. Chorvachilikning barcha turlarini ishlab chiqaruvchilar ham imtiyozli kreditlardan foydalanish - ishlab chiqarishdagi asosiy muammo ekanligini aytishdi.

Ishlab chiqaruvchilarga zarur bo'lgan asosiy jihozlar shiypon va naslchilik hisoblanadi. Ayniqsa, sut chorvachiligida traktor, kombayn, sutni qayta ishlash korxonalariga talab ham yuqori. Batafsil ma’lumot uchun chorva mollari ishlab chiqaruvchilarini o‘rganish va chorvachilik bilan bog‘liq kompaniyalar 4.3 so‘roviga qarang.

O'zbekistonda chorvachilikning butun qiymat zanjiri jarayonlarida eng katta muammo yuqori oqim tomonida, ya'ni "past mahsuldorlik"da (qarang: 2. O'zbekistonda chorvachilik sektorining hozirgi holati va muammolari). Past mahsuldorlikning asosiy sabablaridan biri bu "oziq-ovqat ishlab chiqarish". Hosildorlik "resurslar" miqdori va sifatiga bog'liq bo'lganligi sababli, ushbu tadqiqot birinchi navbatda "resurslar"ni tahlil qiladi.

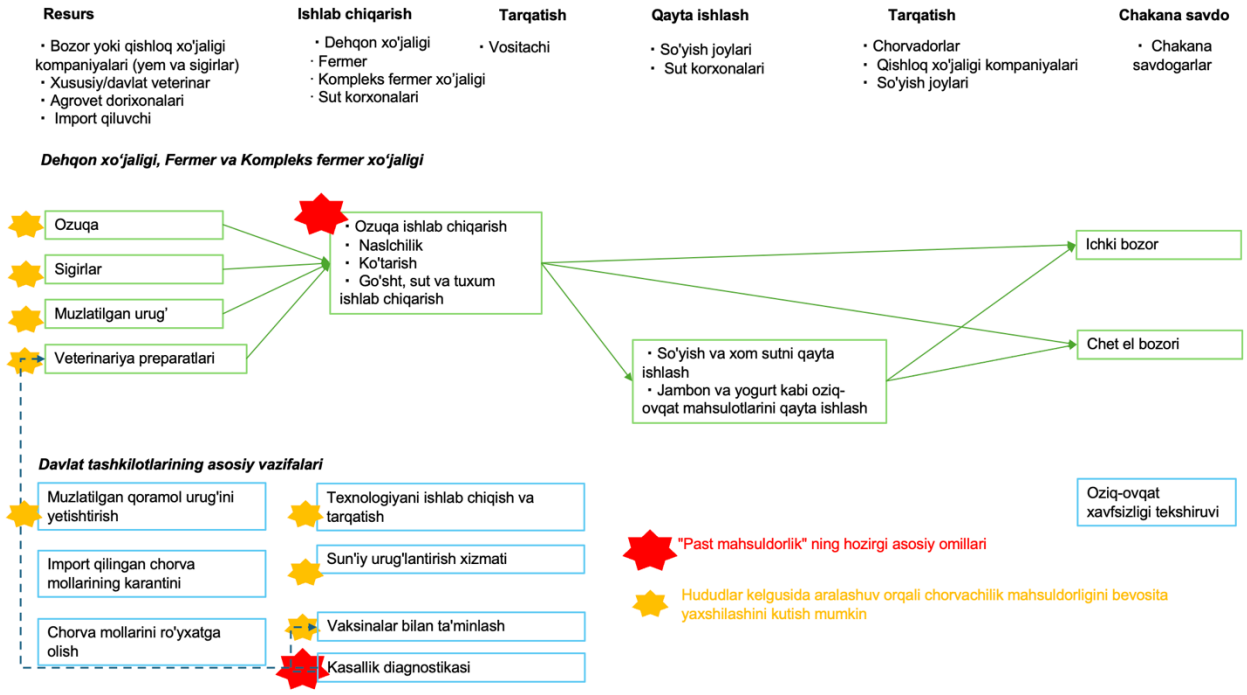

Shakl 4-21 O'zbekistonda chorvachilikning qiymat zanjiri to'siqlari

Manba: Turli intervyular asosida tayyorlangan

“Qiymat zanjirining “resurs” jarayonining ishtirokchilari zotlarni yaxshilash, sun’iy urug‘lantirish xizmatlari, veterinariya xizmatlari, emlash va ozuqa bilan shug‘ullanuvchi xususiy kompaniyalar va davlat tashkilotlaridir”. Bular naslchilik, nazorat va oziqlantirish[54] bilan bog'liq bo'lib, ular "hosildorlikni" oshirish uchun juda muhimdir. Yuqoridagi 4.10-jadvalda bo'lgani kabi, So'rov guruhi chorva mollarining qiymat zanjiri mahsuldorligiga to'sqinlik qiladigan "resurs" jarayonida ishtirok etgan biron bir xususiy ishtirokchini aniqlamadi. Moliyaviy institutlardan kredit olib, “resurs” sub’ektlari ishlab chiqarish liniyalarini kengaytirish va ishlab chiqarish jarayonlarini qayta ko‘rib chiqish orqali ozuqa sifatini yaxshilash hisobiga ozuqa unumdorligini oshiradi. Veterinariya dori-darmonlari savdosi va veterinariya xizmati ko'rsatuvchi kompaniyalar qo'shimcha qiymat zanjiridagi asosiy masalalardan biri chorva kasalliklarini tashxislash ekanligini ta'kidladilar. Bu muammoni davlat tashkilotlari tomonidan kasalliklarni tashxislash tizimini kuchaytirish orqali hal qilish mumkin.

“Resurs” jarayonida yotgan yana bir masala veterinariya vaksinalari va dori vositalarini ishlab chiqarishdir. Xuddi shunday, vaksinalar, dori-darmonlarni ta'minlash "ishlab chiqarish" jarayonidagi muhim masalalardan biridir. Davlat tashkilotlarining ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda hayvonlarga qarshi vaksinalar ishlab chiqarishga ruxsat berilgan yagona organ VCRQ tarkibidagi Samarqanddagi Veterinariya ilmiy-tekshirish instituti (SDVITI) hisoblanadi, biroq uning ishlab chiqarish quvvati cheklangan. Veterinariya dori vositalarining mahalliy ishlab chiqarilishi ham cheklangan, chunki dori vositalarining atigi

[54] Chorvachilikda mahsuldorlik uchta omilga bog'liq: naslchilik (ko'paytirish), boshqarish (shiyponlarni boshqarish, chorva mollarini saqlash, shu jumladan hayvonlarning gigienasi) va oziqlantirish (ozuqa bilan bog'liq masalalar).

30 foizga yaqini mamlakatimizda ishlab chiqariladi, qolgani esa chetdan keltiriladi. Shunga qaramay, sohadagi manfaatdor tomonlar veterinariya vaksinalari va dori-darmonlar bilan ta'minlashni chorvachilik tarmog'ining mahsuldorligiga to'sqinlik qilayotgan asosiy muammo sifatida tan olishmadi.

Ishlab chiqaruvchilar yoki chorvador fermerlar, "resurs materiallari"ni sotib olishda, yetkazib berishda muammolar mavjudligini ta'kidladilar. Xususan, ko'plab ishlab chiqaruvchilar vaktsinalar, kimyoviy moddalar va dori-darmonlarga kirishda qiyinchiliklar haqida xabar berishdi. Biroq, ularni ko'proq "resurs" xarajatlari tashvishga solayotganga o'xshaydi, chunki ularning ko'pchiligi yaxshilangan zot, sun'iy urug'lantirish, ozuqa, texnika, mexanizatsiya xizmatlari, vaksinalar, kimyoviy moddalar va dori-darmonlar qimmatga tushganini ta'kidladilar.

Ko'paytirish, nazorat qilish va oziqlantirish o'rtasida "ishlab chiqarish" jarayonining ishtirokchilari masala oziqlantirishda, xususan, ozuqa narxida ekanligiga ishonishadi. Shuningdek, ular ozuqa mahsuldorligini oshirish, silos va pichanni to‘g‘ri qayta ishlash uchun qishloq xo‘jaligi texnikasini joriy etish va texnik ko‘nikmalarni oshirish zarur, deb hisoblaydilar. Chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarni o‘rganishda ham ana shunday ehtiyojlar aniqlandi. ("4.3 Chorvachilik ishlab chiqaruvchilarini o'rganish va chorvachilik bilan bog'liq kompaniya tadqiqoti" shiypon va hayvonlarga eng kuchli ehtiyojni aniqladi va qishloq xo'jaligi texnikasiga bo'lgan ehtiyoj yem tayyorlash uskunalariga bo'lgan ehtiyojni hisobga olgan holda bir xil darajada kuchli edi.

Tadqiqot guruhi, shuningdek, yaxshilangan zotlarni joriy etish zarurligini aniqladi. Xuddi shunday, chorvachilik ishlab chiqaruvchilari tadqiqoti hayvonlarni sotib olish uchun kuchli moliyaviy ehtiyojni aniqladi. Chorvachilik uchun omborlarga bo'lgan ehtiyoj ham katta bo'lganligi sababli, ishlab chiqaruvchilar zotlarni yaxshilashdan tashqari, "ishlab chiqarish" ni ko'paytirishni maqsad qilgan ko'rinadi.

Garchi “qayta ishlash” chorvachilik tarmog‘ining “past mahsuldorligi”ning asosiy sababi bo‘lmasa-da, uning qayta ishlash quvvati bilan bog‘liq muammo bor. “Ishlab chiqarish” jarayonidagi to‘siqlar bartaraf etilgach, go‘sht va sut ishlab chiqarish hajmi ortib borsa, sanitariya me’yorlariga javob beradigan ko‘proq birlamchi qayta ishlash korxonalari kerak bo‘ladi. "Qayta ishlash" quvvatlarining oshishi ishlab chiqaruvchilarni ishlab chiqarishni ko'paytirishga undaydi. Boshqacha qilib aytganda, kapital qo'yilmalar orqali "ishlab chiqarish" va "qayta ishlash" bir vaqtning o'zida kuchaytirilishi kerak. Xuddi shunday, agar kapital qo'yilmalar hisobiga ishlab chiqarish hajmi oshsa, “resursga” talab ham ortadi. Shu sababli, butun qiymat zanjirini rivojlantirish uchun "resurs", "ishlab chiqarish" va "qayta ishlash" bir vaqtning o'zida kuchaytirilishi kerak.

Davlat organlarining asosiy vazifalari orasida chorva kasalliklarini aniqlash tizimi markaziy masala bo'ladi. Bu 4.4.3 Chorvachilik sog'lig'ini nazorat qilish tizimi, o'ta og'ir yuqumli kasalliklarni nazorat qilish milliy strategiyasi, monitoringda batafsil muhokama qilinadi. Asosan davlat laboratoriyalarida tegishli jihozlar mavjud emasligi sababli O‘zbekistonda chorva kasalliklarini to‘g‘ri tashxislash ishlari olib borilmayapti. Natijada tegishli profilaktika, davolash va nazorat choralari, shuningdek, kasallik tashxisiga asoslangan emlash ta'minlanmagan. Bu O'zbekistonda chorvachilikni boshqarishda asosiy muammo bo'lib tuyuladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, past mahsuldorlik O'zbekistonda chorvachilik qiymati zanjirida asosiy

muammo bo'lib, asosiy to'siq qo'shimcha qiymat zanjiri yoki "ishlab chiqarish" jarayonida yuqori oqimda yotadi. Xususan, chorvachilik tarmog‘ining past mahsuldorligining asosiy sababi ozuqa ta’minoti bo‘lardi. Shuning uchun chorvachilik sanoatida yuqori mahsuldorlikka erishish uchun ozuqa mahsuldorligini oshirish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, suv resurslarini tejash texnologiyasini joriy etish va ozuqa ishlab chiqarishda iqlim o'zgarishiga qarshi choralar ko'rish kerak.

4.3 Chorva mollari ishlab chiqaruvchilari va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarni o'rganish

4.3.1 Fermer xo'jaliklarining iqtisodiy tadqiqoti

Tadqiqot guruhi 2024-yilning iyun oyidan avgustigacha so‘rovnoma yordamida fermer xo‘jaliklari iqtisodiyoti va chorvachilik bilan bog‘liq kompaniya so‘rovini o‘tkazdi. So‘rovning maqsadi chorvachilik va qo‘shilgan qiymat zanjirlari, jumladan, qishloq xo‘jaligini moliyalashtirish bilan bog‘liq vaziyat va muammolarni tushunish edi. Yuqorida aytib o‘tilgan so‘rovda O‘zbekistondagi chorvachilikning uchta asosiy zonasi, ya’ni (i) cho‘l va cho‘l zonasi, (ii) tog‘ tog‘li zonasi va (iii) tog‘li zonadagi turli chorva turlari va xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarni qamrab olgan 62 ta ishlab chiqaruvchi va yettita ishlab chiqaruvchilar uyushmasi bilan suhbat o‘tkazildi.

Jadval 4-11 Fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy o‘rganishlarining qisqacha mazmuni

Element	Yakka tartibdagi ishlab chiqaruvchilar	Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilar uyushmasi
Maqsad	Chorvachilik tarmog‘ining qo‘shimcha qiymat zanjiri, jumladan, ishlab chiqarish, qayta ishlash va qishloq xo‘jaligini moliyalashtirish muammolari va imkoniyatlarini aniqlash.	
Intervyu olinganlar	Dehqon xo‘jaliklari, Fermer, Kompleks fermer xo‘jaliklari	Chorvachilik uyushmasi (qoramol, sigir, qo‘y va echki), parrandachilik uyushmasi (tovuq va boshqa parrandachilik), va asalarichilar uyushmasi
Tadqiqot hududlari	Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Navoiy, Samarqand, Andijon	
Namuna hajmi	Yakka tartibdagi ishlab chiqaruvchilar: 62 ta subyekt	Ishlab chiqaruvchilar uyushmalari: 7 guruh
Tadqiqot davri	2024-yil iyundan avgust oyining boshigacha	

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

Tadqiqot guruhi tadqiqot hududi sifatida uchta viloyat va bitta respublikani tanladi: cho'l va cho'l zonasidan Qoraqalpog'iston Respublikasi va Navoiy viloyati, tog'li zonadan Samarqand viloyati va baland tog'li zonadan Andijon viloyati. Tadqiqot guruhi VCRQ uchun so'rov rejasini taqdim etganida, qo'mita bizning rejamiz hech qanday e'tirozlarsiz uchta zonani qamrab olishiga rozi bo'ldi.

Fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy o‘rganilishida asosiy e’tibor chorva mollarining sog‘in sigirlar, go‘shti uchun boqiladigan qoramollar, echkilar, qo‘ylar, parrandalar va asalarilar kabi turlariga qaratildi. Bundan farqli o'laroq, tadqiqot guruhi parrandachilik va asalarichilikni Qoraqalpog'iston Respublikasi va Navoiy viloyatida o'tkazilgan tadqiqotlarga kiritmaslikka qaror qildi, chunki cho'l va dasht zonasida parrandachilik va asalarichilik keng tarqalmagan.

Fermer xo‘jaliklari iqtisodiy o‘rganishda namuna sifatida dehqon xo‘jaliklari, fermer xo‘jaliklari, kompleks fermer xo‘jaliklari kabi turli turdagi sub’ektlar qamrab olindi. Kompleks fermer xo'jaliklari chorva mahsulotlarini keng miqyosda ishlab chiqaradi va qiymat zanjiridagi barcha quyi oqim funksiyalarini boshqaradi. Dehqon xo‘jaliklari asosan ikkita kichik toifaga ega bo‘lgan oilaviy tadbirkorlikni yuritadi: yuridik maqomga ega bo‘lmagan va tijorat asosida faoliyat yurituvchi yuridik shaxslar. Fermer xo'jaliklarining iqtisodiy tadqiqoti har ikkala turdagi dehqon xo'jaliklarini qamrab oldi.

O'zbekistonda chorvachilik bilan bog'liq ishlab chiqaruvchilar guruhlariga kelsak, to'rtta kichik bo'limga ega bo'lgan chorvachilik uyushmasi mavjud: (i) sigirlar, go'shti uchun boqiladigan qoramollar, qo'ylar va echkilar uchun chorvachilik bo'limi; (ii) tovuq va boshqa parranda uchun parrandachilik bo'limi; (iii) asalarilar bo'limi; va (iv) baliqchilik kichik bo'limi. Anketa so'rovi baliqchilikdan tashqari boshqa kichik bo'limlarni o'z ichiga olgan bo'lib, ularning roli va a'zo ishlab chiqaruvchilar uchun xizmatlari to'g'risida ma'lumot to'plash, bu uyushmalar ushbu loyihaning potentsial yakuniy foydalanuvchilari bo'lishi mumkinligini aniqlash maqsadida o'tkazildi.

Quyidagi jadvalda so'rov namunalari hajmining taqsimoti ko'rsatilgan. Namuna ishlab chiqaruvchilar va assotsiatsiyalar subpudratchi kompaniya tomonidan VCRQ yordamida hududda joylashgan o'rta ishlab chiqaruvchilar va birlashmalardan tanlangan.

Ushbu bo'limda to'plangan ma'lumotlarning xususiyatlarini tushunish uchun ularni rasmiy statistik ma'lumotlar bilan taqqoslagan holda fermer xo'jaliklarining iqtisodiy tadqiqoti natijalari taqdim etiladi. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, tanlab olish metodologiyasi va boshqa ma'lumotlarni yig'ish usullaridagi farqlar tufayli so'rov natijalarini ushbu rasmiy statistik ma'lumotlar bilan qat'iy taqqoslab bo'lmaydi.

Jadval 4-12 So'rovda qatnashgan chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilar soni

Taqsimlash	Qoraqalpog'iston Respublikasi	Navoiy viloyati	Andijon viloyati	Samarqand viloyati
	Jismoniy shaxslar: n=10 Uyushmalar: n=2	Jismoniy shaxslar: n=11 Uyushmalar: n=2	Jismoniy shaxslar: n=20 Uyushmalar: n=2	Jismoniy shaxslar: n=21 Uyushmalar: n=2
Asosiy chorva mollari bo'yicha chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilari (n=62)				
Sog'in sigir	2	3	5	4
Go'shti uchun boqiladigan mol	4	4	4	5
Qo'y va echki	4	4	4	4
Parranda	0	0	4	5
Asalari	0	0	3	3
Korxonalar bo'yicha ishlab chiqaruvchilar(n=62)				
Kompleks fermer xo'jaliklari	1	3	4	4
Fermer	5	3	6	8
Yuridik maqomga ega dehqon	2	2	6	3
Yuridik maqomsiz dehqon	2	3	4	6
Chorvachilik uyushmalari kichik bo'limlar bo'yicha (n=7)				
Chorvachilik (sog'in sigir, go'shtli qoramol, qo'y va echki)	0	1	1	1
Parrandachilik	0	0	1	0
Asalari	1	1	0	0
Qorako'l qo'ylari	1	0	0	0

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

4.3.2 Fermer xo'jaligining iqtisodiy tadqiqoti bo'yicha asosiy ma'lumotlar

(1) Dehqon xo'jaliklarining oila tarkibi

2020-yilda O‘zSTAT tomonidan o‘tkazilgan uy xo‘jaliklari so‘roviga ko‘ra, O‘zbekistonda uy xo‘jaliklarining o‘rtacha kattaligi 5,2 kishi bo‘lib, eng kichik o‘rtacha uy xo‘jaligi Toshkent shahrida 4,1 kishi, eng kattasi esa Jizzax viloyatida 5,8 kishini tashkil qilgan.

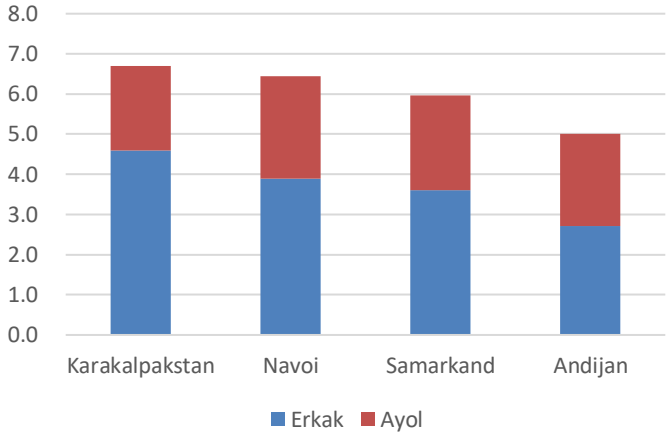

Shakl 4-22 Dehqon xo'jaliklari odatdagi uy xo'jaliklarining kattaligi

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

Ushbu so'rov natijalari shuni ko'rsatdiki, uy xo'jaliklarining o'rtacha soni Andijon viloyatida 5,0, Samarqand viloyatida 6,0, Navoiy viloyatida 6,5 va Qoraqalpog'iston Respublikasida 6,7 kishini tashkil etdi. Qishloq joylarida faqat chorvachilik bilan shug'ullanuvchi fermerlarni qamrab olgan tadqiqot uy xo'jaliklari orasida uy xo'jaliklarining o'rtacha kattaligi yuqorida qayd etilgan o'rtacha milliy ko'rsatkichdan biroz kattaroq edi.

(2) Dehqon xo'jaliklari uy xo'jaliklarining daromadlari

O‘zSTAT ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda O‘zbekistonning aholi jon boshiga yillik daromadi 20 million so‘mni (taxminan 1593 dollar) tashkil qilgan. Mazkur so‘rov natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘rganilgan dehqon xo‘jaliklari orasida aholi jon boshiga eng yuqori o‘rtacha yillik daromad Navoiy viloyatida 2406 AQSh dollarini, eng pasti esa Qoraqalpog‘iston Respublikasida 1188 AQSh dollarini tashkil qilgan.

Yuridik maqomga ega va yuridik shaxs maqomiga ega bo‘lmagan dehqon xo‘jaliklarining jon boshiga o‘rtacha daromadlarini taqqoslash shuni ko‘rsatdiki, yuridik maqomga ega bo‘lgan o‘rta dehqon xo‘jaliklari 2387 AQSh dollari, yuridik shaxs maqomiga ega bo‘lmaganlar esa 1233 AQSh dollari daromad olgan. Yuridik maqomga ega dehqon xo‘jaliklari yuridik maqomiga ega bo‘lmaganlarga qaraganda qariyb 1,9 barobar ko‘p daromad oladi. Shuni ta'kidlash kerakki, bu taxminiy hisob bo'lib, dehqon va dehqon xo'jaliklarining daromadlari tarkibi har xil bo'lishi mumkin. (masalan, yakka tartibdagi tadbirkorlik xarajatlari tarkibi va kapital qo'yilmalarning amortizatsiyasi).

Jadval 4-13 Dehqon xo'jaliklari uchun yillik jon boshiga hisoblangan yillik daromad

Viloyat/Respublika	Uy xo'jaligi hajmi	Uy xo'jaligining o'rtacha yillik daromadi		Aholi jon boshiga konvertatsiya		Mintaqalar bo'yicha o'rtacha yillik daromad / Respublika (so'm)
		Milliy valyutada (so'm)	AQSh dollarida	Milliy valyutada (so'm)	AQSh dollarida	
Qoraqalpog'iston	6.70	100,000,000	7,960	14,925,373	1,188	145,707,00
Navoiy	6.45	195,000,000	15,522	30,232,558	2,406	31,445,600
Samarqand	5.96	190,000,000	15,124	31,879,195	2,538	16,886,800

Andijon	5.00	78,000,000	6,209	15,600,000	1,242	18,257,000
Yuridik maqomga ega dehqon	5.67	170,000,000	13,532	29,982,363	2,387	-
Yuridik maqomsiz dehqon	5.36	83,000,000	6,607	15,485,075	1,233	-

Eslatma: JICA rasmiy valyuta kursidan foydalangan holda (2024-yil avgust) so‘mni AQSh dollariga konvertatsiya qilishda 1 so‘m = 0,0000796 AQSh dollari qo‘llanilgan.

Manba: “Viloyatlar/respublikalarning aholi jon boshiga o‘rtacha yillik daromadi” O‘zSTAT ma’lumotnomasi (2023); qolganlari fermer xo‘jaliklari iqtisodiyoti so‘rovi natijalaridan (2024-yil iyun-avgust)

Uy xo'jaliklari daromadlarining tarkibi quyidagi rasmda ko'rsatilgan. Dehqon xo‘jaliklari uchun chorvachilik asosiy daromad manbai bo‘lib, umumiy daromadining 70-90 foizini tashkil qiladi. Boshqa daromad manbalariga o'simlikchilik (shu jumladan yem-xashak yetishtirish) kiradi va so'rovda qatnashgan uy xo'jaliklari orasida nisbatan katta, ayniqsa Samarqand viloyati (11,4%) va Qoraqalpog'iston Respublikasi (22,5%). Norezident oila a’zolarining pul o‘tkazmalaridan olingan daromadlar Andijon viloyati va Samarqand viloyatida jami daromadlarning 3-4 foizini, Navoiy viloyati va Qoraqalpog‘iston Respublikasida esa 0 foizni tashkil etdi.

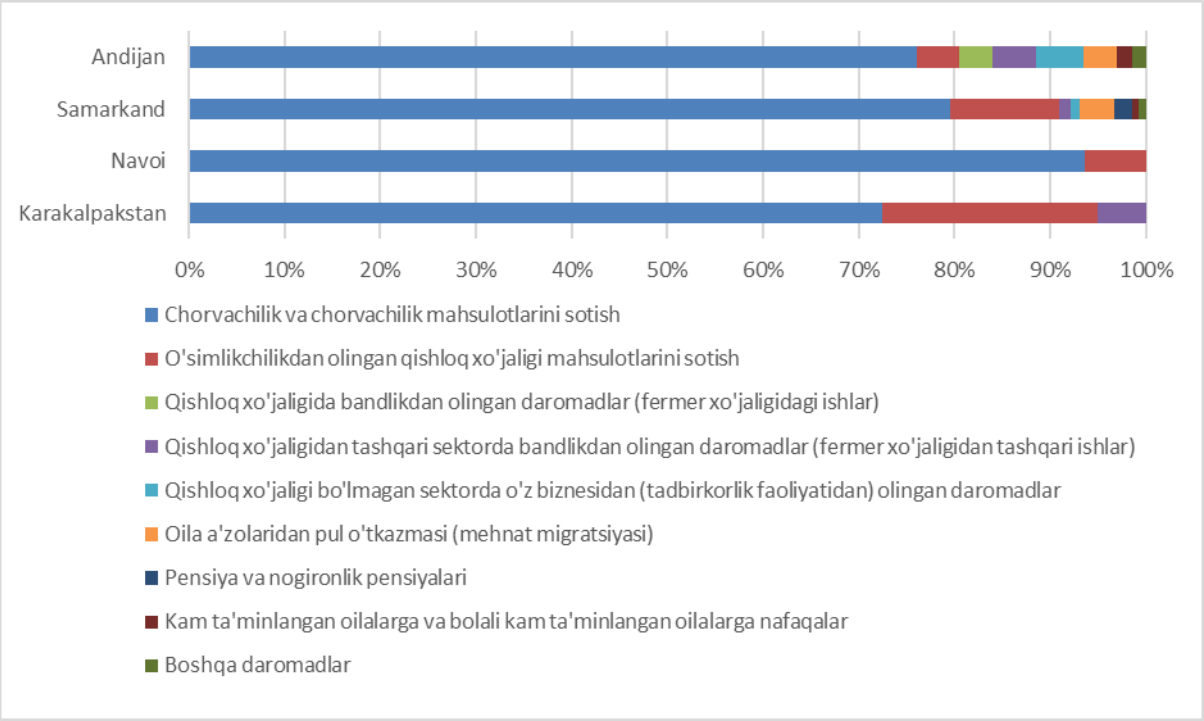

Shakl 4-23 Dehqon xo'jaliklarining daromadlari tuzilmalari

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

Daromad olish vaqti mintaqaga qarab farq qiladi; Navoiy viloyatida esa, fevral va iyun oylarida va dekabr oylarida daromad eng yuqori darajaga yetadi. Andijon viloyati va Samarqand viloyatida avgust-sentabr oylarida eng yuqori cho‘qqiga to‘g‘ri keladi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi misolida esa o‘ziga xos yuqori davr yo‘q.

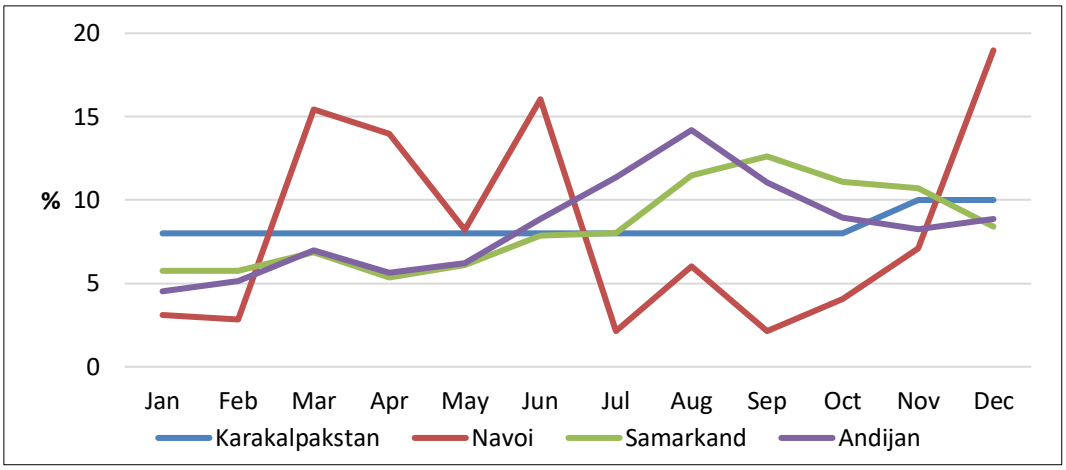

Shakl 4-24 Dehqon xo'jaliklari uchun daromadlar nisbati va muddatlari

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

(3) Ishlab chiqarish

1) Chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarga tegishli chorva mollarining o'rtacha soni

Quyidagi jadvalda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarga tegishli bo‘lgan chorva mollarining xo‘jalik turlari bo‘yicha o‘rtacha soni ko‘rsatilgan. Sut yetishtiruvchilarni misol tariqasida oladigan bo‘lsak, chorvachilikning namunaviy ko‘lami kompleks fermer xo‘jaliklarida 3000 bosh, fermer xo‘jaliklarida 500 bosh, yuridik maqomga ega dehqon xo‘jaliklarida 100 bosh, yuridik shaxs maqomi bo‘lmagan dehqon xo‘jaliklarida 50 boshni tashkil etadi. Bu namunalardagi dehqon xo‘jaliklari asosiy faoliyati chorvachilikdan iborat. Chorvachilikdan boshqa biznesga ega bo'lganlar bundan mustasno.

Jadval 4-14 Xo‘jalik va chorvachilik turlari bo‘yicha chorva mollarining o‘rtacha soni

Turlari	Chorvachilik turlari	Kompleks fermer xo’jaliklari	Fermer	Dehqon xo'jaliklari (yuridik maqomi bilan)	Dehqon xo'jaliklari (yuridik maqomisiz)
Sut ishlab chiqaruvchi	Qoramol	3,030	520	114	56
	Buqa	337	36	2	4
	Sog’in sigir	873	209	60	16
	Sut bermaydigan sigir	441	63	Mavjud emas	8
	G'unajin	204	81	Mavjud emas	7
	G’oshti uchun boqiladigan qoramol	850	24	Mavjud emas	1
	Buzoq	325	106	52	20
Mol go'shti ishlab chiqaruvchi	Qoramol	821	560	213	27
	Buqa	505	136	81	6
	Sog’in sigir	73	89	13	2
	Sut bermaydigan sigir	15	58	10	1

	G'unajin	70	53	Mavjud emas	10
	G'oshti uchun boqiladigan qoramol	115	166	103	7
	Buzoq	43	59	6	2
Qo'y va echki ishlab chiqaruvchi	Qo'y va echki	2,176	400	225	65
Parrandachilik ishlab chiqaruvchi	Jami tovuq	865,000	124,500	127,500	5,500
	Go'shti uchun boqiladigan tovuq (broyler)	670,000	104,500	7,500	5,500
	Tuxum uchun boqiladigan tovuq	195,000	20,000	120,000	Mavjud emas
Asalarichilar	Asalari	Mavjud emas	275	100	54

Izoh: Tegishli toifadagi javoblar uchun *mavjud emas*.

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

2) Xodimlarning o'rtacha soni

Barcha xodimlarning o'rtacha soni, shu jumladan direktorlar, doimiy ishchilar va mavsumiy ishchilar quyidagi rasmda ko'rsatilgan. Misol tariqasida sut mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarini oladigan bo‘lsak, kompleks fermer xo‘jaliklarida 634 nafar, fermer xo‘jaliklarida 51 nafar, yuridik maqomga ega dehqon xo‘jaliklarida 76 nafar, yuridik shaxs maqomiga ega bo‘lmagan dehqon xo‘jaliklarida 11 nafar ishchi mehnat qiladi. Yuridik maqomga ega bo‘lmagan dehqon xo‘jaliklarida parrandachilik va asalarichilardan tashqari, oilaviy ishchilarning umumiy ishchilar sonidagi ulushi yuqori bo‘lib, tadbirkorlik faoliyati asosan oila a’zolari tomonidan yuritilishidan dalolat beradi.

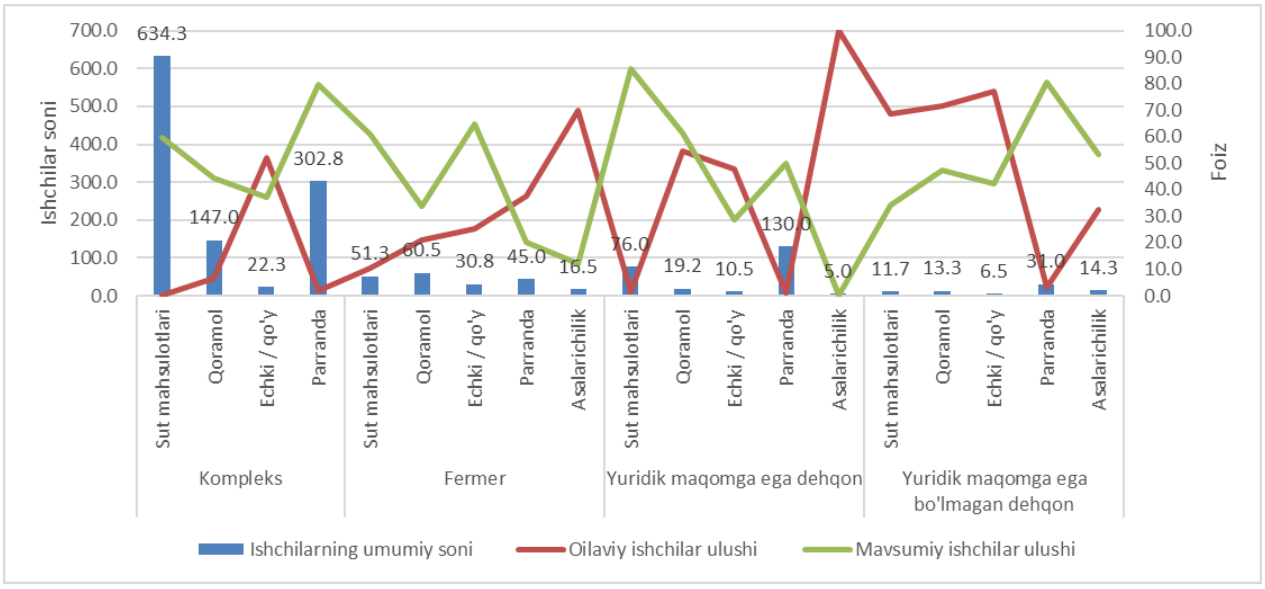

Shakl 4-25 Boshqaruv organlari sifatidagi xodimlar soni

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

3) Dehqon xo‘jaliklarining ishlab chiqaruvchilar birlashmalariga a’zolik holati

So’rovda qatnashgan dehqon xo‘jaliklarining 43% (14 tadan 6 tasi) sut mahsulotlari yetishtiruvchilari, 47% (17 tadan 8 tasi) qoramol go’shti yetishtiruvchilari, 63% (16 tadan 10 tasi) qo‘y va echki yetishtiruvchilar, 56% (9 tadan 5 tasi) parranda mahsulotlari ishlab chiqaruvchilari, va 33% (6 tadan 2 tasi) asalarichilar assotsiatsiya a’zolarini tashkil etadi. Ularga ko‘ra, uyushma tomonidan ko‘rsatiladigan xizmatlar qishloq xo‘jaligi bo‘yicha maslahat va texnik yordam bo‘lib, ular eng keng tarqalgan xizmatlar bo‘lib, ikkinchi o‘rinda xom ashyolarni xarid qilish, asbob-uskunalar va materiallarni (masalan, qishloq xo‘jaligi texnikasi) kreditlash va qayta ishlash bilan bog‘liq xizmatlar turadi. Ularning uyushmasi dehqonlarga kredit berish bo'yicha xizmatlar ko'rsatadimi, degan savolga javob yo'q.

Jadval 4-15 Ishlab chiqaruvchilar uyushmasi va assotsiatsiya xizmatiga a'zolik

	Chorvachilik bo'limi			Parrandachilik bo'limi	Asalarichilik bo'limi
	Sut mahsulotlari yetishtiruvchilar (n=14)	Mol go'shti yetishtiruvchilar (n=17)	Qo'y va echki yetishtiruvchilar (n=16)	Parranda yetishtiruvchilar (n=9)	Asalarichilar (n=6)
1) Ishlab chiqaruvchilar uyushmasiga a'zolik	6 (43%)	8 (47%)	10 (63%)	5 (56%)	2 (33%)
2) Uyushma xizmati					
a) Qishloq xo'jaligi bo'yicha maslahat / Texnik yordam	6 (100%)	6 (75%)	6 (60%)	5 (100%)	2 (100%)
b) Resurslarni xarid qilish	2 (33%)	5 (63%)	7 (70%)	2 (40%)	0 (0%)
c) Uskunalarni kreditlash	1 (17%)	0 (0%)	0 (0%)	1 (20%)	0 (0%)
d) Kollektiv yuk tashish	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
e) Kollektiv sotish	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
f) Kredit berish	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
g) Qayta ishlash	0 (0%)	2 (25%)	5 (50%)	0 (0%)	0 (0%)

Izoh: 1) bo’limlar bo’yicha so‘rov qilingan uy xo‘jaliklarining umumiy foizini, 2) a) - g) qavs ichida 1) “Assotsiatsiya a’zosi” deb javob bergan uy xo‘jaliklari umumiy foizini ko‘rsatadi.

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

4) Hukumat va boshqa donorlar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi

Javob beruvchilarning qariyb 90 foizi (28 ta uy xo'jaligidan 25 tasi) veterinariya xizmatlari, jumladan, sun'iy urug'lantirishni davlatdan olishlarini bildirishgan. Taxminan 40 foizi (28 uy xo'jaligidan 11 tasi) va 20 foizi (28 uy xo'jaligidan 6 tasi) tegishli ravishda davlat organlari tomonidan taqdim etilgan texnik va bozor ma'lumotlaridan foydalanadi. Rivojlanish hamkorlari tomonidan ko'rsatiladigan boshqa qo'llab-quvvatlash xizmatlari ko'lami cheklangan bo'lsa-da, ishlab chiqaruvchilar davlat organlari tomonidan taqdim etilmagan xizmatlarni, masalan, ob'ektlarni qurishda yordam berish, materiallar va uskunalar bilan ta'minlashni olishlari mumkin edi.

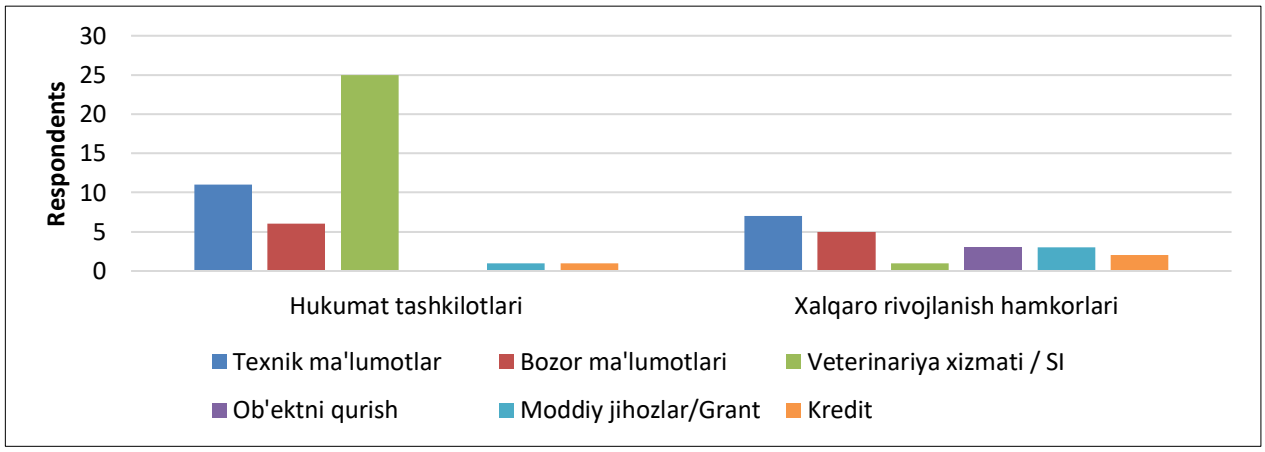

Shakl 4-26 Davlat idoralari va boshqa rivojlanish hamkorlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan xizmatlar

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

5) Chorvachilik turlari bo'yicha ishlab chiqarishning umumiy ko'rinishi

Qoramol

Oziqlantirish: Chorvachilik tizimida yaylov va intensiv boqish nisbati taxminan 50% va 50% edi. Intensiv oziqlantirishni boshqarish boshqa xo‘jalik toifalariga qaraganda murakkab xo‘jaliklarda (67%) keng tarqalgan. Yaylov bilan shug‘ullanuvchi fermer xo‘jaliklarining aksariyati yaylovga ruxsatnoma olgan. Kompleks fermer xo'jaliklari ozuqa ishlab chiqarish bilan shug'ullanadigan ishlab chiqaruvchilarning eng yuqori foizini ko'rsatadi va fermer xo'jaliklari hajmining kamayishi bilan ularning foizi kamaydi. Yer shkalasi qanchalik katta bo'lsa, shuncha ko'p ozuqa ishlab chiqariladi.

Beda, makkajo‘xori va bug‘doy ozuqa uchun yetishtiriladigan ekinlarning asosiy qismini tashkil qiladi, so‘nggi yillarda ilmiy muassasalar, oliy o‘quv yurtlari va donorlar tomonidan va’da berayotgan jo‘xori esa kuzatilmadi. Dehqon xo‘jaliklarida silos yetishtirish ulushi past bo‘lsa-da, ko‘pchilik ishlab chiqaruvchilar tomonidan pichan va silos ham tayyorlanadi. Konsentratli ozuqa ham ishlatiladi, asosan tashqi manbalardan sotib olinadi, bir oz ishlab chiqarish o'z xo'jaliklarida.

Boshqaruv (sanitariya): Oyoq va og'iz kasalligi, brutsellyoz, kuydirgi va quturganlarga qarshi emlash yozuvlari nisbatan yuqori. Prezident qaroriga ko‘ra, emlashlar respublika byudjeti hisobidan amalga oshirilishi ko‘zda tutilgan, biroq ko‘p hollarda, ayniqsa, kompleks xo‘jaliklarda emlashlar xususiy veterinariya xizmatlari yoki korxonaning o‘z byudjeti hisobidan amalga oshiriladi.

Naslchilik: Sut chorvachiligida sun'iy urug'lantirish qo'llaniladi, ko'plab ishlab chiqaruvchilar odatda go'shtli qoramollarni tabiiy juftlash orqali ko'paytiradilar. Sun'iy urug'lantirish asosan davlat xizmatlari o'rniga xususiy xizmatlar va shaxsiy fermer xo'jaliklariga bog'liq.

Jadval 4-16 Sut va go'shti uchun boqiladigan qoramol yetsihtiruvchilarning ishlab chiqarish umumiy ko'rinishi

Dehqonchilik turi		Kompleks fermer xo'jaligi	Fermer	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomi bilan)	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomsiz)
Javoblar na'munalari		6	12	6	7
Chorvachilikning asosiy sababi	Sog'ish	4 (67%)	8 (67%)	2 (33%)	3 (43%)
	Go'sht (naslchilik va boqish)	0 (0%)	3 (25%)	0 (0%)	1 (14%)
	Go'sht (faqat semirtirish uchun),	2 (33%)	1 (8.3%)	4 (67%)	3 (43%)
	Go'sht (faqat naslchilik uchun)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
Oziqlantirish tizimi	Keng/o'tlash bazasi	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
	Yarim intensiv/o'tlash va boqish,	2 (33%)	6 (50%)	3 (50%)	3 (43%)
	Intensiv tizim/Intensiv oziqlantirish	4 (67%)	6 (50%)	3 (50%)	4 (57%)
Mahalliy hokimiyatdan o'tlatish uchun ruxsatingiz bormi?	Ha	2 (40%)	5 (45%)	1 (17%)	2 (29%)
	Javob yo'q	1	1	0	0
Siz yem-xashak ekinlarini yetishtirasizmi?	Ha	6 (100%)	12 (100%)	4 (67%)	2 (29%)
Siz yem-xashak ekinlarini yetishtirish uchun sug'orishdan foydalanasizmi??	Ha	6 (100%)	10 (83%)	4 (67%)	2 (29%)
Ekin maydonlarida yetishtiriladigan yem-xashak navlari	Beda	3 (50%)	8 (67%)	0 (0%)	1 (25%)
	Makkajo'xori	3 (50%)	4 (33%)	4 (80%)	2 (50%)
	Bug'doy	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	1 (25%)
	Boshqalar	0 (0%)	0 (0%)	1 (20%)	0 (0%)
	Javob yo'q/noma'lum	0	0	1	3
Siz pichan tayyorlaysizmi?	Ha	6 (100%)	8 (67%)	5 (83%)	5 (71%)
Siz silos qilasizmi?	Ha	6 (100%)	12 (100%)	6 (100%)	3 (43%)
Siz konsentratli ozuqa berasizmi??	Ha	6 (100%)	12 (100%)	6 (100%)	6 (86%)
Konsentratli ozuqa manbai	Oziqlantiruvchi kompaniya/bozordan xarid qiling	4 (67%)	10 (83%)	6 (100%)	5 (83%)
	Konsentratli ozuqani o'zingiz ishlab chiqaring	2 (33%)	2 (17%)	0 (0%)	1 (17%)
	Javob yo'q/noma'lum	0	0	0	1
O'tgan yillarda quyidagi vaksinalardan biri bilan chorvangizni emlatganmisiz?	Oyoq va og'iz kasalliklari	6 (100%)	12 (100%)	6 (100%)	7 (100%)
	Brutselloz	4 (67%)	10 (83%)	6 (100%)	5 (71%)
	Aueski	2 (33%)	5 (42%)	2 (33%)	3 (43%)
	Leptospiroz	2 (33%)	8 (67%)	3 (50%)	2 (29%)
	Kuydirgi	6 (100%)	11 (92%)	6 (100%)	6 (86%)
	Quturma	3 (50%)	9 (75%)	4 (67%)	5 (71%)
	Listerioz	1 (17%)	9 (75%)	3 (50%)	3 (43%)
	Sil kasalligi	3 (50%)	7 (58%)	3 (50%)	1 (14%)
	Bezgak	0 (0%)	4 (33%)	1 (17%)	2 (29%)
	Vabo	1 (17%)	5 (42%)	2 (33%)	0 (0%)
	Amfizematoz karbunkul (qora),	0 (0%)	4 (33%)	2 (33%)	0 (0%)
	Boshqa	1 (17%)	1 (8.3%)	0 (0%)	0 (0%)
Sizning chorva mollaringizga emlash xizmatini kim ko'rsatdi?	Davlat organlari	2 (33%)	11 (92%)	4 (67%)	6 (86%)
	Shaxsiy	2 (33%)	1 (8.3%)	2 (33%)	1 (14%)
	O'z fermasida	2 (33%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)

Dehqonchilik turi		Kompleks fermer xo’jaligi	Fermer	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomi bilan)	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomsiz)
Javoblar na’munalari		6	12	6	7
Sun'iy urug'lantirish xizmatidan foydalanish	Ha	4 (67%)	9 (75%)	2 (33%)	4 (57%)
Chorvalaringizni sun'iy urug'lantirish xizmatini kim ko'rsatdi?	Davlat organlari	0 (0%)	3 (33%)	1 (50%)	1 (25%)
	Shaxsiy	1 (25%)	4 (44%)	0 (0%)	1 (25%)
	O'z fermasida	3 (75%)	2 (22%)	1 (50%)	1 (25%)
	Boshqalar	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	1 (25%)
	Javob yo‘q/noma’lum	2	3	4	5

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

Qo'y va echki

Oziqlantirish: Echki va qo'ylarni yetishtirish tizimi asosan keng yaylov va intensiv oziqlantirishni boshqarishning kombinatsiyasidan iborat. Bu natija umumiy tizimga, ya'ni yarim intensiv tizimga mos keladi, bunda echkilar bahor, yoz va kuzda yaylovlarda boqiladi, qishda esa uy atrofida don va bug'doy somoni bilan oziqlanadi. Ayrim hududlarda intensiv ishlab chiqarish tizimi ham qo'llaniladi. Yaylovga ruxsat olgan ishlab chiqaruvchilarning ulushi kompleks fermer xo'jaliklari uchun eng yuqori, yaylovga ruxsat olgan ishlab chiqaruvchilarning ulushi esa fermer xo'jaliklari kichikligi sababli past bo'ladi. Boshqa tomondan, ozuqa ekinlarini ishlab chiqaruvchilarning ulushi kompleks xo'jaliklarda past, fermer va dehqon xo'jaliklarida esa ko'proq. Beda, makkajo‘xori va bug‘doy yetishtiriladigan ozuqa ekinlarining ko‘p qismini tashkil qiladi.

Barcha ishlab chiqaruvchilar pichan yetishtirsa, faqat cheklangan miqdordagi silos ishlab chiqaradi va qo'y va echki yetishtirishda silos tayyorlash keng tarqalgan emas. Konsentratli ozuqa bilan oziqlanadigan ishlab chiqaruvchilarning ulushi ham nisbatan yuqori, ularning aksariyati uni tashqi manbalardan sotib oladi, ba'zilari esa o'z xo'jaliklarida ishlab chiqaradi.

Boshqaruv (sanitariya): Oyoq va og'iz kasalligi, Aueski, leptospiroz, kuydirgi, listerioz va Bezgak uchun emlashning nisbatan yuqori qaydlari. Davlat tashkilotlari tomonidan emlashlarning nisbatan soni yuqori.

Naslchilik: Aksariyat ishlab chiqaruvchilar qo‘y va echkilarning yaxshilangan zotlariga ega, dehqon xo‘jaliklarining yarmiga yaqinida esa yaxshilangan zotlari yo‘q.

Jadval 4-17 Qo'y va echki yetishtiruvchilarning ishlab chiqarish ko'rinishi

Dehqonchilik turi		Kompleks fermer xo'jaligi	Fermer	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomi bilan)	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomsiz)
Javoblar soni		3	5	4	4
Oziqlantirish tizimi	Keng/o'tlash bazasi	0	0	0	0
	Yarim intensiv/O'tlash va boqish	3 (100%)	3 (60%)	2 (50%)	2 (100%)
	Intensiv tizim/ Intensiv oziqlantirish	0 (0%)	2 (40%)	2 (50%)	0 (0%)
	Javob yo'q/noma'lum	0	0	0	2
Echki va qo'ylarni saqlashning asosiy sababi	Sog'ish	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
	Go'sht	3 (100%)	5 (100%)	3 (75%)	4 (100%)
	Jun va teri	0 (0%)	0 (0%)	1 (25%)	0 (0%)
Mahalliy hokimiyatdan o'tlatish uchun ruxsatingiz bormi?	Ha	3 (100%)	2 (40%)	2 (50%)	1 (25%)
Siz yem-xashak ekinlarini yetishtirasizmi?	Ha	1 (33%)	4 (80%)	4 (100%)	3 (75%)
Siz yem-xashak ekinlarini yetishtirish uchun sug'orishdan foydalanasizmi?	Ha	1 (33%)	3 (60%)	3 (75%)	2 (50%)
Yem-xashak navlari	Beda	1 (100%)	1 (25%)	2 (50%)	2 (50%)
	Makkajo'xori	0 (0%)	1 (25%)	1 (25%)	1 (25%)
	Bug'doy	0 (0%)	1 (25%)	0 (0%)	0 (0%)
	Boshqalar	0 (0%)	1 (25%)	1 (25%)	1 (25%)
	Javob yo'q/noma'lum	2	1	0	0
Siz pichan tayyorlaysizmi?	Ha	3 (100%)	5 (100%)	4 (100%)	4 (100%)
Siz silos tayyorlaysizmi?	Ha	1 (33%)	2 (40%)	0 (0%)	0 (0%)
Siz konsentratli ozuqa berasizmi?	Ha	2 (67%)	4 (80%)	3 (75%)	3 (75%)
Konsentratli ozuqa manbai	Oziqlantiruvchi kompaniya/bozordan xarid qiling	2 (100%)	3 (60%)	3 (100%)	3 (100%)
	Konsentratli ozuqani o'zingiz ishlab chiqaring	0 (0%)	1 (20%)	0 (0%)	0 (0%)
	Boshqalar	0 (0%)	1 (20%)	0 (0%)	0 (0%)
	Javob yo'q/noma'lum	1	0	1	1
O'tgan yili qo'y va/yoki echkilaringizni emlatdingizmi?	Oyoq va og'iz kasalliklari	2 (67%)	3 (60%)	4 (100%)	3 (100%)
	Brutselloz	2 (67%)	2 (40%)	2 (50%)	0 (0%)
	Aueski	3 (100%)	3 (60%)	3 (75%)	1 (33%)
	Leptospiroz	2 (67%)	5 (100%)	3 (75%)	2 (67%)
	Kuydirgi	2 (67%)	2 (40%)	2 (50%)	2 (67%)
	Quturma	2 (67%)	1 (20%)	2 (50%)	1 (33%)
	Listerioz	2 (67%)	3 (60%)	3 (75%)	1 (33%)
	Sil kasalligi	1 (33%)	1 (20%)	1 (25%)	0 (0%)
	Bezgak	2 (67%)	4 (80%)	3 (75%)	0 (0%)
	Chechak	2 (67%)	2 (40%)	2 (50%)	0 (0%)
	Bradzot	1 (33%)	1 (20%)	2 (50%)	0 (0%)
	Nopok	1 (33%)	1 (20%)	1 (25%)	0 (0%)
	Boshqalar	0 (0%)	1 (20%)	0 (0%)	0 (0%)
Sizning qo'ylaringiz/echkilaringizga kim emlash xizmatini taqdim etdi?	Davlat organlari	1 (33%)	4 (80%)	3 (75%)	2 (67%)
	Shaxsiy	1 (33%)	1 (20%)	0 (0%)	1 (33%)
	O'z fermasida	1 (33%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
	Boshqalar	0 (0%)	0 (0%)	1 (25%)	0 (0%)
	Javob yo'q/noma'lum	0	0	0	1

Dehqonchilik turi		Kompleks fermer xo'jaligi	Fermer	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomi bilan)	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomsiz)
Javoblar soni		3	5	4	4
Sizning podada nasldor qo'y va/yoki echkilarning yaxshilangan navlari bormi?	Ha	3 (100%)	5 (100%)	3 (75%)	2 (50%)
Siz nasldor qo'y va/yoki echkini qayerdan sotib oldingiz?	Davlat organlari	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
	Shaxsiy	3 (100%)	4 (80%)	3 (100%)	4 (100%)
	Boshqalar	0 (0%)	1 (20%)	0 (0%)	0 (0%)
	Javob yo'q/noma'lum	0	0	1	0

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

Parrandachilik

Oziqlantirish: Barcha javob beruvchi ishlab chiqaruvchilar savdo parrandachilik bilan shug'ullanadilar. Ularning asosiy ishlab chiqarishi go'shtdir. Ko'pgina ishlab chiqaruvchilar o'z fermalarida ozuqa ishlab chiqarishni ozuqa kompaniyalari/bozorlaridan xaridlar bilan birlashtiradi.

Boshqaruv (sanitariya): Aksariyat ishlab chiqaruvchilar prezident farmoni bilan hukumat tomonidan moliyalashtiriladigan barcha maqsadli emlashni ta'minlaydi. Biroq, emlashlar davlat tashkilotlari tomonidan amalga oshirilmaydi; Buning o'rniga ular o'zlarining fermer xo'jaliklari yoki xususiy veterinariya xizmatlari tomonidan. Barcha ishlab chiqaruvchilar parrandachilikda asosiy yuqumli kasalliklarni ham nazorat qiladi.

Naslchilik: Barcha ishlab chiqaruvchilar o'zlarining bir kunlik jo'jalarini xususiy kompaniyalardan sotib olishadi (inkubatorlar) va ularning fermalarida inkubatorlar yo'q.

Jadval 4-18 Parranda yetishtiruvchilarning ishlab chiqarish ko'rinishi

Dehqonchilik turi		Kompleks fermer xo'jaligi	Fermer	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomi bilan)	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomsiz)
Javoblar soni		3	3	2	1
Oziqlantirish tizimi	Xonaki parrandalar asosan uy iste'moli uchun	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
	Tijorat	3 (100%)	3 (100%)	2 (100%)	1 (100%)
Parrandalarni saqlashning asosiy sababi	Tuxum	0 (0%)	0 (0%)	1 (50%)	0 (0%)
	Go'sht	3 (100%)	3 (100%)	1 (50%)	1 (100%)
Parranda go'shtining ozuqa manbai	Oziqlantiruvchi kompaniya/bozordan xarid qiling	3 (100%)	3 (100%)	2 (100%)	1 (100%)
	Parranda go'shtini o'zingiz ishlab chiqaring	2 (67%)	1 (33%)	2 (100%)	1 (100%)
O'tgan yili quyidagi vaksinalardan birortasi bilan parrandangizni emlatganmisiz?	Nyukasl kasalligi	3 (100%)	3 (100%)	2 (100%)	1 (100%)
	Chechak	3 (100%)	3 (100%)	2 (100%)	1 (100%)
	Yuqumli laringotraxeit	2 (67%)	3 (100%)	2 (100%)	1 (100%)
	Ornitoz (psittakoz)	2 (67%)	3 (100%)	2 (100%)	1 (100%)
	Yuqori patogenli gripp	2 (67%)	3 (100%)	2 (100%)	1 (100%)
	Marek	2 (67%)	3 (100%)	2 (100%)	1 (100%)
	Davlat organi	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)

Dehqonchilik turi		Kompleks fermer xo’jaligi	Fermer	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomi bilan)	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomsiz)
Javoblar soni		3	3	2	1
Sizning parrandalaringizga emlash xizmatini kim ko'rsatdi?	Shaxsiy	0 (0%)	3 (100%)	2 (100%)	1 (100%)
	O'z fermasida	3 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
Bir kunlik jo'jalarni qayerdan sotib olasiz?	Hukumat organi	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
	Shaxsiy	3 (100%)	3 (100%)	2 (100%)	1 (100%)
	O'z fermasida	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
Kasallik tarqalishining oldini olish uchun qanday bioxavfsizlik choralarini ko'rasiz?	Murakkab fextavonie	3 (100%)	3 (100%)	2 (100%)	1 (100%)
	Qushlarning to'ri	3 (100%)	3 (100%)	2 (100%)	1 (100%)
	Darvoza oldida oyoq ostini tozalash	3 (100%)	3 (100%)	2 (100%)	1 (100%)
	Tashrif buyuruvchilarni cheklash	3 (100%)	3 (100%)	2 (100%)	1 (100%)
	Shiyponlarga kirishdan oldin poyabzalni almashtirish	3 (100%)	3 (100%)	2 (100%)	1 (100%)
	Kiyim almashtirish	3 (100%)	3 (100%)	2 (100%)	1 (100%)

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

Asalarichilik

Asalarichilik uchun nektar manbalari faqat tabiiy o'tlar va gullar bo'lib, asalarichilar nektar manbalariga o'zlariga tegishli va umumiy resurslar/davlat ruxsatnomalari orqali kirishlari mumkin. Barcha respondentlar nektar manbasi egalari bilan bog'lanmasliklarini aytishdi. Shuningdek, ular asalarichilik joylarini yiliga kamida uch marta ko'chirishadi. Nosema, Deformatsiyalangan qanot virusi (DWV), Surunkali ari falaj virusi (CBPV) va zoti kasalliklari eng tan olingan yuqumli kasalliklardir; boshqa javoblar olinmadi. Aksariyat ishlab chiqaruvchilar yuqumli kasalliklarni nazorat qilish uchun kimyoviy vositalardan foydalanadilar va ularning yarmidan ko'pi davlat idoralaridan kimyoviy moddalar oladi. Asalarichilar asalari uyalarini xususiy kompaniyalardan sotib olishadi, biroq respondentlardan biri asalarichilik uyushmalaridan asalari uyalarini xarid qilishini aytdi.

Jadval 4-19 Asalarichilarning mahsulotlarni ishlab chiqarishi ko'rinishi

Dehqonchilik turi		Kompleks fermer xo’jaligi	Fermer	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomi bilan)	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomsiz)
Javoblar soni		0	2	1	3
Asalarichilikning asosiy sababi	Asal yetishtirish	Mavjud emas	2 (100%)	1 (100%)	3 (100%)
	Asalarilar sotish	Mavjud emas	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
	Polen gibridizatsiyasi uchun	Mavjud emas	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
Asalarichining tajribasi	Bir yilgacha	Mavjud emas	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
	Ikki yildan to'qqiz yilgacha,	Mavjud emas	0 (0%)	1 (100%)	1 (33%)
	O'n yildan ortiq	Mavjud emas	2 (100%)	0 (0%)	2 (67%)

Dehqonchilik turi		Kompleks fermer xo’jaligi	Fermer	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomi bilan)	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomsiz)
Javoblar soni		0	2	1	3
Asosiy nektar o'simliklari	Yovvoyi gul	Mavjud emas	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
	Daladagi ekinlar	Mavjud emas	2 (100%)	1 (100%)	3 (100%)
Nektar o'simliklariga qanday kirish mumkin?	O'zimga tegishli,	Mavjud emas	2 (100%)	0 (0%)	3 (100%)
	Kommunal/hukumat ruxsati	Mavjud emas	2 (100%)	1 (100%)	3 (100%)
	Nektar zavodi egasi bilan shartnoma	Mavjud emas	0 (0%)	1 (100%)	0 (0%)
	Shartnomasiz nektar zavodi egasi	Mavjud emas	2 (100%)	1 (100%)	3 (100%)
Yiliga necha marta harakat qilasiz?	Bir marta	Mavjud emas	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
	Ikki-uch marta	Mavjud emas	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
	Uch martadan ortiq	Mavjud emas	2 (100%)	1 (100%)	3 (100%)
Asosiy yuqumli kasalliklar	Nosema	Mavjud emas	2 (100%)	0 (0%)	3 (100%)
	Deformatsiyalangan qanot virusi (DWV)	Mavjud emas	2 (100%)	1 (100%)	3 (100%)
	Surunkali ari falaj virusi (CBPV)	Mavjud emas	2 (100%)	0 (0%)	2 (67%)
	Cho'l kasalliklari	Mavjud emas	2 (100%)	1 (100%)	2 (67%)
	Boshqalar	Mavjud emas	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
Yuqumli kasalliklarning asosiy davosi	Dori vositalaridan foydalanish	Mavjud emas	2 (100%)	1 (100%)	2 (67%)
	Asosan hech narsa	Mavjud emas	0 (0%)	0 (0%)	1 (33%)
Kim dori-darmon bilan ta’minlaydi	Hukumat organi	Mavjud emas	1 (50%)	1 (100%)	2 (67%)
	Asalarilar uyushmasi	Mavjud emas	1 (50%)	0 (0%)	0 (0%)
	Shaxsiy	Mavjud emas	0 (0%)	0 (0%)	1 (33%)
	O'z fermasida	Mavjud emas	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
Asalari uyalarini qanday sotib olish mumkin	Hukumat organi	Mavjud emas	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
	Asalarilar uyushmasi	Mavjud emas	1 (50%)	0 (0%)	0 (0%)
	Shaxsiy	Mavjud emas	1 (50%)	1 (100%)	3 (100%)
	O'z fermasida	Mavjud emas	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

(4) Qayta ishlash va sotish

1) Sotish kanallari

Chorvachilikning barcha turlari uchun ichki vositachilar va mahalliy bozorlar asosiy savdo kanallari hisoblanadi. Go'sht uchun boqiladigan qoramol va parranda yetishtiruvchilar ham o'z mahsulotlarini asosan

so'yish joylariga sotadilar. Faqat bir nechta ishlab chiqaruvchilar supermarketlarga, mehmondo'stlik sanoatiga (mehmonxonalar, restoranlar, kafelar va boshqalar) va eksport bozorlariga sotishlari mumkin. Eksport yo‘nalishlari qatoriga Qozog‘iston (sut mahsulotlari, 2 ta), Rossiya (asalarichilik, 1 ta), Qirg‘iziston (sut mahsulotlari, 1 ta) va Tojikiston (sut mahsulotlari, 1 ta) kiradi.

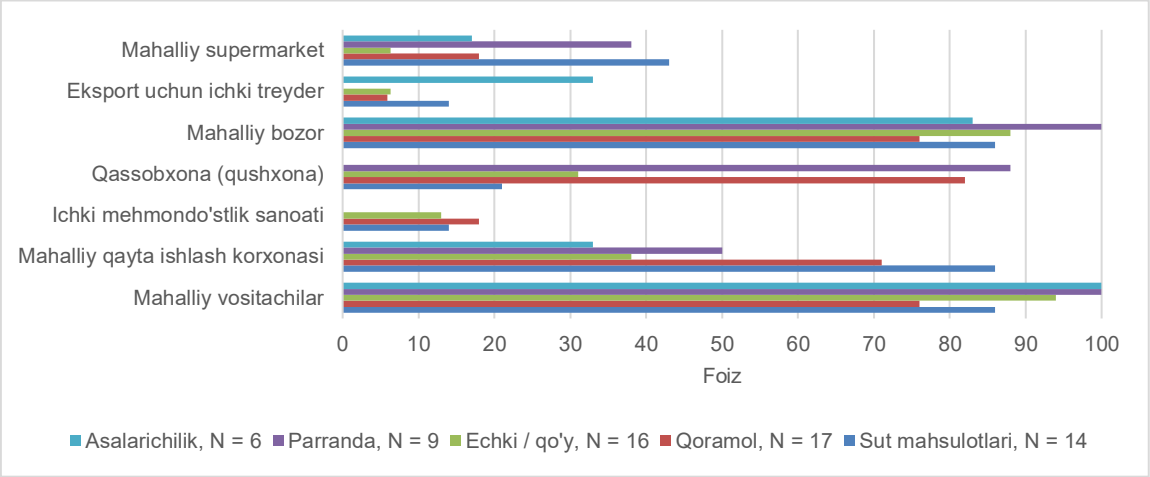

Shakl 4-27 Chorvachilik turlari bo'yicha sotish kanallari

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

2) Qayta ishlash

Sut ishlab chiqaruvchilar orasida 29 foiz (14 dan 4 tasi) ishlab chiqarilgan sutni sut mahsulotlariga qayta ishlaydi. Bundan tashqari, 35 foiz (17 dan 6 tasi), 13% foiz (16 dan 2 tasi) va 13 fozi (8 dan 1 tasi) mos ravishda mol go‘shti ishlab chiqaruvchilari, echki va qo‘y ishlab chiqaruvchilari hamda parrandachilik ishlab chiqaruvchilari go‘shtni karkas va go‘sht qismlariga qayta ishlaydi.

Jadval 4-20 Chorva ishlab chiqaruvchilardan asosiy tarqatish hamkorlariga sotish shakli

	Sut mahsulotlari, N = 14	Qoramol, N = 17	Echki / qo'y, N = 16	Parrandachilik, N = 9	Asalarichilik, N = 6
Tirik hayvonlar	4 (29%)	15 (88%)	15 (94%)	8 (100%)	2 (33%)
Tana go'shti	2 (14%)	6 (35%)	3 (19%)	0 (0%)	0 (0%)
Go'shtning bir qismi	1 (7.1%)	4 (24%)	2 (13%)	1 (13%)	0 (0%)
Tuxum	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	3 (38%)	0 (0%)
Sut	14 (100%)	4 (24%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
Asal	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	6 (100%)
Sut mahsulotlari	4 (29%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
Boshqalar	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	1 (17%)

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

3) Narxni belgilovchi omillar

Narxlarni aniqlashning asosiy omillari - mahsulot toifasidan qat'i nazar, raqobatchilarning narxlari, bozor narxlari, o'tgan bitimlar va kontragent bilan tuzilgan shartnomaning tabiati chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarning yarmidan ko'pi uchun. Boshqa tomondan, sertifikatning mavjudligi yoki yo'qligi va mahsulotning navi barcha maqsadli ishlab chiqaruvchilar tomonidan omillar sifatida qaralmaydi; faqat bir

nechta ishlab chiqaruvchilar tomonidan qaraladi.

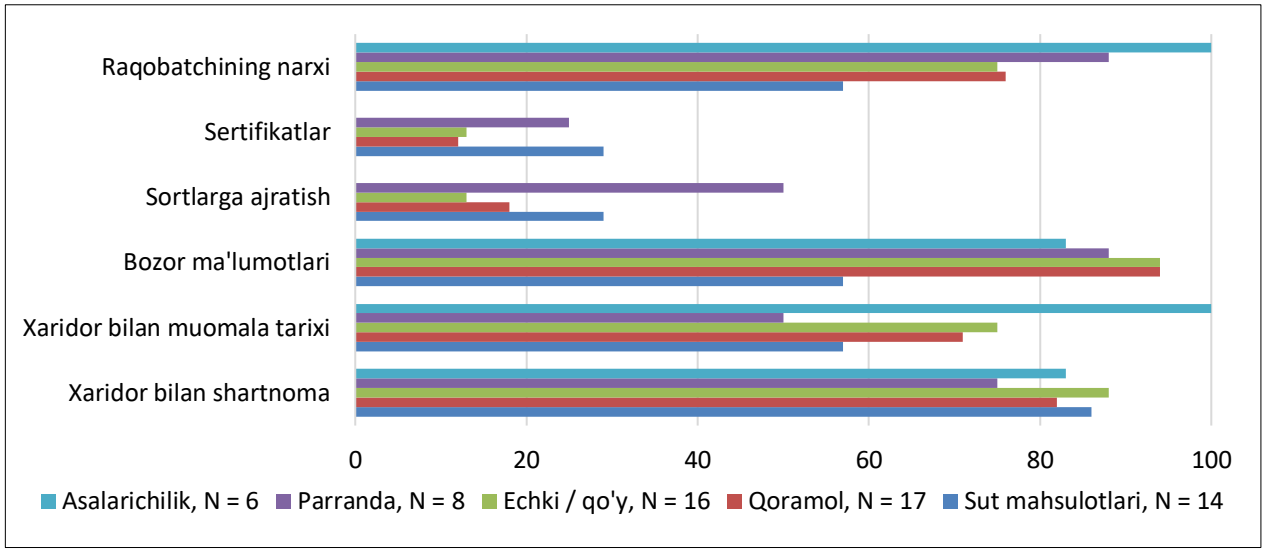

Shakl 4-28 Sotish narxini belgilovchi omillar

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

4) To'lov vositalari

To'lov vositalariga kelsak, kompleks fermer xo'jaliklarining barcha javob beruvchilari (11 tadan 11 tasi) faqat bank pul o'tkazmalaridan foydalanadilar. Boshqa tomondan, yuridik maqomga ega bo'lmagan dehqon xo'jaliklarining barcha javob beruvchilari (15 tadan 15 tasi) to'lov uchun faqat naqd puldan foydalanadilar. Boshqa boshqaruv turlari uchun ular to'lovlar uchun bank o'tkazmalaridan yoki naqd puldan foydalanadilar. "Boshqa" javoblarda ishlab chiqaruvchilar to'lov uchun bank pul o'tkazmalari va naqd pullardan teng ravishda foydalanadilar.

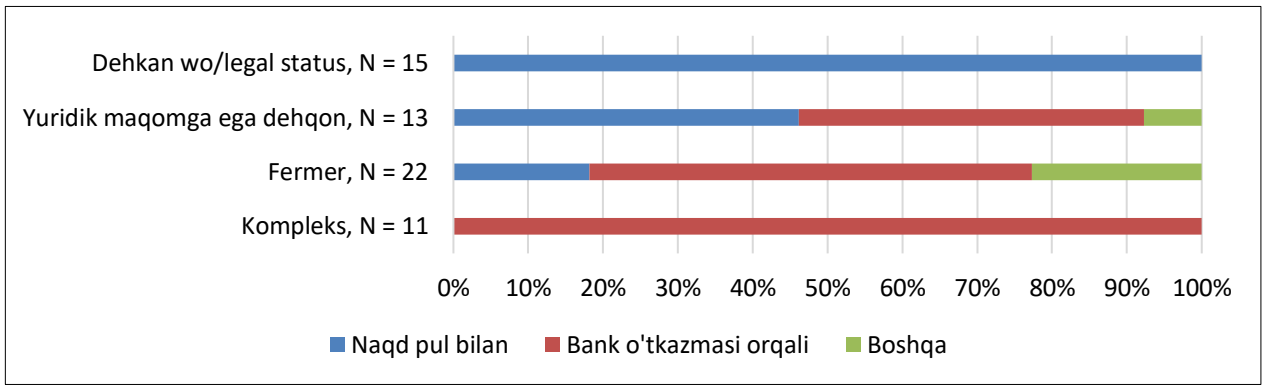

Shakl 4-29 To'lov vositalari

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

5) To'lov muddati

To'lov muddatiga kelsak, eng keng tarqalgan javob to'lov mahsulot yetkazib berish vaqtida amalga oshiriladi, keyin esa 100% oldindan to'lov amalga oshiriladi.

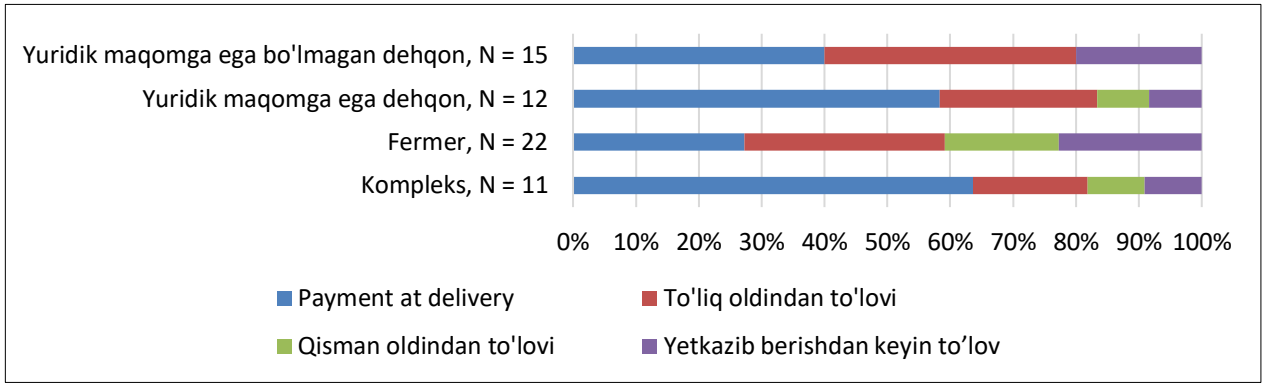

Shakl 4-30 To'lov muddati

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

6) Kollektiv yuk jo'natish

Kollektiv yuk jo'natishga kelsak, sut mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarning 79% (14 tadan 11), go'shti uchun boqiladigan qoramol yetishtiruvchilar 94% (17 tadan 16), echki va qo'y yetishtiruvchilar 81% (16 tadan 13), parrandachilikda 100% (8 tadan 8), va asalarichilik ishlab chiqaruvchilarining 67% (6 dan 4 tasi) o'z mahsulotlarini guruhlarga bo'lib jo'natishlarini aytdilar.

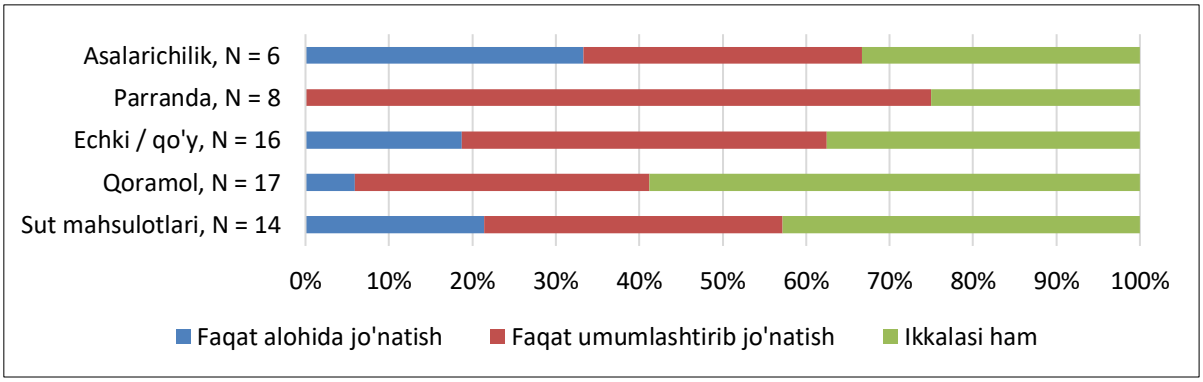

Shakl 4-31 Kollektiv yuk jo'natish

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

7) Savdo kanallarini kengaytirishga intilish

Savdo kanallarini kengaytirish vositalariga kelsak, kompleks xo'jalik va fermer xo'jaliklarida javob beruvchilarning aksariyati biznes hamkorlari orqali, aksariyat dehqon xo'jaliklari esa qarindoshlari va do'stlari orqali savdo kanallarini kengaytirmoqda. Javob beruvchilarning hech biri "boshqalar" ni tanlamaganligi sababli (kompaniya veb-sayti, onlayn platforma, biznes moslashuv tadbiri yoki boshqa), biznes hajmidan qat'iy nazar, savdo kanallarini rivojlantirish uchun inson tarmoqlaridan foydalanish keng tarqalgan deb aytish mumkin.

Dehqon xo'jaliklarining klaster kompaniyalari bilan hamkorligi holatiga kelsak, dehqon xo'jaliklarining 23 foizi (13 tadan 3 tasi) (yuridik maqomga ega) klaster kompaniyalari bilan hamkorlik qiladi, jumladan, ikkita

yuk tashish shartnomasi, biri texnik yordam/konsalting, yana biri kredit berish uchun. (bir nechta javoblar berilgan). Yuridik maqomga ega bo‘lmagan dehqon xo‘jaliklari o‘rtasida klaster kompaniyalari bilan hamkorlik mavjud emas. Ayni paytda korporativ maqomga ega dehqon xo‘jaliklarining ayrimlarigina klaster kompaniyalari bilan hamkorlik qilmoqda.

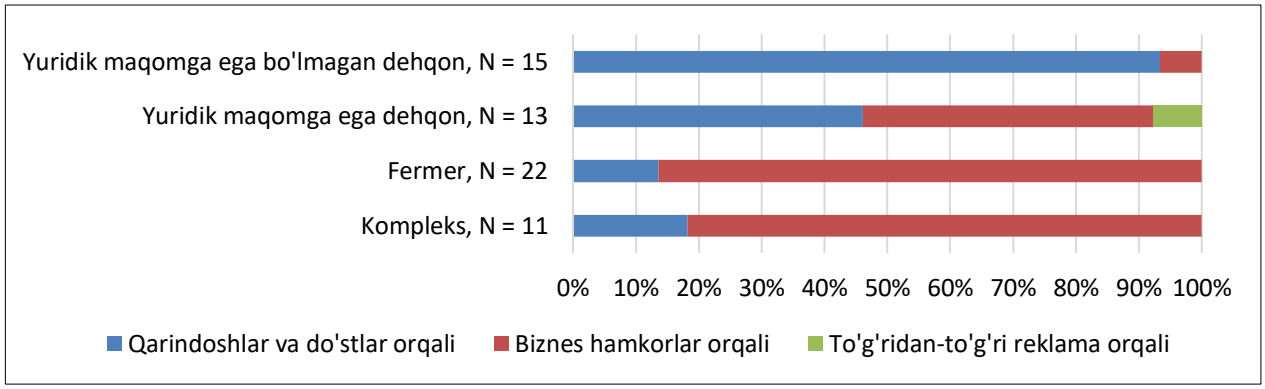

Shakl 4-32 Savdo kanallarini rivojlantirish vositalari

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

(5) Moliyalashtirish ehtiyojlari

1) Qarz miqdori

Aksariyat fermer va dehqon xo‘jaliklarida 2023-yil oxiriga kelib qarz olinmagan. Kompleks fermer xo‘jaliklarining qariyb yarmi (9 tadan 4 tasi) qarzdor bo’lib, birining qarzi 10 000 dan 100 000 AQSH dollarigacha, ikkitasi 100 000 dan 1 million AQSH dollarigacha, va yana biri esa 1 million AQSH dollaridan ortiq qarzga ega.

Jadval 4-21 Qarz balansi

	Kompleks fermer xo’jaligi (N=9)	Fermer (N=15)	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomi bilan) (N=12)	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomsiz) (N=10)
Qarz yo'q	5 (56%)	14 (93%)	11 (92%)	10 (100%)
< 10 000 AQSh dollari	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
10 000 - 99 999 AQSh dollari	1 (11%)	1 (6.7%)	1 (8.3%)	0 (0%)
100 000 - 999 999 AQSh dollari	2 (22%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
> 1 000 000 AQSh dollari	1 (11%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

2) O'tmishda xususiy va davlat banklaridan qarz olish

Quyidagi jadvalda o'tgan qarzlarning 17 ta holati jamlangan. Har bir holat uchun qarz miqdori minimal 0,07 milliard so‘mdan maksimal 20 milliard so‘mgacha o‘zgarib turadi. Kompleks fermer xo‘jaliklari uchun o‘rtacha 10 mlrd.so‘m, fermerlar uchun 3,7 mlrd.so‘m, dehqon xo‘jaliklari (yuridik maqomi bilan) 1 mlrd.so‘m, dehqon xo‘jaliklari (yuridik maqomi bo‘lmagan) uchun 100 mln so‘mni tashkil etadi. Foiz

stavkalari 6% dan 24% gacha bo'lgan va kredit summasining 125% ekvivalenti garovi talab qilingan. 17 ta kreditdan oltitasi kredit kafolatlaridan foydalangan.

Jadval 4-22 O'tmishda xususiy va davlat banklaridan qarz olish

No	Turlari	Qarz olish yili	Kredit miqdori (milliard so‘m)	Qarz muddati	Foiz stavkalari	Garov/ Ipoteka	Kredit kafolati xizmatlari
1	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomsiz)	Mavjud emas	0.1	Bir yildan kam	Mavjud emas	Mavjud emas	No
2	Fermer	2024	0.1	Besh yildan ortiq	18%	125%	Ha
3	Kompleks fermer xo’jaligi	2019	0.6	Bir yildan kam	Mavjud emas	Mavjud emas	No
4	Fermer	2023	0.3	Besh yildan ortiq	14%	125%	Yo’q
5	Fermer	2018	1.0	1-5 yil	18%	Mavjud emas	Ha
6	Fermer	2019	20.0	Besh yildan ortiq	17%	Mavjud emas	Ha
7	Fermer	2019	1.1	1-5 yil	24%	Mavjud emas	Ha
8	Kompleks fermer xo’jaligi	2019	20.0	Besh yildan ortiq	14%	125%	Ha
9	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomi bilan)	2020	0.7	Besh yildan ortiq	14%	125%	Yo’q
10	Kompleks fermer xo’jaligi	2020	20.0	1-5 yil	19%	125%	Ha
11	Fermer	2017	7.0	1-5 yil	10%	125%	Yo’q
12	Kompleks fermer xo’jaligi	2020	0.4	1-5 yil	12%	125%	Yo’q
13	Fermer	2020	1.9	1-5 yil	20%	125%	Yo’q
14	Fermer	2022	1.88	Besh yildan ortiq	14%	125%	Yo’q
15	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomsiz)	2019	0.07	1-5 yil	24%	125%	Yo’q
16	Fermer	2018	0.08	Besh yildan ortiq	6%	125%	Yo’q
17	Dehqon xo'jaligi (yuridik maqomi bilan)	2023	1.36	Besh yildan ortiq	22%	125%	Yo’q

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

3) Kelajakda qarz olish imtiyozlari

Kelajakda chorvachilik sohasida faoliyat yuritish uchun kredit olish imtiyozlariga kelsak, kompleks fermer xo‘jaliklarining 58 foizi (7 ta), fermer xo‘jaliklarining 50 foizi (11 ta), korporativ maqomga ega dehqon xo‘jaliklarining 54 foizi (7 ta), 40 foizi dehqon xo‘jaliklari yuridik maqomga ega bo‘lmagan fermer xo‘jaliklari (6 ta holat) kredit olmoqchiligi haqida javob berdi.

Kreditlarga kelsak, sub'ektning turidan qat'i nazar, kapital qo'yilmalarga ham, aylanma mablag'larga ham ehtiyoj bor. Taqqoslash uchun, murakkabroq fermer va fermer xo'jaliklari kapital qo'yilma uchun kredit olishni, ko'proq dehqon xo'jaliklari esa aylanma mablag'lar uchun kredit olishni istashlarini aytishdi.

Jadval 4-23 Qarz olishga tayyorlik va maqsad

Tadbirkolik turi	Kelajakda chorvachilik bilan bog'liq biznesingiz uchun kredit olishni xohlaysizmi? (Ha / Yo’q)	Qarz olish maqsadi		
		Kapital qo'yilmalar	Aylanma kapital	Ikkalasi ham
Kompleks fermer xo’jaligi	58%	29%	14%	57%
Fermer	50%	27%	18%	55%
Yuridik maqomga ega dehqon	54%	0%	43%	57%
Yuridik maqomsiz dehqon	40%	0%	50%	50%

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

Moliyalashtirish manbasiga kelsak, 71 foiz kompleks fermer xo‘jaliklari (qarz olmoqchi bo‘lgan 7 ta holatdan 5 tasi), fermer xo‘jaliklarining 64 foizi (11 ta holatdan 7 tasi), yuridik shaxs maqomiga ega dehqon xo‘jaliklarining 43 foizi (7 ta holatdan 3 tasi) , Korporativ maqomga ega bo'lmagan dehqon xo'jaliklarining 67 foizi (6 tadan 4 tasi) xususiy moliya institutlaridan kredit olmoqchi, deb javob berdi. Ulardan ba'zilari "boshqa" deb javob berishdi va ular hukumat yoki rivojlanish hamkorlari tomonidan beriladigan grant yoki past foizli kreditlarni nazarda tutgan. Umuman olganda, ishlab chiqaruvchilarning aksariyati xususiy tijorat banklaridan kredit olishni afzal ko‘rayotganini aytish mumkin.

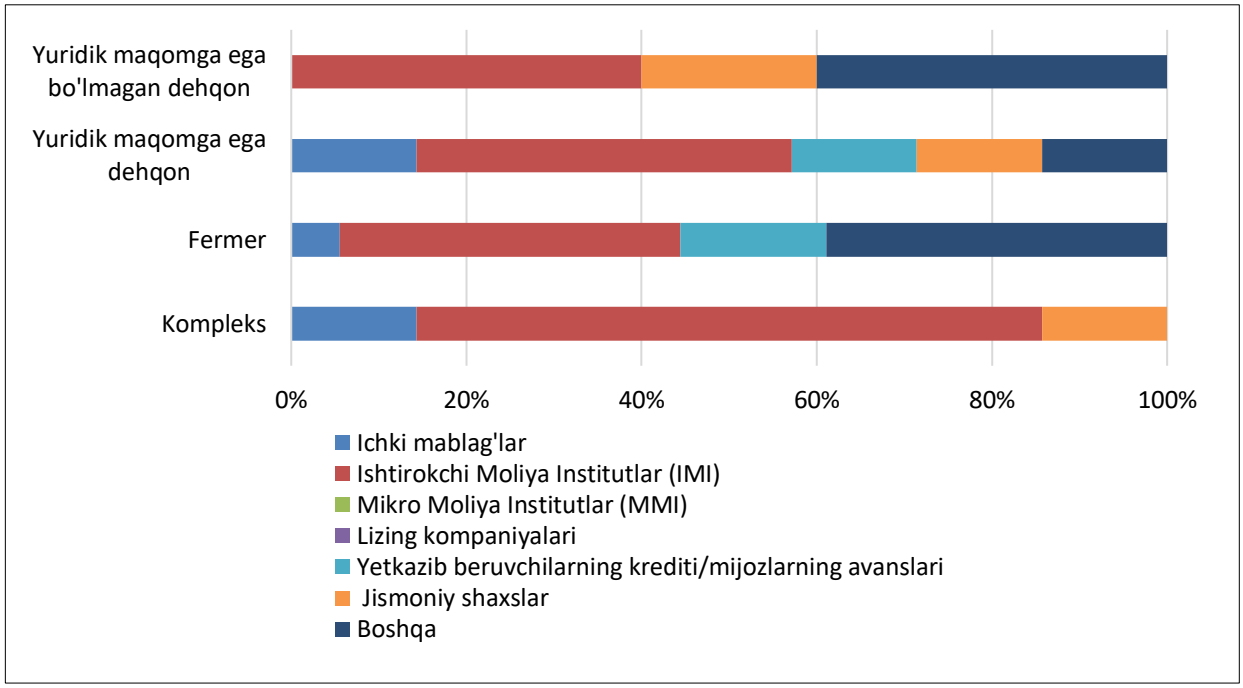

Shakl 4-33 Biznes turlari bo'yicha moliyalashtirish manbalari

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

So’rovlarga ko’ra, ular xususiy yoki davlat banklaridan kredit olishni istamasliklarining sabablari yuqori foiz stavkalari (84%, 16 dan 19), qisqa kredit shartlari (68%, 13 dan 19) va qarz olishga ehtiyoj/qarshilik yo'q (68%, 13 tashqarida ning 19). Moliya institutlariga ularning so'rovlari past foiz stavkalari (bitta javob), uzoqroq kredit shartlari (bitta javob) va tezroq protseduralar (bitta javob) bo'yicha kreditlarni taklif qilishdir.

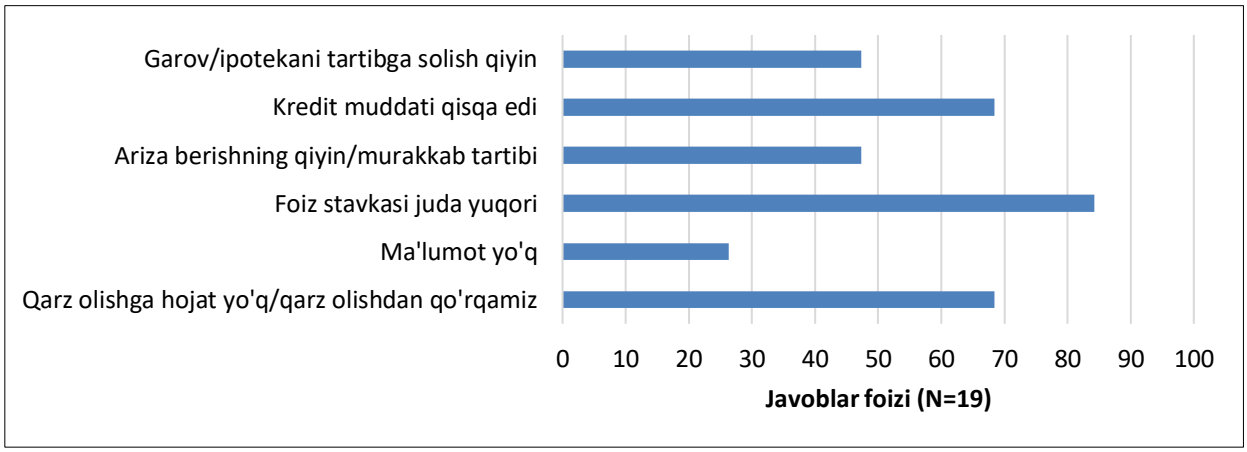

Shakl 4-34 Xususiy/davlat banklaridan qarz olishni istamaslik sabablari

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

Quyidagi jadvalda chorvachilik ishlab chiqaruvchilari kreditlar hisobidan sotib olmoqchi bo‘lgan asbob-uskunalar ro‘yxati keltirilgan. Go‘sht-sut yo‘nalishidagi qoramollar ishlab chiqaruvchilar o‘zlariga tegishli naslchilik mollari sonini ko‘paytirish, sog‘ish uskunalari, sovuq omborxonalar, transport, qayta ishlash mashinalari, qishloq xo‘jaligi texnikasi, qo‘shimchalar, chorva ozuqalarining sifati va ishlab chiqarish miqdorini oshirish uchun kreditlar olishni istashlarini; va yangi qurilish va chorva mollari uchun

shiyponlarni kengaytirish (jumladan, uskunalarni o'rnatish funktsional kengaytirish bunday konditsioner qurilmalar).

Chorvachilikning boshqa turlari uchun asosiy moliyaviy ehtiyojlar nasldor mollar miqdorini ko'paytirish, chorva mollari uchun shiypon qurish va kengaytirish hisoblanadi. Ulardan ba'zilari aylanma mablag'larga ega bo'lishni xohlayotganliklarini aytdilar, lekin ular mablag'lardan foydalanishni aniq aytmadilar.

Jadval 4-24 Chorva yetishtiruvchilarning kapital qo‘yilmalarga va aylanma mablag‘larga bo‘lgan ehtiyoji

Chorvachilik turi	FVC segmenti	Uskunalar	Ulushdor
Mol go'shti	Ishlab chiqarish	Chorvachilik	Dehqon
		Chorvachilik omborxonasi (yangi qurilish/kengaytirish)	Dehqon
		Chorvachilik	Fermer
		Chorvachilik omborxonasi (yangi qurilish/kengaytirish)	Fermer
		Kombayn (hayvon yemi uchun)	Fermer
		Traktorlar	Fermer
		Urug'lar va ko'chatlar (hayvon yemi uchun)	Fermer
		Tiller (hayvon yemi uchun)	Fermer
Sog’in sigir	Ishlab chiqarish	Chorvachilik	Dehqon
		Chorvachilik omborxonasi (yangi qurilish/kengaytirish)	Dehqon
		Sutni quyma sovutgich	Dehqon (yuridik maqomga ega)
		Sog'ish xonasi	Dehqon (yuridik maqomga ega)
		Sut mahsulotlarini qayta ishlash bo'limi	Dehqon (yuridik maqomga ega)
		Kombayn (hayvon yemi uchun)	Dehqon (yuridik maqomga ega)
		Traktorlar	Dehqon (yuridik maqomga ega)
		Urug'lar va ko'chatlar (hayvon yemi uchun)	Dehqon (yuridik maqomga ega)
		O‘rish mashinalari (hayvon yemi uchun)	Dehqon (yuridik maqomga ega)
		Chorvachilik	Fermer
		Chorvachilik omborxonasi (yangi qurilish/kengaytirish)	Fermer
		Sutni quyma sovutgich	Fermer
		Sog'ish xonasi	Fermer
		Sut mahsulotlarini qayta ishlash bo'limi	Fermer
		Go'shtni qayta ishlash bo'limi	Fermer
		Yuk mashinasi (muzlatgichli)	Fermer
		Kombayn (hayvon yemi uchun)	Fermer
		Traktor	Fermer
		Urug'lar va ko'chatlar (hayvon yemi uchun)	Fermer
		O‘roq mashinasi (hayvon yemi uchun)	Fermer
		TMR mikser (hayvon yemi uchun)	Fermer
Parrandachilik	Ishlab chiqarish	Chorvachilik	Dehqon
		Chorvachilik omborxonasi (yangi qurilish/kengaytirish)	Dehqon
		Chorvachilik	Fermer
		Chorvachilik omborxonasi (yangi qurilish/kengaytirish)	Fermer
		TMR mikser (hayvon yemi uchun)	Fermer
Qo'y va echki	Ishlab	Chorvachilik	Dehqon

Chorvachilik turi	FVC segmenti	Uskunalar	Ulushdor
	chiqarish	Chorvachilik omborxonasi (yangi qurilish/kengaytirish)	Dehqon
		Chorvachilik	Fermer
		Chorvachilik omborxonasi (yangi qurilish/kengaytirish)	Fermer
Asalarichilik	Ishlab chiqarish	Chorvachilik	Dehqon
		Chorvachilik omborxonasi (yangi qurilish/kengaytirish)	Dehqon
		Chorvachilik	Fermer
		Chorvachilik omborxonasi (yangi qurilish/kengaytirish)	Fermer

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

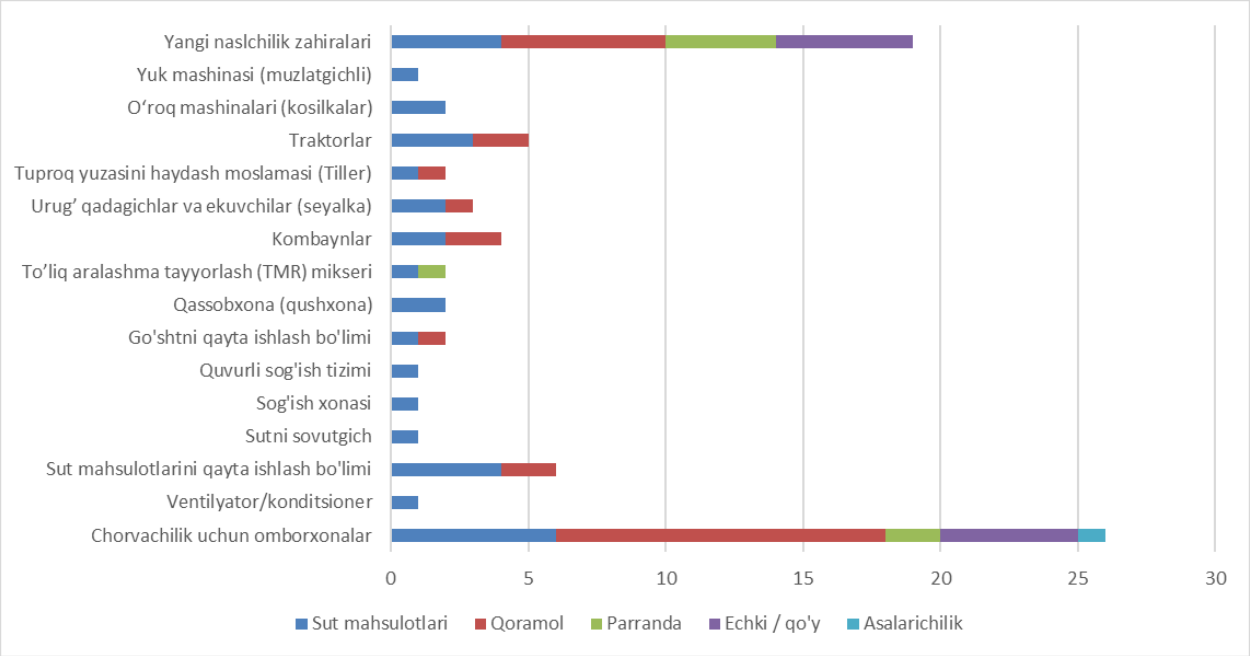

Shakl 4-35 Kapital qo'yilmalarga moliyaviy ehtiyojlar (chorvachilik turlari bo'yicha)

Birlik: Holatlar soni

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

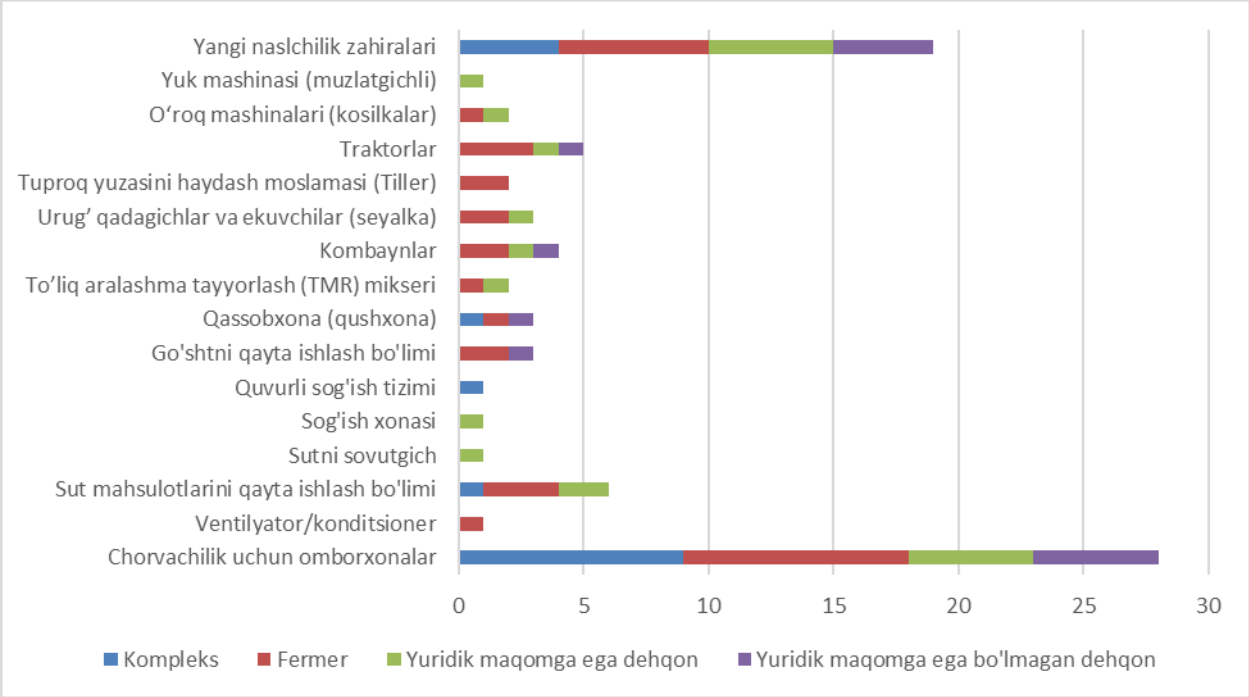

Shakl 4-36 Kapital qo'yilmalarga moliyaviy ehtiyojlar (sub'ekt turlari, ishlar soni bo'yicha)

Birlik: Holatlar soni

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

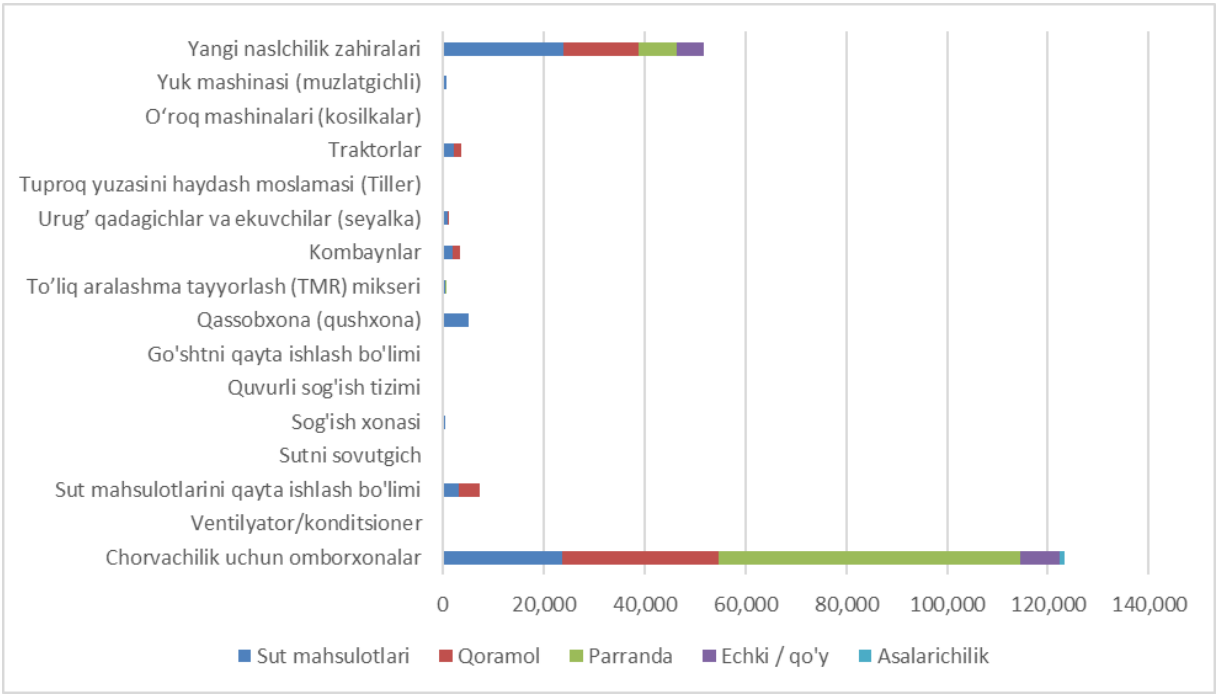

Shakl 4-37 Kapital qo‘yilmalarga moliyaviy ehtiyoj (chorvachilik turlari bo‘yicha)

Birlik: Million so’m

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

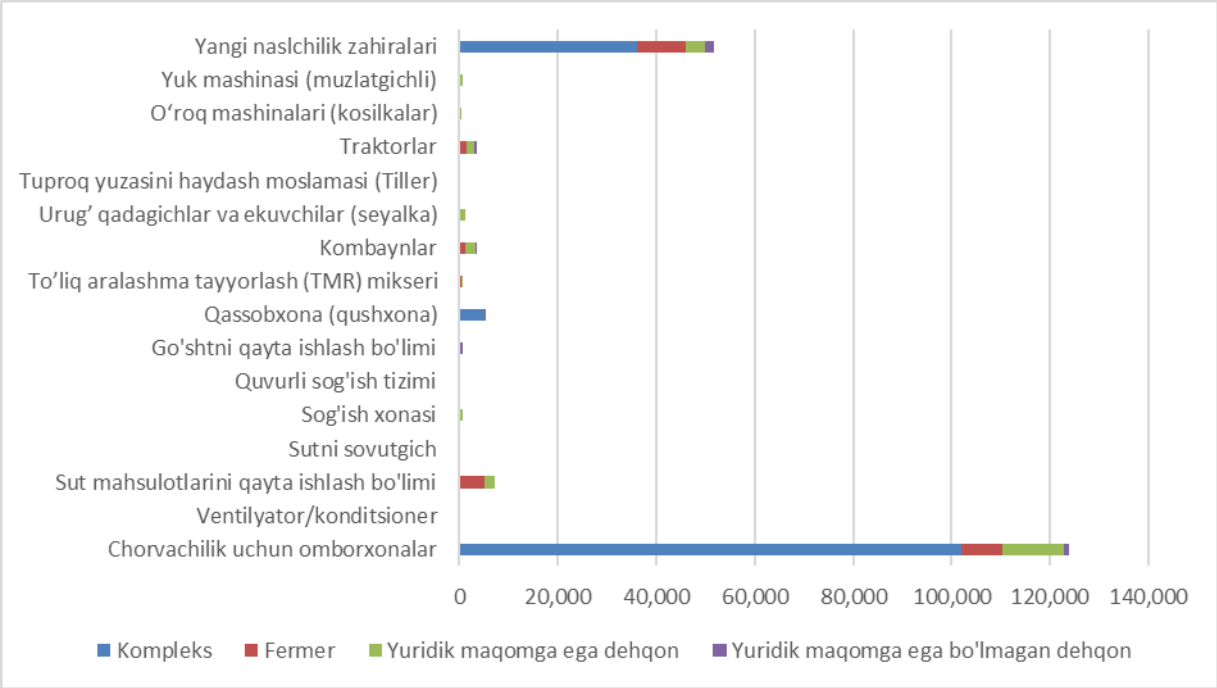

Shakl 4-38 Kapital qo‘yilmalarga moliyaviy ehtiyojlar (sub’ekt turlari bo‘yicha)

Birlik: Million so’m

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

4) Qiyinchiliklar

Jadval 4-25 Chorvachilik ishlab chiqaruvchilarining muammolari haqida qisqacha ma'lumot

Chorvachilik	Qiyinchiliklar
Sut uchun boqiladigan chorva mollari	▪ Yaxshi bozorlar/xaridorlarni ta'minlash ▪ Bozor ma'lumotlarining yetishmasligi ▪ Yaxshilangan zotlar, sun'iy urug'lantirish va naslchilik resurslari uchun yuqori narxlar ▪ Yuqori mehnat xarajatlari ▪ Vaksinalar, kimyoviy moddalar va dori vositalarining mavjudligi ▪ Ozuqaning yuqori narxi ▪ Ishlab chiqarish uchun omborxonalar ▪ Foydali kredit olish imkoniyati ▪ Past sotish narxi
Go'shti uchun boqiladigan chorva mollari	▪ Veterinariya xizmatlaridan foydalanish imkoniyati ▪ Vaksinalar, kimyoviy moddalar va dori-darmonlarga kirish ▪ Ozuqaga kirish ▪ Ozuqaning yuqori narxi ▪ Ishlab chiqarish uchun omborxonalar ▪ Foydali kredit olish imkoniyati ▪ Past sotish narxi

Chorvachilik	Qiyinchiliklar
Qo'y va echki	▪ Yaxshilangan zotlar, sun'iy urug'lantirish va naslchilik resurslari uchun yuqori narxlar ▪ Vaksinalar, kimyoviy moddalar va dori-darmonlarni ta'minlash ▪ Vaksinalar, kimyoviy moddalar va muolajalarning yuqori narxi ▪ Oziqlantirishning yuqori narxi ▪ Mashina/mexanizatsiya xizmatlarining yuqori narxi ▪ Ishlab chiqarish uchun saqlash joylari ▪ Foydali kredit olish imkoniyati ▪ Past sotish narxlari ▪ Barqaror bozor narxlari
Parrandachilik	▪ Yaxshi bozorlarni / xaridorlarni ta'minlash ▪ Bozor ma'lumotlarining yetishmasligi ▪ Yuqori mehnat xarajatlari ▪ Vaksinalar, dori-darmonlar va davolash vositalarining yuqori narxi ▪ Oziqlantirishning yuqori narxi ▪ Mashina/mexanizatsiya xizmatlarining yuqori narxi ▪ Foydali kredit olish imkoniyati ▪ Past sotish narxlari ▪ Barqaror bozor narxlari
Asalarichilik	▪ Past sotish narxlari

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

4.3.3 Chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalar so'rovi

Ushbu so'rov uchun chorvachilik bilan shug'ullanuvchi jami 17 kompaniya bilan suhbat o'tkazildi. Tadqiqot guruhi birinchi dala so'rovi asosida so'rov o'tkaziladigan korxonalar va xizmatlarni aniqladi va qayta tayinlangan kompaniyalar (subpudratchi) Tadqiqot guruhi tomonidan belgilangan mezonlarga muvofiq yakuniy tanlovga kirishga muvaffaq bo’ldilar. Aksariyat kompaniyalar bir nechta xizmatlarni ko'rsatadilar, ammo har bir kompaniyaning asosiy bizneslari quyidagilardan iborat: 6 kompaniya asosan ozuqa ishlab chiqaradi, ikkita sut mahsulotlarini qayta ishlash, bitta kompaniya go'shtni qayta ishlaydi, ikkita naslli qoramolni import qiladi, bitta kompaniya qishloq xo'jaligi texnikasini import qiladi, bitta kompaniya yetkazib beradi. restoranlar, bir korxona xususiy veterinariya xizmati ko‘rsatadi, bir korxona chorvachilik mahsulotlarini (tuxum va sut mahsulotlari) eksport qiladi, bir korxona teri sanoatini qo‘llab-quvvatlovchi davlat organi, 1 korxona parrandachilik integratori hisoblanadi. Ushbu kompaniyalarning yillik yalpi savdosi 0,5 dan 200 mlrd. Quyidagi jadvalda ushbu chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalar ro'yxati keltirilgan.

Jadval 4-26 So'ralgan chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning kompaniya profili

Tartib raqami	Kompaniya	Butun mamlakat/ Mintaqa	Tashkil etilgan yil	Biznes mazmuni	Yillik sotuvlar	Xodimlar soni
1	Zarafshon	Navoiy viloyati	2022	Ozuqa ishlab chiqarish	2.0	20
2	Sof In	Navoiy viloyati	2019	Sut va 35 ta sut mahsulotlarini qayta ishlash va ishlab chiqarish	70.0	110
3	Expo Eco Feed	Qoraqalpog‘iston	2022	Chorvachilik uchun	0.5	13

		Respublikasi		omuxta yemlar, jumladan, oqsil va mineral moddalarni olib kirish va yetkazib berish		
4	Uzcharmsanoat	Qoraqalpog‘iston Respublikasi	2018	Charm sanoati korxonalari faoliyatini muvofiqlashtirish. Teri sanoatini rivojlantirish uchun qonun hujjatlarini qabul qilishda hukumatni qo'llab-quvvatlash.	1.3	56
5	K-Eldor	Samarqand viloyati	2001	Qo‘shilgan qiymatli sut mahsulotlari ishlab chiqarish va sotish, tuxum sotish, ozuqa ishlab chiqarish va eksport qilish	200.0	220
6	Avtoservis	Samarqand viloyati	2002	So'yish	1.0	14
7	Mashxura Sobira Gold	Samarqand viloyati	2007	Xorijdan nasldor qoramollar olib kelish va ishlab chiqarish, go‘sht va sut mahsulotlarini qayta ishlash	3.5	22
8	Agrotexmash	Samarqand viloyati	2001	Chorvachilik, ozuqa, parrandachilik va tuxum yetkazib berish	200.0	220
9	Sifat Savdo Grand	Andijon viloyati	2016	Konsentratli yemlarni ulgurji sotish va yetkazib berish	66.0	120
10	Javlonboy 777	Andijon viloyati	2023	Sut va sut mahsulotlarini qayta ishlash	1.0	14
11	Avora Biotech	Toshkent viloyati	2020	Yem ishlab chiqarish	0.6	16
12	Agrokormuniversal	Toshkent viloyati	2012	Yem ishlab chiqarish	17.0	55
13	TST Agro	Toshkent viloyati	2020	Yevropa qishloq xo‘jaligi texnikasini yetkazib berish	20.0	5
14	Kabuki	Toshkent viloyati	2022	Restoran boshqaruvi	0.5	11
15	UVT Global	Toshkent viloyati	2020	Chorvachilik uchun vaksinalar importi, chorvachilik va boqish bo‘yicha maslahat xizmatlari, ultratovush tekshiruvi xizmatlari	MAVJUD EMAS	3
16	Ribnoe mestechko	Toshkent viloyati	2011	Xorijdan naslli qoramollar olib kelish, go‘sht sotish	5.5	43
17	Ali Tekstil Impex	Toshkent viloyati	2012	Parranda go'shti, mol go'shti va qo'shimcha mahsulotlarni sotish	12.6	15

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

Izoh: Yillik yalpi savdo birligi milliard so'mni tashkil etadi va ishchilar soniga mavsumiy ishchilar kiradi.

17 korxonadan uchta korxona (7, 16, 17) go‘shtni qayta ishlash, qolgan uchta korxona (2, 5 va 10) sut mahsulotlarini qayta ishlash bilan shug‘ullanadi. Go'shtni qayta ishlash go'shtni so'yish va uni qismlarga

ajratish bilan cheklanadi va yuqori qo'shimcha qiymatli qayta ishlash (pishirish, muzlatish, quritish, chekish va boshqalar) bilan shug'ullanmaydi. Boshqa tomondan, sut mahsulotlarini qayta ishlash kompaniyalari pasterizatsiya, qadoqlash va yogurtga qayta ishlashni amalga oshiradilar.

Oziq-ovqat mahsulotlari, jumladan, chorvachilik mahsulotlari sifati va sanitariya nazorati bo‘yicha xalqaro standartlarga muvofiq qayta ishlansa va boshqarilsa, turli milliy va xalqaro sertifikatlarga ega bo‘lish mumkin. Bunday xalqaro standartlarga misol tariqasida 17 ta kompaniyadan uchtasi tomonidan olingan oziq-ovqat xavfsizligi standarti ISO 22000 hisoblanadi.

Jadval 4-27 Chorvachilik va oziq-ovqat xavfsizligi va sanitariya bilan bog'liq sertifikatlar

Sertifikatlar	Respondentlar soni
ISO 22000 (ISO - Xalqaro standartlashtirish tashkiloti)	3 (21%)
GFSI (Global oziq-ovqat xavfsizligi tashabbusi)	2 (14%)
GOST-R (Rossiya standarti)	10 (71%)
HACCP	0 (0%)
HALAL (musulmon iste'molchilar uchun)	1 (8.3%)
KOSHER (yahudiy iste'molchilar uchun)	0 (0%)
UzAgro Standard	14 (100%)
Global GAP	0 (0%)

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

Quyidagi jadvalda chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning moliyalashtirishga bo'lgan ehtiyojlari jamlangan. Bu moliyalashtirish ehtiyojlari xususiy va davlat banklaridan qarz olish bilan cheklanmaydi; Xususan, ushbu banklarning kompaniyalar uchun moliyalashtirish ehtiyojlari jadvalda ko'k rangda ta'kidlangan. 17 ta kompaniyadan 15 tasi moliyalashtirishga muhtoj, ulardan 9 tasi xususiy va davlat banklaridan qarz olmoqchi.

So'ralgan har bir kredit summasining taqsimoti quyidagicha: 1 million so'mdan kam bo'lgan ikkita kichik kredit, 1 million so'mdan 1 milliard so'mgacha bo'lgan uchta kredit, 1 milliard so'mdan ortiq bo'lgan ikkita kredit va o'rtacha 500 million so'm miqdorida aniq ko'rsatilmagan ikkita kredit.

Jadval 4-28 Chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning moliyalashtirish ehtiyojlari

Tartib raqami	Kompaniya	Moliyalashtirish ehtiyojlari	Miqdori (so‘m)	Moliyalashtirishdan foydalanish maqsadi	Imtiyozli moliyalashtirish manbai
1	Zarafshon	Ha	26,0 mlrd	Zavod qurilishi, aylanma mablag'lar, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish	Lizing company
2	Sof In	Ha	15,0 mlrd	Yogurt qadoqlash liniyasi, mozzarella pishloq ishlab chiqarish liniyasi, qadoqlash uskunalari	Bank
3	Expo Eco Feed	Ha	0,2 mlrd	Avtomatik qadoqlash mashinalari va liniyalari, aylanma mablag'lar	Bank

4	Uzcharmsanoat	Ha	-	-	-
5	K-Eldor	Ha	0,9 mlrd	Sut mahsulotlarini qayta ishlash liniyasi	Xalqaro tashkilot fondlari
6	Avtoservis	Ha	0,5 mlrd	Sovuq zanjir tizimi	Bank
7	Mashxura Sobira Gold	Ha	Bir milliondan kam	Dudlangan go'sht ishlab chiqarish, sun'iy intellektni rivojlantirish (laboratoriya)	O'z-o'zini moliyalashtirish
8	Agrotexmash	Ha	Bir milliondan kam	Xorijiy hamkorlarni jalb qilish	Chet eldagi investitsiyalar
9	Sifat Savdo Grand	Ha	3 mlrd	Chorvachilik inshootlari (qoramol), chorvachilik	Yetkazib beruvchilardan olingan kreditlar yoki mijozlarning avanslari
10	Javlonboy 777	Ha	1,7 mlrd	Sutni qayta ishlash liniyasi	Bank
11	Avora Biotech	Ha	Bir milliondan kam	Parranda go‘shti ishlab chiqarishni ko‘paytirish, xomashyo xarid qilish	Bank
12	Agrokormuniversal	Ha	1,0 mlrd	Ozuqa qo'shimchalari (oqsil)	O'z-o'zini moliyalashtirish
13	TST Agro	Ha	-	-	-
14	Kabuki	Ha	0,5 mlrd	Aylanma kapital	Bank
15	UVT Global	Ha	Mavjud emas	Aylanma kapital	Bank
16	Ribnoe mestechko	Ha	Bir milliondan kam	Go'shtni qayta ishlash	Bank
17	Ali Tekstil Impex	Ha	Mavjud emas	Mavjud emas	Bank

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

Ilgari 17 ta kompaniyadan faqat 5 tasi banklardan qarz olgan. Qarz miqdori 1 milliard so‘mdan 10 milliard so‘mgacha, kredit muddati esa qisqa muddatli (bir yildan kam) va o‘rta va uzoq muddatli (besh yildan ortiq) muddatga to‘g‘ri keladi. Foiz stavkalari 6-14% ni tashkil qiladi va odatda kredit summasining 125% ga teng garov yoki ipoteka talab qilinadi. Ba'zi hollarda qarz oluvchilar kredit kafolati xizmatlaridan foydalanadilar. Kreditlardan ikkitasi ishlab chiqarish uskunalari, ikkitasi muzlatgichli kameralar, ikkitasi qayta ishlovchi mashinalar, ikkitasi chorvachilik uchun shiypon qurish, uchtasi ishlab chiqarish uchun mo‘ljallangan (bir necha bor javoblar olingan).

Bankdan kredit olishdagi qiyinchiliklarga kelsak, uchta kompaniya biznes-rejalarni tayyorlashdagi qiyinchiliklarni qayd etdi va bitta respondent garov/ipotekani ta'minlashda qiyinchiliklarni qayd etdi. Ikki firma o'tmishda talab qilinadigan hujjatlar to'liq bo'lmagani uchun kreditni tasdiqlash jarayonidan o'tishda qiyinchiliklarga duch kelgan.

Jadval 4-29 Chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalar tomonidan o'tgan bank qarzlari

Tartib raqami	Kompaniya	Qarz olish yili	Kredit miqdori (milliard so‘m)	Kredit muddati	Foiz stavkalari	Garov/ Ipoteka	Kredit kafolati xizmatlari
1	Zarafshon	-	8.0	Besh yildan ortiq	8%	125%	Ha

2	Sof In	2023	10.0	1-5 yil	14%	125%	Ha
5	K-Eldor	2015	1.0	1-5 yil	9%	125%	Ha
8	Agrotexmash	2015	1.0	1-5 yil	9%	125%	Ha
9	Sifat Savdo Grand	2022	7.1	Bir yildan kam	6%	125%	Ha

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

4.3.4 Ishlab chiqaruvchilar uyushmalari bo'yicha so'rovnoma

Tadqiqot guruhi a'zo ishlab chiqaruvchilar uchun ularning roli va xizmatlarini baholash va ushbu So'rov natijasida taklif qilinadigan JICA loyihasining yakuniy foydalanuvchilari sifatidagi potentsialini baholash uchun baliqchilikdan tashqari chorvachilik uyushmalarining kichik bo'limlaridan ma'lumot to'pladi. Kichik bo'limlarga quyidagilar kiradi: (i) sigirlar, go'shtli qoramollar, qo'ylar va echkilar uchun chorvachilik bo'limi; (ii) tovuqlar va boshqa parrandalar uchun parrandachilik bo'limi; va (iii) asalarilar bo'limi. Jamoa har bir viloyatda ikkita kichik bo'limda intervyu o'tkazdi, Samarqand viloyati bundan mustasno, bu erda bitta uyushma bilan suhbat o'tkazildi.

So'rovda qatnashgan sakkizta tashkilotdan to'rttasi ularning moliyalashtirilishi haqida hech qanday javob bermadi. Qolgan to‘rt nafari esa o‘z byudjetlari to‘liq subsidiyalar hisobidan kelganini va o‘z daromad manbalariga ega emasligini ko‘rsatdi. Ushbu tashkilotlardan ikkitasi Toshkent shahridagi markaziy tashkilot moliyaviy qarorlar qabul qilgani va ular to'liq markaziy organning subsidiyalariga tayanganini ta'kidladi. Ular, shuningdek, fermerlarning moliya institutlaridan kredit olishiga yordam beradigan hech qanday vosita yo'q, deb javob berishdi.

Tegishli chorvachilik turlarini yetishtirish va qiymat zanjirlarini rivojlantirishga qaratilgan barcha texnik va huquqiy yordam xizmatlari bo'lgan xizmatlarda katta farqlar yo'q (8 tadan 6 tasi).

O'zlariga tegishli bo'lgan asbob-uskunalar va jihozlarga kelsak, ushbu tashkilotlarda faqat ofis va orgtexnika mavjud bo'lib, ularda tarqatish yoki qayta ishlash bilan bog'liq uskunalar yoki materiallar mavjud emas edi. Ular kreditlar bo‘yicha ilgari tajribaga ega bo‘lmagani va kelajakda kredit olish niyatini bildirmaganligi sababli, ushbu uyushmalar taklif etilayotgan JICA loyihasi doirasida kredit oluvchi bo‘lishlari dargumon..

Jadval 4-30 Assotsiatsiya so'rovining asosiy ma'lumotlari

No	Assotsiatsiyaning kichik bo'limi	Viloyat/Respublika	Tashkil etilgan yili	Xizmat mazmuni	Moliyaviy manba	Fermer a'zosi [1)]
1	Navoiy viloyati veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish boshqarmasi	Navoiy	1992	Chorvachilik sanoatini rivojlantirish; veterinariya xizmatlarini ko'rsatish; soha faoliyatini muvofiqlashtirish	Berilmagan	426 (100)
2	Navoiy viloyati asalarichilar uyushmasi	Navoiy	2000	Asalarichilarga huquqiy yordam	Grantlar	5 (3)
3	Qoraqalpog‘iston Respublikasi asalarichilar uyushmasi	Qoraqalpog‘iston	2018	O'z a'zolarining huquqlarini himoya qilish va manfaatlarini himoya qilish. A'zolarga huquqiy yordam.	Berilmagan	16 (2)
4	Qoraqalpog‘iston	Qoraqalpog	2018	Viloyatdagi qorako‘lchilikni	Berilmagan	50 (2)

	Respublikasi Qorako‘lchilik uyushmasi	‘iston		rivojlantirishga qaratilgan faoliyatni, shuningdek, qo‘shimcha qiymat zanjiri bilan shug‘ullanuvchi kompaniyalar bilan birgalikda amaliy va nazariy jihatdan muvofiqlashtirish va rag‘batlantirish.		
5	Andijon viloyati chorvachilik uyushmasi	Andijon	1992	xususiy sektor vakillariga ko‘maklashish orqali chorvachilik tarmog‘ini rivojlantirishni huquqiy va axborot-texnik ta’minlash	Ofis yuqori muassasaning vakolatxonasi hisoblanadi va shtab tomonidan moliyalashtiriladi	400 (50)
6	Andijon viloyati parrandachilik uyushmasi	Andijon	2000	Parrandachilik korxonalari va qiymat zanjirlariga huquqiy va texnik yordam.	Qaror Toshkent shtab-kvartirasida qabul qilinadi, biz Toshkentdagi ofisdan moliyalashtirilamiz	100 (10)
7	O‘zbekiston naslchilik agentligi Samarqand viloyati	Samarqand	2022	Chorvachilik sanoatini rivojlantirish; veterinariya xizmatlarini ko'rsatish; soha faoliyatini muvofiqlashtirish	Ofis davlat uyushmasining vakolatxonasidir, idora kredit ololmaydi, qarorlar Bosh qarorgohda qabul qilinadi.	Yo’q
8	Samarqand viloyati veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish boshqarmasi	Samarqand	1992	Asalarichilarga huquqiy yordam	Berilmagan	Yo’q

Eslatma: qavs ichida uy xo'jaliklarini boshqarayotgan ayollar soni ko'rsatilgan.

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

Jadval 4-31 Assotsiatsiyaga tegishli uskunalar va jihozlar

No.	Assotsiatsiyaning kichik bo'limi	O'ziga tegishli uskunalar va jihozlar	Sizning uyushmangiz chorvachilik bilan bog'liq biznes uchun moliya muassasasidan kredit olganmi?	Kelajakda chorvachilik bilan bog'liq biznes uchun uyushmadan kredit so'rashni xohlaysizmi?
1	Navoiy viloyati veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish boshqarmasi	Ofis	Hech qachon	Yo’q
2	Navoiy viloyati asalarichilar uyushmasi	Ofis, Laptop PC	Hech qachon	Yo’q
3	Qoraqalpog‘iston Respublikasi asalarichilar uyushmasi	Ofis, Ofis jihozlari	Hech qachon	Yo’q
4	Qoraqalpog‘iston Respublikasi Qorako‘lchilik uyushmasi	Berilmagan	Hech qachon	Yo’q
5	Andijon viloyati chorvachilik uyushmasi	Ofis, Ofis jihozlari	Hech qachon	Yo’q
6	Andijon viloyati parrandachilik uyushmasi	Ofis, Ofis jihozlari	Hech qachon	Yo’q
7	O‘zbekiston naslchilik agentligi Samarqand viloyati	Ofis, Ofis jihozlari	Hech qachon	Yo’q
8	Samarqand viloyati veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish boshqarmasi	Ofis	Hech qachon	Yo’q

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

4.3.5 Potentsial investitsion talablarni baholash

Ushbu bo'limda tadqiqot guruhi fermer xo'jaliklarining iqtisodiy tadqiqoti va chorvachilik bilan bog'liq

kompaniya so'rovi asosida chorvachilik sektorining potentsial investitsiya talabini baholadi. Ushbu hisob-kitob O'zbekistonda chorvachilik tarmog'ini rivojlantirish uchun investitsion talablarni baholash imkonini beradi. U to'rtta asosiy chorvachilik turlari, xususan: go'shtli qoramol, sut yo'nalishidagi qoramol, echki va qo'y, parrandachilikning oziq-ovqat qiymat zanjiri uchun amalga oshirildi.

Dehqon xo'jaliklari (kichik va o'rta), fermerlar va yirik korxonalarni o'z ichiga olgan qiymat zanjirining turli sub'ektlari tomonidan potensial investitsion talablar mavjudligi taxmin qilindi.

Potentsial investitsiya talabi fermer xo‘jaliklarining hisoblangan sonini har bir fermer xo‘jaligi bo‘yicha baholangan investitsiya talabiga ko‘paytirish yo‘li bilan hisoblab chiqilgan.

Umuman chorvachilik tarmog‘ining umumiy potentsial investitsiya talablari ushbu to‘rtta asosiy chorvachilik mahsulotining umumiy potentsial investitsiya ehtiyojlarini ularning qishloq xo‘jaligi ichki mahsulotiga qo‘shadigan hissasiga bo‘lish yo‘li bilan baholandi.

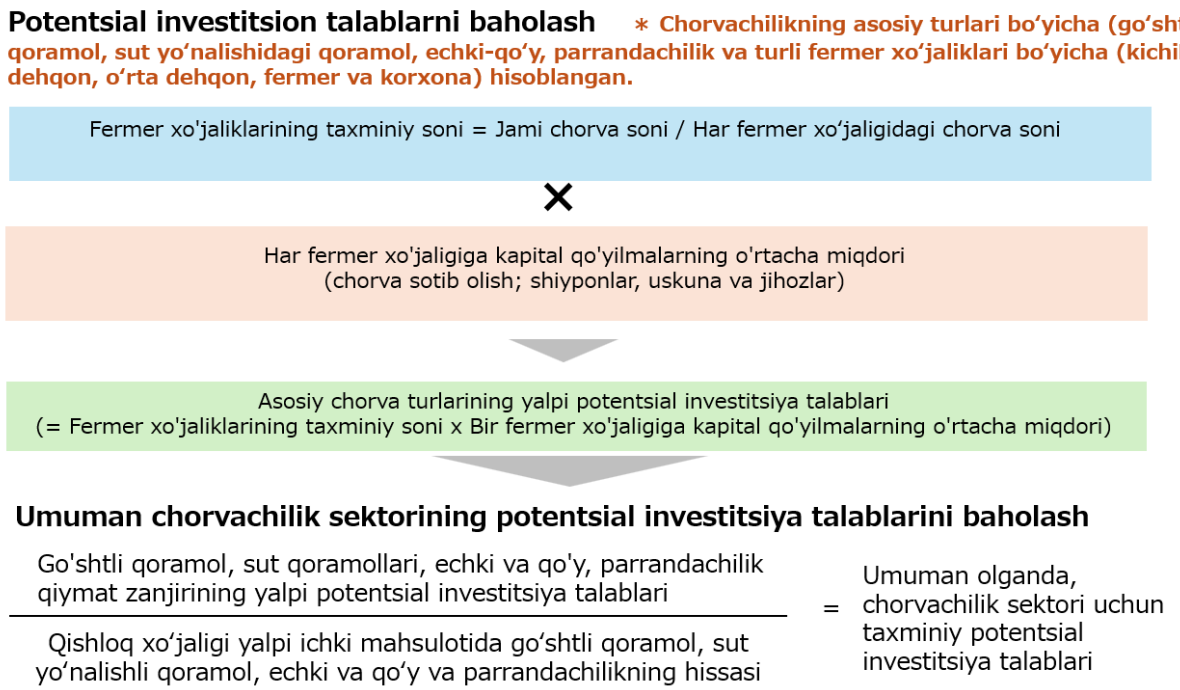

Shakl 4-39 Potentsial investitsion talablar oqimini hisoblas i

Quyidagi jadval tahlilning fonini ko'rsatadi.

Jadval 4-32 Moliyalashtirishning potentsial talablarini hisoblash uchun qo'llaniladigan ma'lumotlar va sozlash

<table>
<tr><th>Element</th><th>Hisoblash asosi</th></tr>
<tr><td>Moliyalashtirishga potentsial talablarni hisoblash birligi</td><td>Fermer xo'jaliklari soni quyida keltirilgan chorvachilik turlari va fermer xo'jaliklari toifalari bo'yicha hisoblab chiqilgan. Potentsial moliyalashtirish talabining keyingi hisob-kitoblari chorvachilik turlari va fermer xo'jaliklari toifalari bo'yicha ham amalga oshirildi.
Chorvachilik turlari: go‘shtli qoramol, sut yo‘nalishidagi qoramol, echki va qo‘y, parrandachilik
Fermer xo‘jaliklari toifalari: dehqon (kichik), dehqon (o‘rta), fermer, korxona, shu jumladan majmua</td></tr>
<tr><td>Fermer xo'jaliklarining hisoblangan soni</td><td>Jami chorva mollari soni fermer xo‘jaligidagi chorva mollari soniga bo‘linadi</td></tr>
<tr><td>Chorva mollarining umumiy soni</td><td>4.2-bobda va Jahon bankining “O‘zbekiston chorvachilik tarmog‘ini rivojlantirish loyihasi” hisobotida (2022-yilda) ko‘rsatilgan turli yuridik shaxslarga tegishli chorva mollarining umumiy soni.
<table>
<tr><th rowspan="2">Chorva turi</th><th colspan="4">Chorva mollarining umumiy soni</th></tr>
<tr><th>Dehqon (kichik)</th><th>Dehqon (o’rta)</th><th>Fermer xo’jaligi</th><th>Yirik korxona (shu jumladan Kompleks)</th></tr>
<tr><td>Go’sht qoramoli</td><td>8,991.6</td><td>3,853.5</td><td>1,031.8</td><td>265.5</td></tr>
<tr><td>Sut qoramoli</td><td>3,179.3</td><td>1,362.6</td><td>410.1</td><td>94.3</td></tr>
<tr><td>Echki va Qo’y</td><td>13,090.4</td><td>5,610.2</td><td>3,753.2</td><td>1,682.6</td></tr>
<tr><td>Parranda</td><td>36,403.6</td><td>15,601.5</td><td>13,295.1</td><td>24,289.1</td></tr>
</table>
Izoh: Dehqon fermer xo'jaliklarining 70 foizi yuridik maqomga ega bo'lmagan kichik va mikrofermer xo'jaliklari, 30 foizi yuridik shaxslarga ega o'rta fermer xo'jaliklari tomonidan ishlab chiqarilishi taxmin qilinmoqda.</td></tr>
<tr><td>Har bir xo‘jalikdagi chorva mollari soni</td><td>Har bir fermer xo‘jaligiga qarashli go‘sht-sut yo‘nalishidagi qoramollarning me’yoriy soni fermer xo‘jaliklari iqtisodiy o‘rganish natijalariga ko‘ra kichik dehqonlar uchun 50 bosh, o‘rta dehqonlar uchun 100 bosh, fermerlar uchun 500 bosh, korxonalar uchun 3000 bosh qilib belgilandi. Boshqa chorva turlarining standart soni, iqtisodiy jihatdan taqqoslanadigan o'lchamlarni ta'minlash uchun qoramollar sonini Evrostat tomonidan o'rnatilgan Xalqaro Chorvachilik Standarti Birligi (LSU) koeffitsientiga teskari koeffitsientga ko'paytirish yo'li bilan hisoblab chiqilgan.
<table>
<tr><th rowspan="2">Xo’jalik turi</th><th colspan="4">Har bir xo'jalikka tegishli chorva mollarining standart soni</th></tr>
<tr><th>Dehqon (kichik)</th><th>Dehqon (o’rta)</th><th>Fermer xo’jaligi</th><th>Korxona (shu jumladan Kompleks)</th></tr>
<tr><td>Go’sht qoramoli</td><td>50</td><td>100</td><td>500</td><td>3,000</td></tr>
<tr><td>Sut qoramoli</td><td>50</td><td>100</td><td>500</td><td>3,000</td></tr>
<tr><td>Echki va Qo’y</td><td>500</td><td>1,000</td><td>5,000</td><td>30,000</td></tr>
<tr><td>Parranda</td><td>5,000</td><td>10,000</td><td>50,000</td><td>300,000</td></tr>
</table></td></tr>
<tr><td>Har bir xo'jalik uchun hisoblangan moliyaviy talablar</td><td>Har bir xo‘jalikka kapital qo‘yilmalarning o‘rtacha miqdori (chorva mollari + shiyponlar, inshootlar va jihozlar sotib olish)</td></tr>
<tr><td>Chorva mollarini sotib olish qiymati</td><td>So‘nggi yillardagi o‘rtacha yillik o‘sish sur’atlaridan kelib chiqqan holda, har bir fermer xo‘jaligidagi chorva mollari soni besh yilga prognoz qilindi va kelgusida talabni baholash uchun chorva mollari birligi narxiga ko‘paytirildi. O'rtacha o'sish sur'ati O'zstat tomonidan taqdim etilgan raqamlardan olingan bo'lsa, chorva mollari birligini sotib olish bahosi esa Jahon bankining O'zbekiston chorvachilik sektori tahlili: bazaviy hisobot (2022 yil) asosida ishlab chiqildi.</td></tr>
<tr><td>Chorvachilik uchun shiypon, asbob-uskunalar va jihozlarni sotib olish qiymati.</td><td>Hisoblash chorva mollari birligi narxini fermer xo'jaligidagi miqdorga ko'paytirish yo'li bilan hisoblab chiqilgan. Fermer xo‘jaligi birligining narxi ham, fermer xo‘jaligining miqdori ham fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy o‘rganilishi asosida aniqlandi</td></tr>
<tr><td>Asosiy chorvachilik turlarining yorqin potentsial moliyaviy talablari</td><td>Hisoblash fermer xo'jaliklarining taxminiy sonini har bir fermer xo'jaligi uchun hisoblangan moliyaviy talablarga ko'paytirish yo'li bilan hisoblab chiqilgan.</td></tr>
<tr><td>Umuman chorvachilik sanoatida potentsial</td><td>Hisoblash asosiy chorvachilik turlarining yalpi potentsial moliyaviy talablarini maqsadli tovarlarning qishloq xo'jaligi OTBga qo'shgan hissasiga bo'lish yo'li bilan hisoblab</td></tr>
</table>

moliyaviy talablarni baholash	chiqilgan.
Qishloq xo'jaligi yalpi ichki mahsulotiga maqsadli turlarning hissasi	Jahon bankining O‘zbekiston chorvachilik sektori tahlili: Bazaviy hisobot (2022) asosida o‘rnatildi.

Manba: Tadqiqot guruhi

Yuqorida tavsiflangan baholash usuli bo‘yicha olib borilgan hisob-kitoblar natijasida to‘rtta asosiy chorvachilik turi (go‘shtli qoramol, sut yo‘nalishidagi qoramol, echki/qo‘y va parranda)ning oziq-ovqat qiymat zanjiri uchun yalpi potentsial moliyaviy talablar taxminan 11,6 milliard AQSh dollari miqdorida baholandi. Ushbu to'rtta asosiy chorvachilik turi umumiy chorvachilik mahsulotlarining qariyb 87% ni tashkil qilganligi sababli, butun chorvachilik sanoati uchun yalpi potentsial moliyaviy talablar, shu jumladan qolgan 13%, taxminan 13,3 milliard AQSh dollarini tashkil qiladi.

Jadval 4-33 Chorvachilikning to'rtta asosiy turining (go'shtli qoramol, sut yo'nalishidagi qoramol, echki/qo'y va parranda) prognoz qilinadigan moliyaviy talablari

Prognoz qilingan potentsial moliyaviy talablar (ming USD)	Dehqon (kichik)	Dehqon (o’rta)	Fermer xo’jaligi	Korxona	Hammasi
Go’sht qoramoli	3,236,958	1,387,260	2,107,344	507,834	7,239,396
Sut qoramoli	979,240	419,681	1,282,480	299,665	2,981,065
Echki va Qo’y	141,377	60,588	470,802	201,186	873,953
Parranda	92,032	39,437	115,766	251,766	499,001
Jami	4,449,607	1,906,966	3,976,392	1,260,450	**11,593,415**
Hisoblangan foiz ulushi	38%	16%	34%	11%	100%

Birlik: Ming AQSH dollari

Manba: Tadqiqot guruhi

Jadval 4-34 Umuman chorvachilik tarmog‘ida prognoz qilinayotgan potentsial moliyaviy talablar

Prognoz qilingan potentsial moliyaviy talablar (ming USD)	Dehqon (kichik)	Dehqon (o’rta)	Fermer xo’jaligi	Korxona (shu jumladan Kompleks)	Hammasi
Chorvachilikning to'rtta asosiy turining oziq-ovqat qiymati zanjiri uchun yorqin moliyaviy talablar	4,449,607	1,906,966	3,976,392	1,260,450	11,593,415
To'rt turning qishloq xo'jaligi yalpi ichki mahsulotiga qo'shgan hissasi	87%	87%	87%	87%	87%
Umuman olganda, chorvachilik sanoatida potentsial moliyaviy talablar	5,114,491	2,191,914	4,570,566	1,448,793	**13,325,765**
HIsoblangan foiz ulushi	38%	16%	34%	11%	100%

Birlik: Ming AQSH dollari

Manba: Tadqiqot guruhi

4.4 Hayvonlar salomatligi, kasalliklarni nazorat qilish va veterinariya xizmatlari

4.4.1 PVS (VXI - Veterinariya xizmatining ishlashi) baholash natijalari va takomillashtirish holati

WOAH veterinariya xizmatlarining samaradorligini tahlil qilish guruhi (PVS)[55] 2018-yildan keyingi besh yil uchun O‘zbekistonda veterinariya xizmatini yaxshilash bo‘yicha quyidagi ustuvor chora-tadbirlarni taklif qildi:

Veterinariya xizmatlarini boshqarish

- Veterinariya fakultetining bakalavriat o'quv dasturini WOAHning 1-kun vakolatlari bo'yicha ko'rsatmalar[56]iga muvofiqligini ko'rib chiqing.
- Mavjud VCRQ xodimlari uchun uzluksiz ta'lim.
- VCRQ tomonidan boshqariladigan ma'lumotlar bazalari bilan bog'langan veterinariya axborot tizimini (VIS) ishlab chiqish (hayvonlarni identifikatsiya qilish, sinov inshootlari, chegara karantini stantsiyalari, chorvachilik gigienasi, oziq-ovqat xavfsizligi) tashkilot ichidagi turli darajalar va bo'linmalar o'rtasida ma'lumot to'plash va almashish imkonini beradi va faoliyatni amalga oshirish samaradorligini nazorat qiladi.

Savdo Faoliyati

- Chegaralar va chegaradosh davlatlardagi boshqa xizmatlar bilan kelishilgan holda va importyorlar bilan maslahatlashgan holda yangi Integratsiyalashgan Chegarani Boshqarish (IBM) strategiyasini ishlab chiqing va chegara karantin postlari sonini qisqartirish.
- Nasllarini yaxshilash uchun Yevropa Ittifoqi (EU) dan olib kelingan hayvonlarning xo‘jalik karantini uchun inshootlar qurish. Import qilinadigan tovarlarning xavf tahlilini kuchaytirish.
- Import qiluvchi davlat qoidalariga muvofiq O‘zbekistondan eksport qilinadigan mahsulotlar uchun WOAH xalqaro standartlari asosida xalqaro sertifikatlash tartibini ishlab chiqish. VIS (Veterinariya axborot tizimi) ni ishlab chiqish uchun asos bo'ladigan bozorlar va yaylovlarni ro'yxatga olishni va hayvonlarni identifikatsiyalashni rag'batlantirish va h.k.

Hayvonlar salomatligi faoliyati

- Fermer xo'jaliklari va so'yish joylarida o'limdan oldin va o'limdan keyingi tekshiruvlar (namuna olish, tashish, qadoqlash va sinovdan o'tkazish) orqali kasalliklarning passiv kuzatuvini kuchaytirish.
- Emlash va namuna olish jadvallarini aniq statistik ma'lumotlar bilan takomillashtirish.
- VIS (Veterinariya axborot tizimi) da barcha darajadagi veterinariya xizmatlari uchun ochiq bo'lgan hayvonlar salomatligi modulini ishlab chiqish va hisobot tizimlarini takomillashtirish.
- Yuk tashish konteynerlaridan foydalangan holda dala veterinariya bo'linmalarining tajriba loyihasini amalga oshirish va hokazo.

[55] Manba: PVS GAP tahlil missiyasi hisoboti O‘zbekiston, 2018 yil

[56] Manba: https://www.woah.org/fileadmin/Home/eng/Support_to_OIE_Members/Vet_Edu_AHG/DAY_1/DAYONE-B-angvC.pdf

Veterinariya jamoat salomatligi faoliyati

- Sog‘liqni saqlash vazirligi bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan “Oziq-ovqat xavfsizligi bo‘yicha milliy strategiya” orqali WOAH va CAC (KAK - Kodeks Alimentarius komissiyasi) standartlari asosida oziq-ovqat xavfsizligini nazorat qilish tizimini yaratish.[57].
- VCRQ tarkibida faqat veterinariya sog'lig'i bilan shug'ullanish uchun maxsus bo'lim/bo'limni tashkil etish.
- So'yish joylarida o'limdan oldin va o'limdan keyingi tizimli tekshiruvlar. Chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchi korxonalar reestrini yaratish. Veterinariya retseptlarini talab qiladigan veterinariya dori vositalarini aniq ajratish va ularni sotish va ishlatish ustidan nazoratni kuchaytirish. Chorvachilik ozuqa xavfsizligini tekshirish va nazorat qilish va boshqalar.

Laboratoriya

- Veterinariya laboratoriyalari tarmog'ini rekonstruksiya qilish va optimallashtirish.
- ISO 17025 (ISO - Xalqaro standartlashtirish tashkiloti) standartlari asosida laboratoriya sifatini ta'minlash tizimini joriy etish.
- Laboratoriya salohiyatini kuchaytirish va sinov uskunalarini joriy etish.
- Markaziy veterinariya laboratoriyasi xalqaro akkreditatsiyadan o'tishi va mintaqaviy laboratoriyalarda sifatni ta'minlashni rejalashtirish va amalga oshirishga rahbarlik qilishi va nazorat qilishi kerak..
- VIS (Veterinariya axborot tizimi), chorva mollarini identifikatsiya qilish, ro'yxatga olish ma'lumotlar bazasi va boshqalar bilan bog'langan laboratoriya ma'lumotlarini boshqarish tizimini ishlab chiqish.

WOAH PVS (Veterinariya xizmatlarining bajarilishi) tahlil qilish guruhi VCRQ xodimlarining salohiyatini oshirish eng muhim masala degan xulosaga keldi. Bu bakalavriat va uzluksiz ta'lim dasturlarini takomillashtirishni o'z ichiga oladi. Shuningdek, veterinariya xizmatlarini qog‘ozdan elektron shaklda boshqarishga o‘tish va hayvonlarni identifikatsiyalash ma’lumotlar bazasiga asoslangan VIS (ISO - Xalqaro standartlashtirish tashkiloti) ni ishlab chiqish ustuvor masala ekanligi taklif etildi.

Manfaatdor tomonlar bilan suhbatlar orqali Tadqiqot guruhi yuqorida qayd etilgan baholash natijalaridan so'ng VCRQ veterinariya xizmatlari bilan bog'liq turli choralar ko'rayotganini tasdiqladi. Xususan, VCRQ Jahon banki ko'magida amalga oshirilayotgan hayvonlarni identifikatsiyalash va VIS ga e'tibor qaratadi.

O‘zbekiston hukumati chegaradagi karantin punktlari sonini qisqartirish, oziq-ovqat xavfsizligi milliy strategiyasini ishlab chiqish, qassobxonalarda o‘limdan oldin va o‘limdan keyingi tekshiruvlarni tizimli o‘tkazish, ISO 17025 (ISO - Xalqaro standartlashtirish tashkiloti) standarti asosidagi laboratoriya sifatini ta’minlash tizimini joriy etish kabi boshqa chora-tadbirlarni ham amalga oshiradi. va bakalavr veterinariya ta'limi va uzluksiz ta'lim dasturlarini takomillashtirish, shuningdek, WOAH tavsiyalariga amal qilish.

4.4.2 Muhim yuqumli kasalliklarni nazorat qilish bo'yicha milliy strategiya va monitoring

Tadqiqot guruhi O'zbekistonda muhim yuqumli kasalliklarni nazorat qilish bo'yicha milliy strategiyani

[57] Manba: https://lex.uz/docs/-6802687

aniqlay olmadi. Biroq, AQSh Kasalliklarni nazorat qilish va oldini olish markazlari (CDC) veb-saytida[58] CDC, Mudofaa tahdidlarini kamaytirish agentligi (DTRA) va FAO birgalikda O'zbekiston uchun "Yagona salomatlik" strategik rejasini yaratish ustida ishlamoqda, bu haqda kelajakda jamoatchilikka e'lon qilinishi kutilmoqda.

Og‘ir yuqumli kasalliklarga qarshi kurashish bo‘yicha quyidagi qonun va qarorlar qabul qilingan bo‘lib, ularga muvofiq O‘zbekiston hukumati tomonidan turli choralar ko‘rilmoqda.:

- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Respublika aholisini qishloq xo‘jaligi hayvonlarida uchraydigan yuqumli kasalliklardan himoya qilish hamda go‘sht va sut mahsulotlarini yetkazib berish va sotishda veterinariya-sanitariya talablariga rioya etish to‘g‘risida”gi 379-son qarori (28-sentabr, 1995-yil)[59]
- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Davlat veterinariya xizmati tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 361-son qarori (2016-yil 25-oktabr)[60]
- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Hayvonlarning o‘ta xavfli yuqumli kasalliklariga qarshi emlash tadbirlarini o‘tkazish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 481-son qarori (2022-yil 31-avgust)[61]

Vazirlar Mahkamasining 361-son qarorida respublika byudjeti mablag‘lari hisobidan profilaktika, diagnostika va bartaraf etish chora-tadbirlari amalga oshiriladigan chorva mollarining 34 turdagi zoonoz kasalliklari va hayvonlarning 29 ta xavfli yuqumli kasalliklari ro‘yxati keltirilgan.

Bundan tashqari, respublika, viloyat, respublika va tuman miqyosidagi har bir VCRQ bo‘limi va markazlari quyidagi qonunlar, qoidalar va qoidalarga rioya qilgan holda muhim yuqumli kasalliklarni nazorat qilish bo‘yicha monitoring olib borishlari shart;

- 935-XII-sonli “Veterinariya to‘g‘risida”gi qonun (2015-yil 29-dekabrda o‘zgartirilgan, 1993-yil 3-sentabrdan kuchga kirgan)[62]
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Veterinariya va chorvachilik sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5696-son Farmoni (2019-yil 28-mart)[63]
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish davlat qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-4254-son Farmoni (2019-yil 28-mart)[64]
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma’muriy islohotlar doirasida qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat

[58] Manba: https://www.cdc.gov/one-health/php/stories/one-health-collaboration-in-uzbekistan.html
[59] Manba: https://lex.uz/docs/537461
[60] Manba: https://lex.uz/docs/3056999
[61] Manba: https://lex.uz/docs/6178967
[62] Manba: https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC174533
[63] Manba: https://lex.uz/docs/4259331
[64] Manba: https://lex.uz/docs/-4258732

sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-90-son Farmoni (2023-yil 10-iyun)[65].

4.4.3 Chorvachilik kasalliklarini nazorat qilish tizimi, muhim yuqumli kasalliklarni nazorat qilish milliy strategiyasi va monitoringi

Tadqiqot guruhi Respublika Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazi hamda viloyat va tuman markazlarida chorva kasalliklarini nazorat qilish tizimlari haqida suhbat o‘tkazdi. Ularga ko‘ra, shubhali holat aniqlansa, sababi aniqlanib, tegishli yuqori turuvchi markazlarga xabar qilinadi. Agar quyi darajadagi markaz kasallik tashxisini qo'ysa, lekin sababini aniqlay olmasa, u namunalarni keyingi testlar uchun yuqori darajadagi markazlarga yuboradi.

Bundan tashqari, jiddiy kasallik aniqlanganda, Respublika hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazi bu haqda Sog‘liqni saqlash vazirligi va VCRQga xabar beradi. Shu bois O‘zbekistonda passiv kuzatuv tizimi yo‘lga qo‘yilgan, deyish mumkin. Shuningdek, emlashdan so‘ng viloyat yoki respublika miqyosidagi markazlar vaksina samaradorligini tasdiqlash uchun emlangan chorva mollaridan qon namunalarini Respublika davlat markaziga yuboradi.

Quyidagi jadvalda yuqumli kasalliklar tarqalishini aniqlash, hisobot berish, tashxis qo'yish, tahlil qilish va ularga javob berish uchun mas'ul bo'lgan har bir manfaatdor tomonning vazifalari ko'rsatilgan. O‘zbekistonda milliy veterinariya xizmatlarining tashkiliy tuzilmasi viloyatlar (viloyatlar, Toshkent shahri va Qoraqalpog‘iston Respublikasi), tumanlar (tumanlar va shaharlar) va qishloqlar darajasida ta’minlanadi.

Asosiy muammolar:

1) har bir darajaga tegishli diagnostika va sinov uskunalari va sinov vositalarining etishmasligi va eskirganligi

2) xalqaro standartlarga javob beradigan testlar va diagnostika usullarining etishmasligi

3) test jadvallari va kasalliklarni aniqlash bo'yicha qo'llanmalarning etishmasligi. barcha darajalar tomonidan qo'llanilishi

4) quyi darajadagi cheklangan transport vositalari,

Xususan, ularga tegishli bo'lgan uskunalarning aksariyati eskirgan; laboratoriya xodimlari faqat dala darajasida reagentlar va mikroskoplar yordamida testlarni amalga oshirishlari mumkin. Shunday qilib, yuqumli kasalliklarga tashxis qo‘yish va tahlil qilish texnologiyasi yangilanmagan va muassasalardagi kamchiliklar O‘zbekiston hukumati chorva kasalliklarini nazorat qilishda to‘siq bo‘lmoqda.

[65] Manba: https://lex.uz/docs/-6490253?ONDATE=10.05.2024%2000#edi-6925295

Jadval 4-35 Chorvachilik kasalliklarini nazorat qilish bilan bog'liq har bir manfaatdor tomonning vazifalari

Manfaatdor tomon	Vazifalari
VCRQ	Butun laboratoriya tarmog'i, shu jumladan diagnostika va asbob-uskunalar bilan ta'minlash VCRQning bevosita mas'uliyati ostidadir, uning raisi O'zbekistonning WOAH vakili hisoblanadi.
Respublika hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazi	U chorvachilik milliy laboratoriya tarmog‘ining cho‘qqisi bo‘lib, viloyatlar va Qoraqalpog‘iston Respublikasidan namunalar oladi.
Viloyat/Qoraqalpog‘iston Respublikasi Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazi	U sakkiz xil laboratoriyaga ega va sinovlarni amalga oshiradi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi miqyosida nosozliklar aniqlansa yoki sinovdan o‘tkazishning iloji bo‘lmasa, namunalar Respublika Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markaziga yuboriladi.
Davlat chegarasi va transportida davlat veterinariya nazorati boshqarmasi	Chegaralar va aeroportlarda chorvachilik mahsulotlarini (asosan tirik hayvonlar) veterinariya ko‘rigidan o‘tkazish uchun 19 ta chegara veterinariya punkti va bitta veterinariya gigiyena punkti mavjud. Birinchisi veterinariya bilan bog'liq yuklarni olib kirish va eksport qilish bilan shug'ullanadi, ikkinchisi esa poezd yuklarining veterinariya gigiyena holatini tekshiradi. Ularning asosiy vazifalari import qilinadigan hayvonlarning emlash yozuvlarini tekshirish, hayvonlarni oddiy laboratoriyalarda va vizual tarzda anormalliklarni tekshirish va sertifikatlar berishdan iborat. Kasallikka chalinganlikda gumon qilingan hayvonlar yoki o‘lik hayvonlar keyingi tekshirishlar uchun tuman hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markaziga topshiriladi.
Tuman hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazi	Serologik, bakteriologik va toksikologik tekshiruvlar o'tkaziladi. Tuman miqyosida buzilishlar aniqlansa yoki sinovdan o'tkazishning iloji bo'lmasa, namunalar viloyat/Qoraqalpog'iston Respublikasi Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markaziga yuboriladi.
So'yish joylari (O'limdan oldin tekshirish)	So'yish joylarida hayvonlarni o'limdan oldin tekshiruvdan o'tkazuvchi veterinariya shifokorlari Qoraqalpog'iston Respublikasi viloyat/Qoraqalpog'iston Respublikasi VCRQga tegishli. Agar nosozliklar aniqlansa, namunalar viloyat/Qoraqalpog‘iston Respublikasi Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markaziga yuboriladi.
So'yish joylari (O'limdan keyingi tekshirish)	Ob'ektda ishlaydigan veterinar (xususiy yoki davlat) o'limdan keyingi tekshiruvni amalga oshiradi. Agar buzilishlar aniqlansa, u qo'shimcha namunalarni viloyat/Qoraqalpog'iston Respublikasi Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markaziga yuboradi.
Viloyat/Qoraqalpog‘iston Respublikasi veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish qo‘mitasi Tumanlar (shaharlar) veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish bo‘limi .	Viloyat/Qoraqalpog‘iston Respublikasi VCRQ milliy VCRQga hisobot beradi va o‘z viloyatlari va Qoraqalpog‘iston Respublikasida qonunlar ijrosini ta’minlaydi.
Qishloq miqyosidagi veterinar (tuman (shahar) veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish bo‘limiga qarashli)	Shuningdek, u dala operatsiyalarini tashkil qiladi va o'tkazadi, favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishni amalga oshiradi, hayvonlar kasalliklari haqida xabar beradi va rasman nazorat qiladi.

Manba: Turli intervyular va veterinariya xizmatlarining samaradorligini tahlil qilish guruhi (PVS) tahlil missiyasi hisoboti asosida tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

4.4.4 Muhim yuqumli kasalliklarga qarshi vaksinalarni ishlab chiqarish va import qilish, vaksinalar va veterinariya preparatlarini yetkazib berish hamda dilerlar uchun ko'rsatmalar

O‘zbekistonda yagona vaksina ishlab chiqaruvchisi VCRQ huzuridagi Samarqand veterinariya ilmiy-tadqiqot instituti bo‘lib, xususiy kompaniyalarga vaksina ishlab chiqarishga ruxsat berilmagan. Biroq, institut laboratoriya darajasida faqat salmonellyoz, E.coli infeksiyasi va quyonlarga qarshi vaksinalarni ishlab chiqadi va katta hajmni ishlab chiqara olmaydi. Bundan tashqari, Toshkent shahridagi Veterinariya preparatlari va ozuqa qo‘shimchalari sifati va harakatini nazorat qilish davlat ilmiy-tadqiqot markazi ma’lumotlariga ko‘ra, vaksinalarning deyarli 100 foizi Rossiya, Belarus, Ispaniya, Germaniya kabi 20 ta davlatdan import qilinadi.

Xususiy savdo korxonalari vaksinalarni import qiladi, Davlat ilmiy markazi esa veterinariya dori vositalari va mahsulotlarini sinovdan o‘tkazish va tasdiqlash uchun ularning sifatini tekshiradi. Vaksinalardan tashqari veterinariya dori vositalariga kelsak, 30 foizga yaqini O‘zbekiston korxonalari tomonidan ishlab chiqariladi, 70 foizga yaqini esa chetdan keltiriladi. Yaponiyadan import yo'q.

Veterinariya preparatlari va mahsulotlarini sinovdan o‘tkazish va tasdiqlash davlat ilmiy markazida uchta bo‘lim: veterinariya preparatlari va ozuqa qo‘shimchalari sifatini nazorat qilish va tarqatish boshqarmasi, inspeksiya laboratoriyasi, veterinariya preparatlari va ozuqa qo‘shimchalarini standartlashtirish va sertifikatlashtirish boshqarmasi, mahsulotlarni sertifikatlashtirish bo‘limi mavjud. Markazning o‘zi ozuqa sifatini yoki tekshiruvini o‘tkazmaydi, biroq Respublika hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazi bunday tekshiruvlarni amalga oshiradi.

Veterinariya dori vositalari va ozuqa qo‘shimchalari sifati va harakatini nazorat qilish davlat ilmiy-tadqiqot markazi tomonidan veterinariya dori vositalari kabi mahsulotlar, mahalliy va xorijiy korxonalarning hujjatlari tekshirilib, iste’molchilar tomonidan kelib tushgan murojaatlar o‘rganilmoqda. Mahsulotga oid qoidalar va talablar buzilgan taqdirda, markaz bunday mahsulotlarni sotish yoki ulardan foydalanishni taqiqlashni taklif qiladi. Markaz, shuningdek, veterinariya dori vositalari va oziq-ovqat qo‘shimchalarining sifatini nazorat qilish, sertifikatlash va standartlashtirish bo‘yicha normativ hujjatlar loyihalarini ishlab chiqadi.

Shuningdek, markazning sinov laboratoriyasida veterinariya dori vositalari va ozuqa qo‘shimchalarining samaradorligi, tejamkorligi, xavfsizligi, bepushtligi va boshqa sifati bo‘yicha baholash sinovlari to‘lov asosida amalga oshiriladi.

4.4.5 Chorvachilik fermalarida veterinariya xizmati va texnik darajasi

Qishloq miqyosida tuman (shahar) veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish bo‘limlariga qarashli davlat veterinariya shifokorlari chorva mollarini emlash, davolash, sun’iy urug‘lantirish xizmatlarini ko‘rsatish, ob’ektlarni tashqi parazitlarga qarshi dezinfeksiya qilish, shomil olib tashlash, o‘qitish, ishlab chiqaruvchilarga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi. Ishlab chiqaruvchilar antibiotiklar va vitaminlar kabi dori-darmonlarni sotib oladilar, davlat veterinariya shifokorlari esa ularni hayvonlarga bepul berishadi. Ishlab

chiqaruvchilar ayrim dori-darmonlarni tuman miqyosidagi agroveterinariya dorixonalaridan sotib olishlari mumkin, ammo mavjud dori vositalari cheklangan.

Boshqa tomondan, ko'plab ishlab chiqaruvchilar davlat veterinariya shifokorlarining texnik darajasi va xizmatlaridan norozi. Suhbatdoshlarga ko‘ra, masalan, ishlab chiqaruvchilarning chorva mollari davlat ko‘magida bepul emlanishi kerak, biroq ular hech qachon emlanmagan. Qolaversa, davlat veterinariya shifokorlari xo‘jaliklarga faqat qog‘ozbozlik uchun tashrif buyurishadi va samarali yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish uchun chorvachilik bo‘yicha zarur ko‘nikmalarga ega emaslar. Shu bois 100 dan ortiq qoramol yoki kompleks fermer xo‘jaliklariga ega bo‘lgan fermer xo‘jaliklarida sun’iy urug‘lantirish, emlash, kasalliklarni aniqlash, davolash ishlarini olib boruvchi xususiy veterinariya shifokorlari ishlaydi. Bundan tashqari, 2500 bosh qoramol boqadigan ayrim qishloq xo'jaligi korxonalarida Niderlandiya va Germaniyadan maslahatchilar ishlaydi, ular ozuqa ratsioni va silos tayyorlash bo'yicha maslahat beradilar.

4.4.6 Markaziy laboratoriya jihozlari va boshqa laboratoriyalar bilan tarmog‘i, markaziy va hududiy laboratoriyalar hamda veterinariya idoralaridagi sinov infratuzilmasining holati

Respublika hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazi O‘zbekistondagi chorvachilik milliy laboratoriyalarining eng yuqori muassasasi hisoblanadi.

“Chorvachilik sohasida davlat tashkiloti”da ta’kidlanganidek, viloyatlar va Qoraqalpog‘iston Respublikasi Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari Respublika Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markaziga bo‘ysunadi. Tuman miqyosidagi markazlar keyinchalik viloyatlar yoki Qoraqalpog'iston Respublikasi markazlariga bo'ysunadi.

Respublika Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazi sinov va kalibrlash laboratoriyalarining xalqaro standarti ISO 17025:2017 (ISO - Xalqaro standartlashtirish tashkiloti) sertifikatiga ega.

Farg‘ona viloyati (Farg‘ona shahrida joylashgan), Xorazm viloyati (Urganch shahrida joylashgan), Buxoro viloyati (Buxoro shahrida joylashgan) va Qashqadaryo viloyati (Qarshi shahrida joylashgan) viloyat hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi respublika markazlari ham ISO 17025:2017 sertifikatiga ega. Ular O‘zbekistonning boshqa hududlarini qo‘llab-quvvatlashga majbur bo‘lgan Mintaqaviy diagnostika laboratoriyalari (RDL) sifatida qaraladi (quyidagi rasmga qarang).

2004 yilda Qo'shma Shtatlar ko'magida tashkil etilgan ushbu laboratoriyalar karantin va o'ta xavfli yuqumli kasalliklarga qarshi kurashish uchun bioxavfsizlikning 2-darajasi sifatida joylashtirilgan.

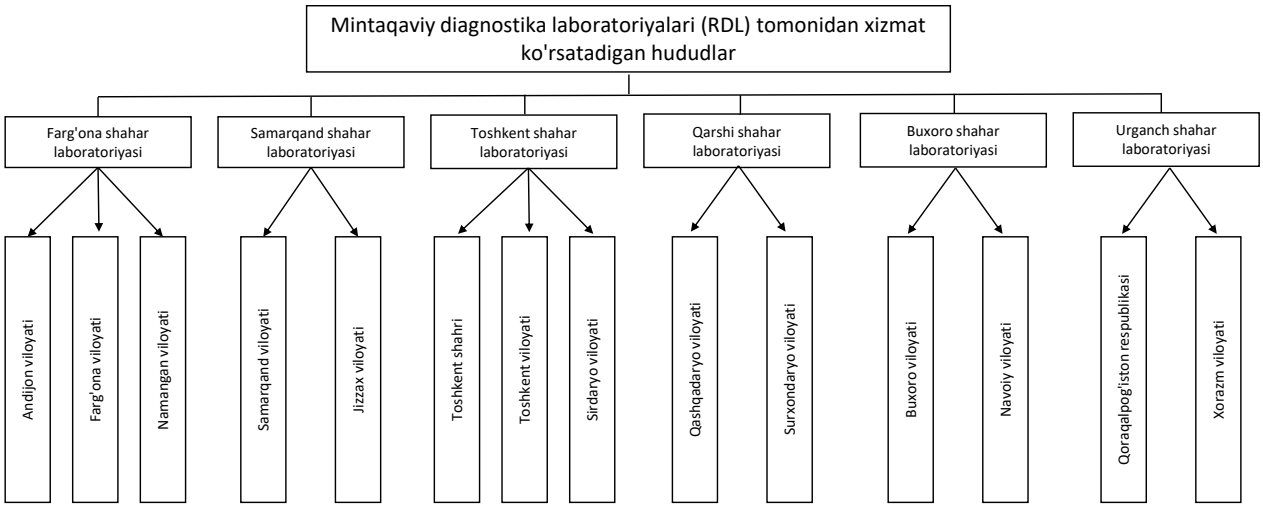

Shakl 4-40 Mintaqaviy diagnostika laboratoriyalari

Eslatma: Samarqand shahar laboratoriyasi uchun Samarqand viloyati Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazi emas, balki shaharda joylashgan veterinariya ilmiy tadqiqot instituti RDL vazifasini bajaradi.

Manba: Respublika hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazi tomonidan taqdim etilgan ma’lumotlar

Biroq, to'rtta RDL (RDL - Ishonchli diagnostika laboratoriyalari) masofa tufayli boshqa laboratoriyalarni yetarli darajada qo'llab-quvvatlay olmaydi; Shunday qilib, viloyat yoki Qoraqalpog‘iston Respublikasi Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari RDL ko‘magisiz kasallik tashxisini to‘liq amalga oshiradi. Kelgusida hukumat laboratoriyalar orasidagi tarmoqni kuchaytirishi kerak. Viloyatlar va Qoraqalpog‘iston Respublikasi Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazining salohiyatini oshirish ham muhim ahamiyatga ega.

Markaziy va mahalliy laboratoriyalarning ob’ekt holati quyidagi bo'limda tavsiflangan. Tadqiqot guruhi faqat laboratoriyalarda mavjud va asosiy sinov uskunalarini sanab o'tdi. Bundan tashqari, Respublika hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazi hamda Viloyat va Qoraqalpog‘iston Respublikasi Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarida (hududiy diagnostika laboratoriyalari joylashgan viloyatlar va boshqa hududlarda) mavjud uskunalarni inventarizatsiyadan o‘tkazish natijalari ilovada keltirilgan.

(1) Respublika hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazining sinov laboratoriyalari

Markaz chorvachilik kasalliklari va oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish uchun barcha zarur jihozlar, jumladan, ELISA, PCR, gaz xromatografiyasi, suyuqlik xromatografiyasi, mikroskoplar bilan jihozlangan.

Markazda patologik otopsiya, antikor testlari, PCR yordamida bakteriya va viruslarni aniqlash, bakterial madaniyat orqali aniqlash, najasni tekshirish orqali chorva kasalliklarini aniqlash mumkin. Biroq, u histopatologik tashxis va virus madaniyatini amalga oshirmaydi.

Markaz shuningdek, oziq-ovqat xavfsizligi testlarini, jumladan antibiotiklar va pestitsidlarning qoldiqlarini, oziq-ovqatning radioaktiv ifloslanishini, ozuqa va sut tarkibiy qismlarini tahlil qiladi.

Jadval 4-36 Respublika hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markaziga qarashli sinov uskunalari

Laboratoriya	Asosiy jihozlar va tekshirish tafsilotlari
Bakteriologiya, parazitologiya, mikologiya	Steril joy mavjud. Avtoklav, quritgich, monitorli mikroskop (100x), -30 °C va -80 °C muzlatgichlar, namunalarni sterilizatsiya qilish uskunalari, o'ta toza suv uskunalari, ELISA plastinkasini o'quvchi va boshqalar. Bakteriyalar mikroskop ostida Gram bo'yash orqali aniqlanadi. 2024-yilning yanvar-iyul oylarida 2200 ta qon va 320 ta go‘sht namunalari tahlil qilindi. Sinovlar asosan Nyukasl kasalligi, brutsellyoz, gripp va boshqa shunday kasalliklar uchun o'tkaziladi.
Virusologiya	
Serologiya va biokimyo	Tadqiqot guruhiga bioxavfsizlik tufayli xonaga kirishga ruxsat berilmadi, shuning uchun tasdiqlash mumkin emas edi.
Radiologiya	Gamma-nur spektrometri (radiatsiya darajasini o'lchaydi). Har uch oyda bir marta ozuqa, oziq-ovqat, yaylov, go'sht, xom sut, yer va boshqalar tekshiriladi. Tekshirish ro'yxatlari va radiatsiya dozasining maksimal darajasi bilan texnik ko'rsatmalar mavjud. Toshkent va Navoiyda uran konlari bor, lekin radiatsiya dozasining maksimal darajasi hech qachon oshmagan. Tekshiruvlar Sog‘liqni saqlash vazirligi bilan hamkorlikda o‘tkazilmoqda. Radioaktiv moddalarni (uran, stronsiy, seziy va boshqalar) aniqlash mumkin emas.
Toksikologiya	Tadqiqot guruhiga bioxavfsizlik tufayli xonaga kirishga ruxsat berilmadi, shuning uchun tasdiqlash mumkin emas edi.
Veterinariya va gigiena	Ozuqa komponentlari analizatorlari (namlik, oqsil, yog', kul, vitaminlar, aminokislotalar (serin, glutamik kislota, prolin, glitsin, alanin, sistein, valin, metionin, izolösin, leysin, tirozin, fenilalanin)), qo'lda ishlatiladigan azot analizatorlari. Kjeldahl usuli kabi. Asal komponentlarini, gaz xromatografiyasini va suyuqlik xromatografiyasini tekshirish uchun spektrofotometrlar. Dalillar tergovchisi Biochip analizatori (Randox tomonidan ishlab chiqilgan ko‘p funksiyali analizator), sut analizatorlari (sut yog‘i, sutning solishtirma og‘irligi, suv miqdori, oqsil miqdori, yog‘siz sut qattiq moddalari va boshqalarni tahlil qiladi. U somatik hujayralar sonining muhim ko‘rsatkichlarini tekshira olmaydi. sut yoki xom sutdagi bakteriyalar soni.)
Asalarilar, baliqlar va quyonlar	Tadqiqot guruhiga bioxavfsizlik tufayli xonaga kirishga ruxsat berilmadi, shuning uchun tasdiqlash mumkin emas edi.
Immunoenzimatik tahlil / PCR	Mikroplastinkalarni yuvish vositalari va plastinka o'quvchilari kabi Elishay uchun uskunalar va termal sikllar va elektroforez qurilmalari kabi PCR uchun uskunalar. Elishay emlangan qoramollarda antikorlarni tekshirish uchun ishlatiladi. PCR va ELISA tez va aniqlik uchun avtomatlashtirilgan uskunani talab qiladi.

Manba: Tadqiqot guruhi

(2) Viloyatlar va Qoraqalpog‘iston Respublikasi Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazining sinov laboratoriyalari (Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Samarqand viloyatidagi laboratoriyalar)

Quyidagi jadvalda Qoraqalpog‘iston va Samarqand viloyati hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markaziga qarashli sinov uskunalari keltirilgan. Tadqiqot guruhi Navoiy shahridagi xuddi shu markazga ham tashrif buyurdi. Ushbu hududiy laboratoriyalar ISO 17025:2017 (ISO - Xalqaro standartlashtirish tashkiloti) sertifikatiga ega emas, bioxavfsizlik darajasi, jihozlar va sinov uskunalari darajasi Farg‘ona, Xorazm, Buxoro va Qashqadaryo viloyatlaridagi markazlarnikidan past bo‘lishi mumkin.

Laboratoriyalar tomonidan amalga oshirilishi mumkin bo'lgan asosiy testlar quturish diagnostikasi (lyuminestsent antikor usuli va sichqonchani intraserebral emlash), najas testlari, qon testlari, bakterial izolyatsiya va identifikatsiya, brutsellyoz uchun Rose Bengal testi, ELISA usuli, Infusoria (protozoa,) yordamida toksiklik testi. toksinlarni aniqlash mumkin emas) va nitrat ionlari tarkibi va xom sut komponentlarini tahlil qilish.

Jadval 4-37 Viloyat/Qoraqalpog‘iston Respublikasi Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markaziga tegishli bo‘lgan sinov uskunalari

Laboratoriya	Qoraqalpog‘iston Respublikasi	Samarqand viloyati
Bakteriologiya, parazitologiya, mikologiya	nkubatorlar, sentrifugalar, toza skameykalar, avtoklavlar, suv tozalash moslamalari	Mikroskop, sentrifuga, quritgich, suv hammomi, inkubator
Virusologiya	Mavjud emas	Santrifuga, inkubator, muzlatgich, lyuminestsent mikroskop (2000-3000x), elektron mikroskop (1500x)
Serologiya va biokimyo	Stol usti santrifugalari, inkubatorlar, quritgichlar, toza skameykalar	Inkubatorlar, muzlatgichlar, sentrifugalar, suv vannalari, sterilizatsiya uskunalari
Radiologiya laboratoriyasi	Ssintillyatsion nurlanish detektori	Mavjud emas
Toksikologiya	Mikroskop	Kjeldahl usuli uskunalari, gomogenizatorlar, A vitaminini aniqlash uskunalari, vodorod potentsiali o'lchagichlar
Veterinariya va gigiena	Xom sut analizatori, portativ nitrat ion o'lchagichi, stol usti nitrat o'lchash uskunasi, toza skameyka, mikroskop, stol usti sentrifugasi, namunalarni tashish uchun 6 tonnalik yuk mashinasi	Xom sut analizatori, portativ nitrat ion o'lchagich, cho'chqa kasalliklarini aniqlash uchun stereo mikroskop, muzlatgich
Asalarilar, baliqlar, quyonlar	Mikroskop	Mikroskop (160x gacha)
Immunoenzimatik tahlil / PCR	Mavjud emas	Inkubator, muzlatgich, ELISA mikroplastinka yuvish mashinasi, ELISA immunoenzim analizatori (plastinka o'quvchi), quritgich

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

Ushbu so‘rovda Samarqand viloyati, Qoraqalpog‘iston Respublikasi hamda viloyatlar markazlaridagi Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi hududiy markazlaridagi sinov uskunalari ko‘rib chiqildi. Tekshiruv natijalari ilovada keltirilgan. Barcha markazlarda bir xil tashkiliy tuzilmalar va laboratoriyalar mavjud. O‘zbekistondagi konlarda ko‘pincha uran bo‘lgani uchun markazlar oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi mahsulotlaridagi radiatsiyani tekshiradi. Biroq, mavjud dozimetrlar oziq-ovqat va hayvonlar ozuqalarida radiatsiya ta'sirini aniq o'lchash uchun emas, balki atrof-muhitni o'rganish maqsadida ishlab chiqariladi.

1) Buxoro, Qashqadaryo, Xorazm, Farg‘ona viloyatlaridagi RDL laboratoriyalari

Har bir RDLda hukumat mablag'lari hisobidan tashkil etilgan ma'muriy bino va oziq-ovqat xavfsizligi laboratoriyasi mavjud. Ba'zi RDLlarda 2006 yildan keyin USAID mablag'lari hisobidan qurilgan hayvonlar kasalliklari diagnostika laboratoriyalari ham mavjud. Ularda bioxavfsizlik darajasi 2 sertifikatiga ega bo'lgan tekshiruv xonalari ham mavjud. Umuman olganda, har bir RDLning laboratoriya binosi dizel generatori (60-70kVA), stabilizatorlar va transformator bilan jihozlangan temir-beton ikki qavatli konstruktsiyadir. Markazlarga tashriflar qat'iy cheklangan. Markazlarga kirishga ruxsat berilgan tashrif buyuruvchilar sanitariya kiyimi va poyabzal kiyishlari kerak. RDLlar kasalliklarni tashxislash uchun PCR va IFA usulini qo'llash uchun oddiy tahlil uskunalari bilan jihozlangan. RDLlar ba'zan boshqa mintaqalardan test namunalarini oladi, ammo ular testni tezda yakunlay olmaydi.

Oziq-ovqat xavfsizligi sinovlari 1970 yilgacha tashkil etilgan eski laboratoriyalarda o'tkaziladi. Hukumat hayvonlar kasalliklarini aniq tashxislash uchun nisbatan yangi laboratoriyalarda oziq-ovqat xavfsizligi sinovlari uchun mass-spektrometrlar kabi yangi jihozlarni o'rnatishi kerak.

RDLdagi mavjud uskunalarning yarmidan ko'pi Rossiyadan, qolganlari AQSh, Xitoy, O'zbekiston, Germaniya va Janubiy Koreyadan. RDLlarda ishlatiladigan uskunalarning aksariyati 2006 yilda yoki undan keyin USAID va O'zbekiston hukumati mablag'lari hisobidan sotib olingan, ammo RDLlar hali ham 1970 va 1980 yillarda ishlab chiqarilgan ko'plab uskunalardan foydalanadilar. Ayni paytda barcha jihozlar ishlab turibdi va dispenserlar, mikroskoplar va PCRlar kabi jihozlarning aksariyati RDLlarda har kuni qo'llaniladi.

2) Boshqa sakkizta viloyat (Sidaryo, Surxondaryo, Toshkent, Samarqand, Andijon, Namangan, Navoiy va Jizzax viloyatlari hamda Qoraqalpog‘iston Respublikasi) hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari

2024-yilda Sirdaryo va Jizzax viloyatlaridagi markazlar rekonstruksiya qilingan bo‘lsa, Namangan va Samarqand viloyatlaridagi boshqa markazlar ta’mirlanmagan. Samarqand viloyatidagi markaz binosida devor va shiftdagi yoriqlar, shiftdan suv sizib chiqishi kabi jiddiy muammolar mavjud. Markazlarda konditsionerlar, namunalar uchun yondirgichlar, vivariylar va suv distillashlari kabi asosiy jihozlar mavjud. Markazlar Internet va mobil telefonlardan foydalanishlari mumkin. Ayrim viloyatlardagi markazlarda ba’zan bir necha soat davomida elektr ta’minoti uzilib qolsa-da, Andijon viloyatidagi markazdan tashqari ularda generatorlar yo‘q.

Markazlar ekilgan bakterialar, reagentlar, mikroskoplar va oddiy test to'plamlari yordamida kasallik diagnostikasini amalga oshiradi. Markazlar Samarqand shahridagi veterinariya ilmiy-tadqiqot instituti va tibbiyot muassasalaridan oddiy test to‘plamlarini xarid qiladi. Biroq, markazdagi jihozlar yetarli emasligi sababli markazlar aniqlay oladigan kasalliklar RDL bilan solishtirganda cheklangan.

Viloyat markazlari orasida jihozlash sharoitlari har xil. Andijon viloyat markazida 2010-yillarda o‘rnatilgan uskunalar ancha yangi bo‘lsa-da, Samarqand viloyati markazidagi mikroskop kabi jihozlarning aksariyati 1960-1970-yillarda ishlab chiqarilgan, ba’zilari esa ishlamaydi, ta’mirlanishi qiyin. Boshqa tomondan, Namangan viloyati markazida 1990, 2000 va 2010-yillarda ishlab chiqarilgan yangi va eski uskunalar mavjud.

Markazlar sterilizatorlar, sentrifugalar, pechlar, quritgichlar, mikroskoplar va Kjeldahl analizatorlari kabi asosiy jihozlardan foydalangan holda ishlab chiqaruvchilar, distribyutorlar va chakana sotuvchilar, shuningdek dehqon bozorlarida (ommaviy bozorlarda) tasodifiy yig‘ilgan namunalar bo‘yicha oziq-ovqat xavfsizligi sinovlarini o‘tkazadi. Biroq, markazlarda oziq-ovqat xavfsizligi uchun etarli sinov uskunalari mavjud emasligi sababli, markazlar sinovdan o'tkazishi mumkin bo'lgan namunalar soni cheklangan. Bundan tashqari, markazlar toksikologiyani tekshirishda nematodlar yordamida dinamik testlarni o'tkazganligi sababli, markazlar oziq-ovqat namunalarida zahar yoki og'ir metallarni aniqlash qiyin.

(3) Tuman hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash markazining sinov laboratoriyalari

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Kegeyli viloyati, Samarqand viloyati Samarqand shahridagi tuman hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarida 1) bakteriologiya, parazitologiya va toksikologiya, 2) serologiya, 3) veterinariya-gigiyena laboratoriyalari mavjud. Veterinariya-gigiyena laboratoriyasi bitta binoda emas, balki yaqin atrofdagi bozorda joylashgan. Laboratoriyalarda aniqlangan yagona sinov uskunasi inkubator, santrifuga, quritgich, mikroskop va xom sut komponentlari analizatori edi.

Tuman miqyosidagi markazlarda faqat patologik otopsiya va reagentlar va mikroskoplar yordamida tekshiruvlar o'tkaziladi. 1) uchun najas, qon va organlardan namunalar ekiladi va tekshiriladi va parazitlar vizual tarzda tasdiqlanadi. 2) Serologiya laboratoriyasi Rose Bengal testi yordamida faqat brutsellozni aniqlaydi. Ular kuydirgi yoki quturganlarga tekshira olmagani uchun namunalarni shtat yoki respublika darajasiga yuboradilar.

Bozor ichida joylashgan 3) veterinariya-gigiyena laboratoriyasidagi laboratoriya xodimlari go‘sht, sut, tuxum, sabzavot, meva kabi yangi oziq-ovqat mahsulotlarini tekshiradi. Xodimlar vizual tekshirish, hid va ta'mni tekshirish, sabzavot va mevalarda nitrat ionlari kontsentratsiyasini tekshirish uchun portativ nitrat ion o'lchagichni va g'ayritabiiy tuxumlarni tekshirish uchun tuxumni sham va yorilish bilan shug'ullanadi. Xom sut tarkibiy qismlarini tahlil qilish uchun ishlatiladigan boshqa uskunalar sut yog'i, sutning o'ziga xos og'irligi, suv miqdori, oqsil miqdori va yog'siz sutning qattiq moddalarini tekshirish imkonini beradi. Andijon bozori, shuningdek, benzidin va pishloqli go'shtni Lugol eritmasi yordamida tekshiradi (oziq-ovqat mahsulotlarini soxtalashtirishni aniqlash uchun).

(4) Tuman hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash markazining sinov laboratoriyalari

2024-yilning to‘qqiz oyida Respublika davlat markazi va uning hududiy Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari tomonidan 27 808 188 ta namuna olinib, 51 128 344 ta tahlil o‘tkazildi.

Jadval 4-38 Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari tomonidan o'tkaziladigan laboratoriya sinovi

	Laboratoriyalar	Olingan namunalar soni	O'tkazilgan testlar soni
1	Bakteriologiya va mikologiya laboratoriyasi	62,006	165,446
2	Parazitologiya laboratoriyasi	3505,816	6,588,503
3	Serologiya va biokimyo laboratoriyasi	6305,975	6,305,975
4	Virusologiya laboratoriyasi	6,675	7,687
5	Toksikologiya laboratoriyasi	11,223	32,769
6	Radiologiya laboratoriyasi	489,453	206,0437
7	IFA va PCR laboratoriyasi	10,658	10,658
8	Veterinariya-sanitariya ekspertiza, mikrobiologiya va oziq-ovqat xavfsizligi laboratoriyasi	17,347,106	35,749,121
9	Parranda, baliq, asalari va quyon kasalliklari laboratoriyasi	69,023	207,145
10	Chorvachilik, parranda va baliq ozuqalari tarkibini tahlil qilish laboratoriyasi	253	603
	Hammasi	**27,808,188**	**51,128,344**

Izoh: Ushbu jadvalda O‘zbekiston Respublikasi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, 13 viloyat va Toshkent shahri darajasidagi Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari ma’lumotlari jamlangan. Bundan tashqari, viloyat markazlari ma'lumotlariga tuman markazlari ma'lumotlari kiradi.

Manba: tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

1) E’tibor qaratilgan muhim yuqumli kasalliklarning turlari

Hududlar bo‘yicha har bir yuqumli kasallik bo‘yicha diagnostika natijalari Ilovada jamlangan. Davlat mablag‘lari hisobidan emlash ishlari olib boriladigan 31 ta muhim yuqumli kasalliklar (chorvachilik kasalliklari) mavjud. 31 ta kasallikdan 13 tasini mintaqaviy darajada aniqlash mumkin, bular (i) oyoq va og'iz kasalligi, (ii) brutsellyoz, (iii) kuydirgi, (iv) quturish, (v) emfizematoz karbunkul (qora), (vi) Bradzot enterotoksemiyasi, (vii) disfektsion (Nyukasli) Laringeotraxeit, (ix) yuqori patogenli gripp, (x) Marek kasalligi, (xi) gemorragik kasallik, (xii) sistitserkoz va (xiii) miksomatoz.

Bundan tashqari, hukumat belgilagan 36 ta zoonoz kasalliklari mavjud. Ulardan mintaqaviy darajada tashxis qo'yilishi mumkin bo'lgan 12 ta kasallik: (i) kuydirgi, (ii) quturish, (iii) amfizematoz karbunkul, (iv) Bradzot enterotoksemiya, (v) Nyukasl kasalligi, (vi) yuqori patogenli gripp, (vii) bronxit, (vii) rabbitoz, (vixi) (ix)Amerika chirishi, (x) Yevropa chirishi, (xi) Akariaz, (xii) Leptospiroz.

Qo'llaniladigan diagnostika usullari hujayra bo'yash bilan mikroskopik tekshirish, ELISA, PCR va immunofluoresans tahlilini (IFA) o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, parazitlarga, xususan, Xorazm viloyatida diagnostika ham o'tkaziladi, bu mahalliy ovqatlanish madaniyatini aks ettiradi.

2) E’tibor qaratilgan zaharli moddalarning turlari

Oziq-ovqat xavfsizligi tahliliga kelsak, markazlar (i) Salmonella spp., (ii) Listeria monocytogenes, (iii) Escherichia coli (jumladan, E. coli O157:H7), (iv) Campylobacter spp., (v) Buziluvchi mikroorganizmlar (vi) Og'ir metallar, (vii) Begona ob'ektlarni aniqlash (FOD), (viii) Namlik miqdorini o'lchash, (ix) Oziqlanish tahlili (Asosiy oziq moddalar), (x) Oziqlanish tahlili (Vitaminlar va minerallar), (xi) Radiologik tekshiruv, va (xii) Suv sifatini tekshirish kabi 12 xil turdagi sinovlarni tekshirish tajribasiga ega.

Markazlar bu narsalarni asosan mikroskopik kuzatish orqali sinab ko'rishadi. Azot tahlilida asosan Kjeldahl usuli qo'llaniladi. Markazlar qamrab oladigan test topshiriqlari soni mintaqadan mintaqaga qarab farq qiladi. Andijon, Qashqadaryo, Namangan, Buxoro va Xorazmda test topshiriqlari soni boshqa viloyatlarga qaraganda ko‘proq bo‘lib, paxta va bog‘dorchilik kabi asosiy qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini aks ettiradi.

3) Mahalliy darajada o'tkazilgan testlarni tasdiqlash

Ko‘pgina hududiy diagnostika markazlarining binolari eskirgan bo‘lib, ularda ba’zi muammolar mavjud, masalan, pol qoplamalari bilan bog’liq yoki devorlardan suv sizib chiqishi. Bundan farqli o‘laroq, Jizzax va Sirdaryo viloyatlaridagi markazlar yaxshi ta’mirlangan, chunki ta’mirlash ishlari uchun yetarli miqdorda byudjet mablag‘lari ajratilgan.

Ko'pgina analitik asboblar eskirgan bo'lsa-da, ular hali ham minimal talab qilinadigan funktsiyalarni bajara oladi. Boshqa tomondan, markazlarda yetarli miqdorda reaktivlar va boshqa materiallar mavjud emas.

Hududiy diagnostika markazlari qariyb uch yil avval o‘rnatilgan bir xil turdagi mikroplata o‘qish moslamalari bilan jihozlangan. Ular COVID-19 sinovi uchun sotib olingan uskunalarga o'xshaydi.

4.4.7 Sut va sut mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarida gigienani boshqarish bo'yicha monitoring va yo'riqnoma va so'yish joyida go'shtni tekshirishni amalga oshirish tizimi

Chorvachilik mahsulotlarini sanitariya nazoratiga oid qonunlar va qarorlar quyidagilardan iborat:

- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Respublika aholisini qishloq xo‘jaligi hayvonlarida uchraydigan yuqumli kasalliklardan himoya qilish hamda go‘sht va sut mahsulotlarini yetkazib berish va sotishda veterinariya-sanitariya talablariga rioya etish to‘g‘risida”gi 379-son qarori (1995-yil 28-sentyabr)[66]
- O‘zbekiston Respublikasining “Oziq-ovqat sifati va xavfsizligi to‘g‘risida”gi 483-I-sonli Qonuni (1997-yil 30-avgust)[67].
- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Sut va sut mahsulotlari xavfsizligi to‘g‘risidagi umumiy texnik reglamentni tasdiqlash haqida”gi 474-son qarori (2017-yil 19-iyul)[68]

Yuqoridagilarga ko‘ra, fermer xo‘jaliklarida yetishtirilgan sut sut mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarida yoki xom sutni qabul qilish punktlarida issiqlik bilan ishlov berishdan o‘tishi, chakana savdo korxonalari, aniq iste’molchilar va boshqa tashkilotlarga sut yetkazib berishda sifat sertifikati talab qilinadi.

Shuningdek, go‘shtni faqat litsenziyaga ega bo‘lgan so‘yish joylari yoki gigiyena talablariga javob beradigan do‘konlarda so‘yish mumkinligi ham belgilab qo‘yilgan. Bundan tashqari, go'shtni tarqatish

[66] Manba: https://lex.uz/docs/537461
[67] Manba: https://lex.uz/docs/-20326
[68] Manba: https://lex.uz/docs/-3263675

uchun veterinariya gigiyena inspeksiyasi tomonidan sertifikatlangan bo'lishi kerak.

Mahalliy suhbatlarga ko'ra, chorvachilik va bog'dorchilik ekinlari, shu jumladan go'sht, xom sut, tuxum, asal, sabzavot va mevalarning oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha tekshiruvlar Hayvonlar kasalliklari va oziq-ovqat xavfsizligini aniqlash markazi tomonidan VCRQ yurisdiktsiyasi ostida amalga oshiriladi. Markaz chorva ozuqalarining xavfsizligini ham tekshiradi. Boshqa tomondan, pishloq, yogurt va kolbasa kabi qayta ishlangan va qadoqlangan oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizligini tekshirish esa Sog'liqni saqlash vazirligining mas'uliyati hisoblanadi.

So‘yish joylarida chorva mollarini so‘yishdan oldin anomaliyalar bor-yo‘qligini tekshirish va so‘yishdan keyin go‘shtni ko‘z bilan ko‘rish uchun ularni o‘limdan oldin tekshirishni amalga oshiradigan xususiy yoki davlat veterinariya shifokorlari ishlaydi. Brutsellyozga qarshi tezkor test to'plamlari hukumat tomonidan so'yish laboratoriyalariga beriladi va ular yordamida testlar o'tkaziladi.

So‘yish joyiga xususiy veterinar tayinlangan bo‘lsa ham, davlat veterinariya shifokori so‘yish ma’lumotlarini ro‘yxatga oladi. Chorvaning qayerdan kelgani, qayerda so‘yilgani, tana go‘shtining vazni davlat veterinariya shifokori tomonidan tasdiqlangan qog‘oz ma’lumotnoma mavjud. Tana go‘shtiga ham muhr bosilib, sertifikat va tana go‘shti bozorga olib boriladi, u yerda bozorga sertifikat beriladi va kesilgan go‘shtga belgi qo‘yiladi. Bu O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 379-sonli qaroriga asoslanib, barcha ma’lumotlar tuman miqyosidagi davlat veterinariya vrachining daftar daftarida qayd etilishi belgilandi. Veterinariya axborot tizimi (VIS) ma'lumotlar bazasi mavjud, ammo hozirda kompyuterlar etishmasligi sababli qayd etish qo'lda amalga oshiriladigan holatlar mavjud.

Bundan tashqari, yirik sut kompaniyalari yig'ilgan xom sutni o'zlari sinovdan o'tkazadilar. Ular dehqon va fermerlar bilan sut xom ashyosining sifatiga qarab shartnoma tuzmoqda. Sut korxonalarida yig'ilgan xom sut sifatini tekshiradigan va kimyoviy moddalar va pestitsid qoldiqlarini tahlil qiladigan laboratoriyalar mavjud. Sut qabul qilish punktlarida sut korxonalari ishlab chiqaruvchilarga xom sut sifatini tekshirish uchun sovutgichli tanklar ham beradi. Xom sutning sifati standartlarga javob bermasa, uni qabul qilishmaydi. Sut korxonalari ham ishlab chiqaruvchilarga xom sut sifatini yaxshilashga yordam berish uchun treninglar o'tkazmoqda.

Tadqiqot guruhi shuningdek, sut mahsulotlarini qayta ishlaydigan sut kompaniyasi bilan suhbatlashdi. Kompaniya ma'lumotlariga ko'ra, qayta ishlangan sut mahsulotlari bo'yicha Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazi tomonidan hech qanday tekshiruv o'tkazilmagan. Ular tadbirkorlik faoliyati uchun ruxsatnomaga muhtoj ekan, oziq-ovqat xavfsizligini Sog'liqni saqlash vazirligiga tegishli muassasa tekshiradi. Boshqa tomondan, Toshkentdagi tovuq go‘shti bilan shug‘ullanuvchi korxona odatda namunalarni Respublika Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazi laboratoriyasiga topshirib, sertifikat oladi.

4.4.8 O'zbekistonda chorvachilikdagi muhim kasalliklar

Quyidagi jadvalda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 361-son qarori bilan belgilangan hayvonlarning o‘ta xavfli yuqumli kasalliklari ro‘yxati keltirilgan. Ushbu kasalliklarning oldini olish,

tashxis qo‘yish va ularni bartaraf etish davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan amalga oshiriladi.

Jadval 4-39 Milliy byudjet tomonidan qoplanadigan hayvonlar kasalliklari ro'yxati

Chorvachilik	Kasallik nomi
Hayvonlarning ko'p turlariga xos bo'lgan kasalliklar	Oyoq va og'iz kasalligi, brutsellyoz, Ojeski kasalligi, leptospiroz, kuydirgi, quturish, listerioz, sil, bezgak
Qoramol	Kuydirgi, emfizematoz
Qo'y va echki	Chechak, Bloodzoot enterotoksemiya, vabo, Skrapi
Cho'chqa	Afrika cho'chqa isitmasi
Otlar va tuyalar	Yuqumli anemiya, Gripp, Tuya vabosi, Afrika ot kasalligi
Qushlar	Nyukasl kasalligi, chechak, yuqumli laringotraxeit, ornitokolit, yuqori patogenli gripp, Marek kasalligi
Mo'ynali hayvonlar, quyonlar, mayda hayvonlar	Quyon gemorragik kasalligi, tasmasimon qurt kasalligi, quyon miksomatozi, quyon vabosi

Manba: Vazirlar Mahkamasining 361-sonli “Profilaktikasi, diagnostikasi va bartaraf etilishi O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan amalga oshiriladigan hayvonlarning o‘ta xavfli yuqumli kasalliklari ro‘yxatini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori (25-oktabr 2016-yil)

Jadval 4-40 Zoonotik kasalliklar ro'yxati

Chorvachilik	Kasallik nomi
Hayvonlarning ko'p turlariga xos bo'lgan kasalliklar	Kuydirgi, quturish, tulyaremiya, listerioz, bezgak
Qoramol	Vabo, follikulyar ensefalopatiya, yuqumli plevropnevmoniya, amfizematoz karbunkul (qora)
Qo'y va echki	Kataral isitmasi, Rift vodiysi isitmasi, Pustular stomatit, Bradzot enterotoksemiya, Skrapi kasalligi
Cho'chqa	Afrika vabosi, Enzootik ensefalomyelit (Teshen), Trixinelloz
Otlar va tuyalar	Afrika ot vabosi, otlar vabosi, otning yuqumli plevropnevmoniyasi, tuya poxi, yuqumli anemiya (INAN), ensefalomielit, tuya vabosi
Qushlar	Yuqori patogenli gripp, Ornitoz (psittakoz), Nyukasl kasalligi
Mo'ynali hayvonlar, quyonlar, mayda hayvonlar	Norkalarda aleut kasalligi, norkalarda virusli enterit, quyonlarda miksomatoz

Manba: Vazirlar Mahkamasining 361-sonli “Profilaktikasi, diagnostikasi va bartaraf etilishi O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan amalga oshiriladigan hayvonlarning o‘ta xavfli yuqumli kasalliklari ro‘yxatini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori (25-oktabr 2016-yil)

Dala suhbatlari davomida aniqlangan potentsial jiddiy kasalliklar quyidagi jadvalda keltirilgan. Respublika va viloyat miqyosida Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazi “Oxirgi yillarda yuqumli kasalliklar epidemiyasi tasdiqlanmadi”, deb javob berdi xolos.

Jadval 4-41 Dala suhbatlari davomida aniqlangan potensial kritik kasalliklar

Chorvachilik	Kasallik nomi
Hayvonlarning ko'p turlariga xos bo'lgan kasalliklar	Oyoq va og'iz kasalligi, bo'lakli teri kasalligi, brutsellyoz, kuydirgi, echinokokkoz, Shomil bilan yuqadigan kasalliklar
Qoramol	Qoramol Theileria kasalligi, Mastit, Tuyoq kasalligi, Ketoz va Sut isitmasi kabi metabolik kasalliklar
Qo'y va echki	Peste des Petits Kavsh qaytaruvchi hayvonlar (PPR), chechak, tasmasimon qurtlar keltirib chiqaradigan tsenuroz
Qushlar	Nyukasl kasalligi, parranda grippi, yuqumli bursal kasalligi, salmonellyoz

Manba: Tadqiqot guruhi

O‘zbekistonning 19 yil davomida “Ro‘yxatga olingan kasalliklar, infektsiyalar va invaziyalar to‘g‘risida xabar berish bo‘yicha olti oylik hisoboti”ga ko‘ra, 2009-yildan buyon faqat quturish va leyshmanioz

“mavjud bo‘lgan kasalliklar” sifatida qayd etilgan (Ilovaga qarang). 2014-yildan buyon quturish kasalligining atigi 44 ta holati qayd etilgan, chorvachilikning boshqa kasalliklari aniqlanmagan. 2008 yilgacha "Mavjud kasalliklar" sifatida qayd etilgan kasalliklar quyidagilardir. Faqat quturish va brutsellyoz holatlari qayd etilgan.

- Umumiy: brutsellyoz, exinokokkoz, quturish, trixinoz
- Qoramol: qoramol brutsellozi, sigir kampilobakteriozi, qoramol tuberkulyozi, enzootik sigir leykozi, teilerioz, trixomonoz.
- Qo'y va echkilar: kaprin va qo'y brutsellozi, qo'ylarning enzootik aborti (qo'y xlamidiozi), qoramol epididimiti (Brucella ovis), qoramol o'pka adenomasi, salmonellyoz
- Cho'chqalar: cho'chqa sistiserkozi
- Otlar: otning yuqumli anemiyasi
- Qushlar: parranda tuberkulyozi, parranda tifi
- Boshqalar: leyshmanioz

Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Afg‘oniston, Turkmaniston kabi qo‘shni mamlakatlarda kuydirgi, parranda grippi, oyoq va og‘iz kasalliklari, yuqumli qoramol rinotraxeiti, bo‘lak teri kasalligi, quturish, Nyukasl kasalligi, qo‘y va echki chechak, tuya chechak, ot chechak, piroplasmagioz kabi kasalliklar aniqlangan.[69] Ayniqsa, veterinariya xizmatlarining standartlari yuqori bo'lgan Qozog'istonda ko'plab kasalliklar qayd etilgan.

O‘zbekistonda boshqa chorva kasalliklarining aniq holatlari qayd etilmagani kasallik sodir bo‘lmaganligini anglatmaydi. Aksincha, bu chorva kasalliklari aniqlanmaganligini anglatadi. Shuning uchun kasallik diagnostikasini kuchaytirish, diagnostika natijalariga asoslangan chora-tadbirlarni kuchaytirish va pirovardida kuzatuv tizimini kuchaytirish zarur bo'ladi.

Xabar qilingan kasalliklarning yo'qligi hech qanday kasallik sodir bo'lmaganligini anglatmaydi, aksincha, haqiqiy vaziyat aniq aniqlanmagan. Shuning uchun kasallik diagnostikasini kuchaytirish, diagnostika natijalariga asoslangan chora-tadbirlarni kuchaytirish va pirovardida kuzatuv tizimini kuchaytirish zarur.

O‘zbekistonda 2014-yildan buyon chorva mollarini emlash doimiy ravishda amalga oshirilmoqda (ilovaga qarang). Yuqorida aytib o'tilgan WOAH "Ro'yxatga olingan kasalliklar, infektsiyalar va infestatsiyalar to'g'risida olti oylik hisobot" ga ko'ra, 2023 yilda quturish (itlar), kuydirgi (tuyalar, qoramollar, otlar, qo'ylar/echkilar, cho'chqalar), brutsellyoz (itlar) ga qarshi emlashlar o'tkazildi. Qoramol, qo'y/echkilar), Oyoq va og'iz kasalligi (qoramol, Qo'y/echkilar), bo'lakli teri kasalligi (qoramol), qo'y va echki chechak. Oyoq va og'iz kasalligi va shishgan teri kasalligidan tashqari barcha kasalliklar uchun emlash darajasi taxminan 90% dan oshadi. Bundan tashqari, parrandalar yuqumli laringotraxeit, yuqumli bursal kasalligi va Nyukasl kasalligiga qarshi emlashlar amalga oshirildi. Avval aytib o'tganimizdek, bu emlashlar birinchi navbatda bepul taqdim etiladi.

[69] Manba: https://empres-i.apps.fao.org/general

4.5 Chorvachilik sohasi mutaxassislari salohiyatini rivojlantirish va chorvachilik texnologiyalarini rivojlantirish va kengaytirish tizimlari

4.5.1 Veterinariya shifokorlari va chorvachilik bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash va litsenziyalash tizimi va bitiruvdan keyingi kadrlar tayyorlash tizimi

(1) Veterinariya shifokorlari va chorvachilik bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash va litsenziyalash tizimi va aspiranturadan keyingi ta'lim tizimi

Quyida O‘zbekistonda veterinariya va chorvachilik yo‘nalishida ta’lim olishlari mumkin bo‘lgan oliy o‘quv yurtlari keltirilgan. Kerakli fakultet va bo'lim bitiruvchisi "Veterinariya shifokori (yoki veterinar)" yoki "zoonotik muhandis" sifatida qabul qilinadi.

- Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va biotexnologiya universiteti (Samarqand bosh kampusi, Nukus va Toshkent filiallari talabalar shaharchasi)
- Toshkent davlat agrar universiteti
- Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti
- Termiz agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish instituti
- Qoraqalpog‘iston qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti

Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti VCRQ tasarrufida bo‘lsa, boshqa qishloq xo‘jaligi oliy o‘quv yurtlari Qishloq xo‘jaligi vazirligi tasarrufida.

Umuman olganda, respublikamizdagi hayvonot fanlari fakulteti tarkibida qishloq xo‘jaligi oliy o‘quv yurtlari va institutlarida veterinariya kafedralari tashkil etilgan bo‘lib, har bir veterinariya kafedrasida yiliga 30 nafarga yaqin talaba tahsil oladi. Shuning uchun veterinariya shifokorlarining aksariyati Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti (Samarqand bosh shaharchasi, Nukus va Toshkent filiallari talabalar shaharchasi) bitiruvchilari bo‘lib, VCRQ va Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazi xodimlari ham xuddi shu universitet.

Veterinariya shifokori bo‘lish uchun Samarqand davlat veterinariya meditsina, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining (Samarqand bosh universitet kampusi) veterinariya profilaktikasi va davolash fakulteti (besh yillik) yoki veterinariya diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi fakultetini (to’rt yillik) tamomlagan bo‘lishi kerak. Bitiruv imtihonini topshirish orqali veterinariya sertifikatini olish mumkin, ammo Yaponiyadagi kabi milliy veterinariya ekspertizasi yo'qdek.

Aspiranturaga kelsak, ikki yillik magistratura va uch yillik fan nomzodi o’quv dasturlari mavjud. Ta'rifda "veterinariya shifokori" va "veterinar" atamalari o'rtasida aniq farq yo'q. Agar kimdir universitetni tugatib, veterinar bo'lib ishlasa, uni veterinariya shifokori deb atash mumkin.

Nukus filialida veterinariya va zoologiya muhandisligi fakulteti mavjud bo‘lib, “Veterinariya”, “Veterinariya farmatsevtikasi”, “Veterinariya sanitariyasi” yo‘nalishlari bo‘yicha bitiruv imtihonlarini topshirib, veterinariya shifokori bo‘lish mumkin. Samarqand bosh shaharchasida yiliga 520 ga yaqin talaba va Nukus filialidagi veterinariya bo‘limida yiliga 200 ga yaqin talaba tahsil oladi va O‘zbekistonda har yili

1000 ga yaqin kishi yangi veterinariya guvohnomalarini olishi ma’lum qilinadi. Boshqa tomondan, zoonotik muhandis fakultet yoki zoo-injeneriya bo'limini tugatadi.

Universitetlardan tashqari Andijon, Samarqand, Qashqadaryo, Nukusda ikki yillik veterinariya texnikasi yoki kasb-hunar bilim yurtlari mavjud. O'qishni tugatgandan so'ng, talabalar veterinariya texniklari (veterinar yordamchilari) bo'lib, xususiy yoki davlat muassasalarida veterinariya shifokorlarini qo'llab-quvvatlaydilar. Texnikum bitiruvchilari 2-kursdan Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetiga ko‘chib o‘tishlari mumkin. Samarqand shahrida veterinariya akademik litseyi ham bor, ammo bu maktab o‘quvchilari o‘rta maktabni tugatgandan keyin tayyorlov maktabidir.

Bitiruvdan keyingi ta'lim uchun malaka oshirish kursi mavjud. Ikkita kurs mavjud: 1) oliy ma'lumot uchun (universitet professorlari) va 2) veterinariya shifokorlari uchun va ular har besh yilda bir marta o'tkazilishi kerak. 2) veterinariya shifokorlari uchun - VCRQ qoshidagi chegara karantini, kasalliklar diagnostikasi, oziq-ovqat xavfsizligi va boshqalar bilan shug'ullanadigan xodimlar, shuningdek, VCRQning mintaqaviy va tuman darajasidagi xodimlari (ham veterinariya shifokorlari, ham veterinariya texniklari). 2) veterinariya kursida 2023 yilda yetti yuz kishi, 2024 yilda esa 648 kishi qatnashdi.

Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazining laboratoriyasiga tayinlangan veterinariya shifokorlaridan tashqari texnik xodimlarga texniklar (uskunalar va materiallarni yuvish uchun mas'ul) va laboratoriya mutaxassislari (laboratoriya tahlillari uchun mas'ul) kiradi. Ushbu lavozimlarga qo'yiladigan minimal talab veterinariya akademik litseyini yoki oliy ta'lim muassasasini bitirgan bo'lishdir.

Uchta kurs mavjud: 144 soat (dala xodimlari uchun 1 oy), 72 soat (bo‘lim boshliqlari uchun 2 hafta) va 36 soat (sun’iy urug‘lantirish bo‘yicha texniklar uchun). Talabalar o'zlarining kurs to'lovlari va turar joy xarajatlarini to'lashlari kerak. Trening uchun baholar mavjud bo'lib, ular ikkinchi sinf, birinchi sinf va eng yuqori sinfga bo'linadi. Rasmiy holatda, agar ofitser ikkinchi darajali guvohnoma olsa, uning ish haqi 10% ga oshadi; birinchi sinf uchun u 15% ga oshadi; va eng yuqori sinf uchun u 20% ga oshadi.

(2) Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining sinov laboratoriyalari

Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti 2022-yilda Samarqand qishloq xo‘jaligi instituti va Samarqand veterinariya ilmiy-tadqiqot institutlarini qayta tuzish orqali tashkil etilgan. Ushbu qayta tuzish natijasida fakultetlar qayta tashkil etildi. Bu jarayonlarda Amerika hukumati tomonidan moliyalashtirilgan bog‘dorchilik loyihasi talabalarning amaliy mashg‘ulotlari uchun yangi jihozlar bilan ta’minlandi.

Hozirda universitet oltita fakultetdan iborat: (i) veterinariya profilaktikasi va davolash, (ii) veterinariya diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi, (iii) zoo muhandislik va mahsulotlarni qayta ishlash texnologiyasi, (iv) biotexnologiya, (v) agrotexnologiya, (vi) iqtisodiyot. Yuqorida aytib o'tilganidek, bakalavriat, magistratura va PhD darajasini olish uchun to'rt yillik, ikki yillik va uch yillik o’quv talab qilinadi. Ko'pgina fakultetlar uchun bakalavr kurslari to'rt yilga sakkiz semestr, veterinariya profilaktikasi va davolash fakulteti uchun esa besh yil davomida o'n semestr o’qish kerak bo’ladi.

Hozirgacha veterinariya fakultetlarini to‘rt yillik dastur asosidaa tamomlaganlarni veterinariya shifokori deb hisoblash mumkin va ular har uch yilda bir marta mutaxassis sifatida malaka oshirish kursidan o‘tishlari shart. Bakalavriat ta’lim muddati o‘zgarishi munosabati bilan veterinariya shifokorining nomlanishi 4 yillik yoki 5 yillik ta’limni tamomlaganiga qarab har xil bo‘ladi. Universitet tizimi 2022-yilda tashkil etilganidan buyon birorta ham bitiruvchi ushbu yangi tizim ostida hali bitirmagan. Veterinariya shifokorlari uchun milliy imtihon tizimini joriy etish masalasi ham muhokama qilinayotganga o'xshaydi.

Universitetda quyidagi o'nta o'quv tadqiqot laboratoriyalari mavjud:

- Gematologiya
- Patologik morfologiya
- Veterinariya gigienasi
- Mikrobiologiya va virusologiya
- Farmakologiya va toksikologiya
- Oziq-ovqat texnologiyasi
- Genetika va seleksiya
- Ozuqa texnologiyasi va ozuqa tahlili
- Fizika va kimyo
- Biotexnologiya

1) Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi bo‘limi laboratoriyasida saqlanadigan asbob-uskunalar ro‘yxati va undan foydalanish holati

Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi bo‘limi laboratoriyasidagi jihozlar va ulardan foydalanish holati Ilovada jamlangan.

2) Universitet talabalari ushbu uskunalar yordamida mashq qilishlari mumkin bo'lgan kasalliklar ro'yxati

Davlat mablag‘lari hisobidan 31 ta turdagi chorva mollarining muhim yuqumli kasalliklari emlanadi, biroq universitetda faqat 11 ta kasallik aniqlanishi mumkin. Bular: 1) kuydirgi, 2) quturish, 3) emfizematoz karbunkul, 4) bradzot enterotoksemiya, 5) Nyukasl kasalligi, 6) yuqori patogen gripp, 7) bronxit, 8) quyonlarning miksomatozi, 9) Amerika chirishi, 10) Evropa chirishi, 11) akariaz

Oziq-ovqat xavfsizligi bilan bog'liq tahlillar, ayniqsa, patogen mikroorganizmlarga qaratilgan. Mikroskopik tahlil Salmonella spp., Listeria monocytogenes, Escherichia coli (shu jumladan O157:H7) va Campylobacter spp. uchun amalga oshiriladi. Quyidagi rasmlar universitetda talabalarning amaliy mashg'ulotlarini taqdim etadi.

To'qimalarni mikroskopik tekshirish	Yaqin infraqizil analizator yordamida ozuqa tarkibiy qismlarini tahlil qilish
Shakar miqdori o'lchagich yordamida meva tahlili	Oziq-ovqat mahsulotlarini tahlil qilish (sut mahsulotlari va boshqalar)

Shakl 4-41 Talabaning amaliy mashg‘ulotlari

3) Yangi joriy qilingan uskunadan foydalanish yoki foydalanmaslik sabablari

Yangi kiritilgan uskunalardan foydalanish va ulardan foydalanishni o'rganishda jiddiy muammolar yo'q. Biroq, suyuq xromatograf massa spektrometri reaktivlar yetishmasligi sababli ishlatilmagan. (Suyuq xromatograf massa spektrometri hali tasdiqlanmagan.)

4) Stajyorlarni qabul qilish imkoniyati va uskuna va jihozlarning mavjudligi

Universitet bitta o'quv dasturiga o'n nafargacha stajyorni qabul qilishi mumkin. O'quv dasturini tashkil qilishda asbob-uskunalar va materiallardan foydalanishda hech qanday cheklovlar yo'q.

4.5.2 Chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilari uchun ekstenshn xizmatlari, davlat va xususiy veterinariya shifokorlarining roli va inson resurslarini ta'minlash holati

Tuman (shahar) veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish bo‘limiga qarashli veterinariya punktlarida bir veterinariya vrachi va ikkita veterinariya texnigi tomonidan chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilariga veterinariya-texnik xizmatlar ko‘rsatiladi. Veterinariya texniklari veterinariya shifokorlarini qo'llab-quvvatlaydi va kasb-hunar maktabi bitiruvchisi darajasiga ega. Joylardagi veterinariya shifokorlari velosiped yoki mototsiklga ega bo'lib, ishlab chiqaruvchilarga tashrif buyurishadi.

Viloyat yoki Qoraqalpog‘iston Respublikasi VCRQ va tumanlar (shaharlar) veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish bo‘limlari qoshidagi davlat veterinariya vrachlari ishlab chiqaruvchilar uchun emlash, klinik

tekshirish, o‘limni o‘tkazish, malaka oshirish, uzluksiz ta’lim va tushuntirish dasturlarini o‘tkazmoqda. Tuman (shahar) bo‘limlari veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish bo‘limlarining qishloq veterinar shifokorlari ham sun’iy urug‘lantirish, homiladorlik tekshiruvi va kasalliklarni davolash ishlarini olib boradi. Emlashlar bepul amalga oshiriladi, ammo ishlab chiqaruvchilar antibiotiklar va vitaminlar kabi dori-darmonlarni o'zlari sotib oladi va davlat veterinariya shifokorlari ularni xizmat sifatida boshqaradi.

Quyida Qoraqalpog‘iston VCRQ va Respublika Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazi xodimlari soni keltirilgan. Veterinariya shifokorlari 100 ta qishloq miqyosida joylashgan, ammo tuman (shahar) veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish boshqarmasiga qarashli.

Jadval 4-42 Qoraqalpog‘iston VCRQ va Respublika Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazi xodimlari soni

	Qoraqalpog‘iston VCRQ va 16 Viloyat VCRQ	Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazi
Respublika darajasi*1 (Nukus)	23 kishi (shu jumladan to'rt ayol)	37 kishi (shu jumladan 23 ayol)
Mintaqaviy daraja*2 (16 ta hudud)	462 kishi (shu jumladan 85 ayol)	105 kishi (ulardan 70% ayollar)

Izohlar: *1 Boshqa mintaqalarda u mintaqaviy daraja deb ataladi.

*2 Boshqa viloyatlarda tuman darajasi deb ataladi.

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

Xususiy veterinariya shifokorlari asosan fermer xo‘jaliklari, korxonalar, so‘yish joylari, farmatsevtika kompaniyalari, agroveterinariya do‘konlari va boshqalarda ishlaydi. Ayrim xususiy veterinariya shifokorlari ishlab chiqaruvchilarga maxsus xizmatlar ko‘rsatuvchi (jarrohlik, davolash, oziqlantirish bo‘yicha maslahatlar va h.k.) veterinariya poliklinikalari ham faoliyat yuritgan.

4.5.3 Sun'iy urug'lantirish uchun inson resurslarini ta'minlash holati

Sun'iy urug'lantirish bo'yicha mutaxassislar uchun sertifikatlar mavjud bo'lsa-da, ko'pchilik veterinariya shifokorlari va zoonotik muhandislar sun'iy urug'lantirishni amalga oshirishi mumkin va u odatda hatto qishloq darajasida ham keng tarqalgan. VCRQga tegishli veterinariya shifokorlari va zoonotik muhandislar sun'iy urug'lantirish va homiladorlik testining amaliy jihatlari uchun javobgardir. Sun’iy urug‘lantirish dehqon va kompleks fermer xo‘jaliklarida ham xususiy veterinariya shifokorlari tomonidan amalga oshirilmoqda. Masalan, Qoraqalpog‘iston Respublikasida 200 ga yaqin odam sun’iy urug‘lantirishni amalga oshirishi mumkin. VCRQ bilan suhbatda aytilishicha, O‘zbekiston bo‘ylab 8000 veterinar va 3000 ta chorva mollarini sun’iy urug‘lantirish bo‘yicha texnik ishlaydi.

4.5.4 Chorvachilikni genetik jihatdan yaxshilash uchun muzlatilgan urug’larni ishlab chiqarish va tarqatish

2020-yilgacha VCRQ qoshidagi naslchilik ilmiy-ishlab chiqarish markazi respublikadagi barcha muzlatilgan urug‘larni ishlab chiqargan. Ayni paytda Markaz umumiy mahsulotning 70 foizini, qolgan 30

foizini Toshkent va Andijondagi xususiy korxonalar ishlab chiqarmoqda. Naslchilik ilmiy-ishlab chiqarish markazi avval 2024-yilgacha “O‘zbekiston chorvachilik naslchilik davlat korxonasi” nomi bilan atalgan. Markaz qoshida naslchilik xo‘jaligi mavjud bo‘lib, muzlatilgan qoramol urug‘i ishlab chiqariladi va butun respublika bo‘ylab tarqatiladi. Markaz faoliyati foydali va moliyaviy jihatdan VCRQdan mustaqildir.

Ilmiy ishlab chiqarish naslchilik markazi butun mamlakat uchun zarur bo‘lgan 4 million dozadan yiliga 2,5 million doza muzlatilgan urug‘ni yetkazib bermoqda. Markazda g‘unajin va sigir yetishtirilmaydi. Toshkent va Andijonda g‘unajinlar va sigirlar yetishtirish korxonalari mavjud.

Markaz olingan urug’ni konsentratsiya qiladi, uning sifatini saqlab qolish uchun kimyoviy moddalar qo'shadi va muzlatib qo'yadi. Shuningdek, u urug’ namunalarini tahlil qiladi, har kuni urug’ harakatchanligi va kontsentratsiyasini monitorda kuzatib boradi va urug’ sifatini tahlil qilishi mumkin. Shuningdek, ishlab chiqarilgan muzlatilgan urug’ uchun sertifikat beradi.

Markaz xodimlarining so‘zlariga ko‘ra, Markaz 2008-yilda muzlatilgan urug’ ishlab chiqarish bo‘yicha laboratoriya uchun JICA tomonidan ko‘mak olgan va asbob-uskunalar (masalan, monitorli mikroskoplar, muzlatish uskunalari, urug’ to‘ldirish mashinalari) bilan ta’minlangan. Markaz Jahon banki tomonidan ham yordam oldi.

Markazda 44 gektar maydonda boqilayotgan Golshteyn qizil, Shveytsariya jigarrang (Shvits), baliqchi, angus, daniyalik qizil, Bushuyev (mahalliy o‘zbek zoti) va simmental kabi 12 turdagi 100 ta nasldor buqalar parvarishlanmoqda. O‘zbekiston iqlimi va kasalliklariga chidamli birgina mahalliy zot mavjud. Nemis ona sigirlari va amerikalik sog'in sigirlardan tug'ilgan mahalliy zotlar va duragaylar mavjud, ammo ularning aksariyati Germaniya va Belarusiyadan olib kelinadi. Ular orasida kasalliklarga chidamli, O‘zbekiston iqlimiga yaxshi moslashgan Bushuyev va Shveytsariya zotlari bor.

Ilmiy-ishlab chiqarish naslchilik markazida ishlab chiqarilgan muzlatilgan urug‘lik urug‘i mamlakatimizda bir dozasi (bir ukol) 1 AQSh dollaridan sotiladi va fermer va dehqon xo‘jaliklari uchun ham mavjud.

3000 ga yaqin xodimlarga sun'iy urug'lantirish uskunalari tarqatildi va ular ishlab chiqaruvchilarga har bir urug'lantirish uchun 10 AQSh dollari miqdorida sun'iy urug'lantirish xizmatlarini ko'rsatmoqda.

Yirik chorvachilik korxonalari urug’ni xorijdan import qiladi, ammo import qilingan muzlatilgan urug' miqdori butun O'zbekiston bo'ylab tarqalgan muzlatilgan urug'ning 1% dan kamrog'ini tashkil qiladi. Murakkab fermer xo'jaliklariga ko'ra, muzlatilgan urug'larni import qiluvchi (lekin uni ishlab chiqarmaydigan) olti-yetti kompaniya mavjud bo'lib, ular import qilingan muzlatilgan urug'larni murakkab fermer xo'jaliklariga sotadilar. Qo'shma Shtatlardan olib kelingan muzlatilgan urug’ jinsni aniqlash texnologiyasidan foydalanadi va tug'ilgan buzoqlarning 95% dan ortig'i urg'ochi hisoblanadi. 2024-yil may oyidan boshlab narx har bir doza uchun 40 AQSh dollarini tashkil qiladi. Import qilingan urug'ning sifati yuqori va keyingi to'rt avlodgacha ishlash kafolatlanadi. Genetik ma'lumotlar ham oshkor qilingan.

Boshqa tomondan, O'zbekiston Tojikistonga muzlatilgan urug'ni eksport qiladi, ammo eksport mahalliy ishlab chiqarishning 1% dan kamrog'ini tashkil qiladi. O'zbekistonni o'rab turgan boshqa ba'zi mamlakatlarda muzlatilgan urug'lardan foydalangan holda bunday naslchilik tizimi ishlamaydi va ular

o'zimizda muzlatilgan urug'larni ishlab chiqara olmaydi va muzlatilgan dengizchilarni import qila olmaydi.

Ilmiy ishlab chiqarish seleksiya markazi tomonidan bildirilgan muammolar va ehtiyojlar quyidagilardan iborat:

- 150 000 AQSH dollari turadigan embrion transfer tizimi talab qilinadi.
- Markazda genetik tekshiruv uskunalari mavjud bo‘lib, ulardan yiliga bir yoki ikki marta foydalaniladi. U xodimlarning bilimini oshirishi va texnik malakasini oshirishi kerak.
- VCRQga tarqatilgan sun'iy urug'lantirish uskunalarining yarmi eskirgan va yangilanishi kerak.
- Muzlatilgan urug’ sifati past bo'lganligi sababli u bir doza uchun 1 AQSh dollariga sotiladi. Boshqa mamlakatlarda u har bir doza uchun 5 dollarga sotiladi. Ilmiy ishlab chiqarish seleksiya markazi tomonidan ishlab chiqarilgan muzlatilgan urug‘ning sifati yaxshilansa, uni har bir doza uchun 2 AQSh dollariga sotish mumkin.
- Agar ishlab chiqarish hajmi oshsa, eksport hajmi ham oshishi mumkin. Turkiya va Qozog‘iston O‘zbekistonning muzlatilgan urug‘iga qiziqish bildirmoqda. Ba'zi uskunalar joriy etilishi va yangilanishi kerak.

4.5.5 Yem yetishtirish, yaylovlarni boshqarish, chorva mollarini genetik jihatdan yaxshilash bo‘yicha texnologik rivojlanish tizimi

VCRQ qoshidagi Chorvachilik va parrandachilik ilmiy-tadqiqot instituti naslli qoramol, qo‘y, echki, ot, tovuq, quyon, asalarilarni ko‘paytirish, chorva ozuqalarini tadqiq etish va rivojlantirish bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib boradi.

Unda 60 nafar xodim ishlaydi, ulardan 25 nafari ilmiy xodim (9 nafari ayollar). Barcha tadqiqotchilar zoologiya muhandisligi darajasiga ega, 15 nafari esa fan nomzodi.

Markazning filiali Toshkentning Angren shahrida joylashgan bo‘lib, 600 ga qishloq xo‘jaligi (sug‘orilmaydigan) yerga ega. Shuningdek, uning Qashqadaryoda 20 ga qishloq xo‘jaligi (sug‘orilmaydigan) va 30 ga qishloq xo‘jaligi (sug‘oriladigan) yerlari bo‘lgan loyiha stansiyasi mavjud.

Ayni paytda markaz binolarida ta’mirlash ishlari olib borilmoqda va eksperimental jihozlar kelishini kutmoqda. U naslchilik tadqiqotlarini olib boradi, ammo uning ilmiy ishlab chiqarish seleksiya markazi bilan hamkorligi cheklangan.

Uning asosiy tadqiqot mavzulari quyidagilardan iborat:

- Bushuyev zoti kabi qoramol zotlarini yaxshilash. Bu zot yozgi issiqlikka chidamli va parazitar infektsiyalarga (ayniqsa, qon protozoalariga) chidamli. Yiliga 5000 kg sut beradi, vazni 800 dan 1000 kg gacha. Shuning uchun uni ikki xil maqsadlarda (sut va go'sht) ishlatish mumkin.
- Qo‘y va echki zotlarini yaxshilash. Rossiyadan merinos qo‘ylari keltirilib, mahalliy qo‘ylar bilan chatishtirish o‘rganildi.

- Otlarning qo'shilgan qiymatini oshirish va qiymat zanjiriga hissa qo'shish. Qadimgi mahalliy ot zoti bo'lgan Qoraboir otining genetik ma'lumotlari deyarli butunlay yo'qolgan, natijada mahsuldorlik yo'qolgan.

- Tovuq go‘shti va tuxum sifatini yaxshilash, mahsuldorlikni oshirish maqsadida naslchilik ishlarini takomillashtirish. Vengriya va Rossiyadan keltirilgan nasldor tovuqlar yordamida tadqiqot olib borilmoqda.

- Makkajo‘xori, lavlagi, javdarning yangi navlarini yaratish: Yuqori sifatli urug‘lar ham yetishtirilmoqda. Hozirda Avstraliya, Hindiston va AQSHdan ko‘p yillik yaylov o‘tlari va 31 turdagi em-xashak ekinlarida kultivatsiya sinovlari o‘tkazilmoqda. O‘zbekistonda sug‘oriladigan yerlarda makkajo‘xori, lavlagi, beda, javdar, arpa, jo‘xori kabi ekinlar ko‘p ekiladi. Boshqa istiqbolli em-xashak ekinlari qatoriga oq beda (tuzga juda chidamli), marvarid tariq va boshqalar kiradi.

- Ishlab chiqaruvchilarga chorva uchun ozuqa bo'yicha ko'rsatmalar berish

- Go'ngni davolash bo'yicha tadqiqotlar. 50 gektar maydonda sigir go‘ngidan kompost tayyorlanmoqda. 3 m x 25 m x 0,25 m o'lchamdagi sigir go'ngiga Kaliforniya qora navining yomg'ir qurtlari qo'shilmoqda. Kompost 5-6 oy ichida kompost qilinadi va uni 2024-yilning fevralidan martigacha qishloq xo‘jaligi yerlariga tarqatish rejalashtirilmoqda.

- Orolbo‘yi bo‘yidagi Innovatsion rivojlanish markazida sho‘rga chidamli yaylov o‘ti bo‘yicha tadqiqot

Chorvachilik va parrandachilik ilmiy-tadqiqot instituti tomonidan bildirilgan muammolar va ehtiyojlar orasida molekulyar genetika bo‘yicha Yaponiya bilan qo‘shma tadqiqotlar o‘tkazish, genetik tadqiqotlarni o‘tkazish va tadqiqotchilar salohiyatini oshirish uchun laboratoriya jihozlarini tashkil etish, qoramol va otlarning genetik ma’lumotlari yo‘qolib borayotgan turlarni saqlash nuqtai nazaridan genetik tahlil qilish zarurati, biogaz bo‘yicha tadqiqotlar kiradi.

Shuningdek, Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti (Samarqand bosh shaharchasi, Nukus va Toshkent filiallari) hamda Qoraqalpog‘iston institutida zoonolog-injenerlar tomonidan ozuqa yetishtirish, yaylovlarni boshqarish va chorva mollarini genetik jihatdan yaxshilash bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar.

Kengaytirish ishlari bilan bog'liq holda, Qishloq xo'jaligi vazirligi qoshidagi Milliy qishloq xo'jaligi bilimlari va innovatsiyalar tizimi (AKIS) tashkilotida chorvachilik bilan bog'liq mutaxassislar (masalan, veterinarlar) mavjud. Tashkilot, birinchi navbatda, chorvachilik bilan bog‘liq faoliyatdan ko‘ra, paxta va bog‘dorchilik ekinlari uchun sifatli urug‘lik ishlab chiqarish kabi ekinchilik bilan bog‘liq tadqiqot va ishlanmalarga e’tibor qaratadi. AKIS 2021-yilda Prezidentning PQ-4975-son qarori asosida tashkil etilgan bo‘lib, uning vazifalariga quyidagilar kiradi:

- fan va ta’limning uzluksiz integratsiyasini ta’minlash

- xorijdagi fermer xo‘jaliklari, qishloq xo‘jaligi klasterlari, fermer tashkilotlari va yirik ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan o‘zaro manfaatli ilmiy-ishlab chiqarish kooperatsiyasini yo‘lga qo‘yish, shuningdek,

yangi ishlanmalar, innovatsiyalar va raqamli texnologiyalarni joriy etish.

- barcha turdagi milliy fan va oliy ta’lim muassasalarida qishloq xo‘jaligi sohasida ilmiy-tadqiqot ishlarini muvofiqlashtirish
- qishloq xo‘jaligi sohasida malakali mutaxassislarga hozirgi va istiqbolli ehtiyojlarni hisobga olgan holda, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni amalga oshirish.
- fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlarni amalga oshirish, yuqori malakali olimlar va fan o‘qituvchilarini tayyorlash, ilg‘or tajriba va zamonaviy texnologiyalar asosida malakasini oshirish;
- qishloq xo‘jaligiga xususiy sektorni jalb qilish orqali bilim va ko‘nikmalarni samarali almashish va uzatishni ta’minlaydigan milliy axborot-maslahat xizmatlari tarmog‘ini rivojlantirish;
- xalqaro sifat standartlarini joriy etish, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilari va agrobiznes o‘rtasida hamkorlik platformalarini yaratishni qo‘llab-quvvatlash.

Markazda 220 nafar xodim mavjud bo‘lib, ularda ilmiy-tadqiqot va o‘quv ishlari olib boriladigan 12 ta tadqiqot instituti, 15 ta stansiya va 120 ta laboratoriya faoliyat yuritadi. Markazda 14 ta o‘quv kurslari tashkil etilgan bo‘lsa-da, asosiy e’tibor bog‘dorchilikka qaratilgan bo‘lib, hozirda chorvachilik bo‘yicha kurslar mavjud emas.

Chorvachilik bilan bog‘liq loyihalarga kelsak, yem-xashak yetishtirish bo‘yicha mutaxassis ikki yil avval GIZ bilan hamkorlikda Farg‘onada kichik hajmdagi loyihani amalga oshirgan edi. Loyiha chorvachilikda yem-xashak bilan oziqlantirish amaliyotini takomillashtirish orqali sut ishlab chiqarishni yaxshilashga qaratilgan.

4.6 Chorvachilik sohasida ICT va raqamli texnologiyalar

4.6.1 Chorvachilik fermalari va chorvachilik bilan bog'liq korxonalarda ICT va raqamli texnologiyalardan foydalanish

Yaponiya va boshqa rivojlangan mamlakatlarda qo'llaniladigan chorvachilik sohasiga oid ICT yoki raqamli texnologiyalar yoki aqlli chorvachilik texnikalari 1) avtomatik atrof-muhitni nazorat qilish tizimini, 2) qo'lda ishlarni avtomatlashtirishni, 3) hodisalarni aniqlash va biologik ma'lumotlarni yig'ishni, 4) ma'lumotlarni birlashtirish, bulutli ma'lumotlar bazasidan foydalanish va biznesni boshqarish uchun ma'lumotlardan foydalanishni o'z ichiga oladi

Jadval 4-43 Chorvachilik sohasida ICT va raqamli texnologiyalarning tasnifi

Element	Tafsilotlar
1) Avtomatik atrof-muhitni boshqarish tizimi	Aqlli texnologiyalardan foydalangan holda zamonaviy ekologik nazorat (masalan, mahalliy atrof-muhit nazorati) va nazorat qilish tizimlari.
2) Qo'l mehnatini avtomatlashtirish	Har bir ishni avtomatlashtirish, masalan, sog'ish robotlari
3) Hodisalarni aniqlash va biologik ma'lumotlarni yig'ish	Jismoniy shaxslarning elektromagnit identifikatsiyasi; buzoqlash, estrus va kasallik kabi shaxslarning hodisalarini aniqlash; va tana shakli va vazni kabi biologik ma'lumotlarni aniqlash.
4) Bulutli ma'lumotlar bazasidan foydalangan holda ma'lumotlarni integratsiyalash va biznesni boshqarish uchun ma'lumotlardan foydalanish	Har bir qurilmadan olingan sezish ma'lumotlarini integratsiyalash; vizualizatsiya; xavf nazorati; harakatlar rejasi taklifi; fermerlik yordami

Manba: Qishloq xo'jaligi va chorvachilik sanoati korporatsiyasi (ALIC, https://www.alic.go.jp/joho-c/joho05_002309.html, 2024-yil avgustida foydalanilgan)

O‘zbekistondagi ba’zi o‘rta va yirik sut fermalarida ICT yoki raqamli texnologiyalar, masalan, pedometr va datchiklar kabi hodisalarni aniqlashning individual vositalari hamda ma’lumotlarni vizuallashtirish imkonini beruvchi integratsiyalashgan sog‘ish tizimlari o‘zlashtirildi. O‘zbekistondagi xususiy sut bo‘yicha maslahatchining aytishicha, ayrim yirik sut fermalarida to‘liq avtomatik (robot) sog‘ish tizimlari joriy qilingan.

Boshqa tomondan, mamlakatdagi umumiy chorvachilik mahsulotlarining 90 foizini tashkil etadigan kichik dehqon xo‘jaliklari hali ICT va raqamli texnologiyalarni o‘zlashtirmagan. Shunday ekan, dehqon xo‘jaliklari o‘rtasida ushbu texnologiyalarni ommalashtirish hal qilinishi kerak bo‘lgan muhim vazifa bo‘lib qolmoqda.

Jadval 4-44 ICT va raqamli texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha amaliy ish (Toshkent shahri chekkasidagi o‘rta sut fermasi)

Biznes	・O‘rta miqyosdagi sut ishlab chiqaruvchi (240 ta sog‘in sigir (80 ta sog‘uvchi, 40 ta quruq sigir, 120 ta sigir)) ・O'rtacha sut ishlab chiqarish kuniga 25 kg ni tashkil qiladi, har kuni "Musaffo" sut kompaniyasiga sotiladi.. ・Korxonada chorva molxonasi, molxona qirg‘ichlari, go‘ngni tozalash inshooti, TMR aralashtirgich va aralash sut tizimi mavjud.. ・10 nafar xodim, jumladan veterinariya shifokori va menejer
ICT va raqamli texnologiyalar	・Sigirlar uchun sensor yordamida sut mahsuldorligi, sut oqimi tezligi, sut va suv harorati, sog'ish vaqti, o'tkazuvchanlik va mastitni aniqlash kabi biologik ma'lumotlarni yig'ish. Ma'lumotlar sut sifatini nazorat qilish va kasallik tashxisi kabi tartibsizliklarni aniqlash uchun ishlatiladi. ・Sensor uchun har bir qurilma uchun 150 AQSh dollari va sensorli ma'lumotlarni birlashtirish funksiyasiga ega bo'lgan aralash sog'ish tizimini o'rnatish uchun 120 000 AQSh dollari..
Effektlar	Ilgari rahbar xo‘jalik yuritishda yashirin muammolarni aniqlay olmas edi. Ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish unga ushbu muammolarni aniqlashga yordam berdi. Hodisalarni aniqlash vositasi, ayniqsa, sut ishlab chiqarishning sutkada 22 litrdan 29 litrgacha oshishiga olib kelgan aralash ozuqalarning tegishli balansini aniqlash va kasalliklarning oldini olish uchun foydalidir. Ushbu vosita, ayniqsa, diagnostika kabi veterinariya xizmatlari uchun foydalidir. **Sensorli individual identifikatsiya yorlig'i**

Manba: Tadqiqot guruhi

Kichik dehqon xo‘jaliklari o‘rtasida ICT va raqamli texnologiyalarni joriy etishdagi turg‘unlikni bir qancha muammolar bilan izohlash mumkin. ICT va raqamli texnologiyalarning dastlabki narxi dehqon fermerlari uchun katta yuk bo‘lishi mumkin, ayniqsa miqyosdagi iqtisoddan foyda ko‘radigan yirik fermerlar bilan solishtirganda. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish ma’lumotlarni to‘plash va tahlil qilishni talab qiladi, biroq cheklangan miqdordagi kichik dehqon fermerlar bunday ma’lumotlarni o‘zlarining kundalik faoliyatiga faol integratsiyalashmoqda.

Shunga ko‘ra, Loyiha uchun tavsiya etilgan yordam chorvachilik fermerlariga, xususan, kichik dehqon fermerlariga raqamli texnologiyalarning afzalliklarini tushunishlariga yordam berishdan iborat. Loyiha konsalting xizmatlari orqali fermer xo‘jaligi va biznes boshqaruvini yaxshilashga hissa qo‘shishi mumkin bo‘lgan raqamli texnologiyalar haqida ma’lumot to‘playdi, shu jumladan foydalanish holatlari hamda fermerlar va biznes uchun broshyuralar tayyorlaydi. Bundan tashqari, Loyiha doirasida ICT va raqamli texnologiyalardan foydalangan holda fermer xo‘jaliklari va biznes boshqaruvini takomillashtirish bo‘yicha treninglar va seminarlar o‘tkaziladi. Loyiha fermerlar va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarga moliyalash uchun mos bo'lgan texnologiyalar, asboblar va jihozlarning to'g'ri kombinatsiyasini aniqlashda yordam beradi.

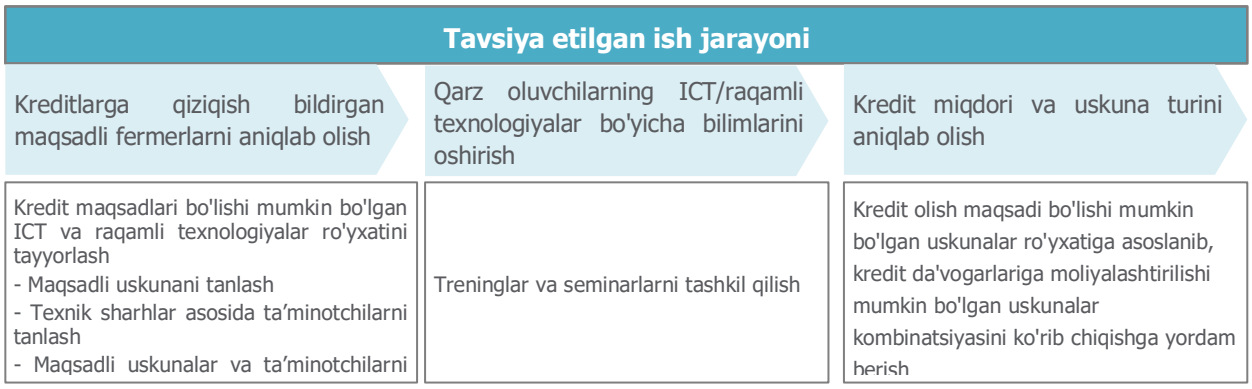

Shakl 4-42 Tavsiya etilgan ish jarayoni

Manba: JICA (2025)

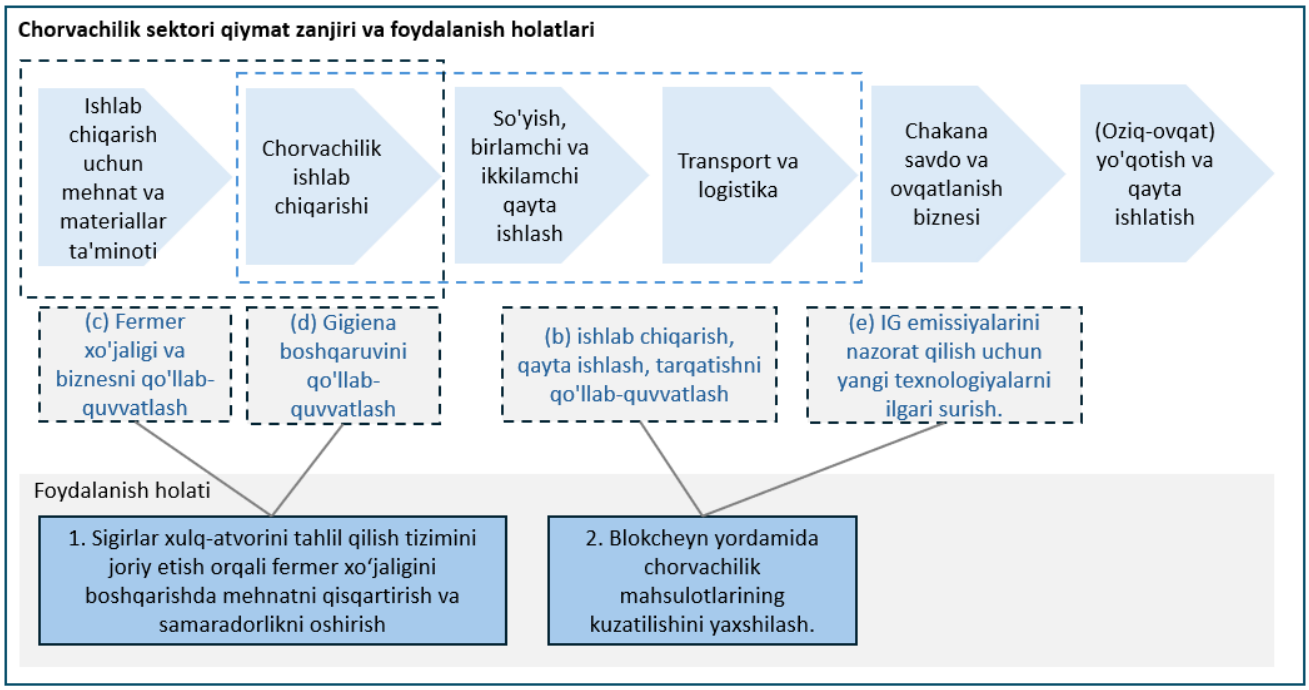

Shakl 4-43 Foydalanish holatlari va chorvachilik sektori qiymat zanjiriga misollar

Manba: JICA (2025)

Foydalanish holatlari butun qiymat zanjiridan to'planishi kerak. Yaponiyadagi “Qoramollar xulq-atvorini tahlil qilish tizimini joriy etish orqali mehnatni qisqartirish va fermer xo‘jaliklarini boshqarishda samaradorlikni oshirish” va “Blokcheyn yordamida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining kuzatilishini yaxshilash” kabi foydalanish misollarini eslatib o‘tish joiz.

1-foydalanish holati: “Qoramollarning xulq-atvorini tahlil qilish tizimini joriy etish orqali fermer xo‘jaliklarini boshqarishda mehnatni qisqartirish va samaradorlikni oshirish”

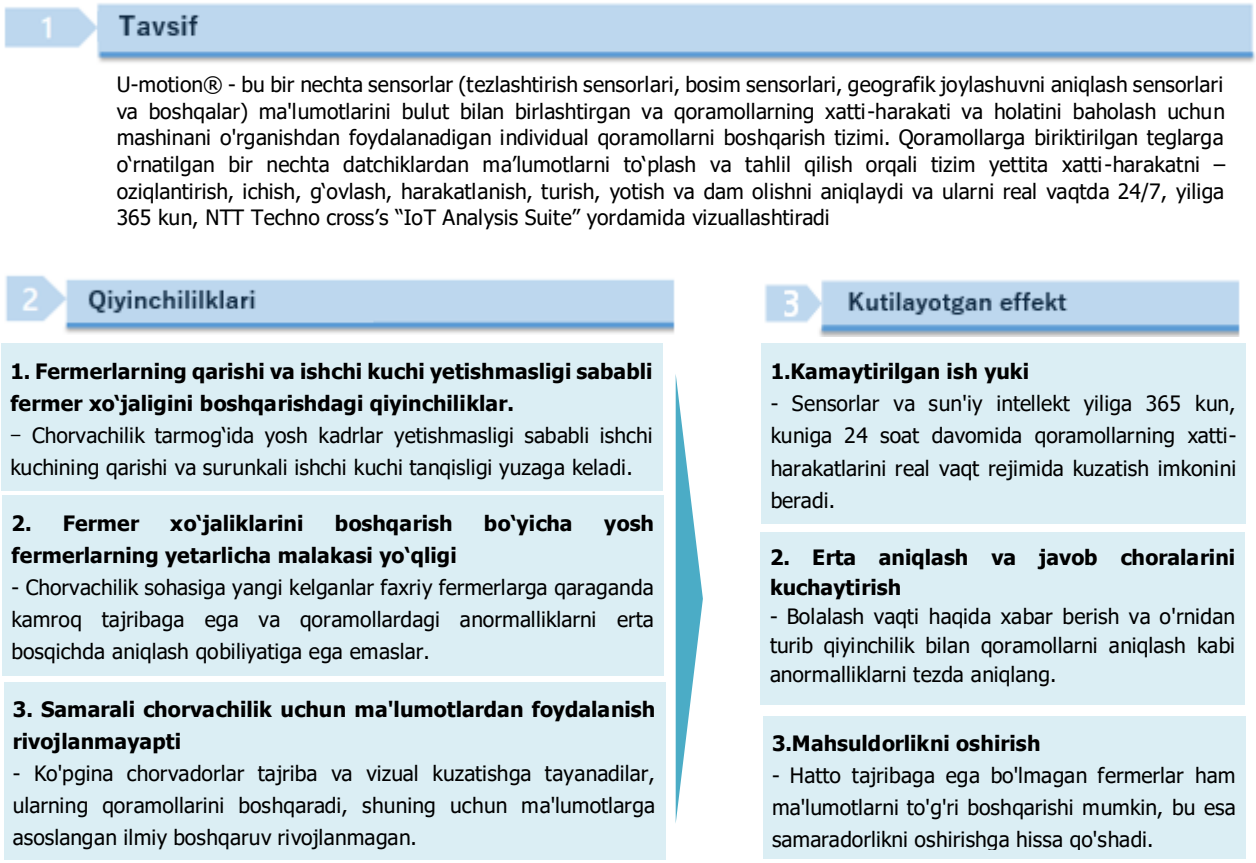

Shakl 4-44 Qoramollarning xatti-harakatlarini tahlil qilish tizimi

Manba: JICA (2025)

2-foydalanish holati: “Blokcheyndan foydalanish orqali qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining kuzatilishini yaxshilash”

Shakl 4-45 Blokcheyndan foydalanish

Manba: JICA (2025)

4.6.2 VCRQ tomonidan ICT va raqamli texnologiyalardan foydalanish

VCRQ Jahon bankining “Chorvachilik sektorini rivojlantirishning ikkinchi loyihasi” ko‘magida VIS ni joriy qilmoqda. VIS ning eng muhim maqsadi hayvonlarni individual identifikatsiya qilish bo'lib, 1) oziq-ovqat xavfsizligini monitoring qilish va 2) xususiy tadbirkorlik sub'ektlari to'g'risida ma'lumot to'plashga qaratilgan. VIS 2025-yil dekabr oyi oxirigacha yakunlanishi kutilmoqda.

VIS ishlab chiqilishi kerak bo'lgan 18 ta tizimdan iborat ma'lumotlar platformasi bo'ladi. 18 ta tizimdan o'ntasi allaqachon ishlab chiqilgan, beshtasi sinovdan o'tkazilmoqda va uchtasi hali ham rejalashtirish bosqichida. Tizimga mas'ul bo'lgan VCRQ xodimiga ko'ra, tizim VCRQga hayvonlarning individual identifikatsiyasi, geografik identifikatsiya, kasalliklarni nazorat qilish, xorijdan keltirilgan zotlarni boshqarish, laboratoriya, xaritalash, xodimlarning malakasini oshirish, jarima va to’lovlar, risk tahlili, kasallik nazorati uchun chegara inspektsiyasi, veterinariya dorilarining nazorati, xususiy shaxslarning

ma'lumotlar bazasi, veterinariya shifokorlarini litsenziyalash, hujjat aylanishi, so'yish joyidagi ma'lumotlarni boshqarish va yangi mahsulot haqida ma'lumotlar bazasi kabi turli xil jabhalarda ma'lumotlarni birlashtirishga (integratsiya qilishga) imkon beradi.

Sub-tizimlar quyidagilarni o'z ichiga oladi

- VIS-Chinor: hayvonlarni identifikatsiya qilish uchun chorva mollarini ro'yxatga olish quyi tizimi
- VIS-Hilol: mahsulot qiymat zanjiri davomida kuzatuvni ta'minlash uchun QR kodlari yordamida chorvachilik mahsulotlarini ro'yxatga olish uchun quyi tizim
- VIS-Monitoring: xaritalash orqali chorva kasalliklarining paydo bo'lishini aniqlash uchun quyi tizim
- VIS Sayyor: davlat laboratoriya tekshiruvi natijalarini ro'yxatga olish quyi tizimi
- VIS-Paravet: alohida chorva mollarining kasallik tarixini elektr qayd qiluvchi quyi tizim
- VIS-Registon: alohida chorva mollarining emlash tarixini qayd qiluvchi quyi tizim
- VIS-Subsidiya: onlayn subsidiyalar olish uchun ariza berish uchun quyi tizim (hozirgi holatda, u ishlatilmayapti)

Tizimda markaziy darajadagi ma'lumotlar bazasi va shaxsiy darajadagi ma'lumotlar bazasi uchun turli ruxsatlar beriladi. Masalan, xususiy kompaniya ma'lumotlariga kirish faqat markaziy darajadagi ma'lumotlar bazalari uchun ruxsat etiladi. Xususiy kompaniyalar uchun ro'yxatga olingan ma'lumotlarni (masalan, ro'yxatga olingan qoramollarning o'limi) tahrirlashga yo'l qo'yilmaydi. Ro'yxatga olingan ma'lumotni o'zgartirmoqchi bo'lgan kompaniya mamlakat bo'ylab taxminan 1600 ta joyda joylashgan mas'ul hududiy darajaga murojaat qilishi kerak yoki veterinariya shifokorlari kasallik tashxisi natijalariga ko'ra ma'lumotni yangilaydi.

Hayvonlar so'yilganda, so'yish joyi veterinariya shifokorlari ularning identifikatsiya raqamlarini kiritadilar va ma'lumotlar avtomatik ravishda yangilanadi. Tizim allaqachon qurib bitkazilgan va ayrim qassobxonalar va bozorlarda ishlamoqda, bu tizimda chorvachilik mahsulotlarini kuzatish imkonini beradi. Har bir go'sht bo'lagiga biriktirilgan QR kodni o'qish orqali ma'lumotni laboratoriyalarda, so'yish joylarida va bozorlarda olish mumkin.

Har bir sigirning o'ng qulog'iga shtrix kod va identifikatsiya raqami beriladi. Ba'zi yirik kompaniyalardagi qoramollar, shuningdek, chap qulog'iga radiochastotani aniqlash (RFID) o'quvchi tomonidan o'qilishi mumkin bo'lgan sensor chipiga ega bo'lishi mumkin. Ma'lumotlar planshet yoki smartfondan kiritiladi va keyin markaziy ma'lumotlar bazasiga jamlanadi. 2024-yil iyul oyi holatiga koʻra 700 ming bosh qoramol roʻyxatga olingan boʻlib, 2024-yil sentabr oyidan 2025-yil dekabr oyi oxirigacha xususiy kompaniyalarga tegishli barcha qoramollarni roʻyxatga olishni yakunlash rejalashtirilmoqda.

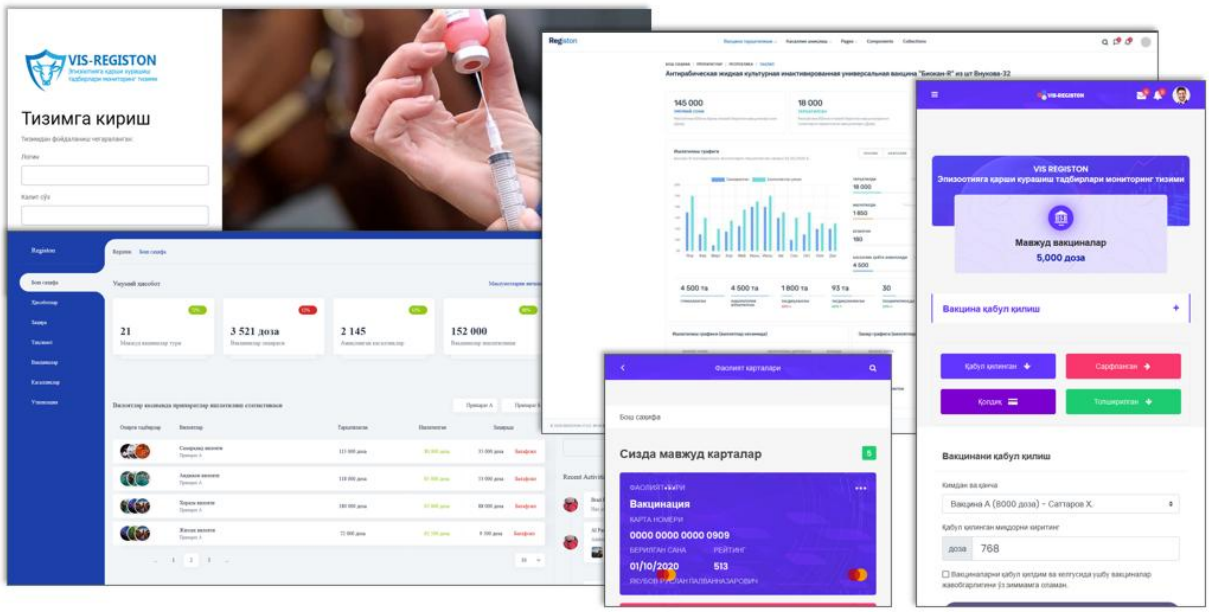

Shakl 4-46 Veterinariya axborot tizimining tasvirini ko'rsatish

Manba: VCRQ

Chorvachilik kasalliklariga qarshi kurashning asosiy quyi tizimi bu VIS-Sayyor raqamli tizim bo'lib, u davlat laboratoriyalarining tekshiruv natijalarini qayd etadi. Ushbu tizim bu loyihaning maqsadlari uchun ayniqsa muhimdir. VCRQ bilan VIS-Sayyorni qo'llab-quvvatlash ehtiyojlarini muhokama qilgandan so'ng, tadqiqot guruhi o'z faoliyatini yaxshilash uchun Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari xodimlari o'rtasida salohiyatni oshirish zarurligini aniqladi.
Shu sababli, tadqiqot guruhi ushbu loyiha bo'yicha konsalting xizmatlari doirasida markazlar xodimlari uchun malaka oshirish bo'yicha treninglar o'tkazishni taklif qiladi. Ushbu trening ularning VIS-Sayyor ma'lumotlarini kodlash va o'z ishlarida tizimdan samarali foydalanish bo'yicha malakali bo'lishini ta'minlaydi

VCRQ, shuningdek, mahalliy IT-kompaniya tomonidan buyurtma qilingan, chorvachilik fermalarini boshqarishda yordam ko‘rsatish uchun “SMART FARM” deb nomlangan ilovani ishlab chiqmoqda, u 2024-yil sentabr oyida chiqarilishi rejalashtirilgan. Ishlab chiqaruvchilar ilovaga o‘z smartfonlari orqali kirishlari va onlayn maslahat xizmatlari, buxgalteriya hisobi olishlari mumkin. yordam va veterinariya xizmatlari. Shuningdek, ular qoramollarning ishlashi, savdo rekordlari, vazn rekordlari, ozuqa ma'lumotlari, ob-havo prognozlari va boshqa tegishli ma'lumotlarni kuzatishi mumkin. Chorvachilik qo‘mitasi kengaytma xizmati doirasida dehqon xo‘jaliklari uchun ilovadan foydalanish to‘lovidan voz kechish masalasini ko‘rib chiqmoqda.

4.7 Chorvachilik sohasida davlat ob'ektlarini rivojlantirish va ta'mirlash holati

So'rov guruhi quyidagi jadvalda ko'rsatilganidek, davlat ob'ektlarini rivojlantirish va ta'mirlash holatini, VCRQ tizimidagi tashkilotlar laboratoriyalarining muammolari va ehtiyojlarini o'rganib chiqdi.

Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazining jihozlari va texnik holati haqida batafsil ma'lumotlar oldingi bo'limda tasvirlangan.

Jadval 4-45 VCRQ ostidagi laboratoriyalarning hozirgi holati va muammolari va ehtiyojlari

Markaz	Joriy holat	Muammolar va ehtiyojlar	Taklif etilayotgan JICA (YXHA - Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi) loyihasi orqali uskunalarni qo'llab-quvvatlash
Respublika hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazi 1 ta markaz (9 ta laboratoriya, shu bilan birga boshqa bo‘limlar ham mavjud)	Chorvachilik kasalliklari va oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish uchun zarur bo'lgan barcha jihozlar, jumladan ELISA, PCR, gaz xromatografiyasi, suyuq xromatografiya va mikroskoplar bilan jihozlangan.	Uskunalarning aksariyati 20 yoshdan oshgan va aniqlikni ta'minlash uchun yangilanishi kerak. Radiatsiyaviy atom tahlilini va PCR namunasini qayta ishlashni tezlashtirish zarurati mavjud. **Xalqaro standart sinov uskunalari talab qilinadi.**	Tavsiya etilgan
Viloyat/Qoraqalpog‘iston Respublikasi Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazi 13 ta lokatsiya (har bir markazda 8 ta standart laboratoriyalar mavjud)	Ba'zi laboratoriyalar ISO 17025 sertifikatiga ega, boshqalari esa yo'q, ikkinchisida esa ELISA yoki PCR uskunalari ham yo'q.	Uskunalarning aksariyati sovet davridan qolgan. ELISA va PCR testlarini minimal darajada bajara oladigan laboratoriya jihozlari, shuningdek, **umumiy sinov uskunalari talab qilinadi**. Qoraqalpog‘iston va Navoiy kabi keng hududni qamrab olish uchun tajriba ko‘chma laboratoriya zarur. Samarqandga ISO 17025:2017 (ISO - Xalqaro standartlashtirish tashkiloti) standartiga mos laboratoriya kerak.	Tavsiya etilgan
Tuman hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazi 162 ta lokatsiya (har bir markazda 3 ta standart laboratoriyalar mavjud)	Sinov mikroskoplar va reagentlar yordamida amalga oshiriladi. Sinov uskunalari kam.	140 ta joy mo'ljallanganligi sababli, bosqichma-bosqich rivojlanish zarur. Birinchidan, pilot loyiha sifatida tuman darajasida namunaviy laboratoriya tashkil etish. Maqsad - test to'plamlari, reagentlar va mikroskoplar yordamida klinik sinovlar, o'lim va tekshiruvlarni o'tkazish imkonini berishdir..	Qisman tavsiya etiladi
Ilmiy ishlab chiqarish seleksiya markazi 1 ta markaz	Mamlakatda zarur bo'lgan 4 million dozadan 2,5 million doza muzlatilgan urug’ni ishlab chiqarishga qodir bo'lgan korxonaga ega va moliyaviy jihatdan mustaqil.	Muzlatilgan urug’ ishlab chiqarishni kengaytirish va uning sifatini yaxshilash uchun uskunalarni yangilash va sotib olish kerak. Embrion transferi va genetik potentsialni baholash uchun texnologiyalar talab qilinadi.	Tasdiqlanishi kerak
Veterinariya ilmiy-tadqiqot institute 1 ta markaz (19 laboratoriya, shu bilan birga boshqa bo'limlar	Sinov to'plamlari (tezkor, Yanal oqim tahlili, PCR, ELISA), vaksinalar va reagentlarni tadqiq qilish va ishlab chiqish. Laboratoriya	Hozirda faqat tadqiqot darajasida test to'plamlari ishlab chiqarilmoqda (yiliga atigi 30-50 to'plam). Tuman hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markaziga sinov to‘plamlari va	Tavsiya etilmaydi

Markaz	Joriy holat	Muammolar va ehtiyojlar	Taklif etilayotgan JICA (YXHA - Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi) loyihasi orqali uskunalarni qo'llab-quvvatlash
ham mavjud)	holatini tasdiqlash mumkin emas.	reagentlarni keng tarqatish uchun ishlab chiqarishga qodir bo‘lgan korxonalarni qo‘llab-quvvatlash zarur.	
Chorvachilik va parrandachilik ilmiy tadqiqot instituti 1 ta markaz (2 laboratoriya, shu bilan birga boshqa bo'limlar ham mavjud)	Hozirda rekonstruksiya qilinmoqda va yangi eksperimental jihozlar kelishi kutilmoqda.	Chorva va otlarning mahalliy zotlarini genetik tahlil qilish, genlarni saqlash kabi genetik tadqiqotlar o‘tkazishga qodir laboratoriya jihozlarini rivojlantirish hamda tadqiqotchilarning imkoniyatlarini oshirish zarur.	Tavsiya etilmaydi
Veterinariya dori vositalari va mahsulotlarini sinash va tasdiqlash davlat ilmiy markazi 1 ta markaz (laboratoriya yo’q, faqat bo'limlar mavjud)	Asosiy rol veterinariya dori-darmonlari va ozuqa qo'shimchalarini tekshirish, tekshirish, ro'yxatdan o'tkazish va sertifikatlar berishdir. To'liq jihozlangan va moliyaviy jihatdan mustaqil.	Materiallar va jihozlar bilan ta'minlashdan ko'ra, xodimlarning imkoniyatlarini kuchaytirish va chet el tadqiqot institutlari va universitetlari bilan hamkorlik qilish maqsadga muvofiqdir.	Tavsiya etilmaydi
Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va biotexnologiya universiteti 1 ta asosiy dargoh, ikkita filial maktabi	Jahon banki Samarqand bosh kampusini laboratoriyasini eng so‘nggi sinov uskunalari bilan jihozlash orqali yordam ko‘rsatdi, biroq Nukus kampusini qo‘llab-quvvatlash faqat mikroskoplar va boshqalar bilan cheklandi.	**VCRQ yordam so'radi.** Universitetlar xodimlarning imkoniyatlarini kuchaytirishni va chet el universitetlari bilan hamkorlik qilishni kutmoqda. Nukus filiali ham laboratoriya jihozlariga muhtoj.	Tavsiya etilmaydi

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan tayyorlangan

Tadqiqot guruhi Respublika, viloyat va Qoraqalpog‘iston darajasidagi Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazi laboratoriyalari va veterinariya ilmiy-tadqiqot institutini jihozlash va texnik yordam berishni taklif qiladi.

Ushbu markazlar va laboratoriyalar jihozlarida quyidagi muammolar aniqlandi.

- Hozirgi vaqtda hayvonlar kasalliklarining tarqalishini aniqlash va VCRQ tomonidan xalqaro tashkilotlarga hisobot berish cheklangan ko'rinadi. O‘zbekiston tomonidan 19 yil davomida WOAHga taqdim etilgan “Ro‘yxatga olingan kasalliklar, infektsiyalar va invaziyalar to‘g‘risida xabar berish bo‘yicha olti oylik hisobot”da kasallik tarqalishi haqida juda kam ma’lumot berilgan.
- Respublika hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazi og‘ir yuqumli kasalliklar, zaharli komponentlar, hayvonlarning zardobi, radiatsiya ta’sirini aniqlash, ingredientlar tahlilini o‘tkazish, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Biroq, uning jihozlari umuman eskirganligi va WOAH talab qiladigan standartlarga javob bermasligi sababli uning sinov uskunalari va amaliy imkoniyatlari xalqaro standartlarga javob bermaydi. O'zbekiston kelajakda

JSTga a'zo bo'lishni maqsad qilgan ekan, xalqaro savdoda oziq-ovqat xavfsizligini tekshirishni o'tkazish zarur bo'ladi. Demak, Markaz va unga qarashli tashkilotlar yetarli funksiyalarga ega bo‘lishi kerak. Kelgusida mamlakatimiz diagnostika tizimi xalqaro standartlar asosida baholashdan o‘tishi kerak.

- Har bir viloyat va Qoraqalpog‘istondagi Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash markaziga veterinar va zoonotologlar biriktirilgan. Viloyatlar, Qoraqalpog‘iston Respublikasi va tumanlar miqyosida veterinariya shifokorlari tomonidan qo‘llaniladigan sinov uskunalarining aksariyati Sovet davrida (1963-1991) ishlab chiqarilganligi sababli eskirgan. Uskunalarning bir qismi VCRQ byudjeti orqali yangilangan bo'lsa-da, ularning aksariyati sezilarli darajada yomonlashgan va ishlamaydi. Natijada, ayniqsa, dehqon xo‘jaliklarida chorvachilik kasalliklarini aniq va tezkor tashxislash ishlari olib borilmayotgani, chorva kasalliklarining tarqalishini kuzatishda qiyinchilik tug‘dirmoqda. Fermer xo‘jaliklari va kompleks fermer xo‘jaliklari uchun ushbu markazlar ishlab chiqarilayotgan sut va go‘sht xom ashyosining oziq-ovqat xavfsizligini sertifikatlashda muhim rol o‘ynaydi.
- Chegara veterinariya punktlari yoki veterinariya gigiyena punktlari har qanday kasallik bilan kasallanganligi gumon qilingan kasal yoki o‘lik hayvonlarni aniqlaganda, ularni tekshirish uchun tumandagi Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markaziga topshiradi. Shu bois markaz chegaradan kasalliklar kirib kelishining oldini olish, xorijdan olib kelingan chorva mollarini tekshirish va karantin qilishda ham muhim o‘rin tutadi.
- 2004-yilda yoki yigirma yil muqaddam AQSh tomonidan Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi Respublika davlat markazi hamda Farg‘ona viloyati, Xorazm viloyati, Buxoro viloyati va Qashqadaryo viloyatidagi to‘rtta viloyat va respublika markazlari yangi jihozlar va jihozlar bilan ta’minlangan edi. AQSh yordamidan tashqari, Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazi 2025 yil fevral oyidagi kichik loyihalardan tashqari rivojlanish bo'yicha hamkorlardan hech qanday yordam olmadi.
- Shu bois, Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazi milliy darajada xalqaro standart sinov uskunalarini va mintaqaviy darajada umumiy sinov uskunalarini xarid qilishi kerak. Shuningdek, ular o'z xodimlarining uskunadan foydalanish imkoniyatlarini oshirishlari kerak.

Tashriflar va suhbatlar natijasida So‘rov guruhi Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazida aloqa tizimi va xodimlar bilan ta’minlanganlik holati yetarli darajada ekanligini aniqladi (quyidagi jadvalga qarang). Veterinariya shifokorlari va texnik xodimlarning aksariyati “4,5 Chorvachilik tarmog‘i mutaxassislari salohiyatini oshirish va chorvachilik texnologiyalarini rivojlantirish va kengaytirish tizimlari”da ko‘rsatilgan oliy o‘quv yurtlarini tamomlagan va ma’lum darajadagi rasmiy ta’limni tamomlagan. Sinov uskunasi eskirgan bo'lsa-da, texnik xizmat ko'rsatish tizimida hech qanday muammo yo'q. Biroq, Markaz va Institut xodimlari eng yangi uskunalar bilan ishlashni yaxshi bilishmaydi. Tadqiqot guruhi yangi joriy etilgan uskunalardan foydalangan holda asosiy kasalliklar diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish bo'yicha konsalting xizmatlari orqali texnik yordam ko'rsatishni, shuningdek, loyihada markazning imkoniyatlarini kuchaytirishni taklif qiladi.

Jadval 4-46 Har bir hayvon kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazidagi laboratoriya xodimlari (veterinar va texnik xodimlar) soni

Markazlarning nomi	Veterinariya shifokorlari va texnik xodimlar soni
Respublika hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazi	43
Qoraqalpog'iston respublikasi Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi markazi	24
Xorazm viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi markazi	26
Buxoro viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi markazi	25
Navoiy viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi markazi	25
Samarqand viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi markazi	22
Jizzax viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi markazi	24
Sirdaryo viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi markazi	22
Toshkent viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi markazi	28
Qashqadaryo viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi markazi	24
Surxondaryo viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi markazi	24
Andijon viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi markazi	24
Farg'ona viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi markazi	25
Namangan viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi markazi	24
Jami	360

Manba: Tadqiqot guruhi

4.8 Yapon texnologiyasini O‘zbekistonda chorvachilik sohasiga qo‘llash imkoniyati

So‘nggi paytlarda O‘zbekistonda Yaponiyaning ayrim xususiy kompaniyalari o‘z biznesini yo‘lga qo‘ygan. Masalan, Yaponiyaning yirik savdo kompaniyasi ishtirokida Sirdaryo viloyatida ikkinchi issiqlik elektr stansiyasi qurilishi 2023-yilda boshlangan.

2024-yil 10-yanvar kuni Toshkentda bo‘lib o‘tgan “O‘zbekiston-Yaponiya biznes forumi”da savdo kompaniyasi shamol elektr stansiyasini qurish loyihasini e’lon qilgani, startap kompaniyasi O‘zbekistonda IT-inson sohasida ish boshlagani ma’lum qilingan edi. resurslarni ishlab chiqish va startap kompaniyasi O'zbekiston davlat agentligi bilan kosmik sohada hamkorlikni boshladi. Bundan tashqari, forumda 12 ta hamkorlik hujjati imzolandi.

Yaponiya Tashqi ishlar vazirligi tomonidan xorijda faoliyat yuritayotgan yapon kompaniyalari soni bo‘yicha o‘tkazilgan so‘rov natijalariga ko‘ra, O‘zbekistonda 37 ta yapon kompaniyasi va 163 nafar yapon rezidenti (2022-yil oktabr holatiga ko‘ra) bor. Rossiya kompaniyalari (2015-yil noyabr holatiga ko‘ra 102 ta kompaniya), Xitoy kompaniyalari (2015-yil noyabr holatiga ko‘ra 95 ta kompaniya) va Janubiy Koreya kompaniyalari (2015-yil noyabr holatiga ko‘ra 55 ta kompaniya) bilan solishtirganda, Yaponiya kompaniyalarining mavjudligi hali ham cheklangan[70].

JETRO tomonidan 2023-yilda e’lon qilingan O‘zbekistonda savdo va investitsiyalar bo‘yicha yillik hisobotga ko‘ra, 2023-yilda umumiy eksport va import hajmi mos ravishda 24,426 milliard dollar va 38,141 milliard dollarni tashkil qilgan. Asosiy savdo hamkorlari Xitoy (umumiy savdoning 21,9%), Rossiya (15,8%), Qozog‘iston (7,0%), Turkiya (5,0%) va Janubiy Koreya (3,7%) bo‘ldi. Xitoyning eksport hajmi 2023-yilgacha yetakchi savdo sherigi bo‘lgan Rossiyadan oshib ketdi. Yaponiya hissasiga eksportning 0,04% va importning 0,6% to‘g‘ri keldi..

[70] Manba: Yaponiya Xalqaro hamkorlik banki (JBIC), HOZIRGI Kun: O‘zbekiston, “O‘zbekiston modeli – O‘zbekistonning bosqichma-bosqichligi” (2015)

Jadval 4-47 O‘zbekistonning asosiy mamlakatlar bo‘yicha eksporti (FOB: Bortda yetkazib berish punkti bepul) va asosiy mamlakatlar bo‘yicha importi (CIF: Xarajatlarni sug‘urtalash va yuk tashish) (bojxona rasmiylashtiruvi asosida).)

Mamlakat / mintaqah	Eksport (2023)		
	Miqdori	Tarkibi	% o'sish
Rossiya	3,429	14	8.8
Xitoy	2,462	10.1	(6.5)
Qozog'iston	1,372	5.6	(2.5)
Turkiya	1,249	5.1	(24.0)
Afg'oniston	857	3.5	13.3
Tojikiston	605	2.5	15.9
Qirg'iziston	565	2.3	(42.5)
Franch	392	1.6	439.9
Pokiston	269	1.1	45.3
BAA	262	1.1	112.9
Yaponiya	11	0.04	(26.8)
Jami (boshqalar bilan birga)	24,426	100	23.8

Mamlakat / mintaqah	Import (2023)		
	Miqdori	Tarkibi	% o'sish
Xitoy	11,260	29.5	75.2
Rossiya	6,576	17.2	5.5
Qozog'iston	3,026	7.9	(6.7)
Koreya	2,303	6	0.1
Turkiya	1,851	4.9	6.5
Germaniya	978	2.6	(8.7)
Turkmaniston	923	2.4	26.2
Braziliya	652	1.7	17.9
Hindiston	649	1.7	(1.0)
Franch	593	1.6	118.1
Yaponiya	219	0.6	0.2
Jami (boshqalar bilan birga)	38,141	100	24

Manba: JETRO “O‘zbekiston savdo va investitsion yillik hisoboti” (2023)

2024-yil iyun oyida O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat forumi bo‘lib o‘tdi. Yaponiya Qishloq, o‘rmon va baliqchilik vazirligi hamda oziq-ovqat bilan bog‘liq bir qancha yapon kompaniyalari ishtirok etdi. Bunday ishtirokchilarning biznes yo'nalishlari yong'oq importi, urug'lik savdosi, restoranlar, mashina ishlab chiqaruvchilar va ishonchli muhandislik xizmatlari edi.

Shu paytgacha O‘zbekistonda chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi yapon kompaniyalari kam bo‘lgan. Buning asosiy sabablari mamlakatning ikki baravar dengizga chiqa olmaganligi sababli logistik cheklovlar, til farqlari va islomiy biznes odatlaridan kelib chiqadigan madaniy to'siqlar va hukumat qoidalari[71] bo'lishi mumkin.

Tadqiqot guruhi ushbu loyihaga qo'llanilishi mumkin bo'lgan yapon texnologiyalari bo'yicha fikr almashish uchun bir nechta yapon qishloq xo'jaligi texnikasi ishlab chiqaruvchilari bilan uchrashuvlar o'tkazishga harakat qildi. Barcha kompaniyalar o'z bizneslarini O'zbekiston yoki Markaziy Osiyoda kengaytirish haqida o'ylamasliklarini bildirgan bo'lsalar-da, bir kompaniya tegishli byudjet ajratilishi sharti bilan tayyorgarlik tadqiqotlari va tajriba loyihalarida ishtirok etish istagini bildirdi.

Jadval 4-48 Yaponiya kompaniyalarining Markaziy Osiyo bozorini rivojlantirish va ularning JICA taklif etayotgan loyihasiga qiziqishi

Yo’malishlar	Uchrashuvlarning qisqacha mazmuni
Qishloq xo'jaligi texnikalari	・Kompaniya ushbu loyihaga qiziqish bildirmadi, chunki u hozirda Markaziy Osiyo yoki O‘zbekiston bozoriga chiqmaydi va yaqin kelajakda buni amalga oshirishni rejalashtirmaydi. ・Mintaqada muhim bozor ulushini egallagan Belarus mahsulotlari bilan taqqoslaganda, kompaniya mahsulotlari qimmatroq bo'lib, bozorda raqobatlashishni qiyinlashtiradi.

[71] Manba: Deloitte Tohmatsu, O‘zbekistonda biznes muhitini yaxshilash va Yaponiya kompaniyalari salohiyati, https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/jp/Documents/public-sector/gv/jp-gv-business-environment-uzbekistan.pdf

	・Kompaniya batafsil tadqiqot o'tkazmagan bo'lsa-da, ular logistika jiddiy to'siq bo'lishi mumkinligini ta'kidladilar, chunki O'zbekiston ikki baravar dengizga chiqa olmaydi. Yaqinda yuzaga kelgan vaziyatni hisobga olsak, Rossiya orqali o'tadigan yo'nalish qiyin bo'lishi mumkin va muqobil logistika yo'llari noaniqligicha qolmoqda. Yuqori logistika xarajatlari umumiy xarajatlarni yanada oshiradi. ・Ma'lum mintaqalarda, masalan, Osiyoda, mexanizatsiyalash odatda mashinasozlik xizmati provayderlari orqali amalga oshiriladi. Aksincha, Yevropa va Qo'shma Shtatlarda yirik ishlab chiqarish guruhlari ko'pincha o'z yerlari va texnikalariga egalik qiladilar va foydalanadilar. Madaniyat va urf-odatlardagi bu farqlar Janubi-Sharqiy Osiyo bilan solishtirganda qiyinchiliklar tug'diradi.
Qishloq xo'jaligi texnikalari	・Avvalroq kompaniya Markaziy Osiyo, jumladan, O‘zbekistonga ham kengayishni ko‘rib chiqqan, biroq bu tashabbusga mas’ul shaxs o‘shandan beri nafaqaga chiqqan. Hozirda kompaniyaning xorijdagi strategiyasi Janubi-Sharqiy Osiyoga qaratilgan va ular bu loyihaga qiziqish bildirmaydi. ・Markaziy Osiyoda biznesni kengaytirish rejalaridan voz kechish qaroriga Xitoy va Rossiyada ishlab chiqarilgan arzon narxlardagi kichik texnikalar oqimi, shuningdek, Yevropada ishlab chiqarilgan kichik mashinalar (masalan, rulonli preslash mashinalari va o‘ziyurar kombaynlar) mavjudligi sabab bo‘lgan.) subsidiya yordami bilan joriy qilingan. Taqqoslash uchun, kompaniyaning qishloq xo'jaligi texnikasi mahsulot tannarxi va sotishdan keyingi xizmat ko'rsatish bilan bog'liq xarajatlarni hisobga olgan holda kichik, ammo raqobatbardosh narxga ega emas deb hisoblangan.
Kompostlash	・Kompaniya loyihaga qiziqish bildirdi va zarur byudjet mablag'lari ajratilgan holda mumkin bo'lgan hamkorlikni olqishladi. Biroq, ular texnik-iqtisodiy asoslash muhim bo'lishini ta'kidladilar, chunki mahalliy zaxira tizimisiz (masalan, texnik xizmat ko'rsatish) qiyin bo'ladi. ・Kompost zavodini joriy etish bo'yicha tajriba loyihasi uchun kompost tayyorlashda tajribasi bo'lmaganlar uchun ta'sirini kuzatish uchun taxminan olti oy yoki undan ko'proq vaqt kerak bo'ladi. Aksincha, kompostlash tajribasiga ega bo'lgan kishi natijalarni taxminan bir hafta ichida ko'rishi mumkin. Ta'sirni har tomonlama baholash uchun bir yillik sinov etarli bo'ladi. ・Xarajatlarga kelsak, shunga o'xshash holatda boshqa mamlakatda (Janubiy Osiyo) zavod 100 million iyen, qurilish esa 70-80 million iyen turadi. Kompaniya mahalliy qurilish kompaniyasiga loyiha chizmalarini amalga oshirish uchun taqdim etdi.
Qishloq xo'jaligi texnikalari	・Kompaniya suhbatni rad etdi, chunki ular Markaziy Osiyo/O'zbekistonga kengaytirishni o'ylamagan. ・Kompaniyaning ta'kidlashicha, uning pasayishi sababi "kompaniya aqlli qishloq xo'jaligida AI va ICT texnologiyalariga javob beradigan mahsulotlarni ishlab chiqish kabi mahalliy operatsiyalarga e'tibor qaratmoqda va chet elda kengaytirish faoliyati kadrlar bilan bog'liq muammolar tufayli to'xtatilgan".
Charm sanoati	Ular intervyu berishdan bosh tortdilar, chunki ular Markaziy Osiyo/O‘zbekistonga kengayishni o‘ylamayaptilar.
Qishloq xo'jaligi texnikalari	Tadqiqot guruhi so'rov manziliga (10/17) elektron pochta xabarini yuborish orqali intervyu olishga harakat qildi, ammo undan keyin javob yo'q.

Ayni paytda O‘zbekiston va Yaponiya kompaniyalari bir-biri haqida cheklangan bilimga ega va biznes o‘zaro almashinuvi minimal darajada. O‘zbekiston va Markaziy Osiyoda faol rivojlanayotgan Yaponiyaning chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi kompaniyalari oz sonli bo‘lgani uchun seminarlar va treninglar orqali yapon mahsulotlarini (texnologiyalarini) joriy etish imkoniyatlarini taqdim etish yapon kompaniyalari uchun biznesni rivojlantirishga qaratilgan konsalting xizmatlari uchun samarali yondashuv bo‘ladi.

Yaponiya kompaniyalari hamkorlik qilishlari mumkin bo'lgan mahalliy resurs O'zbekiston Yaponiya Inson taraqqiyoti markazidir (UJC). UJC (YITM - Yaponiya Inson taraqqiyoti markazi) JICA (YXA - Yaponiya xalqaro agentligi) ko'magida tashkil etilgan inson resurslarini rivojlantirish sohasidagi NPO hisoblanadi. UJC (YITM - Yaponiya Inson taraqqiyoti markazi) ikki turdagi o‘quv dasturlarini taklif etadi: (i) O‘zbekistondagi kichik va o‘rta kompaniyalarning menejerlari va rahbarlari uchun Professional menejment dasturi (PMP) va (ii) yapon tilini o‘rganuvchilar uchun yapon tili kursi (boshlang‘ich va o‘rta daraja) til. Sobiq dastur 30-35 yoshdagilar uchun taklif qilingan va hozirgacha 2200 talaba (yiliga 180 talaba) dasturni

tamomlagan. Kichik va o‘rta biznesning a’lo darajadagi menejerlari, yapon boshqaruv usullarini o‘rganganligi O‘zbekistonga kirishga harakat qilayotgan yapon kompaniyalari uchun katta qulaylikdir. UJC (YITM - Yaponiya Inson taraqqiyoti markazi), shuningdek, Yaponiyaga sohaga oid o'quv sayohatlarini taklif qiladi. 2024-yilda turning mavzusi oziq-ovqat xizmatlari sanoati edi. Ishtirokchilar Yaponiyadagi oziq-ovqat bilan bog'liq bir qancha kompaniyalarga tashrif buyurishdi.

2024-yil noyabr oyida Tadqiqot guruhi O‘zbekiston-Yaponiya Markazi (UJC) bilan ushbu loyiha bo‘yicha potentsial hamkorlikni muhokama qilish uchun uchrashuv o‘tkazdi. Uchrashuv davomida UJC oziq-ovqat xavfsizligi, marketing va biznesni boshqarish kabi tegishli sohalarda fermerlar va kompaniyalarni o'qitishda foydalanish mumkin bo'lgan mahalliy o'qituvchilar (ekspertlar) mavjudligini aytdi. Ular, shuningdek, Yaponiyaga tashrif buyuradigan alohida kompaniyalar uchun o'quv dasturlarini o'tkazish bo'yicha o'z tajribalarini aytib o'tdilar, bundan ham foydalanish mumkin. Shu bois mazkur loyiha doirasida fermer va kompaniyalar uchun treninglar UJC bilan hamkorlikda o‘tkazilishi tavsiya etiladi.

“6.2.5 Taklif etilayotgan asbob-uskunalarni xarid qilish”da tavsiflanganidek, Yaponiya kompaniyalari Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarini, xususan, diagnostika asboblarini qo'llab-quvvatlashda yuqori salohiyatga ega. Ba'zi yapon kompaniyalari analitik asboblarni ishlab chiqarish bo'yicha dunyoning yetakchi kompaniyalari bo'lib, mass-spektrometriya sohasida innovatsion texnologiyalarga ega. Ularning jihozlari ushbu markazlarning diagnostika va tahliliy imkoniyatlarini oshirishga katta hissa qo‘shishi kutilmoqda.

“6.2.6 Taklif etilayotgan maslahat xizmatlari”da bo'lgani kabi, ushbu tadqiqot yaylovlarni boshqarish bo'yicha tadqiqotlarni taklif qiladi. Ushbu sohada olib borilayotgan tadqiqot tadbirlaridan biri JICA va Yaponiya Fan va Texnologiya Agentligi (JST) tashabbusi bilan amalga oshirilayotgan “BLUE-SATREPS loyihasi”dir. Ushbu loyiha sho'rlanishning ekinlar hosildorligi va aholi turmush sharoitiga ta'sirini kuzatish va nazorat qilish, shuningdek, Orol dengizi mintaqasida suvdan foydalanish samaradorligini oshirish uchun iqlim o'zgarishiga moslashishning innovatsion texnologiyalarini ishlab chiqishga qaratilgan. Shu bois mazkur loyihada tadqiqot olib borgan Kioto universiteti va Tottori universiteti O‘zbekistonda yaylovlarni boshqarish bo‘yicha tadqiqotlarga katta hissa qo‘shishi kutilmoqda. Tafsilotlar uchun 6-bobga qarang.

4.9 Chorvachilik sektorida gender so'rovi natijalari

Avvalroq 4.3.1-bo‘limda aytib o‘tilganidek, Tadqiqot guruhi 2024-yilning iyun oyidan avgust oyining boshigacha qishloq xo‘jaligi iqtisodiy tadqiqotini o‘tkazdi. Ushbu bo‘lim chorvachilik sohasidagi gender holati bo‘yicha so‘rov natijalarini taqdim etadi.

4.9.1 Ishlab Chiqaruvchilar

Chorvachilikda gender sharoitlariga kelsak, ayollarning roli va mas'uliyati asosan ishlab chiqaruvchilar bilan suhbatlar orqali aniqlandi. Majmuadan tashqari chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi maqsadli oila a’zolarining o‘rtacha soni erkaklar va ayollar uchun mos ravishda 3,5 va 2,3 uy xo‘jaligiga to‘g‘ri keladi, ya’ni erkaklar soni ayollarnikidan bir oz ko‘proq. Respondentlardan ishlab chiqarish faoliyatida har bir chorva uchun beshta variantdan javoblardan birini tanlash so'ralgan: (1) faqat erkaklar, (2) asosan erkaklar, (3) erkaklar va ayollar o'rtasida teng taqsimlangan, (4) asosan ayollar va (5) faqat ayollar. Umuman olganda, erkaklar chorva mollariga egalik qilish va daromaddan foydalanish to'g'risida qaror qabul qilish huquqiga ega bo'lish tendentsiyasi kuzatilmoqda, ayollarning asosiy vazifalari boqish, sanitariya nazorati va boqish joylarini tozalashdir. Bu tendentsiya odatda boshqa chorva mollarida, ya'ni go'shtli qoramol, qo'y/echki va parrandalarda kuzatiladi. Hayvonlar bo'yicha batafsil natijalar quyida tavsiflanadi:

(1) Sutchilikka asoslangan qoramolchilik

So'rovda sutchilikka asoslangan ishlab chiqaruvchilarga e’tibor qaratildi. 7 ta dehqon xo'jaligi, 8 ta Fermer xo'jaligi va 4 ta kompleks ishlab chiqarish korxonasi, ya'ni jami 19 respondentdan iborat bo'lib, barcha suhbatdoshlar erkaklar edi. Natijalar keyingi rasmda ko'rsatilgan.

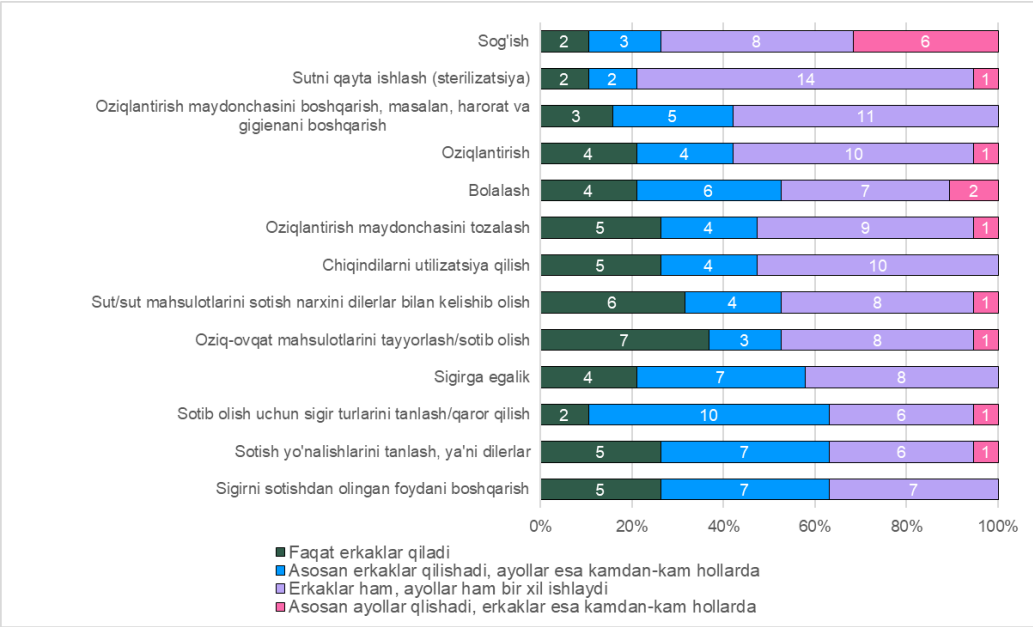

Shakl 4-47 Sutchilikka asoslangan qoramolchilik ishlab chiqarishida erkaklar va ayollar o'rtasidagi ishlarning taqsimlanishi

Manba: Tadqiqot guruhi

Umuman olganda, asosan erkaklar jalb qilinadigan yoki erkaklar ham, ayollar ham bajaradigan ko'plab vazifalar mavjud bo'lib, asosan ayollar shug'ullanadigan ishlar esa cheklangan. Xususan, menejment masalalari, masalan, sog'in sigir zotlarini tanlash, sigirlarni sotish yo'nalishi bo'yicha qarorlar va mulkchilik erkaklar nazorati ostida. Biroq, ba'zi hollarda erkaklar va ayollar birgalikda boshqaruv masalalariga jalb qilinganligini hisobga olsak, ayollar boshqaruv ishlaridan butunlay chetlashtirilmaydi. Bundan tashqari, ayollar og'ir mehnat talab qilmaydigan, masalan, sog'ish, sutni sterilizatsiya qilish, bolalash, omborni tozalash, ombor harorati va sanitariya nazorati kabi og'ir mehnat talab qilmaydigan yopiq joylarda ishlashi mumkin.

(2) Go'shtga asoslangan qoramolchilik

Go'shtli qoramol yetishtiruvchilarga e'tibor qaratilgan so'rovda qatnashganlar: 9 ta dehqon xo'jaligi, 6 ta fermer xo'jaligi va 3 ta kompleks ishlab chiqarish korporatsiyasidan iborat bo'lib, respondentlarning 18 tasi erkaklardir. Natijalar keyingi rasmda ko'rsatilgan. Sutchilikka asoslangan qoramolchilik natijalariga qaraganda, erkaklar go'shtga asoslangan qoramolchilik ishlab chiqarishida muhim rol o'ynaydi. Buning sababi, go'shtli chorvachilik qoramollarni so'yishni o'z ichiga oladi, bu ayollarning ishi emas deb hisoblanadi.

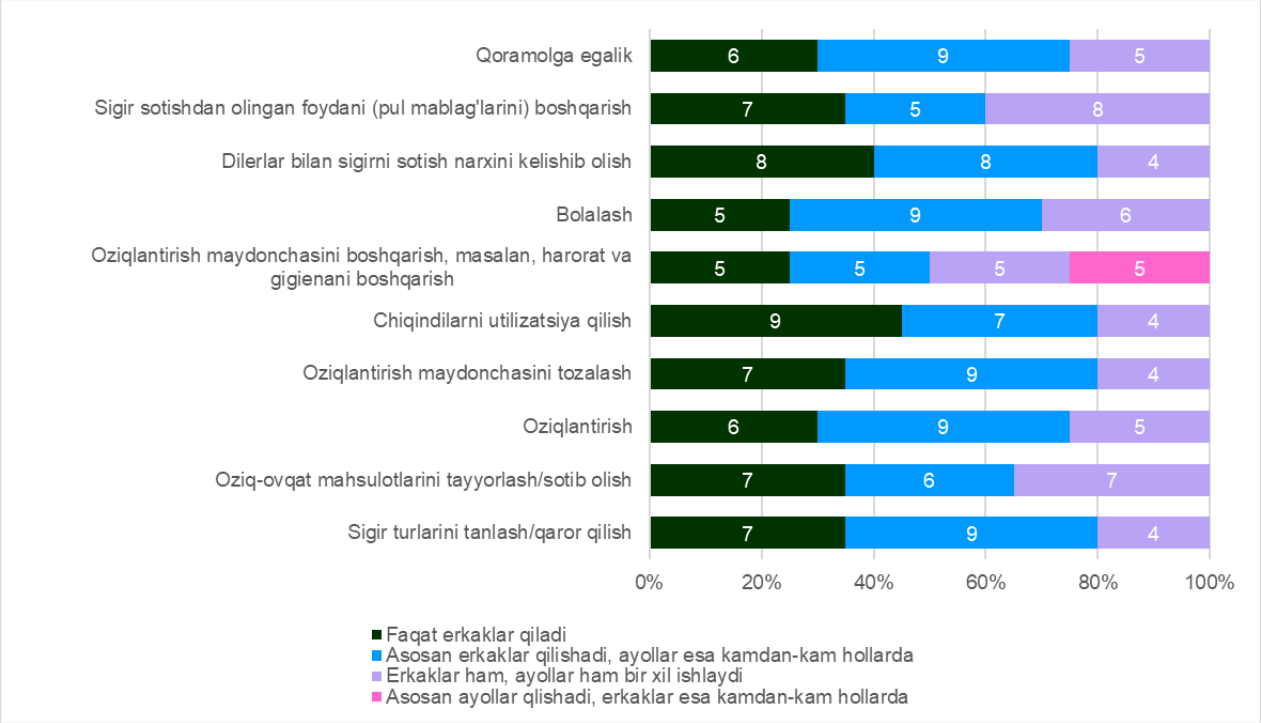

Shakl 4-48 Go'shtga asoslangan qoramolchilik ishlab chiqarishida erkaklar va ayollar o'rtasidagi ishlarning taqsimlanishi

Manba: Tadqiqot guruhi

(3) Qo'y va Echkichilik

Qo'y va echki yetishtirish bo'yicha so'rovda qatnashganlar 10 nafar dehqon, olti nafar fermer va beshta kompleks ishlab chiqarish korporatsiyasi bo'lib, barcha respondentlar erkaklar edi. Natijalar keyingi rasmda ko'rsatilgan. Oziqlantirish maydonchalarini tozalash, boshqarish, sanitariya nazorati va junni qayta

ishlashda ayollar yuqori darajada ishtirok etsa-da, bu ishning faqat bir qismi erkaklar zimmasiga tushadi. Sog'in sigirlar bilan solishtirganda, ayollarning ishtiroki darajasi past. Xususan, qo‘y va echkilarga egalik qilish, xaridorlar bilan muzokaralar olib borish erkaklar nazoratida.

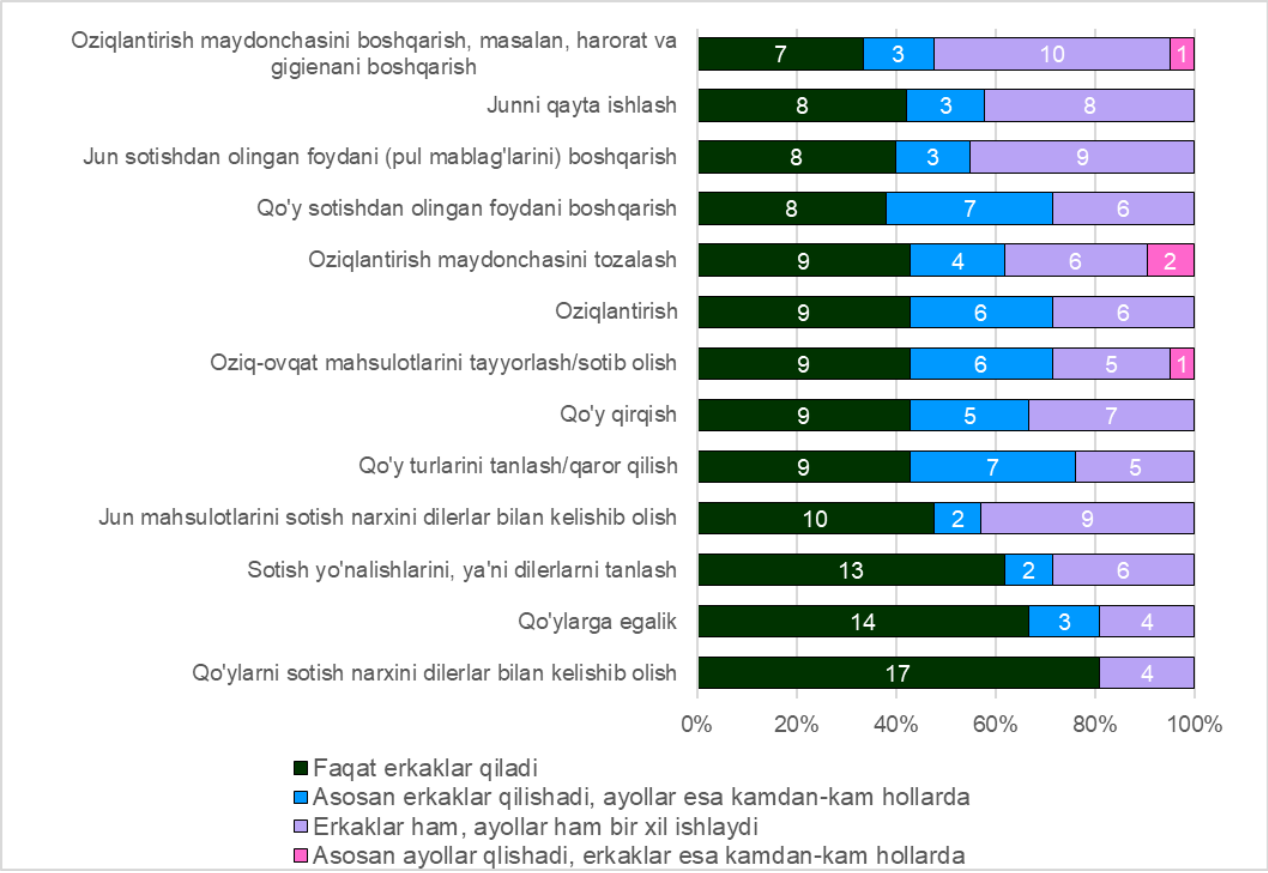

Shakl 4-49 Qo’y va Echki yetishtirishda erkaklar va ayollar o'rtasidagi ishlarning taqsimlanishi

Manba: Tadqiqot guruhi

(4) Parrandachilik

So‘rovda qatnashgan parrandachilar 3 ta dehqon, 3 ta fermer va 3 ta kompleks ishlab chiqarish korporatsiyasi bo‘lib, barcha respondentlar erkaklar edi. Natijalar keyingi rasmda ko'rsatilgan. Ayollar tuxum yig'ish, oziqlantirish, tozalash, oziqlantirish maydonchalarini boshqarish va sanitariya, ozuqa tayyorlash yoki sotib olishda katta ishtirok etadilar. Ayollar parrandachilikda ishtirok etishlari mumkin, chunki ishlarni yopiq joylarda bajarish mumkin, bu esa og'ir yuklarni talab qilmaydi. Boshqa tomondan, erkaklar asosan tovuqlarga egalik qilish, daromaddan foydalanish to'g'risida qaror qabul qilish va xaridorlar bilan muzokaralar olib borish uchun javobgardirlar, bu sutchilikka asoslangan qoramolchilik, qo'y va echkichilik ishlab chiqaruvchilarga o'xshaydi.

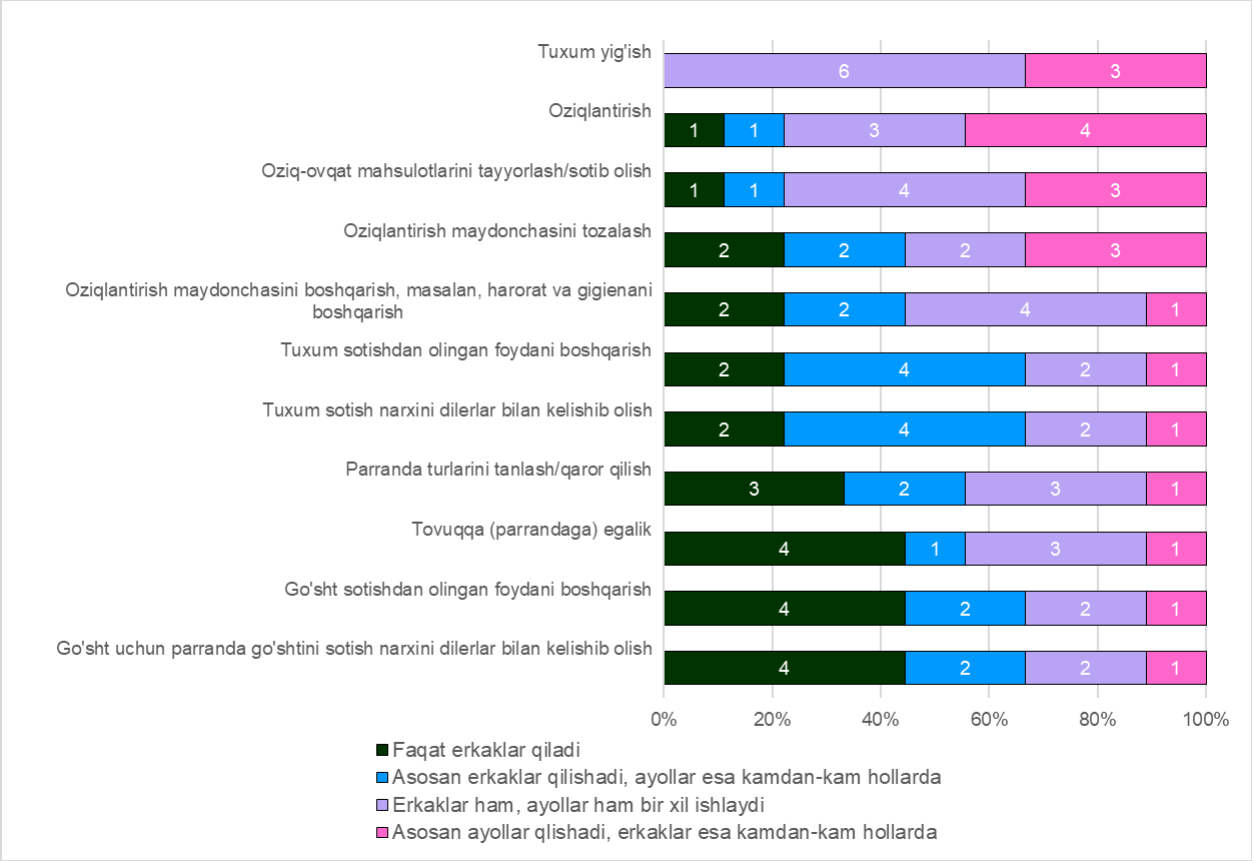

Shakl 4-50 Parranda yetishtirishda erkaklar va ayollar o'rtasidagi ishlarning taqsimlanishi

Manba: Tadqiqot guruhi

4.9.2 Chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalar

Chorvachilik ishlab chiqaruvchilari bilan bir qatorda chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi kompaniyalar[72] bilan ham ayollarning o‘rni va mas’uliyati haqida suhbatlar o‘tkazildi. Natijalar keyingi rasmda ko'rsatilgan. Ayollar ko'pincha ofis xonalari va qayta ishlash korxonalarini tozalash, asbob-uskunalarni tozalash shuningdek, chorva yetishtirish uchun mas'uldirlar. Bundan tashqari, ayol xodimlar qayta ishlash, ishlab chiqaruvchilar bilan aloqa o‘rnatish, buxgalteriya hisobi bilan shug‘ullanadi. Ba'zi kompaniyalarda ayollar bozor ma'lumotlarini ham yig'adilar. Boshqa tomondan, ayollar qaror qabul qilish va kredit olish uchun ariza berishda kamdan-kam ishtirok etadilar va ularning kompaniya boshqaruvidagi ishtiroki nisbatan cheklangan. Boshqacha qilib aytganda, chorvachilik ishlab chiruvchilari va chorvachilik bilan bog'liq firmalarda ayollarning roli o'xshash tendentsiyalarni ko'rsatadi.

[72] So‘yish, ozuqa importi, tana go’shtini maydalash, sut mahsulotlarini qayta ishlash, restoranlar, yirik qoramol zotlarini olib kirish va go‘sht sotish, qishloq xo‘jaligi texnikasini sotish, parranda va tuxum yetkazib berish, vaksinalar olib kirish va texnik xizmatlar ko‘rsatish, charm mahsulotlari ishlab chiqarish kabi faoliyat turlari mavjud. Firmalarning o’lchami 10 dan kam bo'lgan ishchilar sonidan tortib 100 dan ortiq bo'lgan ishchilargacha. Respondent ayol teri ishlab chiqaruvchisi.

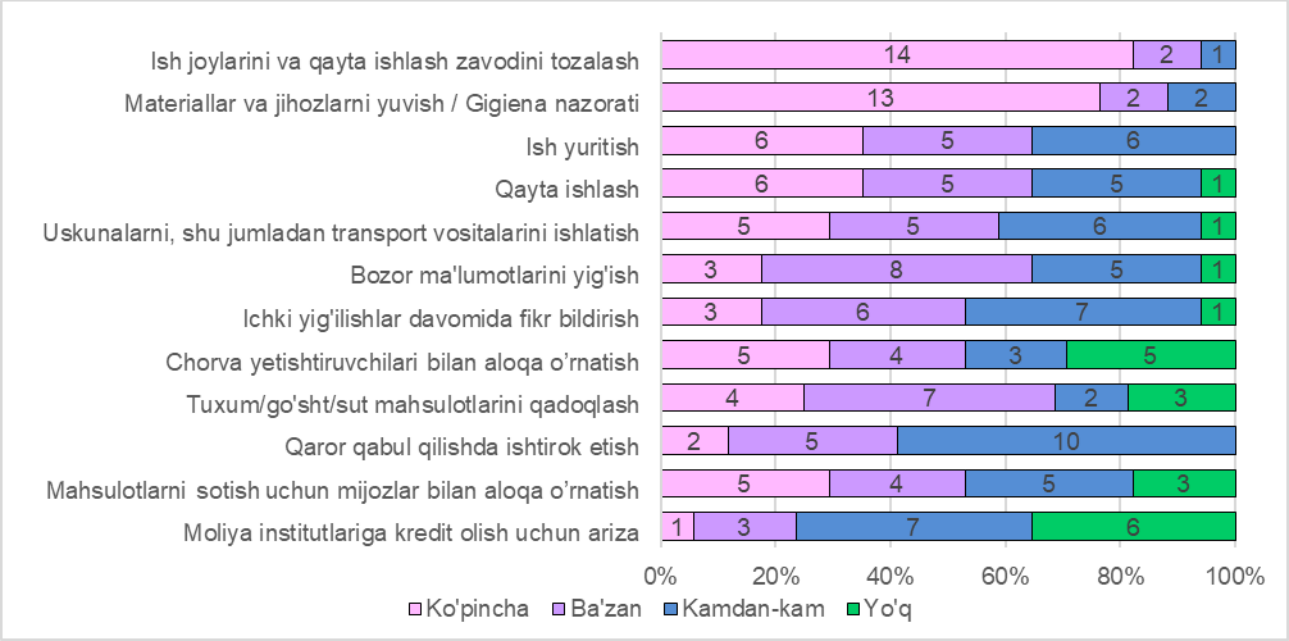

Shakl 4-51 Chorvachilik bilan bog'liq korxonalarda ayollarning ishtiroki darajasi

Manba: Tadqiqot guruhi

Respondentlar tomonidan eng ko‘p ko‘rsatilgan sabab “mufassal va puxta ish”, ikkinchi o‘rinda “erkaklarga qaraganda ishga olish osonroq/kadrlar yetishmasligi” va “ayollarning ish haqi (erkaklarnikidan) past”. "Ha" va "Yo'q" javoblari teng taqsimlangan bo'lsa-da, ba'zi kompaniyalar: "Ayollar buxgalteriya hisobi va hisob-kitob ishlariga yaxshi" va "Ayollar ishlab chiqaruvchilar va sotuvchilar bilan yaxshi muloqot qilishadi". O‘zbekistonda tozalash va yuvish asosan ayollar ishi bo‘lsa-da, buxgalteriya hisobi bilan ham ayollar shug‘ullanadi, bu esa yopiq xonalarda amalga oshirilishi mumkin. E’tibor bering, O‘zbekistonda 2021-yil holatiga ko‘ra ishsizlik darajasi ayollar orasida yuqori (erkaklar uchun 6,9% va ayollar uchun 13,3%[73]) va bu “ayollarni ishga olish osonroq (erkaklarga qaraganda)” degan javobni keltirib chiqargan bo‘lishi mumkin

[73] Manba: Jahon banki, O'zbekiston uchun mamlakat gender bahosi (2024)

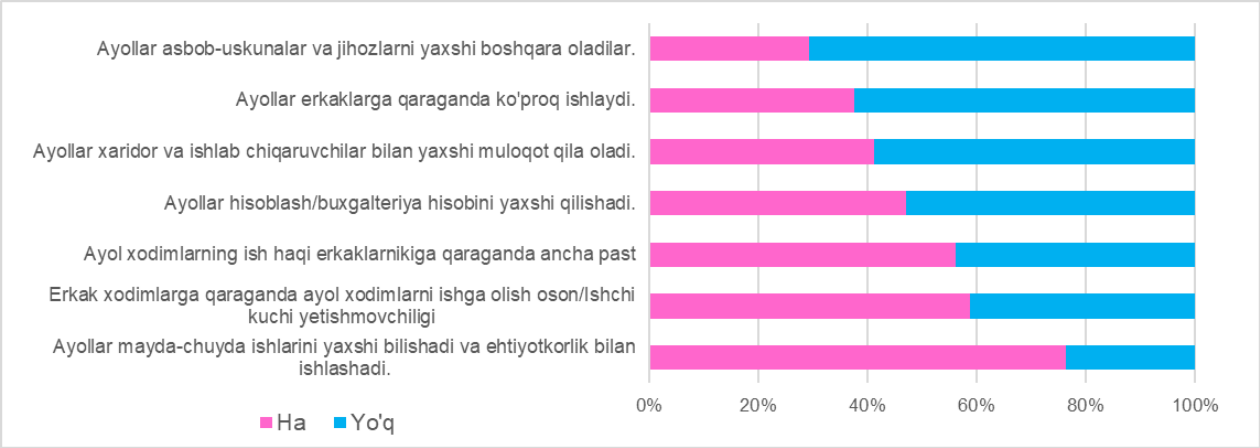

Shakl 4-52 Chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning ayollarni ishga olish sabablari

Manba: Tadqiqot guruhi

Kompaniyalarning ayollarni ishga olishda ikkilanishlarining umumiy sabablari: “ayollar uchun og‘ir bo‘lgan ochiq maydondagi ishlar ko‘p”, “ayollar uy yumushlari bilan band va ba’zan oilaviy sabablarga ko‘ra ta’tilga chiqishadi”, “ayollar uchun uskunalar va transport vositalaridan foydalanish qiyin”, keyin esa “ayollar chorvachilik sohasiga unchalik qiziqmaydilar”. Boshqa bir respondent “ayollarning oilalari ularni tashqarida ishlashga ruxsat bermaydi”, “ayollarda chorvachilik bo'yicha yetarlicha malaka va bilim yo'q” degan. Ayollar uchun kiyim almashtirish va hojatxonalar kabi qulayliklar yaratish kompaniyalar uchun muammo sifatida qaralmaydi.

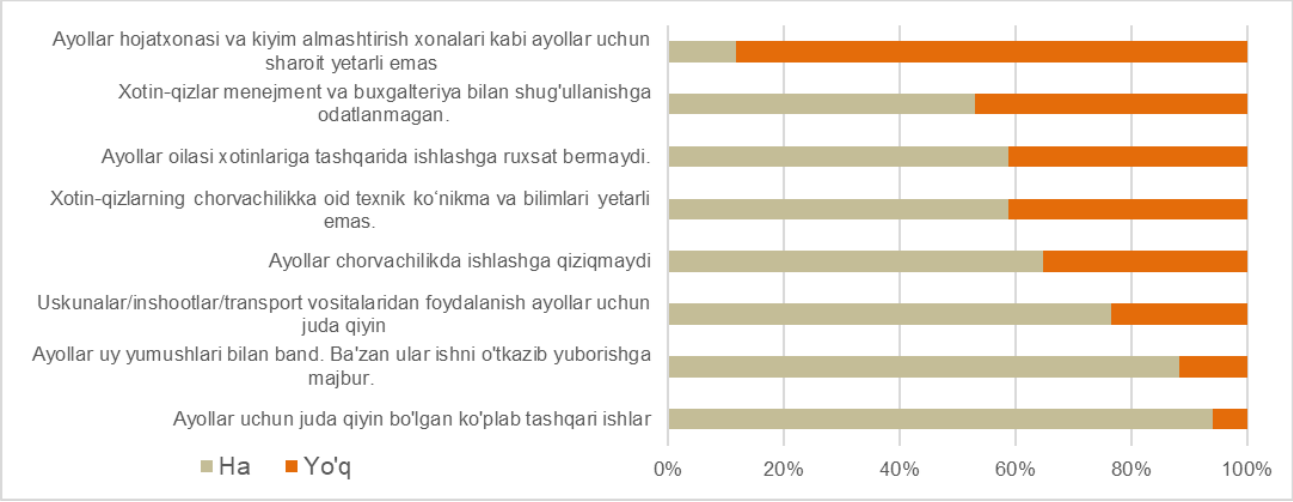

Shakl 4-53 Chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarning ayollarni ishga olishni istamaslik sabablari

Manba: Tadqiqot guruhi

Jahon bankining 2022-yilda O‘zbekistonda o‘tkazgan so‘roviga ko‘ra, respondentlarning 34 foizi va 77 foizi “uyda tinchlikni saqlash uchun ayollar erkaklarnikidan kamroq daromad olishlari kerak” va “ayollar uy yumushlari va bola parvarishiga ko‘proq vaqt ajratishlari uchun erkaklarnikiga qaraganda kamroq soat ishlashi kerak”, 34% va 77% mos ravishda ushbu bayonotlarga qo‘shilishgan. Shahar va qishloq joylari

o'rtasidagi javob tendentsiyasida kam farq[74] bor edi. Taxminlarga ko'ra, gender rollari haqidagi konservativ qarashlar hali ham saqlanib qolmoqda va kompaniyalar ayollarni ishga olishni istamasligi ortida shu faktor turibdi.

4.9.3 Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazi xodimlari

O‘zbekistondagi chorvachilik bilan bog‘liq laboratoriya va ilmiy-tadqiqot institutlarida yetarli miqdorda xotin-qizlar band. Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazida respublika, viloyat va tumanlar miqyosida jami 2251 nafar xodim ishlaydi, ulardan 982 nafari ayollar bo‘lib, jami xodimlarning 44 foizini tashkil etadi (quyidagi jadvalga qarang). Ushbu loyihada mazkur markazlarni tahliliy asboblar, asbob-uskunalar va materiallar bilan ta’minlash hamda xodimlarni texnik o‘qitishni tashkil etish ko‘zda tutilgan bo‘lib, benefitsiarlarning yarmi ayollar bo‘ladi.

Jadval 4-49 Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazlari xodimlari soni

№	Diagnostik markazlar	Xjdimlar umumiy soni	Ayol xodimlar soni	Ayollar ulushi (%)
1.	Respublika hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazi	87	38	44
2.	Qoraqalpog‘iston Respublika Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi hududiy markazi	154	82	53
3.	Xorazm viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi hududiy markazi	150	60	40
4.	Buxoro viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi hududiy markazi	148	65	44
5.	Navoiy viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi hududiy markazi	136	60	44
6.	Samarkand viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi hududiy markazi	235	85	36
7.	Jizzax viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi hududiy markazi	133	41	31
8.	Sirdaryo viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi hududiy markazi	102	35	34
9.	Toshkent viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi hududiy markazi	200	160	80
10.	Qashqadaryo viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi hududiy markazi	215	72	33
11.	Surxondaryo viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi hududiy markazi	201	83	41
12.	Andijon viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi hududiy markazi	162	48	30
13.	Farg’ona viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi hududiy markazi	172	70	41
14.	Namangan viloyati Hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligi hududiy markazi	156	83	53
	Jami	**2,251**	**982**	**44**

[74] Manba: Jahon banki, O'zbekiston uchun mamlakat gender bahosi (2024)

Manba: Hayvonlar kasalliklari va oziq-ovqat xavfsizligi davlat diagnostika markazlari

5. Ekologik va ijtimoiy masalalar

5.1 Ekologik va ijtimoiy masalalar bilan bog'liq institutsional tuzilma

O'zbekistonda atrof-muhit va ijtimoiy jihatlar uchun mas'ul bo'lgan hukumat tashkiloti Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi hisoblanadi. Ilgari mas'ul tashkilot Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish Davlat qo'mitasi bo'lib, u 2021-yil 31-mayda hozirgi vazirlikka aylantirildi. Vazirlikning tashkiliy tuzilmasi quyida keltirilgan:

Davlat Ekologik ekspertiza markazi (keyingi o'rinlarda Ekologik ekspertiza markazi deb ataladi) loyiha tashabbuskorlari tomonidan tayyorlangan atrof-muhitga ta'sir ko'rsatishni baholash to'g'risidagi hisobotlarni ko'rib chiqadi va tasdiqlaydi. Ekologik ekspertiza markazida mamlakat bo'ylab 180 nafar xodim, shu jumladan hududiy bo'lim xodimlari ishlaydi, ulardan 65 nafari bosh ofisda ishlaydi.

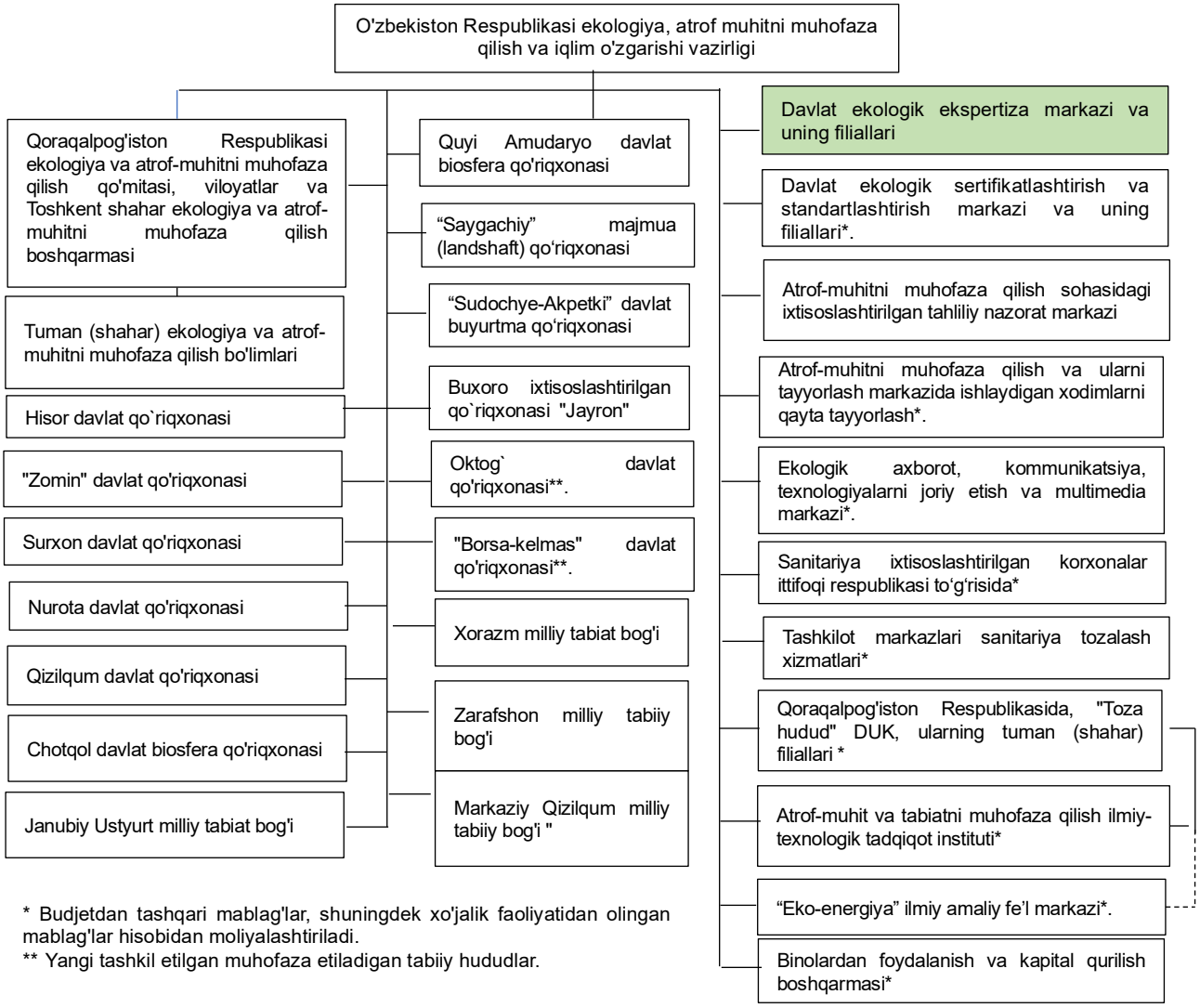

Shakl 5-1 Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligining tashkiliy tuzilmasi

5.2 Ekologik va ijtimoiy masalalar bilan bog'liq huquqiy asos

5.2.1 Atrof-muhitga ta'sirni baholash

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001-yil 31-dekabrdan kuchga kirgan va 2018-yil noyabr oyida qayta ko'rib chiqilgan 491-sonli qarori O'zbekistondagi ekologik masalalarni ko'rib chiqish uchun zarur bo'lgan hujjatlar va tartiblarni belgilaydi. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 7 sentabrdagi "Atrof-muhitga ta'sirni baholash mexanizmini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi 541-sonli qarori (541-sonli qaror) yana kuchga kirdi.

Yuqorida aytib o'tilgan qarorlar asosida har bir taklif etilayotgan loyiha atrof-muhitga ta'sir qilish xavfi yuqori (I toifa), o'rta (II toifa), past (III toifa) yoki mahalliy (IV toifa) deb tasniflanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, loyihaning joylashgan o`rni, masalan, milliy bog'ga yoki madaniy, tarixiy obidaga yaqin joylashgani toifalar bo'yicha tasnifga ta'sir qilmaydi. Ushbu toifalarning tavsifi quyida keltirilgan.

I toifa loyihalari
Atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatish xavfi yuqori hisoblanadigan, shuning uchun kutilayotgan ta'sirning oldini olish yoki kamaytirish bo'yicha doimiy choralarni talab qiladigan korxonalar, fabrikalar, majmualar, texnologiyalar, tuzilmalar, inshootlar, uskunalar va boshqa tashkilotlar.

II toifa loyihalari
Atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatishning o'rtacha xavfini keltirib chiqaradi va kutilgan ta'sirning oldini olish yoki kamaytirish uchun maxsus choralarni talab qiladigan korxonalar, fabrikalar, ustaxonalar, majmualar, tashkilotlar, texnologiyalar, inshootlar, uskunalar va boshqa faoliyat turlari.

III toifa loyihalari
Atrof-muhitga ta'sir qilish xavfi past bo'lgan, kutilayotgan ta'sirning oldini olish uchun individual choralar ko'rishni talab qiladigan korxonalar, texnologiyalar, tuzilmalar, inshootlar, uskunalar va boshqa faoliyat turlari.

IV toifa loyihalari
Atrof-muhitga mahalliy ta'sir ko'rsatadigan, lekin bu ta'sirning oldini olish choralarini talab qilmaydigan ish joylari, inshootlar, ob’ektlar, uskuna va jihozlar va boshqa faoliyatlar.

Loyihani O'zbekistonda amalga oshirishdan oldin u EIA dan o'tishi kerak. I, II yoki III toifalarga tegishli loyihaning tashabbuskori quyidagi tartib-qoidalarga muvofiq EIA to'g'risidagi hisobotni tayyorlashi va taqdim etishi shart:

Birinchidan, loyiha tashabbuskori uni rejalashtirish bosqichida taklif etilayotgan loyiha bo‘yicha EIA hisoboti loyihasini tayyorlaydi va moliyalashtirish uchun ariza topshirishdan oldin uni Davlat ekologik ekspertiza markaziga taqdim etadi. Ushbu EIA hisoboti loyihasi maqsadli hududning tabiiy va ijtimoiy sharoitlarining batafsil tavsifini, loyihani amalga oshirishning to'liq rejasini, kutilayotgan atrof-muhitga ta'sirini va ta'sirlarni minimallashtirish uchun taklif qilingan yumshatish choralarini va mazkur masala bo‘yicha o‘tkazilgan jamoatchilik muhokamasi natijalarini, shu jumladan, har qanday e’tirozlar bo‘yicha

xulosalarni o'z ichiga olishi kerak.

Davlat ekologik ekspertizasi markazi tomonidan ko'rib chiqilgandan so'ng, loyiha tashabbuskori kerak bo'lganda qo'shimcha tekshiruvlar, laboratoriya tahlillari, namunaviy tajribalar va maxsus tahlillarni o'tkazadi va olingan natijalarni aks ettirish uchun EIA hisobotiga o'zgartirishlar kiritadi. EIA to'g'risidagi qayta ko'rib chiqilgan hisobot rasmiy tasdiqlash yoki ijobiy xulosa olish uchun davlat ekologik ekspertiza markaziga taqdim etiladi. Yangi obyektlarni o'rnatish bilan bog'liq qurilish loyihalari bo'lsa, EIA obyektdan foydalanish boshlanishidan oldin atrof-muhit mezonlarini aniqlash uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni o'z ichiga olishi kerak.

Davlat ekologik ekspertiza markazining Bosh ofisi I va II toifadagi loyihalarni ko'rib chiqadi, Davlat ekologik ekspertiza markazining hududiy bo'limlari III va IV toifadagi loyihalar bilan shug'ullanadi. Qolganlardan farqli o'laroq, IV toifadagi loyihaning tashabbuskori faqat davlat ekologik ekspertizasi markazining hududiy bo'limlariga EIA o'tkazish uchun elektron ariza shaklini topshirishi shart, ammo oqibatlarini yumshatish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida taklif taqdim etishi shart emas.

Davlat ekologik ekspertiza markazi EIA to'g'risidagi hisobot loyihasini ko'rib chiqadi va quyidagi jadvalda ko'rsatilganidek, belgilangan muddatda ijobiy xulosa berilish-berilmasligini aniqlaydi.

EIA to'g'risidagi tasdiqlangan hisobot uch yil davomida amal qiladi. U maqsadli hududdagi aholi uchun tushunarli bo'lgan rus yoki o'zbek tillarida tayyorlanishi kerak. Biroq, EIA hisobotlari jamoatchilik uchun ochiq hisoblanmaydi.

Quyidagi jadvalda EIA bilan bog'liq protseduralar haqida umumiy ma'lumot berilgan.

Jadval 5-1 EIA hisobotini toifalar bo'yicha tayyorlash va tasdiqlash tartib-taomillari

	I toifa	II toifa	III toifa	IV toifa
Kerakli hujjatlar	EIA o'tkazish uchun ariza shakli EIA hisoboti	EIA o'tkazish uchun ariza shakli EIA hisoboti	EIA o'tkazish uchun ariza shakli EIA hisoboti	EIA o'tkazish uchun ariza shakli
EIA hisobotini ko'rib chiqish uchun mas'ul tashkilot	Atrof-muhitga ta'sirni baholash markazi	Atrof-muhitga ta'sirni baholash markazi среду	Atrof-muhitga ta'sirni baholash markazining Davlat idorasi	Atrof-muhitga ta'sirni baholash markazining Davlat idorasi
Sinov davri	20 ish kuni	15 ish kuni	10 ish kuni	5 ish kuni

Manba: 541-sonli qaror

541-sonli qarorda monitoring metodologiyasi va chastotasiga oid barcha tafsilotlar aniqlanmagan. VCRQ PIU a'zosining ekologiya bo'yicha ekspertining so'zlariga ko'ra, Jahon banki tomonidan moliyalashtiriladigan "Chorvachilik tarmog'ini rivojlantirishning ikkinchi loyihasi" doirasida kichik loyihalar har chorakda joylarda monitoring o'tkaziladi. Biroq, bunday joylarda o`tkaziladigan monitoring sifatli, masalan, vizual kuzatuv va aholi bilan suhbatlar orqali amalga oshiriladi hamda miqdoriy monitoring o'tkazilmaydi.

541-sonli qaror I va II toifalar uchun jamoatchilik muhokamalarini tashkil etishni nazarda tutadi. Mahalliy

hokimiyat organlari jamoatchilik muhokamasini nazorat qiladi. Mahalliy hokimiyat organlari yoki hokimliklar jamoat muhokamasini tashkil qiladi va ularning o'tkazilishini nazorat qiladi.

Jamoatchilik muhokamasi ishtirokchilari loyihaning manfaatdor tomonlari, matbuot, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik guruhlari vakillari va EAMIO`V (Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi) rasmiylari kuzatuvchi sifatida taklif qilinadi. Jamoatchilik muhokamasi o'tkaziladigan sana va vaqt aniqlangandan so'ng, loyiha tashabbuskori buni ommaviy axborot vositalari orqali e'lon qiladi. Axborot jamoat muhokamasini tashkil etuvchi hokimlikning rasmiy veb-saytida e'lon qilindi. Ommaviy xabarnoma jamoatchilik muhokamasidan kamida 20 ish kuni oldin hudud aholisiga tushunarli tilda yoki aholining aksariyat qismi gapiradigan boshqa tilda taqdim etilishi kerak.

Jamoatchilik muhokamasida loyiha tashabbuskori loyiha haqida umumiy ma'lumot, muqobil maydonlarni o'rganish natijalari, hududdagi tabiiy va ijtimoiy sharoitlarning tavsifi, kutilayotgan atrof-muhitga ta'siri va bu ta`sirlarni yumshatish choralarini taqdim etishi kerak. Barcha ishtirokchilar taklif qilingan loyiha haqida fikr bildirishlari va savollar berishlari mumkin; tashabbuskor ushbu fikrlar va savollarga javob berishi kerak. Loyihani amalga oshirish to'g'risidagi qaror ishtirokchilarning oddiy ko'pchilik ovozi bilan qabul qilinadi. Jamoatchilik muhokamasi natijalari bayonnomada qayd etiladi. Jamoatchilik muhokamasini o'tkazish uchun kamida o'nta manfaatdor tomon vakillari tomonidan belgilanadigan kvorum talab qilinadi. Agar ishtirokchilar jamoat muhokamasini tashkil etishning belgilangan tartib-qoidalarini buzganligi haqida norozilik bildirsalar, jamoat tinglovlari haqiqiy emas deb topiladi.

Loyiha tashabbuskori tegishli idoralar uchun jamoatchilik muhokamasi xulosasini tayyorlaydi va jamoatchilik muhokamasi natijalari ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinadi. Ishtirokchilar tomonidan bildirilgan fikrlar EIA yakuniy hisobotida aks ettiriladi.

Quyidagi jadvalda JICA ning ekologik va ijtimoiy jihatlari (JICA yo'riqnomalari) hamda O'zbekiston qonunlari va normativ hujjatlari bo'yicha ko'rsatmalar o'rtasidagi tafovutlar keltirilgan. Aniqlangan asosiy bo'shliqlar monitoring va axborotni oshkor qilish bosqichlariga tegishli. Ushbu kamchiliklarni bartaraf etish uchun tavsiya etilgan loyihaning maslahat xizmatlari yakuniy foydalanuvchilar va UFO larga monitoring va axborotni oshkor qilish tartiblarini tushunishda yordam berishi kerak.

Jadval 5-2 JICA ko'rsatmalari va O'zbekiston qonunlari/qoidalari o'rtasidagi bo'shliqlar

Band	JICA ning asosiy ko'rsatmalari	O'zbekistonda tartibga solish	Kamchilik	Chora
1 Asosiy masalalar	Loyihani rejalashtirish bosqichida loyiha tashabbuskori loyiha rejasida aks ettirilishi kerak bo'lgan kutilayotgan ta'sirlarning oldini olish yoki minimallashtirish uchun atrof-muhit va ijtimoiy ta'sirlarni va muqobillarni aniqlashi kerak.	Loyihani amalga oshirishdan oldin, loyiha tashabbuskori ekologik ekspertizani o'tkazishi va agar loyiha I-IV toifaga tegishli bo'lsa, EIA to'g'risida hisobot tayyorlashi kerak.	Yo`q	
2 Muqobil variantlarni o'rganish	Loyiha tashabbuskori loyihaga alternativalarni o'rganishi kerak. Muqobil variantlarni ko'rib chiqishda (I) ta'sirlarning oldini olish, (Ii)	Yumshatish choralari ierarxiyasi uchun maxsus qoidalar yo'q, ammo muqobil dizayn va joylarni hisobga olish kerak. EIA	Yo`q	

Band	JICA ning asosiy ko'rsatmalari	O'zbekistonda tartibga solish	Kamchilik	Chora
	ta'sirlarni minimallashtirish va keyin (III) yumshatish choralariga ustunlik berish kerak. Faqatgina ta'sir sezilarli bo'lib qolsa, (IV) kompensatsiya masalasi ko'rib chiqiladi.	hisobotlarida kutilayotgan ta'sirlarni yumshatish bo'yicha chora-tadbirlar ham taklif qilinishi kerak.		
3 Ta'sir doirasi	Loyiha turli xil tabiiy va ijtimoiy ta'sirlarni, shu jumladan iqlim o'zgarishini ko'rib chiqishi kerak.	Loyiha tashabbuskori taklif etilayotgan loyihalarning tabiiy muhitga ta'sirini o'rganishi kerak, masalan, havo ifloslanishi, suv ifloslanishi, chiqindilar va boshqalar o'rganilishi kerak. Biroq, taklif etilayotgan loyihalarning ijtimoiy muhitga ta'siri haqida gapirilmagan.	Aniqlangan	Kichik loyihalarning ijtimoiy oqibatlarini o'rganish kerak.
4 Qonunlar, standartlar va rejalarga muvofiqligi	Loyihalar qabul qiluvchi davlat hukumatlari, shu jumladan mahalliy hukumatlar tomonidan belgilangan ekologik va ijtimoiy masalalarga oid qonunlar, qarorlar va standartlarga mos kelishi kerak. Loyihalar qabul qiluvchi davlat hukumatlari tomonidan tabiatni yoki madaniy merosni saqlash uchun maxsus ajratilgan hududlardan tashqarida amalga oshirilishi kerak, agar Loyihalarning asosiy maqsadi bunday hududlarni muhofaza qilishni rag'batlantirish yoki tiklash bo'lmasa.	O‘zbekiston hukumati tomonidan belgilangan qonunlar va me’yoriy hujjatlarga muvofiq muhofaza etiladigan tabiiy hududlar doirasida o‘zlashtirishga cheklovlar qo‘yilgan.	Yo’q	
5 Ijtimoiy konsensus	Taklif etilayotgan har qanday loyihalar loyiha rejalashtirilgan mamlakat yoki mintaqada ijtimoiy jihatdan maqbul tarzda kelishilishini ta'minlash uchun manfaatdor tomonlar bilan yaxshi kelishilgan bo'lishi kerak.	I va II ekologik toifalar jamoat tinglovlarini tashkil qilishni talab qiladi.	Aniqlangan	JICA ko'rsatmalarida B toifasiga kiruvchi III toifadagi loyihalar uchun ommaviy tinglovlar tashkil etilishi kerak.
6 Iqlim o'zgarishi	Ma'lum miqdordagi issiqxona gazlari (IG) hosil bo'lishiga olib kelishi kutilayotgan loyihalarga kelsak, loyiha boshlanishidan oldin issiqxona gazlari chiqindilarining umumiy miqdorini baholash va oshkor qilish kerak.	Hukumat issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishga e'tibor qaratmoqda. Biroq, issiqxona gazlari chiqindilarini miqdoriy aniqlash shart emas.	Aniqlangan	Kichik loyihalar amalga oshirilishidan oldin issiqxona gazlari chiqindilariga moslashish yoki yumshatish choralari sifatida ko'rib chiqiladimi yoki yo'qligini tekshirish kerak. Ikkinchi holda, issiqxona gazlari

Band	JICA ning asosiy ko'rsatmalari	O'zbekistonda tartibga solish	Kamchilik	Chora
				emissiyasi kichik loyiha amalga oshirilgandan keyin baholanishi kerak.
7 Biologik xilma-xillik	Taklif etilayotgan loyihalar muhim yashash joylari va muhim o'rmonlarning sezilarli darajada o'zgarishiga yoki degradatsiyasiga olib kelmasligi kerak. Bundan tashqari, noqonuniy o'rmonlarni kesishdan saqlanish kerak.	Qo'riqxonalar va milliy tabiat bog'lari kabi qo'riqlanadigan hududlarda rivojlanish taqiqlanadi, tadqiqot maqsadlari kabi istisnoli holatlar bundan mustasno.	Yo`q	
8 Mahalliy aholi	Har xil usullarni o'rganish orqali mahalliy aholiga ta'sir qilishdan qochish kerak. Agar bunday ta'sirni turli harakatlardan keyin ham oldini olish mumkin bo'lmasa, ta'sirni minimallashtirish va odamlarga etkazilgan zararni samarali qoplash choralarini ko'rish kerak.	O'zbekistonda hech bir xalq "mahalliy" deb hisoblanmaydi. Shu tufayli, mahalliy xalqlar to'g'risida maxsus qonun qabul qilinmagan.	Yo`q	
9 Shikoyatlarni kuzatish va ko'rib chiqish mexanizmi	Muayyan monitoring tizimi yaratilishi kerak va loyiha monitoringi natijalari mahalliy manfaatdor tomonlarga e'lon qilinishi kerak. Shikoyatlarni ko'rib chiqish mexanizmi yaratilishi kerak va loyihadan ta'sirlangan shaxslar (LTSh) unga kirish huquqiga ega bo'lishlarini ta'minlash kerak. LTSH va manfaatdor jamoalarning shikoyatlariga asoslanib, zarur choralarni ko'rish kerak.	Unda biron bir monitoring tizimi va shikoyatlarni ko'rib chiqish mexanizmi haqida hech narsa aytilmagan. Biroq, xalqaro tashkilotlar tomonidan moliyalashtiriladigan kichik loyihalar doirasida VCRQning IMI va PIU(loyihalarni amalga oshirish bo'limi) xodimlari muntazam monitoring olib boradilar, har chorakda monitoring hisobotlarini taqdim etadilar.	Aniqlangan	Ishtirok etuvchi moliya institutlariga har uch oyda bir marta VCRQning PIU (loyihalarni amalga oshirish bo'limi) orqali JICAga muntazam monitoring o'tkazish va monitoring hisobotlarini taqdim etish tavsiya etiladi.
10 Axborotni oshkor qilish	EIA to'g'risidagi hisobot rasmiy yoki umumiy tilda tuzilishi kerak. Loyihani tavsiflashda mahalliy aholi tushunadigan tilda va uslubda materiallar tayyorlanishi kerak. EIA hisoboti manfaatdor tomonlar uchun mavjud bo'lishi kerak va uning nusxalarini nusxalashga ruxsat berilishi kerak.	Qoida tariqasida, EIA to'g'risidagi hisobot rus yoki o'zbek tillarida tayyorlanadi va nashr etiladi. Biroq, qoidalarda oshkor qilish tizimi yoki hisobot tuzilishi kerak bo'lgan til ko'rsatilmagan.	Aniqlangan	EIA hisoboti loyiha manfaatdor tomonlari uchun tushunarli tillarda tayyorlanishi kerak.

5.2.2 Ekologik standartlar

Chorvachilik sohasiga taalluqli ekologik standartlarga havo va suv sifati standartlari kiradi. Havo va suvdagi ruxsat etilgan maksimal konsentratsiyalar quyidagi jadvallarda keltirilgan:

Jadval 5-3 Havodagi zararli moddalarning ruxsat etilgan maksimal konsentratsiyasi

Parametr	Ruxsat etilgan maksimal konsentratsiya (REMK) (mkg/m) 3		Xalqaro moliya korporatsiyasi standartlari**. (mkg / m) 3
	30 daqiqalik qiymat *	24 soatlik qiymat *	
Azot dioksidi (NO2)	85	60	200 (1 soatlik qiymat)
Azot oksidi (NO)	600	250	-
Oltingugurt dioksidi (SO2)	500	200	500 (10 daqiqalik qiymat) 125 (24 soatlik qiymat)
Uglerod oksidi (CO)	5,000	4,000	-
O`lchangan qattiq moddalar (O`QM)	150	100	150 (24 soatlik qiymat) 150 (24 soatlik qiymat)

Manba:

* 0293-11-son SanQvaN (O'zbekiston Respublikasi hududida aholi zich joylashgan joylarning atmosfera havosidagi ifloslantiruvchi moddalarning ruxsat etilgan maksimal konsentratsiyasining (REMK) sanitariya normativlari ro'yxati)

**: Atrof-muhitni muhofaza qilish, sog'liqni saqlash va hayot xavfsizligi bo'yicha MFK/MB umumiy qoidalari (2007)

Jadval 5-4 Suv sifatining ruxsat etilgan maksimal konsentratsiyasi

Parametr	Ichimlik suvi ta'minoti uchun	Ichimlik suvi emas (dam olish uchun)	Suv quviri suvi sifati standarti (Yaponiya)*	Dam olish uchun suv sifati (Yaponiya)**
O`lchalgan qattiq moddalar (O`QM)	0,25 mg/dm3 yoki undan kam	0,75 mg/dm3 yoki undan kam	Mavjud emas	Mavjud emas
	Suv havzalariga kelsak, suvning past darajasida, suvda 30 mg/l dan ortiq minerallar mavjud bo'lganda, ruxsat etilgan konsentratsiya 5% dan kam. Agar oqayotgan va turg'un suvda o`lchangan moddalarning harakatlanish tezligi mos ravishda 0,4 mm/s va 0,2 mm/s dan oshsa, suv omborlaridan suvni to'kish taqiqlanadi.			
O`lchalgan qattiq moddalar	Suv yuzasida o`lchangan qattiq moddalar, mineral moy yoki boshqa ifloslangan moddalar aniqlanmaydi.		Mavjud emas	Mavjud emas
Yomon hid	2 daraja yoki undan yuqori haroratda yoqimsiz hidning yo'qligi		Yomon hidning yo'qligi	Yomon hid yo'q
	Xlor bilan dezinfeksiya qilish yoki unga tenglashtirilgan xlor bilan dezinfeksiya qilish kerak	Xlor bilan dezinfeksiyalash kerak.		
Rang	Rang keyingi chuqurliklarda ko'rinmasligi kerak.		5 daraja va undan past	10 daraja va undan past
	20 sm	10 sm		
Suv harorati	Yozgi drenaj harorati so'nggi 10 yil ichida eng yuqori oylik o'rtacha ko'rsatkichdan 3°C dan oshmasligi kerak.		Не доступен	Mavjud emas
pH	6.5-8.5		5.8-8.6	5.8-8.6
Mineral tarkibi	1000 mg/ℓ quruq vazn, 350 mg/ℓ xlorid ioni, 500 mg/ℓ sulfid ionidan oshmasligi kerak.		Xlorid ioni uchun 200 mg / l va undan past	Mavjud emas
Eritilgan kislorod (EK)	Agar namuna olish soat 12 dan oldin amalga oshirilsa, mavsumdan qat'i nazar, 4 mg/kg yoki undan ko'p.		Mavjud emas	Mavjud emas
Kislorodga biologik ehtiyoj (KBE)	20 daraja haroratda quyidagi qiymatlardan oshmang.		Mavjud emas	Mavjud emas
	3 mgO_2/DM^3	3 mgO_2/DM^3		
Kislorodga kimyoviy	20 daraja haroratda quyidagi qiymatlardan oshmang.		Mavjud emas	Mavjud emas
	15 mgO_2/DM^3	15 mgO_2/DM^3		

Parametr	Ichimlik suvi ta'minoti uchun	Ichimlik suvi emas (dam olish uchun)	Suv quviri suvi sifati standarti (Yaponiya)*	Dam olish uchun suv sifati (Yaponiya)**
ehtiyoj (KKE)				
Возбудитель	Patogen mikroorganizmlar bo'lmasligi kerak		Umumiy bakteriyalar aniqlanmasligi kerak	Mavjud emas
Gelmint tuxumlari, patogen ichak mikroflorasi	25 litr suvda aniqlanmasligi kerak		Mavjud emas	Mavjud emas
Najasdagi E. coli bakteriyalari soni	100 CFU / 100 ml yoki undan kam (sterilizatsiya talab qilinadi) ***	100 KHQB /100 ml va undan past	Mavjud emas	Mavjud emas
E. coli umumiy soni	1000 KHQB /100 ml va undan past (sterilizatsiya talab qilinadi)	500 KHQB /100 ml va undan past	Aniqlanmasligi kerak	50/100 ml va undan past
Kolifag	10 KHQB /100 ml va undan past (sterilizatsiya talab qilinadi)	10 KHQB /100 ml va undan past	Mavjud emas	Mavjud emas

Manba: SanQvaN № 0318-15 «O'zbekiston Respublikasi hududida suv havzalarini muhofaza qilishga sanitariya va infeksiyaga qarshi talablar».

* "Yaponiya Atrof-muhit vazirligining "Suv tarmog`i suvi sifati standarti" da suv sifati ko'rsatkichlari va standart qiymatlar (51 ball)"

** Yaponiya yer resurslari, infratuzilma, transport va turizm vazirligi tomonidan "Obodonlashtirish va rekreatsiya maqsadlari uchun maqsadli suv sifati" bo'limidagi "Rekreatsiya maqsadlari uchun suv sifati"

*** KHQB: Koloniya hosil qiluvchi birlik

SanPiN No 0350-17 bo'yicha "O'zbekiston Respublikasi aholi punktlari atmosferasini muhofaza qilish bo'yicha sanitariya me'yorlari va qoidalari"ga (2017-yil) muvofiq, har qanday biznes/loyiha tashabbuskorlari havo ifloslanishining oldini olish maqsadida aholi punktlarida "Sanitar muhofaza zonasi"ni tashkil etishlari shart. Taqdimotchilar biznesning ko'lami va tarkibiy qismlariga qarab zavodlar/biznes va uning atrofidagi turar-joylar/maktablar/tibbiyot muassasalari o'rtasida ma'lum masofalarni ta'minlashlari kerak. Cho'chqachilik va aholi punktlaridan tashqari chorvachilik fermalari orasidagi masofalar quyidagi tarzda belgilanadi.

- 1000 m yoki undan ortiq sanitariya muhofazasi zonasini talab qiladigan ob'ektlar/korxonalar
  - ✓ Yiliga 400 000 va undan ortiq tuxum qo'yuvchi tovuqlar va/yoki 3 million va undan ortiq go'shtli tovuqlar yetishtiriladigan parrandachilik fermalari
  - ✓ Chorva komplekslari
  - ✓ Ochiq go'ng saqlash joylari

- 500 m yoki undan ortiq sanitariya muhofazasi zonasini talab qiladigan ob'ektlar/korxonalar
  - ✓ Qushxonalar (51 boshdan ortiq qoramol yoki qo'y/echki) va/yoki go'shtni qayta ishlash korxonalari, shu jumladan uch kunlik chorva xom ashyosi bilan ta'minlaydigan chorva mollarini

so‘yishdan oldingi bazalar
  - ✓ Chorva mollarini tashishdan keyin vagonlarni tozalash va yuvish stantsiyalari
  - ✓ 1200 dan 2000 boshgacha va/yoki 6000 boshgacha chorva mollari boqiladigan fermalar
  - ✓ Yiliga 100 000 dan 400 000 gacha tuxum qo'yadigan tovuqlar va/yoki 1 dan 3 milliongacha broylerlarga ega parrandachilik fermalari
  - ✓ Yopiq go'ng saqlash joylari
- 300 m yoki undan ortiq sanitariya muhofazasi zonasini talab qiladigan ob'ektlar/korxonalar
  - ✓ Chorvachilik, hayvonlar va parrandalarni doimiy ravishda yuklash joylari
  - ✓ Kuniga 50 tagacha qoramol yoki qo'y/echki so'yish yoki mayda hayvonlar va parrandalar uchun so'yish joylari
  - ✓ 1200 boshdan kam chorvachilik fermalari, ot fermalari, qo‘ychilik va naslchilik fermalari
  - ✓ 100,000 tagacha tuxum qo‘yuvchi tovuqlar va/yoki 1 million tagacha broylerlar bo‘lgan parrandachilik fermalari
  - ✓ Go’shtni qayta ishlash korxonalari
- 100 m yoki undan ortiq sanitariya muhofazasi zonasini talab qiladigan ob'ektlar/korxonalar
  - ✓ Sut mahsulotlari yoki hayvon yog'larini ishlab chiqarish
  - ✓ Pishloq ishlab chiqarish
  - ✓ Quyonchilik fermasi
  - ✓ Go’shtni dudlash korxonalari
- 50 m yoki undan ortiq sanitariya muhofazasi zonasini talab qiladigan ob'ektlar/korxonalar
  - ✓ Kuniga 500 kg gacha bo'lgan baliq, go'sht va kolbasa mahsulotlari uchun nam dudlash korxonalari
  - ✓ Go'shtni qayta ishlash zavodlari yoki kunlik qayta ishlash quvvati 5000 kg yoki undan kam bo'lgan kichik do'konlar.
  - ✓ Sosiska mahsulotlari ishlab chiqarish (dudlanmagan).

Hozirgi vaqtda chorvachilik va agrosanoat majmuasida chiqindilarni yo'q qilish bo'yicha belgilangan standartlar mavjud emas. Biroq, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ekologik standartlar loyihalarini ishlab chiqish va kelishish tartibi to' g 'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida" 2014-yil 21-yanvardagi 14-son qarori bilan, har bir loyiha uchun ifloslantiruvchi moddalar va chiqindilarni chiqarish bilan bog'liq ekologik standart loyihasi ishlab chiqilishi hamda atrof-muhit standartlari loyihasi hukumat tomonidan tasdiqlanishi kerak.

Atrof-muhit standartlari loyihalarini ishlab chiqishning o'ziga xos tartib-taomillari yuqoridagi 14-sonli rezolyutsiyaning ilovasida keltirilgan. Loyiha tashabbuskori loyihani amalga oshirish natijasida hosil bo'lgan ifloslantiruvchi moddalar va chiqindilarning turi, shakli va miqdori, qayta ishlatilishi mumkin bo'lgan chiqindilar miqdori, taklif etilayotgan loyiha maydonchalarining atrof-muhiti, kutilayotgan atrof-muhitga ta'siri, chiqindilarning xavflilik klassi, ularni yo'q qilish usuli, chiqindilarni saqlash va loyihalar uchun ruxsat etilgan chiqindilar haqida batafsil ma'lumot berishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi huzuridagi Ekologik ekspertiza markazi loyiha

tashabbuskori tomonidan taklif etilgan maqbul qiymatlarni tasdiqlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi hududida atrof-muhitni muhofaza qilishning iqtisodiy mexanizmini yanada takomillashtirish to'g'risida" 202-son qarori bilan atmosfera havosi va suviga ifloslantiruvchi moddalar yoki katta miqdordagi chiqindilarni chiqaradigan har qanday yuridik va jismoniy shaxslarga quyidagi choralar qo'llaniladi: standart qiymatlardan oshib ketgan organlar to'langan miqdorga muvofiq kompensatsiya to'laydilar.

5.2.3 O'zbekistonda muhofaza etiladigan hududlar

O'zbekistonda 30 000 km^2 ga yaqin iqtisodiy faoliyat cheklangan muhofaza etiladigan hudud deb tan olingan. Qo'riqlanadigan hududlar quyidagi jadvalda ko'rsatilganidek, ularning aniq maqsadiga qarab milliy bog'lar va yovvoyi tabiat qo'riqxonalari kabi yetti toifaga bo'linadi. Himoyalangan hududlar odatda fuqarolar uchun ochiqdir. Biroq, noyob va yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan o'simlik hamda hayvon turlarini, ularning yashash joylari va o'sish sharoitlarini himoya qilish uchun ularga kirish cheklangan yoki taqiqlangan.

Qo'riqlanadigan hududlardagi faoliyat cheklovlari toifaga qarab farq qiladi. Masalan, milliy bog'larda o'simliklarning kesilishi, tuproq eroziyasi yoki flora va faunaning degradatsiyasiga olib kelishi mumkin bo'lgan faoliyat, yo'llar, infratuzilma va aloqa tarmoqlarini qurish taqiqlangan. Aksincha, davlat qo'riqxonalarida faqat ilmiy tadqiqotlar va tabiiy muhitni kuzatishga ruxsat beriladi.

Jadval 5-5 Muhofaza etiladigan hududlar va ularning O'zbekistonda tarqalishi

Toifasi	Tarqalishi
Milliy tabiat bog'i	1. Zarafshon milliy tabiat bog'i: 24,26 km2 2. Ugam-Chotqol davlat milliy tabiat bog'i: 5 069,41 km2 3. Kitob geologik milliy tabiat bog'i: 39,38 km2 4. Zomin milliy tabiat bog'i: 241,1 km2 5. Omonqo`ton milliy tabiat bog'i: 15,0 km2 6. Janubiy Ustyurt milliy tabiat bog'i: 14 471,43 km2 7. Xorazm milliy tabiat bog'i: 216,88 km2 Jami 7 ta obyekt, umumiy maydoni 20 077,46 km2
Tabiat yodgorliklari	1. Varaxsha tabiat yodgorligi 2. Vardonze tabiat yodgorligi 3. Minbuloq tabiat yodgorligi 4. Poykent tabiat yodgorligi 5. Chust tabiat yodgorligi 6. Yozyovon cho`llari tabiat yodgorligi 7. Akbarobod tabiat yodgorligi 8. Bo`stonbuva tabiiy yodgorligi Jami 8 ta obyekt (har biri bir necha km^2 maydonga ega)
Tabiiy qo`riqxona	Buxoro ixtisoslashtirilgan qo`riqxonasi “Jayron” Tabiiy qo`riqxona: 165,22 km2 (Faqat bitta joyda)
Davlat biosfera qo'riqxonasi	1. Quyi Amudaryo davlat biosfera qo'riqxonasi: 687,18 km2 2. Ugam-Chotqal davlat biosfera qo'riqxonasi: 429,53 km2 Umumiy maydoni 1 116,71 km2 bo'lgan jami 2 ta obyekt
Davlat qo`riqxonasi	1. Chotqol davlat biosfera qo'riqxonasi: 247,06 km2 2. Nurota davlat qo'riqxonasi: 177,52 km2 3. Zomin davlat qo'riqxonasi: 268,4 km2 4. Qizilqum davlat qo'riqxonasi: 103,11 km2

Toifasi	Tarqalishi
	5. Hisor davlat qo'riqxonasi: 809,86 km2 6. Surxon davlat qo'riqxonasi: 238,02 km2 Jami 6 ta aholi punktlari maydoni 1 843,97 km2
Davlat yovvoyi tabiat qo'riqxonasi (yuridik shaxs tashkil etilgan holda)	“Sudochye-Akpetki” yovvoyi tabiat davlat buyurtma qo‘riqxonasi: 2 805,07 km2 (Faqat bit joyda)
Davlat yovvoyi tabiat qo'riqxonasi (yuridik shaxs tashkil etmagan holda)	1. Qarnabcho`l davlat yovvoyi tabiat qo'riqxonasi: 250,0 km2 2. Qo`shrabot davlat yovvoyi tabiat qo'riqxonasi: 165,0 km2 3. Xadicha davlat yovvoyi tabiat qo'riqxonasi: 113,0 km2 4. Qumsulton davlat yovvoyi tabiat qo'riqxonasi: 49,0 km2 5. Nurobod davlat yovvoyi tabiat qo'riqxonasi: 400,0 km2 6. Muborak davlat yovvoyi tabiat qo'riqxonasi: 2 644,69 km2 7. Arnasoy davlat yovvoyi tabiat qo'riqxonasi: 633,0 km2 8. Qoraqir davlat yovvoyi tabiat qo'riqxonasi: 300,0 km2 9. Aqtau davlat yovvoyi tabiat qo'riqxonasi: 154,2 km2 10. “Dengizko`l” davlat yovvoyi tabiat qo'riqxonasi: 500,0 km2 Jami 10 ta obyekt, umumiy maydoni 5 208,89 km2
	Umumiy maydon 31,217 km2

Manba: https://www.protectedplanet.net/country/UZB , 2024-yil avgust oyida yuklab olingan

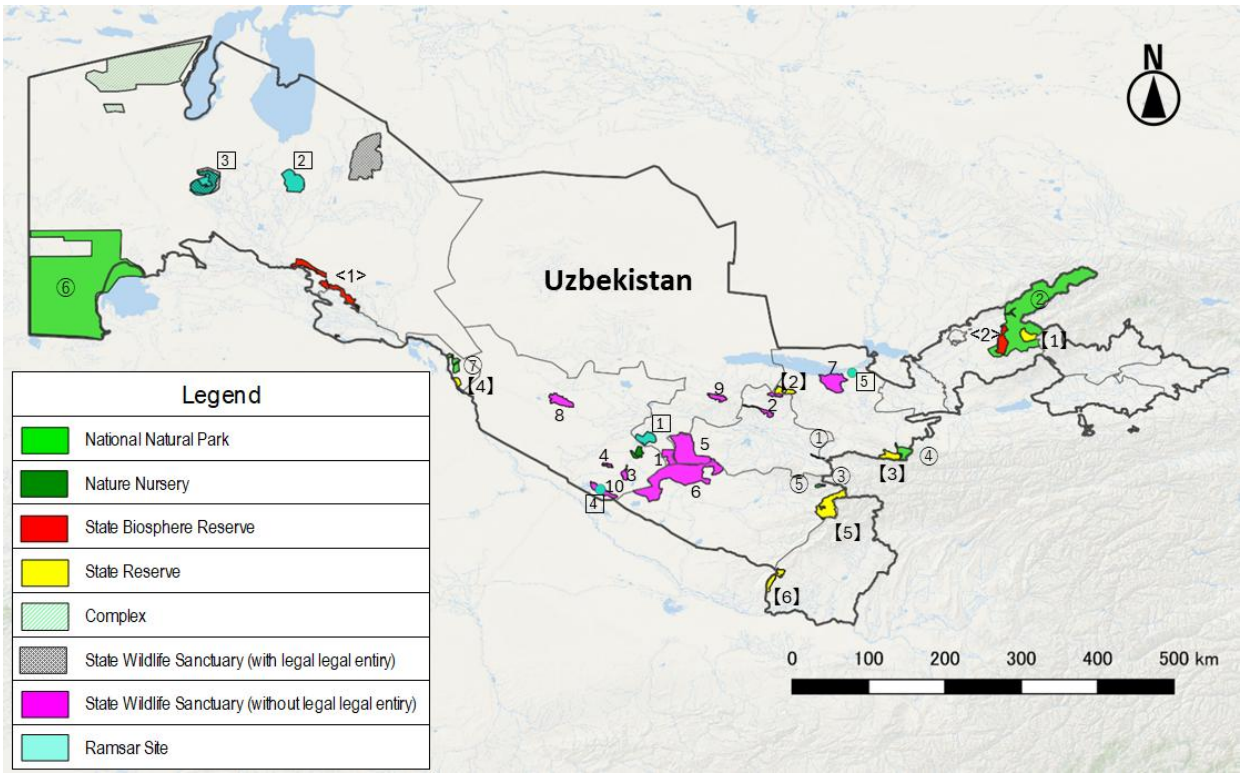

Shakl 5-2 O‘zbekistonda muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning taqsimot xaritasi

Eslatma 1: Yuqoridagi xaritadagi raqamlar 6-5-jadvaldagi raqamlarga mos keladi

Manba: Xarita Tadqiqot guruhi tomonidan 2024-yil avgust oyida https://www.protectedplanet.net/country/UZB saytidan yuklab olingan shakl fayllari yordamida tayyorlangan.

5.2.4 Majburiy ko'chirish va yer sotib olish

O'zbekistondagi barcha yerlar davlat mulki hisoblanadi hamda davlat mahalliy ma'muriy organlar orqali jismoniy va yuridik shaxslarga yerdan foydalanish uchun ruxsatnomalar beradi. Yuridik shaxslar savdo va xizmat ko'rsatish infratuzilmasi uchun yerdan foydalanishlari, ijaraga olishlari yoki egalik qilishlari mumkin. Bundan farqli o'laroq, jismoniy shaxslar uy-joy qurish uchun yerga umrbod, merosxo'rlik asosida egalik qilishlari va yerdan foydalanishlari yoki ijaraga berishlari mumkin.

Davlat yer bilan bog'liq barcha operatsiyalarni tartibga soladi. Yer kodeksi qishloq xo‘jaligi hududlarida yer olish, Fuqarolik kodeksi, Uy-joy va Shaharsozlik kodekslari shahar yerlarini olib qo‘yishni tartibga soladi.

O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 29-iyundagi 781-sonli "yer uchastkalarini olib qo' yganlik va berganlik uchun kompensatsiya berish hamda jismoniy va yuridik shaxslarning mulkiy huquqlari kafolatlarini ta 'minlash tartibini takomillashtirishga doir qo' shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qonuni bilan jamoat foydalanishi uchun yer uchastkalari, ko'chmas mulk va daraxtlarning o`rni qoplanadi. Kompensatsiya naqd pulda, xuddi shu er uchastkasidagi ko'chmas mulkning bozor qiymati, olingan uchastkaga bo'lgan huquqlar yoki olingan yerdagi qishloq xo'jaligi ekinlari va daraxtlaridan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi. Uylar va inshootlarning yo‘qolishi uchun kompensatsiya naqd pulda, shu jumladan turar-joy va noturar joyni vaqtincha ijaraga berish yoki boshqa mol-mulkka egalik huquqini o‘tkazish bilan ta’minlanadi.

Kompensatsiya olgandan keyin kompensatsiya komissiyasi tuziladi. Komissiya 17 a'zodan iborat, jumladan (I) 10 nafar mahalliy deputat, (II) NTTlarning 3 nafar vakili, (III) bitta mahalliy iqtisodiy rivojlanish boshqarmasi, (IV) bitta mahalliy moliya boshqarmasi, (V) davlatning bitta mahalliy kadastr boshqarmasi, Soliq byurosi va (VI) hokimlik darajasida -viloyat boshqarmasi. Komissiyaning vazifalari quyidagilardan iborat: (I) kompensatsiyalarning o'z vaqtida to'lanishini muntazam nazorat qilish va taqdim etilgan kompensatsiyalarni hisobga olish; (II) mahalliy deputatlar kengashlarini kechikishlar yoki kompensatsiya to'lovlari to'liq bo'lmagan taqdirda xabardor qilish; (III) kompensatsiya berish bilan bog' liq nizolarni sudgacha hal etishda yordam berish; va (IV) kompensatsiya berish bilan bog'liq nizolar bo'yicha maslahat qarorlari.

Yer uchastkasini sotib olish uchun loyiha tashabbuskori tegishli tasdiqlovchi hujjatlarni tayyorlashi va ko'rib chiqish uchun hokimlikka taqdim etishi shart. Ko'rib chiqilgandan so'ng, loyiha tashabbuskori hujjatlarni mahalliy qurilish bo'limiga ham, kadastr bo'limiga ham taqdim etadi. Ariza beruvchi tegishli bo'limlardan hujjatlarni ko'rib chiqishni va yer sotib olish uchun texnik hujjatlarni tayyorlashni so'raydi. Ikkala bo'lim ham o'n kun ichida batafsil texnik hujjatlarni tayyorlashlari kerak. Hokimlik uchastkaga tashrif buyuradi va kompensatsiya xarajatlari va yer sotib olishning boshqa xarajatlarini baholaydi.

Kompensatsiyaning taxminiy qiymati, boshqa xarajatlar va tasdiqlovchi hujjatlar "Markazlashtirilgan kompensatsiya jamg'armasi" direktorlar Kengashiga ko'rib chiqish va fondni zaxiralash to'g'risida qaror qabul qilish uchun taqdim etilishi kerak. Hujjatlar mahalliy deputatlar Kengashlariga ko'rib chiqish uchun taqdim etiladi. Mahalliy deputatlar Kengashlari hujjatlarning tegishli qonun hujjatlariga muvofiqligi masalasini ko'rib chiqmoqdalar. Ko'rib chiqish majlisi jamoatchilik uchun ochiq bo'lib, ommaviy axborot

vositalari ishtirokida o'tkaziladi, yig'ilish to'g'risidagi ma'lumotlar esa ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinadi.

Mahalliy deputatlar Kengashi va loyihadan ta'sirlangan shaxslar (LTSH) o'rtasida maslahat yig'ilishi tashkil etilishi kerak va LTSH konsultatsiya boshlanishidan kamida yetti (7) kun oldin maslahat yig'ilishi o'tkaziladigan joy, sana va vaqt to'g'risida xabardor qilinishi kerak. Bundan tashqari, maslahat uchrashuvining joyi, sanasi va vaqti ommaviy axborot vositalarida, tegishli davlat organlarining veb-saytlarida va ijtimoiy tarmoqlarda e'lon qilinishi kerak. Ta'kidlanishicha, munozaralar jarayoni videoga olinishi mumkin. Jamoatchilik muhokamasi o'tkaziladigan joy LTSH uchun eng qulay joy bo'lishi kerak. Agar LTSHning uchdan ikki qismi ishtirok etgan bo'lsa, kvorumga erishilgan deb hisoblanadi. Ishtirokchi tomonlar va LTSHlar tomonidan imzolangan maslahatlashuv bayonnomalari tegishli davlat organlarining veb-saytlarida hamma uchun ochiq bo'lishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 16-noyabrdagi 911-sonli "Jismoniy va yuridik shaxslarning mulkiy huquqlarini ta'minlash hamda yer ajratish va zararni qoplash tartib-taomillarini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qaroriga muvofiq, yer ajratish va ko'chirish yer egalari yoki yerdan foydalanuvchilarning roziligi va mahalliy hokimiyat organlari, deputatlar yoki Vazirlar Mahkamasi a'zolarining ruxsati bilan amalga oshiriladi. Kompensatsiya shartnomalari yerni sotib oluvchilar va hozirgi yerdan foydalanuvchilar tomonidan tayyorlanishi va imzolanishi kerak. Sotib olingan yerlardagi barcha mavjud inshootlar shartnomada ko'rsatilganidek, to'liq tovon puli olgandan keyingina buziladi.

Shikoyat berish tartibi O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 3-dekabrdagi 378-sonli “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi Qonuni, 2017-yil 11-sentabrdagi o‘zgartishlari bilan tartibga solinadi. 3-moddaga muvofiq, O'zbekistonning jismoniy va yuridik shaxslari, chet elliklar va xorijiy yuridik shaxslar davlat organlariga shikoyat qilish huquqiga ega. Apellyatsiya va shikoyatlar topshirilgan kundan boshlab 15 kun ichida ko'rib chiqilishi va hal qilinishi kerak. Agar qo'shimcha tergov yoki ma'lumot kerak bo'lsa, muddat bir oygacha uzaytirilishi mumkin.

6. Rivojlanish senariylari va taklif qilingan loyiha dizayni

6.1 Taklif etilayotgan rivojlanish senariylari

6.1.1 Chorvachilik sohasini rivojlantirish muammolari

Avval aytib o‘tganimizdek, O‘zbekistonda chorvachilik tarmog‘i aholini hayvon oqsili bilan ta’minlaydi, shuning uchun ham muhim tarmoq hisoblanadi. Shuningdek, bu mamlakat yalpi ichki mahsulotining 13 foizini tashkil etadi va 250 ming kishini ish bilan ta'minlaydi.

Qishloq aholisining salmoqli qismi qishloq xo'jaligidan daromad olishini hisobga olsak, chorvachilikni rivojlantirish qashshoqlikni kamaytirish nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega.

Chorvachilik tarmog‘iga oid tahlilda chorvachilik sohasi bilan bog‘liq quyidagi asosiy ijtimoiy va milliy miqyosdagi muammolar aniqlandi:

(1) O'zbekistondagi ijtimoiy muammolar va ehtiyojlar

- Iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishning yetarli emasligi
- Sohada past qo'shilgan qiymatli mahsulotlar
- Ishsizlikning yuqori darajasi va ish o'rinlari yaratish zarurati
- Qishloq va shahar o'rtasidagi iqtisodiy tafovut: qishloq yoshlari ish izlab shaharlarga mehnat migranti sifatida boradilar.
- Atrof-muhitning buzilishi va iqlim o'zgarishi
- Rossiyadan kelgan muhojirlar sonining ko'payishi va Rossiyaga eksportning ko'payishi tufayli iste'molning ko'payishi
- Xalqaro logistika yo'nalishidagi o'zgarishlar va Rossiyaning Ukrainaga qarshi tajovuzi tufayli xarajatlarning ko'payishi

(2) O'zbekistonda chorvachilik sektorining milliy darajadagi muammolari va ehtiyojlari

- Hozirgi vaqtda tovuq go'shtidan tashqari chorvachilik mahsulotlari umuman o'zini o'zi ta'minlaydi. Ammo ozuqa ta’minoti hisobga olinsa, sut va go‘shtning o‘zini-o‘zi ta’minlash ko‘rsatkichlari mos ravishda atigi 92,5 va 86,0 foizni tashkil etadi.
- Konsentrlangan ozuqa bilan o'z-o'zini ta'minlash darajasi atigi 83,7% ni tashkil qiladi. Ular orasida yuqori proteinli ovqatlar bilan ta'minlanishni oshirish kerak.
- O‘zbekistonda chorva mollari soni ko‘paygan bo‘lsa-da, ozuqa yetishtirish uchun yer maydoni qisqargan. Shuning uchun ozuqa ishlab chiqarish va mehnat unumdorligini oshirish kerak.
- Kelgusida aholi soni ortib borishi bilan chorvachilik mahsulotlariga talab ortishi kutilmoqda. Natijada 2035 yilga kelib sut va go‘shtning o‘zini-o‘zi ta’minlash ko‘rsatkichlari mos ravishda 76

va 63 foizgacha kamayadi.

- O'zbekistonda chorvachilik sektorining mahsuldorligi qo'shni davlatlarga qaraganda past.
- O'zbekistonning parrandachilik sektori tovuq importining o`rnini bosish va tuxum eksportini ko'paytirish uchun katta salohiyatga ega.
- O‘zbekiston JSTga a’zo bo‘lish uchun chorvachilik mahsulotlari xavfsizligi bo‘yicha xalqaro standartlarga muvofiq ishlab chiqarilishini ta’minlashi kerak.
- Hisob-kitoblarga ko‘ra, O‘zbekistondagi IG chiqindilarining 20 foizi chorvachilik tarmog‘iga to‘g‘ri keladi va chorva mollari sonining ko‘payishi hisobiga chiqindilar yanada ortib bormoqda.
- Yaylovlarning degradatsiyasini hisobga olgan holda, hududlarni saqlash va ulardan foydalanishni muvozanatlash juda muhimdir.

Ushbu milliy darajadagi muammolarni, chorvadorlar, korxonalar, davlat tashkilotlari duch keladigan asosiy qiyinchiliklar va ehtiyojlarni hamda siyosat yo'nalishlarini hisobga olgan holda, tadqiqot guruhi quyidagi rasmda ko'rsatilgandek, yakuniy natija sifatida "Xavfsiz chorvachilik mahsulotlarini barqaror yetkazib berishni" o'z ichiga olgan rivojlanish senariylarini tayyorladi.

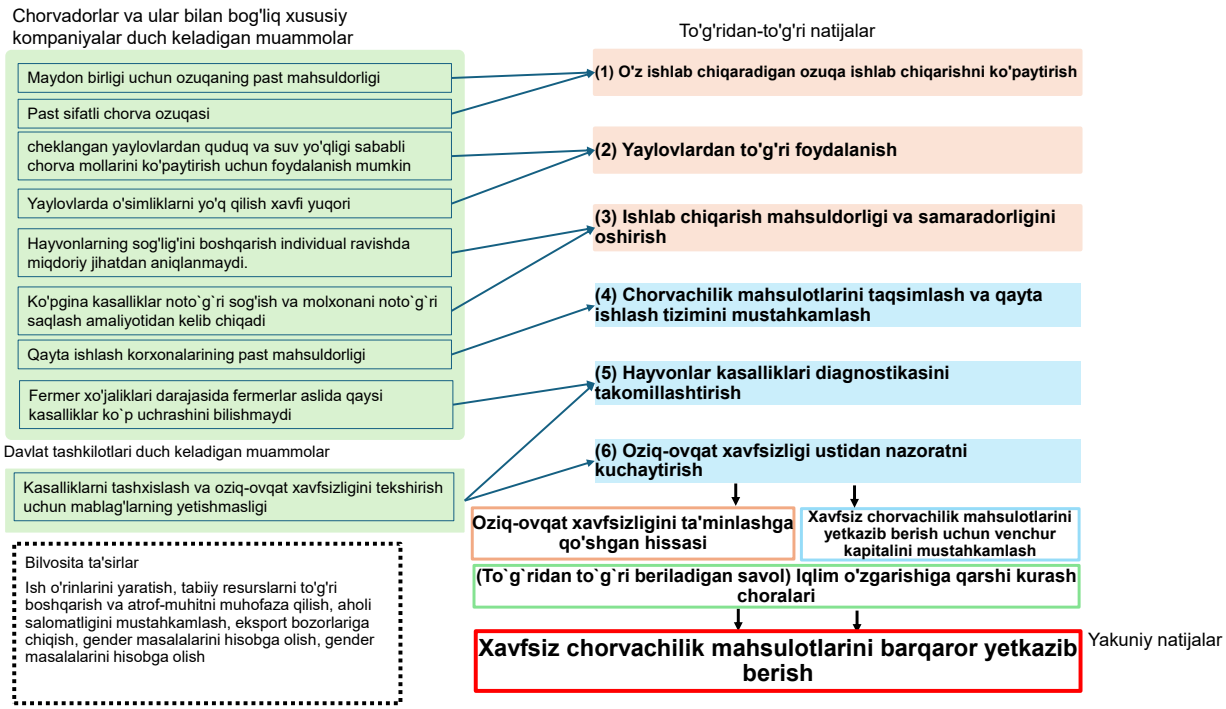

Shakl 6-1 O'zbekistonda chorvachilik sohasini rivojlantirish senariysi (Tadqiqot guruhi tomonidan tavsiya qilingan)

Manba: Tadqiqot guruhi

6-1-rasmda ko'rsatilganidek, "xavfsiz chorvachilik mahsulotlari bilan barqaror ta'minlash" natijasiga erishish uchun (i) oziq-ovqat xavfsizligini yaxshilash va (ii) chorva mollarining qiymat zanjirini va xavfsiz mahsulotlar bilan ta'minlashni kuchaytirish zarur. Bundan tashqari, xavfsiz chorvachilik

mahsulotlarini etkazib berish barqarorligini oshirish uchun iqlim o'zgarishi muammolarini hal qilish muhim ahamiyatga ega, bu iqlimga moslashish choralarini ko'rish va issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish bo'yicha choralarni ko'rish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Chorvachilik sohasida oziq-ovqat xavfsizligiga erishish uchun (1) ichki ozuqa ishlab chiqarishni ko'paytirish va (2) yaylovlardan to'g'ri foydalanish. Qiymat zanjiridagi "kirish" jarayonlaridan biri bo'lgan ozuqa ta'minoti chorvachilikning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda qiyinchilik tug'diradi. Yuqori proteinli konsentrlangan ozuqalar qisman qo'shni mamlakatlardan, masalan, Qozog'istondan olib kelinganligi sababli, ozuqa bilan o'z-o'zini ta'minlashning oshishi chorvachilikning oziq-ovqat xavfsizligiga bevosita ta'sir qiladi.

Yaylovlar qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan erlarning 81% va mamlakat umumiy yer maydonining 47% ini tashkil etadi va u muhim resurs bo‘lib, chorva mollarini dag‘al ozuqa bilan ta’minlaydi, cho‘ponlar va chorvadorlarning tirikchiligi uchun asos hisoblanadi. Biroq, qurg'oqchil hududlardagi yaylovlarning o'simliklari juda zaif bo'lib, tez iqlim o'zgarishi va chorva mollarining haddan tashqari ko'p kontsentratsiyasi tufayli tanazzulga yuz tutmoqda. Xususan, suv resurslari cheklangan hududlarda chorva mollari soni ortishi bilan yaylov bosimi ortib, o‘simlik va tuproqning yanada jiddiy tanazzulga uchrashi mumkin. Kelajakda yaylovlardan barqaror foydalanish uchun bunday ekologik ta'sirlarni minimallashtirish zarur.

Bundan tashqari, O'zbekiston (3) chorvachilikda ishlab chiqarish samaradorligi va mahsuldorligini oshirishi hamda qisman import qilinadigan chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini oshirishi kerak. Xususan, chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini oshirish muhim, chunki hozirgi kunda tovuq go‘shtining o‘zini o‘zi ta’minlash darajasi atigi 56,1 foizni tashkil etadi. Hosildorlikni oshirish uchun ba'zi chora-tadbirlar mavjud, masalan, har bir sigirdan olinadigan sutni ko'paytirish va go'sht ishlab chiqarish muddatini qisqartirish. Shuningdek, ozuqa samaradorligi yuqori bo‘lgan takomillashtirilgan zotlarga o‘tish va to‘g‘ri Oziqlantirishni ishlab chiqish orqali har bir podada ozuqa samaradorligini oshirish mumkin.

Chorvachilik qiymati zanjirini va xavfsiz chorvachilik mahsulotlari bilan ta'minlashni oshirish uchun (4) chorvachilik mahsulotlarini taqsimlash va qayta ishlashni kuchaytirish, (5) hayvonlar kasalliklari diagnostikasini kuchaytirish va (6) oziq-ovqat xavfsizligini tekshirishni kuchaytirish, shu bilan ishlab chiqarilgan chorvachilik mahsulotlarining aholi salomatligi uchun hech qanday xavf tug'dirmasligini ta'minlash kerak.

Rivojlanish stsenariylariga iqlim o'zgarishiga qarshi choralarni kiritish ham muhimdir. O'zbekistonda chorvachilik tarmog'iga iqlim o'zgarishi ta'sir ko'rsatmoqda, masalan, cho'llanish jarayonining kuchayishi, tuproqning sho'rlanishi, suv resurslarining kamayishi va chorva mollarining issiqlik stressi tufayli yaxshi sifatli yaylov maydonlarining qisqarishi. Shu bilan birga, chorvachilik sektori atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda, masalan, issiqxona gazlari emissiyasi va chorva mollarini o`tlatish

yaylovlar degradatsiyasiga olib keladi.

Natijaga erishish tabiiy resurslarni boshqarish va atrof-muhitni muhofaza qilishni yaxshilash, "Yagona salomatlik" ni yaxshilash, eksport bozorlarini ko'paytirish va gender tamoyillarini hisobga olish kabi ikkilamchi samaralarni keltirib chiqarishi kutilmoqda. Chorvachilik sohasini rivojlantirish 2020-yilda 11,5 foizni tashkil etgan qashshoqlik darajasini pasaytirishga hissa qo‘shishi kutilmoqda. Kambag‘allarning 80 foizi qishloqlarda istiqomat qilayotgani va qishloqdagi kambag‘allarning ko‘p qismi qishloq xo‘jaligiga bog‘liq bo‘lgani uchun chorvachilik sohasini rag‘batlantirish ish o‘rinlari yaratish orqali chorvadorlarning turmush darajasini yaxshilashi kutilmoqda.

Tadqiqot guruhi yuqorida qayd etilgan natijalarga erishishga yordam beradigan quyidagi uchta rivojlantirish stsenariysini taklif qiladi.

6.1.2 Taklif etilayotgan rivojlanish senariylari

(1) 1-rivojlantirish senariysi: Oziq-ovqat xavfsizligini oshirish

< Rivojlantirish masalalari >

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va unga erishish uchun chorvachilik mahsulotlariga bo'lgan talabning kelajakdagi o'sishiga javoban ichki ishlab chiqarishni, shu jumladan ozuqa ishlab chiqarishni ko'paytirish orqali o'z-o'zini ta'minlash darajasini oshirish kerak. 2022-2026 yillarda chorvachilikni rivojlantirish strategiyasi, shuningdek, ichki go'sht va sut ishlab chiqarishni ko'paytirishga qaratilgan. Hosildorlik va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, shu jumladan, ozuqa samaradorligini oshirish issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega, chunki chorvachilik tarmog'ining mahsuldorligi qo'shni mamlakatlarga nisbatan past. Mamlakat duch keladigan asosiy muammolar quyidagilar:

Yaylov muammolari:

The vegetation of rangeland in arid areas is fragile, and rapid climate change and livestock concentration are major factors contributing to desertification. Particularly due to limited water resources, livestock tend to concentrate around wells and springs, leading to overgrazing. Particularly, rangelands within 2-3 km of wells have been significantly degraded. In response to the issue, it is necessary to expand the grazing area by rehabilitating existing wells and constructing new wells. It is imperative to ascertain the accurate locations of wells and to assess the surrounding vegetation conditions.

Ozuqa ishlab chiqarish masalalari:

Chorvachilik ozuqasi bilan o'zini o'zi ta'minlashning past darajasi cheklangan suv resurslari va fermerlar ozuqa etishtirish uchun foydalanishi mumkin bo'lgan sug'oriladigan qishloq xo'jaligi erlari bilan bog'liq. Bundan tashqari, an’anaviy etishtirish usullari va hududga mos keladigan yangi navlarni yetishtirishda kechikishlar tufayli maydon birligidan olinadigan hosil past. Qolaversa, chorva mollari yemi sifati yomon, ya’ni begona o‘tlar aralashgan pichan o‘ramlari, ikkinchi fermentlangan silos.

Umuman olganda, chorvachilik xarajatlarining 70% yemga to'g'ri kelganligi sababli, ozuqa xarajatlari chorvachilik fermalarining rentabelligiga bevosita ta'sir qiladi. Shuning uchun ozuqa bilan o'z-o'zini ta'minlashni oshirish ham muhimdir.

Mahsulodorlik muammolari:

Hayvonlarning sog'lig'ini standartlashtirilgan individual boshqarish o'rnatilmagan, chunki u hali ham to'plangan ma'lumotlarga emas, balki fermerlarning shaxsiy tajribasiga asoslanadi. Bundan tashqari, ba'zi kasalliklar (mastit, tuyoq kasalliklari) sog'ish va chorva mollarini saqlash ishlarini yetarlicha boshqarmaslik natijasida yuzaga keladi, bu esa sut ishlab chiqarishning pasayishiga olib keladi. Bundan tashqari, joylarda ko'pchilik fermerlar qaysi kasalliklar keng tarqalganligini bilmaydilar va ularga qarshi tegishli choralarni ko'ra olmaydilar. Garchi davlat tashkilotlari chorva mollarini emlashni amalga oshirsa ham, bu yetarli darajada samarali amalga oshirilmaydi.

<Taklif etilayotgan rivojlanish senariysi>

(1) ichki ozuqa ishlab chiqarishni ko'paytirish, (2) yaylov yerlaridan to'g'ri foydalanishga ko'maklashish va (3) 6-1-rasmda ko'rsatilganidek, chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish mahsuldorligi va samaradorligini oshirish orqali O'zbekiston chorvachilik mahsulotlari, jumladan, ozuqa mahsulotlari bilan o'zini o'zi ta'minlashni oshirishi va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga hissa qo'shishi mumkin.

Quyidagi jadvalda chorvadorlar, korxonalar va hukumat oziq-ovqat xavfsizligini yaxshilash uchun qanday choralar ko'rishi mumkinligi haqida taklif qilingan harakatlar va yechimlar keltirilgan. O'ng ustunda tegishli harakatlar orqali oraliq natijalarga erishishning bilvosita ta'siri keltirilgan.

Jadval 6-1 Oziq-ovqat xavfsizligini oshirishga yordam beradigan harakatlar va taklif qilingan yechimlar

Oraliq natijalar	Harakat va yechimlar		Bilvosita ta'sirlar
	Chorvachilik fermalari va korxonalari	Hukumat	
1) Ichki ozuqa ishlab chiqarishni ko'paytirish	➢ Sug'orish inshootlari, suvni tejaydigan sug'orish usullari, mexanizatsiyalash va yaylovlar sifatini yaxshilash orqali maydon birligiga ozuqa ishlab chiqarishni ko'paytiring. ➢ Silos va pichan hosilini mexanizatsiyalash orqali qayta ishlash yo'qotishlarini kamaytiring	➢ Yaxshilangan zotlarni rivojlantirish va tarqatish	Ozuqa sotib olish xarajatlarini kamaytirish va issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish orqali daromadlarni oshirish.
2) Yaylovlardan to'g'ri foydalanish	➢ Quduqlar sonini ko'paytirish va mavjud yaylovlarni kengaytirish ➢ Klasterlarni rivojlantirish orqali yaylovlarni to'g'ri boshqarishni amalga oshirish	➢ Yaylovlar degradatsiyasini baholash ➢ O'simliklarni muhofaza qilish ➢ Lalmi yerlardagi yaylovlar unumdorligini oshirish ➢ Yaylovlar bilan bog'liq qonun va qoidalarni ko'rib chiqish	Fermer xo'jaliklari daromadlarining ko'payishi, korxonalarda bandlikning oshishi va yaylovlarning degradatsiyasining oldini olish
3) Ishlab chiqarish	➢ Oziqlanishni boshqarish,	➢ Chap yacheykada	Chorvachilik

samaradorligi va samaradorligini oshirish	chorva mollarini parvarish qilish, naslchilik, chorvachilik gigienasi va boshqa jihatlarni yaxshilash orqali ishlab chiqarish va mahsuldorlikni oshirish (6-2-rasmga qarang).	tasvirlangan harakatlarning rivojlanishi va tarqalishini kuchaytirish (kasalliklarni tashxislash yozuvlari asosida emlash, test natijalariga asoslangan ko'rsatmalar, naslchilik bilan bog'liq tadqiqotlar va ishlanmalar va boshqalar).	mahsulotlarini ishlab chiqarishni ko'paytirish orqali fermerlarning daromadlarini oshirish va eksport bozorlarini rivojlantirish

Manba: Tadqiqot guruhi

Quyidagi jadvalda 3) 6-1-jadvalda keltirilgan ishlab chiqarish mahsuldorligi va samaradorligini oshirishga qanday erishish mumkinligi ko'rsatilgan.

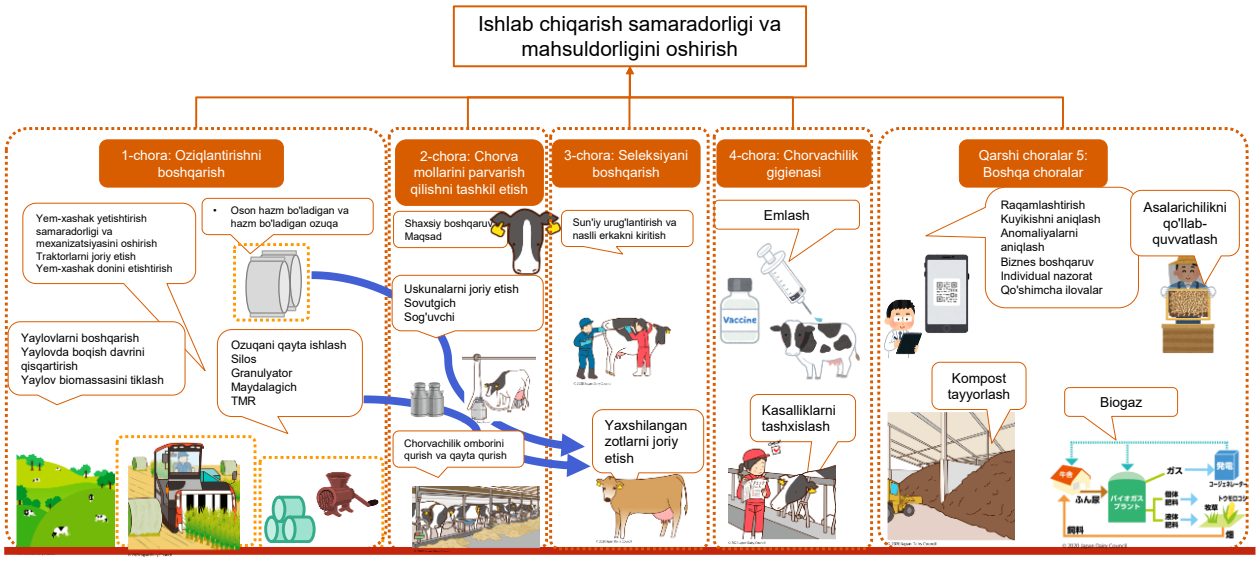

Shakl 6-2 Ishlab chiqarish mahsuldorligi va samaradorligini oshirish

Manba: Tadqiqot guruhi

(2) 2-rivojlantirish senariysi: Chorvachilik zanjirlarini takomillashtirish va xavfsiz mahsulotlarni yetkazib berish

< Rivojlantirish masalalari>

Sut mahsulotlarini qayta ishlash korxonalari, so‘yish sexlari kabi xususiy qayta ishlash korxonalari xavfsiz chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlash quvvatiga ega emas, iste’molchilarga yetkazib berilayotgan pirovard chorvachilik mahsulotlari xavfsizligi to‘liq ta’minlanmagan.

Chorvachilik qiymati zanjiridagi yana bir muammo - davlat, viloyat va tuman miqyosida kasalliklarni aniqlash va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha sinov uskunalari va amaliy imkoniyatlarning etarli emasligi. Tashkilotlar xususiy sektor tomonidan ishlab chiqarilgan sut va go‘sht mahsulotlarining

oziq-ovqat xavfsizligini qat’iy nazorat qilishlari, iste’molchilar salomatligini muhofaza qilishlari uchun davlat tashkilotlarining texnik salohiyatini oshirish zarur. Muayyan muammolar, jumladan, quyidagi masalalar quyida ko'rsatilgan:

Logistika va qayta ishlash masalalari:
Sut kompaniyalari sutni yig'ish va qayta ishlash uchun cheklangan imkoniyatlarga ega. Va faqat cheklangan miqdordagi so'yish joylari halol sertifikati talablariga muvofiq chorva mollarini so'yishi mumkin.

Hayvonlar kasalliklarini tashxislash masalalari:
Respublika hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazida og‘ir yuqumli kasalliklar, zaharli moddalar, hayvonlar zardobi, radiatsiya ta’siri, ozuqa tarkibi tahlili, oziq-ovqat xavfsizligi bo‘yicha ekspertizadan o‘tkaziladi. Biroq, uning jihozlari eskirgan va WOAH talab qiladigan standartlarga javob bermaydi. Shu bois Markazdan xalqaro standartlarga javob beradigan test sinovlari o‘tkazish uchun ko‘proq imkoniyatlar va amaliy imkoniyatlarga ega bo‘lishi so‘raladi.

Har bir viloyat va Qoraqalpog‘iston Respublikasida hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash markazlariga veterinar va zoonotologlar biriktirilgan. Viloyatlar, Qoraqalpog‘iston Respublikasi va tumanlar miqyosida veterinariya shifokorlari tomonidan qo‘llaniladigan sinov uskunalarining aksariyati Sovet Ittifoqi davrida (1963-1991) ishlab chiqarilganligi sababli eskirgan. Uskunalarning bir qismi VCRQ byudjeti tomonidan yangilandi; ammo, uskunalarning aksariyati sezilarli darajada yomonlashgan va ishlamaydi. Oqibatda chorva kasalliklariga to‘g‘ri va tezkor diagnostika ishlari olib borilmayotgani mamlakatimizda chorva kasalliklarining tarqalishini kuzatishni qiyinlashtirmoqda.

Oziq-ovqat xavfsizligi masalalari:
Xom sutning sifati, masalan, sutning yog 'miqdori, sutning o'ziga xos og'irligi, suv miqdori, oqsil miqdori va yog'siz sutning qattiq moddalari milliy darajada tekshirilishi mumkin. Boshqa tomondan, bakterial va somatik hujayralar soni kabi oziq-ovqat xavfsizligini aniqlash mumkin emas. Sut mahsulotlarining xavfsizligini oshirish brutselloz va sut mahsulotlari orqali odamlarga yuqishi mumkin bo'lgan boshqa kasalliklarning paydo bo'lishi mumkinligi sababli zarur.

Milliy miqyosda oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha tekshiruvlar eksport uchun xalqaro standartga to'liq mos ravishda amalga oshirilmagan. Bundan tashqari, O‘zbekiston JSTga a’zo bo‘lganligi sababli bir qator xalqaro gigiena standartlariga rioya qilishi kerak.

Xalqaro bozorlarga chiqishni rag‘batlantirish uchun sifat nazorati va sertifikatlashtirish tizimlarini ishlab chiqish ham muhimdir.

< Taklif etilayotgan rivojlanish senariysi >
6-1-shakla ((4) Chorvachilik mahsulotlarini taqsimlash va qayta ishlashni yaxshilash, (5) Hayvonlar

kasalliklari diagnostikasini yaxshilash va (6) Oziq-ovqat xavfsizligini nazorat qilishni yaxshilash) ko'rsatilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali O'zbekiston chorvachilikda qo'shimcha qiymat yaratish va xavfsiz chorvachilik mahsulotlarini yetkazib berish zanjirini mustahkamlashi mumkin.

Chorvachilik qiymati zanjirini oshirish va chorvachilikning xavfsiz mahsulotlari bilan ta'minlashga hissa qo'shish uchun chorvachilik fermerlari, korxonalar va hukumat tomonidan amalga oshirilishi lozim bo'lgan taklif qilingan chora-tadbirlar va yechimlar 6-2-jadvalda keltirilgan. Tegishli harakatlar orqali oraliq natijalarga erishish natijasida yuzaga kelgan bilvosita ta'sirlar o'ng ustunda keltirilgan.

Jadval 6-2 Chorvachilik va xavfsiz chorvachilik mahsulotlarini yetkazib berishda qo'shimcha qiymat zanjirini kengaytirishga yordam beradigan harakatlar va taklif qilingan yechimlar

Oraliq natijalar	Harakat va yechimlar		Bilvosita ta'sirlar
	Chorvachilik fermalari va korxonalari	Hukumat	
(4) Chorvachilik mahsulotlarini tarqatish va qayta ishlashni kuchaytirish.	➢ Sut va so'yish joylarini qayta ishlash uchun gigiyena qurilmalarini joriy etish ➢ Sut yig'ish tizimi uchun zarur bo'lgan uskunalarni joriy etish ➢ Chorvachilik mahsulotlarini tashish uchun kam emissiyali yuk mashinalarini joriy etish va tarqatish uskunalarini yangilash ➢ Klasterni rivojlantirish orqali kichik chorvachilik fermerlari tomonidan chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlash va tarqatishni kuchaytirish.		Qo'shimcha qiymat yaratish, issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish, ish o'rinlari yaratish va eksport bozorlarini rivojlantirish orqali daromadlarni oshirish
(5) Hayvonlar kasalliklari diagnostikasini takomillashtirish		➢ Jamoat laboratoriyalarini rivojlantirish ➢ Hayvonlar kasalliklarini kuzatishni kuchaytirish	Yagona sog'liqni saqlash tizimini mustahkamlash, eksportni ko'paytirish va gender masalalarini hisobga olish
(6) Oziq-ovqat xavfsizligi ustidan nazoratni kuchaytirish		➢ Davlat laboratoriyalarining rivojlanishini kuchaytirish ➢ Bozorda sut va go'shtni nazorat qilish tizimini kuchaytirish	Yagona sog'liqni saqlash tizimini mustahkamlash, eksportni ko'paytirish va gender masalalarini hisobga olish

Manba: Tadqiqot guruhi

Quyidagi diagrammada chorva mollarining qiymat zanjirini oshirish va xavfsiz chorvachilik mahsulotlari bilan ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar misollari keltirilgan.

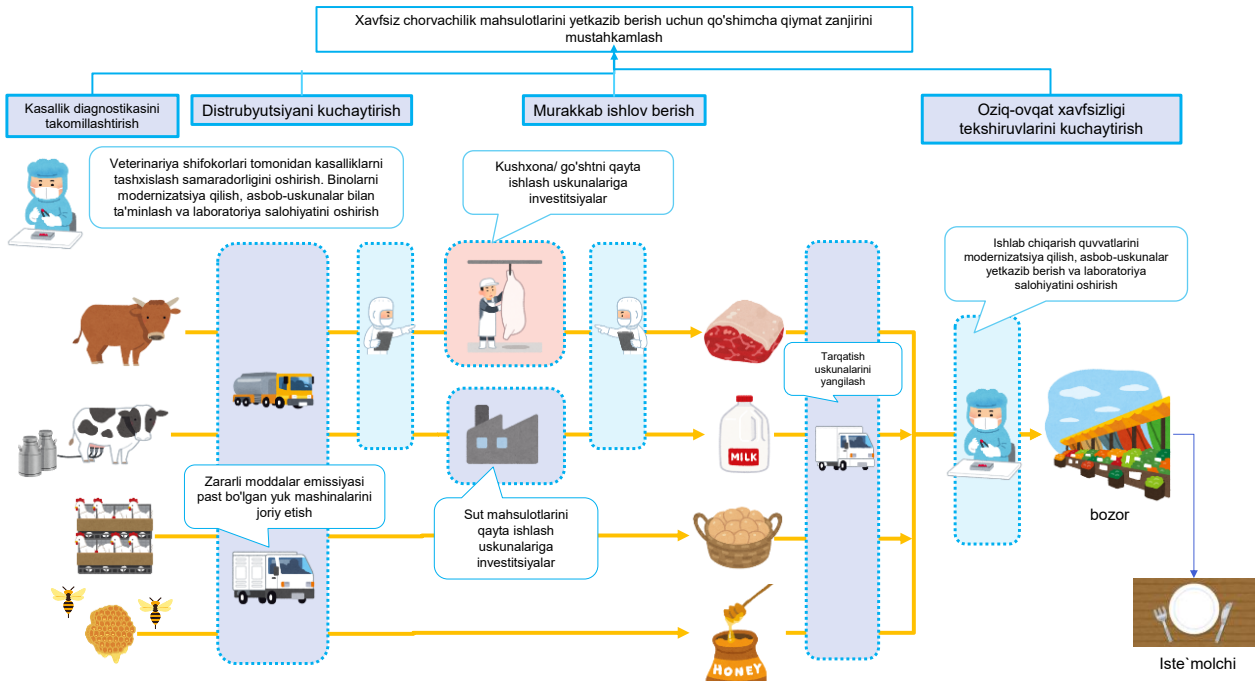

Shakl 6-3 Chorvachilikda qo'shimcha qiymat zanjirini kengaytirish va xavfsiz chorvachilik mahsulotlarini yetkazib berishga qaratilgan harakatlar

Manba: Tadqiqot guruhi

(3) 3-rivojlantirish senariysi: Iqlim o'zgarishiga qarshi kurash choralari

<Rivojlantirish masalalari>

O‘zbekiston 2018-yil oktabr oyida Parij bitimini ratifikatsiya qilgan va 2021-yilda o‘zining NDC-ni yaratgan. O‘zbekiston hukumati MDMda iqlim o‘zgarishi oqibatlarini yumshatish bo‘yicha maqsadni belgilab, 2030-yilga borib YaIM birligiga ISH gazlari emissiyasini 2010 yil darajasidan 35 foizga kamaytirishni maqsad qilgan.

Iqlim o'zgarishining chorvachilikka ta'siri:

Jahon banki va OTB hisobotida aytilishicha,[75] iqlim o‘zgarishi natijasida prognoz qilinadigan yuqori haroratlar va tez-tez davom etadigan yuqori haroratlar chorvachilikda issiqlik stressini keltirib chiqaradi va bu bevosita mahsuldorlikni pasaytiradi. Biroq, chorvachilik o'simlikchilikka qaraganda iqlim o'zgarishidan kam himoyalangan.

[75] Iqlim xavfi bo'lgan mamlakat profili, O'zbekiston

Chorvachilikning iqlim o'zgarishiga ta'siri:

O‘zbekiston NDCda IGning umumiy emissiyasining taxminan 63% ni tashkil etadigan beshta asosiy toifa sanab o‘tilgan. Besh toifadan biri - bu iqlim o'zgarishining asosiy omillaridan biri bo'lgan chorva mollarining ichki fermentatsiyasidan (9,4%) CH_4 emissiyasi. Chorvachilik tomonidan chiqariladigan asosiy IGlar CH_4 va N_2O bo'lib, ularning emissiya manbalariga "ichki fermentatsiya", "chiqindilarni boshqarish", "ekin ekiladigan yerlarda o'g'itlardan foydalanish", "qishloq xo'jaligi qoldiqlaridan ekin maydonlarida o'g'it sifatida foydalanish" kiradi.

< Taklif etilayotgan rivojlantirish senariysi >

Iqlim o'zgarishi bo'yicha chora-tadbirlarni "1-rivojlantirish stsenariysi: oziq-ovqat xavfsizligini yaxshilash" va "2-rivojlantirish stsenariysi: chorva mollarining qiymat zanjirini oshirish va xavfsiz mahsulotlar bilan ta'minlash" kabilarni o'zaro bog'liq masala sifatida ko'rib chiqish mumkin. Ikkala senariydagi tadbirlar va qarorlar ham iqlim o'zgarishiga qarshi choralar (yumshatish va moslashish) bo'lishi mumkin. Tadqiqot guruhi loyiha doirasida taqdim etilgan barcha sub-kreditlar IGini kamaytirish yoki moslashtirish uchun mo‘ljallanganligini taklif qiladi.

Chorvachilikni boshqarish, ozuqani yaxshilash va go'ngni boshqarish CH_4 chiqindilarini samarali ravishda kamaytirishi kutilmoqda. Biroq, O'zbekistonda ISQ emissiyasini miqdoriy o'lchash usullari hali o'rnatilmaganligi sababli, ozuqa bilan bog'liq ko'plab chora-tadbirlar moslashuv choralari sifatida qaralmoqda.

Go'ngni qayta ishlashni quyoshda quritishdan kompostga o'zgartirish eng samarali yumshatish choralaridan biri bo'ladi. CH_4 emissiyasini kamaytirishning boshqa samarali chora-tadbirlari mahsuldorlikni oshirish uchun chorvachilik va uni boshqarish usullarini takomillashtirish, oziqlantirish usullarini takomillashtirish, ozuqa qo'shimchalari va emlashlar bilan ta'minlash bo'ladi.

6.1.3 Taklif etilayotgan rivojlanish stsenariysini amalga oshirish uchun taklif qilingan yordam

Yuqorida aytib o'tilgan uchta rivojlanish stsenariysini amalga oshirish uchun tadqiqot guruhi ODA krediti loyihasi uchun quyidagi komponentlarni taklif qiladi:

- Chorvachilik fermalari va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalarga sarmoya kiritish uchun ikki bosqichli kredit
- Konsalting xizmatlari, jumladan, chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi fermerlar, chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi kompaniya va tashkilotlarga texnik yordam ko‘rsatish, yaylovlarni boshqarish bo‘yicha tadqiqotlar va takomillashtirilgan davlat laboratoriyalari bilan bog‘liq laboratoriya xodimlarining salohiyatini oshirish.
- Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligini sinovdan o'tkazish bo'yicha

salohiyatni kuchaytirish uchun davlat laboratoriyalari jihozlarini takomillashtirish

Faqat ODA kredit loyihasi bilan hal qilib bo‘lmaydigan masalalarga kelsak, Tadqiqot guruhi “Texnik hamkorlik loyihasi” va “Guruh va mintaqaga yo‘naltirilgan dastur (mamlakat uchun maxsus trening) uchun bilimlarni birgalikda yaratish dasturi (KCCP)” orqali boshqa yordamni taklif qiladi. 6-3-jadvalda ODA kredit loyihasi tomonidan taklif etilayotgan yordam va yuqorida taklif qilingan rivojlanish stsenariylari va oraliq natijalarga erishish uchun JICAning boshqa yordami ko'rsatilgan. 6-4-jadvalda TSL sub-qarz oluvchilar tomonidan kutilayotgan investitsiyalar ko'rsatilgan.

Jadval 6-3 JICA rasmiy rivojlanish yordami va boshqa yordam loyihasi bo'yicha taklif qilingan ko`mak

1-rivojlantirish senariysi: Oziq-ovqat xavfsizligini oshirish

Taklif etilgan yordam	Maqsad	Rivojlanish uchun rasmiy yordam liniyasi bo'yicha kredit berish loyihasi			JICAning boshqa yordami
		Ikki bosqichli kredit)	Maslahat xizmatlari	Uskunalarni xarid qilish	
(1) O`z kuchi bilan ishlab chiqarilgan ozuqa ishlab chiqarishni ko'paytirish					
1-1 Sug'orish inshootlari va suvni tejaydigan sug'orish usullarini joriy etish	Fermerlar va chorvachilik kompaniyalari	✓	✓		
1-2 Ozuqa yetishtirishni mexanizatsiyalash	Fermerlar va chorvachilik kompaniyalari	✓	✓		
1-3 Yaylov o'tlarining yaxshilangan navlarini joriy etish	Fermerlar va chorvachilik kompaniyalari		✓		
Silos va pichan tayyorlash uchun 1-4 mexanizatsiya	Hukumat	✓	✓		
(2) Yaylovlardan to'g'ri foydalanish					
2-1 Yaylov quduqlarini qurish va tiklash	Fermerlar va chorvachilik kompaniyalari	✓			
2-2 Klasterlarni rivojlantirish orqali yaylovlarni to'g'ri boshqarish	Fermerlar va chorvachilik kompaniyalari	✓	✓		
(3) Hosildorlik va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish					
3-1 Oziqlantirishni tashkil qilishni takomillashtirish	Fermerlar va chorvachilik kompaniyalari	✓	✓		
3-2 Hayvonlarni parvarish qilishni tashkil qilishni takomillashtirish	Fermerlar va chorvachilik kompaniyalari Hukumat	✓	✓		
3-3 Naslchilikni	Fermerlar va	✓	✓		

Taklif etilgan yordam	Maqsad	Rivojlanish uchun rasmiy yordam liniyasi bo'yicha kredit berish loyihasi			JICAning boshqa yordami
		Ikki bosqichli kredit)	Maslahat xizmatlari	Uskunalarni xarid qilish	
boshqarishni kuchaytirish	chorvachilik kompaniyalari Hukumat				
3-4 Chorvachilik gigienasini yaxshilash	Fermerlar va chorvachilik kompaniyalari	✓	✓		

2-rivojlantirish senariysi: Xavfsiz chorvachilik mahsulotlarini yetkazib berish uchun qiymat zanjirini mustahkamlash

Taklif etilgan yordam	Maqsad	Rivojlanish uchun rasmiy yordam liniyasi bo'yicha kredit berish loyihasi			JICAning boshqa yordami
		(Ikki bosqichli kredit)	Maslahat xizmatlari	Uskunalarni xarid qilish	
(4) Chorvachilik mahsulotlarini taqsimlash va qayta ishlash tizimini mustahkamlash					
4-1 Sutni qayta ishlash korxonalari va so'yish joylarini rivojlantirish	Chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalar	✓	✓		
4-2 Sut yig'ish tizimi	Chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalar	✓			
4-3 Kam emissiyali yuk mashinalarini joriy etish va tarqatish uskunalarini yangilash	Fermerlar va chorvachilik kompaniyalari va davlat idoralari	✓			
4-4 Klasterni rivojlantirish orqali kichik chorvachilik fermerlarining chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlash va tarqatish	Fermerlar va chorvachilik kompaniyalari	✓	✓		
(5) Hayvonlar kasalliklari diagnostikasini kuchaytirish					
5-1 Davlat laboratoriyalarini rivojlantirish	Hukumat		✓	✓	✓
5-2 Hayvonlar kasalliklarini nazorat qilishni kuchaytirish	Hukumat				✓
(6) Oziq-ovqat xavfsizligi tekshiruvlarini kuchaytirish					
6-1 Davlat laboratoriyalarini rivojlantirish	Hukumat		✓	✓	✓
6-2 Sut va go'shtni nazorat qilish tizimini mustahkamlash	Hukumat				✓

Manba: Tadqiqot guruhi

Jadval 6-4 Ikki bosqichli kredit bo'yicha sub-kreditlar orqali kutilayotgan sarmoyalarga misollar

1-rivojlantirish senariysi: Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga ko'maklashish

Taklif etilgan yordam	Uskunalar va kapital ehtiyojlariga misollar
1-1 Sug'orish inshootlari va suvni tejaydigan sug'orish usullarini joriy etish	Dala darajasidagi kanallarni yotqizish, purkagichlar va tomchilatib sug'orish tizimlarini joriy etish
1-2 Ozuqa yetishtirishni mexanizatsiyalash	Traktorlar, ekuvchilar, kombaynlar
1-4 Silos va pichan tayyorlashni mexanizatsiyalash	Maydalagichlar, TMR mikserlari, silos konstruktsiyalari, rulonli qoliplar, granulyatorlar
2-1 Yaylovlarda quduqlarni qurish va tiklash	Quduqlarni qurish va ta'mirlash, quyosh nasoslarini joriy etish, to'siqlar va binolarni qurish
2-2 Klasterlarni rivojlantirish orqali yaylovlarni to'g'ri boshqarish	Yuqoridagi kabi (2-1)
3-1 Oziqlantirishni tashkil qilishni takomillashtirish	Yuqoridagi kabi (1-1, 1-2, 1-4, 2-1), ozuqa omborlari
3-2 Hayvonlarni parvarish qilishni tashkil qilishni takomillashtirish	Chorvachilik binolarini, sovutish moslamalarini, sog'ish moslamalarini, sog'ish xonalarini, sigirlarni qirg'ichlarini, kompostlash uskunalarini, biogazni, raqamli texnologiyalarni qurish va rekonstruktsiya qilish
3-3 Naslchilikni boshqarishni kuchaytirish	Yaxshilangan navlarni joriy etish
3-4 Chorvachilik gigienasini yaxshilash	Yuqoridagi kabi (3-2), maydondagi veterinariya diagnostikasi va davolash markazi, transport vositalarini dezinfeksiya qilish moslamasi, dezinfektsiya idishi

2-rivojlantirish senariysi: Xavfsiz Chorvachilik Mahsulotlarini Yetkazib Berish Uchun Qiymat Zanjirini Mustahkamlash

Taklif etilgan yordam	Uskunalar va kapital ehtiyojlariga misollar
4-1 Sutni qayta ishlash korxonalari va so'yish joylarini rivojlantirish	Sutni qayta ishlash uskunalari, so'yish uskunalari, go'shtni qayta ishlash uskunalari
4-2 Sut yig'ish tizimi	Har bir fermada sut tanki tirkamasi, quyma sovutgichi
4-3 Kam emissiyali yuk mashinalarini joriy etish va tarqatish uskunalarini yangilash	Sovutgichli yuk mashinalari, kam emissiyali yuk mashinalari
4-4 Klasterni rivojlantirish orqali kichik chorvachilik fermerlarining chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlash va tarqatish	Yuqoridagi kabi (4-1 ,4-2, 4-3)

Manba: Tadqiqot guruhi

6.1.4 Ish o'rinlarini yaratish va daromad olishda kutilayotgan hissa

"Xavfsiz chorvachilik mahsulotlarini barqaror yetkazib berish" natijasiga erishish orqali ish o'rinlari yaratish va fermerlar daromadini oshirish kabi boshqa natijalarga ham erishish kutilmoqda. Natijalarning gipotetik stsenariysi, jumladan, ish o'rinlarini yaratish va daromad olish quyidagicha.

< Rivojlantirish masalalari>

O'zbekistonda ishsizlik darajasi taxminan 10% ni tashkil etadi. Shu sababli, 35,7 million aholidan 2,5 millionga yaqini Rossiya va boshqa mamlakatlarda mehnat muhojirlari sifatida ishlaydi. Bunday mehnat muhojirlarining pul o'tkazmalari YaIMning taxminan 10 foizini tashkil qiladi. Boshqa tomondan, Ukrainadagi vaziyatdan kelib chiqqan Rossiyadagi iqtisodiy turg'unlik tufayli migratsiya yo'nalishlarini diversifikatsiya qilish va mamlakatda ish o'rinlarini yaratish zarurati ortib bormoqda. Xususan, yoshlar va qishloq joylarda ishsizlik darajasi yuqori, aholining kam ta’minlangan aholining 80 foizi qishloqlarda istiqomat qiladi; shuning uchun hukumat, ayniqsa, qishloq joylarda bandlik imkoniyatlarini yaratishga

e'tibor qaratmoqda. Qishloq aholisining ko'plab kambag'al qatlamlari qishloq xo'jaligi daromadlariga bog'liq bo'lganligi sababli, chorvachilik sohasini rivojlantirish qashshoqlikni kamaytirish nuqtai nazaridan ham muhimdir.

< Rivojlantirish senariysi>

Ikki bosqichli kredit doirasidagi sub-kreditlarning maqsadlaridan biri bu 100 bosh qoramoldan ko'p bo'lmagan mikro va kichik fermerlardir. Bunday mikro va kichik fermerlar kapital qo'yilmalar orqali o'zlarining mahsuldorligi va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi kutilmoqda. Bundan tashqari, chorva mollarini ko'paytirish orqali mikro va kichik korxonalar ishlab chiqarish hajmini oshirishi va har bir hayvon uchun ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishi mumkin.

Mikrofirma va kichik korxonalar yaxshilangan chorva zotlarini rivojlantirish, ozuqa ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, chorva mollari uchun uy-joylar, sog‘ish xonalari va go‘ng tozalash inshootlari kabi tegishli ob’ektlarni rivojlantirish, ishlab chiqarishni kengaytirish bo‘yicha maslahat xizmatlarini olish uchun kreditlardan foydalanishi mumkin. Bundan tashqari, ular RRY (rivojlanish bo`yicha rasmiy yordami) kredit loyihasi orqali maslahat xizmatlari orqali chorvachilik texnikasi va boshqaruv usullarini o'rganishlari kutilmoqda.

Subkreditlar olish, o‘rta va yirik korxonalar ishlab chiqarishni kengaytiradi va mahalliy aholi bandligini ta’minlaydi. Xususan, qo‘shimcha qiymat zanjirini yuqoridan quyi oqimga vertikal integratsiyalashgan yirik klaster kompaniyalarini subkreditlar hisobidan qo‘llab-quvvatlash orqali ular ozuqa ishlab chiqarishdan tortib chorvachilik, qayta ishlash va tarqatishgacha bo‘lgan qiymat zanjirini birlashtiruvchi ishlab chiqarish tizimini quradilar.

Sut korxonalari dehqon va fermer xo‘jaliklaridan xom sut yig‘ish va qayta ishlash, qassobxonalarda dehqon xo‘jaliklarining chorva mollarini so‘yish ham yo‘lga qo‘yilgan. Demak, qayta ishlash sanoati mintaqaviy darajada katta rol o'ynaydi. Klaster kompaniyalari, shu jumladan qayta ishlash korxonalari barqaror iqtisodiy o'sishga va mintaqalarda ish o'rinlarini yaratishga yordam berishi kutilmoqda.

Kichik fermer xo‘jaliklariga ko‘proq foyda keltirish uchun qo‘shimcha qiymat zanjiriga kichik fermerlarni jalb qiladigan kichik loyihalarni ilgari surish tavsiya etiladi. Klaster kompaniyalari kichik fermerlarga foyda keltirishini isbotlash uchun biznes rejalarini taqdim etishlari tavsiya etiladi. Masalan, ular kichik fermerlardan 10% xom sut sotib olish va yig'ish inshootlarini qurish orqali bunday foyda keltirishi mumkin.

G‘arbiy O‘zbekistonning cho‘l va cho‘l zonalarida bunday klaster kompaniyalari tomonidan yaylovlarni boshqarish tabiiy yaylovlar degradatsiyasining oldini olishda samaraliroq bo‘lishi mumkin. Bunday klaster kompaniyalarini qo'llab-quvvatlash uchun hokimlik va VCRQ bilan birgalikda boshqaruv rejalarini ishlab chiqish zarur.

6.1.5 Chorvachilik sektoridagi hisoblangan moliyaviy ehtiyojlar

Yuqoridagi 4.3-bandda tushuntirilganidek, to'rtta asosiy chorvachilik turiga (go'shtli qoramollar, sutli qoramollar, echkilar/qo'ylar va tovuqlar) potentsial kapital talabi quyida ko'rsatilganidek, jami 11.6 milliard AQSH dollarini tashkil etadi.

Jadval 6-5 Chorvachilikning asosiy turlariga potentsial investitsion talab

	Dehqon xo'jaligi (kichik)	Dehqon xo'jaligi (o'rta)	Fermer xo'jaligi	Korxona (shu jumladan. klasterlar)	Jami
Qoramol	3,236,958	1,387,260	2,107,344	507,834	7,239,396
Sog'in sigigr	979,240	419,681	1,282,480	299,665	2,981,065
Echki va Qo'y	141,377	60,588	470,802	201,186	873,953
Parranda	92,032	39,437	115,766	251,766	499,001
Hammasi	4,449,607	1,906,966	3,976,392	1,260,450	**11,593,415**

Birlik: ming AQSH dollari

Manba: Tadqiqot guruhi

Boshqa tomondan, ushbu so'rovda fermer xo'jaligi va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalar o'rtasida o'tkazilgan so'rov shuni ko'rsatdiki, hamma fermerlar ham kredit olishni xohlamaydilar. Masalan, kredit olmoqchi bo'lganlar dehqon xo'jaliklari (kichik) uchun 40 foiz, fermerlar uchun 50 foizni tashkil etdi. Bundan tashqari, Jahon bankining Korxonalarni o‘rganish natijalariga ko‘ra, kredit olish tajribasiga ega bo‘lganlarning nisbati dehqon xo‘jaliklari va fermer xo‘jaliklarida mos ravishda 19% va 29% ni tashkil qilgan. Bu shuni ko'rsatadiki, kredit olmoqchi bo'lganlar moliyaviy institutlardan kredit olishlari shart emas. Shu sababli, moliyaviy ehtiyojlar kredit olishni istagan va kredit olish tajribasiga ega fermerlarning investitsiya ehtiyojlari deb faraz qilgan holda, tadqiqot guruhi moliyaviy ehtiyojlarni quyidagicha hisoblab chiqdi:

Jadval 6-6 Chorvachilik sektori tomonidan hisoblangan moliyaviy ehtiyojlar

	Dehqon xo'jaligi (kichik)	Dehqon xo'jaligi (o'rta)	Fermer xo'jaligi	Korxona (shu jumladan. klasterlar)	Jami
Kredit olishni xohlovchilar ulushi *1	40%	54%	50%	58%	
Kredit tajribasiga ega bo'lganlar ulushi *2	10%	19%	29%	29%	
Moliyaviy ehtiyojlar (ming AQSH dollari)	204,580	224,890	662,732	243,687	**1,335,889**
Moliyaviy ehtiyojlar (mln JPY)	29,639	32,581	96,015	35,305	193,540
Nisbati	15%	17%	50%	18%	100%

Birlik: ming AQSH dollari

*1 Fermer xo‘jaliklari iqtisodiyoti va chorvachilik bilan bog‘liq bo‘lgan kompaniya tadqiqotidan hisoblangan

*2 Jahon banki korxonalari tadqiqoti. Kichik dehqon xo'jaliklari uchun miqdorni tadqiqot guruhi hisoblab chiqadi.

Manba: Tadqiqot guruhi

Chorvachilik sektorining moliyaviy talabi 1 336 million AQSH dollarini (193,5 milliard yeng) tashkil

etadi. Ushbu moliyaviy ehtiyojlarning 32 foizi yoki 429 million AQSH dollari dehqon xo‘jaliklari (kichik va o‘rta), 68 foizi yoki 906 million AQSh dollari dehqon va fermer xo‘jaliklari talabiga to‘g‘ri keladi.

Taklif etilayotgan JICA loyihasida yakuniy foydalanuvchilar "mikrobiznes" va "kichik, o'rta va yirik biznes" ga bo'lingan. Dehqon xo‘jaliklari “mikrobiznes”ga kiradi.

Boshqa tomondan, rivojlanishning boshqa hamkorlari hozirgi vaqtda amalga oshirilayotgan yoki amalga oshirilishi rejalashtirilgan loyiha orqali chorvachilik sohasini moliyaviy resurslar bilan ta’minlamoqda:

Jadval 6-7 Boshqa rivojlanish hamkorlari loyihalari tomonidan moliyaviy ta'minot

Loyiha nomi	Miqdori
Jahon bankining “Chorvachilik sohasini rivojlantirishning ikkinchi loyihasi” *1	160,000
OTB “Iqlimga chidamli chorvachilikni rivojlantirish loyihasi” *2	80,000
Jami	240,000

Birlik: ming AQSh dollari

*1 Jahon banki tomonidan “Chorvachilik tarmog‘ini rivojlantirish bo‘yicha ikkinchi loyiha”ni o‘zlashtirish 2024-yilda boshlangan. Biroq o‘zlashtirilgan mablag‘lar haqida ma’lumot yo‘qligi sababli, loyihaning barcha mablag‘lari shundan so‘ng besh yil ichida o‘zlashtiriladi, deb taxmin qilingan edi.

*2 OTBning “Iqlimga chidamli chorvachilikni rivojlantirish loyihasi” tomonidan taqdim etilgan mablag'lar miqdori loyihani shakllantirish jarayonida kamayishi mumkin.

Manba: Tadqiqot guruhi

Boshqa rivojlanish hamkorlari tomonidan amalga oshirilgan loyihalar bo‘yicha ajratilgan mablag‘lar chorvachilik sohasiga kreditlar uchun ham yo‘naltiriladi. Buning sababi shundaki, chorvachilik sohasidagi yakuniy foydalanuvchilarga berilgan subkreditlar IMIlarga qaytariladi va IMIlar qaytarilgan mablag'larni boshqa oxirgi foydalanuvchilarga yangi subkreditlar uchun ishlatadi. Faraz qilaylik, sub-kreditning o'rtacha muddati besh yil, IMI keyingi besh yil ichida rivojlanish bo'yicha sheriklar tomonidan taqdim etilgan mablag'larning 100 foiziga teng to'langan mablag'larni olishi va ularni yangi subkreditlar uchun ishlatishi kerak.

Jadval 6-8 Rivojlanish hamkorlarining boshqa loyihalari doirasida qaytarilgan mablag'lar hisobidan moliyaviy ta'minot

Loyiha nomi	Miqdori
Jahon bankining “chorvachilik sohasini rivojlantirish loyihasi”	154,400
OTB “Chorvachilikning qiymat zanjirini rivojlantirish loyihasi”	150,000
EU “Inclusive Financing and Intelligent Climate Development Project in the Livestock Sector” *	113,100
IFAD “Sut mahsulotlari qiymati zanjirlarini rivojlantirish loyihasi”	21,800
IFAD “Sut mahsulotlari qiymati zanjirlarini rivojlantirish loyihasi II”	24,500
Jami	463,800

Birlik: ming AQSh dollari

* Yevropa Ittifoqi tomonidan “Chorvachilik sohasida inklyuziv moliyalashtirish va intellektual iqlimni rivojlantirish loyihasi” doirasida taqdim etilgan mablag‘lar 100 million yevroni tashkil etadi. Bu 2025 yil iyun oyidagi kurs bo'yicha AQSh dollariga

aylantirildi.

Manba: Tadqiqot guruhi

Yuqoridagi hisob-kitoblarga ko'ra, chorvachilik tarmog'ining keyingi besh yildagi moliyaviy tafovuti 632 million AQSh dollarini tashkil etadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, banklar va boshqa moliya institutlari tomonidan o'z moliyaviy resurslaridan foydalangan holda taqdim etilgan kreditlar ushbu hisob-kitobda hisobga olinmagan, chunki bunday kreditlar asosan oxirgi foydalanuvchilarning operatsion xarajatlariga yo'naltirilgan.

Jadval 6-9 O'zbekistonda chorvachilik sektorining taxminiy moliyaviy farqi

Hisoblangan moliyaviy talab	1,335,889
Taxminiy moliyaviy ta'minot	703,800
- Boshqa rivojlanish hamkorlari loyihalari bo'yicha moliyaviy ta'minot	240,000
- Financial Supply from the Repaid Funds under Other Development Partners Projects	463,800
Estimated finacial gap	632,089

Birlik: ming AQSh dollari

Manba: Tadqiqot guruhi

< Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan >

6.2 Tavsiya etilgan loyiha dizayni

6.2.1 Loyiha dizayni mazmuni

Ushbu tavsifda taklif qilingan loyiha chorvachilik sektoridagi fermerlar va qishloq xo'jaligi bilan bog'liq kompaniyalarga ikki bosqichli kredit berish orqali moliya, fermer xo'jaliklarini boshqarish va chorvachilik texnologiyalaridan foydalanishni yaxshilash, va chorvachilik kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish bo'yicha davlat laboratoriyalarining imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, fermerlar, agrobiznesmenlar va ilmiy-tadqiqot institutlariga texnik yordam ko'rsatish, shu bilan oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashga hissa qo'shishga qaratilgan. Bundan tashqari, loyiha ish o'rinlari yaratish orqali qashshoqlikni kamaytirishga yordam berishi kutilmoqda.

Taklif etilayotgan loyiha kelgusi etti yil davomida O'zbekistonning rivojlanishining asosiy yo'nalishlarini belgilaydigan hukumat strategiyasi-O'zbekistonning 2030 yilgacha bo'lgan strategiyasida belgilangan qishloq xo'jaligi va chorvachilik bilan bog'liq maqsadlarga erishishga, shu jumladan qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportini ko'paytirishga, oziq-ovqat ishlab chiqarishni kuchaytirish va yaylovlardan samarali foydalanish, iqlim o'zgarishiga qarshi kurash, shuningdek, qishloq xo'jaligi sohasida klasterlarni rivojlantirishga hissa qo`shadi.

Taklif etilayotgan loyiha, shuningdek, 2022-2026 yillarda chorvachilikni rivojlantirish strategiyasining maqsadlariga, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun ishlab chiqilgan chorvachilik sektori strategiyasiga hissa qo'shishi kutilmoqda. Strategiyada quyidagi maqsadlar belgilangan:

1) aholini oziq-ovqat bilan ta'minlash va chorvachilik imkoniyatlarini kengaytirish,

2) raqobatbardosh chorvachilik hajmini oshirish va qo'shilgan qiymatni oshirish,

3) tabiiy resurslardan samarali foydalanish va atrof-muhitni har tomonlama saqlash uchun,

4) chorvachilik sektori uchun infratuzilmani rivojlantirish (shu jumladan chorvachilik va veterinariya xizmatlari uchun texnologiyalarni taqdim etish) va

5) chorvachilik bo‘yicha tadqiqot va ishlanmalarni va ilmiy ma’lumotlarga asoslangan amaliy tadqiqotlarni takomillashtirish.

Taklif etilayotgan loyiha issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish maqsadlariga hissa qo'shishi kutilmoqda. O'zbekiston 2018 yilda Parij kelishuvini ratifikatsiya qildi va issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishga qaratilgan "2019-2030 yillarda yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" ni ishlab chiqdi. Strategiya qishloq xo'jaligi va chorvachilik uchun aniq choralarni nazarda tutadi, masalan: buzilgan yaylovlarni tiklash va yaylovlarni barqaror boshqarish mexanizmlarini joriy etish, organik dehqonchilik usullarini joriy etish, qishloq xo'jaligi mahsulotlari va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab

chiqarish va qayta ishlashga investitsiyalarni jalb qilish va qiymat zanjirlarini qurish, organik chorvachilik chiqindilarini to'g'ri saqlash va qayta ishlash, shuningdek, tuzlarga va qurg'oqchilikka chidamli bo'lgan yuqori mahsuldor chorva mollarini etishtirish.

Taklif etilayotgan loyiha chorvachilikda qo'shimcha qiymat zanjirini kengaytirish maqsadida fermerlar va qishloq xo'jaligi bilan bog'liq kompaniyalarning kapital qo'yilmalarini rag'batlantirish uchun ikki bosqichli kredit mablag'larini taqdim etishga qaratilgan.

Hozirda O‘zbekistondagi ko‘plab banklar yuqori foiz stavkalari (taxminan 25%) bo‘yicha kreditlar taklif qilmoqda. Bu fermerlar va agrobiznesmenlarning chorvachilik sektoriga sarmoya kiritishni istamasligining asosiy sabablaridan biridir.[76]

Xuddi shunday, O'zbekistondagi banklar depozitlardan mablag' jalb qila olmasligi sababli, ular kapital qo'yilmalar uchun o'rta va uzoq muddatli kreditlar berish uchun o'rta va uzoq muddatli moliyalashtirishni jalb qilishlari kerak.

Shunday qilib, hukumat oziq-ovqat xavfsizligi maqsadlariga erishishi va issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishi uchun fermerlar va qishloq xo'jaligi korxonalarini imtiyozli shartlarda moliyalashtirishga yordam berish uchun ikki bosqichli kredit mablag'larini taqdim etish kerak bo'ladi.

E'tibor bering, tadqiqot guruhi Rossiyaning Ukrainaga qarshi tajovuzining O'zbekistonning chorvachilik sektoriga ta'sirini aniqlay olmadi.

Tadqiqot guruhi Loyihaning maqsadli hududi butun O'zbekiston bo'lishini taklif qiladi. Toshkent, Samarqand, Andijon kabi sanoat hududlarida tovuqchilik, sug‘oriladigan dehqonchilik va sanoat rayonlarida sog‘in sigirlar boqiladi. Boshqa tomondan, go'shtli qoramol, echki, qo'y va boshqa chorvachilik mahsulotlari, umuman, mamlakat bo'ylab tarqalgan. Shu bois O‘zbekistonda chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi va mahsuldorligini oshirish hamda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashga hissa qo‘shish maqsadida Loyiha butun mamlakatni qamrab olishi kerak.

Taklif etilayotgan Loyihaga oid boshqa rivojlanish hamkorlari tomonidan amalga oshirilayotgan yoki rejalashtirilayotgan boshqa loyihalar qatoriga Jahon banki tomonidan moliyalashtirilgan “Chorvachilik sohasini rivojlantirishning ikkinchi loyihasi” (2023-2028-yillar avgust) va AFD tomonidan moliyalashtirilgan “Chorvachilik sektorini inklyuziv moliyalashtirish va intellektual iqlimni rivojlantirish loyihasi” (2021-202) kiradi.

Bunday loyihalar ushbu taklif etilayotgan Loyihaga o'xshaydi, chunki ular TSL (kredit liniyalari), uskunalar va texnik yordamni ham taqdim etadi. Biroq, ushbu loyihalarning kredit liniyalari 2025-yil oxirigacha yoki taklif qilinayotgan JICA loyihasi boshlanishidan oldin tugashi kutilmoqda. Nomzod

[76] Manba: Jahon banki, Enterprise Survey (2019)

IMIlarga ko'ra, ular ushbu loyihalardan mablag'larni 2025 yilda tugatishni rejalashtirmoqdalar va bundan keyin qo'shimcha mablag'larga muhtoj.

OTB (Osiyo taraqqiyot banki), shuningdek, chorvachilik sektori uchun "Iqlimga chidamli chorvachilikni rivojlantirish loyihasi" deb nomlangan yangi loyihani ishga tushirishni rejalashtirmoqda. Biroq, uning asosiy e'tibori 2BQ (TSL)ni ta'minlashdan ko'ra, ko'proq infratuzilmani rivojlantirishga, masalan, suv resurslarini rivojlantirishga qaratilgan..

6.2.2 Ikki bosqichli kredit taqdim etish shartlari

Tadqiqot guruhi tomonidan taklif qilingan TSLning moliyaviy oqimi quyidagi diagrammada ko'rsatilgan. Tadqiqot guruhi O‘zbekiston hukumati tomonidan IMIga beriladigan kreditlar bo‘yicha kredit muddati 20 yil, shu jumladan 6 yillik imtiyozli davr, JICAdan hukumatga ODA krediti muddati ham 20 yil bo‘lishini taklif qiladi. Biroq, ODA kreditining birinchi to'lanishi ODA krediti to'g'risidagi bitim imzolangandan so'ng darhol amalga oshirilmasligi va kredit bo'yicha kreditni to'lash muddatini ODA kreditini to'lash muddatidan keyin belgilash mumkin emasligi sababli, kredit berish muddati 20 yildan kamroq bo'ladi.

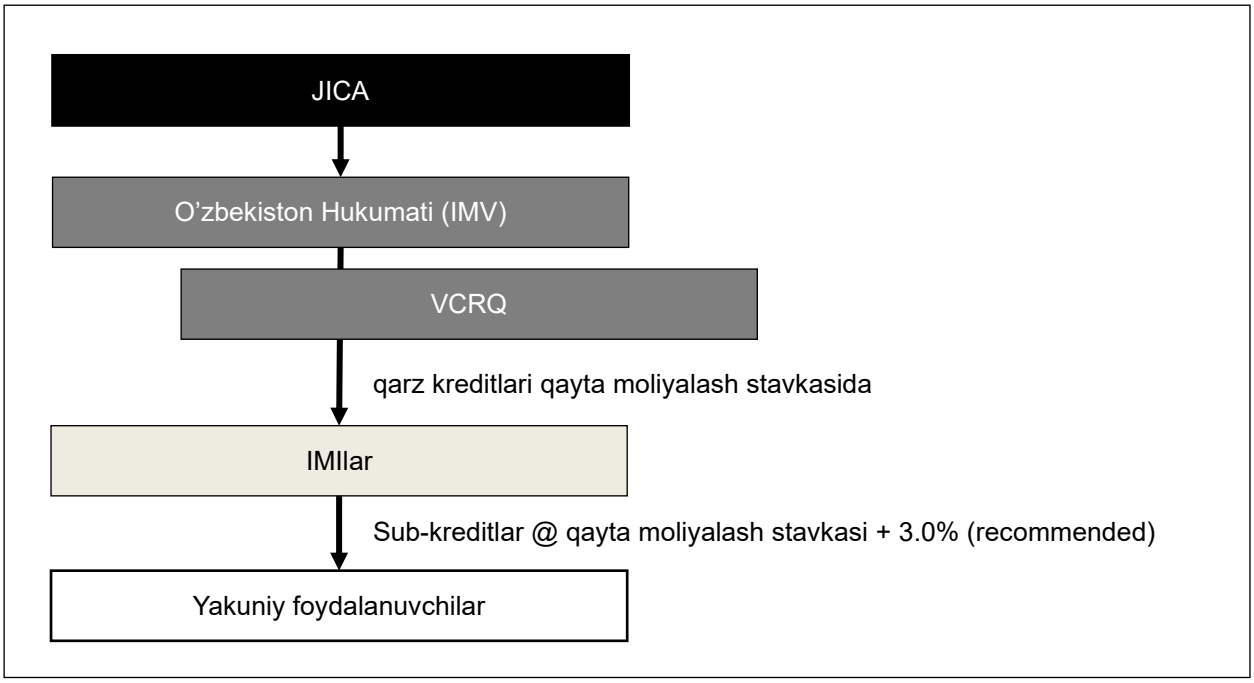

Shakl 6-4 Taklif etilgan TSL Loyihaning Moliyaviy Oqimi

* Qayta moliyalash stavkasi (yoki siyosat stavkasi), Markaziy bank tomonidan banklar uchun belgilangan foiz stavkasi va 2024 yil iyul holatiga ko‘ra 13,5 % (2024 yil 26 iyulda qayta ko‘rib chiqilgan)[77]

Manba: Tadqiqot guruhi

[77] Manba: https://cbu.uz/en/monetary-policy/refinancing-rate/

(1) Tavsiya etilayotgan kredit shartlari

1) Qarz krediti berish shartlari (OLL) (IMIlar uchun hukumatdan)

- Kredit muddati: 20 yil, shu jumladan 6[78]-yillik imtiyozli davr bilan
- Kredit miqdori: Har bir IMIning moliyaviy ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda aniqlanadi va Loyihani amalga oshirish jarayonida qayta ko'rib chiqiladi.
- Valyuta: So'm
- Kredit bo'yicha foiz stavkasi: Davlat tomonidan qayta moliyalashtirish stavkasi (13.5% Dekabr 2024 holatiga)
- Hukumat to'lovi (Moliya va Iqtisodiyot vazirligi tomonidan): 0,2%
- Komissiyion to'lov (VCRQ): 0.5%

* Izoh: To'lovlar va komissiyalar sifatida to'lanishi lozim bo'lgan summa, kredit berish muddatidan qat'i nazar, kredit bo'yicha kreditlarning har bir o'zlashtirilishi summasini yuqoridagi stavkalarga ko'paytirish yo'li bilan aniqlanadi.

2) Subkredit shartlari (oxirgi foydalanuvchilar uchun moliyalashtirish shartlari)

Ishtirok etuvchi moliya instituti (i) mikro va kichik korxonalarga va (ii) Iqtisodiyot va Moliya Vazirligidan dastlabki to'lov sifatida kredit mablag'larini oladigan o'rta va yirik korxonalarga subkreditlar beradi. Ishtirokchi moliya instituti beriladigan kredit summasining kamida 30 foizini (i) mikrofirma va kichik korxonalarga taqdim etadi.

6-6-jadvalda ko'rsatilganidek, chorvachilik tarmog'ining moliyaviy ehtiyoji 1,339 million so'mni tashkil etadi, shundan 32 foizi dehqon xo'jaliklariga, 68 foizi fermer va korxonalarga to'g'ri keladi. Ushbu hisob-kitoblarga ko'ra, IMIlar mablag'larning kamida 30 foizini asosan dehqon xo'jaliklari bo'lgan mikrofirmalarga ajratadi.

Jadval 6-10 Taklif etilayotgan subkredit shartlari

	Mikrofirmalar uchun	Kichik, o'rta va yirik biznes uchun
Subkreditlarning ulushi*	Kamida 30%	70 dan oshmasligi kerak%
Qabul qilinadigan oxirgi foydalanuvchilar	Fermerlar va chorvachilik kompaniyalari, shu jumladan fermerlar, fermer xo'jaliklari, qayta ishlovchilar, logistika kompaniyalari, va ozuqa va xom ashyo kompaniyalari	
Qabul qilinadigan investitsiyalar	Chorvachilik, qayta ishlash va logistika bilan bog'liq investitsiyalar; - Qoramol, sigir, echki, qo'y, quyon va asalarichilik ishlab chiqarish va mahsuldorligini oshirish - Issiqxona gazlari (IG) emissiyasini kamaytirish yoki IG (checklist) nazorat ro'yxatidan foydalangan holda moslashish choralari sifatida qaraladi	
Qabul qilib	- JICA atrof-muhit va ijtimoiy ko'rsatmalariga muvofiq har qanday investitsiyalar a toifasiga	

[78] Qarz berish bo'yicha kreditlarni to'lash ODA kreditini to'lash tugagunga qadar yakunlanishi kerak. Shunday qilib, kredit berish muddati 20 yildan kamroq bo'ladi

bo`lmaydigan investitsiyalar	kiradi - Yerdan foydalanish huquqlarini va mavjud bino, majmua yoki ishlab chiqarish mulkini sotib olish	
Aylanma mablag'lar uchun kreditlarning nisbati	Subkredit summasining 20% dan ko'p bo'lmagan miqdorida	
Sub kredit miqdori	Har bir qarz oluvchiga maksimal 0,5 million AQSh dollari (summa ekvivalenti) va investitsiya summasining 80 foizi	Har bir qarz oluvchiga maksimal 3,0 million AQSh dollari (summa ekvivalenti) va investitsiya summasining 80 foizi
Foiz stavkasi	Qayta moliyalash stavkasi + 3,0%	
Kredit muddati	Maksimal 20 yil (shu jumladan maksimal 6 yillik imtiyozli davr)	
Ishtirokchi moliyaviy institut	Ishtirok etuvchi moliya instituti tomonidan belgilanadi (ishtirok etuvchi moliya institutlari odatda kredit summasining 125 foiziga teng miqdorda garov, kafolat va sug'urtani talab qiladi).	

Eslatma: Mikro-korxonalarga, shuningdek kichik, o'rta va yirik korxonalarga beriladigan subkreditlarning ulushi har bir ishtirok etuvchi moliya institutiga tegishli. Boshqacha qilib aytganda, har bir ishtirok etuvchi moliya instituti berilgan kredit (OLL) miqdorining kamida 30 foizini mikrobiznes subkreditlari uchun ajratishi kerak. Har bir ishtirok etuvchi moliya instituti uchun subkreditlarning umumiy miqdori loyihani amalga oshirish bo'limi (PIU) tomonidan nazorat qilinadi. Kichik, o'rta va yirik korxonalarga subkreditlarning umumiy miqdori asosiy kredit summasining (OLL) 70 foiziga yetgandan so'ng, ishtirok etuvchi moliya instituti kichik, o'rta va yirik korxonalarga subkreditlar bera olmaydi.

Manba: Tadqiqiot guruhi

O'zbekistonda korxonalar hajmi Prezidentning 2023-yil 10-fevraldagi 21-son Farmoni bilan quyidagicha belgilangan:

Jadval 6-11 Kompaniya hajmini aniqlash

Mikrobiznes	Yillik aylanmasi 1 mlrd so'mgacha
Kichik biznes	Yillik aylanmasi 1 mlrd so'mdan 10 mlrd so'mgacha
O'rta biznes	Yillik aylanmasi 10 mlrd so'mdan 100 mlrd so'mgacha
Katta biznes	Yillik aylanmasi 100 mlrd so'mdan oshadi

Manba: Prezidentning 2023-yil 10-fevraldagi 21-sonli farmoni.

Boqiladigan qoramol yoki sigir soniga qarab, 100 bosh qoramol yoki sigir boqiladigan fermer xo'jaligining yillik aylanmasi taxminan 1 milliard so'mni tashkil etishi taxmin qilinmoqda. Ushbu so‘rov doirasida o‘tkazilgan “Fermer xo‘jaligi iqtisodiyoti va chorvachilik bilan bog‘liq korxonalar” tadqiqoti ham chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi “ro‘yxatga olingan” dehqonlar 100 boshga yaqin qoramol boqayotganini ko‘rsatdi.

Shu sababli, Tadqiqot guruhi ushbu Loyiha uchun mikro va kichik, o'rta va yirik biznes uchun quyidagi ta'riflarni taklif qiladi. Qoramol va sigirlardan tashqari chorva mollari soni Chorvachilik standarti birligi tomonidan olingan. E'tibor bering, ba'zi chorva mollari soddalashtirish uchun yaxlitlangan.

Jadval 6-12 Loyiha uchun tavsiya etilgan biznes hajmini aniqlash

	Mikro biznes	Kichik, o'rta va yirik biznes
Qoramol va sut-tovar fermasi	Hayvonlar soni 100 dan oshmaydi.	Hayvonlar soni 100 dan oshadi.
Echki va qo'ylar	Hayvonlar soni 1000 dan oshmaydi.	Hayvonlar soni 1000 dan oshadi.
Parrandachilik fermalari	Hayvonlar soni 10 000 dan oshmaydi.	Hayvonlar soni 10 000 dan oshadi.
Tuya fermasi	Hayvonlar soni 70 dan oshmaydi.	Saqlanadigan hayvonlar soni 70 dan oshadi
Quyon fermasi	Saqlanadigan hayvonlar soni 5000 dan oshmaydi.	Hayvonlar soni 5000 dan ortiq boshni tashkil etadi.
Boshqalar	Yillik aylanmasi 1 milliard so'mdan oshmaydi.	Yillik aylanmasi 1 milliard so'mdan ortiqni tashkil etadi.

Manba: Tadqiqot guruhi

Agar boqiladigan hayvonlarning soni yoki yillik sotish hajmi bo‘yicha mikrofirma deb hisoblangan tadbirkorlik sub’yekti egasining yillik umumiy sotish hajmi 1 milliard so‘mdan ortiq bo‘lgan boshqa xo‘jalik faoliyatiga ega bo‘lsa, yakuniy iste’molchi kichik, o'rta yoki yirik tadbirkor deb hisoblanishi mumkin. biznes.

Bitta katta yoshli sut beruvchi sigirga teng bo'lgan hayvonlar sonini ko'rsatadigan standart chorva birliklari quyidagi jadvalda keltirilgan.[79]

Jadval 6-13 Chorvachilik uchun standart o'lchov birliklari (LSU)

Qoramol (buqa va sigirlar)	1.00
Qo'ylar va echkilar	0.10
Tuxum qo'yadigan tovuqlar	0.01
Tuya	1.40
Quyon	0.02

Manba: Yevrostat

Bundan tashqari, fermer xo‘jaliklari iqtisodiyoti va chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi korxonalar o‘rganish natijalariga ko‘ra, dehqon xo‘jaliklarida huquqiy maqomga ega bo‘lgan qoramol va sigirlar soni 100 boshga yaqin qoramol boqilmoqda. Shuning uchun, taklif etilayotgan loyiha doirasida fermer xo'jaliklarini biznes hajmiga qarab tasniflashda ularni 100 dan ortiq qoramol va sigir boqadigan va 100 dan ortiq bo'lmagan qoramol boqadiganlarga bo'lish maqsadga muvofiqdir.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, subkreditlar yoki oxirgi foydalanuvchilarga berilgan kreditlar bo'yicha foiz stavkalari "qayta moliyalash stavkasi + 3,0%" darajasida bo`lishi tavsiya etiladi. Rivojlanish

[79] Har bir mamlakatda chorva mollarini o'lchash birliklari turlicha belgilanadi. Biroq, O'zbekistonda chorva mollari uchun o'lchov birliklari o'rnatilmaganligi sababli, ushbu tadqiqotda 2020 yil holatiga ko'ra Yevropada chorva mollari uchun o'lchov birliklari ishlatilgan. 2020 yil holatiga ko'ra tuya zaxirasining standart birligi ko'rsatilmaganligi sababli, ushbu tadqiqot 2013 yil holatiga ko'ra tuya zaxirasining standart o'lchov birligidan foydalangan.

bo'yicha sheriklar tomonidan moliyalashtiriladigan davlat dasturlari va loyihalari mavjud bo'lsa-da, subkreditlar uchun "maksimal" foiz marjasi belgilangan bo'lsa-da, Iqtisodiyot va Moliya Vazirligi hozirda bunday foiz marjasi 3% bo'lishini "tavsiya qiladi". Buning sababi shundaki, tobora ko'proq banklar davlat dasturlari yoki rivojlanish bo`yicha hamkorlar tomonidan moliyalashtiriladigan loyihalarda ishtirok etishlari mumkin.

Ushbu so'rovda bir nechta banklar o'zlarining foiz marjalari odatda 3% dan yuqori ekanligini ta'kidladilar. Bu, asosan, ko'plab davlat banklari xususiylashtirishga qaror qilgani va ko'proq rentabellikka intilayotgani va ularning NPL koeffitsienti 2021 yildan beri oshgani bilan bog'liq.

Boshqa rivojlanish hamkorlari tomonidan moliyalashtiriladigan loyihalarda ishtirok etuvchi moliya institutlari ko'pincha oxirgi foydalanuvchilarga 3% marjali subkreditlarni taqdim etadilar, ammo kredit xavfi yuqori bo'lgan hollarda ular yuqori marja oladilar. Shunday qilib, tadqiqot guruhi taklif etilayotgan loyihada subkreditlar bo'yicha foiz marjasi hukumat ko'rsatmalariga rioya qilgan holda 3% darajasida "tavsiya etilishini" taklif qiladi.

Rivojlanish bo‘yicha boshqa hamkorlar tomonidan moliyalashtiriladigan shunga o‘xshash loyihalar misollariga asoslanib, ko‘plab banklar 3 foizlik marja bilan subkreditlar berishlari kutilmoqda. Ular, shuningdek, kredit xavfi yuqori bo'lgan va yuqori marjaga ega bo'lishi mumkin bo'lgan fermerlar va kompaniyalarga subkreditlar taqdim etishlari kutilmoqda.

Subkredit olish huquqiga ega bo'lgan qarz oluvchilar chorvadorlar va qishloq xo'jaligi bilan bog'liq kompaniyalardir, ammo boshqa qarz oluvchilar, masalan, qayta ishlash korxonalari, logistika kompaniyalari va xom ashyo kompaniyalari ham subkredit olish huquqiga ega bo'ladilar. Biroq, taklif etilayotgan loyihaning asosiy maqsadlaridan biri mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi bo'lganligi sababli, qayta ishlash uchun chet eldan chorvachilik mahsulotlarini import qiladigan korxonalar loyihaga mos keladigan korxonalar ro'yxatidan chiqariladi. Shu sababli, tadqiqot guruhi qayta ishlovchilar ichki ishlab chiqarilgan xom ashyoning (chorvachilik mahsulotlarining) kamida 70 foizidan foydalangan taqdirdagina subkredit olish huquqiga ega bo'lishlarini taklif qiladi.

Xuddi shunday, logistika kompaniyalari o'z yuklarining 70% dan ortig'ini mahalliy ishlab chiqarilgan chorvachilik mahsulotlari bilan ta'minlashi kerak.

Bundan tashqari, ushbu loyihaning chorvachilik sohasi sigirlar, qoramollar, qo'ylar, echkilar, tovuqlar, otlar va tuyalar (ozuqa sifatida), quyonlar, asalarichilik va shunga o'xshash hayvonlarni ko'paytirishni o'z ichiga oladi.

Yakuniy foydalanuvchilar o'z aylanma mablag'lari uchun subkredit jarayonining maksimal 20 foizidan foydalanishlari mumkin. Banklar o'z mablag'lari hisobidan qisqa muddatli kreditlar berayotganligi sababli, ushbu Loyihada asosiy e'tibor o'rta va uzoq muddatli kapital qo'yilma kreditlariga qaratilgan. Shu bilan birga, oxirgi foydalanuvchining zarur aylanma mablag'lari miqdori kapital qo'yilmalardan

so'ng uning ishlab chiqarish hajmi ortib borishi bilan ortadi, subkreditning bir qismi (20% gacha) aylanma mablag'lar uchun ishlatilishi mumkin.

Qoramollarni sotib olish kapital qo'yilma hisoblanadi, chunki ular uzoq vaqt davomida boqiladi. Qo'y, echki va otlarni sotib olish ham kapital qo'yilma hisoblanadi. Biroq, tovuqlar (parranda va broylerlar) va asalarilarni sotib olish kapital qo'yilma sifatida emas, balki aylanma mablag' sifatida ko'rib chiqiladi. Aylanma mablag'lar hisoblangan boshqa moddalarga yaylov uchun ozuqa, urug'lik va o'g'it sotib olish, mehnat xarajatlari, qishloq xo'jaligi texnikasi uchun yoqilg'i xarajatlari kiradi.

Moliyalashtirish uchun mos bo'lmagan ba'zi narsalar mavjud. Bunday elementlar quyidagilardir:

- Yuqoridagi 6-10-jadvalda ko'rsatilgan investitsiyalardan tashqari har qanday maqsadlar uchun investitsiyalar,
- yer va yerdan foydalanish huquqini sotib olish,
- mavjud fermer xo'jaliklari, bino, majmua yoki mulkni sotib olish,
- turar-joy binolarini qurish va modernizatsiya qilish
- Mulk yoki daromaddagi kapital yo'qotish,
- Boshqa shaxslarga yoki boshqa vositalarga qarz berish,
- Mavjud qarzlarni qayta moliyalashtirish va mavjud kreditlarni to'lash,
- O'zbekistonda giyohvand moddalarni yetishtirish, giyohvand moddalar savdosi yoki qimor o'yinlari yoki har qanday noqonuniy faoliyat bilan bog'liq investitsiyalar,
- JICA Ekologik va ijtimoiy masalalar bo‘yicha qo‘llanmada (2022) belgilangan A toifasiga kiruvchi har qanday investitsiyalar;

6-10-jadvalda ko'rsatilganidek, IMI sub-kreditlarni faqat loyihani amalga oshirish guruhi (PIU) investitsiyalar nazorat ro'yxatiga asoslangan IGni kamaytirish va moslashtirish choralariga to'g'ri kelishini tasdiqlaganidan keyin beradi.

Bundan tashqari, issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish yoki ularga moslashish choralari sifatida ko'rilgan kichik loyihalar ushbu loyiha doirasida subkreditlar olish huquqiga ega bo'lishi taklif etiladi.

Subkredit olish uchun ariza topshirayotganda, ariza beruvchi ishtirokhi moliya institutlaridan biriga biznes-reja tayyorlashi va taqdim etishi kerak. Ariza beruvchi sub-loyihani biznes-rejada IGni kamaytirish yoki moslashtirish choralari sifatida ko'rish mumkinligini tushuntiradi. Kredit olish uchun arizani qabul qilgan IMI nazorat ro'yxatidan foydalangan holda biznes-rejani ko'rib chiqadi. IMIdan nazorat ro'yxatini olgandan so'ng, PIU nazorat ro'yxatidan foydalangan holda kichik loyiha IG gazini kamaytirish yoki moslashtirish chorasi bo'lishi mumkinligini sifat jihatidan tekshiradi.

Issiqxona gazlarini kamaytirish va moslashtirishdan kelib chiqadigan maqbul kapital qo'yilmalarga misollar quyidagilar:

Jadval 6-14 IGlarni kamaytirish va moslashtirish uchun kapital qo'yilmalarga misollar

Maqbul investitsiyalar	Moslashish/Oqibatlarni yumshatish
Ishlab chiqarishda energiya sarfini kamaytirish (Misollar) issiqxona gazlarining nisbiy emissiyasi, uglerod sig'imi va energiya intensivligining sezilarli darajada kamayishini ko'rsatishi mumkin bo'lgan qishloq xo'jaligi texnikasini sotib olish	Oqibatlarni yumshatish (energiya sarfini kamaytirish)
Yaylovlarni boshqarishni takomillashtirish, degradatsiyaga uchragan yerlarni tiklash va eroziyani nazorat qilish choralari (Misollar) yuqorida aytib o'tilgan tadbirlar bilan bog'liq qurilish, shu jumladan to`siqlar	Oqibatlarni yumshatish (uglerod sekvestratsiyasi)
Go'ng bilan ishlash tizimini takomillashtirish (chorvachilik chiqindilarini to'g'ri saqlash va yo'q qilish) (Misollar) go'ng bilan ishlash uskunalarini ishlab chiqish	Oqibatlarni yumshatish (issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish)
Oqava suvlarni boshqarish (misollar) oqava suvlarni tozalash tizimini joriy etish	Oqibatlarni yumshatish (issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish)
Yaxshilangan oziqlantirish usullari, issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish yoki sifatni yaxshilash bilan ozuqa ishlab chiqarish[80] (Misollar) ozuqa ishlab chiqarish uchun infratuzilmani rivojlantirish (masalan, sug'orish)	Oqibatlarni yumshatish (issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish)
Qiymat zanjiri bo'ylab ozuqa yo'qotilishini kamaytirishga sarmoya kiritish (Misollar) oziqlantirish uskunalarini takomillashtirish	Oqibatlarni yumshatish (issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish)
Hayvonlarning farovonligini yaxshilash (masalan, o'lim va kasallanishning kamayishi) (Misollar) Hayvonlarning farovonligini yaxshilash uchun uskunalar, masalan, sog'lig'ini nazorat qilish asboblari, sovutish va havoni nazorat qilish uskunalari va fermalarning tozaligini saqlash uchun investitsiyalar	Oqibatlarni yumshatish (issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish)
Chorvachilikni takomillashtirish (genetika, naslchilik va poda populyatsiyasini boshqarish) (Misollar) yaxshilangan zotni joriy etish va hayvonlarni aniqlash uchun axborot tizimidan foydalanish	Oqibatlarni yumshatish (issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish)
Yaxshilangan zotdan foydalanish (Misollar) issiqlikka chidamli zotni joriy etish	Moslashish
Kam uglerodli transport vositalari va tegishli infratuzilma (Misollar) chorvachilik uchun kam emissiyali yuk mashinasini sotib olish	Oqibatlarni yumshatish (issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish)
Chorva mollari uchun uy-joy (ombor)ni yaxshilash (Misollar) chorvachilik binolarining xavfsizligini ta'minlash, haroratni saqlash vositalari, zarar, korrupsiya, suv toshqini va eroziyaning oldini olish uchun investitsiyalar	Moslashish
Bioenergetika va bioyoqilg'i isitish tizimidan foydalanish	Yumshatish

Manba: Tadqiqot guruhi tomonidan "Iqlim o'zgarishini yumshatish choralarini moliyalashtirishni kuzatishning umumiy tamoyillari" va "JICA Climate Fit" asosida tayyorlangan.

[80] Masalan, dengiz o'tlari (Asparagopsis jinsi), makkajo'xori va jo'xori. Makkajo'xori va jo'xori yuqori fermentatsiya va hazm bo'lish qobiliyatiga ega, bu esa qorin bo'shlig'ida metan ishlab chiqarishni kamaytirishi mumkin. Poytaxtimizdagi chorvachilik va parrandachilik ilmiy-tadqiqot institutida ozuqa tarkibini yaxshilash, xususan, qandli jo‘xori navlarini joriy etish bo‘yicha ishlar olib borilmoqda.

Ushbu Loyihada IMI yakuniy foydalanuvchilarga sub-kreditlarni taqdim etganda, sub-loyihalar IG kamaytirish yoki moslashtirish choralariga mos ekanligini tasdiqlash kerak. Frantsiya tarraqiyot agentligi (AFD) loyihasida, issiqxona gazlarini kamaytirish va moslashtirish choralari uchun kapital qo'yilmalar ko'plab shartlar bilan aniqlanganligi sababli, IMI sub-kreditlarni tekshirish jarayonlari bilan chalkashtirildi. Shuning uchun, IG bilan bog'liq mezonlarni sodda va tushunarli qilish kerak bo'ladi.

IMI va VCRQning PIU sub-loyihalarning IG emissiyasini baholashda yetarlicha tajribaga ega emasligi sababli, sub-kredit mezonlariga IG emissiyasini kamaytirishning hisoblangan miqdorini kiritish haqiqatga to'g'ri kelmaydi.

Shu sababli, ushbu Loyiha bo'yicha sub-kreditlarni ko'rib chiqishda IMIlar issiqxona gazlarini moslashtirish va yumshatish bo'yicha Sub-qarz talabnomasi bo'yicha nazorat ro'yxatidan (IG checklist) ularni IGni kamaytirish yoki moslashtirish choralari sifatida ko'rib chiqish mumkinmi yoki yo'qligini sifat jihatidan tekshirish uchun foydalanadi.

Tekshiruv ro'yxatida tasdiqlanishi kerak bo'lgan narsalar sub-qarzning kredit maqsadlariga qarab farqlanadi. Qoramol dehqonchiligida IG emissiyasining asosiy manbalari hayvonlar va go'ng bilan ichak fermentatsiyasi hisoblanadi.

Agar fermerlar qoramol yoki sigirning yaxshilangan zotlarini (yoki chetdan keltiriladigan zotlarni) boqsa, tana go‘shti yoki sutning kg boshiga ISG chiqindilari mahalliy zotlarni yetishtirishga qaraganda kamroq bo‘ladi. Shu sababli, agar subkredit asosan qoramol yoki sog'in sigirlarni sotib olish uchun ishlatilsa, yakuniy foydalanuvchilar sotib olingan hayvonlarning ma'lum foizdan ko'prog'i yaxshilangan zotlarga ega ekanligiga ishonch hosil qilishlari kerak.

Go'ngni boshqarish masalasiga kelsak, tadqiqot guruhi ko'plab fermer xo'jaliklarida hayvonlarning go'ngini uzoq vaqt davomida hech qanday ishlovsiz saqlanishini o’rgandi. Shunday qilib, fermerlar go'ngni boshqarish uchun tegishli choralarni ko'rishlari shart, masalan, kompostlash yoki quritish,.

Jadval 6-15 IGni tekshirish ro‘yxatidan ko‘chirma (qoramol, sigir, qo‘y va echki yetishtirish uchun)

□(Mikrobizneslar uchun) Subkredit hisobidan sotib olinadigan qoramol, qo‘y va echkilar orasida yaxshilangan zotlarning ulushi 50 foizdan ortiqni tashkil etadi.. □(kichik, o’rta va yirik bizneslar uchun) Subkredit hisobidan sotib olinadigan qoramol, qo‘y va echkilar orasida yaxshilangan zotlarning ulushi 70 foizdan ortiqni tashkil etadi..	Ha/ Yo’q
□Fermer xo'jaligining hayvonlar chiqindilari (go'ngi) kompostlash, quritish, mutatsiya yoki o'g'it sifatida qo'llash orqali (yerga yoki lagunaga yoki hovuzga bir oydan ortiq qoldirilmagan holda) yo'q qilinadi va utilizatsiya qilinadi..	Ha / Yo’q
(Import qilingan zotning ulushi va fermada hayvonlarning chiqindilari / go'ngini utilizatsiya qilinihsini tushuntiring)	

Eslatma: Yuqoridagi barcha bandlarga mos kelgan sub-loyiha "IGni kamaytirish" deb hisoblanadi.

Manba: Tadqiqot guruhi

Rivojlanishning boshqa hamkorlari tomonidan moliyalashtirilgan loyihalarda ishtirokchi moliya institutlari boshqa sohalarda, masalan, kiyim-kechak ishlab chiqarish va yangi joriy etilgan chorvachilikda tajribaga ega bo'lgan oxirgi foydalanuvchilarga subkreditlar berdi.

Bunday yangi ishtirokchilar chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarishni ko'paytirishga hissa qo'shsa-da, ularning kredit xavfi yuqori, chunki ular chorvachilik sohasida tajribaga ega emaslar. Shu sababli, bunday yangi ishtirokchilar biznes yuritish sohasida texnik bilimga ega bo'lgan o'zlarining maslahatchilarini yollashga moyildirlar. O'zbekistonda tuman chorvachilik qo'mitasi tarkibiga kiruvchi davlat veterinarlari va zootexniklari fermerlarga tavsiyalar berishmoqda, ammo bunday veterinarlarning soni yetarli emas, chunki ba'zi hollarda bitta veterinar 1500 xonadonga xizmat qiladi. Shunday qilib, fermerlar va kompaniyalar ishlab chiqarishni kengaytirish va mahsuldorlikni oshirishga intilayotganda, ular ko'pincha xususiy veterinariya shifokorlari va tashqi maslahatchilar xizmatiga murojaat qilishadi.

Bunday tashqi maslahat xizmatlari yangi biznesni boshlash yoki ishlab chiqarishni kengaytirishda muhim ahamiyatga ega bo'lganligi sababli, tadqiqot guruhi subkredit taklif etilayotgan loyiha doirasida bunday maslahat xarajatlarini qoplashni taklif qiladi. Bunday xarajatlar aylanma mablag'lar sifatida emas, balki kapital qo'yilmalar sifatida ko'rib chiqiladi.

6.2.3 Loyihani amalga oshirish tarkibi

(1) Loyihalarni amalga oshirish bo'linmasining tuzilishi

Loyihani amalga oshirish uchun VCRQ tarkibida PIU tashkil etiladi. Loyihani amalga oshirish uchun

taklif etilayotgan bo'linma quyidagi rahbarlar va mutaxassislardan iborat bo'ladi:

- Loyiha menejeri
- Monitoring va baholash bo'yicha mutaxassis
- Xarid qilish bo'yicha mutaxassis
- Buxgalter / Moliya bo'yicha mutaxassis
- Kredit liniyalari bo'yicha mutaxassis
- Atrof-muhit bo'yicha mutaxassis / Gender masalalari bo'yicha mutaxassis
- Kichik loyihalarni monitoring qilish bo'yicha mutaxassis
- Chorvachilik bo'yicha mutaxassis (2)

Jahon banki kabi boshqa rivojlantirish hamkorlar tomonidan moliyalashtiriladigan loyihalar PIUning operatsion xarajatlari uchun byudjetni, masalan, xodimlarning ish haqini kredit bilan ta'minlaydi. Biroq, ushbu Loyiha bunday mablag'larni taqdim etmaganligi sababli, VCRQ PIUning ma'muriy xarajatlarini qoplash uchun to'loviga qo'shimcha ravishda kreditlash bo'yicha kreditlarning 0,5% miqdorida IMIlardan komissiya oladi.

Jadval 6-16 To'lov va Komissiya

	Tomonidan olinadi	Foizi	Maqsad
To'lov	IMV	0.2%	ODA kreditining oldingi to'lovini to'lash
Komissiya	VCRQ	0.5%	PIUning ma'muriy harajatlari uchun

Manba: Tadqiqot guruhi

Biroq, xodimlarning yillik maoshi taxminan 24 000 AQSh dollarini (oyiga 2 000 AQSh dollari) va PIUning boshqa yillik ma'muriy xarajatlari taxminan 40 000 AQSh dollarini tashkil etganligi sababli, PIU loyiha davrida yuqorida qayd etilgan xodimlarni to'liq vaqtda ishga olishi mumkin emas. Agar TSL (kredit liniyasi) miqdori 120 million AQSh dollarini tashkil qilsa, ish bilan ta'minlanishi mumkin bo'lgan xodimlar soni oyiga 200 kishini tashkil qiladi (besh yil davomida to'liq ish kunida 3,3 kishi).

Shuning uchun, loyiha menejeridan boshqa xodimlar yiliga taxminan 2-6 oyga yarim stavka yollanishi kerak.

(2) Loyiha boshqaruv qo'mitasining tarkibi (PSC)

Taklif etilayotgan loyihani boshqarish uchun Loyiha boshqaruv qo'mitasi tuziladi (PSC). Ushbu loyiha uchun Loyiha boshqaruv qo'mitasining taklif qilingan tarkibi quyidagicha:

- Rais: Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish davlat qo'mitasi raisi
- Kotib: Loyihani amalga oshirish bo'limi
- A'zolar:
  - Iqtisodiyot va moliya vazirligi vakili

- Qishloq xo'jaligi vazirligi vakili
- Investitsiyalar va tashqi ishlar vazirligi vakili
- Ishtirokchi moliya institutlarininig (bank) vakili

- Kuzatuvchi: JICA

6.2.4 Ishtirokchi moliya institutlari (IMI)

(1) Ishtirok etuvchi moliya institutlari uchun tanlov mezonlari

IMIlar ushbu Loyihada ishtirok etish uchun muayyan muvofiqlik mezonlariga javob berishlari kerak, bu esa ushbu Loyihani samarali va samarali amalga oshirishi, shuningdek, hukumat IMIlarga kredit berish bo'yicha kreditlar bo'yicha zarar ko'rmasligi kerak. Boshqa rivojlanish hamkorlarining shunga o'xshash loyihalari, shuningdek, bog'dorchilikda qo'shilgan qiymat zanjirini targ'ib qilish bo'yicha JICA loyihasi (1 va 2-bosqichlar) quyidagi tanlov mezonlarini (1) umumiy standartlar sifatida o'rnatdi, masalan: Bank qoidalariga rioya qilish va tashqi auditlarni o'tkazish, (2) Kapitalning yetarlilik koeffitsientlari va likvidlik kabi samarali bank standartlari, (3) Korporativ nazorat va boshqaruv standartlari, masalan, yetakchilik imkoniyatlari va biznes-rejalarni ishlab chiqish, va (4) Atrof-muhit va ijtimoiy boshqaruv tizimining (ESMS) mavjudligi kabi ekologik va ijtimoiy standartlarning talablari. Tadqiqot guruhi ushbu loyihada shunga o'xshash tanlov mezonlaridan foydalanishni taklif qiladi.

Jadval 6-17 Ishtirok etuvchi moliya institutlari uchun tavsiya etilgan tanlov mezonlari

Umumiy standartlar ・ Barcha bank qonunlari va qoidalariga rioya qilish ・ Ushbu loyiha oluvchilarga kredit berishdan manfaatdor ・ Maqsadli hududda filial tarmog'iga ega bo'lish ・ Buxgalteriya auditi o'tkazilgan va hech qanday muammo topilmagan ・ Loyihani amalga oshirish uchun resurslarga ega
Samarali bank standartlari ・ O'zbekiston Markaziy banki (O'zMB) talablariga rioya qilish ・ Kapitalning yetarliligi Markaziy bank talablariga javob berishi kerak (≥13%). ・ Bir xil qarz oluvchiga yoki tegishli tomonlarga berilgan kreditlar Markaziy bank talablariga javob berishi kerak (bitta qarz oluvchi-25%; bitta bog'langan tomon-25%; barcha bog'langan tomonlar-50%) ・ Joriy yil va so'nggi ikki yil uchun sof foyda ijobiy bo'lishi kerak ・ Aktivlarning maqbul sifati va kredit risklarini boshqarishning tegishli siyosati (ishlamaydigan kreditlar koeffitsientiga nisbatan shartlarni belgilash) ・ Likvidlik Markaziy bank talablariga javob beradi (zudlik bilan likvidlik koeffitsienti ≥25%; likvidlikni qoplash koeffitsienti ≥100%; Sof barqaror moliyalashtirish koeffitsienti ≥100%). ・ JICA loyihalaridan to'lanmagan kreditlar kapital miqdorining 75 foizidan oshmasligi kerak
Korporativ nazorat va boshqaruv standartlari ・ Direktorlar kengashi bankning umumiy siyosatini belgilaydi va tegishli nazoratni amalga oshiradi ・ Menejment yetarli imkoniyatlarga ega ・ Byudjetlashtirish va byudjet nazorati protseduralari bilan o'ylangan biznes-reja ・ Puxta o'ylangan kredit siyosati va protseduralari ・ Ichki nazorat va audit protseduralari mavjud ・ Foiz stavkalarining o'zgarishi xavfi yuqori emas ・ Hisobot va boshqaruv ma'lumotlarining ichki tizimi

• Xatarlarni boshqarish bo'yicha yetarli siyosat • Obro' - e'tibor xavfining yo'qligi
Ekologik va ijtimoiy standartlar talablari • Atrof-muhit va ijtimoiy menejmentning yetarli tizimiga (ESMS) ega bo'lish • Ekologik va ijtimoiy boshqaruv tizimini joriy etish uchun tashkiliy tuzilma, salohiyat va imkoniyatlarga ega bo'lish • Atrof-muhit va ijtimoiy mas'uliyat uchun mas'ul bo'lgan yuqori rahbariyat vakilini tayinlash

Manba: Tadqiqot guruhi

Yuqoridagi tanlov mezonlarini qo'llashdan tashqari, bog'dorchilikda qo'shimcha qiymat zanjirini targ'ib qilish bo'yicha JICA loyihasininh (1 va 2-bosqichlar) qo'shimcha ball tizimini qo'llash orqali ishtirokchi moliya institutlari orasidan nomzodlarni qo'shimcha ravishda tanladi. Biroq, ushbu loyiha doirasida, cheklangan miqdordagi moliya institutlari chorvachilik sektoriga faol ravishda kredit berganligi sababli, tadqiqot guruhi bunday qo'shimcha ball tizimini taklif qilmaydi.

Ba'zi moliya institutlari kapitalning etarlilik koeffitsienti, sof foyda va likvidlik kabi amaldagi bank mezonlariga vaqtincha javob bermasligi mumkin, chunki 2021 yilda ishlamaydigan kreditlar ko'paygan. Shunday qilib, ushbu loyiha doirasida loyihani amalga oshiruvchi bo'linma har yili maslahat xizmatlari orqali yuqorida ko'rsatilgan muvofiqlik mezonlariga javob beradigan ishtirokchi moliya institutlarining holatini tekshiradi. Agar biron bir mezon bajarilmasa, to'lovlarni to'xtatib turish yoki ishtirok etuvchi moliya instituti takomillashtirish bo'yicha harakatlar rejalarini tayyorlaganiga ishonch hosil qilish va faqat yaxshilanishlar mavjudligini tasdiqlaganidan keyin to'lovlarni amalga oshirish tavsiya etiladi.

(2) Nomzodlarning IMIlarini ko'rib chiqish

O‘zbekistonda chorvachilik sohasini kreditlash bo‘yicha katta tajribaga ega uchta davlat banki – “Xalq bank”, “Mikrokreditbank” va “Turonbank” faoliyat yuritmoqda. Bu banklarga davlat tomonidan chorvachilik sohasiga davlat mablag‘laridan foydalangan holda kredit ajratish bo‘yicha ko‘rsatma berildi. Bundan tashqari, chorvachilikni kreditlashda ma'lum tajribaga ega bo'lgan boshqa davlat banklari mavjud: SQB, Asakabank va Aloqabank. Umuman, qishloq xo‘jaligini, asosan, paxtachilikni kreditlashga ixtisoslashgan “Agrobank” davlat bankining chorvachilik yoki rivojlanish bo‘yicha hamkor loyihalarda ishtirok etish tajribasi kam. O‘zmilliybank aktivlari hajmi bo‘yicha mamlakatdagi eng yirik bank hisoblanadi.

Xususiy banklar orasida Hamkorbank chorvachilikni kreditlash hamda rivojlanish bo‘yicha hamkorlar tomonidan moliyalashtiriladigan ba'zi loyihalar bo‘yicha tajribaga ega. Ipak yo‘li bank chorvachilikni kreditlash bo‘yicha tajribaga ega emas, lekin JICA (Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi) Bog‘dorchilikda qo‘shimcha qiymat zanjirini targ‘ib qilish loyihasida ishlash tajribasiga ega.

Ushbu loyiha uchun IMI bo'lish uchun moliya institutlari yoki banklar etarli darajada kreditlash imkoniyatlariga, shuningdek kuchli moliyaviy holatga ega bo'lishi kerak. Boshqa tomondan, chorvachilik sohasiga faol kreditlar beradigan banklar soni cheklangan. Shuning uchun, so'rov quyidagi mezonlar asosida nomzod IMIlarni aniqladi: 1) moliya institutida yetarli kredit qoldig‘i borligi, 2)

moliya institutida kredit sifati bo‘yicha muammolar yo‘qligi va 3) moliya instituti tomonidan moliyalashtiriladigan loyihalarda rivojlantirish hamkorlari bilan ishlash tajribasi borligi..

1) Tadqiqot guruhi O‘zbekistondagi eng yaxshi 50% banklarni tanlash uchun kredit qoldig‘i 10 trillion so‘mdan ortiq bo‘lgan banklarni aniqladi. 2) Tadqiqot guruhi NPL koeffitsienti davlat banklari uchun 10% va xususiy banklar uchun 5% dan ko'p bo'lmagan banklarni tanlab oldi. Davlat banklari moliyaviy ahvoli yomonlashgan taqdirda ham hukumatdan kapital qo'yish imkoniyatini olishlari mumkinligi hisobga olinib, NPL koeffitsienti mezonlari yuqoriroq belgilandi. 3) Loyiha tomonidan taqdim etilgan mablag'larni boshqarish va ulardan samarali foydalanishni ta'minlash uchun rivojlanishtirish hamkorlari tomonidan moliyalashtiriladigan loyihalar bo'yicha tajriba o'rganildi.

Tadqiqot guruhi tomonidan davlat banklaridan ko'rib chiqilgan nomzod IMIlar O'zmilliybank, O'zbek sanoat va qurilish banki (SQB), Agrobank, Asaka banki, Xalq banki, Mikrokreditbank, Aloqabank va Turonbank; xususiy banklardan esa Hamkor banki va Ipak yo'li banki ko'rib chiqildi.

Jadval 6-18 So'rovnoma guruhi tomonidan ko'rib chiqilgan IMI nomzodlari

	’To'lanmagan kredit qoldig’i (mlrd. UZS)	Muammoli kreditlar nisbati	Rivojlantirish hamkorlar loyihalari bilan tajribasi
Davlat Banklari			
NBU	123,751	3.6%	Ha
SQB	74,773	3.9%	Ha
Agrobank	66,904	3.8%	Ha
Asaka Bank	56,783	4.8%	Ha
Xalq Bank	37,505	7.6%	Ha
Businessni Rivojlantirish Banki (BRB)	28,861	11.0%	Ha
Microkreditbank	18,899	6.2%	Ha
Aloqabank	16,772	4.2%	Ha
Turonbank	15,851	2.5%	Ha
Xususiy Banklar			
Ipoteka-bank	46,838	7.3%	Ha
Kapital Bank	42,674	1.7%	Yo’q
Hamkor Bank	21,527	0.9%	Ha
Ipak Yuli Bank	17,297	2.2%	Ha
Orient Finance bank	12,205	0.0%	Yo’q

Eslatma: Kulrang rangdagi moliya institutlari ba'zi mezonlarga javob bermagani uchun ro'yxatdan chiqarib tashlandi.

Manba: O’zbekiston Markaziy Banki

(3) Ishtirok etuvchi moliya institutlarini (IMI) tanlash jarayoni

Ushbu loyiha uchun Iqtisodiyot va Moliya vazirligi, VCRQ va IMIlar TSL mablag'lari IMIga o'tkazilgunga qadar Kreditlash bo'yicha kredit shartnomasini tuzadilar. IMIlar quyidagi bosqichlarni bajarish orqali rasman tanlanadi:

- JICA va O'zbekiston hukumati o'rtasida kredit bitimi (akkreditiv) tuziladi, shundan so'ng ushbu loyihani amalga oshirish to'g'risida Prezident farmoni chiqariladi.[81]

[81] Bunday prezident farmoni chiqarilmasligi mumkin.

- Prezident farmoni e'lon qilingandan so'ng VCRQ loyihada ishtirok etish uchun nomzod moliya institutlariga taklifnoma yuboradi. Keyin loyihada ishtirok etadigan nomzod moliya institutlari loyihada ishtirok etish uchun ariza topshiradilar.
- VCRQ loyihasini amalga oshirish bo'limi IMIlarni tanlagandan so'ng[82], u JICA roziligini so'raydi.
- Loyihani amalga oshirish bo'limi JICAdan rozilik olgandan so'ng, kredit shartnomasi tuziladi.

6.2.5 Taklif etilayotgan uskunalarni xarid qilish

Ushbu loyihada davlat laboratoriyalari, xususan, Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari uchun uskunalar xarid qilish taklif etiladi. Markazlarda kasalliklarni aniqlash uchun fermerlardan yuborilgan sinov namunalarini aniq va tezkor tekshirish imkoniyati yaratilishi kutilmoqda. Umuman olganda, bunday asbob-uskunalarni xarid qilish orqali O‘zbekistonda hayvonlar kasalliklarini aniqlash va yuqumli kasalliklarga qarshi kurashish imkoniyatlari mustahkamlanadi. Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlariga analitik uskunalarni joriy etish orqali oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish salohiyati ham kuchaytiriladi, chunki Markazlar O‘zbekistondagi yangi oziq-ovqat mahsulotlarining oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish uchun ham javobgardir.

(1) Uskunalar Xarid Qilish Rejasi

Quyidagi jadvalda Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari uchun taklif etilayotgan uskunalarning taxminiy bahosi keltirilgan.

< Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan >

Quyidagi jadvalda Markazlarning har bir darajasi uchun zarur bo'lgan sinov funktsiyalari va hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish uchun zarur bo'lgan asosiy tahliliy uskunalar ko'rsatilgan. Analitik asbob-uskunalar bilan bir qatorda, operatsiyalar uchun zarur bo'lgan standart laboratoriya jihozlari ham alohida so'ralgan, batafsil ma'lumot Ilovada keltirilgan. Shuni ta'kidlash kerakki, ba'zi uskunalar hayvonlar kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish uchun ishlatilishi mumkin.

< Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan >

[82] Loyihani amalga oshirish guruhi tomonidan tanlov ushbu so'rov natijalariga asoslanadi.

Jadval 6-19 Kasallik diagnostikasi uchun zarur bo'lgan test funktsiyalari va hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari tomonidan zarur bo'lgan asosiy tahliliy uskunalar

	Kerakli sinov funktsiyalari	Asosiy kerak bo'ladigan tahliliy uskunalar
Respublika davlat markazi	- Davlat markazi xalqaro standartlarga muvofiq test sinovlarini o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lishi talab etiladi. Davlat markazi, shuningdek, Jahon hayvon salomatligi tashkiloti (WOAH) talablariga muvofiq, quruqlikdagi hayvonlarning sog'lig'i kodeksiga va suv hayvonlari salomatligi kodeksiga rioya qilishi shart. Uning diagnostika va sinov usullari WOAH qo'llanmasida ko'rsatilgan standartlarga mos kelishi kerak (Quruqlik hayvonlari uchun diagnostik testlar va vaktsinalar qo'llanmasi va suv hayvonlari uchun diagnostik test qo'llanmasi). - Davlat markazi hayvonlar kasalliklarini diagnostika qilish bo'yicha milliy muassasa sifatida faoliyat yuritishi, import va eksport bilan bog'liq kasalliklarni kuzatish, hisobot berish va tekshirish uchun mas'ul bo'lishi shart. Markaz xalqaro standartlarga (ISO 17025) asoslangan sertifikatlarga ega va WOAH ma'lumot laboratoriyalari (Reference Laboratories) bilan hamkorlik qiladi. Davlat markazi eng so'nggi diagnostika texnologiyalari va epidemiologik ma'lumotlarni WOAH ma'lumot laboratoriyalari (Reference Laboratories) bilan bo'lishishi kerak. - Epidemiologik nuqtai nazardan, Davlat markazi barcha mumkin bo'lgan kasalliklarga tashxis qo'yish va yangi kasalliklarni tashxislashga moslashish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Har xil turdagi kasalliklarni aniqlashdan tashqari, patogen shtammlar va mutatsiyalarni tezda aniqlash kerak. - Davlat markazidan antimikrobial chidamlilikni (AMR) aniqlash talab qilinadi. - Davlat markazi vaktsinalarning samaradorligini nazorat qilishi kerak (mahalliy chorva populyatsiyalarida emlashdan keyin antikor titrlarini o'lchash va vaktsina shtammlari va yovvoyi turdagi shtammlarni farqlash).	- Mikrobiologik analizator (MALDI-TOF spektrometri): Patogen bakteriyalarni aniqlash - Gen analizatori (sequencer): patogen bakteriyalar va viruslarning DNK/RNK ketma-ket tahlili mutant shtammlarini tasdiqlash - Real vaqtda PCR tizimi: DNK/RNKni kuchaytirish orqali yuqumli kasalliklar diagnostikasi - Immuno-ferment ELISA analizatori (mikroplastinkalarni o'qigich): Maxsus antikorlar yoki antijenlarni aniqlash orqali turli kasalliklarga tashxis qo'ying. Emlashdan keyin immunitet reaktsiyasini tasdiqlash - Avtomatlashtirilgan ferment immunoassay qurilmasi - Floresan ko'p kanalli mikroskop: Virus dinamikasi va patologik namunalarning yorqin maydon tasvirlarini olish - Veterinariya dissektsiya to'plami: patologik organlarni jarrohlik yo'li bilan olib tashlash, qon namunalarini olish - Gistopatologiya uchun uskunalar va jihozlar
RDLlar (4 ta regionda)	- Laboratoriya Davlat markazini qo'llab-quvvatlovchi va mahalliy kasalliklarga qarshi kurashda yordam ko'rsatadigan vositachi laboratoriya sifatida xizmat qilishi kerak.	- Real vaqt PCR tizimi - Immuno-ferment ELISA analizatori (mikroplastinkalarni o'qigich) - Veterinariya dissektsiya to'plami

	Kerakli sinov funktsiyalari	Asosiy kerak bo’ladigan tahliliy uskunalar
	Laboratoriya mintaqaviy takrorlanuvchi yoki mahalliy atrof-muhit sharoitlariga bog'liq bo'lgan kasalliklarni (masalan, qoramol sili va brutsellyoz kabi surunkali kasalliklar va vektor yuqadigan kasalliklar) aniqlaydi va nazorat qiladi. Laboratoriya aholi salomatligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan zoonoz kasalliklarni erta aniqlashga yordam beradi. U boshqa hududlardagi diagnostika natijalarini tekshirish va shubhali holatlarni batafsil tekshirishni amalga oshiradi. - Laboratoriya savdo maqsadlarida mintaqaviy darajada hayvonlar kasalliklarini tekshirishni ta'minlashi shart. 4-bo’limda qayd etilganidek, karantin punktlari yaqinidagi tuman yoki shaharlardagi markazlar kasallikka chalinganlikda gumon qilingan xorijdan olib kelingan hayvonlarni tekshirishadi. Biroq, agar tuman darajasida normal bo’lmagan holatlar aniqlansa yoki u erda sinov o'tkazish mumkin bo'lmasa, namunalar keyingi tahlil qilish uchun viloyat markaziga yuboriladi. U xalqaro standartlarga (ISO 17025) asoslangan sertifikatlarga ega bo’ladi. - Laboratoriya boshqa hududlarda veterinar va laborantlar uchun malaka oshirishi treninglari o’tkazishi shart. Bu yangi diagnostika texnologiyalariga moslashish va xalqaro standartlarga moslashish imkoniyatlarini oshiradi.	- Uskunalardan foydalanish respublika darajasidagi kabi.
Boshqa regional markazlar (9 ta regionda)	- Boshqa mintaqaviy markazlar mintaqada keng tarqalgan asosiy kasalliklarga (masalan, oyoq va og'iz kasalligi, brutselloz) e'tibor qaratadi. - Boshqa hududiy markazlar kasallanish darajasi yuqori bo‘lgan, tezkor diagnostikaga muhtoj yoki davolash usullari mavjud bo‘lmagan kasalliklarni sinovdan o‘tkazish imkonini beruvchi tizimni yaratishi talab etiladi. - Boshqa hududiy markazlar tuman miqyosida yuqumli kasalliklar skriningini oddiy va tezkor test to‘plamlari yordamida o‘tkazishi shart. Ijobiy natijalar bo'lsa, asosiy diagnostika mintaqaviy darajada amalga oshiriladi, jumladan, klinik diagnostika, bakterial madaniyat, virus izolyatsiyasi, mikroskopik diagnostika, PCR va ELISA testlari kabi ilg'or usullar.	- Real vaqt PCR tizmi - Immuno-ferment ELISA analizatori (mikroplastinkalarni o'qigich) - Veterinariya dissektsiya to'plami - Uskunalardan foydalanish respublika darajasidagi kabi

Manba: Tadqiqot guruhi

Jadval 6-20 Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari tomonidan zarur bo'lgan oziq-ovqat xavfsizligi sinovlari va asosiy tahliliy uskunalar uchun zarur bo'lgan sinov funktsiyalari

	Kerakli sinov funktsiyalari	Asosiy kerak bo'ladigan tahliliy uskunalar
Respublika davlat markazi	- Davlat markazi xalqaro standartlarga muvofiq test sinovlarini o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lishi talab etiladi. Davlat markazi, shuningdek, Jahon hayvon salomatligi tashkiloti (WOAH) talablariga muvofiq, quruqlikdagi hayvonlarning sog'lig'i kodeksiga va suv hayvonlari salomatligi kodeksiga rioya qilishi shart. Uning diagnostika va sinov usullari WOAH qo'llanmasida ko'rsatilgan standartlarga mos kelishi kerak (Quruqlik hayvonlari uchun diagnostik testlar va vaktsinalar qo'llanmasi va suv hayvonlari uchun diagnostik test qo'llanmasi). - Davlat markazi hayvonlar kasalliklarini diagnostika qilish bo'yicha milliy muassasa sifatida faoliyat yuritishi, import va eksport bilan bog'liq kasalliklarni kuzatish, hisobot berish va tekshirish uchun mas'ul bo'lishi shart. Markaz xalqaro standartlarga (ISO 17025) asoslangan sertifikatlarga ega va WOAH ma'lumot laboratoriyalari (Reference Laboratories) bilan hamkorlik qiladi. Davlat markazi eng so'nggi diagnostika texnologiyalari va epidemiologik ma'lumotlarni WOAH ma'lumot laboratoriyalari (Reference Laboratories) bilan bo'lishishi kerak. - Epidemiologik nuqtai nazardan, Davlat markazidan barcha mumkin bo'lgan kasalliklarga tashxis qo'yish va yangi kasalliklar tashxisiga moslashish qobiliyati talab qilinadi. Har xil turdagi kasalliklarni aniqlashdan tashqari, patogen shtammlar va mutatsiyalarni tezda aniqlash talab etiladi. - Davlat markazidan antimikrobial chidamlilikni (AMR) aniqlash talab qilinadi. - Davlat markazi vaktsinalarning samaradorligini nazorat qilishi kerak (mahalliy chorva populyatsiyalarida emlashdan keyin antikor titrlarini o'lchash va vaktsina shtammlari va yovvoyi turdagi shtammlarni farqlash).	- Mikrobiologik analizator (MALDI-TOF spektrometri): Oziq-ovqat mahsulotlarini ifloslantiruvchi bakteriya va zamburug'larning sifat va miqdoriy tahlili - Suyuq xromatografiya massa spektrometri (LC-MS/MS yoki LC-MS): Oziq-ovqat mahsulotida pestitsidlar va qo'shimchalarning qoldiqlarini aniqlash veterinariya preparatlaridagi iz aralashmalarining miqdoriy va sifat tahlili - Gaz xromatografiya massa spektrometri ((GC-MS/MS yoki GC-MS): Oziq-ovqat mahsulotlariga aralashtirilgan pestitsidlar, mikrotoksinlar va dioksinlar kabi uchuvchi moddalarning sifat va miqdoriy tahlili - Induktiv bog'langan plazma optik emissiya spektrometri (ICP-OES yoki ICP-MS): oziq-ovqat ozuqasi va yaylov tuprog'idagi radioaktiv izotoplar va toksik elementlarning miqdoriy tahlili - Raqamli refroktometr: asal kabi shakar konsentratsiyasi tahlili - Spektrofotometr: oziq-ovqat bo'yoq agentlari konservantlar va antioksidantlar tahlili - Yog 'analizatori: sut mahsulotlari, oziq-ovqat va farmatsevtika mahsulotlari tarkibidagi eriydigan moddalar va yog'larni tahlil qilish - Radiometr: dalalarda radioaktiv nuklidlarning fazoviy nurlanish dozalarini o'lchash - Gamma-nurlari spektrometri - Infraqizil spektrometrlar: namunalardagi begona moddalar qoldiq pestitsidlar va qo'shimchalarning molekulyar tuzilmalarini tahlil qilish

	Kerakli sinov funktsiyalari	Asosiy kerak bo’ladigan tahliliy uskunalar
		- Sekvenser: oziq-ovqat zaharlanishi bakteriyalari zamburug'lar va parazitlarni aniqlash
RDL (4 ta regionda)	- Laboratoriya Davlat markazini qo'llab-quvvatlovchi va mahalliy kasalliklarga qarshi kurashda yordam ko'rsatadigan vositachi laboratoriya sifatida xizmat qilishi kerak. Laboratoriya mintaqaviy takrorlanuvchi yoki mahalliy atrof-muhit sharoitlariga bog'liq bo'lgan kasalliklarni (masalan, qoramol sili va brutsellyoz kabi surunkali kasalliklar va vektor yuqadigan kasalliklar) aniqlaydi va nazorat qiladi. Laboratoriya aholi salomatligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan zoonoz kasalliklarni erta aniqlashga yordam beradi. U boshqa hududlardagi diagnostika natijalarini tekshirish va shubhali holatlarni batafsil tekshirishni amalga oshiradi. Laboratoriya savdo maqsadlarida mintaqaviy darajada hayvonlar kasalliklarini tekshirishni ta'minlashi shart. U karantin punktlari bilan kelishilgan holda ishlaydi. U xalqaro standartlarga (ISO 17025) asoslangan sertifikatlarga ega bo’ladi. - Laboratoriya boshqa hududlarda veterinar va laborantlar uchun malaka oshirishi treninglari o’tkazishi shart. Bu yangi diagnostika texnologiyalariga moslashish va xalqaro standartlarga moslashish imkoniyatlarini oshiradi.	- Suyuq xromatografiya massa spektrometri (LC-MS/MS or LC-MS) - Gaz xromatografiya massa spektrometri ((GC-MS/MS or GC-MS) - Raqamli refroktometr - Spektrofotometr - Radiometr - Gamma-nurlari spektrometri - Uskunalardan foydalanish respublika darajasidagi kabi
Boshqa regional markazlar (9 ta regionda)	- Boshqa mintaqaviy markazlar mintaqada keng tarqalgan asosiy kasalliklarga (masalan, oyoq va og'iz kasalligi, brutselloz) e'tibor qaratadi. - Boshqa hududiy markazlar kasallanish darajasi yuqori bo‘lgan, tezkor diagnostikaga muhtoj yoki davolash usullari mavjud bo‘lmagan kasalliklarni sinovdan o‘tkazish imkonini beruvchi tizimni yaratishi talab etiladi. - Mikroblarga qarshi moddalarni va to'liq kimyoviy ifloslantiruvchi moddalarni (masalan, pestitsid qoldiqlari og'ir metallar) yuqori sezuvchanlik bilan aniqlash mumkin emas. Muayyan moddalar uchun batafsil miqdoriy tahlil va ilg'or sinov davlat yoki RDLda o'tkazilishi kerak	- Raqamli refroktometr - Spektrofotometr - Radiometr - Uskunalardan foydalanish respublika darajasidagi kabi.

Manba: Tadqiqot guruhi

Quyidagi jadvalda har bir kasallik uchun joriy diagnostika test usullari va markazlar yangi asbob-uskunalar joriy etilgandan keyin olishi kutilayotgan test usullarini umumlashtiradi. Ushbu jadval faqat

dala suhbatlari davomida potentsial xavotir sifatida aniqlangan kasalliklarni o'z ichiga oladi, boshqa asosiy kasalliklar haqida ma'lumot Ilovada tuzilgan.

Ushbu jadvalda yangi asbob-uskunalar tomonidan imkon yaratgan barcha diagnostik test usullari ko'rsatilgan, ammo bu barcha testlarni o'tkazishi shart emas. Taklif etilayotgan konsalting xizmatlarining bir qismi sifatida Tadqiqot guruhi muhim yuqumli kasalliklarga moslashtirilgan diagnostika jadvalini ishlab chiqishni tavsiya qiladi. Ushbu jarayon orqali tegishli va mumkin bo'lgan test usullari ko'rib chiqiladi.

Hozirda hududiy markazlar birinchi navbatda hayvonlarning alomatlarini tasdiqlash uchun klinik tekshiruvlar, koloniyalarni aniqlash uchun bakterial kultivatsiya, Rose Bengal plastinka testi kabi serologik usul va ba'zi tezkor test to'plamlaridan foydalanish kabi standart diagnostika test usullarini o'tkazmoqda. Hududiy markazlar real vaqt rejimida PCR tizimlari, immunoassay ELISA qurilmalari, avtomatlashtirilgan ferment immunoassay analizatorlari va Floresans ko‘p kanalli mikroskoplarni joriy etish orqali amalga oshirishi mumkin bo‘lgan diagnostika test usullari ko‘lamini kengaytiradi.

Ushbu Loyiha viloyat darajasidan pastroq tuman va shaharlarda joylashgan 162 ta markazga bevosita yordam bermaydi. Biroq, mintaqaviy darajada test ko'lamini kengaytirish orqali, mintaqa ichida WOAH standartlariga muvofiq aniq tashxis qo'yish mumkin bo'ladi. Buning natijasida tumanlar o‘z hududlaridagi kasalliklarni samarali boshqarish va davolashda viloyat markazlari bilan hamkorlik qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Milliy darajada davlat markazi sekvenserlardan ma'lum patogen shtammlarni aniqlash va virus mutatsiyalarini aniqlash uchun foydalanishi mumkin, bu sekvenser joriy etilgandan keyin vaktsina strategiyasini rejalashtirishni qo'llab-quvvatlaydi. Bundan tashqari, davlat markazida va to‘rtta hududiy RDLlarda gistopatologiyani o‘rnatish orqali to‘qimalar namunalaridagi zararlanishlar va virus zarralarini samarali va to‘g‘ri ko‘rish imkonini beradi, veterinariya shifokorlariga infektsiyaning og‘irligi va bosqichini baholashda yordam beradi hamda nazorat choralari bo‘yicha qaror qabul qilishni takomillashtirish imkonini beradi.

Jadval 6-21 Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlaridagi joriy diagnostik test usullari va tanishtiriladigan diagnostik test usullari

Maqsadli chora turlari	Kasallik nomi	Diagnostik Test usullari	Joriy Test usullari			Uskuna xaridi bilan Tanishtiriladigan Test Usullari		
			Respublika markazi	4 ta RDLlar	9 ta hududiy markazlar	Respublika markazi	4 ta RDLlar	9 ta hududiy markazlar
Umumiy	FMD*[1]	Klinik diagnostika	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Umumiy	FMD	Virus izolyatsiyasi	✓	✓		✓	✓	✓
Umumiy	FMD	ELISA testi (serologik test)	✓			✓	✓	✓
Umumiy	FMD	An’anaviy PCR testi	✓			✓	✓	✓
Umumiy	FMD	Tezkor sinov to'plami (Lateral oqim tahlili)	✓			✓	✓	✓
Umumiy	FMD	Real-vaqt PCR tizimi yordamida PCR testi				✓	✓	✓
Umumiy	FMD	Gen ketma-ketligi (sekvenser)				✓		
Umumiy	FMD	Gistopatologiya				✓	✓	
Umumiy	FMD	Floresan mikroskop yordamida diagnostika				✓	✓	✓
Umumiy	Brutselloz	Klinik diagnostika	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Umumiy	Brutselloz	Rose Bengal plastinka testi (serologik test)	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Umumiy	Brutselloz	Komplement fiksatsiyasi testi (CFT) (serologik test)	✓			✓	✓	✓
Umumiy	Brutselloz	ELISA testi (serologik test)	✓	✓		✓	✓	✓
Umumiy	Brutselloz	Bakterial kultivatsiya	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Umumiy	Brutselloz	Real-vaqt PCR tizimi yordamida PCR testi				✓	✓	✓
Umumiy	Brutselloz	ELISAY testini avtomatlashtirish (serologik test)				✓	✓	✓
Umumiy	Brutselloz	Tezkor sinov to'plami (Lateral Flow Assays)				✓	✓	✓
Umumiy	Brutselloz	Gen ketma-ketligi (sekvenser)				✓		
Umumiy	Kuydirgi	Klinik diagnostika	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Umumiy	Kuydirgi	Bakterial kultivatsiya	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Umumiy	Kuydirgi	An’anaviy PCR testi	✓	✓		✓	✓	
Umumiy	Kuydirgi	Immunogistokimyo				✓	✓	
Umumiy	Kuydirgi	Serologik tekshirish	✓	✓		✓	✓	✓
Umumiy	Kuydirgi	Tezkor sinov to'plamlari (lateral oqim tahlili)	✓	✓		✓	✓	✓
Umumiy	Kuydirgi	Real-vaqt PCR tizimi yordamida PCR testi				✓	✓	✓
Umumiy	Kuydirgi	Elishay testini avtomatlashtirish (serologik test)				✓	✓	✓
Umumiy	Kuydirgi	Gen ketma-ketligi (sekvenser)				✓	✓	✓
Qushlar	Nyukasl	Klinik diagnostika	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Qushlar	Nyukasl	Gemagglyutinatsiya testi (HA)	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Qushlar	Nyukasl	Tezkor sinov to'plami (Lateral oqim tahlili)	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Qushlar	Nyukasl	Elishay testini avtomatlashtirish (serologik test)				✓	✓	✓
Qushlar	Nyukasl	Real-vaqt PCR tizimi yordamida PCR testi				✓	✓	✓
Qushlar	Nyukasl	Virus izolatsiyasi va kultivatsiyasi				✓	✓	✓
Qushlar	Nyukasl	Gistopatologiya				✓	✓	
Qushlar	HPAI*[2]	Klinik diagnostika	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Qushlar	HPAI	Tezkor sinov to'plami (Lateral oqim tahlili)	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Qushlar	HPAI	ELISA testi (serologik test)	✓	✓		✓	✓	✓
Qushlar	HPAI	Elishay testini avtomatlashtirish (serologik test)				✓	✓	✓
Qushlar	HPAI	Real-vaqt PCR tizimi yordamida PCR testi				✓	✓	✓
Qushlar	HPAI	Virus izolyatsiyasi				✓	✓	

Qushlar	HPAI	Immunogistokimyo				✓	✓	

Eslatma: FMD: tuyoq va og'iz kasalligi, HPAI: yuqori patogenli parranda grippi

Manba: Tadqiqot guruhi

Jahon banki o‘zining “Chorvachilik tarmog‘ini rivojlantirishning ikkinchi loyihasi” doirasida Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari, shuningdek, Veterinariya ilmiy-tadqiqot instituti uchun uskunalar xarid qilishni rejalashtirmoqda.

< Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan >

Jahon bankining “Chorvachilik sektorini rivojlantirishning ikkinchi loyihasi” doirasida Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazi uchun xarid qilinadigan asbob-uskunalar ozuqani tahlil qilish uskunasi bo‘lsa, JICA loyihasi hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va inson iste’moli uchun oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish uchun zarur bo‘lgan analitik qurilmalarni xarid qilishni rejalashtirmoqda. Shu sababli, ikkita loyiha o'rtasida sotib olingan asbob-uskunalar bir-biriga mos kelmaydi.

< Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan >

Uskunani ta'minlash uchun zarur bo'lgan texnik yordam quyida 6.2.6 Tavsiya etilgan maslahat xizmatlari taklifida tasvirlangan.

(2) Uskunani ishlatish va texnik xizmat ko'rsatish

O'rnatishdan keyin uskunaga texnik xizmat ko'rsatish birinchi navbatda mahalliy etkazib beruvchilar tomonidan amalga oshiriladi. Biroq, VCRQ texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari va uskunaning ishlashi uchun zarur bo'lgan reagentlar uchun xarajatlar uchun byudjetni barqaror ta'minlashi kerak.

Texnik xizmat ko'rsatish xarajatlarini hisoblashda VCRQ texnik xizmat ko'rsatish xarajatlarini, analitik uskunadan foydalanish uchun zarur bo'lgan reagentlar uchun xarajatlarni va uskunaning ishlashi uchun zarur bo'lgan yordamchi qurilmalarning xarajatlarini o'z ichiga olishi kerak. VCRQ, shuningdek, davlat byudjeti va mijozlardan yig'iladigan xizmatlar to'lovlari kabi texnik xizmat ko'rsatish xarajatlarini qoplash uchun daromad manbalarini aniqlashi kerak.

a) Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari

(i) Texnik xizmat ko’rsatish xarajatlarini hisoblash

< Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan >

(ii) Texnik xizmat ko’rsatish xarajatlarini qoplash uchun daromad manbalarini aniqlash

Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarining xarajatlari va daromadlari holati quyidagicha. Daromad davlat budjetidan ajratmalar va xizmatlar uchun to‘lovlarni undirish hisobiga shakllanadi.

Jadval 6-22 Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarining xarajatlari (2024)

Markaz	personal oyligiIsh haqi va boshqalar	DorilarDori-darmonlar	Sarf materiallari	Kimyoviy reagentlarReagentlar	Uskunalar xarajatlari	Jami
Respublilka davlat markazi	195,263	301,079	41,300	70,879	42,651	651,171
Andijon viloyati	545,384	64,057	7,964	5,002	59,438	681,845
Buxoro viloyati	545,384	64,057	7,964	5,002	59,438	681,845
Farg'ona viloyati	545,384	64,057	7,964	5,002	59,438	681,845
Jizzax viloyati	545,384	64,057	7,964	5,002	59,438	681,845
Namangan viloyati	545,384	64,057	7,964	5,002	59,438	681,845
Navoi viloyati	545,384	64,057	7,964	5,002	59,438	681,845
Qashqadaryo viloyati	545,384	64,057	7,964	5,002	59,438	681,845
Samarkqand viloyati	545,384	64,057	7,964	5,002	59,438	681,845
Sirdaryo viloyati	545,384	64,057	7,964	5,002	59,438	681,845
Surxondaryo viloyati	545,384	64,057	7,964	5,002	59,438	681,845
Toshkent viloyati	545,384	64,057	7,964	5,002	59,438	681,845
Xorazm viloyati	545,384	64,057	7,964	5,002	59,438	681,845
Qoraqalpog'iston respublikasi	545,384	64,057	7,964	5,002	59,438	681,845
Jami	7,285,259	1,133,815	144,827	135,911	815,341	9,515,153

Birlik: AQSH dollari

Manba: Tadqiqot guruhi

Jadval 6-23 Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari uchun Davlat byudjetidan ajratiladigan mablag‘lar (2024)

Markaz	Ish haqi va boshqalar	Dori-darmonlar	Sarf materiallari	Reagentlar	Uskunalar	Jami
Respublilka davlat markazi	197,235	304,120	41,717	71,595	43,082	657,749
Andijon viloyati	550,893	64,704	8,044	5,053	60,038	688,732
Buxoro viloyati	550,893	64,704	8,044	5,053	60,038	688,732
Farg’ona viloyati	550,893	64,704	8,044	5,053	60,038	688,732
Jizzax viloyati	550,893	64,704	8,044	5,053	60,038	688,732
Namangan viloyati	550,893	64,704	8,044	5,053	60,038	688,732
Navoi viloyati	550,893	64,704	8,044	5,053	60,038	688,732
Qashqadaryo viloyati	550,893	64,704	8,044	5,053	60,038	688,732
Samarkqand viloyati	550,893	64,704	8,044	5,053	60,038	688,732
Sirdaryo viloyati	550,893	64,704	8,044	5,053	60,038	688,732
Surxondaryo viloyati	550,893	64,704	8,044	5,053	60,038	688,732
Toshkent viloyati	550,893	64,704	8,044	5,053	60,038	688,732
Xorazm viloyati	550,893	64,704	8,044	5,053	60,038	688,732
Qoraqalpog’iston respublikasi	550,893	64,704	8,044	5,053	60,038	688,732
Jami	7,358,847	1,145,268	146,290	137,284	823,577	9,611,265

Birlik: AQSH dollari

Manba: Tadqiqot guruhi

Jadval 6-24 Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarining xizmat ko’rsatishdan tushumlari (2022-2024)

Markaz	2022	2023	2024
Respublilka davlat markazi	132,219	179,892	243,040
Toshkent shahar	73,646	100,199	113,734
Andijon viloyati	7,888	10,809	10,809
Buxoro viloyati	10,700	14,604	14,604
Farg’ona viloyati	2,655	3,638	3,638
Jizzax viloyati	79	192	25,015
Namangan viloyati	7,419	10,102	10,102
Navoi viloyati	5,389	7,396	7,396
Qashqadaryo viloyati	313	488	25,311
Samarkqand viloyati	2,109	2,890	2,890
Sirdaryo viloyati	2,733	3,733	3,733
Surxondaryo viloyati	5,623	7,669	7,669
Toshkent viloyati	7,888	10,811	10,811
Xorazm viloyati	4,999	6,873	6,873
Qoraqalpog’iston respublikasi	313	488	488
Jami	263,974	359,784	486,112

Birlik: AQSH dollari

Manba: Tadqiqot guruhi

Barcha hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarida sarflanadigan materiallar va reagentlar uchun ajratilgan umumiy byudjet 283,573 AQSh dollarini tashkil etadi. Yangi uskunalarni joriy qilish uchun qo'shimcha byudjet mablag'lari talab qilinadi. Boshqa tomondan, asbob-uskuna xarajatlari uchun ajratilgan 823,577 AQSh dollari uskunaga texnik xizmat ko'rsatish va boshqarish uchun ishlatilishi mumkin. Bundan tashqari, Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari xizmat ko’rsatishdan tushum sifatida 486,112 AQSh dollari oladi. Bu ta'mirlash xarajatlari uchun ham ishlatilishi mumkin.

VCRQ ma'lumotlariga ko'ra, Prezidentning 361-sonli[83] qaroriga asosan kasalliklarni tashxislash uchun taxminan 300 million yena ajratilgan va bu byudjetdan yangi jihozlarga texnik xizmat ko'rsatish va boshqarish uchun foydalanish mumkin. Shu bilan birga, oziq-ovqat xavfsizligi tekshiruvlari o'z daromadlari mablag'lari hisobidan qoplanishi kerak. Shu sababli, oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish bo'yicha xizmatlar uchun to'lovlarni yig'ish orqali daromadni oshirish ayniqsa zarur.

Quyidagi jadvalda Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari uchun texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari keltirilgan. Jadvalning chap tomonida joriy daromadlar, shu jumladan byudjetdan ajratmalar va xizmat ko’rsatishdan tushumlar, o'rta bo'limda esa har bir markazda

[83] Hukumatning 361-sonli “O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan amalga oshiriladigan hayvonlarning o‘ta xavfli yuqumli kasalliklarini aniqlash, oldini olish, diagnostika qilish va bartaraf etish to‘g‘risida”gi qarori (2017-yil) Ushbu qarorda profilaktika, diagnostika va bartaraf etish O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan amalga oshiriladigan hayvonlarning o‘ta xavfli yuqumli kasalliklari ro‘yxati belgilangan.

joriy etiladigan asbob-uskunalar uchun texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari smetasi keltirilgan. Jadvalning o'ng tomonida oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha pullik tekshiruvlarning zaruriy soni jamlangan bo'lib, xizmat to'lovlari yig'imlari qamrab olinishi kerak.

Ushbu tahlilga ko'ra, texnik xizmat ko'rsatish ayniqsa dolzarb bo'lgan hududlar to'rtta RDL, shuningdek Samarqand, Sirdaryo va Qoraqalpog'iston bo'lib, ularda joriy xizmat ko'rsatishdan tushumlar oziq-ovqat xavfsizligi tahliliy asbob-uskunalarini saqlash xarajatlaridan past. Ushbu hududlar uchun texnik xizmat ko'rsatish rejalarini shakllantirishda yo'naltirilgan yordam ko'rsatish muhim. Kutilayotgan oziq-ovqat xavfsizligi inspeksiyasi to‘lovlari joriy tekshirish to‘lovlari va boshqa vazirliklar qoshidagi shunga o‘xshash markazlar faoliyatidan kelib chiqqan holda bozor stavkalari asosida hisoblab chiqilgan.

Jadval 6-25 Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari uchun texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari prognozi

Markaz	2024 yilgi byudjet taqsimoti		2024 yil xizmat ko’rsatishdan tushumlar	Talab etiladigan texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari		Kutilayotgan oziq-ovqat xavfsizligi xavfsizligi inspektsiyasi to’lovlari	Zarur to’lanadigan oziq-ovqat inspektsiyasi soni
	Sarf materiallari	Reagentlar		Kasallik tashxisi	Oziq-ovqat xavfsizligi		
Respublilka davlat markazi	41,717	71,595	243,040	130,550	87,565	150	584
Andijon viloyati	8,044	5,053	10,809	65,550	6,940	25	278
Buxoro viloyati (RDL)	8,044	5,053	14,604	30,250	71,715	150	478
Farg’ona viloyati (RDL)	8,044	5,053	3,638	30,250	71,715	150	478
Jizzax viloyati	8,044	5,053	25,015	65,550	6,940	25	278
Namangan viloyati	8,044	5,053	10,102	65,550	6,940	25	278
Navoi viloyati	8,044	5,053	7,396	65,550	6,940	25	278
Qashqadaryo viloyati (RDL)	8,044	5,053	25,311	30,250	71,715	150	478
Samarkqand viloyati	8,044	5,053	2,890	65,550	6,940	25	278
Sirdaryo viloyati	8,044	5,053	3,733	65,550	6,940	25	278
Surxondaryo viloyati	8,044	5,053	7,669	65,550	6,940	25	278
Toshkent viloyati	8,044	5,053	10,811	65,550	6,940	25	278
Xorazm viloyati (RDL)	8,044	5,053	6,873	30,250	71,715	150	478
Qoraqalpog’iston respublikasi	8,044	5,053	488	65,550	6,940	25	278
Jami	146,290	137,284	486,112	740,950	527,325		

Birlik: AQSH dollari

Manba: Tadqiqot guruhi

VCRQ tasarrufidagi tashkilotlardan Veterinariya dori vositalari va ozuqa qo‘shimchalari sifati va harakatini nazorat qilish davlat ilmiy-tadqiqot markazi hamda Ilmiy-ishlab chiqarish seleksiya markazi barcha zarur xarajatlarini xizmat to‘lovlaridan olinadigan daromadlar hisobidan qoplaydi. Ushbu tashkilotlar xizmat

ko'rsatuvchi foydalanuvchilardan ob'ektni saqlash xarajatlari va ularning faoliyati uchun zarur bo'lgan xarajatlar uchun yig'ilgan to'lovlardan foydalanadilar. Ushbu daromadlar tuzilmasi ushbu muassasalarga operatsion mustaqillikni ta'minlash bilan birga o'zlarining davlat xizmatidagi rolini saqlab qolish imkonini beradi.

Xususan, veterinariya dori vositalari va ozuqa qo‘shimchalarining sifati va harakatini nazorat qilish davlat ilmiy-tadqiqot markazi veterinariya preparatlari va ozuqa qo‘shimchalarining samaradorligi, tejamkorligi, xavfsizligi, bepushtligi va boshqa sifat jihatlarini to‘lov asosida baholaydi, sertifikatlar beradi. ularning xizmatlari. Ilmiy ishlab chiqarish naslchilik markazi chorvachilik va korxonalarga muzlatilgan urug‘larni sotadi. Yaponiyada Chorvachilik gigienasiga xizmat ko'rsatish markazlari, shuningdek, mijozlardan chorva mollarining sog'lig'i bilan bog'liq to'lovlarni yig'adi, ular asbob-uskunalarga texnik xizmat ko'rsatish uchun ishlatiladi. Shunday qilib, xizmat to'lovlaridan daromadni ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

(3) Uskunani sotib olishda boshqa fikrlar

< Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan >

6.2.6 Tavsiya etiladigan maslahat xizmatlari

Yuqorida aytib o'tilganidek, Loyihaning asosiy komponentlari chorvachilik fermerlari va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalar uchun kredit liniyasi (yoki TSL) hamda hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish uchun ularning salohiyatini kuchaytirish uchun davlat laboratoriyalarini jihozlar bilan ta'minlash hisoblanadi. Shuningdek, ushbu hududlarda davlat xizmatchilari, fermerlar va chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi kompaniyalarning salohiyatini oshirish ta’minlanadi.

Loyiha doirasida asbob-uskunalarni xarid qilish Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari uchun amalga oshiriladi. Markazlarning kasallik diagnostikasini asbob-uskunalar yordamida aniq va tezkor o‘tkazishi uchun ularning texnik imkoniyatlarini ish joyida o‘qitish (OJT) orqali oshirish zarur.

JICA 2023-yilda O‘zbekiston uchun “Zoonoz kasalliklarning oldini olish va diagnostika qilish imkoniyatlarini oshirish maqsadida veterinariya xizmatlarini takomillashtirish” mavzusida mamlakatga yo‘naltirilgan trening tashkil qildi va kelgusida mamlakatga yo‘naltirilgan treninglar tashkil etishni rejalashtirmoqda. Shu sababli, Loyihada ko'rsatiladigan konsalting xizmatlari Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari xodimlariga yuqorida aytib o'tilgan mamlakatga yo'naltirilgan treningda yoritilgan mavzular bo'yicha OJT taqdim etishi kerak. Bunday OJT orqali ular Loyiha doirasida sotib olingan asbob-uskunalardan foydalanish bo'yicha yetarli ko'nikmalarga ega bo'lishlari va kasalliklarni tashxislash imkoniyatlariga ega bo'lishlari kutilmoqda. Bunday salohiyatni oshirish universitetlar va mamlakatga yo'naltirilgan ta'limni o'tkazuvchi boshqa muassasalar bilan

hamkorlikda amalga oshirilsa, yanada samaraliroq bo'ladi.

Loyiha bo'yicha konsalting xizmatlari, shuningdek, asbob-uskunalarni xarid qilish va tender savdolarining batafsil loyihasini qo'llab-quvvatlashni ham o'z ichiga oladi. Konsalting xizmatlari TSL komponentini amalga oshirishda PIU va IMIlarni qo'llab-quvvatlaydi, shuningdek, chorvachilik fermerlariga ularning mahsuldorligini oshirishga va iqlim o'zgarishi bo'yicha chora-tadbirlar bilan bog'liq imkoniyatlarni mustahkamlashga yordam beradi.

Ushbu Loyiha doirasida taklif etilayotgan maslahat xizmatlarining qisqacha mazmuni quyidagicha (batafsil ma’lumot uchun ilovaga qarang):

Jadval 6-26 Taklif etilayotgan konsalting xizmatining qisqacha mazmuni

1) Materiallar va jihozlarni xarid qilish uchun batafsil dizayn 2) Materiallar va jihozlarni xarid qilish bo'yicha tender ko’magi 3) Xaridlarni nazorat qilish 4) Chorvachilik kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish bo'yicha malaka oshirish 5) Ikki bosqichli kreditni amalga oshirish va boshqarish bo'yicha PIU va IMIlar malakasini oshirish 6) Ikki bosqichli kreditni monitoringi va baholash bo'yicha PIU va IMIlarning malakasini oshirish 7) Iqlim o'zgarishi, atrof-muhit va ijtimoiy boshqaruv va genderni hisobga olish bo'yicha PIU va IMIlar malakasini oshirish 8) Chorvachilik sektoriga kreditlar bo'yicha IMIlar malakasini oshirish 9) Chorvachilik fermerlari va korxonalar uchun malaka oshirish, va 10) Veterinariya va chorvachilikni rivojlanish davlat qo‘mitasi malakasini oshirish 11) Yaylovlarni boshqarish bo'yicha tadqiqotlar

Manba: Tadqiqot guruhi

Yuqorida aytib o'tilganidek, taklif etilayotgan konsalting xizmati IMIga turli xil salohiyatni oshirish dasturlarini taqdim etadi. Bunday salohiyatni oshirish dasturlari orqali IMI sub-qarz topshirish tartib-qoidalarini hamda choraklik va yillik monitoring va baholash tartib-qoidalarini tushunishi kutilmoqda. Potentsial oshirish dasturlari chorvachilik sohasida kredit tavakkalchiligini baholash va qarshi choralar bo'yicha sessiyani ham o'z ichiga oladi. IMIlar IG nazorat ro'yxatidan foydalangan holda kichik loyihalar IGni yumshatish yoki moslashtirish choralari sifatida ko'rib chiqilishini tekshirishlari kerakligi sababli, salohiyatni oshirish dasturi IMIga nazorat ro'yxatidan foydalangan holda IG bilan bog'liq muammolarni qanday ko'rib chiqish bo'yicha ko'rsatmalar beradi.

9-bandga kelsak, Loyiha chorvachilik fermerlari va korxonalarning mahsuldorligini oshirish va texnik treninglar o'tkazish orqali ularning barqaror boshqaruvini rag'batlantirish uchun salohiyatni oshirishga yordam beradi. Konsalting xizmatlari chorvachilikning asosiy turlari, jumladan qoramol, qo‘y-echki va parrandalarning muammolari va ehtiyojlariga moslashtirilgan texnik ko‘rsatmalar va seminarlarni o‘z ichiga oladi. Maslahatchilar har bir viloyat va respublikada kamida bitta sessiya tashkil qiladi.

Chorvachilikda mahalliy zotlarning mahsuldorligi pastligi, pichan va silos sifatining pasayishi, shaxsiy tajribaga asoslangan kasalliklarga qarshi kurash, go‘ngni boshqarish tizimi yetarli emasligi kabi

muammolar ko‘p. Shuning uchun amaliy texnik ko'rsatmalar juda muhimdir. Asosiy mavzular orasida takomillashtirilgan zotlarni joriy etish, ozuqa tayyorlash va saqlash texnikasi, emlash va gigiyena qoidalari, mastit va tuyoq kasalliklarining oldini olish, go‘ngni kompostlash kabilar kiradi. Hayvonlarning individual salomatligini boshqarish uchun trening IT va raqamli transformatsiya texnologiyalarini qo'llash orqali biznesni yaxshilashni ham o'z ichiga oladi, chunki raqamli qurilmalar va IT vositalaridan foydalangan holda hisobni yuritish va monitoring qilish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Qo'y va echkichilikda yaylovlarning degradatsiyasi bilan bog'liq tashvishlar iqlimga moslashish uchun chorvachilik texnikasini joriy etish zarurligini ta'kidlaydi. Bularga yaylovlarni to'g'ri boshqarish va qurg'oqchilikka chidamli em-xashak ekinlaridan foydalanish kiradi. Parranda go'shtiga bo'lgan talab ortib borayotganligi sababli, ko'proq ishlab chiqaruvchilar, masalan, kichik va o'rta fermerlar ishlab chiqarishni kengaytirishga undaydi. Shuning uchun chorvachilikni boshqarish amaliyoti, oziq-ovqat xavfsizligi, shu jumladan HACCP muvofiqligi, JST standartlariga muvofiqligi va IG ta'sirini yumshatish va moslashtirish uchun ob'ektni investitsiyalash yondashuvlari bo'yicha treninglar zarur.

Trening dasturlari, shuningdek, loyiha doirasidagi kredit talablarini, masalan, biznes-rejalashtirish, subqarz olish huquqi va IGni yumshatish va moslashtirish talablarini tushuntiradi, shunda ishtirokchilar sub-kreditga ariza berish tartib-qoidalarini amalda tushunishlari mumkin.

Maslahatchilar chorvachilik mahsulotlari mahsuldorligi va samaradorligini oshiruvchi mahalliy va xalqaro raqamli texnologiyalar va uskunalar haqida ma’lumot to‘playdi. Ular fermerlar va korxonalar uchun qulay risolalar tayyorlaydilar va tarqatadilar. Ushbu broshyuralar o'quv mashg'ulotlari davomida qo'shimcha materiallar bo'lib xizmat qiladi va ishtirokchilarga texnologiyalarni yaxshiroq tushunish va o'zlashtirishga yordam beradi. Bundan tashqari, maslahatchilar O'zbekistonda chorvachilikni muvaffaqiyatli boshqarish misollarini to'playdi va taqdim etadi. Ushbu misollarni namuna sifatida ko'rsatish orqali loyiha mahalliy sharoitga mos keladigan amaliy takomillashtirish bo'yicha aniq ko'rsatmalar beradi.

Loyiha gender nuqtai nazariga ham urg'u beradi. Seminarlar chorvachilik muassasalarida harorat va gigiyena qoidalari, buxgalteriya hisobi vazifalari va ayollar tez-tez shug'ullanadigan marketing faoliyati bilan bog'liq mavzularni o'z ichiga oladi. Ayollar trening ishtirokchilarining kamida 30 foizini tashkil etishini ta'minlash uchun Loyiha mahalliy hukumatlar (hokimlik) va Ishbilarmon ayollar uyushmasi orqali faol ishtirok etadi.

Yuqoridagi jadvalda ta’kidlanganidek, 11) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yaylovlarni muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi (2025-yil 30-yanvar) PF-15-son qarori ijrosini ta’minlashga hissa qo‘shish maqsadida Yaylovlarni boshqarish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlari VCRQning qat’iy so‘rovi asosida konsalting xizmatlariga kiritildi. Yaylovlarni boshqarish bilan bog‘liq muammolar va ehtiyojlar “2.1

O‘zbekistonda chorvachilik tarmog‘ining joriy holati va muammolari” va “6.1 Taklif etilayotgan rivojlanish senariylari” bo‘limlarida bayon etilgan. Ushbu muammolar va ehtiyojlarni hal qilish uchun mumkin bo'lgan chora-tadbirlar quyida keltirilgan. Belgilangan narsalar VCRQ tomonidan tadqiqot mavzusi sifatida kiritilishi uchun maxsus talab qilingan narsalardir.

Jadval 6-27 Taklif etilayotgan konsalting xizmatining qisqacha mazmuni

Kategoriya	Tadqiqot va faoliyat namunalari
Yaylovlar degradatsiyasini baholash	▪Fitoekologik tadqiqotlar (o‘simliklarning indikator turlarini aniqlash va ularning zararlanish darajasini baholash yo‘li bilan o‘tkaziladigan yaylovlarning degradatsiyasini baholash) · Raqamli xaritalarni ishlab chiqish
O'simliklarni himoya qilish	▪Uzoq muddatli va keng maydondagi o‘simliklar monitoringi tizimini yaratish · O'simlik turlarining genetik fondlarini to'plash va istiqbolli naslchilik manbalarini aniqlash
Qurg'oqchil hududlarda hosildorlikni oshirish	· Qurg'oqchilik va sho'rga chidamli o'simlikni tanlash va ko'paytirish turlari ·Yaylovlardan oqilona foydalanish bo‘yicha hududlarga xos texnologiyalarni ishlab chiqish (masalan, geografik ma’lumotlarga asoslangan yaylovlarni almashlab yaylovlarni boshqarish rejalarini shakllantirish, em-xashak yetishtirish va suv manbalarini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan yo‘riqnomalarni yaratish hamda chorvadorlarning salohiyatini oshirish) ▪Suvni tejash texnologiyalarini joriy etish ▪Yaylovlarda hayvon boqishni taqiqlash zonalarini tashkil etish ▪Cut and Carry tizimi[84]ni ilgari surish
Yaylovlar bilan bog'liq muassasalar va qonun hujjatlarini ko'rib chiqish	▪Eng yaxshi xalqaro tajribalarni o'rganish va darslarni qo'llash O‘zbekistonga o‘rgangan · Xalqaro tajribaga asoslangan ilmiy asoslangan tavsiyalarni shakllantirish · Huquqiy ta'sir choralari
O'simliklarning tanazzulga uchragan hududlarida yaylov bosimini pasaytirish	· Fermerlar tomonidan tegishli chorva sonini saqlash (yashash vositalarini diversifikatsiya qilish va marketingni qo'llab-quvvatlash orqali) ▪O‘tlashning boshlanish sanalariga qat’iy rioya qilish · Ekin maydonlarida em-xashak yetishtirish (em-xashakni mustahkamlash ishlab chiqarish texnikasi) ▪Om-xashak daraxti texnologiyalarini joriy etish · Karbamid-melas bloklari[85] va silosni joriy etish · Yaylov yo'llari bo'ylab suv punktlarini rivojlantirish

Manba: Tadqiqot guruhi

OTBning “Iqlimga chidamli chorvachilikni rivojlantirish loyihasi” da cho‘l-dasht zonasida yem-xashak yetishtirish (shu jumladan yaylovlarni boshqarish) asosiy faoliyat sifatida belgilangan. Loyihaga yaylovlarni boshqarish komponentini kiritish uchun takrorlashning oldini olish va OTB loyihasi bilan muvofiqlashtirishni ta'minlash kerak. Shuning uchun OTB, VCRQ va Tadqiqot guruhi o'rtasida

[84] Yem-xashak ekinlarini yig'ish va ularni chorva uchun ozuqa sifatida tashish qishloq xo'jaligi amaliyoti

[85] Melas, karbamid va boshqa ingredientlarning aralashmasi blokda hosil bo'ladi. Hayvonlarga bu blokni yalashiga ruxsat berish orqali, arzon azot manbasini ta'minlash mumkin. Bu usul karbamidni haddan tashqari iste'mol qilish xavfini kamaytiradi va butun dunyo bo'ylab kavsh qaytaruvchi hayvonlar bilan boqish sinovlarida yuqori o'sish sur'atlariga va sut ishlab chiqarishni ko'paytirishga olib keladi.

uchrashuvlar o'tkazildi. Natijada, Loyiha “yaylovlarni boshqarish bo'yicha tadqiqotlar”ni amalga oshirishi, OTB loyihasi esa Loyihaning tadqiqot natijalari asosida “yaylovlarni boshqarish bo'yicha tadbirlar”ni amalga oshirishga kelishib olindi.

Tadqiqot mazmuniga kelsak, Tadqiqot guruhi VCRQ so'rovlarini ko'rib chiqdi, qayta ko'rib chiqilgan versiyasini taklif qildi va VCRQ bilan kelishuvga erishdi (Ilovaga qarang).

JICA va Yaponiya Fan va Texnologiya Agentligi (JST) hamkorlikda “Orol dengizi mintaqasida suvdan foydalanish samaradorligi va sho‘rlanishning hosildorlik va aholi turmush tarziga ta’sirini monitoring qilish va nazorat qilish uchun iqlimga chidamli innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqish loyihasini (BLUE SATREPS loyihasi)”ni amalga oshirmoqda.

Jadval 6-28 BLUE-SATREPS loyihasining qisqacha mazmuni

Yaponiyadagi tadqiqot institutlari: Kioto universiteti / Kobe universiteti / Chiba universiteti / Mie universiteti / Kitakyushu universiteti / Tottori universiteti **Yaponiyadagi ilmiy-tadqiqot muassasalari:** Orol dengizi havzasi xalqaro innovatsion markazi / O‘zbekiston Gidrometeorologiya instituti / Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti / O‘zbekiston Milliy universiteti / O‘zbekiston loyiha ilmiy-tadqiqot instituti / Toshkent agrar universiteti Nukus filiali **Loyiha muddati:** 2022 yil yanvar - 2026 yil dekabr **Maqsad:** O‘zbekiston hukumati, xususan, qurg‘oqchilik va sho‘rlanishdan ko‘p jabr ko‘rayotgan Qoraqalpog‘iston Respublikasida hamda Amudaryoning irmog‘i bo‘lgan Qashqadaryoning yuqori oqimida optimal iqlimga chidamli qishloq xo‘jaligini tashkil etishni maqsad qilgan. BLUE-SATREPS loyihasi ichki aylanma tuzga chidamli qishloq xo‘jaligi texnologiyalarini ishlab chiqish hamda ilmiy va ta’lim markazlarini tashkil etish bo‘yicha meteorologik va gidrologik ma’lumotlarni to‘plash va taqdim etish orqali maqsadli hududlarda barqaror qishloq xo‘jaligi biznes modellarini ishlab chiqish va tarqatishni kuchaytirishga intiladi. Ushbu sa'y-harakatlar orqali loyiha chekka hududlarda yashovchi kichik fermerlarning barqarorligini kuchaytirishga qaratilgan.

Manba: Tadqiqot guruhi

BLUE-SATREPS loyihasining tarkibiy qismlaridan 3-tadqiqot mavzusi: “Suv resurslarini baholash”, 5-tadqiqot mavzusi: “Tuzga chidamli qishloq xo‘jaligi” va 6-tadqiqot mavzusi: “Tuzga chidamli qishloq xo‘jaligi uchun tadqiqot va ta’lim markazi”ning natijalari yaylovlarni boshqarish bo‘yicha loyiha doirasidagi rejalashtirilgan tadqiqotga tegishli. BLUE-SATREPS loyihasi asosan qishloq xo'jaligi erlariga qaratilgan bo'lib, dastlabki ma'lumotlarni yig'ish allaqachon yakunlangan; loyiha hozir tadqiqot natijalarini kengaytirish bosqichida. Loyihada qo'llaniladigan tadqiqot metodologiyalari yaylovlarni boshqarishda ham qo'llaniladi, ammo yaylovlarga xos ilovalar uchun qo'shimcha tadqiqotlar va baholash talab etiladi. Bunga asoslanib, ilovada ko'rsatilganidek, taklif etilayotgan tadqiqot mazmuni belgilandi.

Kioto universiteti va Tottori universiteti yuqorida qayd etilgan loyihada asosiy amalga oshiruvchi institutlar sifatida ishtirok etdi. Ikkala universitetning tadqiqot natijalaridan ushbu loyiha doirasida rejalashtirilgan Yaylovlarni boshqarish bo'yicha tadqiqotlarda samarali foydalanish mumkin.

Kioto universiteti 20 yildan ortiq vaqtdan beri O‘zbekiston va Markaziy Osiyoda iqlim, suv resurslari,

o‘simliklar va yerlardan foydalanish bo‘yicha tadqiqot va monitoring olib boradi. Universitetda sho‘rlanish va qurg‘oqchilikning yaylovlarga ta’siri, sho‘rga chidamli ekinlarni joriy etish, suv resurslarini boshqarish, yaylovlardan barqaror foydalanish bo‘yicha amaliy bilimlar to‘plangan. Bundan tashqari, universitet mintaqada texnologiyani tarqatish va o'qitish bo'yicha kuchli tajribaga ega bo'lgan siyosat tadqiqotlari va inson resurslarini rivojlantirish bilan shug'ullanadi.

Tottori universiteti sho‘rga chidamli o‘simliklar va kam foydalaniladigan ekinlarni (NUC) etishtirish texnikasini, monitoring usullarini, qurg‘oqchil va sho‘rlangan muhit uchun mos keladigan suvni tejaydigan sug‘orish texnologiyalarini ishlab chiqish orqali ozuqa resurslarini barqaror ta’minlash va yaylovlarni tiklash bo‘yicha tadqiqotlar olib bormoqda. Samarqand davlat universiteti bilan hamkorlikda tadqiqot natijalarini jamiyatga tatbiq etish bo‘yicha faoliyat olib borayotgan fermerlar uchun dala sinovlari va amaliy treninglar o‘tkazdi.

Shu bois O‘zbekistondagi har ikki universitetning tadqiqot tajribasi va dala tajribasi mahalliy yaylov sharoitlariga moslashtirilgan ozuqa ishlab chiqarish va yerdan foydalanishni yaxshilashga hamda chorvachilik tizimlarining barqarorligini oshirishga katta hissa qo‘shishi kutilmoqda. Ushbu ma'lumotlarga asoslanib, tadqiqot guruhi ilovada ko'rsatilganidek, ikkala universitet ham Loyihaning "Yaylovlarni boshqarish bo'yicha tadqiqotlar" komponentida ishtirok etishni taklif qiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, yaylovlarni boshqarish bo'yicha tadqiqotlar iqlim o'zgarishini yumshatish chorasi sifatida ham samaralidir. FAO chorvachilik sektoridan emissiyalarni sezilarli darajada kamaytirish uchun uchta asosiy strategiyani tavsiya qiladi: 1) emissiya intensivligini kamaytirish uchun mahsuldorlikni oshirish, 2) yaylovlarni to'g'ri boshqarish orqali uglerod sekvestratsiyasini kuchaytirish va 3) aylanma bioiqtisodiyot[86]da chorvachilikni yaxshiroq integratsiyalash.

Yaylovlarni to'g'ri boshqarish em-xashakning miqdori va ozuqaviy sifatini yaxshilaydi va shu bilan ozuqa sifatini oshiradi. Bu ozuqa samaradorligini oshirishga olib keladi, bir xil vazn ortishi yoki sut mahsuldorligiga erishish uchun zarur bo'lgan ozuqa miqdorini kamaytiradi, bu esa o'z navbatida CH_4 emissiyasini kamaytiradi. Shunday qilib, chorvachilik mahsuloti birligiga CH_4 emissiyasini kamaytirish mumkin, em-xashak biomassasining ko'payishi esa tuproqda uglerod sekvestrlanishiga yordam beradi. Natijada, bir vaqtning o'zida maydon birligida chorvachilik mahsuldorligini oshirish va IG chiqindilarini kamaytirish mumkin bo'ladi.

Biroq, O'zbekistonda hozirgi vaqtda IG emissiyasini o'lchashga qodir tajriba ob'ektlari mavjud emas, shuning uchun yaylovlar hozirda faqat kontseptsiyada ta'sirni yumshatish choralari sifatida qaraladi. Bundan tashqari, Ilovada ko'rsatilganidek, ushbu komponent iqlim o'zgarishining yaylovlar va chorva mollariga qisqa va o'rta muddatli ta'sirini baholash uchun tarkibni ham o'z ichiga oladi.

[86] Manba: FAO, Iqlim o'zgarishi uchun chorvachilik yechimlari (2017), https://openknowledge.fao.org/items/2985e4e2-3c37-4e7c-aa7c3655de93d53c

6.2.7 Loyihaning qiymati

< Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan >

6.2.8 Mablag'larni boshqarish va aylanma mablag'lar

Ushbu loyiha doirasida JICA kredit mablag'larini ikki bosqichda Iqtisodiyot va moliya vazirligi nomiga O'zMB (Milliy bank) da ochilgan maxsus hisob raqamiga o'tkazadi.

Iqtisodiyot va moliya vazirligi yenada olingan ikki bosqichli kredit mablag'larini so'mga aylantiradi hamda ularni VCRQning loyihani amalga oshirish bo'limi tomonidan boshqariladigan loyihaning operatsion hisobvarag'iga kiritadi. IMIdan kreditni ozod qilish to'g'risidagi so'rov asosida loyihani amalga oshiruvchi bo'linma ishtirokchi moliya muassasasiga oxirgi foydalanuvchilar uchun subkreditlar ko'rib chiqilgandan so'ng keyinchalik kreditlar ajratadi.

Mablag'larni olgandan so'ng, IMI ularni darhol oxirgi foydalanuvchilarga to'laydi (Loyiha birligi ishtirokchi moliya muassasasiga avans usuliga muvofiq avans to'lovlarini amalga oshirmaganligi sababli, mablag'lar ishtirokchi moliya institutida qolmaydi).

IMIlar oxirgi foydalanuvchi tomonidan to'langan kreditning asosiy qarzini har bir bankda yaratilgan "Qayta tiklanadigan fond hisobvarag'iga" kiritadi. Oxirgi Foydalanuvchining iltimosiga binoan ular qaytarilgan mablag'lardan oxirgi foydalanuvchiga qayta tiklanadigan fond kreditlarini berish uchun foydalanadilar. Qayta tiklanadigan fond bilan kredit olish uchun quyidagi shartlar (kredit muddati) taklif etiladi.

- Shartlar oddiy subkreditlar bilan bir xil bo'ladi (kapital qo'yilmalar uchun mablag'lardan foydalanish tavsiya etiladi).
- Ishtirokchi moliya institutlari mablag'lardan aylanma mablag'lar kreditlari uchun foydalanishlari mumkin, ammo kredit muddati maksimal 24 oyni tashkil qiladi.
- Kredit muddati asosiy kreditni to'lash muddatidan oshmaydi.

Bog'dorchilikda qo'shilgan qiymat zanjiri va uning JICA doirasidagi ikkinchi bosqichini targ'ib qilish loyihasi doirasida ishtirok etuvchi moliya institutlari, shuningdek, oxirgi foydalanuvchilarga kredit berish uchun qaytarilgan mablag'lardan foydalanadilar, ammo bunday kreditlar faqat aylanma mablag'larni to'ldirish uchun mo'ljallangan. Ushbu loyihaning bir qismi sifatida, chorvachilik fermerlari va tegishli kompaniyalarning aylanma mablag'lari ehtiyoijlari va kapital qo'yilmalar ehtiyojlari borligi tasdiqlanganligi sababli, tadqiqot guruhi ishtirok etuvchi moliya institutlariga yuqorida aytib o'tilganidek, dastlabki to'lov muddati tugagunga qadar o'rta va uzoq muddatli kreditlar berishni taklif qiladi.

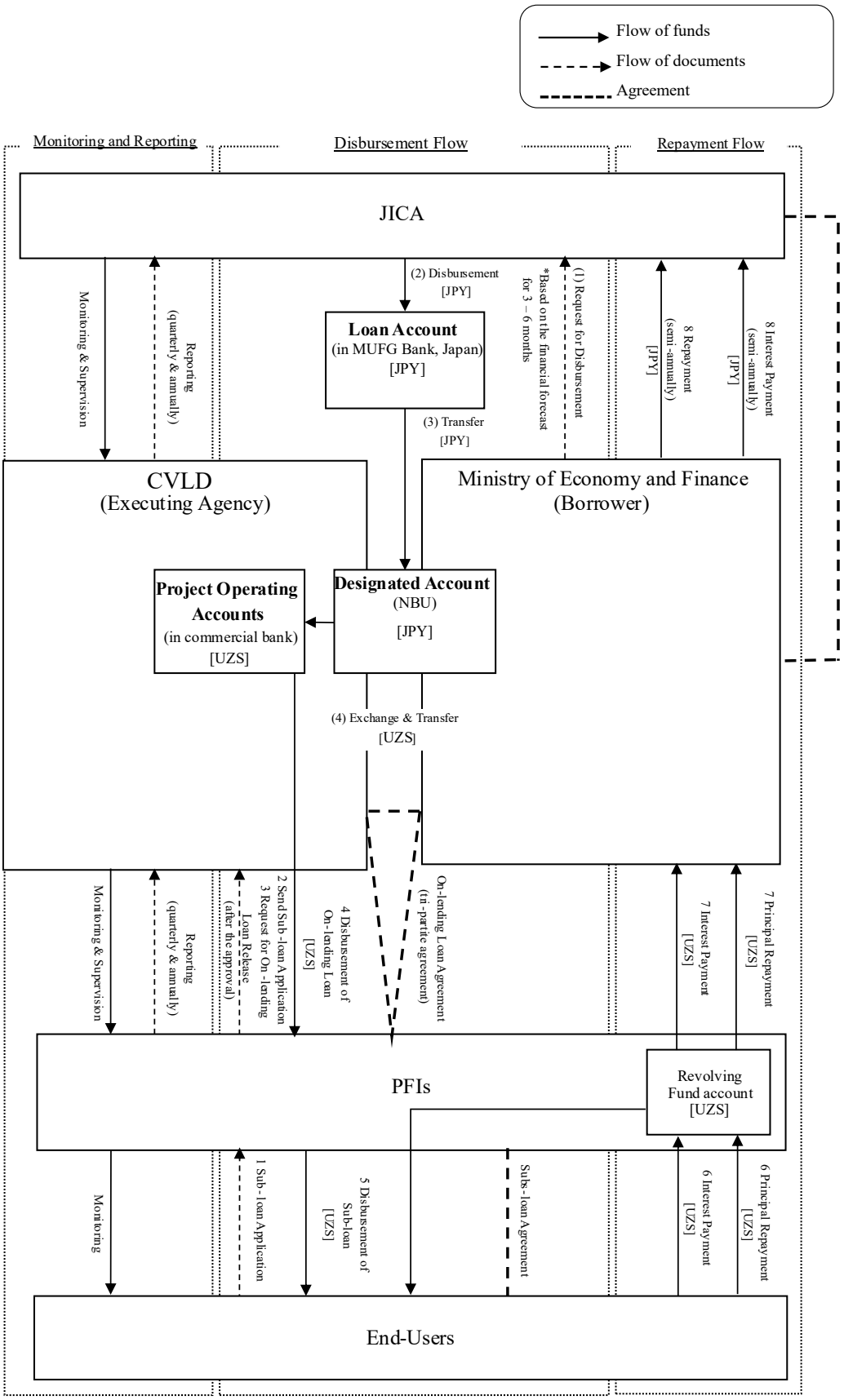

Shakl 6-5 Taklif etilayotgan loyihalar bo'yicha mablag'lar harakati

Manba: Tadqiqot guruhi

6.2.9 Loyihani amalga oshirish jadvali

< Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan >

6.2.10 Ushbu loyihaning ekologik va ijtimoiy jihatlari

(1) Kichik loyihalarni tanlash mezonlari va tartib-taomillari

Kichik loyiha doirasida investitsiyalar chorva mollari, qishloq xo'jaligi texnikalarini sotib olish, chorvachilik majmualarini qurish, kompost va bioo'simliklar ishlab chiqarish zavodlari va ozuqa sotib olishni o'z ichiga oladi. Ushbu holatlarning hech birida bunday kichik loyihalar muhim ekologik va ijtimoiy oqibatlarga olib kelmaydi.

Ushbu loyihada har bir kichik loyiha o'zining tegishli ekologik toifasiga ajratilgan. O'zbekistonda loyihalar mazmuni va ko'lamiga qarab I, II, III va IV toifalarga bo'linadi. Chorvachilik sohasidagi loyihalar quyidagi jadvalda ko'rsatilgandek toifalarga bo'linadi. I va II toifalarga ajratilgan, shuningdek A JICA toifasiga kiruvchi kichik loyihalar subkredit olish huquqiga ega bo'lmaydi.

Bundan tashqari, ushbu loyiha doirasida taqdim etilgan subkreditlar yerni sotib olishga yoki jamoat maqsadlarida majburiy ko'chirishga olib kelmasligi kutilmoqda.

O'zbekistonda barcha yerlar davlat mulki hisoblanadi, tadbirkorlik sub'ekti qishloq xo'jaligi yerlarini olganida, ochiq (elektron) savdolar natijalariga ko'ra g'olib bo'lgan ishtirokchi mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan shartnoma tuzgandan so'ng yerdan foydalanishi mumkin. (O'zbekiston Respublikasining 2004 yil 26 avgustdagi 662-II-sonli «Qishloq xo'jaligi to'g'risida»gi Qonunining 11-moddasi). Shunday qilib, yerni sotib olish va majburiy ko'chirish bilan bog'liq kichik loyihalar subkredit olish huquqiga ega emas.

Loyiha O'zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligi va oziq-ovqat xavfsizligini yaxshilashga qaratilgan. Shu sababli charm sanoati, garchi charm sanoatidagi kichik loyiha B toifasiga kirsa ham, Loyiha doirasida moliyalashtirish huquqiga ega bo'lmaydi. Quyidagi jadvalda atrof-muhit toifalari tasnifi va Loyihadagi muvofiqlik ko'rsatilgan. Loyihadagi kichik loyihalar uchun uchta ekologik toifa tasnifi mavjudligini hisobga olsak, ushbu loyiha uchun toifa tasniflari A, B yoki C bo'lishi kerak. Yuqorida aytib o'tilganidek, O'zbekiston uchun I va II toifalar ushbu Loyiha uchun A toifasi sifatida tasniflanadi. Bundan tashqari, O'zbekiston uchun III va IV toifalar Loyihaning B va C toifalari sifatida tasniflanadi.

Jadval 6-29 Ekologik toifalar bo'yicha tasniflash va ushbu loyihani moliyalashtirish huquqi

Biznesning mazmuni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 541-sonli qarorida ko'rsatilgan	O'zbekistonda toifalar bo'yicha tasniflash	Loyihadagi toifalar tasnifi	Muhim eslatmalar
• Teri ishlab chiqarish bo`yicha fabrika	I toifa	A toifa	Moliyalashtirish huquqiga ega emas
• Teri bo'yash va oshlash bilan charm sanoati • Parrandachilik fermalari, shu jumladan parranda go'shtini yetishtirish, so'yish va qayta ishlash • 500 dan ortiq qoramol va 100 000 ta tovuq sotib olish va yiliga 10 000 dan ortiq qoramol va 10 million tovuq so`yiladigan kushxona qurish.	II toifa	A toifa	Moliyalashtirish huquqiga ega emas
• Biogaz qurilmasi • Chorvachilik fermasi (kompleks emas) • Terini oshlash yoki bo'yashsiz qayta ishlash • Go'sht sanoati (so'yish va qayta ishlash) • Sutni qayta ishlash • Junni qayta ishlash • Ozuqa ishlab chiqarish • Parrandachilik fermasi (kompleks emas)	III toifa	B toifa	Charm sanoati bundan mustasno
• Qoramol, ot, qo'y, cho'chqa va quyonlarni ko'paytirish	IV toifa va ushbu toifa tasnifiga kiritilmagan korxonalar	C toifa, ammo, agar sub-loyiha inshootlar qurilishini o'z ichiga olsa, u B toifasiga kirad	Kredit olish huquqi (monitoring o`tkazilmaydi)
* Yerni sotib olish va aholini ko'chirish bilan bog'liq loyihalar	-	A toifa yoki B toifa	Moliyalashtirish huquqiga ega emas

Izoh: O'zbekiston ichki qonunchiligida chorva mollari soni bo'yicha toifalarga ajratish ko'zda tutilmagan (hozirda ko'rib chiqilmoqda). Shunday qilib, OTBning "Atrof-muhit va ijtimoiy boshqaruv tizimining mexanizmlari: chorvachilikda qo'shimcha qiymat zanjirini rivojlantirish loyihasi" (2019) loyihasiga muvofiq, ushbu loyiha doirasida 500 dan ortiq qoramol yoki 100 000 dan ortiq tovuq sotib olishni nazarda tutuvchi kichik loyihalar yoki 10 dan ortiq qoramollarni qayta ishlashga qodir so'yish joylarini qurishni nazarda tutuvchi kichik loyihalar. Yiliga 10 000 bosh qoramol yoki 10 milliondan ortiq parranda A toifasiga kiradi. Bundan tashqari, qoramol, qo'y va tovuq boqadigan oxirgi foydalanuvchilar ham hajmi bo'yicha tasniflanadi. Mikro korxonalarning kichik loyihalari C toifasiga kiradi.

Manba: Tadqiqot guruhi

Ushbu loyihada ekologik va ijtimoiy omillarni hisobga olish tartibi quyidagicha taklif etiladi:

1) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 21-yanvardagi 14-sonli "Ekologik standartlarni (loyihani) ishlab chiqish va uyg'unlashtirish tartib-taomillariga taalluqli qoidalarni tasdiqlash to'g'risida" gi qarori asosida chorvachilik go'ngi va chiqindilarini ishlab chiqaradigan har bir yakuniy foydalanuvchi o'zining ekologik standartlari loyihasini alohida ishlab chiqishi va roziligini olishi shart.

2) Oxirgi foydalanuvchilar issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlar

(masalan, yaxshilangan qoramol zotlarini joriy etish, ozuqa sifatini yaxshilash, go'ngni kompostlash, yaylovlarni boshqarishni yaxshilash, eski qishloq xo'jaligi texnikasini almashtirish va boshqalar) va moslashish choralarini o'z ichiga olgan biznes-rejalarni ishlab chiqadilar.

3) Subkredit olish uchun ariza berishda oxirgi foydalanuvchi o'zining kichik loyihasi toifasini aniqlash uchun ekologik tahlil shaklini tayyorlaydi. Loyihani amalga oshirish bo'limi va ishtirok etuvchi moliya institutlari ariza beruvchilarga shaklni to'ldirishda yordam beradi.

4) I yoki II toifalarga kiruvchi kichik loyiha moliyalashtirish huquqiga ega bo'lmaydi. Agar u III toifaga kirsa, oxirgi foydalanuvchi mahalliy atrof-muhit bo'yicha maslahatchiga mahalliy hukumat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan EIA hisobotini tayyorlashni buyuradi.

5) Ishtirok etuvchi moliya institutlarining ekologik va ijtimoiy menejment tizimining mansabdor shaxslari IFCning istisnolar ro'yxatiga kiritilgan taklif qilingan kichik loyihalarni rad etadilar.

6) Kichik loyihaning maqbulligi tasdiqlangandan so'ng, ishtirok etuvchi moliya instituti nazorat ro'yxatidan foydalangan holda ekologik va ijtimoiy skriningni o'tkazadi.

7) Ishtirok etuvchi moliya institutining ekologik va ijtimoiy menejment tizimi xodimlari skrining natijalarini ko'rib chiqadilar va toifani aniqlaydilar. Tanlov natijalari loyihani amalga oshiruvchi bo'limga ko'rib chiqish uchun taqdim etiladi.

8) Ishtirok etuvchi moliya institutining atrof-muhit va ijtimoiy menejment tizimi bo'yicha mutaxassisi kichik loyiha uchun zarur bo'lgan ehtiyot choralarini tasdiqlaydi (bu JICA-ning atrof-muhit va ijtimoiy jihatlar bo'yicha ko'rsatmalariga teng) va ishtirok etuvchi moliya institutining kreditga layoqatliligini baholash bo'yicha mutaxassisi ushbu ehtiyot choralarini oxirgi foydalanuvchilarga tushuntirib beradi.ularni tushunish va amalga oshirish.

   - ✓ Oxirgi foydalanuvchi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligidan kichik loyihani amalga oshirish uchun ruxsat oladi.
   - ✓ Yakuniy foydalanuvchilar tarkibiy qismlarga qarab o'z korxonalaridan/zavodlaridan chiqarilgan suv uchun suv sifati standarti kabi miqdoriy standartni ishlab chiqadilar.
   - ✓ ESMSga mas'ul bo'lgan IMI xodimlari O'zbekistondagi qonunlar va qoidalarga asoslanib, JICA yo'riqnomalariga muvofiq muntazam ravishda sub-loyihani kuzatib boradi va monitoring natijalarini PIUga hisobot beradi.

9) Ishtirok etuvchi moliya muassasasi barcha kichik loyihalarning ekologik va ijtimoiy talablarga muvofiqligini ta'minlaydi. Oxirgi foydalanuvchilar barcha tegishli milliy qonunlar va qoidalarga, shuningdek, mehnatni muhofaza qilish va xavfsizlik standartlariga rioya qiladilar, kamsitishlarni yo'q qiladilar va bolalar va majburiy mehnatni taqiqlaydilar.

10) Sub-loyiha ma'qullangandan so'ng, B toifadagi loyihalar uchun (III toifadagi loyihalar) ESMSga mas'ul bo'lgan IMI xodimlari oxirgi foydalanuvchi bilan monitoring usulini muhokama qiladilar va har uch oyda bir marta monitoring o'tkazishni tashkil qiladilar. C toifasidagi sub-loyihalar monitoringga tortilmaydi.

11) ESMSga mas'ul bo'lgan IMI xodimlari har yili sub-loyihalarni ekologik va ijtimoiy nuqtai nazardan baholaydilar. B toifali har qanday sub-loyihalarni moliyalashtiradigan IMIlar yakuniy foydalanuvchilarga monitoring hisobotlarini tayyorlash va topshirishda yordam beradi.

6.2.11 Ushbu loyiha doirasida gender masalalarini hisobga olish bo`yicha tashabbuslar

(1) Sub-kreditlarda ayollarning ishtirokini rag'batlantirish

Ayollar chorvachilik sohasida ham shug'ullanadilar, lekin ularning roli chorva mollarini tozalash va gigiyena nazorati kabi aniq vazifalar bilan cheklanadi. Yuqorida aytib o'tilganidek, qishloq joylarida tadbirkor ayollar umumiy sonining atigi 3 foizini tashkil qiladi, shuning uchun chorvachilik sohasida ayollarning kredit olish imkoniyatlari umuman cheklangan. Boshqa tomondan, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgan tadbirkor ayollar soni ko'payib, ularning ulushi 35 foizni tashkil etmoqda. Fermer xo'jaligi iqtisodiyoti va chorvachilik bilan bog'liq kompaniyalar so'rovi natijalari, shuningdek, erkaklar va ayollar boshqaruv va sotish bo'yicha birgalikda qaror qabul qiladigan ba'zi holatlarni ko'rsatadi.

Go‘shtli qoramol yetishtirish, jumladan, so‘yishdan farqli o‘laroq, ko‘proq ayollar sut yo‘nalishidagi qoramollar yetishtirish, sut mahsulotlarini qayta ishlash va go‘shtni qayta ishlashda ishtirok etishlari mumkin, bu esa ayollar bandligini oshirishga olib kelishi mumkin. Biroq, chorvachilikning qo'shimcha qiymat zanjiridagi eng katta muammo sut va go'sht kabi xomashyo ishlab chiqarishning yetishmasligi bo'lib, bu zanjirning "ishlab chiqarish" bosqichini rag'batlantirish kerakligini anglatadi. Agar "qayta ishlash" bosqichi "ishlab chiqarish" bosqichidan ko'ra ko'proq yo'naltirilgan bo'lsa, xom ashyo yetishmasligi bo'lishi mumkin. Shu sababli, qayta ishlash sohasi ayollar uchun jozibador bo'lsa-da, tadqiqot guruhi qayta ishlash sanoati uchun kredit kvotasi taklif qilmaydi.

Tadbirkor ayollar soni juda cheklangan, ma'lum bir qismi esa chorvachilik sohasida ishlaydi. Shunday qilib, yakuniy qarz oluvchilarni ayollar ishchilarini ishga joylashtirishni rag'batlantirish, ayollar uchun ko'proq ish o'rinlarini yaratish muhim ahamiyatga ega. Darhaqiqat, OTB tomonidan moliyalashtirilgan chorvachilik qiymati zanjirini rivojlantirish loyihasi yakuniy foydalanuvchilarni ayollarni ish bilan ta’minlashga rag‘batlantirish orqali ayol xodimlar sonini ko‘paytirishga hissa qo‘shdi, natijada OTB loyihasi bo‘yicha 6668 kishi yangi ish bilan ta’minlandi, ularning 32,5 foizini ayollar tashkil etdi. .

Shu sababli, Loyiha uchun kredit liniyasida gender bilan bog'liq quyidagi ko'rsatkichlar taklif etiladi:

1) Kamida 5% yakuniy foydalanuvchilarning ayollar bo’lishi

2) Kredit olish uchun qanday murojaat qilish bo'yicha seminarlar (biznes seminar) ishtirokchilarining kamida 30% ayollar bo'lishi; va
3) Yakuniy foydalanuvchilar tomonidan ishga olingan yangi xodimlarning kamida 30% ayollar bo'lishi.

Qayd etishj kerakki, yuqorida tilga olingan ushbu ko'rsatkichlar majburiy bo'lmagan maqsadli ko'rsatkichlar bo'lib, agar ko'rsatkichlarga erishilmagan taqdirda ham IMIlar jarimaga tortilmaydi.

(2) Ayol chorvadorlarini qo'llab-quvvatlash

Chorvachilikda ayollarning asosiy vazifalari chorva mollari omborlarini harorat va gigiena qoidalariga rioya qilish va buxgalteriya hisobi hisoblanadi. Ular marketing bilan ham shug'ullanadilar. Shu sababli, Tadqiqot guruhi ushbu Loyiha chorvachilik ishlab chiqaruvchilari uchun chorva mollari va mahsulotlarining gigiyenasini boshqarish va marketingi bo'yicha biznes seminarlar tashkil etishni taklif qiladi. Loyiha ayollarni potentsial oxirgi foydalanuvchi bo'lishidan qat'i nazar, biznes seminarlariga jalb etishga harakat qilishi kerak. Loyiha uchun Hakimiyat va Ishbilarmon ayollar assotsiatsiyasi bilan hamkorlikda ushbu trening ishtirokchilarining kamida 30% yuqorida aytib o'tilganidek ayollar bo'lishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Seminarlar 9) Chorvachilik fermerlari va tadbirkorlik sub'ektlarining taklif etilayotgan konsalting xizmatlari salohiyatini oshirish orqali tashkil etiladi.

(3) Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarining salohiyatini oshirish

Loyiha xavfsiz chorvachilik mahsulotlari va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarida uskunalar o'rnatish, shuningdek, joriy qilingan uskunalardan foydalanish bo'yicha qator o'quv dasturlarini o'tkazishga qaratilgan. Yuqorida aytib o'tilganidek, tadqiqot va tahlil muassasalari xodimlarining deyarli yarmini ayollar tashkil etadi, bu o'rtacha 44 foizni tashkil etadi. Shunday qilib, markazlarning mustahkamlanishi ayol xodimlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot guruhi asbob-uskunalar va materiallardan foydalanish bo'yicha treninglarda ishtirok etayotgan ayol xodimlarning ulushi 50% dan ortiq bo'lishi kerakligini taklif qiladi.

6.2.12 Ushbu loyihani amalga oshirish natijasida issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish

Tadqiqot ushbu Loyihaning IG emissiyasiga ta'sirini baholadi. IG emissiyasini baholashda tadqiqot guruhi FAO tomonidan ishlab chiqilgan EX-ACT vositasidan foydalangan. Buning sababi shundaki, JICA Climate Fit chorvachilik sektorini IG emissiyasini baholashga kiritmaydi. Qishloq, o'rmon xo'jaligi va baliqchilik vazirligi (Yaponiya) tomonidan ishlab chiqarilgan issiqxona gazlari emissiyasini

hisoblash va hisobot berish bo‘yicha qo‘llanma (chorvachilik nashri) chorvachilik turlari (mahalliy zotlar, yaxshilangan zotlar) bo‘yicha IG emissiyasini baholashga ruxsat bermaydi, najas miqdoriga qarab emissiyalar garchi har bir sigir va IGni ko‘rsatsa ham. EX-ACT yordamida chorva mollari uchun IG emissiyasini zotlar, turlar va go'ngni boshqarish bo'yicha hisoblash mumkin. IG nazorat ro'yxatida ko'rsatilganidek, IMI yakuniy foydalanuvchilarga go'sht va sut yo'nalishidagi qoramollarni sotib olish uchun sub-kreditlar berganda, yakuniy foydalanuvchilar xaridlarining kamida 70% (kichik miqyosdagi uchun 50%) yaxshilangan zotlarga to'g'ri kelishi kerak. Yakuniy foydalanuvchilar, shuningdek, kapital qo'yilmadan keyin kompostlash, quritish, mutatsiya yoki o'g'it sifatida qo'llash orqali hayvonlarning chiqindilarini yo'q qilishlari kerak. Bunday subkredit shartlari ishlab chiqarish birligiga to'g'ridan-to'g'ri IG emissiyasini kamaytirishi kutilmoqda.

Quyidagi jadvalda 100 bosh go‘shtli qoramol boqayotgan fermerning hisoblangan IG emissiyasi va tana go‘shti ishlab chiqarishi ko‘rsatilgan. Kapital qo‘yilmalar hisobiga fermer chorva mollari sonini ko‘paytirdi va chiqindilarni boshqarishni yaxshilaydi, chuqurda saqlashdan quritish va sut mahsulotlarini tarqatishga o‘tadi. IG emissiyasi kamayganda, tana go'shti ishlab chiqarishning og'irligi oshadi va shuning uchun tana go'shtining bir kilogrammiga IG emissiyasi kamayadi.

Jadval 6-30 Chorvador dehqon tomonidan kapital qo'yilmadan oldin va keyin IG emissiyasi

(Kapital qo'yishdan oldin)

Mahsuldorlik (zoti)	Chiqindilarni boshqarish	Hayvonlardan IG emissiyasi (har bir bosh)	Boshqa emissiya (har bir bosh)	Boqilayotgan hayvonlar soni	Jami IG emissiyasi	Sotilgan hayvonlar soni	O'rtacha tirik vazn	Har boshga tana go'shti og'irligi	Tana go'shtining umumiy og'irligi
		(tCO_2-e)	(tCO_2-e)	(bosh)	($kgCO_2$-e)	(bosh)	(kg)	(kg)	(kg)
Past	Chuqur	3.08	2.12	100	520.6	39.0	450	293	11,408
Jami					520.6	39.0			11,408

1 kg tana go‘shti uchun IG emissiyasi: 45.6 kg CO_2-e

(Kapital qo'yilmalardan keyin)

Mahsuldorlik (zoti)	Chiqindilarni boshqarish	Hayvonlardan IG emissiyasi (har bir bosh)	Boshqa emissiyalar (har birbosh)	Boqilayotgan hayvonlar	Jami IG emissiyasi	Sotilgan hayvonlar soni	O’rtacha tirik vazn	Har boshga tana go’shti og’irligi	Tana go’shtyining umumiy og’irligi
		(tCO_2-e)	(tCO_2-e)	(bosh)	($kgCO_2$-e)	(bosh)	(kg)	(kg)	(kg)
Past	Quritish	2.06	2.12	100	418.1	39.0	450	293	11,408
Defolt	Sut tarqalishi	1.74	2.12	8	30.9	3.1	500	325	1,014
Jami					449.0	42.1			12,422

1 kg tana go‘shti uchun IG emissiyasi: 36.1 kg CO_2-e

Manba: Tadqiqot guruhi

Xuddi shunday hisob-kitoblar dehqon (ro‘yxatga olinmagan), dehqon (ro‘yxatga olingan), fermer xo‘jaliklari (fermer) va kompleks kabi tadbirkorlik turlari bo‘yicha go‘sht chorvachilik, sut chorvachilik, echki-qo‘ychilik, parrandachilik xo‘jaliklarida ham amalga oshirildi. Natijalar quyida ko'rsatilganidek.

IGlar chiqindilari 931,4 ming tonnadan 945,2 ming tonnagacha oshishiga qaramasdan, tana go‘shti va xom sut ishlab chiqarishning ko‘payishi hisobiga har bir kilogramm mahsulot uchun IG chiqindilarining kamayishi kutilmoqda. Har bir kg mahsulotga IG emissiyasini kamaytirish darajasi go‘shtli qoramollar uchun 23,1%, sut chorvachilik fermalarida 28,1%, echki va qo‘ychilik fermalarida 2,4%, parrandachilik fermalarida 1,1% ni tashkil qiladi.

Jadval 6-31 Yakuniy foydalanuvchilar turlari bo'yicha kapital qo'yilmalardan oldin va keyin IG emissiyasi

(Kapital qo’yishdan oldin)

	Novvos	Sigir	Echki va Qo’y	Parranda
Jami ishlab chiqarish (tonna tana go'shti yoki sut)				
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tmagan)	4,415	14,138	542	853
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tgan)	4,848	15,480	595	935
Fermer xo’jaligi (Fermer)	1,926	7,966	576	1,100
Kompleks (shu jumladan klasterlar)	1,141	8,514	288	3,300
Jami	12,330	46,098	2,002	6,188

IG Emissiyasi (1,000 t CO_2-e)				
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tmagan)	201.5	98.1	12.7	4.5
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tgan)	221.2	107.4	13.9	5.0
Fermer xo’jaligi (Fermer)	84.5	47.0	13.5	5.8
Kompleks (shu jumladan klasterlar)	48.2	43.8	6.7	17.5
Jami	555.3	296.4	46.8	32.8
Hammasi				931.4

Bir kg ishlab chiqarish uchun IG emissiyasi (kg CO_2-e)	45.0	6.4	23.4	5.3

(Kapital qo’yilmalardan keyin)

	Novvos	Sigir	Echki va Qo’y	Parranda
Jami ishlab chiqarish (tonna tana go'shti yoki sut)				
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tmagan)	4,807	15,694	566	900
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tgan)	5,279	17,182	621	987
Fermer xo’jaligi (Fermer)	3,450	18,463	928	1,769
Kompleks (shu jumladan klasterlar)	1,786	15,805	456	5,021
Jami	15,322	67,145	2,571	8,677

IG Emissiyasi (1,000 t CO_2-e)				
Dehqon xo'jaligi (ro'yxatdan o'tmagan)	173.8	90.5	13.2	4.8
Dehqon xo'jaligi (ro'yxatdan o'tgan)	190.8	99.0	14.5	5.2
Fermer xo'jaligi (Fermer)	107.6	64.4	20.8	9.2
Kompleks (shu jumladan klasterlar)	58.6	56.3	10.2	26.2
Jami	530.8	310.2	58.7	45.5
Hammasi				945.2

Bir kg ishlab chiqarish uchun IG emissiyasi (kg CO_2-e)	34.6	4.6	22.8	5.2
IG emissiyasining qisqarishi (ishlab chiqarishning har bir kilogrammiga)	23.1%	28.3%	2.4%	1.2%
Manba: Tadqiqot guruhi				

6.2.13 Ushbu loyihaning miqdoriy va sifat natijasi

Ushbu tavsifda taklif qilingan loyiha moliyaviy imkoniyatlardan foydalanishni yaxshilash, chorvachilik sohasida qishloq xo'jaligi bilan bog'liq fermerlar va kompaniyalarga ikki bosqichli kreditlar berish orqali fermer xo'jaligi boshqaruvi va chorvachilik texnologiyalarini joriy etish, chorvachilik kasalliklarini tashxislash va oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish bo'yicha davlat laboratoriyalarining imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, fermerlarga texnik yordam ko'rsatish, agrobiznes va ilmiy-tadqiqot institutlari, shu bilan ish o'rinlarini yaratish, qashshoqlikni kamaytirish, oziq-ovqat xavfsizligi va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishga qaratilgan.

Bunday kutilgan natijalar va ta'sirlarni baholash uchun quyidagi operatsion samaradorlik ko'rsatkichlari taklif etiladi.

(1) Taklif etilayotgan operatsion ko'rsatkichlar

Jadval 6-32 Taklif etilayotgan operatsion ko'rsatkichlar

Ko`rsatkich	Asos	Maqsad
Subkreditlar soni (holatlar)	0	320
Subkreditlarning muddati o'tgan qarz bilan o'rtacha nisbati (%)	Ishtirok etuvchi moliya institutlarini tanlash paytida qaytarilmaydigan kreditlarning o'tgan moliya yilidagi barcha kreditlarga nisbatini tekshirish	Ishtirok etuvchi moliya muassasasini tanlash paytida va maqsadli yil uchun ishtirok etuvchi moliya muassasasining barcha kreditlarini qaytarmaslik koeffitsientidan yuqori emas
Dehqon xo'jaliklariga berilgan kreditlar soni (holatlar)	0	270
Issiqxona gazlari chiqindilariga moslashish va ularni yumshatish choralari sifatida ko'rilgan subkreditlar	0	100%
Yaqinda o'rnatilgan sinov uskunalaridan	0	110

foydalanish bo'yicha o'qitilgan laboratoriya xodimlari soni		
Yaqinda o'rnatilgan sinov uskunalaridan foydalanish bo'yicha o'qitilgan laboratoriya ayollarining soni	0	50

Manba: Tadqiqot guruhi

Chorvadorlar va qishloq xo'jaligi bilan bog'liq kompaniyalarga mahsuldorlik va ishlab chiqarish hajmining oshishiga va IGning qisqarishiga olib keladigan kapital qo'yilmalar uchun TSL mablag'lari taqdim etilganligini tasdiqlash uchun sub-kreditlar soni va miqdori operatsion ko'rsatkichlardan biri sifatida ishlatiladi.

Bundan tashqari, ushbu loyiha dehqon xo'jaliklari kabi kichik fermer xo'jaliklariga kredit berishni osonlashtirishi kutilayotganligi sababli, dehqon xo'jaliklariga berilgan kreditlar soni faoliyat ko'rsatkichlaridan biri sifatida ishlatiladi.

Yuqorida aytib o'tilgan taxminiy moliyaviy ehtiyojlarga asoslanib, Tadqiqot guruhi ushbu Loyiha uchun TSL mablag'lari quyidagi jadvaldagi kabi turli toifadagi qarz oluvchilarga taqsimlanishini taxmin qildi. Dehqon xo‘jaliklari (ro‘yxatga olinmagan), dehqon xo‘jaliklari (ro‘yxatdan o‘tgan), fermer xo‘jaliklari (fermer) va komplekslar uchun kreditlarning maksimal miqdorini ularning sotish hajmi[87] dan kelib chiqqan holda 100 000 AQSH dollari, 200 000 AQSH dollari, 1,5 million AQSh dollari va 2,5 million AQSh dollari deb hisobga olsak, subkreditlarning umumiy soni 372 ga teng bo‘ladi. dehqon xo'jaliklari. Tadqiqot guruhi ushbu taxminlar asosida maqsadli qiymatlarni taklif qiladi. Bu har bir kredit uchun maksimal kredit miqdoriga asoslangan hisob-kitob bo'lgani uchun, yuqorida ko'rsatilgan sub-kreditlar soni sub-kreditlarning minimal soni sifatida talqin etiladi.

Jadval 6-33 Tavsiya etilgan samaradorlik ko'rsatkichlari

	Hisoblangan subkredit ajratilishi		Sub-kreditning taxminiy maksimal miqdori (AQSH dollari)	Hisoblangan subkreditlar soni
	Foiz	Miqdor (million AQSH dollari)		
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tmagan)	15%	19.1	100.000	191
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tgan)	17%	21.0	200.000	105
Fermer xo’jaligi (Fermer)	50%	62.0	1.500.000	41
Kompleks (shu jumladan klasterlar)	18%	22.8	2.500.000	9
Jami				347

Manba: Tadqiqot guruhi

Chorvachilik tarmog‘i bo‘yicha muammoli kreditlar nisbati barcha tarmoqlar bo‘yicha o‘rtacha muammoli kreditlar nisbatidan unchalik farq qilmaganligi sababli, ushbu Loyihaning subkreditlari

[87] Sub-qarzning maksimal miqdori sotish summasining 200 foizini tashkil etadi.

bo‘yicha o‘rtacha muammoli kreditlar nisbati bo‘yicha maqsadli ko‘rsatkich “IMIning barcha kreditlari bo‘yicha muammoli kreditlar nisbatidan yuqori bo‘lmagan” bo‘lishi taklif etiladi.

Ushbu Loyihaning ayollar uchun imtiyozlari cheklangan bo'ladi, chunki chorvachilik sohasida fermer va ishchi ayollar soni kam. Biroq, ushbu loyiha texnik yordam ko'rsatishni taklif qilayotgan sinov laboratoriyalarida ayollar ishchilar soni 44% atrofida. Shu sababli, ushbu Loyihaning konsalting xizmatlari tomonidan taqdim etiladigan sinov laboratoriyalarini texnik qo'llab-quvvatlash orqali ayol xodimlarning texnik darajasi yaxshilanishi kutilmoqda.

Respublika va davlat miqyosida (13 ta joy) laboratoriya xodimlarining umumiy soni 360 nafarni tashkil etadi, shundan 110 nafari yoki 30 foizi yangi o‘rnatilgan sinov uskunalaridan foydalanish bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlaridan o‘tishi kutilmoqda. Ularning 50 nafarini (44 foizini) ayollar tashkil etishi kutilmoqda.

(2) Tavsiya etilgan samaradorlik ko'rsatkichlari

Jadval 6-34 Tavsiya etilgan samaradorlik ko'rsatkichlari

Ko`rsatkich	Asos	Maqsad
Yakuniy foydalanuvchilar orasida go'shtli qoramollarning boshiga o'rtacha vazn	Subkreditlar berilganda baholanadi	+4%
Sut mahsulotlarining yakuniy foydalanuvchilar orasida sigir uchun o'rtacha mahsuldorlik	Subkreditlar berilganda baholanadi	+15%
ELISA va PCR usullaridan foydalangan holda davlat laboratoriyalarida testlar soni	Subkreditlar berilganda baholanadi	20.000 marta
Issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish (har bir kg go'sht va sut uchun foiz o'zgarishi)	Subkreditlar berilganda baholanadi	-20%
Oxirgi foydalanuvchilar orasida sotishning o'sish sur'ati (%)	Subkreditlar berilganda baholanadi	+20%
Oxirgi foydalanuvchilar orasida xodimlar soni	Subkreditlar berilganda baholanadi	3,000 kishi
Oxirgi foydalanuvchilar orasida xodimlar orasida ayollar soni	Subkreditlar berilganda baholanadi	800 kishi

Manba: Tadqiqot guruhi

Ushbu Loyiha doirasidagi subkredit mablag‘lari hisobidan go‘sht va sut yo‘nalishidagi chorvachilik xo‘jaliklari kapital xarajatlarini amalga oshirishi va qoramollar sonini ko‘paytirishi ko‘zda tutilgan. Fermerlar qoramollar sonini ko'paytirganda, ular tirik vazni yuqori bo'lgan go'shtli qoramollarni sotib olishadi deb taxmin qilinadi (6-30-jadvalga qarang).

Masalan, dehqon xo‘jaligida (ro‘yxatga olinmagan) kapital qo‘yilgunga qadar ularga tegishli bo‘lgan go‘shtli qoramollarning barchasi (50 bosh) unumdorligi past, qo‘shimcha sotib olingan qoramollar (4 bosh) o‘rtacha mahsuldor nasllar (importdan olib kelingan, tirik vazni biroz yuqoriroq bo‘lgan zotlar) hisoblanadi.

Quyidagi jadvalda jamlanganidek, go'shtli qoramollarning o'rtacha vazni 458,0 kg dan 476,1 kg gacha (+ 4%) o'sishi taxmin qilinmoqda. Shundan kelib chiqqan holda, Tadqiqot "yakuniy foydalanuvchilar orasida go'shtli chorvadorlarning boshiga o'rtacha og'irlik" ning maqsadli qiymatini +4,0% deb taklif qiladi.

Jadval 6-35 Go'shtli qoramollarning tirik vaznining hisoblangan o'sishi

	Bosh soni				O'rtacha vazn	Kredit oluvchilar soni	Jami bosh soni	Jami o'rtacha vazn
	Mahsuldorlik			Jami				
	Past	O'rta	Yuqori					
Kapital sarmoyadan oldin								
Dehqon xo'jaligi (ro'yxatdan o'tmagan)	50	0	0	50	450	774	38,700	458.0
Dehqon xo'jaligi (ro'yxatdan o'tgan)	100	0	0	100	450	425	42,500	
Fermer xo'jaligi (Fermer)	250	250		500	475	32	16,000	
Kompleks (shu jumladan klasterlar)		3,000		3,000	500	3	9,000	
Kapital sarmoyadan keyin								
Dehqon xo'jaligi (ro'yxatdan o'tmagan)	50	4		54	453.7	774	41,796	476.1
Dehqon xo'jaligi (ro'yxatdan o'tgan)	100	8		108	453.7	425	45,900	
Fermer xo'jaligi (Fermer)	250	250	313	813	523.1	32	26,016	
Kompleks (shu jumladan klasterlar)		3,000	1,413	4,413	532.0	3	13,239	

Manba: Tadqiqot guruhi

Xuddi shunday, ushbu Loyiha doirasidagi subkredit mablag'laridan foydalangan holda, sut chorvadorlari kapital xarajatlarini amalga oshirishi va qoramollar sonini ko'paytirishi nazarda tutilgan. Ular, shuningdek, yuqori mahsuldor sut mollarini sotib olishadi. Quyidagi jadvalda jamlanganidek, sog'in sigirlarning o'rtacha sut ishlab chiqarish yiliga 2,602 kg dan 3,099 kg gacha (+ 19%) o'sishi taxmin qilinmoqda. Shunga asoslanib, Tadqiqot "Yakuniy foydalanuvchi sut fermerlari orasida har bir sigirga o'rtacha mahsulot" ning maqsadli qiymatini +15,0% deb taklif qiladi.

Jadval 6-36 Har bir sog'in qoramoldan sut ishlab chiqarishning hisoblangan o'sishi

	Bosh soni				O'rtacha ishlab chiqarish	Kredit oluvchilar soni	Jami bosh soni	Jami o'rtacha ishlab chiqarish
	Mahsuldorlik			Jami				
	Past	O'rta	Yuqori					
Kapital sarmoyadan oldin								
Dehqon xo'jaligi (ro'yxatdan o'tmagan)	50	0	0	50	2,400	274	13,700	2,602
Dehqon xo'jaligi (ro'yxatdan o'tgan)	100	0	0	100	2,400	150	15,000	
Fermer xo'jaligi (Fermer)	250	250		500	2,850	13	6,500	
Kompleks (shu jumladan klasterlar)		3,000		3,000	3,300	2	6,000	

Kapital sarmoyadan keyin								
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tmagan)	50	4		54	453.7	274	14,796	3,099
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tgan)	100	8		108	453.7	150	16,200	
Fermer xo’jaligi (Fermer)	250	250	313	813	523.1	13	10,569	
Kompleks (shu jumladan klasterlar)		3,000	1,413	4,413	532.0	2	8,826	

Manba: Tadqiqot guruhi

Davlat laboratoriyalarida ELISA va PCR usullarini sinovdan o‘tkazuvchi asbob-uskunalarni o‘rnatish orqali keyingi o‘n yil ichida ular yiliga 10,000 martadan 100,000 martagacha ko‘paytirish imkoniyatiga ega bo‘lishi taxmin qilinmoqda. Texnik uzatish natijasida testlar soni asta-sekin o'sib borishini hisobga olgan holda, tadqiqot guruhi ELISA va PCR usullaridan foydalangan holda davlat laboratoriyalarida yiliga 20,000 marta sinovlar o'tkazishni taklif qilmoqda.

6-31-jadvalda tavsiflanganidek, har kg mol go'shti va har kg sut uchun IG emissiyasi mos ravishda 23,1% va 28,1% ga kamayishi taxmin qilinmoqda. Shunga asoslanib, Tadqiqot guruhi IG emissiyasini maqsadli qisqartirish (go'sht va sutning kilogrammiga foiz o'zgarishi) 20% ni tashkil qilishni taklif qiladi.

Moliyaviy ehtiyojlarni baholashda kapital qo'yilmadan oldin va keyin hisoblangan sub-kreditlar soni va hayvonlarning soni quyidagi jadvalda jamlangan. Sub-kreditlar soni har bir toifadagi oxirgi foydalanuvchilarning moliyaviy talablari asosida hisoblanganligi sababli, u 6-33-jadvalda ko'rsatilgan sub-kreditlarning maksimal miqdoriga asoslangan hisob-kitobdan farq qiladi.

Jadval 6-37 Sub-kreditlarning hisoblangan soni va hayvonlar soni

	Go'shtli qoramol	Sutli qoramol	Qo’y va echki	Parranda
Sub-kreditlar soni				
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tmagan)	774	274	113	31
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tgan)	425	150	62	17
Fermer xo’jaligi (Fermer)	32	13	12	4
Kompleks (shu jumladan klasterlar)	3	2	1	2
Hayvonlar soni (kapital sarmoyadan oldin)				
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tmagan)	50	50	500	5,000
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tgan)	100	100	1,000	10,000
Fermer xo’jaligi (Fermer)	500	500	5,000	50,000
Kompleks (shu jumladan klasterlar)	3,000	3,000	30,000	300,000
Hayvonlar soni (kapital sarmoyadan keyin)				
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tmagan)	54	54	522	5,279
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tgan)	108	108	1,044	10,559
Fermer xo’jaligi (Fermer)	813	813	8,052	80,424
Kompleks (shu jumladan klasterlar)	4,413	4,413	47,468	456,448

Manba: Tadqiqot guruhi

Fermerlarning sotish miqdori quyidagi shartlar asosida hisoblab chiqilgan. Go'shtli chorvadorlar bo'lsa, ular mol boqish uchun zarur bo'lgan oylar sonini hisobga olgan holda bozorga olib boradigan go'shtli qoramollarning 39 foizini jo'natishlari kerak edi. Fermer xo'jaliklarida to'plangan ma'lumotlarga ko'ra, sog'in chorva mollarining 43 foizi sut beradi deb taxmin qilinadi. Go'shtning vazni go'shtning tirik vaznga nisbati asosida hisoblab chiqilgan. Keyin sotish miqdori go'shtning og'irligiga birlik sotish narxini ko'paytirish yo'li bilan hisoblab chiqildi.

Jadval 6-38 Sotishni baholash shartlari

	Go'shtli qoramol	Sutli qoramol	Qo'y va echki	Parranda
Yuk tashish ulushi (go'shtli qoramollar, qo'y va echkilar va parrandalar) / sut ishlab chiqarishdagi boshlar ulushi (sutli qoramollar)	39%	43%	40%	550%
Har bosh qoramolga tirik vazn yoki sut ishlab chiqarish (kg)	458	2,602	60	2
Go'shtning nisbati	65%	-	40%	50%
Birlik sotish narxi (bir kilogramm go'sht yoki sut uchun AQSh dollari hisobida)	6.91	0.6	7.13	2.44

Manba: Tadqiqot guruhi

Yuqoridagi shartlar asosida hisoblangan kapital qo'yilmadan oldin va keyin sotish summalari quyidagi jadvalda jamlangan. Go'sht va sut chorvadorlarining sotish hajmi mos ravishda 24% va 46% ga o'sishi taxmin qilinmoqda. Shunga asoslanib, So'rov guruhi sotuvlarni 20% ga oshirishni taklif qiladi.

Jadval 6-39 Yakuniy foydalanuvchilarning taxminiy sotuvi

	Go'shtli qoramol	Sutli qoramol	Qo'y va echki	Parranda
Sotish (kapital sarmoyadan oldin)				
Dehqon xo'jaligi (ro'yxatdan o'tmagan)	31,048	9,197	3,867	2,080
Dehqon xo'jaligi (ro'yxatdan o'tgan)	34,097	10,070	4,244	2,281
Fermer xo'jaligi (Fermer)	12,836	4,364	4,107	2,684
Kompleks (shu jumladan klasterlar)	7,221	4,028	2,053	8,052
Jami	85,202	27,659	14,271	15,098
Sotish (kapital sarmoyadan keyin)				
Dehqon xo'jaligi (ro'yxatdan o'tmagan)	34,857	11,829	4,037	2,196
Dehqon xo'jaligi (ro'yxatdan o'tgan)	38,279	12,952	4,431	2,409
Fermer xo'jaligi (Fermer)	21,697	8,450	6,614	4,317
Kompleks (shu jumladan klasterlar)	11,041	7,056	3,249	12,251
Jami	105,874	40,287	18,331	21,173
Sotishning o'sishi	24.3%	45.7%	28.4%	40.2%

Birlik: Ming AQSH dollari

Manba: Tadqiqot guruhi

Xodimlar soni quyidagi jadvalda bo'lgani kabi hayvonlar soniga qarab belgilanadi deb taxmin qilingan. So'rov natijalariga ko'ra, ayol xodimlar soni ham 26,2% deb taxmin qilingan.

Jadval 6-40 Yakuniy foydalanuvchilarning taxminiy sotuvi

	Go'shtli qoramol	Sutli qoramol	Qo’y va echki	Parranda
Bir hayvonga to'g'ri keladigan xodimlar soni	0.08	0.15	0.0025	0.0006

Manba: Tadqiqot guruhi

6-37-jadvalda ko'rsatilgan sub-ssudalar va hayvonlar sonidan kelib chiqqan holda hisoblangan kapital qo'yilmalardan oldin va keyin oxirgi foydalanuvchi xodimlarining soni quyidagi jadvalda ko'rsatilgan. Xodimlarning umumiy soni 15,872 kishidan 19,331 kishiga (o'sish 3,459 kishiga) o'sishi taxmin qilinganligi sababli So'rov guruhi xodimlarning maqsadli soni +3,000 kishini tashkil qilishni taklif qilmoqda. Xuddi shunday, ayol xodimlar soni 906 kishiga ko'payib, 4,159 kishidan 5,065 kishiga ko'tarilishi taxmin qilinayotganligi sababli So'rov guruhi ayol xodimlar sonini +800 kishiga oshirishni taklif qilmoqda.

Jadval 6-41 Yakuniy foydalanuvchilar xodimlarining taxminiy soni

	Go'shtli qoramol	Sutli qoramol	Qo’y va echki	Parranda
Xodimlar soni (kapital sarmoyadan oldin)				
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tmagan)	3,096	2,055	141	93
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tgan)	3,400	2,250	155	102
Fermer xo’jaligi (Fermer)	1,280	975	150	120
Kompleks (shu jumladan klasterlar)	720	900	75	360
Jami	8,496	6,180	521	675
Hammasi	15,872	shulardan ayol xodimlar		4,159
Xodimlar soni (kapital sarmoyadan keyin)				
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tmagan)	3,344	2,219	147	98
Dehqon xo’jaligi (ro’yxatdan o’tgan)	3,672	2,430	162	108
Fermer xo’jaligi (Fermer)	2,081	1,585	242	193
Kompleks (shu jumladan klasterlar)	1,059	1,324	119	548
Jami	10,156	7,559	670	947
Hammasi	19,331	shulardan ayol xodimlar		5,065

Manba: Tadqiqot guruhi

(3) Ichki daromad normasi (IRR)

Ushbu tadqiqot loyihaning har bir komponenti, xususan, uskunani xarid qilish va TSL uchun ichki daromad normasini (IRR) hisoblash uchun iqtisodiy tahlilni amalga oshiradi.

Loyiha doirasida davlat laboratoriyalari uchun xarid qilinadigan asbob-uskunalar chorva mollari, masalan, go‘shtli qoramollar uchun kasallik diagnostikasi sonini ko‘paytirishi va dehqonlarga ko‘proq chorva mollarini sifatliroq jo‘natish imkoniyatiga ega bo‘lishi kutilmoqda. Tadqiqot chorva mollarini

jo'natishning ko'payishi yoki tana go'shti vaznining ko'payishi iqtisodiy foyda sifatida baholandi.

TSLga kelsak, oxirgi foydalanuvchilar kapital qo'yilmalar hisobiga ishlab chiqarishni ko'paytirishi kutilmoqda va sotishning o'sishi iqtisodiy foyda sifatida qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlilda yakuniy iste'molchilarning to'rt turi (dehqon xo'jaliklari (kichik), dehqon xo'jaliklari (o'rta), fermer va korxonalar) va chorvachilik mahsulotlarining to'rt turi, ya'ni go'sht qoramoli, sut qoramoli, qo'y va echki, va parranda taxmin qilinadi. Tadqiqot har bir toifaning iqtisodiy IRR (EIRR) ni hisoblab chiqdi va so'ngra taxminiy sub-kredit summalari asosida umumiy EIRRni o'rtacha og'irlikda hisoblab chiqdi.

Jadval 6-42 Iqtisodiy tahlil natijalari

1. Davlat laboratoriyalari uchun asbob-uskunalarni xarid qilish	13.5%
2. TSL（Sub-kredit）	15.6%

	Novvos	Sigir	Qo’y va Echki	Parranda
Dehqon uy xo’jaligi (kichik)	15.1%	6.3%	3.4%	3.3%
Dehqon xo’jaligi (o’rta)	16.6%	6.3%	3.4%	3.3%
Fermer xo’jaligi	19.9%	15.6%	5.8%	29.2%
Korxona (shu jumladan klasterlar)	15.2%	18.5%	5.8%	23.1%

Manba: Tadqiqot guruhi

6-42-jadvalda ko'rsatilganidek, (i) davlat laboratoriyalari uchun asbob-uskunalarni xarid qilish bo'yicha loyihaning EIRR 13,5% va (ii) TSL 15,6% deb baholandi. Ikkala komponent ham umumiy ijtimoiy chegirma stavkasidan 10-12% oshadi. Shuning uchun bu komponentlar iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq deb aytish mumkin.

(4) Boshqa sifat natijalari

Loyihalarni amalga oshirish natijasida yuzaga keladigan boshqa sifatli effektlar quyidagilarni o'z ichiga oladi

- IMIlarining chorvachilik sektorini kreditlash imkoniyatlarini kengaytirish
- Chorvachilik mahsulotlari bilan o'zini o'zi ta'minlashni oshirish
- Chorvachilik mahsulotlarining eksport imkoniyatlarini kengaytirish
- Oziq-ovqat xavfsizligini yaxshilash
- Qashshoqlikni kamaytirish

6.2.14 Ushbu loyihada yapon texnologiyalarini qo'llash imkoniyati

Ushbu loyihada qo'llanilishi mumkin bo'lgan ba'zi yapon texnologiyalari mavjud. Biroq, ko‘plab yapon kompaniyalari Markaziy Osiyoda biznes yuritish tajribasi va ehtiyot qismlar yetkazib berish va ularga xizmat ko‘rsatish kabi mahalliy zaxira tizimi yo‘qligi sababli o‘z biznesini O‘zbekistonga kengaytirishni istamayapti. Shu sababli, so'rov guruhi darhol yaqin hamkorlikni davom ettirish o'rniga, ushbu

texnologiyalarni Loyihani amalga oshirish jarayonida o'tkaziladigan seminarlarda targ'ib qilishni taklif qiladi. Ushbu yondashuv ishtirokchi kompaniyalarni kelajakda ixtiyoriy hamkorlik imkoniyatlarini o'rganishga undashi mumkin.

(1) Qishloq xo'jaligi mashinalari

Sobiq shoʻro tuzumi davrida kolxozlar oʻn minglab gektar maydonlarda ishlagan, yirik qishloq xoʻjaligi texnikasi katta yer maydonlarida ishlagan. Shu sababli, 80PS sinfidagi yirik qishloq xo'jaligi texnikasi keng qo'llaniladi. Boshqa tomondan, ozuqa yetishtirish ko'pincha kichik er uchastkalarida amalga oshiriladi, shuning uchun yapon kompaniyalari uchun ixcham mashinalar va qo'shimchalarni joriy etish imkoniyati mavjud. Agar em-xashak yetishtirish kengaysa, yigʻib olingan ekinlarni siqib, qadoqlaydigan rulonli preslash mashinalariga, silos tayyorlash uchun rulonli oʻramdan plyonka oʻrab, muhrlab qoʻyadigan preslash mashinalariga talab ortishi kutilmoqda. Yaponiya kompaniyalari Oʻzbekistonda oʻrta chorvachilik (500-3000 bosh qoramol) ishlab chiqaruvchilar tomonidan joriy etilishi mumkin boʻlgan ixcham texnikada ustunlikka ega boʻladi.

(2) Go'ngni boshqarish

Go'ngni utilizatsiya qilishning tegishli usullari chorvachilik mahsulotlarining ko'lamiga qarab belgilanadi. Chorvachilik faoliyati ko'payib borar ekan, fermerlar yanada samarali boshqaruvga muhtoj. Masalan, kuniga 10 dan 20 tonnagacha go'ng ishlab chiqariladigan fermer xo'jaligida qo'l mehnati bilan emas, balki maxsus go'ng tozalash inshootlarini o'rnatish kerak.

Chorvachilik chiqindilaridan yuqori sifatli kompost ishlab chiqarish texnologiyasini ishlab chiqqan ba'zi yapon kompaniyalari mavjud. Bu kompost hidsiz, patogenlarning ko'payishini bostiradi va ekinlarga qo'llanilsa, ularning shakar miqdorini oshiradi va ta'mini yaxshilaydi. O'rta va yirik chorvachilik fermerlari ishlab chiqarilgan kompostni sotish orqali joriy xarajatlarni kamaytirish bilan birga barqaror faoliyatga erishish uchun ushbu texnologiyani qo'llashlari mumkin. Ular, ayniqsa, oziq-ovqat chiqindilari va loydan foydalangan holda biomassa energiyasini ishlab chiqarish bilan bog'liq texnologiyalarga qiziqish bildirishdi.

(3) Taklif etilayotgan uskunani xarid qilish

Yaponiya kompaniyalari hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarini xarid qilishni qo'llab-quvvatlashda yuqori salohiyatga ega bo'lar edi. Yaponiya kompaniyalari, xususan, sotib olinadigan ko'plab diagnostika asboblarida kuchli imkoniyatlarga ega. Ushbu ishlab chiqaruvchilarning ba'zilari analitik asboblar bo'yicha jahon yetakchilari sifatida tan olingan va mass-spektrometriya sohasida innovatsion texnologiyalarga ega. Ularning jihozlari ushbu markazlarning diagnostika va tahliliy salohiyatini oshirishga salmoqli hissa qoʻshishi kutilmoqda.

(4) Yaylovlarni boshqarish bo'yicha tadqiqotlar

JICA va JST tomonidan amalga oshirilgan BLUE-SATREPS loyihasi natijalaridan ushbu sohada foydalanish ehtimoli yuqori. Xususan, Kioto universiteti va Tottori universitetining ilmiy yutuqlari O‘zbekistondagi yaylovlarni boshqarish bo‘yicha tadqiqotlarga katta hissa qo‘shishi kutilmoqda.

6.3 Boshqa ehtimoliy yordam

Loyiha chorvachilik qiymati zanjiridagi manfaatdor tomonlarga moliyaviy ehtiyojlardan kelib chiqqan holda sub-kreditlar beradi. Chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish ta'minlanganligi sababli, iste'molchilar asta-sekin oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va sifatini yaxshilashni talab qiladi. Shuni inobatga olgan holda, Loyiha chorvachilik mahsulotlari xavfsizligini ta'minlashga ham e'tibor qaratmoqda. Bunga erishish uchun Loyiha hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari va Veterinariya ilmiy-tadqiqot instituti uchun asbob-uskunalar hamda ushbu qurilmalardan foydalangan holda konsalting xizmatlarini xarid qilish orqali davlat muassasalarining chorva kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat mahsulotlarini tekshirish bo‘yicha operatsion imkoniyatlarini oshirishni rejalashtirmoqda.

Ushbu sa'y-harakatlar orqali Loyiha zoonoz kasalliklar tarqalishining oldini olishga qaratilgan bo'lib, pirovardida odamlar va hayvonlar uchun Yagona salomatlik maqsadiga hissa qo'shadi. Shunisi e'tiborga loyiqki, chorva mollarining sog'lig'ini nazorat qilish va oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish tizimlarini kuchaytirish ushbu Loyihaning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi, chunki O'zbekistondagi boshqa rivojlanish hamkorlari loyihalarida ham shunga o'xshash tashabbuslar kamdan-kam kuzatiladi.

Chorvachilik mahsulotlarini eksport qilishni rag‘batlantirish uchun chorva mollari yuqumli kasalliklardan xoli ekanligini ilmiy asoslab berish zarur. Bunga ishonchli ma'lumotlarni taqdim etish va import qiluvchi mamlakatlardan ushbu mahsulotlar xavfsizligi uchun ruxsat olish kiradi. O‘zbekiston JSTga a’zo bo‘lish yo‘lida harakat qilar ekan, oziq-ovqat xavfsizligini yaxshilash va ta’minlash muhim vazifaga aylandi. Buni hal qilish uchun O‘zbekistonda ilmiy dalillar va aniq rejalar va usullarga asoslangan ishonchli kuzatuv tizimini yo‘lga qo‘yish kerak. Shuningdek, natijalar yaxshi tashkil etilgan va tushunarli tarzda taqdim etilishini ta'minlashi kerak.

Chorvachilik sog‘lig‘ini nazorat qilish tizimi chorva sog‘lig‘ini nazorat qilish va boshqarish, kasallik tarqalishini barvaqt aniqlash va samarali kurash choralarini amalga oshirish uchun mo‘ljallangan. Kuzatuv deganda kasalliklarga qarshi kurashishga qaratilgan tizimli monitoring tadbirlari, jumladan, tashkiliy to‘plash, ma’lumotlarni uzluksiz tahlil qilish va natijalar bo‘yicha fikr almashish tushuniladi.

Kuzatuv usullari keng miqyosda amalga oshiruvchi organ ma'lumotlarni faol yig'adigan faol kuzatuv va dala hisobotlariga asoslangan passiv kuzatuvga bo'linadi. Ushbu tizim chorva mollari salomatligini boshqarish, kasalliklarning oldini olish va aholi salomatligini yaxshilash uchun qurilgan. U quyidagi jadvalda keltirilgan asosiy komponentlardan iborat. Ushbu Loyiha orqali kuchaytirilishi kutilayotgan chorva mollari salomatligini nazorat qilish tizimining elementlari jadvalning o'ng tomonida ko'rsatilgan.

Jadval 6-43 Loyiha bo'yicha chorva mollari salomatligini nazorat qilish tizimi va salohiyatini oshirish

Komponentlar	Tarkib	Loyiha bo'yicha salohiyatni oshirish
1.Ma'lumotlar yig'ish	Hayvonlar salomatligi haqida ma'lumot: kasallik belgilari, o'lim darajasi, mahsuldorlik ma'lumotlari	✓
	Atrof-muhitga oid ma'lumotlar: dehqonchilik sharoitlari, iqlim va kasallikning tarqalishi uchun xavf omillari	
	Patologik ma'lumotlar: Klinik tashxis natijalari va laboratoriya tahlillari ma'lumotlari	✓
2. Kuzatuv usullari	Passiv kuzatuv: Fermer xo'jaliklari va veterinariya shifokorlaridan xabar qilingan holatlar, shuningdek, kasallik tarqalishidan keyingi ma'lumotlarni to'plash	✓
	Faol kuzatuv: erta aniqlash va profilaktika choralarini kuchaytirish uchun muntazam namunalar olish va testlarni o'tkazish	
	Xavfga asoslangan kuzatuv: kasallik monitoringi uchun yuqori xavfli hududlar yoki hayvonlarga e'tibor qaratish	
3. Diagnostika va tekshirish	Laboratoriya sinovlari	✓
	Patologik tekshiruvlar: infektsiya yo'llari va kasallik mexanizmlarini tahlil qilish	
4. Ma'lumotlarni boshqarish va xavflarni baholash	Ma'lumotlar bazasini ishlab chiqish va boshqarish	✓Tashxis natijalarini VISga kiritish
	Epidemiologik tahlil va tendentsiyalarni bashorat qilish	
	Kasallik tarqalishi simulyatsiyasi	
5. Hisobot va javob	Erta ogohlantirish tizimlari: kasallikning avj belgilari haqida tegishli organlarga tezkor xabar berish	✓
	Qarshi chora-tadbirlarni amalga oshirish: emlash dasturlari, karantin choralari va dehqonchilik amaliyotini takomillashtirish	
6. Trening va ta’lim	Fermerlar va veterinarlar uchun o'quv dasturlari	✓
	Kasallik belgilari va oldini olish usullari haqida xabardorlikni shakllantirish	
7. Xalqaro hamkorlik	Global hisobot: WOAH kabi tashkilotlarga muntazam ravishda ma'lumot berish	
	Savdo choralari: Savdo cheklovlarini boshqarish va kasallikning avj olishi paytida eksport/import qoidalarini muvofiqlashtirish	

Manba: Tadqiqot guruhi

Ushbu loyiha Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari hamda Veterinariya ilmiy-tadqiqot instituti uchun asbob-uskunalar xarid qilish va ushbu uskuna yordamida konsalting xizmatlarini ko‘rsatish orqali chorvachilik kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligini tekshirish imkoniyatlarini kuchaytirishi kutilmoqda. Ushbu loyiha kasallik diagnostikasi tizimidagi qiyinchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan. Jahon banki tomonidan ishlab chiqilgan VISga test natijalarini kiritish orqali VCRQ kasallik tarqalishi haqidagi ma'lumotlarni birlashtirishi mumkin bo'ladi. Biroq, ushbu Loyiha VCRQ tomonidan umumiy kuzatuv tizimini kuchaytirish va kasalliklarning oldini olish choralarini, masalan, kuzatuv va qarshi choralar uchun ushbu ma'lumotlardan foydalanishni o'z ichiga olmaydi.

Ushbu faoliyatni kiritmaslik sabablari quyidagilardir:

- Ushbu Loyihaning asosiy komponenti TSL va konsalting xizmatlari orqali chorva mollarining qiymat zanjirini oshirishdan iborat. VCRQ kuzatuv tizimini qo'shish uchun ko'lamni kengaytirish loyihaning murakkabligini oshiradi va uning asosiy maqsadlarini kamaytiradi.

- O‘zbekistonda kasalliklar diagnostikasi laboratoriyalarining hozirgi holatini hisobga olsak, faqat kasalliklarni aniqlash va tekshirish bo‘yicha amaliy imkoniyatlarni takomillashtirishga e’tibor qaratish allaqachon katta vaqt, kuch va byudjetni talab qiladi.
- O'zbekiston hukumati tomonidan ushbu Loyiha doirasida ishga olinadigan maslahatchilar siyosat bo'yicha tavsiyalar berish vakolatiga ega bo'lishi dargumon, bu esa siyosat darajasidagi takomillashtirishni hal qilishni qiyinlashtiradi.

Shu bois, O‘zbekistonda chorva mollari salomatligini nazorat qilish tizimini faqat Loyiha orqali har tomonlama mustahkamlash qiyin. Ushbu Loyihaning samaradorligini yanada oshirish uchun So'rov guruhi JICAga Yaponiyada alohida treninglar o'tkazishni va O'zbekistonda chorva kasalliklarini nazorat qilishni kuchaytirish uchun VCRQ markazida texnik hamkorlik qilishni taklif qiladi. Bu O‘zbekistonda hayvonlar salomatligini yaxshilash va chorvachilikni yanada rivojlantirish, shu orqali oziq-ovqat xavfsizligi va xavfsiz chorvachilik mahsulotlari bilan barqaror ta’minlash bo‘yicha loyihaning maqsadiga erishish imkonini beradi.

Beshta davlat bilan o‘ralgan O‘zbekiston boshqa mamlakatlardan yaxshilangan chorva mollari va ozuqalar olib o‘tilishi hamda aholining kirib kelishi tufayli yuqumli kasalliklar, jumladan, zoonoz kasalliklarning yuqish xavfi doimo yuqori. Yuqumli kasalliklarga chalingan hayvonlardan olingan chorvachilik mahsulotlarini iste'mol qilish inson salomatligi uchun katta xavf tug'diradi. Shu sababli, chorvachilik va inson salomatligi masalalari yoki "Bir sog'lik" ni targ'ib qilish muhim ahamiyatga ega. Yuqoridagi sabablarga ko'ra JICAning 5-sonli Qishloq xo'jaligi va qishloq xo'jaligini rivojlantirish (barqaror oziq-ovqat tizimlari) global kun tartibida Loyiha va texnik hamkorlik orqali "Hayvonlarning sog'lig'ini mustahkamlash orqali bitta sog'likni mustahkamlash" mavzusini hal qilish muhim ahamiyatga ega.

Yaponiyada taklif etilayotgan trening va texnik hamkorlik Yaponiyaning veterinariya xizmatlarining bilim va tajribasidan foydalanishi kerak. Yaponiya WOAH tomonidan o'ziga xos kasallik maqomiga ega ekanligi sertifikatlangan va uning maqomidan chorvachilik mahsulotlari uchun eksport karantini bo'yicha muzokaralar uchun foydalanilgan. WOAH maqomini olish va saqlab qolish uchun mamlakatning diagnostika tizimi xalqaro miqyosda baholanishi kerak. Taklif etilayotgan Yaponiyada malaka oshirish va texnik hamkorlik O‘zbekiston hukumatiga chorva sog‘lig‘ini nazorat qilish tizimini yo‘lga qo‘yishda ko‘mak beradi, bu esa uzoq muddatda erishishi kerak.

6.3.1 Yaponiyada trening

Tadqiqot guruhi “Zoonoz kasalliklarni nazorat qilish tizimini mustahkamlash va kuzatuv natijalari asosida kasallikning oldini olish chora-tadbirlarini amalga oshirish” mavzusini taklif qiladi. Logistika nuqtai nazaridan, shunga o'xshash dasturni uch yil davomida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Quyidagilar taklif qilingan tarkib va ishtirokchilar:

Taklif etilayotgan mazmun: Chorvachilik salomatligi tizimlariga oid siyosat va huquqiy asoslar, Chorvachilikning yuqumli kasalliklarini nazorat qilish, Xavflarni baholash va kasalliklarning oldini olish choralari, Hayvonlar karantini, Xalqaro tashkilotlar (WOAH, JST) bilan hamkorlik, Zoonoz kasalliklarni nazorat qilishda ko'p tarmoqli yondashuvlar (Bir salomatlik), Favqulodda vaziyatlar chorvachilik kasalliklari epidemiyasi paytida javob berish va yuqumli kasalliklarning asosiy stsenariylari bo'yicha treninglar, veterinariya litsenziyalash tizimlari va Yaponiyada veterinarlarning roli.

Taklif etilgan ishtirokchilar: VCRQ va hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarining yuqoridagi mavzu bilan bog'liq xodimlari

Tekshirish joylariga misollar: Qishloq, o‘rmon va baliq xo‘jaligi vazirligining iste’molchilar bilan ishlash va xavfsizlik byurosi, Hayvonlar karantini xizmati, Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat milliy tadqiqot tashkiloti (NARO), Chorvachilik gigienasiga xizmat ko‘rsatish markazlari, Go‘sht sanitariya nazorati stansiyasi, Qishloq xo‘jaligi kooperativlari, Xususiy veterinariya shifokorlari, WOAH va Universitetlar va boshqalar.

6.3.2 Texnik hamkorlik

Tadqiqot guruhi texnik hamkorlik loyihasini “Chorvoning yuqumli kasalliklarini nazorat qilish va kasalliklarning oldini olishni kuchaytirish loyihasi (taxminiy nomi)” bo‘lishini taklif qiladi. Ushbu texnik hamkorlik loyihasi O‘zbekistonda chorvachilik kasalliklarini bartaraf etish uchun VCRQ nazorati tizimini va kasalliklarning oldini olish choralarini kuchaytirishga qaratilgan. U namunaviy hududlarda kuzatuv va kasalliklarning oldini olish chora-tadbirlarini amalga oshirish, markaziy va mintaqaviy darajalar o'rtasida tarmoqlarni qurish, VCRQ va tegishli muassasalar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish va milliy va namunaviy mintaqa darajasida chorva mollari sog'lig'ini saqlash xizmatlarini yaxshilashni o'z ichiga oladi. Oxir oqibat, loyiha O‘zbekistonda zoonoz kasalliklar tarqalishining oldini olishga, odamlar va hayvonlar uchun yagona salomatlikni targ‘ib qilishga qaratilgan. Ushbu texnik hamkorlik loyihasini rejalashtirishda PVS (Veterinariya xizmatlarining samaradorligi) baholash natijalari va mavjud JICA loyihalariga havola qilingan.

Loyiha nomi (taxminan): Chorvachilikning yuqumli kasalliklarini nazorat qilish va kasalliklarning oldini olishni kuchaytirish loyihasi

Umumiy maqsad: O‘zbekistonda zoonoz kasalliklar tarqalishining oldini olishga hissa qo‘shish va “Odamlar va hayvonlar uchun yagona salomatlik”ni targ‘ib qilish.

1. Loyihaning maqsadi: Chorvachilikning yuqumli kasalliklari tarqalishining oldini olish uchun samarali nazorat tizimini va kasalliklarning oldini olish tizimini yaratish. Ko'rsatkichlar va maqsadlar: Chorvachilik yuqumli kasalliklarini nazorat qilish va oldini olish bo'yicha standartlashtirilgan milliy protsedura qo'llanmasi yaratiladi va VCRQ va tegishli tashkilotlarning kamida XX xodimlari o'qitiladi.

2. Kuzatuv tizimi pilot hududlarda va butun mamlakat bo'ylab rejalashtirilgan tarzda ishlaydi.
3. Kasalliklarning oldini olish rejalari pilot hududlarda va butun mamlakat bo'ylab kuzatuv natijalari asosida amalga oshiriladi.

Natijalar:

1. VCRQning chorva mollarining yuqumli kasalliklarini kuzatish va ularga javob berish imkoniyatlari yaxshilanadi, bu kuzatuv tizimining samarali ishlashi va kasalliklarni erta aniqlash imkonini beradi.
2. Kuzatuv natijalari bo'yicha xavflarni baholashga asoslangan proaktiv kasalliklarning oldini olish tizimi yaratilgan.
3. “Yagona salomatlik”ni rivojlantirish uchun vazirliklararo va institutsional hamkorlik mustahkamlandi.

Taklif etilayotgan tadbirlar:

Natija 1: Kuzatuv tizimini mustahkamlash

1-1 Vazifa: O'zbekistonning chorvachilik kasalliklari bilan bog'liq siyosati, qoidalari va chora-tadbirlarini ko'rib chiqing va hayvonlar salomatligi va aholi salomatligiga oid maqsadlarni tasdiqlang.

1-2- Vazifa: Mamlakat ichida va xalqaro miqyosda kasallik tarqalishi haqida ma'lumot to'plash va tahlil qilish.

1-3- Vazifa: namunaviy hududlarni tanlang va kuzatuv uchun ustuvor kasalliklarni aniqlang.

1-4- Vazifa: ustuvor kasalliklarning epidemiologik tekshiruvlarini o'tkazish, ularni VISda xaritalash, xavflarni baholash va asosiy e'tibor sohalarini aniqlash.

1-5- Tadbir: Epidemiologik tekshiruv natijalarini hisobotga kiriting va ularni mahalliy va xalqaro manfaatdor tomonlar bilan baham ko'ring.

1-6- Tadbir: Asosiy ustuvor kasalliklar bo'yicha kuzatuvni amalga oshirish rejalarini ishlab chiqish.

1-7- Tadbir: Chorvachilik kasalliklarining tarqalishiga qarshi kurash bo'yicha SOPlarni yarating va milliy va mintaqaviy darajalarda qo'mondonlik rollari va zanjirlarini aniqlang.

1-8- Tadbir: O'zbekistondagi kuzatuv tizimini Yaponiya bilan solishtiring, to'siqlarni aniqlang va takomillashtirishni taklif qiling.

Natija 2: Kasalliklarning oldini olish choralarini kuchaytirish

2-1- Vazifa: Emlashlar, yaxshilangan gigiena boshqaruvi, ixtiyoriy testlar, xabardorlik kampaniyalari va DX tashabbuslarini o'z ichiga olgan namunaviy hududlarda tajriba tadbirlarini o'tkazish.

2-2- Vazifa: Namunaviy hududlarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ustuvor kasalliklar uchun

kasallikning tarqalishini simulyatsiya qilish (masalan, epidemiyaga qarshi mashqlar).

2-3- Tadbir: Manfaatdor tomonlarga kuzatuv tizimlari va kasalliklarning oldini olish rejalari bo'yicha treninglar o'tkazing.

Natija 3: Sog'liqni saqlash bo'yicha yagona hamkorlikni rivojlantirish

3-1- Vazifa: “Yagona salomatlik”ni targ‘ib qilish bo‘yicha vazirliklararo va institutsional aloqa punktini tashkil etish.

3-2- Vazifa: Manfaatdor tomonlar o'rtasida kasallikning avj olishi, xavf haqida ma'lumot va javob rejalarini muhokama qilish uchun muntazam ravishda axborot almashish uchrashuvlarini o'tkazing.

3-3- Vazifa: manfaatdor tomonlar bilan 1-natija va 2-natija bo'yicha faoliyatning birgalikda monitoringini o'tkazish.

Amalga oshiruvchi tashkilotlar:

Asosiy ijro etuvchi tashkilotlar: VCRQ, Respublika Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi davlat markazi

Yordamchi tashkilotlar: Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi hududiy markazlari, Veterinariya ilmiy-tadqiqot instituti, Sog'liqni saqlash vazirligi, Ekologiya va Atrof-muhitni muhofaza qilish vazirligi va boshqalar.

Hozirda VCRQ tomonidan ishlab chiqilayotgan VIS VIS-PARAVET deb nomlangan rejalashtirilgan quyi tizimni o'z ichiga oladi. Ushbu quyi tizim alohida chorva mollarining kasallik tarixini qayd etish va chorva mollarining elektron tibbiy yozuvlarini berish uchun mo'ljallangan. Biroq, uning rivojlanishi uchun byudjet hali ta'minlanmagan. Ushbu quyi tizimni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash 2-1-Tadbirning bir qismi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

Taklif etilayotgan texnik hamkorlik loyihasi, “Chorvachilikning yuqumli kasalliklarini nazorat qilish va kasalliklarning oldini olishni kuchaytirish loyihasi (taxminan nomi)” ushbu kredit loyihasi “Chorvachilikning qiymat zanjirini oshirish loyihasi” bilan muvofiqlashtirish uchun mo‘ljallangan. Quyidagi diagrammada ikkala loyihaning o'zaro bog'liqligi va kutilayotgan natijalari ko'rsatilgan.

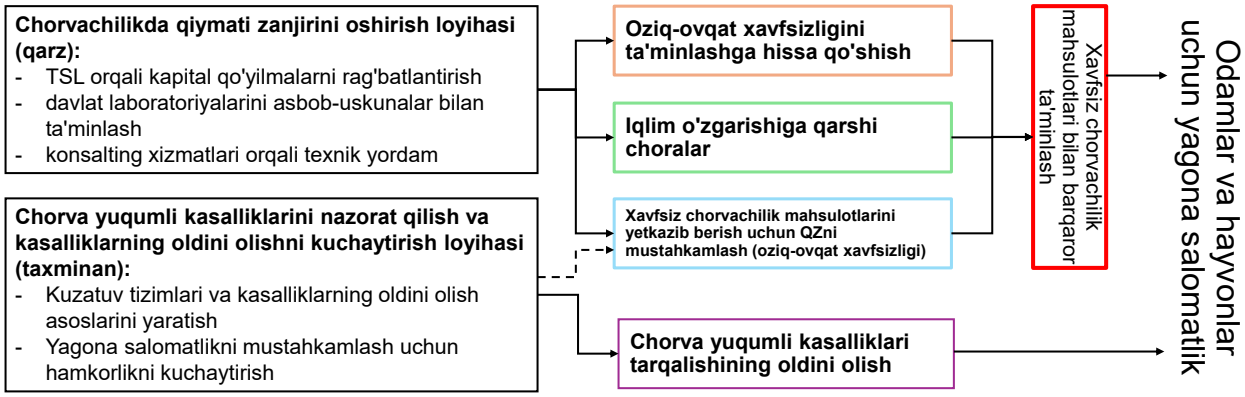

Shakl 6-6 Loyiha (qarz loyihasi) va Texnik hamkorlik loyihasining hamkorlik va natijalar tasviri

Manba: Tadqiqot guruhi

1-ilova: Nomzod IMIlar haqida umumiy ma'lumot

No.	Name of Bank		State-owned / Private	No. of Branches	No. of Branches in West Regions	Net Worth (bil UZS)	Loan (bil UZS)	Agri-Loan (bil UZS)	% of Agri-Loan	NPL (%)	External Borrowing (bil UZS)	Deposit (bil UZS)	Loan / Deposit (5)	Capital Adequacy Ratio(%)	Net Profit(2023,2022,2021) (bil UZS)	Experiences with IFIs
1	NBU	National Bank for Foreign Economic Activity of the Republic of Uzbekistan	Public (GOU100%)	23	1	127,503	99,423	164	3.1%	3.6%	1,999	38,157	234%	28.0%	1,716 3,412 1,194	WB Hort.1,2 ADBHort.1,2
2	SQB (SanoatQurilishBank)	Uzpromstroybank JSCB (Uzbek Industrial and Construction Bank)	Public (GOU95%), to be privatized	90	—	74,634	57,124	3,461	2.2%	3.9%	33,887	14,884	323%	15.3%	— 620 856	WBLS1,2 ADBLS WBHort.1,2 ADBHort.1,2 IFADHort.
3	Agrobank	JSCB AGROBANK	Public (GOU98.5%)	172	36	66,700	54,483	12,519	27.1%	3.8%	29,444	43,846	349%	18.0%	— 193 70	—
4	Asaka bank	JSCB Asaka bank	Public, to be privatized	23	5	58,014	39,213	—	—	4.8%	—	14,431	255%	12.7%	150 165 139	WBLS 1,2 ADBLS WBHort.1,2 ADBHort.1,2
5	Hamkorbank	JSCB with Foreign capital Hamkorbank	Private (Individual 58%、FMO15%、IFC7%)	46	4	20,980	15,854	191	0.6%	0.9%	6,241	7,971	199%	16.7%	— 759 500	IFAD LS AFDLS WBHort.1 ADBHort.1
6	Aloqa bank	JSCB Aloqabank	Public (GOU90%、State bodies 6%), to be privatized	88	3	16,045	10,294	179	1.8%	4.2%	3,092	7,698	119%	13.0%	— 197 139	WBHort.2
7	Turonbank	JSCB Turonbank	Public (GOU99%), to be privatized	20	0	15,939	11,894	—	—	2.5%	7,970	3,493	270%	11.4%	— −211 22	WBLS1,2 ADBLS WBHort.1,2 ADBHort.1,2 IFADHort.
8	Ipak Yuli bank	Joint Stock Innovative Commercial Bank Ipak Yuli	Private (Insurance 13%、ADB11%)	18	2	13,125	11,701	—	—	2.2%	26	7,991	146%	16.2%	— 522 394	WB Hort.1,2 ADB Hort.1,2
9	Ipoteka-bank	Joint Stock Commercial Mortgage Bank Ipoteka-bank	Private (Privatized in 2023, Foreign banks100%)	39	7	47,638	37,264	1,857	4.7%	7.3%	19,014	16,432	199%	16.4%	— 1,334 886	WB LS1,2 ADB LS WB Hort.1,2 ADB Hort.1,2 IFAD Hort.
10	People's Bank	JSCB XalqBanki	Public (GOU98%), to be privatized	197	—	36,603	24,549	—	—	7.6%	—	13,583	160%	14.8%	— 248 —	WB LS1,2 ADB LS IFAD LS AFD LSLS WB Hort.1,2 IFAD Hort.
11	Microkreditbank (MK Bank)	JSCB Microkreditbank	Public (GOU99%)	60	—	19,062	14,437	2,355	18.1%	6.2%	4,851	5,409	246%	20.5%	— 10 5	ADB LS IFAD LS AFD LS IFAD Hort.
12	Asia Alliance bank	JSCB Asia Alliance Bank	Private (Privatized in 2022)	8	1	8,029	3,712	—	4.0%	1.5%	125	6,080	61%	15.0%	— 193 42	WB LS1,2 WB Hort. 2
13	Davr bank	JSCB Davr Bank	Private (Individual 49%)	8	0	6,130	5,004	—	—	0.9%	241	2,741	183%	15.1%	— 197 114	WB LS1,2 ADB Hort. 1,2
14	QQB (Quishloq Qurilish Bank)	JSCB Quishloq Qurilish Bank (Business Development Bank)	Public (GOU98%), to be privatized	43	—	27,063	21,801	1,231	5.9%	11.0%	16,958	8,826	230%	13.9%	— −205 13	WB LS1,2
15	Poytakht bank	JSCB Poytakht bank	Public (Tashkent City 100%), to be privatized	—	—	215	79	—	—	2.3%	—	53	150%	70.5%	— 19 11	—

Source: CBU and websites of banks

2-ilova: O‘zbekistonning qo‘shni mamlakatlarida kontsentrlangan ozuqaning o‘zini-o‘zi ta’minlash darajasi

(1) Self-sufficiency rate of concentrated feed in Russia

Unit：1,000 ton

Crop	Production (1)	Domestic supply quantity (2)	Self-supply rate (3)=(1)/(2)	Feed (4)	Self-supplied feed (5)=(3)*(4)
Wheat and products	76,064	47,785	159%	18,437	29,348
Sugar beet	41,202	39,717	104%	2,217	2,300
Milk - Excluding Butter	32,333	37,397	86%	6,613	5,718
Potatoes and products	18,296	20,527	89%	3,245	2,892
Barley and products	18,229	14,223	128%	8,396	10,761
Sunflower seed	15,656	14,584	107%	324	348
Maize and products	15,238	12,096	126%	10,008	12,608
Vegetables, other	10,334	11,746	88%	2,175	1,914
Sweeteners, Other	6,235	5,466	114%	580	662
Soyabeans	4,760	5,110	93%	678	632
Oats	3,776	3,620	104%	2,200	2,295
Peas	3,168	2,008	158%	987	1,557
Rape and Mustardseed	2,938	2,545	115%	621	717
Demersal Fish	2,880	1,510	191%	258	492
Rye and products	1,722	1,717	100%	200	201
Oilcrops, Other	1,499	481	312%	235	732
Cereals, other	1,403	1,258	112%	622	694
Pelagic Fish	1,223	696	176%	25	44
Rice and products	1,076	1,190	90%	20	18
Freshwater Fish	1,064	1,149	93%	200	185
Pulses, Other and products	706	367	192%	212	408
Millet and products	368	306	120%	134	161
Sorghum and products	115	91	126%	84	106
Fish, Body Oil	9	7	127%	7	9
Beans	7	31	23%	13	3
Sesame seed		13	0%	3	0
Sweet potatoes		3	0%	2	0
Total				**58,497**	**74,804**
Average					**128%**

Source: FAOSTAT 2021 for (1), (2), and (4) mentioned above

(2) Self-sufficiency rate of concentrated feed in Kazakhstan

Unit：1,000 ton

Crop	Production (1)	Domestic supply quantity (2)	Self-supply rate (3)=(1)/(2)	Feed (4)	Self-supplied feed (5)=(3)*(4)
Wheat and products	11,814	5,174	228%	939	2,144
Milk - Excluding Butter	6,247	7,582	82%	941	775
Vegetables, other	5,457	5,684	96%	1,595	1,531
Potatoes and products	4,032	3,888	104%	589	611
Barley and products	2,505	1,785	140%	583	818
Maize and products	1,130	1,130	100%	393	393
Onions	1,060	1,147	92%	817	755
Oilcrops, Other	1,042	653	160%	242	386
Sunflower seed	1,032	674	153%	7	11
Bovine Meat	540	556	97%	22	21
Rice and products	504	237	213%	1	2
Cereals, other	499	458	109%	359	391
Sugar beet	332	332	100%	9	9
Apples and products	263	449	59%	1	1
Eggs	242	248	98%	64	62
Soyabeans	238	172	138%	92	127
Oats	182	190	96%	89	85
Cottonseed	160	164	98%	85	83
Beans	158	112	141%	41	58
Rape and Mustardseed	154	119	129%	19	25
Peas	93	54	172%	11	19
Pulses, Other and products	63	20	315%	4	13
Rye and products	40	49	82%	7	6
Sugar (Raw Equivalent)	39	544	7%	11	1
Millet and products	36	33	109%	4	4
Sweeteners, Other	28	146	19%	7	1
Sorghum and products	5	4	125%	2	3
Pelagic Fish	3	33	8%	4	0
Sesame seed		1	0%	1	0
Total				**6,939**	**8,336**
Average					**120%**

Source: FAOSTAT 2021 for (1), (2), and (4) mentioned above

(3) Self-sufficiency rate of concentrated feed in Kyrgyzstan

Unit：1,000 ton

Crop	Production (1)	Domestic supply quantity (2)	Self-supply rate (3)=(1)/(2)	Feed (4)	Self-supplied feed (5)=(3)*(4)
Milk - Excluding Butter	1,700	1,681	101%	190	192
Potatoes and products	1,289	1,356	95%	221	210
Vegetables, other	850	870	98%	96	94
Maize and products	691	698	99%	503	498
Sugar beet	366	419	87%	6	5
Wheat and products	363	939	39%	261	101
Barley and products	276	328	84%	265	223
Apples and products	137	146	94%	17	16
Sweeteners, Other	121	206	59%	20	12
Pulses, Other and products	83	99	84%	91	76
Sugar (Raw Equivalent)	65	145	45%	19	9
Rice and products	46	66	70%	1	1
Cottonseed	44	38	116%	3	3
Sunflower seed	9	9	100%	8	8
Oilcrops, Other	6	7	86%	6	5
Soyabeans	3	3	100%	3	3
Rye and products	1	1	100%	1	1
Oats	1	2	50%	1	1
Cereals, other	0	9	0%	6	0
Pelagic Fish		4.74	0%	0.18	0
Total				**1,718.18**	**1,457.43**
Average					**85%**

Source: FAOSTAT 2021 for (1), (2), and (4) mentioned above

(4) Self-sufficiency rate of concentrated feed in Turkey

Unit：1,000 ton

Crop	Production (1)	Domestic supply quantity (2)	Self-supply rate (3)=(1)/(2)	Feed (4)	Self-supplied feed (5)=(3)*(4)
Milk - Excluding Butter	23,200	23,020	101%	933	940
Sugar beet	18,250	21,057	87%	478	414
Wheat and products	17,650	34,883	51%	15,509	7,847
Vegetables, other	16,347	15,060	109%	1,902	2,065
Maize and products	6,750	11,511	59%	7,176	4,208
Barley and products	5,750	7,464	77%	5,210	4,014
Potatoes and products	5,100	4,803	106%	268	285
Sunflower seed	2,415	2,596	93%	5	5
Cottonseed	1,350	1,155	117%	196	229
Sweeteners, Other	1,081	760	142%	475	676
Pulses, Other and products	750	957	78%	176	138
Cereals, other	564	318	177%	301	534
Pelagic Fish	354	1,261	28%	1,060	297
Beans	305	274	111%	5	6
Oats	276	255	108%	197	213
Rye and products	200	218	92%	34	31
Soyabeans	182	2,657	7%	902	62
Rape and Mustardseed	140	146	96%	11	11
Oilcrops, Other	44	85	52%	24	12
Sesame seed	18	175	10%	6	1
Millet and products	4	10	40%	8	3
Peas	2	80	3%	15	0
Fish, Body Oil	0	59	0%	59	0
Sweet potatoes	0	1	0%	1	0
Coconuts - Incl Copra		82	0%	1	0
Sugar cane		2	0%	2	0
Total				**34,954**	**21,990**
Average					**63%**

Source: FAOSTAT 2021 for (1), (2), and (4) mentioned above

3-ilova: Boshqa rivojlantirish hamkorlari tomonidan chorvachilik sektori uchun kredit liniyalari

Project	Livestock Sector Development Project	Second Livestock Sector Development Project	Livestock Value Chain Development Project	Climate Resilient Livestock Development Project	Dairy Value Chains Development Project (DVCDP)	Dairy Value Chains Development Project II (DVCDP II)	Financing the sustainable development of the livestock sector
al Project Cost	USD 236.5 million	USD 240 million	USD 206.1 million		USD 39.41 million	USD 53.32 million	
Loan amount	USD 150 million*	USD 240 million*	USD 150 million	USD 120 million	USD 24.6 million	USD 37.8 million	€100 million
Grant amount (TA)	USD 16 million	-	-		USD 0.7 million		
Equipment, Facility	・Improvement of public veterinary facilities (surveillance, vaccine storage and distribution facilities, etc.) ・Development of public farm facilities such as feed crop seeds, variety testing, and inspection	・Facility renovation, equipment and vehicle maintenance of the executing agency (CVLD) ・Facility renovation and equipment maintenance for public livestock research and development institutions ・Construction/renovation and equipment renewal of markets, feed, veterinary services, water supplies, slaughterhouses, processing plants, milk collection centers, etc. ・Establishment of border quarantine stations	・Establishment of private veterinary services		・Establishment of milk collection center ・Silage manufacturing equipment ・Feed analysis and milk quality testing equipment at Samarkand Veterinary Research Institute	・Development and renovation of water storage tanks, irrigation, and communal water points ・Small equipment for feed production and storage (feed, balers, feed preservation and storage equipment, etc.) ・Establishment of milk collection center	
Duration	2017-2022 (Closed)	2023-2028	2019-2025	(Planned)	2015-2023 (Closed)	2024-2030 (Planned)	2021-2024
Remarks	* IBRD：USD 30 million IDA：USD 120 million	* IBRD：USD 90 million IDA：USD 150 million				Considering the possibility of co-financing with ADB	
n for the government							
Interest Rate	IBRD: IBRD Lending Rate IDA: 1.25% plus the Basis Adjustment	IBRD: IBRD Lending Rate IDA: 1.25% plus the Basis Adjustment	2.0%		1.25%		
Executing Agency*	Committee of Veterinary and Livestock Development	Committee of Veterinary and Livestock Development	Committee of Veterinary and Livestock Development	Committee of Veterinary and Livestock Development	Committee of Veterinary and Livestock Development	Committee of Veterinary and Livestock Development	Committee of Veterinary and Livestock Development
Area	All regions	All regions	All regions	All regions	Jizzakh、Qashqadaryo	Jizzakh、Sirdaryo、Samarqand、Surxondaryo、Qashqadaryo	Bukhara、Jizzakh、Samarqand、Sirdaryo、Qashqadaryo、 Region Districts Cities Karakalpakstan、Tashkent
n for PFIs							
PFI	・Aloqua Bank ・Asaka Bank ・Asia Alliance Bank ・Davr Bank ・Xalq Bank ・Ipoteka Bank ・Quishloq Qurilish Bank ・Turon Bank ・Uzpromstroy Bank	（Potential PFIs） ・Aloqua Bank ・Asaka Bank ・Asia Alliance Bank ・Davr Bank ・Xalq Bank ・Ipoteka Bank ・Quishloq Qurilish Bank ・Turon Bank ・Uzpromstroy Bank	・Uzpromstroy Bank ：USD 10 milliom ・Turon Bank ：USD 20 million ・Mikrokredit Bank ：USD 38 million ・Ipoteka Bank ：USD 13 million ・Xalq Bank ：USD 50 million ・Ipoteka Bank ：USD 10 million		・Xalq Bank ・Mikrokredit Bank ・Qishloq Qurilish Bank 77.4% of total loan funds allocated to Xalq Bank In the report on the mid-term review conducted in September 2021, it was stated that all three PFIs were rendered ineligible and their loans would be temporarily suspended, due to the deterioration in the quality of the loan portfolio.	（Potential PFIs） ・Xalq Bank ・Mikrokredit Bank ・Qishloq Qurilish Bank ・Hamkor Bank	・Mikrokreditbank ：€27 million ・Qishloq Qurilish Bank ：€12.9 million ・Hamkor Bank ：€10 million ・Xalq Bank ：€40 million
	9	9	6		3	4	4
Interest rate							
Tenor	20 years (with a grace period of up to 5 years)						
-loan							
Eligibility of Sub-borrower			(i) Be an entity established and registered in accordance with applicable laws of Uzbekistan (ii) Have maximum total asset value of USD 50 million equivalent at the time of the application for a subloan		Farmers, Farms specializing in livestock farming, Companies engaged in the production and processing of milk and dairy products	1) Women, youth, unregistered Household 2) Dekhan farmers 3) Commercial farms 4) Processors 5) Service suppliers (Private veterinarians and feed suppliers)	
Sub-loan purpose	・Livestock-related activities ・Upgrading of existing infrastructure and equipment ・Agricultural inputs, such as seed, fertilizer, as well as processing raw materials, consumables, and other items necessary for livestock product production, processing, and trading ・The priority will be given to investments that promote climate resilience and emission reduction, such as (a) climate-smart technologies and practices including sustainable land/landscape management, waste management systems to minimize GHG emissions, pollution and dissemination of pathogens, and (b) renewable energy supply (bio and solar energy) systems.	・Livestock-related activities ・Upgrading of existing infrastructure and equipment ・Agricultural inputs, such as seed, fertilizer, as well as processing raw materials, consumables, and other items necessary for livestock product production, processing, and trading ・The priority will be given to investments that promote climate resilience and emission reduction, such as (i) climate smart technologies and practices including sustainable land/ landscape management, waste management systems to minimize greenhouse gas emissions, pollution, and dissemination of pathogens, and (ii) renewable energy supply (bio and solar energy) systems.	Investment purposes (purchase of capital assets) only			1) Women, youth, unregistered Household ・Production or processing equipment ・Working capital related to the dairy activity (production, collection or processing) 2) Dekhan farmers ・Small-size on-farm equipment 3) Commercial farms ・Investment capital ・Working capital 4) Processors ・Investment capital ・Working capital ・Refrigerated milk transport trucks and pick-up cars 5) Service suppliers ・Purchase of veterinarian equipment and professional gear, medications, equipment for artificial insemination, etc. ・Unit systems for feeds production, etc.	・Ruminant (large horned, small horned) animals, Poultry farming, Fishing, Beekeeping, Horse breeding, Rabbit farming, Processing, packaging and storage of livestock products ・Purchase of equipment (goods) related to veterinary services and provision of services ・Filling projects in the livestock sector with working capital ・Agricultural machinery, technology (cattle feed) and equipment required for livestock development ・Other areas related to the livestock industry (purchase of water and energy saving technologies). The total value of the credit line is €89.9 million, including 70% for climate-friendly investments, 30% for non-climate-friendly (livestock and working capital)
Interest rate	USD：LIBOR+3%	The estimated interest on sub-loans is 6.5-8.0% (USD) or 19-21% (Uzbekistani Sum) .					16%
Loan maturity	The maximum maturity of the sub-loans will not exceed 10 years or the amortization period of the asset, whichever is shorter.	The maximum maturity of the investment sub- loans will not exceed the amortization period of the asset.	Maximum tenor of 10 years		Up to 5 years (with a grace period of 1 year)	Up to 5 years (with a grace period of 1 year)	Up to 10 years (with a grace period of 3 years)
Maximum loan amount per sub-loan project	USD 1 million Working capital loans will be up to USD 150,000 for up to 18 months.	Commercial farmers：USD 1 million Small-holder farmers：USD 50,000 Working capital loans will be up to USUSD 30,000 for up to 24 months.	USD 5 million		Commercial farms： USD 100,000	1) Women, youth, unregistered Household ：USD 15,000 2) Dekhan farmers：USD 30,000 3)Commercial farms：USD 100,000 4) Processors：USD 250,000 5) USD 10,000 for private veterinarians and USD 100,000 for feed suppliers	
Working capital	Working capital loans will be up to USD 150,000	Working capital loans will be up to USD 300,000	Not eligible for financing			Available	Available
Maximum financing share to total sub-project investment costs	The project will finance up to 100 percent of the sub-loans in USD, while requiring 20 percent cofinancing from the PFIs for Uzbekistan Sum sub-loans.		75%				
Contribution by sub-borrower	20% of sub-project cost	20% of sub-project cost	25% of sub-project cost			10-20% of sub-project cost	
Collateral requirement			Provide collateral in the form of realizable, unencumbered assets equivalent to 125% of the value of the subloan			Flexible collateral requirements, including the possibility to mobilize savings (including 10-20% cash contribution to the loan), use the purchased equipment as collateral for the loan, or mobilize third party guarantors	

4-ilova: Boshqa rivojlantirish hamkorlari tomonidan chorvachilik sohasining qo‘llab-quvvatlanishi

	World bank	ADB	ADB	AFD	IFAD
Name of Project	Livestock Sector Development Project Second Livestock Sector Development Project	Livestock Value Chain Development Project	Climate Resilient Livestock Development Project	Inclusive Financing and Intelligent Climate Development Project in the Livestock Sector	Dairy Value Chain Development Project
Project Period	2017-2022 (Completed) 2023-2028 (On-going)	2019-2025	2024 – (Pipeline)	2021-2024	2015 - 2023 (Ongoing) 2023 -(Pipeline)
Project Purpose	Support the development of a productive, market-oriented, sustainable and inclusive livestock subsector in Uzbekistan.	Contribution of agriculture to inclusive economic growth, incomes, and employment increased. Production and marketing of livestock products increased.17	improve on-farm productivity and climate resiliency of livestock in Uzbekistan	Contribute to structural change in the agricultural economy by fostering a new model for livestock development based on the growth potential of small producers, who are more flexible and able to adopt climate-resilient practices.	Improve rural livelihoods and food security in Uzbekistan by enhancing cattle productivity and access to dairy markets
Project Outputs	Component 1: Strengthen public livestock support services Component 2: Strengthen market and value addition infrastructure and facilitate trade Component 3: Promote green and resilient livestock value chains Component 4: Project management and coordination	Output 1: Access to finance in the livestock subsector increased. Output 2: Support services to the livestock subsector improved	(i) regenerative pasture and supplementary feed base made climate-resilient, (ii) climate-smart husbandry and veterinary services strengthened, and (iii) financing for livestock extended and climate sensitized	(i) Financing of investments for agricultural and agro-industrial companies in the livestock sector to strengthen the capacity of the financial sector to provide climate financing, to support the creation of contractual arrangements for the inclusion of the most vulnerable producers in the value chain and to develop the upstream and downstream of livestock production chains to improve the carbon efficiency of finished products. (ii) Capacity building for access to credit for the livestock sector stakeholders in order to support production, productivity and value chain structuring of the sector in Uzbekistan, in an inclusive and efficient manner.	Component 1: Dairy value chain capacity and innovation built. Component 2: Dairy production and processing development financed.

	World bank	ADB	ADB	AFD	IFAD
				(iii) Institutional strengthening of public policies allowing a better consideration of farmers and their needs through their participation in the development of advisory tools.	
Technical Assistance	Component 1: Subcomponent 1.1: Improve the enabling environment Subcomponent 1.2: Strengthen the CVLD Subcomponent 1.3: Strengthen public livestock extension and advisory services Subcomponent 1.4: Strengthen public livestock research and development Component 2 Subcomponent 2.1: Strengthen livestock market and value addition infrastructures Subcomponent 2.2: Strengthen border security and quarantine	The project will support the Institute of Veterinary Medicine in Samarkand province to (i) develop and deliver a continuing education program for veterinarians that provide public and private veterinary services, (ii) establish a veterinary association and upgrade a veterinary journal to further enhance professionalism and effective dissemination of veterinary best practices, (iii) establish a private veterinary practice under the auspices of the Institute of Veterinary Medicine as a model for the development of private veterinary service delivery in Uzbekistan, and (iv) replicate the model practice in at least six private veterinary practices in other areas of Uzbekistan.	N/A	N/A	(i) dairy value chain stakeholder capacity built by delivering tailored technical and business management training to dehkan farmers, private commercial farmers, rural input supply and service providers, and dairy agroprocessors; (ii) technology innovation tested, supporting the development of innovative, demand-driven milk production and processing and food safety technologies through participatory, on-farm/factory applied research and technology demonstration and (iii) the Forum for Public/Private Collaboration (FPPC) sustainably operational, which involves establishment of an iterative process of consultation and permanent learning and partnership through provincial forums.
Project Cost	USD 300 million	USD 150 million	USD 120 million	Euro 100 million	USD 530 million
Project Area	All regions	All regions	All regions	Tashkent Region, Sirdaryo Region, Jizzakh Region, Samarqand Region, Qashqadaryo Region, Bukhara Region	Qashqadaryo Region, Jizzakh Region (2015-2023) Sirdaryo Region, Jizzakh Region, Samarqand Region, Qashqadaryo Region (20023-)

5-ilova:Konsalting xizmati bo’yicha qoralama texnik vazifalar

<Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan>

6-ilova: IG cheklisti (nazorat ro'yxati)

Steps and Checklist for Sub-loan Application on the GHG Adaptation and Mitigation

Note: This is to be prepared by PFIs and submitted to the PIU with sub-loan application documents.

Step 1: Identification of Investment Areas of Sub-Loan Applications

- PFIs review the sub-loan applications and the major investment component.
- Based on the major investment component of sub-loan applications, PFIs select the area of investment from (i) to (xii) below.

Step 2: Screening of sub-project by type of business and investment

- PFIs check sub-loan applications to determine whether they are applicable to the items listed for each investment area. If sub-projects are applicable to any items, they are not eligible for sub-loans.

(i) Cattle, cow, sheep, and goat farming

(Examples of investment)

- Purchase of improved breeds
- Purchase of equipment for breeding
- Purchase of equipment for artificial insemination

Sub-projects are ineligible if any of the following items are not applicable.

□ (For micro-scale businesses) The proportion of improved breeds among the cattle, sheep, and goats to be purchased by the sub-loan proceeds is more than 70%. □ (For small, medium, and large-scale businesses) The proportion of improved breeds among the cattle, sheep, and goats to be purchased by the sub-loan proceeds is more than 50%.	Yes / No
□ The animal waste (manure) of the farm is and will be disposed of through composting, drying, mutation, or application as fertilizer (not left on the ground or in a lagoon or pond more than one month).	Yes / No
(Describe the proportion of imported breeds and the disposal of animal waste/manure management in the farm)	

(ii) Poultry farming facilities

(Examples of the investment)

- Construction of animal shed
- Purchase of feeding facilities
- Purchase of machinery for feed production

Sub-projects are ineligible if any of the following items are not applicable.

□ The animal waste (manure) of the farm is and will be disposed of through composting, drying, mutation, or application as fertilizer (not left on the ground or in a lagoon or pond more than one month).	Yes / No
(Describe the disposal of animal waste/manure management in the farm)	

(iii) Improvement in feed supply

(Examples of investment)

- Purchase of equipment for production, storage, and processing of livestock feed (e.g., purchase of tractor attachments for mixing, feed processing equipment, silage, feed analysis equipment)

Sub-projects are ineligible if any of the following items are not applicable.

□ The animal waste (manure) of the farm is and will be disposed of through composting, drying, mutation, or application as fertilizer (not left on the ground or in a lagoon or pond more than one month).	Yes / No
(Describe the disposal of animal waste/manure management in the farm)	

(iv) Improvement in manure management

(Examples of investment)

- Installation of facilities and equipment for manure management
- Purchase of waste processing equipment
- Purchase of fertilizer production facilities
- Construction of biogas plants

Sub-projects are ineligible if any of the following items are not applicable.

□ The animal waste (manure) of the farm is and will be disposed of through composting, drying, mutation, or application as fertilizer (not left on the ground or in a lagoon or pond more than one month).	Yes / No
(Describe the disposal of animal waste/manure management in the farm)	

(v) Improvement in water use and feed production

(Examples of investment)

- Development of irrigation for feed production
- Development of livestock wells
- Improvement of water supply systems for feed production
- Other equipment and machinery for feed production
- Introduction of improved feed

Sub-projects are ineligible if any of the following items are not applicable.

□ Quality of feed for livestock improves after the investment, or the productivity of feed (e.g., amount of feed production) improves after the investment.	Yes / No
(Describe how the quality of feed supply for livestock improves, or how the productivity of feed production improves after the investment)	

(vi) Improvement of pasture management

(Example of investment)

- Construction works for soil erosion prevention
- Installation of fences for pasture management
- Well-digging
- Tree planting for soil conservation
- Introduction of equipment for non-tillage

All sub-projects for the improvement in pasture management are <u>eligible</u>.

(Describe how to improve pasture management)

Note:

- Expenses for improved grass variety are not regarded as capital investment.

(vii) Purchase of tractors

Sub-projects are ineligible if any of the following items are not applicable.

□ The tractor to be purchased fulfils the regulations of the EU on non-road mobile machinery (NRMM) Stage IIIA.	Yes / No
(Describe the emission of the tractor).	

(viii) Purchase of trucks for the transportation of livestock products

Sub-projects are ineligible if any of the following items are applicable.

□ The truck to be purchased fulfills the EURO IV standard.	Yes / No
(Describe the emission of the truck).	

(ix) Introduction of storage and processing facilities, and IT tools and devices

(Example of investment)

- Purchase of storage facility for dairy and meat products
- Purchase of processing equipment
- Purchase of early pregnancy detection devices and equipment for breeding management
- Purchase of equipment for the prevention of livestock diseases
- Purchase of IT tools and devices for livestock management (e.g., pedometers and testing equipment)

Sub-projects are ineligible if any of the following items are not applicable.

□ More than 70% of the livestock products stored, processed, or handled are domestically produced.	Yes / No
□ The Energy Efficiency Labels of any equipment used in storage or processing facilities are B or higher.	Yes / No
(If the investment facilities are for storage and processing, explain where the operator purchases livestock products.)	

Note:

- All the IT tools for livestock management and testing equipment are eligible.
- Expenses for vaccination are not regarded as capital investment.

(x) Heat countermeasures and improvement of animal welfare and hygienic environment through the construction of livestock sheds

(Examples of investment)

- Construction of livestock sheds

Sub-projects are ineligible if any of the following items are not applicable.

□ The livestock shed is equipped with heat countermeasures or temperature management tools (e.g., fan or air conditioning equipment).	Yes / No
□ As a result of the construction of the livestock shed, the hygienic condition for livestock improves.	Yes / No
(Describe the heat protection measures and hygienic improvement measures of the new livestock shed)	

(xi) Wastewater treatment facilities

(Examples of investment)

- Construction of ponds
- Installation of wastewater treatment facilities

Sub-projects are ineligible if any of the following items are not applicable.

□ Wastewater treatment facilities with sufficient treatment capacity are installed.	Yes / No
(Describe the capacity of wastewater treatment facilities.	

Note: A sub-project only for the storage of wastewater is not eligible.

(xii) Others

- Introduction of energy-saving equipment (e.g., solar or other renewable power generation equipment) at farms and processing facilities is eligible for financing.
- Any other investment that the PIU and PFIs can qualitatively prove as GHG adaptation or mitigation improvement measures will be eligible for financing.

Stage III A/B emission standards for nonroad diesel engines

Net Power (P)	CO	HC	HC+NOx	NOx	PM
kW	g/kWh				
130 ≤ P ≤ 560	3.5	-	4.0	-	0.2
75 ≤ P < 130	5.0	-	4.0	-	0.3
37 ≤ P < 75	5.0	-	4.7	-	0.4
19 ≤ P < 37	5.5	-	7.5	-	0.6

EURO IV Emission Standard

		CO	THC	NMHC	NOx	HC +NOx	PM
		g/km					
Light commercial vehicles ≤ 1,305 kg	Diesel	0.5	–	–	0.25	0.3	0.025
	Petrol	1	0.1	–	0.08	–	–
Light commercial vehicles 1,305–1,760 kg	Diesel	0.63	–	–	0.33	0.39	0.04
	Petrol	1.81	0.13	–	0.1	–	–
Light commercial vehicles > 1,760 kg	Diesel	0.74	–	–	0.39	0.46	0.06
	Petrol	2.27	0.16	–	0.11	–	–
Heavy-duty diesel engines		1.5	0.46	3.5		0.02	

7-ilova: Qishloq xo'jaligi iqtisodiy tadqiqot natijalari

(1) Basic Characteristics of Surveyed Farmers

Item		Karakalpakstan	Navoi	Samarkand	Andijan
Sample Size		10	11	21	21
Respondent's Relationship to the Farm Owner	Landowner	10 (100%)	9 (82%)	11 (52%)	14 (70%)
	Family of the owner	0 (0%)	1 (9.1%)	3 (14%)	5 (25%)
	Employed manager	0 (0%)	1 (9.1%)	7 (33%)	1 (5.0%)
Age of Farm Owner	16 y.o or less	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
	17～39 y.o	3 (30%)	4 (36%)	7 (33%)	5 (25%)
	40～64 y.o	7 (70%)	6 (55%)	10 (48%)	15 (75%)
	65 y.o or More	0 (0%)	1 (9.1%)	4 (19%)	0 (0%)
Sex of Farm Owner	Male	10 (100%)	11 (100%)	21 (100%)	19 (95%)
	Female	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	1 (5.0%)
Educational Background of Farm Owner	University graduate or more	7 (70%)	4 (36%)	13 (62%)	7 (33%)
	Vocational (technical) education after graduating from high school	3 (30%)	7 (64%)	4 (19%)	11 (52%)
	High-school graduate	0 (0%)	0 (0%)	4 (19%)	3 (14%)
	Compulsory education or less	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)

(2) Average working days

Category	Jan	Feb	Mar	Apr	May	Jun	Jul	Aug	Sep	Oct	Nov	Dec
Dairy	24	24	24	24	24	25	25	25	25	25	24	24
Cattle	25	24	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25
Goat/sheep	25	24	25	25	26	25	25	25	25	25	25	26
Poultry	24	24	25	25	25	25	25	25	25	25	24	24
Beekeeping	15	15	23	23	23	23	23	24	24	20	24	24

(3) Relationship with Buyers

Item		Dehkan without Legal Status	Dehkan with Legal Status	Fermer	Complex
Sample Size		15	13	22	11
Transportation Mode (Multiple Options)	Cargo Truck	12 (80%)	12 (92%)	17 (77%)	10 (91%)
	Refrigerated Truck	4 (27%)	4 (31%)	11 (50%)	6 (55%)
	Railway	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
	Air Cargo	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
	Other	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
Responsibility to take over the cost	By buyer	9 (60%)	5 (38%)	4 (19%)	1 (9.1%)
	By your entity	2 (13%)	2 (15%)	2 (9.5%)	0 (0%)
	By both parties	4 (27%)	6 (46%)	15 (71%)	10 (91%)
Do you have a business partnership with a leading, large-scale company that develops an integrated livestock value chain?	Yes	0 (0%)	3 (23%)	7 (32%)	9 (82%)
Partnership with a large-scale company	Production Contract	0 (0%)	2 (15%)	7 (32%)	8 (80%)
	Technical Support	0 (0%)	1 (7.7%)	2 (9.1%)	7 (70%)
	Credit Service	0 (0%)	1 (7.7%)	1 (4.5%)	5 (50%)
	Do not know	0	0	0	1

(4) Debt and Annual Repayment

		Debt ('000UZS)				Annual Repayment
		2023	2022	2021	Average	
Dairy Producer	Complex	5,500,000	7,500,000	9,500,000	7,500,000	2,000,000
	Fermer	0	0	114,461	38,154	0
	Dehkan w/Legal Status	370,000	700,000	700,000	590,000	300,000
	Dehkan w.o, Legal Status	0	0	0	0	0
Cattle	Complex	1,666,667	2,966,667	100,000	1,577,778	966,667

	Fermer	2,056	2,552	3,042	2,550	532
	Dehkan w/Legal Status	0	0	0	0	0
	Dehkan w.o, Legal Status	0	0	0	0	0
Poultry Producer	Complex	7,000,000	8,500,000	10,000,000	8,500,000	3,000,000
	Fermer	0	0	0	0	0
	Dehkan w/Legal Status	0	0	0	0	0
	Dehkan w.o, Legal Status	0	0	0	0	0
Sheep/Goat Producer	Complex	0	0	0	0	0
	Fermer	0	0	0	0	0
	Dehkan w/Legal Status	0	0	0	0	0
	Dehkan w.o, Legal Status	0	0	0	0	0
Beekeeper	Complex	N.A	N.A	N.A	N.A	N.A
	Fermer	100,000	200,000	0	100,000	100,000
	Dehkan w/Legal Status	0	0	0	0	0
	Dehkan w.o, Legal Status	0	0	0	0	0

(5) Budget analysis of dairy farmers

	Complex	Fermer	Dehkan w. legal status	Dehkan w.o. legal status
Revenue				
Total Revenue from milk production ('000 UZS)	19,438,700	3,486,889	186,000	65,173
Total Revenue from dairy processing ('000 UZS)	124,400,000	4,352,529	198,000	100,000
Total Revenue ('000 UZS)	143,838,700	7,839,417	384,000	165,173
Cost				
(i) Input Cost				
Breeding fee (including AI) ('000 UZS)	74,667	103,000	60,800	1,167
Feeds ('000 UZS)	20,233,333	2,087,219	20,000	18,667
Stock like breeding cows, bulls ('000 UZS)	2,970,000	611,400	1,000	N.A
Veterinary service and medical expenses ('000 UZS)	308,333	74,125	58,000	1,167
Processing cost ('000 UZS)	12,350,000	175,000	N.A	N.A
Other materials ('000 UZS)	4,124,651	154,000	10,000	1,000
(ii) Labor Cost ('000 UZS)	27,003,253	811,938	158,400	25,333
(iii) Other Miscellaneous ('000 UZS)	2,235,000	102,750	13,000	2,867
Total Cost ('000 UZS)	69,299,237	4,119,431	321,200	50,200
Net Profit ('000 UZS)	74,539,463	3,719,986	62,800	114,973

(6) Budget analysis of beef cattle farmers

	Complex	Fermer	Dehkan w. legal status	Dehkan w.o. legal status
Revenue				
Revenue from selling breeding cattle (000'sum)	4,645,000	2,391,000	0	0
Revenue from selling fattening cattle (000'sum)	3,287,500	1,698,000	1,722,500	236,000
Total Revenue ('000 UZS)	7,932,500	4,089,000	1,722,500	236,000
Cost				
(i) Input Cost				
Breeding fee (including AI) ('000 UZS)	50,000	423,300	0	0
Feeds ('000 UZS)	1,340,000	845,600	352,000	39,850
Stock like breeding cows, bulls ('000 UZS)	2,890,000	1,105,900	749,500	120,000
Veterinary service and medical expenses ('000 UZS)	80,000	111,800	7,600	2,800
Other materials ('000 UZS)	25,000	200,250	8,333	1,333
(ii) Labor Cost ('000 UZS)	1,152,500	908,400	114,000	37,500
(iii) Other Miscellaneous ('000 UZS)	102,500	221,500	25,000	1,000
Total Cost ('000 UZS)	5,640,000	3,816,750	1,256,433	202,483
Net Profit ('000 UZS)	2,292,500	272,250	466,067	33,517

(7) Budget analysis of poultry farmers

	Complex	Fermer	Dehkan w. legal status	Dehkan w.o. legal status
Revenue				
Revenue from selling broiler chicken (000'sum)	124,600,000	3,742,667	565,000	500,000
Revenue from selling hen eggs (000'sum)	4,500,000	1,000,000	1,706,200	0
Revenue from old hen (culled layer) (000'sum)	27,050,000	100,000	0	0
Total Revenue ('000 UZS)	156,150,000	4,842,667	2,271,200	500,000
Cost				
(i) Input Cost				
Day-old chicks ('000 UZS)	11,200,000	748,000	415,000	80,000
Feeds ('000 UZS)	53,333,425	1,766,667	700,000	100,000
Veterinary service and medical expenses ('000 UZS)	466,667	140,000	40,000	10,000
Other materials ('000 UZS)	6,800,035	75,000	100,000	0
(ii) Labor Cost ('000 UZS)	28,000,138	706,667	360,000	120,000
(iii) Other Miscellaneous ('000 UZS)	7,900,005	90,000	100,000	0
Total Cost ('000 UZS)	107,700,269	3,526,333	1,715,000	310,000
Net Profit ('000 UZS)	48,449,731	1,316,333	556,200	190,000

(8) Budget analysis of beekeepers

	Complex	Fermer	Dehkan w. legal status	Dehkan w.o. legal status
Revenue				
Revenue from selling honey (000'sum)	N.A	765,000	25,000	73,333
Revenue from selling bees (000'sum)	N.A	65,000	25,000	24,000
Revenue from the land owner for pollination (000'sum)	N.A	0	0	0
Other Revenue ('000 UZS)	N.A	20,000	0	0
Total Revenue ('000 UZS)	N.A	830,000	50,000	97,333
Cost				
(i) Input Cost				
Bee box ('000 UZS)	N.A	51,750	N.A	3,733
Filter for honey ('000 UZS)	N.A	50,000	N.A	733
Packaging ('000 UZS)	N.A	0	N.A	733
Medical expense ('000 UZS)	N.A	25,750	N.A	5,500
Energy cost/transportation ('000 UZS)	N.A	11,250	N.A	11,783
(ii) Labor Cost ('000 UZS)	N.A	600,000	N.A	36,667
(iii) Other Miscellaneous ('000 UZS)	N.A	56,000	N.A	7,333
Total Cost ('000 UZS)	N.A	794,750	N.A	66,483
Net Profit ('000 UZS)	N.A	35,250	N.A	30,850

(9) Profiles of surveyed companies

No.	Company	Raw Materials	Procuring raw materials from	Payment Mode	Transportation Mode	Responsibility to take over the cost
1	Zarafshon	wheat (low grade), maize (low grade), vitamins, and protein additives	Local and foreign suppliers	By bank transfer	Cargo truck	By both parties
2	Sof In	PET bottles, labels, cover caps	Local suppliers	By bank transfer	Cargo truck, refrigerated truck	By both parties
3	Expo Eco Feed	skin of cows/cattle	Slaughterhouses	By bank transfer	Cargo truck	By both parties
4	Uzcharmsanoat	livestock feed	Glazovsky feed plant	By bank transfer	Cargo truck	By both parties
5	K-Eldor	Poultry feet, cattle stomach	Local suppliers	By cash	Refrigerated truck	By your entity
6	Avtoservis	Veterinary vaccine, filter	International company	By bank transfer	Cargo truck, air cargo	By supplier
7	Mashxura Sobira	Not stated	Turkey, Israel,	By bank	Cargo truck	By supplier

No.	Company	Raw Materials	Procuring raw materials from	Payment Mode	Transportation Mode	Responsibility to take over the cost
	Gold		China	transfer		
8	Agrotexmash	raw concentrated feed	local suppliers	By bank transfer	Cargo truck	By both parties
9	Sifat Savdo Grand	cattle breeds, layers, feed production materials	local suppliers, China	By bank transfer	Cargo truck, railway	By both parties
10	Javlonboy 777	breed production materials, meat processing materials	local suppliers	By bank transfer	Cargo truck	By supplier
11	Avora Biotech	vitamins, microelements, Substances	China	By bank transfer	Cargo truck	By both parties
12	Agrokormuniversal	wheat (low grade), maize (low grade), vitamins, and protein additives	Local and foreign suppliers	By cash	Cargo truck	By both parties
13	TST Agro	PET bottles, labels, cover caps	local suppliers	By bank transfer	Cargo truck	By supplier
14	Kabuki	skin of cows/cattle	slaughterhouses, ,	By bank transfer	Cargo truck	By both parties
15	UVT Global	livestock feed	Glazovsky feed plant	By cash	Cargo truck, refrigerated truck	By supplier
16	Ribnoe mestechko	Poultry feet, Cattle stomach,	Local suppliers	By bank transfer	Cargo truck, refrigerated truck	By both parties
17	Ali Tekstil Impex	Veterinary vaccine, filter.	International company	By bank transfer	Cargo truck, refrigerated truck	By supplier

(10) Profiles of surveyed companies (continued)

No.	Company	Main Customers	Transportation Mode	Responsibility to take over the cost	Determinant factor of selling price	Payment Mode
1	Zarafshon	Farmers, domestic wholesalers/middlemen for the local market	Cargo truck	By both parties	Contract with the buyer	By bank transfer
2	Sof In	Agent shop, domestic wholesaler/middlemen for local market, domestic supermarket, direct selling to domestic end consumers	Cargo truck, refrigerated truck	By both parties	Contract with the buyer	By bank transfer
3	Expo Eco Feed	Agent shop, domestic wholesaler/middlemen for local market, domestic trader for export	Cargo truck	By both parties	Contract with the buyer	By bank transfer
4	Uzcharmsanoat	Farmers, agent shop, domestic wholesaler/middlemen for the local market	Cargo truck	By both parties	Contract with the buyer	By bank transfer
5	K-Eldor	Domestic trader for export	Refrigerated truck	By your entity	Contract with the buyer	By bank transfer
6	Avtoservis	Farmers	Cargo truck, other	By both parties	Contract with the buyer	By bank transfer
7	Mashxura Sobira Gold	Domestic wholesaler/middlemen for the local market	Cargo truck, refrigerated truck	By supplier	Contract with the buyer	By bank transfer and cash
8	Agrotexmash	Farmers, agent shop, domestic wholesaler/middlemen for the local market	Cargo truck	By both parties	Contract with the buyer	By bank transfer
9	Sifat Savdo Grand	Farmers, agent shop, domestic wholesaler/middlemen for local market, domestic trader for export	Cargo truck, refrigerated truck	By both parties	Market Information	By bank transfer
10	Javlonboy 777	Farmers, agent shop, domestic wholesaler/middlemen for the local market	Cargo truck, refrigerated truck	By both parties	Market Information	By bank transfer
11	Avora Biotech	Farmers, agent shop, domestic wholesaler/middlemen for the	Cargo truck	By both parties	Contract with the buyer	By bank transfer

No.	Company	Main Customers	Transportation Mode	Responsibility to take over the cost	Determinant factor of selling price	Payment Mode
		local market				
12	Agrokormuniversal	Agent shop, domestic wholesaler/middlemen for local market, domestic supermarket	Cargo truck, refrigerated truck	By both parties	Market Information	By bank transfer
13	TST Agro	Farmers ' agent shop	Cargo truck	By supplier	Contract with the buyer	By bank transfer
14	Kabuki	Farmers	Cargo truck	By both parties	Contract with the buyer	By bank transfer
15	UVT Global	Not stated	Cargo truck, refrigerated truck	By supplier	Market Information	By cash
16	Ribnoe mestechko	Direct selling to domestic end consumers	Not Stated	Not Stated	Not Stated	Not Stated
17	Ali Tekstil Impex	Farmers, agent shop, domestic wholesaler/middlemen for the local market	Cargo truck, refrigerated Truck	By both parties	Contract with the buyer	By bank transfer

8-ilova: Loyihaning iqtisodiy tahlili

(1) Economic Analysis for the Equipment Provided to the Centers for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety

1) Preconditions for Economic Analysis

It is expected that the equipment provided to the Centers for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety under this Project will lead to an increase in the number of disease testing for livestock, including beef cattle.

In Uzbekistan, when livestock, including beef cattle, is infected with infectious diseases such as brucellosis, farmers tend to give treatment based on their experiences, without going through testing. They also ship such infected livestock to the market without any special treatment. The provision of equipment to the Centers is therefore expected to help farmers identify the disease in their livestock and take appropriate measures. While the live weight of beef cattle decreases when they become infected with brucellosis, it is expected that the live weight at the time of shipment will increase if they receive appropriate treatment based on the test results. The increase in the sales value of carcasses as a result of the increase in live weight at the time of shipment will therefore be captured as an economic benefit.

Once dairy cattle are infected with any disease, farmers will be unable to ship the milk they produce. Therefore, if farmers give appropriate treatment based on test results, their production is also expected to increase. However, for the simplicity of calculation, the Survey assumed that the equipment to be provided to the Centers is utilized only for the testing of beef cattle.

The costs to be considered in the economic analysis of the equipment for the Centers for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety include the operating expenses of the Centers, which were considered as he costs of investment. While operation and maintenance expenditures and personnel expenditures are regarded as fixed costs, testing expenditures are regarded as variable costs.

The number of disease diagnostic tests based on ELISA and PCR methods carried out by the Centers in the first year was assumed to be 10,000 cases and increased to 100,000 cases in ten years. For the simplicity of the calculation, other tests were not considered in the economic analysis.

General and other specific conditions for the economic analysis are as follows:

General Conditions

Project period	20 years
Exchange rates[*1]	USD 1 = JPY154.401 JPY1 = UZS0.011940 USD 1 = UZS12,931.41
Standard Conversion Factor (SCF)[*2]	0.8555

*1: Source: JICA website

*2: Source: Asian Development Bank, Livestock Value Chain Development Project

Specific Conditions

Live weight of beef cattle (non-diseased)	500 kg/head
Live weight of beef cattle (diseased)	450 kg/head
Dressing percentage (carcass weight / live weight)	65%

Carcass price*3	USD 7.13 / kg
Cost of equipment	JPY 2,099.5 million
Number of beef cattle inspected (1st year)	10,000 heads/year
Number of beef cattle inspected (Max)	100,000 heads/year
Cost of inspection	USD13.0 / head, time *4
Maintenance expenditures	USD1,336,653 / year
Personnel expenditures	1st year: USD5,609,649 / year*5 Max: USD 10,199,363259 / year

*3: Source: Uzbekistan Bureau of Statistics

*4 The unit cost of inspection was estimated as 70% of the inspection fee that the Centers take from livestock farmers.

*5 The amounts of personnel expenditures were estimated, assuming that 70% of the existing annual personnel expenditures are for animal disease diagnosis testing and that they will double in ten years, according to the increase in the number of disease diagnosis tests.

2) Result of Economic Analysis

Economic benefit generated by the provided equipment	USD 243.3 million
Cost of investment	USD 179.6 million
Economic IRR	13.5 %

(2) Economic Analysis for the Subprojects Financed by the Two-Step Loans

1) Preconditions for Economic Analysis

This economic analysis covered 16 types of subprojects, for the four types of producers (small-scale dehkans, medium-scale dehkans, farmers, and enterprises) and the four types of livestock (beef cattle, dairy cattle, sheep/goats, and poultry). After estimating the economic internal rate of return (EIRR) of each type of subproject, the overall EIRR was calculated by the weighted average of each EIRR and the number of subprojects derived from the Estimation of Potential Investment Demand" of this Survey.

In calculating the EIRR of each subproject, economic benefits were estimated as an increase in livestock production as a result of capital investment. On the other hand, investment costs, such as the purchase of additional livestock, animal sheds, and agricultural machinery, and operational expenses, such as feed costs, veterinary service costs, personnel expenses, electricity charges, and water charges, were captured as cash outflows.

The outlines of the EIRR calculations of 16 types of subprojects are summarized as follows:

Beef Cattle

	Dehkan (Small)	Dehkan (Medium)	Fermer	Enterprise (incl. Complex)
Production	・ Producers purchase additional cattle in the first year and start breeding. They fatten beef cattle for two years and then ship them to the market. ・ Producers ship 70% of the beef cattle to the market every year (35% in the first year).			
Investment*	・ Beef cattle (4 additional heads) ・ Cattle shed	・ Beef cattle (8 additional heads) ・ Cattle shed	・ Beef cattle (313 additional heads) ・ Cattle shed ・ Equipment and machinery (e.g., tractors and mixers)	・ Beef cattle (989 additional heads) ・ Cattle shed ・ Equipment and machinery (e.g., tractors and mixers)
Expenses	・ Producers cover the costs listed below. ・ Producers produce 50% of the feed by themselves.			

*1 The investment costs are estimated in the "Estimation of Potential Investment Demand" of this Survey.

Dairy Cattle

	Dehkan (Small)	Dehkan (Medium)	Fermer	Enterprise (incl. Complex)
Production	・ Producers purchase additional cattle in the first year and keep them for five years to collect milk. Producers breed cattle to maintain the number of cattle. ・ Producers collect milk from 43% of dairy cattle and ship all the milk to the market.			
Investment*1	・ Dairy cattle (3 additional heads) ・ Cattle shed	・ Dairy cattle (6 additional heads) ・ Cattle shed	・ Dairy cattle (475 additional heads) ・ Cattle shed ・ Production facility	・ Dairy cattle (3,357 additional heads) ・ Cattle shed ・ Production facility

			・ Equipment and machinery (e.g., bulk cooler, milking machine, tractors, and mixers)	・ Equipment and machinery (e.g., bulk cooler, milking machine, tractors, and mixers)
Expenses	・ Producers cover the costs listed below. ・ Producers produce 50% of the feed by themselves.			

*1 The investment costs are estimated in the "Estimation of Potential Investment Demand" of this Survey.

Sheep and Goats

	Dehkan (Small)	Dehkan (Medium)	Fermer	Enterprise (incl. Complex)
Production	・ Producers purchase additional sheep and goats in the first year and start breeding. Producers fatten sheep and goats for two years to ship them to the market. ・ Producers ship 70% of the sheep and goats to the market every year (35% in the first year).			
Investment*1	・ Sheep and goats (22 additional heads) ・ Animal shed	・ Sheep and goats (44 additional heads) ・ Animal shed	・ Sheep and goats (3,052 additional heads) ・ Animal shed	・ Sheep and goats (17,468 additional heads) ・ Animal shed
Expenses	・ Producers cover the costs listed below.			

*1 The investment costs are estimated in the "Estimation of Potential Investment Demand" of this Survey.

Poultry

	Dehkan (Small)	Dehkan (Medium)	Fermer	Enterprise (incl. Complex)
Production*1	・ Producers purchase broiler chicks and raise them to ship to the market. ・ A producer keeps 5,279 broilers at a time and ships them 5.0 times a year.	・ Producers purchase broiler chicks and raise them to ship to the market. ・ A producer keeps 10,559 broilers at a time and ships them 5.0 times a year.	・ Producers purchase broiler chicks and raise them to ship to the market. ・ A producer keeps 80,429 broilers at a time and ships them 5.0 times a year.	・ Producers purchase broiler chicks and raise them to ship to the market. ・ A producer keeps 456,448 broilers at a time and ships them 5.0 times a year.
Investment*1	・ Poultry house	・ Poultry house	・ Poultry house ・ Equipment and machinery (e.g., tractors and mixers)	・ Poultry house ・ Production facility ・ Equipment and machinery (e.g., tractors and mixers)
Expenses	・ Producers cover the costs listed below. ・ Producers produce 5% of the feed by themselves.			

*1: For the simplicity of calculation, poultry farmers are supposed not to keep and raise egg layers but broilers.
*2: The investment costs are estimated in the "Estimation of Potential Investment Demand" of this Survey.

Unit cost (per head per year, USD)

Items[*2]	Beef Cattle	Dairy Cattle	Sheep and Goat[*1]	Poultry
Unit price of cattle, sheep, goat, and chick	2,000	1,800	200	0.5
Feed	500	500	100	9.5
Veterinary services and medicines	12	12	1.2	0.12
Other materials	120	120	12	1.2
Transportation	50	50	5	0.5
Miscellaneous production expenses	30	30	3	0.3
Artificial Insemination	10	10	-	-
Electricity	54.3	54.3	5.4	0.54
Water	4.6	4.6	0.5	0.05
Personnel (Farm manager)	28.6	28.6	2.9	0.29
Personnel (Veterinarian)	20	20	2	0.2
Personnel (Stockman)	20	20	2	0.2
Personnel (milking)	-	42.9	-	-
Personnel (Labor)	80	80	8	0.8
Social insurance	21.2	21.2	2.1	0.2

*1: Unit costs for sheep and goats listed above were taken from "Uzbekistan livestock sector analysis: Baseline report (World Bank)" and "Livestock Value Chain Development Project (Asian Development Bank)". The unit cost for the artificial insemination was estimated by the Survey Team.
*2: Other unit costs were estimated by converting those of sheep and goats to the Livestock Standard Units (LSUs). LSUs are (i) Beef cattle and dairy cattle: 10, (ii) Sheep and goats: 1.0, and (iii) Poultry: 0.1. Own consumption portions were deducted from feed costs.

General Conditions

Project period	10 years
Exchange rates[*1]	USD 1 = UZS12,931.41
Standard Conversion Factor (SCF)[*2]	0.8555

*1: Source: JICA website
*2: Source: Asian Development Bank, Livestock Value Chain Development Project

Specific Conditions

Beef cattle	
Live weight	650kg/head
Dressing percentage (Carcass weight / Live weight)	65%
Carcass price[*1]	USD 7.13/kg
Price of beef cattle	USD 2,000/head
Dairy cattle	
Milk production	7,300kg/head/ year
Milk price	USD 0.58/kg
Price of dairy cattle	USD 1,800/head
Sheep and Goat	
Live weight	80kg/head
Dressing percentage (Carcass weight / Live weight)	50%
Carcass price[*1]	USD 7.37/kg
Price of sheep and goat	USD 200/head
Poultry	
Live weight	3kg/head
Dressing percentage (Carcass weight / Live weight)	50%

Carcass price*1	USD 2.44/kg
Price of a chick	USD 0.5/head

*1: Source: Uzbekistan Bureau of Statistics. Other values were estimated by the Survey Team

2) Result of Economic Analysis

Economic Internal Rate of Return (EIRR)				
	Beef cattle	Dairy cattle	Sheep and goat	Poultry
Dehkan (Small)	15.1%	6.3%	3.4%	3.3%
Dehkan (Medium)	16.6%	6.3%	3.4%	3.3%
Fermer	19.9%	15.6%	5.8%	29.2%
Enterprise (incl. Complex)	15.2%	18.5%	5.8%	23.1%
Total Subprojects	15.6%			

9-ilova: O‘zbekistonning ro‘yxatga olingan kasalliklar, infektsiyalar va infestatsiyalar to‘g‘risida xabar berish bo‘yicha olti oylik hisobotining qisqacha mazmuni.

			2005	2005	2006	2006	2007	2007	2008	2008	2009	2009
			1 semester	2 semester	1 semester	2 semester	1 semester	2 semester	1 semester	2 semester	1 semester	2 semester
2. Listed diseases, infections and infestations present in this period												
Multiple species	Brucellosis (Brucella abortus)	Susceptible Cases										
Multiple species	Brucellosis (Brucella abortus)	New Outbreaks										
Multiple species	Brucellosis (Brucella abortus)	Domestic			Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Multiple species	Brucellosis (Brucella abortus)	Wild			Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Multiple species	Brucellosis (Brucella melitensis)	Susceptible Cases										
Multiple species	Brucellosis (Brucella melitensis)	New Outbreaks										
Multiple species	Brucellosis (Brucella melitensis)	Domestic			Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Multiple species	Brucellosis (Brucella melitensis)	Wild			Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Multiple species	Echinococcosis/hydatidosis	Susceptible Cases										
Multiple species	Echinococcosis/hydatidosis	New Outbreaks										
Multiple species	Echinococcosis/hydatidosis	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Multiple species	Echinococcosis/hydatidosis	Wild	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Multiple species	Rabies	Susceptible Cases	#N/A									
Multiple species	Rabies	New Outbreaks	98									
Multiple species	Rabies	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present
Multiple species	Rabies	Wild	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Multiple species	Rabies virus (Inf. with)	Susceptible Cases										
Multiple species	Rabies virus (Inf. with)	New Outbreaks										
Multiple species	Rabies virus (Inf. with)	Domestic										
Multiple species	Rabies virus (Inf. with)	Wild										
Multiple species	Trichinellosis	Susceptible Cases										
Multiple species	Trichinellosis	New Outbreaks										
Multiple species	Trichinellosis	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Multiple species	Trichinellosis	Wild	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Cattle	Bovine brucellosis	Susceptible Cases	104									
Cattle	Bovine brucellosis	New Outbreaks	4									
Cattle	Bovine brucellosis	Domestic	Present	Present								
Cattle	Bovine brucellosis	Wild		Present								
Cattle	Bovine genital campylobacteriosis	Susceptible Cases										
Cattle	Bovine genital campylobacteriosis	New Outbreaks										
Cattle	Bovine genital campylobacteriosis	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Cattle	Bovine genital campylobacteriosis	Wild	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Cattle	Bovine tuberculosis (-2018)	Susceptible Cases										
Cattle	Bovine tuberculosis (-2018)	New Outbreaks	1									
Cattle	Bovine tuberculosis (-2018)	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Cattle	Bovine tuberculosis (-2018)	Wild		Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Cattle	Enzootic bovine leukosis	Susceptible Cases										
Cattle	Enzootic bovine leukosis	New Outbreaks										
Cattle	Enzootic bovine leukosis	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Cattle	Enzootic bovine leukosis	Wild	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Cattle	Theileriosis	Susceptible Cases										
Cattle	Theileriosis	New Outbreaks										
Cattle	Theileriosis	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Cattle	Theileriosis	Wild	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Cattle	Trichomonosis	Susceptible Cases										
Cattle	Trichomonosis	New Outbreaks										
Cattle	Trichomonosis	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Cattle	Trichomonosis	Wild	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)	Susceptible Cases	400									
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)	New Outbreaks	8									
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)	Domestic	Present	Present	Present	Present						
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)	Wild		Present	Present	Present						
Sheep/Goats	Enzootic abortion of ewes (ovine chlamydiosis)	Susceptible Cases										
Sheep/Goats	Enzootic abortion of ewes (ovine chlamydiosis)	New Outbreaks										
Sheep/Goats	Enzootic abortion of ewes (ovine chlamydiosis)	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Sheep/Goats	Enzootic abortion of ewes (ovine chlamydiosis)	Wild	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Sheep/Goats	Ovine epididymitis (Brucella ovis)	Susceptible Cases										
Sheep/Goats	Ovine epididymitis (Brucella ovis)	New Outbreaks										
Sheep/Goats	Ovine epididymitis (Brucella ovis)	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Sheep/Goats	Ovine epididymitis (Brucella ovis)	Wild	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Sheep/Goats	Ovine pulmonary adenomatosis (-2005)	Susceptible Cases										
Sheep/Goats	Ovine pulmonary adenomatosis (-2005)	New Outbreaks										
Sheep/Goats	Ovine pulmonary adenomatosis (-2005)	Domestic	Present	Present								
Sheep/Goats	Ovine pulmonary adenomatosis (-2005)	Wild	Present	Present								
Sheep/Goats	Salmonellosis (S. abortusovis)	Susceptible Cases										
Sheep/Goats	Salmonellosis (S. abortusovis)	New Outbreaks										
Sheep/Goats	Salmonellosis (S. abortusovis)	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Sheep/Goats	Salmonellosis (S. abortusovis)	Wild	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Swine	Porcine cysticercosis	Susceptible Cases										
Swine	Porcine cysticercosis	New Outbreaks										
Swine	Porcine cysticercosis	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Swine	Porcine cysticercosis	Wild	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Equidae	Equine infectious anaemia	Susceptible Cases										
Equidae	Equine infectious anaemia	New Outbreaks										
Equidae	Equine infectious anaemia	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Equidae	Equine infectious anaemia	Wild	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Birds	Avian tuberculosis (-2005)	Susceptible Cases										
Birds	Avian tuberculosis (-2005)	New Outbreaks										
Birds	Avian tuberculosis (-2005)	Domestic	Present	Present								
Birds	Avian tuberculosis (-2005)	Wild	Present	Present								
Birds	Fowl typhoid	Susceptible Cases										
Birds	Fowl typhoid	New Outbreaks										
Birds	Fowl typhoid	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Birds	Fowl typhoid	Wild	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Other diseases ar	Leishmaniosis	Susceptible Cases										
Other diseases ar	Leishmaniosis	New Outbreaks										
Other diseases ar	Leishmaniosis	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		
Other diseases ar	Leishmaniosis	Wild	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present		

Source: WOAH

			2010	2010	2011	2011	2012	2012	2013	2013	2014	2014
			1 semester	2 semester	1 semester	2 semester	1 semester	2 semester	1 semester	2 semester	1 semester	2 semester
2. Listed diseases, infections and infestations present in this period												
Multiple species	Brucellosis (Brucella abortus)	Susceptible Cases										
Multiple species	Brucellosis (Brucella abortus)	New Outbreaks										
Multiple species	Brucellosis (Brucella abortus)	Domestic										
Multiple species	Brucellosis (Brucella abortus)	Wild										
Multiple species	Brucellosis (Brucella melitensis)	Susceptible Cases										
Multiple species	Brucellosis (Brucella melitensis)	New Outbreaks										
Multiple species	Brucellosis (Brucella melitensis)	Domestic										
Multiple species	Brucellosis (Brucella melitensis)	Wild										
Multiple species	Echinococcosis/hydatidosis	Susceptible Cases										
Multiple species	Echinococcosis/hydatidosis	New Outbreaks										
Multiple species	Echinococcosis/hydatidosis	Domestic										
Multiple species	Echinococcosis/hydatidosis	Wild										
Multiple species	Rabies	Susceptible Cases										
Multiple species	Rabies	New Outbreaks									11	9
Multiple species	Rabies	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present
Multiple species	Rabies	Wild										
Multiple species	Rabies virus (Inf. with)	Susceptible Cases										
Multiple species	Rabies virus (Inf. with)	New Outbreaks										
Multiple species	Rabies virus (Inf. with)	Domestic										
Multiple species	Rabies virus (Inf. with)	Wild										
Multiple species	Trichinellosis	Susceptible Cases										
Multiple species	Trichinellosis	New Outbreaks										
Multiple species	Trichinellosis	Domestic										
Multiple species	Trichinellosis	Wild										
Cattle	Bovine brucellosis	Susceptible Cases										
Cattle	Bovine brucellosis	New Outbreaks										
Cattle	Bovine brucellosis	Domestic										
Cattle	Bovine brucellosis	Wild										
Cattle	Bovine genital campylobacteriosis	Susceptible Cases										
Cattle	Bovine genital campylobacteriosis	New Outbreaks										
Cattle	Bovine genital campylobacteriosis	Domestic										
Cattle	Bovine genital campylobacteriosis	Wild										
Cattle	Bovine tuberculosis (-2018)	Susceptible Cases										
Cattle	Bovine tuberculosis (-2018)	New Outbreaks										
Cattle	Bovine tuberculosis (-2018)	Domestic										
Cattle	Bovine tuberculosis (-2018)	Wild										
Cattle	Enzootic bovine leukosis	Susceptible Cases										
Cattle	Enzootic bovine leukosis	New Outbreaks										
Cattle	Enzootic bovine leukosis	Domestic										
Cattle	Enzootic bovine leukosis	Wild										
Cattle	Theileriosis	Susceptible Cases										
Cattle	Theileriosis	New Outbreaks										
Cattle	Theileriosis	Domestic										
Cattle	Theileriosis	Wild										
Cattle	Trichomonosis	Susceptible Cases										
Cattle	Trichomonosis	New Outbreaks										
Cattle	Trichomonosis	Domestic										
Cattle	Trichomonosis	Wild										
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)	Susceptible Cases										
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)	New Outbreaks										
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)	Domestic										
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)	Wild										
Sheep/Goats	Enzootic abortion of ewes (ovine chlamydiosis)	Susceptible Cases										
Sheep/Goats	Enzootic abortion of ewes (ovine chlamydiosis)	New Outbreaks										
Sheep/Goats	Enzootic abortion of ewes (ovine chlamydiosis)	Domestic										
Sheep/Goats	Enzootic abortion of ewes (ovine chlamydiosis)	Wild										
Sheep/Goats	Ovine epididymitis (Brucella ovis)	Susceptible Cases										
Sheep/Goats	Ovine epididymitis (Brucella ovis)	New Outbreaks										
Sheep/Goats	Ovine epididymitis (Brucella ovis)	Domestic										
Sheep/Goats	Ovine epididymitis (Brucella ovis)	Wild										
Sheep/Goats	Ovine pulmonary adenomatosis (-2005)	Susceptible Cases										
Sheep/Goats	Ovine pulmonary adenomatosis (-2005)	New Outbreaks										
Sheep/Goats	Ovine pulmonary adenomatosis (-2005)	Domestic										
Sheep/Goats	Ovine pulmonary adenomatosis (-2005)	Wild										
Sheep/Goats	Salmonellosis (S. abortusovis)	Susceptible Cases										
Sheep/Goats	Salmonellosis (S. abortusovis)	New Outbreaks										
Sheep/Goats	Salmonellosis (S. abortusovis)	Domestic										
Sheep/Goats	Salmonellosis (S. abortusovis)	Wild										
Swine	Porcine cysticercosis	Susceptible Cases										
Swine	Porcine cysticercosis	New Outbreaks										
Swine	Porcine cysticercosis	Domestic										
Swine	Porcine cysticercosis	Wild										
Equidae	Equine infectious anaemia	Susceptible Cases										
Equidae	Equine infectious anaemia	New Outbreaks										
Equidae	Equine infectious anaemia	Domestic										
Equidae	Equine infectious anaemia	Wild										
Birds	Avian tuberculosis (-2005)	Susceptible Cases										
Birds	Avian tuberculosis (-2005)	New Outbreaks										
Birds	Avian tuberculosis (-2005)	Domestic										
Birds	Avian tuberculosis (-2005)	Wild										
Birds	Fowl typhoid	Susceptible Cases										
Birds	Fowl typhoid	New Outbreaks										
Birds	Fowl typhoid	Domestic										
Birds	Fowl typhoid	Wild										
Other diseases ar	Leishmaniosis	Susceptible Cases										
Other diseases ar	Leishmaniosis	New Outbreaks										
Other diseases ar	Leishmaniosis	Domestic										
Other diseases ar	Leishmaniosis	Wild										

Source: WOAH

			2015	2015	2016	2016	2017	2017	2018	2018	2019	2019
			1 semester	2 semester	1 semester	2 semester	1 semester	2 semester	1 semester	2 semester	1 semester	2 semester
2. Listed diseases, infections and infestations present in this period												
Multiple species	Brucellosis (Brucella abortus)	Susceptible Cases										
Multiple species	Brucellosis (Brucella abortus)	New Outbreaks										
Multiple species	Brucellosis (Brucella abortus)	Domestic										
Multiple species	Brucellosis (Brucella abortus)	Wild										
Multiple species	Brucellosis (Brucella melitensis)	Susceptible Cases										
Multiple species	Brucellosis (Brucella melitensis)	New Outbreaks										
Multiple species	Brucellosis (Brucella melitensis)	Domestic										
Multiple species	Brucellosis (Brucella melitensis)	Wild										
Multiple species	Echinococcosis/hydatidosis	Susceptible Cases										
Multiple species	Echinococcosis/hydatidosis	New Outbreaks										
Multiple species	Echinococcosis/hydatidosis	Domestic										
Multiple species	Echinococcosis/hydatidosis	Wild										
Multiple species	Rabies	Susceptible Cases			49538		58131					
Multiple species	Rabies	New Outbreaks	3	3	9		2					
Multiple species	Rabies	Domestic	Present	Present	Present		Present	Present	Present	Present		
Multiple species	Rabies	Wild										
Multiple species	Rabies virus (Inf. with)	Susceptible Cases										65
Multiple species	Rabies virus (Inf. with)	New Outbreaks										2
Multiple species	Rabies virus (Inf. with)	Domestic									Present	Present
Multiple species	Rabies virus (Inf. with)	Wild										
Multiple species	Trichinellosis	Susceptible Cases										
Multiple species	Trichinellosis	New Outbreaks										
Multiple species	Trichinellosis	Domestic										
Multiple species	Trichinellosis	Wild										
Cattle	Bovine brucellosis	Susceptible Cases										
Cattle	Bovine brucellosis	New Outbreaks										
Cattle	Bovine brucellosis	Domestic										
Cattle	Bovine brucellosis	Wild										
Cattle	Bovine genital campylobacteriosis	Susceptible Cases										
Cattle	Bovine genital campylobacteriosis	New Outbreaks										
Cattle	Bovine genital campylobacteriosis	Domestic										
Cattle	Bovine genital campylobacteriosis	Wild										
Cattle	Bovine tuberculosis (-2018)	Susceptible Cases										
Cattle	Bovine tuberculosis (-2018)	New Outbreaks										
Cattle	Bovine tuberculosis (-2018)	Domestic										
Cattle	Bovine tuberculosis (-2018)	Wild										
Cattle	Enzootic bovine leukosis	Susceptible Cases										
Cattle	Enzootic bovine leukosis	New Outbreaks										
Cattle	Enzootic bovine leukosis	Domestic										
Cattle	Enzootic bovine leukosis	Wild										
Cattle	Theileriosis	Susceptible Cases										
Cattle	Theileriosis	New Outbreaks										
Cattle	Theileriosis	Domestic										
Cattle	Theileriosis	Wild										
Cattle	Trichomonosis	Susceptible Cases										
Cattle	Trichomonosis	New Outbreaks										
Cattle	Trichomonosis	Domestic										
Cattle	Trichomonosis	Wild										
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)	Susceptible Cases										
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)	New Outbreaks										
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)	Domestic										
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)	Wild										
Sheep/Goats	Enzootic abortion of ewes (ovine chlamydiosis)	Susceptible Cases										
Sheep/Goats	Enzootic abortion of ewes (ovine chlamydiosis)	New Outbreaks										
Sheep/Goats	Enzootic abortion of ewes (ovine chlamydiosis)	Domestic										
Sheep/Goats	Enzootic abortion of ewes (ovine chlamydiosis)	Wild										
Sheep/Goats	Ovine epididymitis (Brucella ovis)	Susceptible Cases										
Sheep/Goats	Ovine epididymitis (Brucella ovis)	New Outbreaks										
Sheep/Goats	Ovine epididymitis (Brucella ovis)	Domestic										
Sheep/Goats	Ovine epididymitis (Brucella ovis)	Wild										
Sheep/Goats	Ovine pulmonary adenomatosis (-2005)	Susceptible Cases										
Sheep/Goats	Ovine pulmonary adenomatosis (-2005)	New Outbreaks										
Sheep/Goats	Ovine pulmonary adenomatosis (-2005)	Domestic										
Sheep/Goats	Ovine pulmonary adenomatosis (-2005)	Wild										
Sheep/Goats	Salmonellosis (S. abortusovis)	Susceptible Cases										
Sheep/Goats	Salmonellosis (S. abortusovis)	New Outbreaks										
Sheep/Goats	Salmonellosis (S. abortusovis)	Domestic										
Sheep/Goats	Salmonellosis (S. abortusovis)	Wild										
Swine	Porcine cysticercosis	Susceptible Cases										
Swine	Porcine cysticercosis	New Outbreaks										
Swine	Porcine cysticercosis	Domestic										
Swine	Porcine cysticercosis	Wild										
Equidae	Equine infectious anaemia	Susceptible Cases										
Equidae	Equine infectious anaemia	New Outbreaks										
Equidae	Equine infectious anaemia	Domestic										
Equidae	Equine infectious anaemia	Wild										
Birds	Avian tuberculosis (-2005)	Susceptible Cases										
Birds	Avian tuberculosis (-2005)	New Outbreaks										
Birds	Avian tuberculosis (-2005)	Domestic										
Birds	Avian tuberculosis (-2005)	Wild										
Birds	Fowl typhoid	Susceptible Cases										
Birds	Fowl typhoid	New Outbreaks										
Birds	Fowl typhoid	Domestic										
Birds	Fowl typhoid	Wild										
Other diseases ar	Leishmaniosis	Susceptible Cases										
Other diseases ar	Leishmaniosis	New Outbreaks										
Other diseases ar	Leishmaniosis	Domestic							Present	Present	Present	Present
Other diseases ar	Leishmaniosis	Wild										

Source: WOAH

			2020	2020	2021	2021	2022	2022	2023	2023
			1 semester	2 semester	1 semester	2 semester	1 semester	2 semester	1 semester	2 semester
2. Listed diseases, infections and infestations present in this period										
Multiple species	Brucellosis (Brucella abortus)	Susceptible Cases								
Multiple species	Brucellosis (Brucella abortus)	New Outbreaks								
Multiple species	Brucellosis (Brucella abortus)	Domestic								
Multiple species	Brucellosis (Brucella abortus)	Wild								
Multiple species	Brucellosis (Brucella melitensis)	Susceptible Cases								
Multiple species	Brucellosis (Brucella melitensis)	New Outbreaks								
Multiple species	Brucellosis (Brucella melitensis)	Domestic								
Multiple species	Brucellosis (Brucella melitensis)	Wild								
Multiple species	Echinococcosis/hydatidosis	Susceptible Cases								
Multiple species	Echinococcosis/hydatidosis	New Outbreaks								
Multiple species	Echinococcosis/hydatidosis	Domestic								
Multiple species	Echinococcosis/hydatidosis	Wild								
Multiple species	Rabies	Susceptible Cases								
Multiple species	Rabies	New Outbreaks								
Multiple species	Rabies	Domestic								
Multiple species	Rabies	Wild								
Multiple species	Rabies virus (Inf. with)	Susceptible Cases	87		585	70	42		700	2483
Multiple species	Rabies virus (Inf. with)	New Outbreaks	3		2	0	0		0	0
Multiple species	Rabies virus (Inf. with)	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present		Present	Present
Multiple species	Rabies virus (Inf. with)	Wild								
Multiple species	Trichinellosis	Susceptible Cases								
Multiple species	Trichinellosis	New Outbreaks								
Multiple species	Trichinellosis	Domestic								
Multiple species	Trichinellosis	Wild								
Cattle	Bovine brucellosis	Susceptible Cases								
Cattle	Bovine brucellosis	New Outbreaks								
Cattle	Bovine brucellosis	Domestic								
Cattle	Bovine brucellosis	Wild								
Cattle	Bovine genital campylobacteriosis	Susceptible Cases								
Cattle	Bovine genital campylobacteriosis	New Outbreaks								
Cattle	Bovine genital campylobacteriosis	Domestic								
Cattle	Bovine genital campylobacteriosis	Wild								
Cattle	Bovine tuberculosis (-2018)	Susceptible Cases								
Cattle	Bovine tuberculosis (-2018)	New Outbreaks								
Cattle	Bovine tuberculosis (-2018)	Domestic								
Cattle	Bovine tuberculosis (-2018)	Wild								
Cattle	Enzootic bovine leukosis	Susceptible Cases								
Cattle	Enzootic bovine leukosis	New Outbreaks								
Cattle	Enzootic bovine leukosis	Domestic								
Cattle	Enzootic bovine leukosis	Wild								
Cattle	Theileriosis	Susceptible Cases								
Cattle	Theileriosis	New Outbreaks								
Cattle	Theileriosis	Domestic								
Cattle	Theileriosis	Wild								
Cattle	Trichomonosis	Susceptible Cases								
Cattle	Trichomonosis	New Outbreaks								
Cattle	Trichomonosis	Domestic								
Cattle	Trichomonosis	Wild								
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)	Susceptible Cases								
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)	New Outbreaks								
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)	Domestic								
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)	Wild								
Sheep/Goats	Enzootic abortion of ewes (ovine chlamydiosis)	Susceptible Cases								
Sheep/Goats	Enzootic abortion of ewes (ovine chlamydiosis)	New Outbreaks								
Sheep/Goats	Enzootic abortion of ewes (ovine chlamydiosis)	Domestic								
Sheep/Goats	Enzootic abortion of ewes (ovine chlamydiosis)	Wild								
Sheep/Goats	Ovine epididymitis (Brucella ovis)	Susceptible Cases								
Sheep/Goats	Ovine epididymitis (Brucella ovis)	New Outbreaks								
Sheep/Goats	Ovine epididymitis (Brucella ovis)	Domestic								
Sheep/Goats	Ovine epididymitis (Brucella ovis)	Wild								
Sheep/Goats	Ovine pulmonary adenomatosis (-2005)	Susceptible Cases								
Sheep/Goats	Ovine pulmonary adenomatosis (-2005)	New Outbreaks								
Sheep/Goats	Ovine pulmonary adenomatosis (-2005)	Domestic								
Sheep/Goats	Ovine pulmonary adenomatosis (-2005)	Wild								
Sheep/Goats	Salmonellosis (S. abortusovis)	Susceptible Cases								
Sheep/Goats	Salmonellosis (S. abortusovis)	New Outbreaks								
Sheep/Goats	Salmonellosis (S. abortusovis)	Domestic								
Sheep/Goats	Salmonellosis (S. abortusovis)	Wild								
Swine	Porcine cysticercosis	Susceptible Cases								
Swine	Porcine cysticercosis	New Outbreaks								
Swine	Porcine cysticercosis	Domestic								
Swine	Porcine cysticercosis	Wild								
Equidae	Equine infectious anaemia	Susceptible Cases								
Equidae	Equine infectious anaemia	New Outbreaks								
Equidae	Equine infectious anaemia	Domestic								
Equidae	Equine infectious anaemia	Wild								
Birds	Avian tuberculosis (-2005)	Susceptible Cases								
Birds	Avian tuberculosis (-2005)	New Outbreaks								
Birds	Avian tuberculosis (-2005)	Domestic								
Birds	Avian tuberculosis (-2005)	Wild								
Birds	Fowl typhoid	Susceptible Cases								
Birds	Fowl typhoid	New Outbreaks								
Birds	Fowl typhoid	Domestic								
Birds	Fowl typhoid	Wild								
Other diseases ar	Leishmaniosis	Susceptible Cases								
Other diseases ar	Leishmaniosis	New Outbreaks								
Other diseases ar	Leishmaniosis	Domestic	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present	Present
Other diseases ar	Leishmaniosis	Wild								

Source: WOAH

10-ilova: O‘zbekistonda chorva mollarini emlash

		2005	2005	2006	2006	2007	2007	2008	2008	2009	2009	2010	2010	2011	2011	2012	2012	2013	2013
		1st semeste	2nd semeste	1st semeste	2nd semeste	1st semeste	2nd semeste	1st semeste	2nd semeste	1st semeste	2nd semeste	1st semeste	2nd semeste	1st semeste	2nd semeste	1st semester	2nd semester	1st semester	2nd semester
2. Listed diseases, infections and infestations present in this period																			
Cats	Rabies																		
Cats	Rabies (Quantitative data)																		
Cattle	Rabies																		
Cattle	Rabies (Quantitative data)																		
Dogs	Rabies	299320	299320	377520	311465	545100	346112	350700		48450	430100								
Dogs	Rabies (Quantitative data)																		
Sheep/goats (mixed herd)	Rabies																		
Cattle	Bovine brucellosis	19017	17096																
Cattle	Bovine brucellosis (Quantitative data)	1200																	
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)	1918540	2229290																
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis) (Quantitative data)	2500																	
Cattle	Brucellosis (Brucella abortus)			17324	9153	16998	10458	1616600											
Sheep	Brucellosis (Brucella melitensis)			1920231	2864151	954400	286467	1107900											
3. Listed diseases never reported or absent in this period																			
Camelidae	Anthrax									7600									
Cattle	Anthrax	2291900	2291900	2715150	23922680	3945900	2131446	2729300		2838900	2374400								
Equidae	Anthrax									50950	51450								
Sheep/goats (mixed herd)	Anthrax	3359550	3359550	3537600	3457860	3917400	38526731	4122400											
Swine	Anthrax									8400	8400								
Cattle	Brucellosis (Brucella abortus)									1235000	123500								
Sheep/goats (mixed herd)	Brucellosis (Brucella melitensis)									310350	2882400								
Cattle	Foot and mouth disease	1812600	1950370	818750		1037800	1872461	469800		1605000	1502900								
Sheep/goats (mixed herd)	Foot and mouth disease	1821660	1821674	428360	1985797	921550	2132517	401700		1324600	1364000								
Swine	Foot and mouth disease	6111	10734	6924	10952	63256	11548	6585											
Cattle	Leptospirosis	453050	453050	462095	542193	488154	611957	305200											
Cattle	Lumpy skin disease																		
Cattle	Mycoplasma mycoides subsp. mycoides SC (Inf. with) (Contagious bovine pleuropneumonia)																		
Sheep	Ovine epididymitis (Brucella ovis)									1441200									
Sheep/goats (mixed herd)	Sheep pox and goat pox		1252900	840275	1457680	33690	1686514	2253500		3131750	3132500								
Birds	Avian infectious bronchitis									36948300	3866400				75.0%				
Birds	Avian infectious laryngotracheitis									3264500	39951600				72.0%				
Birds	Avian mycoplasmosis (M. gallisepticum)									31417500	3312300								
Birds	Avian mycoplasmosis (M.synoviae) (2006-)									36952300	24012461								
Birds	Fowl typhoid									38954800	28965100								
Birds	High pathogenicity avian influenza viruses (poultry) (Inf. with)																		
Birds	Infectious bursal disease (Gumboro disease)									34948600	32546300								
Birds	Newcastle disease			7526980		7935412		5229100		26622300	24378500		82.0%		72.0%				
Birds	Pullorum disease									34864900	2981312		67.0%		70.0%				
Dogs	Rabies																		

Source: WOAH

		2014	2014	2015	2015	2016	2016	2017	2017	2018	2018	2019	2019	2020	2020	2021	2021	2022	2022	2023	2023
		1st semester	2nd semester	1st semester	2nd semester	1st semester	2nd semester	1st semester	2nd semester	1st semester	2nd semester	1st semester	2nd semester	1st semester	2nd semester	1st semester	2nd semester	1st semester	2nd semester	1st semester	2nd semester
2. Listed diseases, infections and infestations present in this period																					
Cats	Rabies								24620	12501	12046	12350	1204	80.0%		10.0%					
Cats	Rabies (Quantitative data)													5		310					
Cattle	Rabies							7454	9176	9177	6312										
Cattle	Rabies (Quantitative data)													30							
Dogs	Rabies	1119700	1117600	570200	732100	643600		1181067	754762	754762	1242675	1350174		70.0%		90.0%	100.0%	100.0%		90.0%	98.8%
Dogs	Rabies (Quantitative data)	518000	616500	148100	156000	55538		61256					2266	52		260					
Sheep/goats (mixed herd)	Rabies										2691										
Cattle	Bovine brucellosis																				
Cattle	Bovine brucellosis (Quantitative data)																				
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis)																				
Sheep/Goats	Caprine and ovine brucellosis (excluding B. ovis) (Quantitative data)																				
Cattle	Brucellosis (Brucella abortus)																				
Sheep	Brucellosis (Brucella melitensis)																				
3. Listed diseases never reported or absent in this period																					
Camelidae	Anthrax	11800		11800	1300	12000	2800	8535	9580	6664	20480	11217	2186	48.3%	90.0%	10539	63.0%	8856	10780	80.0%	98.1%
Cattle	Anthrax	7325900	8162200	6155500	4210300	6246900	5043000	6949522	6527060	4703187	3995459	8097874	3509706	63.0%	5188265	7377851	43.0%	5026133	8426690	60.0%	98.4%
Equidae	Anthrax	120900	167800	118900	76100	110700	108500	124438	22950	127252	121056	258275	84712		101923	225533	41.0%	173987	250399	259983	90.0%
Sheep/goats (mixed herd)	Anthrax	11176100	13436500	9303500	8234600	9687500	8315000	10184062	9000912	86414	7465302	1249627	5802073			9221072	56.0%	6070072	16793498	50.0%	98.0%
Swine	Anthrax	42300	42300	21300	7900	22100	15800				9868	18069	8766		19055	25204	25.0%	14598	15824	51.0%	88.4%
Cattle	Brucellosis (Brucella abortus)	3188000	3155000	3188000	2365000	1750000	1328000													20.0%	92.4%
Sheep/goats (mixed herd)	Brucellosis (Brucella melitensis)	1245000	1235000	900500	3777800	3648200	1826000	7883096		4168377	2625414	13752644	3061471			13026569	73.0%			8765317	9787557
Cattle	Foot and mouth disease	3239000	2741100	1577200	1469400	1736600	1796900	1634662	2257716	1545902	1691243	2501578	4895547	31.0%		2385498	45.0%	3746264	6217879	3256833	2637951
Sheep/goats (mixed herd)	Foot and mouth disease	3115000	2283600	1241500	952800	1189000	1204300	1012734	1567693	783328	1312347	1930785	4772780	21.0%		234734	28.0%	3483705	7410705	30.0%	42.5%
Swine	Foot and mouth disease										388										
Cattle	Leptospirosis																				
Cattle	Lumpy skin disease										3534460	7953839	2517821		1123487	4365791	48.0%	3988686	372971	3423752	2826616
Cattle	Mycoplasma mycoides subsp. mycoides SC (Inf. with) (Contagious bovine pleuropneumonia)																	182970			
Sheep	Ovine epididymitis (Brucella ovis)	1347700	1327500	1347700		1973400			13713951			13752644	3061471								
Sheep/goats (mixed herd)	Sheep pox and goat pox	9410600	9390300	2044200	5504600	2990000	7100000	265188	746837	6201093	7748447	2151559	11827695		2931096	169609	9729751	339171	8069829	201889	89.2%
Birds	Avian infectious bronchitis	32942100	4066400	32942100	33943100	2743100	6830200	3630270	9776734	125771	3211574										
Birds	Avian infectious laryngotracheitis	1133000	40951600	3850800	3880912	3927300	4200000	2630145	3445536	125772	3211600	3524000	2846500							45.0%	
Birds	Avian mycoplasmosis (M. gallisepticum)	33416200	9512300	33416200	33416200	28318255	8657200	4321500	5365500	4726500	893700										
Birds	Avian mycoplasmosis (M.synoviae) (2006-)	28951400	5312461	28951400	28951900																
Birds	Fowl typhoid	28956400	27965100	28956400	28956400	27839231	32850000	4818300													
Birds	High pathogenicity avian influenza viruses (poultry) (Inf. with)																			60.0%	
Birds	Infectious bursal disease (Gumboro disease)	32948300	12546300	32948300	32948300	31872990	9857000	2318802	20701100	1277064	918400									40.0%	
Birds	Newcastle disease	25624100	23378500	17738500	15324200	17924500	25552300	7933678	15876200	10044560	474736600	9671200	7360200			8064800		7054500		61.0%	
Birds	Pullorum disease	32894700	7581312	32894700	32994700	29854600	10385000	4818365	5075	2266300	7678700										
Dogs	Rabies						856000												801109		
Source: WOAH																					

11-ilova: Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarining mavjud uskunalari ro‘yxati

Republican State Center for Animal Diseases Diagnosis and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Equipment name	Year of production	The country of origin	Available amount	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use if applicable	Operation Status
Laboratory of bacteriology, parasitology and mycology								
1	Large surgical set	2021	Russia	1		Yes	1/month	Functional
2	Water bath model DK-98-11/DK-98-11A - 7	2019	Russia	1		Yes	1/week	Functional
3	Heated magnetic stirrer MSH-300	2021	Russia	1		Yes	1/week	Functional
4	A set of medical instruments	2021	Latviya	1		Yes	0.5/week	Functional
5	Water purification system EU-K1-20TF Molecular-biological type (complete with 30 l tank) - 6	2019	Russia	1		Yes	1/week	Functional
6	Steam sterilizer VK-75-01 comp. (Autoclave) 2017	2018	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
7	Media sterilizer, MediaMatic	2018	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
8	Veterinary surgical table, overall dimensions: 1260 * 760 * 900 mm	2018	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
9	Thermostat	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
10	Thermostat electric dry conveyor TS-1/80	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
11	Roller boxes 650x500x450 made of 1.2 mm metal, telescopic guides, powder coated paint	2019	Russia	18	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
12	Refrigerator	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
Virology Laboratory								
1	Water bath model DK-98-11/DK-98-11A - 8	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
2	Hygrometer psychrometric VIT-2 (15...+40/0.2 -2	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
3	Hygrometer psychrometric VIT-2(15...+40/0.2 -20	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional

Republican State Center for Animal Diseases Diagnosis and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Equipment name	Year of production	The country of origin	Available amount	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use if applicable	Operation Status
4	Direct laboratory microscope #Bioptik series F-300 FL	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
5	Microscope Trinocular XSP-500 SM (7-inch screen connected to a computer -2	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
Laboratory of Food Safety, Microbiology and Veterinary-Sanitary Analysis								
1	Electronic scales. VLKT-500	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	4/week	Functional
2	Binocular attachment Inv № 01305016	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
3	Irradiator OBP inv № 01305574	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
4	Irradiator OBP inv № 01305574	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
5	Irradiator OBP inv № 01305574	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
6	OKM-9 irradiator inv № 01305574	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		
7	Laboratory table 3-cubic inv 01310130/131	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
8	Laboratory complex table inv No 01310129	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
9	Electric stove /Luch/ inv No 01311026-027	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
10	Device RUB-01-P-1 inv No 01305128	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
11	Set for Serol. research. KN-2 inv No 01305051-052	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
12	Set for Serol. research. KN-2 inv No 01305051-052	2017	Russia	1	Financed from the state budget	No		
13	Electric stove /Luch/ inv No 01311029	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
14	Equal-shoulder scales. VLP-200 inv No. 013030012	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
15	Electronic scale VLKT-500 inv No. 013030011	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	4/week	Functional

Republican State Center for Animal Diseases Diagnosis and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Equipment name	Year of production	The country of origin	Available amount	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use if applicable	Operation Status
16	Magnetic stirrer MM-5 inv No. 01305117-118	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
17	VPHR inv device No. 01305085	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
18	Device DP-5 inv No. 01305084	2017	Russia	1	Financed from the state budget	No		
19	Instrument LPC-1 inv No. 01305071”	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
20	Complex laboratory table Inv No. 01305063-064-065-094-098	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
21	Ceramic laboratory table inv No. 01305061-062	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
22	Fume cupboard No. 01305055-056	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
23	Electronic scales VLKT-500 No. 01303009/1	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
24	Irradiator OBP 750 INV #01305036	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
25	Laboratory scales VK - 300	2017	Russia	2	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
26	Analytical scale FA2204 (220g/0.1 mg.)	2017	Russia	1	Financed from the state budget	No		
27	Infrared infrared analyzer	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
28	pH-METER- Millivoltmeter pH-150M	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
29	Aqua-distiller ADEA-10 SZMO -1	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
30	Analyzer voltammetric ABC 5 modification ABC -5	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
31	Milk analyzer “Lactoscan S”-2	2021	Bolgariya	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
32	Moisture analyzer XY -100MWt	2018	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
33	Soxhlet fat analyzer	2018	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional

Republican State Center for Animal Diseases Diagnosis and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Equipment name	Year of production	The country of origin	Available amount	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use if applicable	Operation Status
34	Milk quality analyzer “Lactan 14 M” -4	2019	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
35	Semi-automatic immunochemical analyzer Evidence Investigator 910-500 with accessories	2020	Yaponiya	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
36	Microbiological safety box BMB-11 Laminar C-1.5(221.150)	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
37	Analytical scale FA2204N (220 g/0.1 mg)	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	4/week	Functional
38	Display refrigerator Artel HS 474SN for storage of reagent kits and biomaterial yes temperature range (temperature mode 0 + im-1-1-1	2022	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
39	Display refrigerator Artel HS 474SN for storage of reagent kits and biomaterial yes temperature range (temperature mode 0 + im-1-2	2022	Russia	1	Financed from the state budget	No		
40	MPS-1-7 High Scratch Multiplatelet Shaker-Vortex model	2019	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
41	MPS-1 -8 High Scratch Multiplane Shaker-Vortex model	2019	Latviya	1	Financed from the state budget	No		
42	High-performance liquid chromatograph with UV diode array and fluorimetric detectors	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
43	Gomogenizator -1	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
44	Diaphragm vacuum pump model GM-0.33II	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
45	Dispenser dispenser electronic laboratory Assistboy // BS-010521-1-3	2022	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	5/week	Functional
46	Immunoenzyme analyzer ST-360	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
47	Dresser island 3000x1600x2000 metal table top	2020	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
48	Single vacuum filtration set NGGH01	2020	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
49	Arsenic electrode set for analysis -3	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
50	Magnetic stirrer MM-5 inv No. 01305117	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional

Republican State Center for Animal Diseases Diagnosis and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Equipment name	Year of production	The country of origin	Available amount	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use if applicable	Operation Status
51	PE-6100 magnetic stirrer -2	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		
52	Monocular microscope modelKLM-104 -19	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
53	SOEX nitrate testing devices, model NUK-019-1 for rapid control of fresh fruit and vegetable products -11	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
54	SOEX nitrate testing devices, model NUK-019-1 for rapid control of fresh fruit and vegetable products -27	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		
55	SOEX nitrate testing devices, model NUK-019-1 for rapid control of fresh fruit and vegetable products -6	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		
56	Portable nitrate meter "Nitrate-Test" -1 -4	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
57	Portable nitrate meter "Nitrate-Test" -1 -7	2021	Russia	1	Financed from the state budget	No		
58	Professional illuminated magnifier with 3 * lenses, 100 mm diameter	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
59	Precision laboratory balance model PTY-B620	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
60	Semi-automatic Kjeldahl nitrogen and protein determination system (ZDDN-II) with digest (Keltran)	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
61	Printer (MF-3010, Scanner/copy functions: copy, scan B/W print speed (A4): 18 ppm)	2024	Russia	1	Financed from the state budget	No		
62	PCR boxes	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
63	Refractometer IRF-454 B2M -1	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
64	EU-K1-10TY Ultra low organic water purification system (complete with 30 l tank)	2019	Litva	1	Financed from the state budget	Yes	5/week	Functional
65	EU-K1-10TY Ultra low organic water purification system (complete with 30 l tank)	2019	Litva	1	Financed from the state budget	No		
66	Water purification system EU-K1-20TF Molecular-biological type (complete with 30 l tank) -5	2019	Litva	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
67	Sterilizer VK-75-01 inv # 01305026	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	5/week	Functional

Republican State Center for Animal Diseases Diagnosis and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Equipment name	Year of production	The country of origin	Available amount	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use if applicable	Operation Status
68	Stegler Si-35/SMP-35 microbiological ring sterilizer	2017		1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
69	Sterilizer YS-3PV-22L-E (Autoclave) -6	2017	China	1	Financed from the state budget	Yes	5/week	Functional
70	Sterilizer YS-3PV-22L-E (Autoclave) -6	2017	Latviya	1	Financed from the state budget	No		
71	Centrifuge V-3'2, Multi-vortex Biosan white, 230VAC/12VDC, BS-010207-AAG/01020722050183, 01020722050194, 01020722060264, 01020722060264, 0107-	2022	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
72	Centrifuge V-3'2, Multi-vortex Biosan white, 230VAC/12VDC, BS-010207-AAG/01020722050183, 01020722050194, 01020722060264, 01067-	2022	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
73	Industrial centrifuge	2022	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	5/week	Functional
74	Digital stationary pH meter Bante210, complete with 3-in-1 electrode	2022	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
75	Drying cabinet SS-80 MK SPU up to 350 C -1	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
76	Electronic scale model PTY-C6200		Russia	1	Financed from the state budget	Yes	5/week	Functional
Immuno-enzyme and polymerase chain reaction analysis laboratory								
1	TS-100 thermoshaker for microtubes and PCR plates +5 C+99C/010120-2201-0041 / BS- 010120-AA1/	2022	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
2	FTA-1 / BS-040108-AAG bulb aspirator with handle	2022	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	0.5/week	Functional
3	Aspirator with lidded container (vacuum shaker)	2021	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
4	Biocabinet equipped with accessories and spare parts. Model “Mars-1200”	2019	USA	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
5	Top drive mixer model OS20-S / MG217AL0003054	2022	USA	1	Financed from the state budget	Yes	0.5/week	Functional
6	Microplate washer URIT-670 ELISA	2021	Xitoy	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional

Republican State Center for Animal Diseases Diagnosis and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Equipment name	Year of production	The country of origin	Available amount	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use if applicable	Operation Status
7	RCP-24 Homogenizer, BS-010701-A02/01070122050008/	2022	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	1/month	Functional
8	Dispenser dispenser dispenser electronic laboratory Assistboy // BS-010521-1-1	2022	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
9	Uninterruptible power supply UPS AVT/3000VA /Online 3 KVA-1-1	2022	Xitoy	1	Financed from the state budget	Yes	5/week	Functional
10	Uninterruptible power supply UPS AVT/3000VA /Online 3 KVA-1-2	2022	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
11	Uninterruptible power supply UPS AVT/3000VA /Online 3 KVA-1-3	2022	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
12	Uninterruptible power supply UPS AVT/3000VA /Online 3 KVA-1-4	2022	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
13	Laboratory furniture set	2022	USA	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
14	Air conditioner ART-09 HM -2	2019	Xitoy	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
15	Container for transporting materials -1	2019	Xitoy	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
16	Container for transporting materials -2	2019	Xitoy	1	Financed from the state budget	No		
17	Canon i-SENSYS LPB 6030 monochrome laser printers -6	2018	USA	1	Financed from the state budget	No		
18	Stainless steel ice cream maker	2018	USA	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
19	Magnetic stir plate -1	2018	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
20	Microcentrifuge with refrigerator, 5415R -2	2018	USA	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
21	Vortex mini centrifuge FVL- 2400N, Combi-Spin Biosan white / / BS-010202-AAA-1-1	2022	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
22	Vortex mini centrifuge FVL- 2400N, Combi-Spin Biosan white / / BS-010202-AAA-1-2	2022	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
23	Heating plate	2015	USA	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
24	Portable pH meter, model HI98160, waterproof	2015	USA	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional

Republican State Center for Animal Diseases Diagnosis and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Equipment name	Year of production	The country of origin	Available amount	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use if applicable	Operation Status
25	Device	2015	Xitoy	1	Financed from the state budget	No		
26	Device	2015	USA	1	Financed from the state budget	No		
27	Tablet washer automatic 3D-IW8 Inteliwasher (ELISA washer) / 06010222060024 / BS- 060102-A A1	2022	USA	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
28	Laptop, software, LightCycler 2.0 PCR amplifier with printer and Carousel centrifuge	2022	USA	1	Financed from the state budget	No	Not functional	Not functional
29	PCR amplifier, Rotor Gen O	2022	USA	1	Financed from the state budget	No	Not functional	Not functional
30	Biosan white-flowing bactericidal air circulator, UVR-MI, BS-040110-AAA / 04011022020366/67/65/62/61 -1-1	2022	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
31	Biosan white-flowing bactericidal air circulator, UVR-MI, BS-040110-AAA / 04011022020366/67/65/62/61 -1-2	2022	Latviya	1	Financed from the state budget	No		
32	Elisa system, microplate reader microplate reader	2022	USA	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
33	Global navigation system with software	2022	USA	1	Financed from the state budget	No		Not functional
34	Reverse osmosis water purification system	2023	USA	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
35	Electrophoresis system, Gel Logic, with digital camera, with molecular structure visualization software, with filtersElectrophoresis system, Gel Logic, with digital camera, with molecular structure visualization software, with filtersV	2023	USA	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
36	Semi-upholstered chair	2019		26	Financed from the state budget	No		
37	Laboratory trolley -3	2019	USA	1	Financed from the state budget	Yes	1/month	Functional
38	Laboratory thermostat -1	2019	USA	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
39	Laboratory thermostat -2	2019	USA	1	Financed from the state budget	Yes	0.5/week	Functional
40	Laboratory thermostat -3	2019	USA	1	Financed from the state budget	No		Not functional

Republican State Center for Animal Diseases Diagnosis and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Equipment name	Year of production	The country of origin	Available amount	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use if applicable	Operation Status
41	TDB-120 dry block thermostat A-103 / / BS- 0I0401-QAA complete with	2022	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
42	Motic trinocular microscope	2017	USA	1	Financed from the state budget	No		Not functional
43	Device for incubation and shaking of microplates	2017	USA	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
44	UV transilluminator for electrophoresis	2015	USA	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
45	HiPo MPR-96 microplate photometer / 05010822040042 / BS- 050108-A02, Lenovo 4020/4GB/1 TV/15.6 /,	2022	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
46	V-3'2 Centrifuge, Multi-vortex Biosan white, 230VAC/12VDC, BS-010207-AAG/01020722050183, 01020722050194, 01020722060264, 01020722060264, 7717(	2022	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
47	V-3'2 centrifuge, Multi-vortex Biosan white, 230VAC/12VDC, BS-010207-AAG/01020722050183, 01020722050194, 01020722060264, 01020722060264, 7712(	2022	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
48	Clinical centrifuge, SL2	2022	USA	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
49	Laboratory centrifuge	2022	USA	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
50	Rotor uncooled centrifuge	2023	USA	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
51	Rotor centrifuge model K240	2010	USA	1	Financed from the state budget	No		Not functional
52	Drying cabinet SS-80-01 SPU +200°C/ 01.01.2022 /2001-1-1-1	2022	China	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
53	Electric dispenser for filtering biohazardous mixtures -1	2022	USA	1	Financed from the state budget	No		Not functional
54	Electric dispenser for filtering biohazardous mixtures -2	2022	USA	1	Financed from the state budget	No		Not functional
55	Electric dispenser for filtering biohazardous mixtures -3	2023	USA	1	Financed from the state budget	No		Not functional
56	Electric dispenser for filtering biohazardous mixtures -4	2023	USA	1	Financed from the state budget	No		Not functional

Republican State Center for Animal Diseases Diagnosis and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Equipment name	Year of production	The country of origin	Available amount	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use if applicable	Operation Status
57	Electric dispenser for filtering biohazardous mixtures -5	2023	USA	1	Financed from the state budget	No		Not functional
58	Electric dispenser for filtering biohazardous mixtures -6	2023	USA	1	Financed from the state budget	No		Not functional
59	Epifluorescence microscope	2023	USA	1	Financed from the state budget	No		Not functional
Laboratory of Poultry, Fish, Bee and Rabbit Diseases								
1	Water bath	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	0.5/week	Functional
2	Large surgical set	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
3	Household air conditioner-2	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
4	Electronic scales 0.001-1100g (0.001g)	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
5	Psychrometric hygrometer VIT-2(15...+40/0.2 -200	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
6	Psychrometric hygrometer VIT-2(15...+40/0.2 -201	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		
7	Diagnostic room equipped ("Carbon dioxide incubator" diagnostic equipment).	2021	Xitoy	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
8	Immunoenzyme analyzer	2021	Xitoy	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
9	Incubator	2021	Angliya	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
10	Set of cabinets (malloy)	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
11	Bactericidal chamber disinfection device	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
12	Chair	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
13	Canon i-SENSYS LPB 6030 laser monochrome printers -5	2018	Russia	1	Financed from the state budget	No		
14	Monoblock model "AVTECH" LCD 22' -6	2018	Russia	1	Financed from the state budget	No		

Republican State Center for Animal Diseases Diagnosis and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Equipment name	Year of production	The country of origin	Available amount	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use if applicable	Operation Status
15	Device -2	2021	Russia	1	Financed from the state budget	No		
16	Shaker device	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
17	Sterilizer (disinfector)	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	4/week	Functional
18	Steam sterilizer	2021	Xitoy	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
19	Electric dry air thermostat (dry unit thermostat)	2019	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
20	Electric dry air thermostat TS-1/80 SPU(Russia)-1	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		
21	Thermoform	2021	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
22	Centrifuge -1	2021	Latviya	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
23	Centrifuge -2	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
24	Laboratory centrifuge	2021	Angliya	1	Financed from the state budget	Yes	4/week	Functional
25	Electric oven digital heating	2021	China	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
Radiology laboratory								
1	Water baths Water baths DK-98-11 2 holes in a row -9	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
2	Gamma-beta spectrometer MKS-AT 1315	2021	Belarus	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
3	Hygrometer psychrometric VIT-2(15...+40/0.2 -202	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
4	Hygrometer psychrometric VIT-2(15...+40/0.2 -203	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
5	Hygrometer psychrometric VIT-2(15...+40/0.2 -204	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
6	Hygrometer psychrometric VIT-2(15...+40/0.2 -205	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		

Republican State Center for Animal Diseases Diagnosis and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Equipment name	Year of production	The country of origin	Available amount	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use if applicable	Operation Status
7	Air conditioner	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		
8	Air conditioner ART-09 HG	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		
9	Chair - 2	2020	Russia	1	Financed from the state budget	No		
10	Chair -3	2018	Russia	1	Financed from the state budget	No		
11	MKS - AT 1315 (With PC).	2017	Belarus	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
12	Water purification system EU-K1-20TF Molecular-biological type (complete with 30 l tank) -4	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
13	Table console for guests (1 pc.)	2017	Russia	1	Financed from the state budget	No		
14	Chair with metal frame	2024	Russia	5	Financed from the state budget	No		
15	Drawer 750x800x450	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
16	Refrigerator	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
17	Laboratory centrifuge CL "OKA" (milk centrifuge)	2018	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
18	Metal cabinet	2018	Russia	2	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
19	Cabinet 2000x500x450	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
Serology and Biochemistry Laboratory								
1	Household air conditioner-1	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		
2	Water bath model DK-98-11/DK-98-11A -4	2019	Xitoy	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
3	Psychrometric hygrometer VIT-2(15...+40/0.2 -126	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	4/week	Functional
4	Psychrometric hygrometer VIT-2(15...+40/0.2 -127	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	4/week	Functional

Republican State Center for Animal Diseases Diagnosis and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Equipment name	Year of production	The country of origin	Available amount	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use if applicable	Operation Status
5	Psychrometric hygrometer VIT-2(15...+40/0.2 -128	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	4/week	Functional
6	Psychrometric hygrometer VIT-2(15...+40/0.2 -13	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
7	Psychrometric hygrometer VIT-2(15...+40/0.2 -131	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	5/week	Functional
8	Psychrometric hygrometer VIT-2(15...+40/0.2 -146	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	4/week	Functional
9	Psychrometric hygrometer VIT-2(15...+40/0.2 -157	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	4/week	Functional
10	Psychrometric hygrometer VIT-2(15...+40/0.2 -158	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		
11	Hygrometer psychrometric VIT-2(15...+40/0.2 -159	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		
12	Hygrometer psychrometric VIT-2(15...+40/0.2 -16	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		
13	Air conditioner	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		
14	Armchair	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		
15	Laminar flow cabinet, PCR workstation -2	2019	Xitoy	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
16	Water purification system EU-K1-20TF Molecular-biological type (complete with 30 liter tank) -1	2019	Xitoy	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
Toxicology Laboratory								
1	Keltran complex for determining the mass fraction of Kjeldahl nitrogen and protein	2017	Russia	2	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
2	Aquadist ADEV-4-SZMO	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
3	Analyzer voltammetric ABC 5 modification ABC -2	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
4	Portable liquid analyzer "Expert -001" in the kit	2018	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
5	Analytical scales FA2204N (220 mg, weight 90 mm.	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional

Republican State Center for Animal Diseases Diagnosis and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Equipment name	Year of production	The country of origin	Available amount	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use if applicable	Operation Status
6	Laboratory scales VK - 300	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
7	Dispenser dispenser electronic laboratory Assistboy // BS-010521-1-2	2022	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
8	Enzyme-linked immunosorbent assay (ELISA) kit (Semi-automatic microplate photometer model RT-2100C)	2018	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
9	Set of arsenic electrodes for analysis -2	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
10	Air conditioner ART-18-HR	2018	Russia	1	Financed from the state budget	No		
11	Laboratory mill LMT-2	2018	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
12	Canon i-SENSYS LPB 6030 laser monochrome printers -3	2018	Russia	1	Financed from the state budget	No		
13	Diaphragm vacuum pump GM - 0.5B	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
14	Monoblock model “AVTECH” LCD 22' -7	2018	Russia	1	Financed from the state budget	No		
15	Muffle furnace (SNOL 8.2/1100 laboratory resistance oven)	2018	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
16	ABC1.1 polarography	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	0.5/week	Functional
17	Refractometer IRF-454 B2M -1	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
18	Rotary evaporator R1001LN	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
19	Water purification system EU-K1-20TF Molecular-biological type (complete with 30 l tank) -2	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
20	Chair with metal frame	2024	Russia	3	Financed from the state budget	No		
21	Refrigerator	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		
22	Chromatograph "Crystallux-4000M"	2017	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
23	ShV-1.5 "Laminar-S" chemical cabinet (510.150)	2018	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional

Republican State Center for Animal Diseases Diagnosis and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Equipment name	Year of production	The country of origin	Available amount	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use if applicable	Operation Status
24	Clothing cabinet	2017	Russia	1	Financed from the state budget	No		
25	Drying cabinet SS-80-01 SPU +200°C/ 01.01.2022 /2001-1-2	2022	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
Livestock, poultry and fish feed analysis laboratory								
1	Digest (Keltran) yordamida Kjeldahl usuli (ZDDN-II) bo'yicha azot va oqsilni aniqlashning avtomatik tizimi	2018	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
2	Namlik analizatori XY -100MVt	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
3	To'plamdagi portativ suyuqlik analizatori "Expert - 001"	2018	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
4	Analizator-DA7250	2021	Shveytsariya	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
5	Gomogenizator -2		Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
6	Dispenser dispenser elektron laboratoriyasi Assistboy // BS-010521-1-4	2022	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
7	Konditsioner ART-12	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		
8	Konditsioner Artel Shahrisabz 24	2019	Russia	1	Financed from the state budget	No		
9	LMT-2 laboratoriya tegirmoni	2018	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	1/week	Functional
10	Laminar oqim shkafi, PCR ish stantsiyasi -1		Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
11	Vorteksli magnit aralashtirgich -1	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	4/week	Functional
12	Elaklar to'plami (SLD-200 laboratoriya elaklari uchun qopqoqlar)	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
13	Elak to'plami (teshik diametri 1,0 mm bo'lgan laboratoriya teshuvchi elak)	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional
14	Yagona nurli UV spektrofotometri	2021	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	3/week	Functional
15	Dastur tizimi	2021	Shveytsariya	1	Financed from the state budget	No		

Republican State Center for Animal Diseases Diagnosis and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Equipment name	Year of production	The country of origin	Available amount	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use if applicable	Operation Status
16	ShV-1,5 “Laminar-S” kimyoviy shkafi -2	2018	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	Everyday	Functional
17	Quritish shkafi SS-80 MK SPU 350 S gacha -2	2019	Russia	1	Financed from the state budget	Yes	2/week	Functional

4 Regional Centers (Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	The country of origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
1	Fergana	Immunoenzyme analyzer Bio the «Lx808»	1	2010	USA	USAID	In use	356	Functional	N/A
2	Fergana	Laboratory electronic scales ВК-600	1	2015	Russia	USAID	In use	146	Functional	N/A
3	Fergana	Table top pH meter OrionAplus	1	2010	USA	USAID	In use	13	Functional	N/A
4	Fergana	Thermometer set	26	2010	Germany	USAID	In use	183	Functional	N/A
5	Fergana	VLO-200 single-channel pipette pipette dispenser	8	2010	Switzerland	USAID	In use	1,900	Functional	N/A
6	Fergana	VLO-200 single-channel pipette pipette dispenser	3	2010	Switzerland	USAID			Functional	N/A
7	Fergana	Drying cabinet ШС-80	1	2010	Beralus	USAID	In use	21	Functional	N/A
8	Fergana	Electron stopwatch №90784997;90785021	2	2010	China	USAID	In use	126	Functional	N/A
9	Fergana	Biosafety biosecurity box biosecurity class 2 type A2 HFsafe1200 IC	4	2009	USA	USAID	In use	3,293	Functional	N/A
10	Fergana	Amplifier (PCR) analyzer (Rotergen)	1	2009	USA	USAID	In use	51	Functional	N/A
11	Fergana	Biosafety biosecurity box of biosecurity class 2	2	2009	USA	USAID	In use	3,293	Functional	N/A

4 Regional Centers (Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	The country of origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
12	Fergana	Luminocentric Lumotor Microscope	1	2009	Russia	USAID	In use	8	Functional	N/A
13	Fergana	Binocular microscope	4	2012	Russia	State budget	In use	1,017	Functional	N/A
14	Fergana	Microscope ”Биолан”	4	1980	Russia	State budget	In use	1,002	Functional	N/A
15	Fergana	Spectrometer МКС АТ	1	2017	Belarus	State budget	In use	148	Functional	N/A
16	Fergana	Radiometer “СПР-68-01”	1	1991	Russia	State budget	In use	42	Functional	N/A
17	Fergana	Exhaust cabinet	1	1980	Russia	State budget	In use	21	Functional	N/A
19	Fergana	Dosimeter	1	1980	Russia	State budget	In use	46	Functional	N/A
20	Fergana	Voltammetric analyzer ABC-1.1	1	2014	Russia	State budget	In use	228	Functional	N/A
23	Fergana	Refractometer	1	2014	Japan	State budget	In use	89	Functional	N/A
25	Fergana	Drying cabinet	1	1995	Russia	State budget	In use	21	Functional	N/A
26	Fergana	Laboratory scale ВК-600	1	2015	China	State budget	In use	69	Functional	N/A
27	Fergana	Table top pH	1	2021	China	State budget	In use	21	Functional	N/A
28	Fergana	Moisture analyzier MB-200	1	2021	India	State budget	In use	8	Functional	N/A
29	Fergana	Electric scaleҒA 2204	1	2021	China	State budget	In use	108	Functional	N/A
31	Fergana	Refrigirator	1	2010	Uzbekistan	State budget	In use	30	Functional	N/A
32	Fergana	Muffle furnace SNOL	1	2020	Russia	State budget	In use	15	Functional	N/A
33	Fergana	Laboratory scale ВК-500	1	1980	Russia	State budget	In use	133	Functional	N/A
36	Fergana	Barometer	1	2021	China	State budget	In use	21	Functional	N/A
37	Fergana	Thermometer set	3	1988	Russia	State budget	In use	21	Functional	N/A

4 Regional Centers (Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	The country of origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
38	Fergana	Electronic thermometer ХУ3000-2 С		2021	China	State budget	In use	133	Functional	N/A
39	Fergana	Electronic thermometer ХУ5000-1 ВГ	1	2021	China	State budget	In use	133	Functional	N/A
40	Fergana	Refrigiator Samarkand	1	1990	Uzbekistan	State budget	In use	30	Functional	N/A
43	Fergana	Steam sterilizer	1	2009	Russia	State budget	In use	21	Functional	N/A
44	Fergana	Aquadistiller	1	2014	Russia	State budget	In use	21	Functional	N/A
45	Fergana	Scale ВК-600	1	2020	China	State budget	In use	133	Functional	N/A
46	Fergana	Drying cabinet ШС-80-01- СПУ	1	1980	Russia	State budget	In use	21	Functional	N/A
1	Kashkadarya	Autoclave ГК100-3	2	2006	Russia	USAID	In use	39	Functional	N/A
2	Kashkadarya	Aquadistlator elek Ni ES Aqua(PHSAQUA)25	1	2006	Russia	USAID	In use	15	Functional	N/A
3	Kashkadarya	Aquadistiller ADEa-10SZMO	1	2006	Russia	USAID	In use	15	Functional	N/A
4	Kashkadarya	Aquadistiller ADEa-4-S3MO	1	2006	Russia	USAID	In use	15	Functional	N/A
5	Kashkadarya	Liquid analyzer Expert -001	5	2006	Russia	USAID	In use	25	Functional	N/A
6	Kashkadarya	Milk analyzer "Lactan 1-4m"	5	2006	Russia	USAID	In use	36	Functional	N/A
7	Kashkadarya	Liquid nitrogen tank	1	2006	Russia	USAID	In use	25	Functional	N/A
8	Kashkadarya	Analytical scale	1	2006	Russia	USAID	In use	27	Functional	N/A
9	Kashkadarya	Electronic analytical scale FA 1004G (100/.01мг) with weights	2	2006	Russia	USAID	In use	58	Functional	N/A
10	Kashkadarya	Immunoenzyme analyzer ST-360	1	2006	Russia	USAID	In use	17	Functional	N/A
11	Kashkadarya	Vacher microplate ST -36W	2	2006	Russia	USAID	In use	22	Functional	N/A
12	Kashkadarya	PST-60HL-4. Plate shaker thermostat	1	2006	Russia	USAID	In use	54	Functional	N/A

4 Regional Centers (Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	The country of origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
13	Kashkadarya	Liquid analyzer Эксперт -001	2	2006	Russia	USAID	In use	25	Functional	N/A
14	Kashkadarya	Electric stabilizer, 3kVa3phase	1	2006	Russia	USAID	In use	30	Functional	N/A
15	Kashkadarya	Cehtra CL2 Clinical Centrifuge	1	2006	Russia	USAID	In use	15	Functional	N/A
16	Kashkadarya	Refrigerated Centrifuge 5415R	2	2006	Russia	USAID	In use	30	Functional	N/A
17	Kashkadarya	Corner rotor centrifuge 15ml*8 tubes, 4000 rpm (DT 5-6A)	2	2006	Russia	USAID	In use	20	Functional	N/A
18	Kashkadarya	Digital microscope camera(2MP) with software	1	2006	Russia	USAID	In use	34	Functional	N/A
19	Kashkadarya	Centrafuge	1	2006	Russia	USAID	In use	42	Functional	N/A
24	Kashkadarya	Laboratory thermostat	4	2015	Russia	USAID	In use	32	Functional	N/A
25	Kashkadarya	Drying cabinet	4	2015	Russia	USAID	In use	50	Functional	N/A
26	Kashkadarya	Water purification system EU-KI-20TF molecular-biological type (Complete with 30L sizer)	1	2015	Russia	USAID	In use	22	Functional	N/A
27	Kashkadarya	ELISA system microplate washing device	2	2003	Russia	USAID	In use	25	Functional	N/A
29	Kashkadarya	Rotor-Gene PCR amplifier	1	2010	Russia	USAID	In use	15	Functional	N/A
30	Kashkadarya	Stand for 6ft Biological Safety Cabinet	3	2010	Russia	USAID	In use	33	Functional	N/A
31	Kashkadarya	Thermo IEC Cehtra CL3 Tabletop Refrigerated General Purpose Centrifuge	1	2010	Russia	USAID	In use	42	Functional	N/A
32	Kashkadarya	Table top autoclave	1	2010	Russia	USAID	In use	27	Functional	N/A
33	Kashkadarya	Uncooled rotor microcentrifuge	1	2010	Russia	USAID	In use	42	Functional	N/A
34	Kashkadarya	BiOptic A-400 Series Direct Laboratory Microscope (Binocular)	3	2010	Russia	USAID	In use	23	Functional	N/A
35	Kashkadarya	Laminar flow cabinet PCR workstation	2	2010	Russia	USAID	In use	14	Functional	N/A

4 Regional Centers (Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	The country of origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
37	Kashkadarya	Incinerator (waste incinerator)	1	2003	Russia	USAID	In use	8	Functional	N/A
38	Kashkadarya	Laboratory scale ВК-300	7	2010	Russia	USAID	In use	50	Functional	N/A
39	Kashkadarya	Laboratory scale ВК-600	3	2010	Russia	USAID	In use	45	Functional	N/A
40	Kashkadarya	Electronic laboratory scale WT6002 N (0.01г)	1	2010	Russia	USAID	In use	29	Functional	N/A
41	Kashkadarya	Dispenser	20	2010	Russia	USAID	In use	18	Functional	N/A
42	Kashkadarya	Analyzer Lactan	6	2015	Russia	USAID	In use	28	Functional	N/A
43	Kashkadarya	Laser and mobile scanners	4	2010	Russia	USAID	In use	22	Functional	N/A
44	Kashkadarya	Micon device	3	2010	Russia	USAID	In use	33	Functional	N/A
45	Kashkadarya	Laboratory microwave oven	1	2010	Russia	USAID	In use	27	Functional	N/A
46	Kashkadarya	Low-temperature freezer vertical-80C	1	2010	Russia	USAID	In use	22	Functional	N/A
47	Kashkadarya	Nitrate testers SOEX	6	2016	Russia	USAID	In use	25	Functional	N/A
48	Kashkadarya	Steam Sterilizer ys-3pv-18l-e	1	2016	Russia	USAID	In use	50	Functional	N/A
49	Kashkadarya	Psychrometer hygrometer-1	5	2019	Russia	USAID	In use	22	Functional	N/A
50	Kashkadarya	Drying cabinet ШС-80-01 СПУ	3	2013	Russia	USAID	In use	50	Functional	N/A
51	Kashkadarya	Laboratory mixer with speed control	3	2013	Russia	USAID	In use	20	Functional	N/A
52	Kashkadarya	Nitrate tester	1	2015	Russia	USAID	In use	17	Functional	N/A
53	Kashkadarya	Computer	15	2015	Russia	USAID	In use	22	Functional	N/A
1	Bukhara	Autoclave	4	2016	Russia	USAID	In use	25	Functional	N/A

4 Regional Centers (Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	The country of origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
2	Bukhara	Refrigirator Freezer	3	2017	Japan	USAID	In use	30	Functional	N/A
3	Bukhara	Biological Safety Cabinet	1	2018	USA	USAID	In use	17	Functional	N/A
4	Bukhara	Computer	1	2019	USA	USAID	In use	25	Functional	N/A
5	Bukhara	Laboratory mixer	1	2020	USA	USAID	In use	13	Functional	N/A
6	Bukhara	Magnetic agitator	1	2021	USA	USAID	In use	12	Functional	N/A
7	Bukhara	Shaker	1	2022	USA	USAID	In use	25	Functional	N/A
8	Bukhara	Centrafuge	1	2023	USA	USAID	In use	4	Functional	N/A
9	Bukhara	Water bath	1	2023	USA	USAID	In use	5	Functional	N/A
10	Bukhara	Scale	1	2000	China	USAID	In use	17	Functional	N/A
11	Bukhara	Oven	1	2016	Russia	USAID	In use	4	Functional	N/A
12	Bukhara	Thermostat	1	2016	Russia	USAID	In use	17	Functional	N/A
13	Bukhara	Drying cabinet	1	2016	Russia	USAID	In use	21	Functional	N/A
14	Bukhara	Dispenser	1	2017	Russia	USAID	In use	26	Functional	N/A
15	Bukhara	Refractometer	1	1983	Russia	State budget	In use	11	Functional	N/A
16	Bukhara	Air conditioner	1	2017	Uzbekistan	State budget	In use	15	Functional	N/A
17	Bukhara	Laboratory scale	1	2017	China	USAID	In use	6	Functional	N/A
18	Bukhara	Thermometer	4	2017	Russia	USAID	In use	29	Functional	N/A
19	Bukhara	Watch	2	2017	China	USAID	In use	28	Functional	N/A

4 Regional Centers (Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	The country of origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
20	Bukhara	Dispenser	4	2017	China	USAID	In use	26	Functional	N/A
21	Bukhara	Autoclave	2	2017	China	USAID	In use	4	Functional	N/A
22	Bukhara	Psychometer	2	2017	China	USAID	In use	30	Functional	N/A
23	Bukhara	Water bath	1	2016	China	USAID	In use	15	Functional	N/A
24	Bukhara	Microscope biolan	1	1983	Russia	State budget	In use	24	Functional	N/A
25	Bukhara	Microscope with light	1	2016	Russia	USAID	In use	28	Functional	N/A
26	Bukhara	Thermostat	2	2016	Russia	State budget	In use	29	Functional	N/A
27	Bukhara	Computer	2	2019	USA	USAID	In use	28	Functional	N/A
28	Bukhara	Drying cabinet	1	2016	Russia	USAID	In use	21	Functional	N/A
29	Bukhara	Air conditioner	2	2017	Uzbekistan	State budget	In use	15	Functional	N/A
30	Bukhara	Refrigirator	2	2016	Russia	State budget	In use	30	Functional	N/A
31	Bukhara	Cabinet box	1	2017	Russia	USAID	In use	25	Functional	N/A
32	Bukhara	ELISA system microplate washing device	1	2017	Russia	USAID	In use	22	Functional	N/A
33	Bukhara	PCR	1	2018	Russia	USAID	In use	20	Functional	N/A
34	Bukhara	Computer	2	2019	USA	USAID	In use	25	Functional	N/A
35	Bukhara	Air conditioner	1	2017	Uzbekistan	State budget	In use	15	Functional	N/A
36	Bukhara	Refrigirator	1	2016	Russia	State budget	In use	30	Functional	N/A

4 Regional Centers (Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	The country of origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
37	Bukhara	Computer	1	2017	Uzbekistan	State budget	In use	25	Functional	N/A
38	Bukhara	Refractometer	1	1983	Russia	State budget	In use	11	Functional	N/A
39	Bukhara	Microscope biolan	3	1987	Russia	State budget	In use	24	Functional	N/A
40	Bukhara	Aquadistiller DZ-5L	2	2019	Russia	USAID	In use	4	Functional	N/A
41	Bukhara	Air conditioner	1	2017	Uzbekistan	State budget	In use	15	Functional	N/A
42	Bukhara	Centrafuge	1	1977	Russia	State budget	In use	4	Functional	N/A
43	Bukhara	Water bath	1	2014	Russia	State budget	In use	15	Functional	N/A
44	Bukhara	Air conditioner	1	2017	Uzbekistan	State budget	In use	15	Functional	N/A
45	Bukhara	СРП-6801	1	1977	Russia	State budget	In use	15	Functional	N/A
46	Bukhara	Betta device	3	2021	Russia	State budget	In use	27	Functional	N/A
47	Bukhara	Refrigirator	2	2018	Uzbekistan		In use	7	Functional	N/A
48	Bukhara	Autoclave	1	2016	China	State budget	In use	30	Functional	N/A
49	Bukhara	Thermostat	1	1978	Russia	State budget	In use	25	Functional	N/A
51	Bukhara	Air conditioner	1	2017	Uzbekistan	State budget	In use	29	Functional	N/A
52	Bukhara	Refrigirator	2	2018	Uzbekistan	State budget	In use	30	Functional	N/A
53	Bukhara	Drying cabinet	1	1980	Russia	State budget	In use	21	Functional	N/A
56	Bukhara	Thermometer	2	1983	Russia	State budget	In use	27	Functional	N/A
57	Bukhara	Dispenser	1	2020	China	State budget	In use	26	Functional	N/A
1	Khorezm	Drying cabinet	2	1980	Russia	State budget	In use	43	Functional	N/A

4 Regional Centers (Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	The country of origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
2	Khorezm	Thermostat ППСД	2	1980	Russia	State budget	In use	27	Functional	N/A
3	Khorezm	Scale 2 кg	1	1982	Russia	State budget	In use	12	Functional	N/A
4	Khorezm	Autoclave	2	1982	Russia	State budget	In use	47	Functional	N/A
5	Khorezm	Water bath	1	2019	China	State budget	In use	28	Functional	N/A
6	Khorezm	Refrigirator Artel	3	2015	Uzbekistan	State budget	In use	Permanent	Functional	N/A
7	Khorezm	Laboratory centrafuge DM0412	1	2022	China	State budget	In use	75	Functional	N/A
8	Khorezm	Drying cabinet ШС-80-01-СПУ upto 200 °C	4	2023	Russia	State budget	In use	79	Functional	N/A
10	Khorezm	Torsion scale W-50	1	1983	Russia	State budget	In use	15	Functional	N/A
11	Khorezm	Laboratory centrafuge	1	1982	Russia	State budget	In use	72	Functional	N/A
12	Khorezm	Shaker	1	1982	Russia	State budget	In use	50	Functional	N/A
13	Khorezm	Keltrun	1	2015	Russia	State budget	In use	28	Functional	N/A
14	Khorezm	Scale WTC 200 (200/0,001)	1	2018	Russia	State budget	In use	74	Functional	N/A
15	Khorezm	Photometer photoelectric КФК-3-01-"ЗОМЗ"	1	2022	Russia	State budget	In use	8	Functional	N/A
16	Khorezm	Aneroid barometer БАММ-1	3	2019	Russia	State budget	In use	8	Functional	N/A
17	Khorezm	Psychrometric hygrometers ВИТ-2	10	2018	Russia	State budget	In use	Permanent	Functional	N/A
18	Khorezm	Exhaust cabinet	1	1973	Russia	State budget	In use	67	Functional	N/A
19	Khorezm	pH tester	1	2018	Russia	State budget	In use	63	Functional	N/A
20	Khorezm	Voltammetry analyzer ABC5	1	2019	Russia	State budget	In use	17	Functional	N/A
21	Khorezm	Centrafuge ОПН-1	1	1973	Russia	State budget	In use	72	Functional	N/A

4 Regional Centers (Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	The country of origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
22	Khorezm	Cooling centrafuge лз 402	1	1980	Russia	State budget	In use	49	Functional	N/A
23	Khorezm	Technical scale	1	1980	Russia	State budget	In use	50	Functional	N/A
24	Khorezm	Universal centrafuge	1	1982	Russia	State budget	In use	108	Functional	N/A
25	Khorezm	Table top ovoscope ОН-10	1	2016	Russia	State budget	In use	79	Functional	N/A
26	Khorezm	Electric dry-air thermostat ТС-1/80 СПУ	1	2023	Russia	State budget	In use	31	Functional	N/A
27	Khorezm	Trinocular microscope XSP-500SM (7 inch screen with PC connection)	2	2021	China	State budget	In use	53	Functional	N/A
28	Khorezm	Trip Balance with one centrifuge balance bar for centrifuge balancing	2	2015	Poland	USAID	In use	25	Functional	N/A
29	Khorezm	6-foot biosafety cabinet	1	2016	USA	USAID	In use	38	Functional	N/A
30	Khorezm	Labarotor mixer with speed control, 220 V	8	2016	USA	USAID	In use	25	Functional	N/A
31	Khorezm	General Purpose Tabletop Centrifuge	1	2016	Germany	USAID	In use	83	Functional	N/A
32	Khorezm	Autoclave	2	2015	Russia	USAID	In use	67	Functional	N/A
33	Khorezm	Microcentrafuge	3	2016	Latvia	USAID	In use	63	Functional	N/A
34	Khorezm	Wate distiller	1	2016	USA	USAID	In use	46	Functional	N/A
35	Khorezm	Laboratory drying oven, mechanical convection, 15.5“ x 27” x 18.5” chamber, 220V	2	2016	Korea	USAID	In use	38	Functional	N/A
36	Khorezm	Table top autoclave	1	2015	Russia	USAID	In use	21	Functional	N/A
37	Khorezm	Epifluorescence trinocular microscope, ~220 V	1	2009	USA	USAID	In use	154	Functional	N/A
38	Khorezm	Laboratory incubator, basic purpose	1	2015	Korea	USAID	In use	35	Functional	N/A
39	Khorezm	ELISA system microplate incubation and shaking device, minimum of 4 plates single chamber-220 V	1	2016	China	USAID	In use	17	Functional	N/A

4 Regional Centers (Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	The country of origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
40	Khorezm	Clinical tabletop centrifuge	1	2016	China	USAID	In use	25	Functional	N/A
41	Khorezm	Magnetic agitator	3	2015	USA	USAID	In use	33	Functional	N/A
42	Khorezm	Plastine shaker	1	2015	Korea	USAID	In use	15	Functional	N/A
43	Khorezm	Water bath with double chamber 220 V	2	2016	China	USAID	In use	17	Functional	N/A
44	Khorezm	ELISA microplate reader system	1	2016	China	USAID	In use	15	Functional	N/A
45	Khorezm	Flushing device for ELISA system	1	2016	China	USAID	In use	15	Functional	N/A
46	Khorezm	6-foot biosafety cabinet	1	2016	China	USAID	In use	42	Functional	N/A
47	Khorezm	Refrigirator / Freezer	8	2015	Thailand	USAID	In use	Permanent	Functional	N/A
48	Khorezm	ROTOR-GENE device	1	2015	Malaysia	USAID	In use	10	Functional	N/A
49	Khorezm	Uninterruptible power supply	1	2015	China	USAID	In use	Permanent	Functional	N/A
50	Khorezm	Complex phase-contrast microscope, trinocular, with eyepieces 10x, 25x, 40x, 100x, ~220 V	1	2015	China	USAID	In use	27	Functional	N/A
51	Khorezm	Deep freezer	2	2016	USA	USAID	In use	4	Functional	N/A
52	Khorezm	6-foot biosafety cabinet	3	2016	USA	USAID	In use	46	Functional	N/A
53	Khorezm	Thermoshaker	1	2015	Germany	USAID	In use	27	Functional	N/A

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
1	Karakalpakstan	Keltran	1	2015	Russia	State Budget	No	0	functional	
2	Karakalpakstan	Drying cabinet	1	1990	Russia	State Budget	In use	6	functional	
3	Karakalpakstan	Scale BK-300	1	2011	Russia	State Budget	In use	6	functional	
4	Karakalpakstan	Magnetic agitator	1	2015	Russia	State Budget	In use	7	functional	
5	Karakalpakstan	Ovoscope	1	2010	Russia	State Budget	In use	2	functional	
6	Karakalpakstan	Lactan analyzer 1-4 M	1	2010	Russia	State Budget	In use	3	functional	
7	Karakalpakstan	Expert	1	2015	Russia	State Budget	No	0	functional	
8	Karakalpakstan	Nitrate tester	1	2016	Russia	State Budget	In use	19	functional	
9	Karakalpakstan	Centrafuge	1	2016	Russia	State Budget	In use	1,000	functional	
10	Karakalpakstan	Drying cabinet SHS-80	1	2007	Russia	State Budget	In use	1,250	functional	
11	Karakalpakstan	Water bath	1	2017	China	State Budget	In use	473	functional	
12	Karakalpakstan	Thermostat	1	1984	Russia	State Budget	In use	83	functional	
13	Karakalpakstan	Radiometer Beta	1	1987	Russia	State Budget	In use	90	functional	
14	Karakalpakstan	Device SRP 68-01	2	1989	Russia	State Budget	In use	85	functional	
15	Karakalpakstan	Microscope	1	1980	Russia	State Budget	In use	4	functional	
16	Karakalpakstan	Binocular microscope	1	2019	India	State Budget	In use	4	functional	
17	Karakalpakstan	Immunoenzyme analyzer	1	2010	China	State Budget	No	0	functional	
18	Karakalpakstan	Bocher Microplane ST 36w	1	2013	China	State Budget	No	0	functional	
19	Karakalpakstan	Centrafuge BOECO	1	2008	Germany	State Budget	No	0	functional	
20	Karakalpakstan	Centrafuge	1	1966	Russia	State Budget	No	0	non-functional	Not under repairment
21	Karakalpakstan	Microscope mikmed 2 biolan	1	1980	Russia	State Budget	No	0	functional	
22	Karakalpakstan	Binocular microscope	1	2019	India	State Budget	In use	33	functional	
23	Karakalpakstan	Luminocent microscopeML-3	1	2002	Russia	State Budget	No	0	non-functional	Not under repairment
24	Karakalpakstan	Luminocent MikroskopML-2	1	2002	Ukraine	State Budget	No	0	non-funtional	Not under repairment
25	Karakalpakstan	Centrafuge	1	2022	China	State Budget	In use	33	functional	

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
26	Karakalpakstan	Drying cabinet ShS-80-01 SPU	1	2022	Russia	State Budget	In use	50	functional	
27	Karakalpakstan	Water bath	1	2016	China	State Budget	In use	25	functional	
28	Karakalpakstan	Electronic thermostat	1	2022	Russia	State Budget	In use	25	functional	
29	Karakalpakstan	Microscope biolan	1	1980	Russia	State Budget	In use	292	functional	
30	Karakalpakstan	Binocular microscope	1	2019	India	State Budget	In use	292	functional	
31	Karakalpakstan	Water distiller	1	2019	Russia	State Budget	In use	25	functional	
32	Karakalpakstan	Scale	1	1982	Russia	State Budget	In use	25	functional	
33	Karakalpakstan	Sterilizer autoclave	1	2008	Russia	State Budget	In use	50	functional	
1	Samarkand	Microscope ML-2	1	1970	Russia	State budget	In use	5	functioining	
2	Samarkand	CLC centrifuge	1	1980	Russia	State budget	In use	5	functioining	
3	Samarkand	Magnetic agitator	1	1974	Russia	State budget	No	Not used	non-funtional	Not repairable
4	Samarkand	Luminescent microscope	1	1965	Russia	State budget	In use	10	functioining	
5	Samarkand	Biotim Microscope 08903	1	1980	Russia	State budget	In use	8	functioining	
6	Samarkand	Drying cabinet	1	1980	Russia	State budget	In use	2	functioining	
7	Samarkand	Water bath	1	2017	South Korea	State budget	In use	5	functioining	
8	Samarkand	Autoclave	1	2017	Russia	State budget	In use	4	functioining	
9	Samarkand	Centerfuge	2	1977-2009	Russia	State budget	In use	5	functioining	
10	Samarkand	Microscope	1	1970	Russia	State budget	In use	5	functioining	
11	Samarkand	Microscope	6	1979-2021	Russia	State budget	In use	5	functioining	
12	Samarkand	Thermostat	1	2021	Russia	State budget	In use	Daily	functioining	
14	Samarkand	Centerfuge	1	2017	Russia	State budget	In use	5	functioining	
15	Samarkand	Water bath	1	2019	Russia	State budget	In use	5	functioining	
16	Samarkand	Water distiller	1	2016	Russia	Local budget	In use	Daily	functioining	
17	Samarkand	Refrigirator	5	1980-2009	Russia	State budget	In use	Daily	functioining	
18	Samarkand	Mychoyelis device	1	1990	Russia	State budget	In use	6	functioining	

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
19	Samarkand	Thermo container	1	2009	Russia	State budget	In use	2	functioining	
20	Samarkand	Device DP-5 (for field radiation measurements of samples, including food products and forage.)	1	1976	Russia	State budget	In use	5	functioining	
21	Samarkand	Muffle furnace	1	1976	Russia	State budget	In use	4	functioining	
22	Samarkand	Device SZB-2 (for continuous monitoring of CO content and other gasses in the air of a room)	1	1975	Russia	State budget	No	Not used	non-funtional	Not repairable
23	Samarkand	СРП 68-01 (Geological exploration scintillation device)	2	1979	Russia	State budget	In use	2	functioining	
24	Samarkand	Dosimeter BDPA-02 (Alpha radiation detection unit)	1	1975	Russia	State budget	In use	6	functioining	
25	Samarkand	DCS-04 (For detection and evaluation by means of sound and light signaling of the flux density of thermal neutrons, X-ray, gamma and hard beta radiation)	1	1977	Russia	State budget	No	Not used	non-funtional	Not repairable
26	Samarkand	Betta device	1	1990	Russia	State budget	In use	2	functioining	
27	Samarkand	Drying cabinet	1	1969	Russia	State budget	In use	2	functioining	
1	Andijan	Portable liquid analyzer Expert 001	1	2016	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
2	Andijan	PHS Aqua water distiller	2	2017	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
3	Andijan	Lactane analyzer	1	2014	Russia	State budget	No	Not used	non-funtional	Repairable, but yet to be repaird
4	Andijan	Water bath DK 9811	1	2010	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
5	Andijan	Laboratory scales VK 150	1	2017	Russia	Local Budget	In use	10	Functioning	
6	Andijan	Laboratory scales VK 150 1	1	2017	Russia	Local Budget	In use	10	Functioning	
7	Andijan	Washer microplate ST 36	1	2016	Russia	State budget	In use	9 to10	Functioning	

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
8	Andijan	Diesel generator	1	2009	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
9	Andijan	Immunopharmaceutical analyzer	2	2014	Russia	State budget	In use	1	Functioning	
10	Andijan	Steam sterilizer 75 01	1	2012	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
11	Andijan	Autoclave	1	2015	Russia	State budget	In use	4 to 5	Functioning	
12	Andijan	Biological microscope	3	2015	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
13	Andijan	Water bath	2	2014	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
14	Andijan	Centrifuge	3	2017	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
15	Andijan	Electronic laboratory scales	2	2017	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
16	Andijan	Fluorescent microscope	1	1988	Russia	State budget	In use	10+	Functioning	
17	Andijan	Thermostat	3	2017	Russia	Local Budget	In use	Daily	Functioning	
18	Andijan	Refractometer	2	1988	Russia	State budget	In use	10+	Functioning	
19	Andijan	Drying cabinet	2	2015	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
20	Andijan	Exhaust cabinet	2	2014	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
21	Andijan	Refrigerator	4	2014	Russia	State budget	In use	Daily	2 are functioning and 2 are not fuinctioning	Repairable, but yet to be repaird
22	Andijan	6-chamber water bath	1	2024	Russia	State budget	In use	4 to 5	Functioning	
23	Andijan	Home air conditioner	3	2024	Uzbekistan	State budget	In use	10+	Functioning	
24	Andijan	Aquadistiller	1	2024	China	State budget	In use	Daily	Functioning	
25	Andijan	Rhinocular microscope	1	2022	China	State budget	In use	5 to 6	Functioning	
26	Andijan	Laboratory heating plate	1	2024	China	State budget	In use	5	Functioning	
27	Andijan	Laboratory scales	1	2022	China	State budget	In use	Daily	Functioning	
28	Andijan	Laboratory orbital vibration	1	2023	China	State budget	In use	5 to 6	Functioning	
29	Andijan	Steam sterilizer VK 75 01 (autoclave)	1	2024	China	State budget	In use	10	Functioning	

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
30	Andijan	Dosimeter radiometer	1	2024	China	State budget	In use	2	Functioning	
31	Andijan	Meat grinder	1	2023	Uzbekistan	State budget	In use	2	Functioning	
32	Andijan	Stangometer	1	2024	China	State budget	In use	1	Functioning	
33	Andijan	Scalpel	5	2024	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
34	Andijan	Thermostat TS 80	3	2024	China	State budget	In use	Daily	Functioning	
35	Andijan	Thermostat TS 80	1	2024	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
36	Andijan	Scanning electron microscope	1	2024	China	State budget	In use	7 to 8	Functioning	
37	Andijan	Electronic psychrometer hygrometer	10	2024	China	State budget	In use	2 to 3	Functioning	
38	Andijan	Laboratory binocular microscope	7	2024	China	State budget	In use	10	Functioning	
39	Andijan	Desktop ovoscope	2	2015	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
40	Andijan	VITLAB 1-channel pipette pipette 0.5-10 µl	2	2015	Germany	State budget	In use	Daily	Functioning	
41	Andijan	VITLAB 1-channel pipette pipette 100-1000 µl	2	2015	Germany	State budget	In use	Daily	Functioning	
42	Andijan	VITLAB 1-channel pipette dispenser 1-100 µl	2	2015	Germany	State budget	In use	Daily	Functioning	
43	Andijan	VITLAB 1-channel pipette dispenser 2-200 µl	2	2015	Germany	State budget	In use	Daily	Functioning	
44	Andijan	Multichannel pipette dispenser 40-350 µl	2	2015	Germany	State budget	In use	Daily	Functioning	
45	Andijan	Multi-channel pipette dispenser 5-50 µl	2	2015	Germany	State budget	In use	Daily	Functioning	
1	Namangan	Portable liquid analyzer Expert 001	1	2015	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
2	Namangan	Milk quality analyzer	1	2006	Russia	State budget	In use	3 to 4	Functioning	
3	Namangan	PHS Aqua water distiller	1	2017	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
4	Namangan	Autoclave GK - 100	1	1996	Russia	State budget	In use	5	Functioning	

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
5	Namangan	KID device	1	1998	Russia	State budget	No	Not used	Non-functioning	Repairable, but yet to be repaird
6	Namangan	Aquadistiller ADEa-10 SZMO	1	2019	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
7	Namangan	Voltammetric analyzer (polarograph ABC 1.1) with detector: Cu, Zn, Pb, Cd	1	2016	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
8	Namangan	Milk quality analyzer	1	2006	Russia	State budget	In use	3 to 4	Functioning	
9	Namangan	Aquadistiller AOE 10	1	2009	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
10	Namangan	Analytical scale	1	1998	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
11	Namangan	Autoclave	1	1999	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
12	Namangan	Schuteln device	1	1998	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
13	Namangan	Aproborus KFK-2	1	1999	Russia	State budget	No	No	Non-functioning	Repairable, but yet to be repaird
14	Namangan	PHR device	1	1997	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
15	Namangan	Kip -1 device	1	2004	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
16	Namangan	ESR hydrometer	1	2003	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
17	Namangan	mm-2 device	1	2003	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
18	Namangan	Mychoele device	1	2003	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
19	Namangan	Hot water boiler	1	2009	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
20	Namangan	Hot water boiler	1	2009	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
21	Namangan	Water bath	1	1999	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
24	Namangan	Voscher Microplate St-36w	1	2017	Russia	State budget	In use	9	Functioning	
25	Namangan	Water bath model DK-98-/DK-98-A 1 row 2 cells. com. with plas.for probe. 17 and 22 mm (2 pcs.)	1	2019	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
26	Namangan	Water baths DK-98-II Atwo row 4 holes/2….	1	2017	Russia	State budget	In use	6	Functioning	
27	Namangan	2-row 8-cell water bath	1	2016	Russia	State budget	In use	5	Functioning	

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
28	Namangan	Voscher Microplate St-36w	1	2017	Russia	State budget	In use	9	Functioning	
29	Namangan	Hand scales	1	2003	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
30	Namangan	Technical scales	1	2003	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
31	Namangan	Thermocontainers TM-52c(24cet)	1	2009	Russia	State budget	In use	used seasonally	Functioning	
32	Namangan	SOEKS nitrate testing devices model NIK-019-1 for express control of fresh horticultural products.	1	2017	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
33	Namangan	Biological microscope	1	1997	Russia	State budget	No	Not used	Non-functioning	Repairable, but yet to be repaird
34	Namangan	Hygrometer psychrometric VIT-2	1	1997	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
35	Namangan	Electric thermostat	2	1997	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
36	Namangan	Thermostat TS-80	1	2015	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
37	Namangan	Desktop ovoscopes ON-10 -4	1	2006	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
38	Namangan	Keltran	1	2017	Russia	State budget	In use	No	Non-functioning	Repairable, but yet to be repaird
39	Namangan	Luminescence microscope	1	1996	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
40	Namangan	PE-6100 Heated Magnetic Stirrer	1	1998	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
41	Namangan	Centrifuge	1	2019	Russia	State budget	In use	6	Functioning	
42	Namangan	Radiometer SRP-68-01-A	2	2016	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
43	Namangan	Immunoenzyme analyzer ST-360	1	2006	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
44	Namangan	Desktop ovoscopes ON-10	1	2009	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
45	Namangan	Homogenizer	1	1998	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
46	Namangan	Radiometer UMF 1500	1	1999	Russia	State budget	No	Not used	Non-functioning	Not repairable
47	Namangan	SOEKS nitrate testing devices model NIK-019-1 for express control of fresh horticultural products.	1	1998	Russia	State budget	In use	10	Functioning	

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
48	Namangan	Dispenser - 1	1	1999	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
49	Namangan	Thermostat	1	1997	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
50	Namangan	Centrifuge	1	2004	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
51	Namangan	Centrifuge	1	2003	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
52	Namangan	Sterilizer	1	2003	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
53	Namangan	Hygrometer psychrometric VIT-2	1	2003	Russia	State budget	No	Not used	Non-functioning	Not repairable
54	Namangan	Laboratory centrifuge Liston C 2204 Classic	1	2009	Russia	State budget	Yes	Daily	Functioning	
55	Namangan	Radio components	2	2009	Russia	State budget	Yes	2	Functioning	
56	Namangan	Electric grinder	1	1999	Russia	State budget	Yes	5	Functioning	
57	Namangan	Luminescence microscope	1	2003	Russia	State budget	Yes	10	Functioning	
58	Namangan	Radiometer Bella	1	2003	Russia	State budget	No	Not used	Non-functioning	Not repairable
59	Namangan	Thermostat	1	2017	Russia	State budget	Yes	Daily	Functioning	
60	Namangan	Magnetic stirrer	2	2019	Russia	State budget	Yes	5	Functioning	
61	Namangan	Thermostat	1	2017	Russia	State budget	Yes	Daily	Functioning	
62	Namangan	Microscope	2	2016	Russia	State budget	Yes	10	Functioning	
63	Namangan	H-145 b/s veterinary surgical small kit without sterilizer (contents in kit description)	1	2017	Russia	State budget	Yes	5	Functioning	
64	Namangan	Og-101 "Aida" sprayer	1	2003	Russia	State budget	Yes	10	Functioning	
65	Namangan	Radiometer Beta	8	2003	Russia	State budget	No	Not used	Non-functioning	Not repairable
66	Namangan	Dispenser	1	2009	Russia	State budget	Yes	Daily	Functioning	
67	Namangan	Centrifuge	1	2017	Russia	State budget	Yes	Daily	Functioning	
68	Namangan	Single-channel mechanical pipette with variable volume from 10.0-100.0 µl	1	1997	Russia	State budget	No	Not used	Non-functioning	Not repairable

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
69	Namangan	Single-channel mechanical pipette with variable volume from 100.0-1000.0 µl	2	1997	Russia	State budget	No	Not used	Non-functioning	Not repairable
70	Namangan	Regulator microscope	2	1997	Russia	State budget	No	Not used	Non-functioning	Not repairable
71	Namangan	Desktop ovoscope ON-10 -3	1	2017	Russia	State budget	Yes	Daily	Functioning	
72	Namangan	Single-channel mechanical pipette with variable volume from 20.0-200.0 µl	1	2003	Russia	State budget	Yes	Daily	Functioning	
73	Namangan	Tabletop ON-10	4	2003	Russia	State budget	Yes	Daily	Functioning	
74	Namangan	Centrifuge	1	2009	Russia	State budget	Yes	Daily	Functioning	
75	Namangan	Radiometer SRP- 68-01	1	2017	Russia	State budget	No	Not used	Non-functioning	Not repairable
76	Namangan	Chemical thermostat	1	1997	Russia	State budget	No	Not used	Non-functioning	Not repairable
77	Namangan	Steam sterilizer VK-75-01 (autoclave)	1	1997	Russia	State budget	No	Not used	Non-functioning	Not repairable
78	Namangan	St-360 immunoenzyme analyzer	1	1997	Russia	State budget	No	Not used	Non-functioning	Not repairable
79	Namangan	Centrifuge	1	2017	Russia	State budget	Yes	Daily	Functioning	
80	Namangan	Sterilizer autoclave	1	2003	Russia	State budget	Yes	10	Functioning	
81	Namangan	Eight-channel mechanical pipette, variable volume 50.0-300.0 µl	1	2003	Russia	State budget	Yes	Daily	Functioning	
82	Namangan	DSK 04-04	1	2009	Russia	State budget	Yes	2	Functioning	
83	Namangan	Single-channel mechanical pipette with variable volume from 20.0-200.0 µl	1	2017	Russia	State budget	Yes	Daily	Functioning	
84	Namangan	Radiotor DP-5	1	1997	Russia	State budget	No	Not used	Non-functioning	Not repairable
85	Namangan	Muffle furnace	1	1997	Russia	State budget	Yes	2	Functioning	
86	Namangan	Psychrometer hygrometer VIT-2	1	1997	Russia	State budget	No	Not used	Non-functioning	Not repairable

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
87	Namangan	Microscope primer	1	2003	Russia	State budget	Yes	10	Functioning	
88	Namangan	Dispenser -2	1	2017	Russia	State budget	Yes	Daily	Functioning	
89	Namangan	Instigator	1	2009	Russia	State budget	Yes	Daily	Functioning	
90	Namangan	Ariomet kit	1	2017	Russia	State budget	Yes	Daily	Functioning	
1	Jizzakh	Laboratory centrifuge	1	2017	Russia	Regional budget	In use	20	Functioning	
2	Jizzakh	Thermostat	1	2024	Russia	Regional budget	In use	20	Functioning	
3	Jizzakh	Refrigerator	2	2017	Russia	Regional budget	In use	20	Functioning	
4	Jizzakh	Refrigerator	1	2024	Uzbekistan	Regional budget	In use	24	Functioning	
5	Jizzakh	Moneculator	1	2023	China	Regional budget	In use	5	Functioning	
6	Jizzakh	Aphthoclave	1	2008	Germany	Regional budget	In use	4	Functioning	
7	Jizzakh	Luminescent microscope	1	Unknown	Unknown	Regional budget	In use	4	Non-functioning	It is outdated, it is better to purchase new one instead of repairment.
8	Jizzakh	Gas stove	1	2024	Uzbekistan	Regional budget	In use	24	Functioning	
9	Jizzakh	Centrifuge	1	2008	Russia	Regional budget	In use	3	Functioning	
10	Jizzakh	Microscope	1	2023	China	Regional budget	In use	8	Functioning	
11	Jizzakh	Electronic scales	1	2023	China	Regional budget	In use	7	Functioning	
12	Jizzakh	Brought	1	2015	Russia	Regional budget	No	Not used	Non-functioning	Repairable, yet to be repairment
13	Jizzakh	Sushi cabinet	1	1979	Russia	Regional budget	No	Not used	Non-functioning	Repairable, yet to be repairment
14	Jizzakh	Hygrometer Pschrometric	3	2011	Ukraine	Regional budget	In use	24	Functioning	
15	Jizzakh	Hygrometer Pschrometric	1	2011	Ukraine	Regional budget	No	Not used	Non-functioning	It is difficult to repair.

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
16	Jizzakh	Aquadislator	1	2014	Russia	Regional budget	No	Not used	Non-functioning	It is difficult to repair.
17	Jizzakh	Autoclave steamer	1	2008	Russia	Regional budget	In use	3	Functioning	
18	Jizzakh	Aphthoclave	1	2022	China	Regional budget	In use	15	Functioning	
19	Jizzakh	Dry Air Heater Thermostat	1	2015	Russia	Regional budget	In use	24	Functioning	
20	Jizzakh	Microscope	1	2015	Russia	Regional budget	In use	20	Functioning	
21	Jizzakh	Microscope	1	2023	China	Regional budget	In use	18	Functioning	
22	Jizzakh	Centrifuge	1	1980	Russia	Regional budget	In use	8	Functioning	
23	Jizzakh	Centrifuge	1	2023	China	Regional budget	In use	10	Functioning	
24	Jizzakh	Electronic scales	1	2019	Russia	Regional budget	In use	16	Functioning	
25	Jizzakh	Refrigerator Sino	1	2009	Uzbekistan	Regional budget	In use	24	Functioning	
26	Jizzakh	Water bath	1	2023	China	Regional budget	In use	20	Functioning	
27	Jizzakh	Thermostat biological	1	1998	Russia	Regional budget	In use	12	Functioning	
28	Jizzakh	Lactan	1	2016	China	Regional budget	In use	14	Functioning	
29	Jizzakh	Avascope	1	2016	Germany	Regional budget	In use	7	Functioning	
30	Jizzakh	Soeks apparatus	1	2015	Germany	Regional budget	In use	18	Functioning	
31	Jizzakh	SRP	1	1985	Russia	Regional budget	In use	20	Non-Functioning	It is better to replace instead of repairment
32	Jizzakh	Ifa PTSR	1	2017	China	State budget	Not yet	Not used	Functioning	It is very new and not used yet.
1	Surkhandarya	Autoclave	4	2018	Russia	State budget	In use	9	Functioning	
2	Surkhandarya	Binocular laboratory microscope	1	2024	Russia	State budget	In use	4	Functioning	
3	Surkhandarya	Water bath	1	2019	Russia	State budget	In use	18	Functioning	

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
4	Surkhandarya	Water bath	1	2020	Chinese	State budget	In use	2	Functioning	
5	Surkhandarya	Microscope Trinocular	1	2022	China	State budget	In use	2	Functioning	
6	Surkhandarya	Drying cabinet	1	1989	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
7	Surkhandarya	Drying cabinet	1	2018	Russia	State budget	In use	20	Functioning	
8	Surkhandarya	SINO refrigerator	13	2018	Uzbek	Local budget	In use	28	Functioning	
9	Surkhandarya	Steam sterilizer IS VESON	1	2018	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
10	Surkhandarya	Steam sterilizer B K 75	1	20 16	Russia	Unknown	No	Not used	Non-Functioning	Not repairable
11	Surkhandarya	Thermostat TS- 1/8	2	2019	Russia	Local budget	In use	12	Functioning	
12	Surkhandarya	Thermostat TS- 1/8	1	1985	Russia	Local budget	In use	10	Functioning	
13	Surkhandarya	Refrigerator	1	2017	Uzbekistan	Local budget	In use	22	Functioning	
14	Surkhandarya	Anatomical set	1	2007	China	State budget	In use	2	Functioning	
15	Surkhandarya	Surgical table	1	2008	China	Local budget	In use	22	Functioning	
16	Surkhandarya	ARTEL refrigerator	1	2017	Uzbekistan	Local budget	In use	22	Functioning	
17	Surkhandarya	ARTEL refrigerator	1	201 6	Uzbekistan	Local budget	In use	30	Functioning	
18	Surkhandarya	Water bath	1	2019	China	Local budget	In use	11	Functioning	
19	Surkhandarya	Magnetic stirrer	1	1990	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
20	Surkhandarya	Magnetic stirrer	1	2010	Russia	State budget	0	Not used	Non-Functioning	Not repairable
21	Surkhandarya	FEC photocolorimeter	1	201 8	Russia	State budget	0	Not used	Non-Functioning	Not repairable
22	Surkhandarya	Betta device	1	1985	Russia	State budget	0	Not used	Non-Functioning	Not repairable
23	Surkhandarya	SRP 68-01 device	4	1984	Russia	State budget	In use	21	Functioning	
24	Surkhandarya	psychometer	1	2018	Russia	Local budget	In use	20	Functioning	
25	Surkhandarya	laboratory thermostat	1	1985	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
26	Surkhandarya	Water bath	1	2020	China	State budget	In use	2	Functioning	
27	Surkhandarya	Refrigerator	1	2016	Uzbekistan	State budget	In use	30	Functioning	

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
28	Surkhandarya	Steam sterilizer, BK-75	1	2016	Russia	State budget	0	Not used	Non-Functioning	Not repairable
29	Surkhandarya	Drying cabinet	1	2018	Russia	State budget	In use	20	Functioning	
30	Surkhandarya	psychrometer	1	2018	Russia	State budget	In use	20	Functioning	
31	Surkhandarya	photoelectrocalorimeter	1	2018	Russia	State budget	0	Not used	Non-Functioning	Not repairable
32	Surkhandarya	magnetic stirrer	1	2010	Russia	State budget	0	Not used	Non-Functioning	Not repairable
33	Surkhandarya	quartz irradiator	2	2019	Uzbekistan	State budget	In use	20	Functioning	
34	Surkhandarya	Biological microscope	1	2020	China	State budget	No	Not used	Non-Functioning	Not repairable
35	Surkhandarya	serological water bath	2	1985	Poland	State budget	No	Not used	Non-Functioning	Not repairable
36	Surkhandarya	centrifuge	1	2020	Poland	State budget	No	Not used	Non-Functioning	Not repairable
37	Surkhandarya	Electronic laboratory scales	1	2020	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
38	Surkhandarya	household air conditioner	1	2024	Uzbekistan	State budget	In use	20	Functioning	
39	Surkhandarya	household air conditioner	1	2010	China	State budget	In use	20	Functioning	
40	Surkhandarya	laboratory thermostat	1	2024	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
41	Surkhandarya	Automatic rocking chair	1	1985	Russia	State budget	In use	20	Functioning	
42	Surkhandarya	Aquadistiller	1	2009	Russia	Local budget	In use	12	Functioning	
43	Surkhandarya	Water bath	1	2023	China	Local budget	In use	1	Functioning	
44	Surkhandarya	Centrifuge	1	1985	Russia	Local budget	In use	1	Functioning	
45	Surkhandarya	Drying cabinet SS-80	1	2019	Russia	State budget	In use	120	Functioning	
46	Surkhandarya	ARTEL refrigerator	1	2017	Uzbekistan	State budget	In use	720	Functioning	
47	Surkhandarya	Electronic scales	1	2019	Russia	State budget	In use	20	Functioning	
48	Surkhandarya	Water bath	1	2019	China	State budget	In use	15	Functioning	
49	Surkhandarya	Steam sterilizer VK-75-01-complete (autoclave)	1	2017	Russia	State budget	In use	120	Functioning	
50	Surkhandarya	Drying cabinet SS-80-01	1	2011	China	State budget	In use	350	Functioning	

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
51	Surkhandarya	ARTEL refrigerator	1	2017	Uzbekistan	State budget	In use	720	Functioning	
52	Surkhandarya	Autoclave	1	2022	Chinese	State budget	In use	4	Functioning	
53	Surkhandarya	Autoclave sterilizer	1	2018	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
54	Surkhandarya	Analyzer Lactan	1	2021	Russia	State budget	In use	33	Functioning	
55	Surkhandarya	Libra	1	2018	Russia	State budget	In use	Not used	Functioning	
56	Surkhandarya	Distiller	2	2019	Russia	State budget	In use	15	Functioning	
57	Surkhandarya	Ovoscope desktop	1	2018	Russia	State budget	In use	22	Functioning	
58	Surkhandarya	Sterilizer Paravoy	1	2005	Chinese	State budget	In use	9	Non-Functioning	Not repairable
59	Surkhandarya	Muffle furnace	1	2019	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
60	Surkhandarya	Milk centrifuge	1	2013	Russia	State budget	In use	8	Functioning	
61	Surkhandarya	Centrifuge	1	2008	Russia	State budget	In use	7	Non-Functioning	Not repairable
1	Navoi	Aquadistiller ADE-10	1	2009	Russia	Local budget	In use	Daily	Functioning	
2	Navoi	Beta radiometer	2	1986	Russia	State budget	No	None	Non-Functioning	Not repairable
3	Navoi	Muffle furnace	1	1997	Russia	State budget	In use	4	Functioning	
4	Navoi	Analytical scale	1	2010	Russia	State budget	No	Not used	Non-Functioning	Not repairable
5	Navoi	Cofferdge scales	1	1996	Russia	State budget	No	Not used	Non-Functioning	Not repairable
6	Navoi	DP-100 device (DP-100 kit is designed for field radiation measurements of samples, including food products and forage.)	1	2017	Russia	State budget	No	Not used	Non-Functioning	Not repairable
7	Navoi	Geological exploration scintillation device SRP-68-01	2	2016	Russia	State budget	No	Not used	Non-Functioning	Not repairable
8	Navoi	Sets of laboratory weights for scales	1	2009	Russia	State budget	No	Not used	Non-Functioning	Not repairable
9	Navoi	Thermostat TC-80	2	2014	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
10	Navoi	Water bath	1	2012	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
11	Navoi					State budget	In use	5	Functioning	
12	Navoi		3	2015	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
13	Navoi	Steam sterilizer BK-75-01	5	2015	Russia	State budget	In use	4	Functioning	
14	Navoi	Microscope biolan	2	2014	Russia	State budget	In use	6	Functioning	
15	Navoi	Centrifuge EL-OPNZU 4.2	4	2017	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
16	Navoi	Thermostat 2ц	2	1997	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
17	Navoi	Centrifuge CLS	1	2015	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
18	Navoi	Biolan Microscop	3	2014	Russia	State budget	In use	6	Functioning	
19	Navoi	PDM device (press-destructor to change the appearance of medical waste)	2	2016	Russia	State budget	No	None	Non-Functioning	Not repairable
20	Navoi	Backpack sprayer OG-101 AIDA	2	2015	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
21	Navoi	Microscope	2	2008	Russia	State budget	In use	6	Functioning	
22	Navoi	Thermocontainer TM-52 with cooling elements 24 pcs	4	2014	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
23	Navoi	Microscope Lumin	1	2014	Russia	State budget	No	Not used	Non-Functioning	Not repairable
24	Navoi	Thermostat big	3	2010	Russia	State budget	In use	6	Functioning	
25	Navoi	Thermostat	1	2008	China	International donor (unknown)	In use	Daily	Functioning	
26	Navoi	Autoclave GK-100-2	1	2014	Russia	State budget	In use	4	Functioning	
27	Navoi	Mikmed Microscope	1	2004	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
28	Navoi	Hand dryer	1	2001	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
29	Navoi	Thermocontainer TM-80 with cooling elements 29 pcs	1	2001	Russia	State budget	In use	2	Functioning	

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
30	Navoi	KFK-2 (photo-colorimeter to measure transmission, density and activity of solutions)	1	2001	Russia	State budget	No	Not used	Non-Functioning	Not repairable
31	Navoi	Centrafuge	1	2019	Russia	State budget	No	Not used	Non-Functioning	Not repairable
32	Navoi	PH tester	1	2010	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
33	Navoi	Refractometer	1	2000	Russia	State budget	In use	6	Functioning	
34	Navoi	Electric mill	5	1997	Russia	State budget	In use	3	Functioning	
35	Navoi	Scale VLKT	3	1999	China	State budget	No	Not used	not Functioning	Not repairable
36	Navoi	Scale PH ц V-U	1	2001	Russia	State budget	No	Not used	not Functioning	Not repairable
37	Navoi	Milk analyzer Lactan 1-4 M	3	2015	Russia	State budget	In use	4	Functioning	
38	Navoi	Immunoemzyme analyzer ST-360, Vosher microplate.SI-36W	10	2019	Russia	State budget	In use	1	Functioning	
39	Navoi	First aid cabinet, with two door	7	2000	Russia	State budget	In use	1	Functioning	
40	Navoi	First aid cabinet, with one door	2	1997	Russia	State budget	In use	1	Functioning	
41	Navoi	Laboratory table SLK	2	1999	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
42	Navoi	Table top ovoscope OH-10	2	2001	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
43	Navoi	Laboratory scale VK-600	2	2016	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
44	Navoi	Thermostat TC-1/80 SPU	1	1986	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
45	Navoi	Laboratory microscope A-100	1	2010	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
46	Navoi	Liquid analyzer Expert-001 Micon	2	2015	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
1	Tashkent	Refrigerator	2	2013	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
2	Tashkent	Surgical kit	2	2018	Russia	State budget	In use	4	Functioning	
3	Tashkent	Thermostat	1		Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
4	Tashkent	Surgical table	1	2019	Russia	State budget	In use	4	Functioning	
5	Tashkent	Psychrometer	1		Russia	State budget	In use	3	Functioning	
6	Tashkent	Autoclave steam sterilizer 75-01	1	2023	Russia	State budget	In use	5	Functioning	

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
7	Tashkent	Aquadisteller	1	2020	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
8	Tashkent	Psychrometer	1	2021	Ukraine	Local budget	In use	3	Functioning	
9	Tashkent	Refrigerator	3	2024	Uzbekistan	State budget	In use	Daily	Functioning	
10	Tashkent	Centrifuge	2	1990	Russia	Local budget	In use	5	Functioning	
11	Tashkent	Centrifuge	1	2014	Russia	Local budget	In use	5	Functioning	
12	Tashkent	Centrifuge	1	1990	Russia	Local budget	In use	5	Functioning	
13	Tashkent	Autoclave	1	2019	Russia	Local budget	In use	5	Functioning	
14	Tashkent	Electric water distiller PHS	1	2015	Russia	Local budget	In use	Daily	Functioning	
15	Tashkent	Electric water distiller	1	2024	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
16	Tashkent	Liquid water distiller	1	2015	Russia	Local budget	In use	Daily	Functioning	
17	Tashkent	Lactan analyzer	2	2015	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
18	Tashkent	Lactan analyzer	1	1990	Russia	Local budget	In use	10	Functioning	
19	Tashkent	Shaking apparatus	2	2013	Russia	State budget	In use	4	Functioning	
20	Tashkent	Scales	2	2013	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
21	Tashkent	Equal-arm scales for 50 grams	1	2019	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
22	Tashkent	Technical scales	1	2013	Russia	Local budget	In use	10	Functioning	
23	Tashkent	Electro-analytical scales	1	2015	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
24	Tashkent	Water bath	1	2013	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
25	Tashkent	Weights set for scales	2	2013	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
26	Tashkent	Mechanical dispenser	1	2019	Russia	Local budget	In use	Daily	Functioning	
27	Tashkent	Dispenser radiometer	1	2023	Russia	Local budget	In use	5	Functioning	
28	Tashkent	Mill	1	2021	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
29	Tashkent	Mill	1	2013	Russia	State budget	In use	2	Functioning	
30	Tashkent	Fluorescent microscope	1	2024	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
31	Tashkent	Microscope Biolam	1	1990	Russia	Local budget	In use	6	Functioning	

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
32	Tashkent	Microscope Biolam	1	2013	Russia	State budget	In use	6	Functioning	
33	Tashkent	Microscope Biomed	1	1990	Russia	Local budget	In use	5	Functioning	
34	Tashkent	Direct laboratory microscope	3	2015	Russia	Local budget	In use	Daily	Functioning	
35	Tashkent	Trinocular microscope	1	2023	Russia	State budget	In use	5	Functioning	
36	Tashkent	Pump	1	2013	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
37	Tashkent	Nitrate tester	1	2024	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
38	Tashkent	Ovoscope	1	2019	Russia	Local budget	In use	5	Functioning	
39	Tashkent	Pipette dispenser	1	2024	Russia	State budget	In use	Daily	Functioning	
40	Tashkent	Sprayer	1	1990	Russia	Local budget	In use	2	Functioning	
41	Tashkent	СРП 68-01 (Geological exploration scintillation device)	3	1990	Russia	State budget	No	Not used	not functioning	Not repairable
42	Tashkent	Steam sterilizer	1	2019	Russia	State budget	In use	10	Functioning	
43	Tashkent	Sterilizer	1	1990	Russia	Local budget	In use	Daily	Functioning	
44	Tashkent	Thermal container	2	1990	Russia	State Budget	In use	Daily	Functioning	
45	Tashkent	Thermometer	1	2013	Russia	State Budget	In use	Daily	Functioning	
46	Tashkent	Thermostat	1	2019	Russia	Local budget	In use	Daily	Functioning	
47	Tashkent	Thermostat	1	2013	Russia	State Budget	In use	Daily	Functioning	
48	Tashkent	Laboratory thermostat	1	2024	Russia	State Budget	In use	Daily	Functioning	
49	Tashkent	Thermostat	1	1990	Russia	State Budget	In use	Daily	Functioning	
50	Tashkent	Refrigerator	2	2019	Russia	Local budget	In use	Daily	Functioning	
51	Tashkent	Refrigerator	2	2013	Uzbekistan	State Budget	In use	Daily	Functioning	
1	Syrdarya	Thermostat	1	1991	Russia	FAO	In use	30	Functioning	
2	Syrdarya	Drying cabinet	1	2019	Russia	State Budget	In use	40	Functioning	
3	Syrdarya	Centrifuge	1	1981	Russia	State Budget	In use	40	Functioning	
4	Syrdarya	Small autoclave	1	2016	China	State Budget	In use	30	Functioning	

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
5	Syrdarya	Microscope	2	2016	Germany	State Budget	In use	40	Functioning	
6	Syrdarya	Thermostat	2	2018-2021	Russia	State Budget	In use	40	Functioning	
7	Syrdarya	Drying cabinet	1	2023	Russia	State Budget	In use	40	Functioning	
8	Syrdarya	Autoclave	1	2021	Russia	State Budget	In use	20	Functioning	
9	Syrdarya	Centrifuge	1	2018	China	State Budget	In use	30	Functioning	
10	Syrdarya	Keltran	1	1991	Russia	State Budget	In use	20	Functioning	
11	Syrdarya	Psychrometric hygrometer	1	2019	China	State Budget	In use	22	Functioning	
12	Syrdarya	Muffle furnace	1	1981	Russia	State Budget	In use	6	Functioning	
14	Syrdarya	Microscope r-12 1976	1	2008	Russia	State Budget	In use	22	Functioning	
15	Syrdarya	Desktop egg scanner	1	2010	Russia	State Budget	In use	10	Functioning	
16	Syrdarya	Fek	1	1992	Russia	State Budget	In use	8	Functioning	
17	Syrdarya	Nitrate tester "soeks" nuk-019-1	1	2015	China	State Budget	In use	8	Functioning	
18	Syrdarya	Digital stationary conductometer	1	2024	Russia	State Budget	In use	2	Functioning	
19	Syrdarya	PHS-3E digital stationary pH-meter	1	2024	China	State Budget	In use	2	Functioning	
20	Syrdarya	Water bath	1	2024	Russia	State Budget	In use	10	Functioning	
21	Syrdarya	Water distiller adea-4-s3mo -1 pc.	1	2024	Russia	State Budget	In use	30	Functioning	
22	Syrdarya	Laboratory electric oven	1	2024	Russia	State Budget	In use	10	Functioning	
23	Syrdarya	Electronic scales	1	2024	Russia	State Budget	In use	40	Functioning	
24	Syrdarya	Banya vodyanaya kryshka s 8 otverstiyami v 2	1	2024	Russia	State Budget	In use	10	Functioning	
27	Syrdarya	Cabinet drying horizontal s yestestvennoy convection	1	2024	China	State Budget	In use	1	Functioning	
28	Syrdarya	Drying cabinet with natural convection	1	2024	China	State Budget	In use	16	Functioning	
31	Syrdarya	Thermometer TSL	1	2018	Russia	State Budget	In use	1	Functioning	
33	Syrdarya	Dosimeter	3	2006	Russia	State Budget	In use, but broken	1	Non-functioning	Repairable, yet to be repairment

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
34	Syrdarya	Muffle oven	1	2006	Russia	State Budget	In use, but broken	1	Non-functioning	Repairable, yet to be repairment
36	Syrdarya	Dosimeter	1	2006	Russia	State Budget	In use, but broken	1	Non-functioning	Repairable, yet to be repairment
37	Syrdarya	Muffle oven	2	2006	Russia	State Budget	In use, but broken	1	Non-functioning	Repairable, yet to be repairment
39	Syrdarya	Thermometer	2	1997	Russia	State Budget	In use, but broken	1	Non-functioning	Not repairable
40	Syrdarya	Dosimetr	1	2006	Russia	State Budget	In use, but broken	1	Non-functioning	Repairable, yet to be repairment
41	Syrdarya	Radiometer	1	2006	Russia	State Budget	In use, but broken	1	Non-functioning	Repairable, yet to be repairment
42	Syrdarya	Beta radiometer	4	2006	Russia	State Budget	In use, but broken	1	Non-functioning	Repairable, yet to be repairment
43	Syrdarya	Immunoenzymatic analyzer ST-360	1	2006	China	State Budget	In use	8	Functioning	
44	Syrdarya	Dispenser 2-20	1	2017	Croatia	State Budget	In use	1	Functioning	
45	Syrdarya	Dispenser	1	2017	Croatia	State Budget	In use	1	Functioning	
46	Syrdarya	Dispenser	1	2017	Croatia	State Budget	In use	1	Functioning	
47	Syrdarya	Water distiller el PHS AQUA	2	2012-2019	Russia	State Budget	In use	2	Functioning	
48	Syrdarya	Dispenser 100-1000	1	2017	Croatia	State Budget	In use	1	Functioning	
49	Syrdarya	Dispenser mechanical one-channel	1	2017	Croatia	crowd	In use	1	Functioning	
50	Syrdarya	Water bath apparatus	1	2006	Russia	State Budget	In use	1	Functioning	
52	Syrdarya	Steam sterilizer "YS-3PV-22 (Autoclave)	1	2018	Great Britain	State Budget	In use	1	Functioning	
53	Syrdarya	Vysokoskoristnoy multiplanshetny shaker-vertox model MPS-1	1	2018	China	State Budget	In use	1	Functioning	
54	Syrdarya	Centrifuge VOESO S-8	1	2016	Russia	State Budget	In use	1	Functioning	
55	Syrdarya	Centrifuge VOESO S-8	1	2008	Germany	State Budget	In use	4	Functioning	
56	Syrdarya	Microscope Micromed	1	2004	Russia	State Budget	In use	4	Functioning	

Other 9 Regional Centers (Not Reginal Diagnosis Laboratories) for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety
Existing Equipment List

No.	Region/ Republic	Available equipment name	Available qunatity	Year of production	Country of Origin	Fund Source for purchase	Usage in 2024	Frequency of Use per month	Operation Status	If not operational, under repair?
57	Syrdarya	Microscope Mikmed	1	2003	Russia	State Budget	In use	4	Functioning	
58	Syrdarya	Microtome	1	2003	Russia	State Budget	In use	4	Functioning	
59	Syrdarya	Autoclave 443554990-21	1	2016	Russia	State Budget	In use	4	Functioning	
60	Syrdarya	Thermostat	1	1979	Russia	State Budget	In use	4	Functioning	

12-ilova: Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarining mavjud muassasasi

(1) Basic Infrastructure Data of the Centers

No.	Region/ Republic	Year of Establish	Lot Area(m^2)	Floor Area(m^2)	Size of building	No. of Floor	Conditions of Floor	Conditions of Window	Conditions of Wall	Conditions of Sealing
1	Andijan	1941	2,345.17	808.91	Width 11.5 m Height 13.1 m Length 34.55 m	4	Wooden and tyle	Can be locked	No crack	No water leakage
2	Bukhara	1973	16,190	546	Width 11.1 m Height 6.6 m Length 30 m	2	Wooden and concrete	Can be locked	No crack	No water leakage
3	Fergana	1960	668.49	701.7	Length: 5.40m Width: 5.20m Height: 2.90 m	2	Polyacid and detergent resistant linoleum	Can be locked	No crack	No water leakage
4	Jizzakh	1948	2,917.76	565	Width 14 m Height 4 m Length 40 m	1	Wooden	Can be locked	No crack	No water leakage
5	Namangan	1971	2,755.51	1,134.75	Width 11 m Height 8 m Length 42 m	2	Wooden	Can be locked	No crack	No water leakage
6	Navoi	1981	2,825.25	407.68	Width 10.4 m Height 3.2 m Length 39.2m	2	Raw bricks	Can be locked	No crack	No water leakage
7	Kashkadarya	1960	7,000	1,521	Width 14.76 m Height 7.0 m Length 21.19 m	2	Concrete	Can be locked	No crack	No water leakage
8	Samarkand	1939	2,296.1	777.96	Width 11.3 m Height 3 m Length 68.85m	1	Concrete and wooden	Can be locked	Some cracks	Water leakage from ceiling
9	Syrdarya	1976	9,040	1,397.3	Width 11.0 m Height 6.3 m Length 34.0 m	2	Concrete and wooden	Can be locked	No crack	No water leakage
10	Surkhandarya	1958	3,290.25	762.44	Width 17.0 m Height 13.2 m	4	Concrete	Can be locked	No crack	No water leakage

No.	Region/ Republic	Year of Establish	Lot Area(m^2)	Floor Area(m^2)	Size of building	No. of Floor	Conditions of Floor	Conditions of Window	Conditions of Wall	Conditions of Sealing
					Length 33.0 m					
11	Tashkent	1946	1,003.90	129.54	Width 10 m Height 8 m Length 32 m	2	Concrete	Can be locked	No crack	No water leakage
12	Khorezm	1970	8,426.04	1,485.29	Width 10 m Height 3.15 m Length 11 m	2	Tiled	Can be locked	Tiled	No water leakage (innovated in 2024)
13	Karakalpakstan	1964	3,682	504.03	Width 21 m Hight 3 m Length 6.5-7 m	2	Tiled	Can be locked	No crack	No water leakage

(2) Degraded Places and Organization Structure of the Centers

No.	Region/ Republic	Other degraded places at the center	Kinds of laboratories	Supplementary facilities	Problems with Water supply
1	Andijan	Serology and biochemistry, radiology, virology, bee, fish and rabbit diseases, IFA and PCR laboratories	1. Bacteriology, mycology and parasitology 2. Serology and biochemistry 3. Toxicology 4. Veterinary expertise, microbiology and food safety 5. Radiology 6. Virology 7. Diseases of bees, fish and rabbits 8. IFA and PCR	1. Crematorium 2. Vivarium 3. Injured laboratory animal storage room 4. Fodder storage room 5. Fuel (wood-coal) storage room 6. Precursor storage room	None
2.	Bukhara	None	1. Laboratory of bacteriology, parasitology and mycology 2. Laboratory of Serology and Biochemistry 3. Laboratory of Virology 4. Veterinary and Sanitary Expertise, Microbiology and Food Safety Diagnosis 5. Laboratory of ELISA and PCR 6. Laboratory of diagnosis of bee, fish and rabbit diseases 7. Laboratory of Toxicology 8. Laboratory of Radiology	1. Incinerator for biological samples 2. Garbage 3. Warehouse 4. Vivarium 5. Archive	None

No.	Region/ Republic	Other degraded places at the center	Kinds of laboratories	Supplementary facilities	Problems with Water supply
3.	Fergana	The building of the Biochemistry and Toxicology, Beekeeping, and Rabbit Disease laboratories is in urgent need of comprehensive repairs to ensure optimal functionality and safety.	1. Laboratory of bacteriology, parasitology and mycology 2. Laboratory of Serology and Biochemistry 3. Laboratory of Virology 4. Veterinary and Sanitary Expertise, Microbiology and Food Safety Diagnosis 5. Laboratory of ELISA and PCR 6. Laboratory of diagnosis of bee, fish and rabbit diseases 7. Laboratory of Toxicology 8. Laboratory of Radiology 9. Vivarium	1. Incinerator for burning and neutralizing biological waste (diesel-powered). 2. Pathological and Anatomical Examination Room for animals infected with bacterial diseases (dissecting room). 3. Pathological Examination Room for animals infected with virological diseases (dissecting room). 4. Autonomous Electric Generator	None
4.	Jizzakh	It is needed to repair the vivarium and garage.	1. Laboratory of Bacteriology, Parasitology and Mycology 2. Serology and Biochemistry Laboratory 3. Virology Laboratory 4. Veterinary, Sanitary Microbiology and Food Safety Laboratory 5. Toxicology Laboratory 6. Laboratory for Honeybee, Fish and Rabbit Diseases 7. Radiology Laboratory 8. Vivarium	1. Vivarium department, 2. Special pit structure to dispose of the corpses of sample animals 3. Garage	None
5.	Namangan	None	1. Laboratory for Bacteriology, Mycology and Parasitology 2. Laboratory for Toxicology 3. Laboratory for Virology 4. Laboratory for PCR and enzyme-linked immunosorbent assay (ELISA) 5. Laboratory for Radiology 6. Laboratory for Veterinary Expertise, Microbiology and Food Safety 7. Laboratory for Serology and Biochemistry 8. Laboratory for Bee, Fish and Rabbit Diseases	1. Vivarium 2. Garage 3. Warehouse	None
6.	Navoi	None	1. Laboratory of bacteriology, parasitology and mycology 2. Laboratory of Serology and Biochemistry	Vivarium	None

No.	Region/ Republic	Other degraded places at the center	Kinds of laboratories	Supplementary facilities	Problems with Water supply
			3. Laboratory of Virology 4. Veterinary and Sanitary Expertise, Microbiology and Food Safety Diagnosis 5. Laboratory of ELISA and PCR 6. Laboratory of diagnosis of bee, fish and rabbit diseases 7. Laboratory of Toxicology 8. Laboratory of Radiology 9. Vivarium		
7.	Kashkadarya	None	1. Laboratory of bacteriology, parasitology and mycology 2. Laboratory of Serology and Biochemistry 3. Laboratory of Virology 4. Veterinary and Sanitary Expertise, Microbiology and Food Safety Diagnosis 5. Laboratory of ELISA and PCR 6. Laboratory of diagnosis of bee, fish and rabbit diseases 7. Laboratory of Toxicology 8. Laboratory of Radiology	1. Incinerator furnace for biological samples 2. Garage 3. Warehouse 4. Vivarium 5. Archive	None
8.	Samarkand	All buildings are very old and needs total repairment	1. Bacteriology, parasitology and mycology laboratory 2. Serology and Biochemistry Laboratory 3. Virology Laboratory 4. Laboratory of Bee, Fish and Rabbit Diseases 5. Toxicology Laboratory 6. Veterinary Sanitary Expertise, Microbiology and Food Safety Laboratory 7. Radiology Laboratory 8. ELISA and PCR Laboratory 9. Vivarium Department	1. Incinerator 2. Vivarium 3. Warehouse	None
9.	Syrdarya	Serology and Biochemistry Laboratory Building are degraded.	1. Bacteriology, parasitology and mycology laboratory 2. Serology and Biochemistry Laboratory 3. Virology Laboratory 4. Laboratory of Bee, Fish and Rabbit Diseases 5. Chemical Poisoning Laboratory 6. Veterinary Sanitary Expertise, Microbiology and Food Safety Laboratory 7. Radiology Laboratory	1. Crematorium 2. Vivarium 3. Building for specialists (2nd floor)	None

No.	Region/ Republic	Other degraded places at the center	Kinds of laboratories	Supplementary facilities	Problems with Water supply
			8. Vivarium Department 9. Serology and Biochemistry Laboratory Building		
10.	Surkhandarya	The interior of the building needs to be completely renovated.	1. Laboratory of bacteriology, parasitology and mycology 2. Laboratory of toxicology 3. Laboratory of virology 4. Radiology laboratory 5. Laboratory of serology and Biochemistry laboratory 6. Laboratory of diseases of bees, fish and rabbits 7. Laboratory of Veterinary-sanitary expertise, microbiology and food laboratory 8. Laboratory of immuno-enzyme analysis and polymerase chain reaction	1.Vivarium 2. incinerator 3. Basement of the diagnostic center building	None
11.	Tashkent	None	1. Laboratory of Bacteriology, Parasitology and Mycology 2. Serology and Biochemistry Laboratory 3. Virology Laboratory 4. Veterinary, Sanitary Microbiology and Food Safety Laboratory 5. Toxicology Laboratory 6. Laboratory for Fish and Rabbit Diseases and apiculture. 7. Radiology Laboratory 8. Vivarium	1. Vivarium 2. special pit structure to destroy the corpses of farm animals (landfill) 3.Warehouse	None
12.	Khorezm	Repairing is not needed, as it was newly renovated in 2024.	1. Laboratory of bacteriology, parasitology and mycology 2. Laboratory of Serology and Biochemistry 3. Laboratory of Virology 4. Veterinary and Sanitary Expertise, Microbiology and Food Safety Diagnosis 5. Laboratory of ELISA and PCR 6. Laboratory of diagnosis of bee, fish and rabbit diseases 7. Laboratory of Toxicology 8. Laboratory of Radiology	1. Incinerator for biological samples 2. Garage 3. Warehouse 4. Vivarium 5. Archive	None
13.	Karakalpakstan	None	1. Laboratory of bacteriology, parasitology and mycology 2. Laboratory of Serology and Biochemistry 3. Laboratory of Virology 4. Veterinary and Sanitary Expertise, Microbiology and Food Safety Diagnosis	1. Incinerator for burning and neutralizing biological waste 2. Pathological and Anatomical Examination Room for animals infected with bacterial diseases	None

No.	Region/ Republic	Other degraded places at the center	Kinds of laboratories	Supplementary facilities	Problems with Water supply
			5. Laboratory of ELISA and PCR 6. Laboratory of diagnosis of bee, fish and rabbit diseases 7. Laboratory of Toxicology 8. Laboratory of Radiology 9. Vivarium	(dissecting room). 3. Vivarium	

(3) Water and Electricity Supply of the Centers

No.	Region/ Republic	Disrupted water supply	Procurement of water for laboratory works	Drain system	No. of transformers	Use of three-phase electric power (380 V)	Consumed electric power per month (kWh)
1	Andijan	None	Distilled water is produced by the center, while ultra-pure water is not available.	The effluent from the center is connected to the city center and is treated.	None	No	1,500
2.	Bukhara	None	Distilled and ultra-pure distilled water is produced at the center	There is a concrete pit with a capacity of 100 cubic meters to keep wastewater.	2 units, from 6,000 volt to 400 volt	Yes	3,000
3.	Fergana	None	Distilled and ultra-pure distilled water is produced at the center.	There is a concrete pit with a capacity of 100 cubic meters to keep wastewater.	2 units, from 6,000 volt to 400 volt	Yes	4,667
4.	Jizzakh	None	Distilled water is produced by the center, while ultra-pure water is not available.	The effluent from the center is connected to the city center and is treated.	None	Yes	1,400
5.	Namangan	None	Distilled water is produced by the center, while ultra-pure water is not available.	The effluent from the center is connected to the city center and is treated.	None	Yes	3,000
6.	Navoi	None	Distilled water is produced by the center, while ultra-pure water is not available.	No drainage system	None	No	1,400
7.	Kashkadarya	None	Distilled and ultra-pure distilled water is produced at the center.	No drainage system	2 units, from 250 volt to 300	No	3,500

No.	Region/ Republic	Disrupted water supply	Procurement of water for laboratory works	Drain system	No. of transformers	Use of three-phase electric power (380 V)	Consumed electric power per month (kWh)
					volt		
8.	Samarkand	None	Distilled water is produced by the center.	Not connected to the city drainage system, no treatment of wastewater since the center dumps the waste into the hole intended for sewerage.	None	Yes	2,500
9.	Syrdarya	None	Distilled water is produced by the center, while ultra-pure water is not available.	The effluent from the center is connected to the city center and is treated.	Yes, from 200 volt to 250 volt	Yes	1,600
10.	Surkhandarya	None	Distilled water is produced by the center, while ultra-pure water is not available.	Drainage system is available, but the drainpipes need to be renewed (fixed).	None	Yes	4,000
11.	Tashkent	Sometimes water is disrupted.	Distilled water is produced by the center and used.	The wastewater is connected to the district drainage system	None	Yes	3,000
12.	Khorezm	None	Distilled and ultra-pure water is produced at the center.	The wastewater from the center is connected to the local sewage.	2 units, from 220 volt to 380 volt	None	2,760
13.	Karakalpakstan	None	Distilled water is produced at the center.	Septic tank exists	None	Yes	1,000

(4) Other Conditions of the Centers

No.	Region/ Republic	Electricity expenses per month (UZS)	No. of Exhaust system	Optimal temperature for the equipment (℃)	Number of air conditioners	Bio-safety level	Internet connection	Use of mobile phone	Number of nightguards
1	Andijan	1,500,000	None	20-22	5		No problem	No problem	3
2.	Bukhara	3,000,000	1	25-30	27	Level 2	No problem	No problem	3
3.	Fergana	4,667,000	1	18-20	22	Level 2	No problem	No problem	3
4.	Jizzakh	1,400,000	1	25	10		No problem	No problem	3
5.	Namangan	3,000,000	1	24	14		No problem, but not high, middle	No problem	3
6.	Navoi	1,400,000	1	25	2		No problem	No problem	3

No.	Region/ Republic	Electricity expenses per month (UZS)	No. of Exhaust system	Optimal temperature for the equipment (℃)	Number of air conditioners	Bio-safety level	Internet connection	Use of mobile phone	Number of nightguards
7.	Kashkadarya	3,500,000	None	22	27	Level 2	No problem	No problem	3
8.	Samarkand	2,500,000	None	18-26	6		No problem	No problem	3
9.	Syrdarya	1,600,000	1	25	9		No problem	No problem	3
10.	Surkhandarya	4,000,000	None	20	17		No problem	No problem	2
11.	Tashkent	2,900,000	1	26	10		No problem	Weak to medium level connection	3
12.	Khorezm	2,760,000	1	18-25	20	Level 2	No problem	No problem	3
13.	Karakalpakstan	1,000,000	None	20	4		No problem	No problem	1

13-ilova: Veterinariya ilmiy-tadqiqot institutining mavjud uskunalar ro'yxati

Veterinary Research Institute
Existing Equipment List

No.	Available equipment name	Available quantity	Year of production	The country of origin	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If Not operational, under repair?
1	Device for backup copying server MEM, external storage device and magnetic tape HP DAT 72	1	2006	India	In use	4	Functional	
2	(-80Sli) "Zendero Laboratoty Products" refrigerator	1	2006	China	In use	30	Functional	
3	Anaerobic system LE002INO Mark II	1	1990	China	In use	3	Functional	
4	Hemoglobin level determination system with centrifuge	1	2006	Germany	In use	7	Functional	
5	g (gamma) installation	1	1990	China	Not used	None	Non-functional	No
6	pH Meter, complete buffer buffer PH 4.01, PH 7.00 and PH 10.01	1	2006	USA	In use	15	Non-functional	No
7	PTZ camera AGL-1212-U3S-10	1	2006	JAPAN	Not used	None	Non-functional	No
8	Stand For wide resolution screen Mobile stand NB AVA 1500-60 IP - 10	1	2006	JAPAN	In use	4	Functional	
9	Vortex Mixer	1	2006	China	In use	18	Functional	
10	Wide resolution screen 43 TV LG 43LM5500-10	1	2006	Korea	In use	10	Functional	
11	Wireless conference systems KX-D812-10	1	2006	Japan	In use	2	Functional	
12	Autoclave	1	1990-2026	Russia	In use	1	Functional	
13	Autoclave	1	2006	Russia	In use	4	Functional	
14	Autoclave GK 100-3M	1	2006	Russia	In use	5	Functional	
15	Autoclave, GK100-3	1	2006	Russia	In use	7	Functional	
16	Autoclave, GK100-3	2	2006	Russia	In use	3	Functional	
17	Agar Gel with power supply	1	1990	Russia	In use	5	Functional	
18	Aquadistiller	1	2006	Russia	In use	2	Functional	
19	Water distiller DE-25 EMO	1	2006	Russia	In use	10	Functional	
20	Aquadicator D	1	2006	Russia	In use	5	Functional	
21	Analytical Sclaes -33	1	1990	Russia	In use	17	Functional	

Veterinary Research Institute
Existing Equipment List

No.	Available equipment name	Available quantity	Year of production	The country of origin	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If Not operational, under repair?
22	Anaerobic flask for bacterial culture	1	2006	Russia	In use	1	Functional	
23	Binocular laboratory microscope (Binocular microscope digital model DN-300 M -1	1	2006	China	In use	4	Functional	
24	Binocular laboratory microscope (Binocular digital microscope model DN-300 M -2	1	2006	China	In use	4	Functional	
25	Binocular laboratory microscope, N-300M	1	2006	China	In use	5	Functional	
26	Binocular laboratory microscope-1 1.0000 1 539 000.0000	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
27	Binocular laboratory microscope-2	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
28	Binocular laboratory microscope-3	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
29	Binocular microscope NLCD-307B with monitor	1	2018	China	In use	7	Functional	
30	Binocular microscope model "RX-10"	1	2019	China	In use	9	Functional	
31	Bronze skewer	1	1990	China	Not used	None	Non-functional	No
32	Weight anal.	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
33	SMD WTC Scales	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
34	Vibrascope LE-203	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
35	Showcase	1	2006	Russia	In use	7	Functional	
36	External modem USR	2	1990	China	Not used	None	Non-functional	No
37	Water bath	1	2006	China	Not used	None	Non-functional	No
38	Water bath with double camera	1	2006	China	Not used	None	Non-functional	No
39	Water bath with double camera	4	2006	China	In use	5	Non-functional	No
40	Fume hood	1	1990	China	Not used	None	Non-functional	No
41	Hemogenizer	1	1990	China	Not used	None	Non-functional	No

Veterinary Research Institute
Existing Equipment List

No.	Available equipment name	Available quantity	Year of production	The country of origin	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If Not operational, under repair?
42	Hemotological analyzer model RT-7600 for veterinarians	1	2006	China	In use	3	Functional	
43	Horizontal electrophoresis	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
44	Antibiotic dispenser disk (model Sensi-Disc) with 12 disks	1	2006	USA	In use	3	Functional	
45	Antibiotic dispenser disk (model Sensi-Disc) with 12 disks	1	2006	USA	In use	3	Functional	
46	Distillator DEL-40	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
47	Distillation water, DE-4	1	2006	Russia	Not used	None	Non-functional	No
48	Distillation water, DE-4	1	2006	Russia	Not used	None	Non-functional	No
49	Distiller model "RO TECH H"	1	2006	USA	In use	2	Functional	
50	Immuno-enzymatic analyzer model "RT-6500"ELISA	1	2006	USA	In use	1	Functional	
51	Incubator for culture	1	2006	CHina	In use	18	Functional	
52	Laminar flow cabinet	1	2006	USA	In use	21	Functional	
53	Laminarnyy cabinet, working station PCR	1	2006	USA	In use	7	Functional	
54	Laminarnyy cabinet, working station PCR	1	2006	USA	In use	3	Functional	
55	Laminarnyy cabinet, working station PCR	1	2006	USA	In use	3	Functional	
56	Lyophilic dryer ALPHA 1-2 LOPLUS	1	2006	Ukraine	In use	3	Functional	
57	Drywinner 1-60 System	1	2006	China	Not used	None	Non-functional	No
58	Ldogenerator made of stainless steel	1	2006	China	In use	1	Functional	
59	Ldogenerator made of stainless steel	1	2006	China	Not used	None	Non-functional	
60	Magnetic mesh MM-5	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
61	Malaya centrifuge model "Fleta 5*9 pcs	1	2006	Uzbekistan	In use	3	Functional	
62	Microwave oven	1	2012	Uzbekistan	In use	4	Functional	
63	Microscope	1	2006	China	In use	19	Functional	

Veterinary Research Institute
Existing Equipment List

No.	Available equipment name	Available quantity	Year of production	The country of origin	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If Not operational, under repair?
64	Microscope MV-30s	1	1990	China	Not used	None	Non-functional	No
65	Microscope "Biolam"	1	2006	China	In use	2	Functional	
66	Microscope "Biolam"	1	2006	China	In use	3	Functional	
67	Microscope "Biolam"	1	2006	China	In use	4	Functional	
68	Microscope 30 sec.	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
69	Microscope SK 14	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
70	Microscope B-30S	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
71	Microscope biological Trino BA - 400	1	2006	Russia	In use	18	Functional	
72	Microscope VMB-9 -1	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
73	Microscope VMB-9 -2	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
74	Microscope MB-3	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
75	Microscope MB-30-S	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
76	Microscope MBI 3	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
77	Microscope MBI 6	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
78	Microscope MBI No. 650063	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
79	Microscope MBI-3	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
80	Microscope MBS-1	2	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
81	Microscope MBS-9 PZO# 13036	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
82	Microscope mob-1	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
83	Microscope MST 131	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No

Veterinary Research Institute
Existing Equipment List

No.	Available equipment name	Available quantity	Year of production	The country of origin	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If Not operational, under repair?
84	Microscope layer spatial-contrast, trinocular eyepiece 10x, 25x, 40x, 100x	1	2020	China	In use	5	Functional	
85	Stereo microscope	1	2012	China	In use	9	Functional	
86	Trinocular microscope	1	2006	China	In use	14	Functional	
87	Fluorescent trinocular microscope	1	2006	China	In use	2	Functional	
88	Epifluorescent binocular microscope	1	2006	USA	In use	5	Functional	
89	Microcentrifuge, uncooled, with rotor	1	2006	Germany	In use	7	Functional	
90	Microcentrifuge, uncooled, with rotor	1	2006	Germany	In use	6	Functional	
91	Freezer	1	2006	Uzbekistan	In use	30	Functional	
92	Freezer (-20) model "DF3510"	1	2006	Uzbekistan	Not used	None	Non-functional	No
93	Freezer chamber	1	2006	Uzbekistan	In use	30	Functional	
94	Freezer chamber -20°C	1	2006	Uzbekistan	In use	30	Functional	
95	Vertical freezer, -80°C	2	2006	USA	In use	30	Functional	
96	Vertical freezer, -80°C	2	2006	USA	In use	30	Functional	
97	Freezer	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
98	Refrigerator	1	2006	Uzbekistan	In use	30	Functional	
99	Cooled general purpose desktop centrifuge Termo IES Center CL3	1	2006	USA	In use	7	Functional	
100	Cooled general purpose desktop centrifuge Termo IES Center CL3	1	2006	USA	In use	5	Functional	
101	Paner table kris	4	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
102	Portable generator KGE-3000	1	2006	USA	In use	1	Functional	
103	Portable printer for labels/buts	1	2006	China	In use	7	Functional	
104	Adapter manifold made of stainless steel 3 - Branch, 500 ml	1	2006	Italy	In use	0.1	Functional	
105	PCR amplifier Bio-Rad Mycycler	1	2006	Italy	In use	0.1	Functional	
106	PCR amplifier Lightcycler with programm supply	1	2006	Italy	In use	3	Functional	

Veterinary Research Institute
Existing Equipment List

No.	Available equipment name	Available quantity	Year of production	The country of origin	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If Not operational, under repair?
107	PCR amplifier Rotor-Gene	1	2006	Italy	Not used	None	Functional	
108	Sink for urinal room	1	2006	Uzbekistan	In use	5	Functional	
109	Sink for urinal room	1	2006	Uzbekistan	In use	6	Non-functional	No
110	Redistiller	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
111	rN meter table	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	
112	Rotor Carousel for Centrifuge	1	2006	Russia	In use	0.1	Functional	
113	Rotor Carousel for Centrifuge	1	2006	Russia	In use	0.4	Functional	
114	Ethernet router	1	2006	Russia	In use	0.2	Functional	No
115	Computer case Processor-10	1	2006	China	Not used	None	Non-functional	No
116	Welding apparatus	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
117	SERS 560	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
118	Server DL380R04	1	2006	China	In use	2	Functional	
119	Mesh filter	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
120	Mesh filter	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
121	Sistema ELISA, device for washing microplates	1	2006	China	In use	10	Functional	
122	Sistema ELISA, device for screening of microplates	1	2016	China	In use	7	Functional	
123	Sistema Minigel	1	2006	China	In use	30	Functional	
124	System protection, access control and fire safety	1	2006	Russia	In use	30	Functional	
125	System protection, access control and fire safety	1	2006	Russia	In use	30	Functional	
126	Tabletop water purification system	1	2006	Russia	In use	7	Functional	
127	Tabletop water purification system	1	2006	Russia	In use	30	Functional	
128	Drain sink 2 - with crayfish	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No

Veterinary Research Institute
Existing Equipment List

No.	Available equipment name	Available quantity	Year of production	The country of origin	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If Not operational, under repair?
129	Refrigerator	1	2006	Uzbekistan	In use	30	Functional	
130	Sosud dewar container 35 l-1	1	2006	Russia	In use	13	Functional	
131	Sosud dewar container 35 l-2	1	2006	Russia	In use	13	Functional	
132	Sosud Duara 10 l + container (box) -1	1	2006	Russia	In use	7	Functional	
133	Sosud Duara 10 l + container (box) -2	1	2006	Russia	In use	6	Functional	
134	Sosud Duara 10 l + container (box) -3	1	2006	Russia	In use	8	Functional	
135	Sosud Duara 21 l + container (box)	1	2006	Russia	In use	6	Functional	
136	Spectrophotometer	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
137	Spectrophotometer Genesys 10 UV - S1 Cell	1	2006	Russia	In use	2	Functional	
138	Stabilizer model "KSR-975A"	1	2006	Russia	Not used	None	Non-functional	No
139	Desktop computer model "DM500S6A-B31S"	1	2006	Uzbekistan	Not used	None	Non-functional	No
140	Stereomicroscope MBS	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
141	Sterilizer BK-1002	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
142	Sterilizer BK-74	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
143	Sterilizer GK-100 (autoclave)	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
144	Sterilizer (autoclave)	1	2006	Russia	In use	15	Functional	
145	Washing machine LGWH 570	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
146	Washing machine	1	2006	Uzbekistan	Not used	None	Non-functional	No
147	Laboratory drying oven, with mechanical convection	1	2006	USA	In use	8	Functional	
148	Laboratory drying oven, with mechanical convection	1	2006	USA	In use	4	Functional	
149	Thermostat TS-1/80 SPU	1	1990	Russia	In use	7	Functional	

Veterinary Research Institute
Existing Equipment List

No.	Available equipment name	Available quantity	Year of production	The country of origin	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If Not operational, under repair?
150	Thermostat -1	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
151	Thermostat -1	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
152	Thermostat -2	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
153	Thermostat -2	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
154	Thermostat TS-80	1	2006	USA	In use	6	Functional	
155	Thermostat D	1	2006	USA	In use	6	Functional	
156	Laboratory thermostat	1	2006	USA	In use	4	Functional	
157	Laboratory thermostat	3	2006	USA	In use	19	Functional	
158	Laboratory thermostat	1	2006	USA	In use	4	Functional	
159	Thermostat c pov.temp	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
160	Thermostat serological	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
161	The thermostat is serological. water	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
162	Thermostat TS-80m-2	1	2006	Russia	In use	16	Functional	
163	Thermostat electric dry air TS-200 SPU	1	2006	Russia	In use	10	Functional	
164	Device for incubating and shaking microplates	1	2006	China	In use	10	Functional	
165	UF transilluminator	1	2006	Italy	In use	0.2	Functional	
166	UF transilluminator electrophoresis	1	2006	Italy	In use	0.2	Functional	
167	F.E.K.-56	1	1990	Russia	In use	3		
168	Photocolorimeter	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
169	Photocolorimeter	1	2006	Russia	In use	3	Functional	
170	Photocolorimeter	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
171	Refrigerator "Dnepr"	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No

Veterinary Research Institute
Existing Equipment List

No.	Available equipment name	Available quantity	Year of production	The country of origin	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If Not operational, under repair?
172	Refrigerator "Minsk"	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
173	Refrigerator "Orsk"	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
174	Refrigerator Samsung	1	2012	Uzbekistan	Not used	None	Non-functional	No
175	Refrigerator SD-102	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
176	Refrigerator snowman	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
177	Refrigerator "Dnepr"	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
178	Refrigerator Atlanta	1	2005	Ukraine	Not used	None	Non-functional	No
179	Refrigerator	1	2006	Uzbekistan	Not used	None	Non-functional	
180	Refrigerator	1	1990	Russia	In use	30	Functional	
181	Refrigerator	1	2006	Uzbekistan	In use	30	Functional	
182	Refrigerator	1	2006	Uzbekistan	In use	30	Functional	
183	Refrigerator "Greenland"	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
184	Refrigerator LJ-4620	1	2011	Uzbekistan	Not used	None	Non-functional	No
185	Refrigerator "Atlant"	1	2006	Ukraine	Not used	None	Non-functional	No
186	Refrigerator "Roisin"	1	2006	Uzbekistan	In use	30	Functional	
187	Refrigerator "Snejinka"	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No
188	Refrigerator LG GN-B202SLBB	1	2006	Uzbekistan	In use	18	Functional	
189	Refrigerator Sino	1	2006	Uzbekiston	In use	19	Functional	
190	The refrigerator has 2 chambers	1	2006	Uzbekistan	In use	22	Functional	
191	Refrigerator COOL-LAB	1	2006	Canada	In use	20	Functional	
192	Refrigerator EXPRESS Cool LG282MF	1	1990	Russia	Not used	None	Non-functional	No

Veterinary Research Institute
Existing Equipment List

No.	Available equipment name	Available quantity	Year of production	The country of origin	Usage in 2024	Frequency of use per month	Operation Status	If Not operational, under repair?
193	Refrigerator model "DAFWOO FGK-56EFG"	1	2006	Korea	In use	14	Functional	
194	Refrigerator with freezer camera Hitachi R-Z530	1	2006	Thailand	In use	30	Functional	
195	Refrigerator with freezer camera Hitachi R-Z531	1	2006	Thailand	Not used	None	Non-functional	No
196	Refrigerator with freezer camera Hitachi R-Z532	1	2006	Thailand	Not used	None	Non-functional	No
197	Explosion-proof refrigerator with freezer compartment (4/-20°C)	1	2006	Uzbekistan	In use	30	Functional	
198	Centrifuge	1	2006	China	In use	10	Functional	
199	Centrifuge CLR 1	1	2006	China	Not used	None	Non-functional	No
200	Centrifuge for PCR	1	2006	China	In use	0.2	Functional	
201	Centrifuge clinical Centra CL2	2	2006	China	In use	5	Functional	
202	Centrifuge cooling , 5415R	2	2006	Germany	In use	5	Functional	
203	Centrifuge cooling , 5415R	1	2006	Germany	In use	5	Functional	
204	Digital camera Practica Dpix 9000	1	2010	China	In use	0.3	Functional	
205	Digital camera	1	2006	Korea	In use	0.2	Functional	
206	Digital camera for microscope	1	2018	Korea	In use	1	Functional	
207	Digital camera, Gel Logic system	1	2006	China	Not used	None	Non-functional	No
208	Digital Binocular Microscope with Video Camera DN-30M,,,	1	2006	China	In use	9	Functional	
209	Cabinet biosafety EF 5 EC+SS Interior	1	2006	China	Not used	None	Non-functional	No
210	Cabinet biological safety, 4 f.	1	2006	USA	In use	18	Functional	
211	Cabinet biological safety, 4 f.	1	2006	USA	In use	18	Functional	
212	Cabinet biological safety, 6 f.	2	2006	USA	In use	18	Functional	
213	Cabinet biological safety, 6 f.	3	2006	USA	In use	18	funtional	

14-ilova: Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlarining chorvachilik kasalliklari diagnostikasi bajarilishi

T/r	No.	List of diseases	Target animal diseases for vaccination as specified by the	Zoonotic infection	Annual number of actual diagnosed														
					Republican	Regioonal Diagnosis Center				Provintial Diagnosis Center									Total
						Fergana	Bukhara	Khorazn	Kashkadaria	Andijan	Jizzax	Syrdaria	Surkhandaria	Tashkent	Namangan	Samarkand	Navoi	alakarpaksta	
Diseases that are common to several animal species	1	Foot and Mouth Disease	○		7,140	488	488	100	5		3			1,009				488	9,721
	2	Brucellosis	○		100,419	81,321	81,321	465,994	57,043	447,350	69356.4	297615.2	96,777	577,247	342000	807,866	1,691,521	724,530	5,840,361
	3	Aueski	○															-	0
	4	Leptospirosis	○		250						1		85					-	336
	5	Anthrax	○	○	110		441	201	268	2,334	54.2	111.6	7,640	701	973	532	97	513	13,975
	6	Rabies	○	○	286	8 814	26	26	146	47	6.6	21.6	0	38	57	208		105	968
	7	Listeriosis	○	○	-	99												-	99
	8	Tuberculosis	○		-	17												-	17
	9	Ku-malaria	○	○	-													-	0
	10	Tularemia		○															0
Cattle diseases	1	Plague	○	○	-													-	0
	2	Emphysematous carbuncle (blackhead)	○	○	-	552	21	3	6	1,348			830		19				2,779
	3	Follicular encephalopathy		○															0
	4	Infectious pleuropneumonia		○															0
	5	Pasteurellosis					53	7											60
	6	Colibacteriosis						1											1
	7	Compilabacteriosis						4,521											4,521
	8	Fasciolosis						110,973											110,973
	9	Leukosis						1,832											1,832
	10	Salmonellosis smiff						228											228
	11	Trichamanosis						2,473											2,473
Diseases of sheep and goats	1	Smallpox	○		-														0
	2	Bradzot enterotoxemia	○	○	-	146	28	8	8	564	5.4	33	3,758	12	54	115	41		4,772
	3	Plague	○															-	0
	4	Scrappy	○	○														-	0
	5	Catarrhal fever		○															0
	6	Rift fever		○															0
	7	Pustular stomatitis		○															0
	8	Fasciolosis						30,806											30,806
	9	Salmonellosis						3											3
Pig diseases	1	African plague	○	○	-	-												-	0
	2	Enzootic encephalomyelitis (Teshen)		○															0
	3	Trichinellosis		○			18												18
	4	Ascaridosis						3											3

T/r	No.	List of diseases	Target animal diseases for vaccination as specified by the	Zoonotic infection	Annual number of actual diagnosed														
					Repubrican	Regioonal Diagnosis Center				Provintial Diagnosis Center									Total
						Fergana	Bukhara	Khorazn	Kashkadaria	Andijan	Jizzax	Syrdaria	Surkhandaria	Tashkent	Namangan	Samarkand	Navoi	alakarpaksta	
Horse and camel diseases	1	MANKA	○	○	-	-												-	0
	2	Infectious anemia (INAN)	○	○	-	-												-	0
	3	influenza (flu)	○	○	-	-												-	0
	4	Camel plague	○	○	-	-												-	0
	5	African horse sickness	○	○	-	-												-	0
	6	Horse sickness		○															0
	7	Equine infectious pleuropneumonia		○															0
	8	Camel pox		○															0
	9	Encephalomyelitis		○															0
	10	Parascaridosis						5,291											5,291
Poultry diseases	1	Newcastle disease	○	○	563	73	900	2,183		735					1182		860		6,496
	2	Smallpox	○		-														0
	3	Infectious laryngotracheitis	○		-		900		31										931
	4	Ornithosis (psittacosis)	○	○	-														0
	5	Highly pathogenic influenza	○	○	316	87	900	644	31		1						770		2,749
	6	Marek	○		-		900												900
	7	*Bronchitis*		○				460											460
	8	Coccidiosis						3,510				58.4				No			3,568
	9	Colibacteriosis						499											499
	10	Diplococcus						83											83
	11	Helminthiasis						15,726											15,726
	12	Pullorum disease						24											24
	13	Salmonellosis						63											63
	14	Colibacteriosis					50												50
	15	Bird flu														1,200			1,200
Diseases of fur animals, rabbits and small pets	1	Hemorrhagic disease of rabbits	○		-								28					-	28
	2	Cestodes	○		-		530			1,333			112			100,976			102,951
	3	Myxomatosis of rabbits	○	○	-		10						35					-	45
	4	Rabbit plague	○		-													-	0
	5	Aleutian disease of mink		○						-									0
	6	Viral enteritis of minks		○						-									0
	7	Cutaneous leishmaniasis (CL)						3,957											3,957
	8	Helminthiasis (cestodosis)						10,052											10,052
	9	Brucellosis						9,695	828										10,523
	10	Rabies						18											18
	11	Rabbit pasteurellosis															1		1
Bee	1	American foulbrood		○			86			2,041				44	4420				6,591
	2	European foulbrood		○			86			2,250		895.2		44	4040				7,315
	3	Acariasis		○			1,328				4								1,332
Fish		Fish salmonellosis															2		2
		Fish measles															45		45
Others	1	Cesium137							2,912										2,912
	2	Strontium 90							2,912										2,912

15-ilova: Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va biotexnologiya universitetida mavjud uskunalar ro‘yxati

List of equipment available at Samarkand State University of Veterinary Medicine, Animal Husbandry and Biotechnology

2024

No.	Current device name	Available quantity	Year of manufacture	Which country's equipment	Model	Source of funds for the purchase (from which funds the purchase was made)	Used in 2024?	If available, frequency of use (how many times per month)	Operating status	If it doesn't work, is it repairable?
1	Aquadistiller GFL 2005	5	2020		Aquadistiller GFL 2005	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	15	works	-
2	Analytical balance	7	2020-21		Analytical balance ABJ 120-4NM	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	25	works	-
3	ARCTIC	2	2021		LAF 700	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	5	works	-
6	Autoclave	3	2020		Model: Systec DB-45	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	25	works	-
7	Automatic dispenser for pipettes with a set of filters	8	2020-2021		Pipette Controllers accu-jet ® pro, HI901C1-02	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	25	works	-
13	Automatic hematological analyzer	4	2020		BK-6191	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	5	works	-
14	Autosampler-applicator	1	2020		CAMAG AUTOMATIC TLC SAMPLER 4 (ATS 4)	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
15	Double distiller	1			GFL 2104, Double Distiller	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	20	works	-
18	Binocular microscope	8	2020		B-290, B-292 PLi	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	10	works	-
19	Biochemical analyzer (Semi-automatic)	1	2020		BA88A	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	8	works	-
20	Cell viability analyzer	1	2020		Vi-CELLXR	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
21	Climate chamber	1	2020		Environmental test chambers TTC256	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	5	works	-
22	Combined refrigerator	1	2020		LC exv 4010.	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
23	Dosage meter /Dozametr	1	2020			"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	25	works	-
24	Drying cabinet	2	2020		Memmert UN30, MEMMERT UN260	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	10	works	-
25	Dewar flask	1	2020		-	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	10	works	-
26	Electronic scales	1	2020		MPS 63	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	25	works	-
27	Fluorescent microscope	1	2020		B-1000FL HBO	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
28	Phonendoscope	1	2020		Phonendoscope	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	20	works	-
29	Freezer -40^{oh}C	1	2020		Model: L 9/11	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
30	Horizontal electrophoresis	1	2021		Cleaver	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
31	Gel documentation system	1	2020		(UVTS312) CSL-MDOCUV312 CSL-MDOCUV3121D	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
37	Hematocrit centrifuge DM1424	1	2020		Hematocrit centrifuge DM1425	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	5	works	-
38	Homogenizer	3	2019, 2020		Sigma 3-30KS, SHM1	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	10	works	-

List of equipment available at Samarkand State University of Veterinary Medicine, Animal Husbandry and Biotechnology

2024

No.	Current device name	Available quantity	Year of manufacture	Which country's equipment	Model	Source of funds for the purchase (from which funds the purchase was made)	Used in 2024?	If available, frequency of use (how many times per month)	Operating status	If it doesn't work, is it repairable?
39	Granulator	1	2020		PFEUFFER	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	15	works	-
40	Air spray oven	2	2020			"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	5	works	-
41	Air sterilizer	4	2020		SF55, WEEE, VL-215.G	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	15	works	-
42	High Pressure Liquid Chromatography (HPLC) Equipment	1	2020		HPLC LC-20 Prominence	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
43	High-speed laboratory centrifuge with cooling	2	2020		Sigma 3-30KS	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	10	works	-
44	Horizontal electrophoresis	1	2020		Multi SUB MAXI	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used			-
45	Vertical electrophoresis	1	2020		PAGE VS20 WAVE MAXI	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
46	Infrared Fluorescence Spectrometer	1	2020			"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
47	Infrared analyzer	1	2020		Granolyzer	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	10	works	-
48	Infrared Fourier spectrometers	1	2020		**FT/IR-4600**	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-	works	-
49	Infusion machine	1	2020		HNY-302	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	10	works	-
50	Inverted microscope	1	2020		NIB-100	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	5	works	-
51	Ionometer	1	2020		METTLER TOLEDO	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	5	works	-
52	CALORIMETER	1	2021		FEC	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	5	works	-
53	Small-sized electric laboratory centrifuge	3	2020		EBA 200-201	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	4	works	-
54	Laboratory scales	4	2020		PES6200-2M, PBJ-BA-rys-1617	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	20	works	-
55	Laboratory grinder	2	2020		IKA A10 basic	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	8	works	-
56	Laminar boxing	1	2021		Mini V/PCR	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
57	Laminar flow box BSC 150A	2	2020		BSC 150A	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
58	Luxmeter	1	2020			"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	5	works	-
59	Magnetic stirrer	8	2020-2021		C-MAG HS 7	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	2	works	-
60	Microcentrifuge with cooling	1	2020		UNIVERSAL 320 R	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	2	works	-
61	Shaker for growing microorganisms	3	2021		IKA KS 130basic	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	5	works	-
62	Moisture Analyzer	3	2020		DBS60-3	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	5	works	-
63	Monocular microscope	8	2020-2021		B-191,B-190 and LAF 700	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	5	works	-
64	Muffle furnace	2	2020-2021		L9/12, SPKRDE 33	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	4	works	-
65	Nitratomer METTLER TOLEDO seven excellence multiparameter	2	2020		METTLER TOLEDO	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	10	works	-

List of equipment available at Samarkand State University of Veterinary Medicine, Animal Husbandry and Biotechnology

2024

No.	Current device name	Available quantity	Year of manufacture	Which country's equipment	Model	Source of funds for the purchase (from which funds the purchase was made)	Used in 2024?	If available, frequency of use (how many times per month)	Operating status	If it doesn't work, is it repairable?
66	Ovoscope OH-10	1	2020		OH-11	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	5	works	-
67	PCR Amplifier	1	2020		Techne® Prime. Thermal Cycler Range	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
68	PEC, FEC	1	2020			"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
69	pH meter	6	2020, 2021		METTLER TOLEDO, E8E8:O20, FiveGo™ pH F2	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	5	works	-
70	Automatic pipette dispenser	2	2020		accu-jet pro	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	3	works	-
71	Solid state thermostat	1	2020		IKA Dry Block Heater	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	2	works	-
72	Real-time PCR System	1			PRIME PRO 48	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
73	Refractometer	2	2020		30GS	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	2	works	-
74	Rotational viscometer	1	2020			"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used			-
75	Universal saccharometer	1	2020			"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	2	works	-
76	Serological laboratory water bath	7	2020.2021		WNB-15, 45, WNB7	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	1	works	-
77	Urine analyzer	1	2020		YH1520A	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	3	works	-
78	Spectrofluorometer	1	2020			"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
79	Milk analyzer	1	2020		Milk analyzer	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	10	works	-
80	Thermostat	3	2020		IPP110, 610L	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	15	works	-
81	Veterinary ultrasound machine	3	2020		Sun-800w	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	5	works	-
82	Autoclavable fermenter	1	2020		BIOSTAT® B	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-	works	-
83	Biochemical analyzer	1	2021		HumaStar100	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-	works	-
84	A set of areometers	1	2020		Densitometer	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	10	works	-
85	Microtome	1	2020		HM 340 E	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	3	works	-
86	IR-Fure spectrometer	1	2023		IRSpirit-T	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
87	Stationary conductometer	1	2023		HI5321-02	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	-		-
88	Pipette dispenser	4	2021		20001010	"Strengthening the material and technical base of higher education institutions" with the participation of the World Bank	Used	10	works	-

List of equipment available at Samarkand State University of Veterinary Medicine, Animal Husbandry and Biotechnology

2024

No.	Current device name	Available quantity	Year of manufacture	Which country's equipment	Model	Source of funds for the purchase (from which funds the purchase was made)	Used in 2024?	If available, frequency of use (how many times per month)	Operating status	If it doesn't work, is it repairable?
1	IR-Fure spectrometer	1	2023/11/1		IRSpirit-T	Islamic Development Bank or World Bank				
2	Stationary conductometer	1	2023/2/28		HI5321-02	Islamic Development Bank or World Bank				
3	Muffle furnace	1	2023/2/28		NEVO QTZ	Islamic Development Bank or World Bank				
4	Laboratory centrifuge	2	2023/2/28		L-450	Islamic Development Bank or World Bank				
5	Digital microscope	1	2023/2/28		BioBlue BB 4253	Islamic Development Bank or World Bank				
6	pH meter-ionomer	9	2023/12/21		PXSJ-216F	Islamic Development Bank or World Bank				
7	Spectrophotometer	1	2023/12/21		UV 755	Islamic Development Bank or World Bank				
8	Voltampermetric analyzer	2	2023/12/21		TA-Lab	Islamic Development Bank or World Bank				
9	Refractometer	1	2023/12/21		98,490	Islamic Development Bank or World Bank				
10	Rotary evaporator	1	2023/12/21		RE100-Pro	Islamic Development Bank or World Bank				
11	Saccharimeter	1	2023/12/21		BK-P4	Islamic Development Bank or World Bank				
12	Thermometer electronic laboratory Type2 (ne menee 300 degrees)	8	2021		YET-610L	Islamic Development Bank or World Bank				
13	Pipette dispenser	2	2021		20001010	Islamic Development Bank or World Bank				
14	Laboratory tripods	24	2021		LS-4	Islamic Development Bank or World Bank				
15	Komplekt areometrov (Areometer set)	4	2021/2/28		Densitometer	Islamic Development Bank or World Bank				
16	Melnitsa laboratornaya Type2 (Laboratory mill type 2)	2	2023/2/28		DG 65	Islamic Development Bank or World Bank				
17	Magnetic stirrer with heating plate (Plita nagrevatelnaya)	5	2023/2/28		MS7-H550-PRO	Islamic Development Bank or World Bank				
18	Kolbonagrevatel	2	2023/2/28		Kolbonagrevatel 250	Islamic Development Bank or World Bank				
22	Kolbonagrevatel	2	2023/2/28		Kolbonagrevatel 250	Islamic Development Bank or World Bank				
23	Digital microscope	1	2023/2/28		BioBlue BB 4253	Islamic Development Bank or World Bank				
25	Spectrophotometer	1	2023/12/21		UV 755	Islamic Development Bank or World Bank				
26	Voltampermetric analyzer	2	2023/12/21		TA-Lab	Islamic Development Bank or World Bank				
27	Refractometer	1	2023/12/21		98,490	Islamic Development Bank or World Bank				
28	Rotary evaporator	1	2023/12/21		RE100-Pro	Islamic Development Bank or World Bank				
29	Saccharimeter	1	2023/12/21		BK-P4	Islamic Development Bank or World Bank				
31	Pipette dispenser	2	2021		20001010	Islamic Development Bank or World Bank				
32	Laboratory tripods	24	2021		LS-4	Islamic Development Bank or World Bank				
33	Digital microscope	2	2021/7/27		BioBlue BB 4253	Islamic Development Bank or World Bank				
34	Pull-out cabinet	1	2021/7/27		MCO-150	Islamic Development Bank or World Bank				
35	Vesy electronic analyticheskiye	1	2021/7/27		RAB 220 I	Islamic Development Bank or World Bank				
36	Spectrophotometer	1	2021/12/9		UV 755	Islamic Development Bank or World Bank				
37	Refractometer	1	2021/12/9		98,490	Islamic Development Bank or World Bank				
38	Saccharimeter	1	2021/12/9		BK-P4	Islamic Development Bank or World Bank				
40	Laboratory mill Type1	1	2021/11/1		HR-06B	Islamic Development Bank or World Bank				
42	Automatic titrator	1	2021/11/1		HI901C1-02	Islamic Development Bank or World Bank				
43	Laboratory centrifuge	1	2021/11/1		L-450	Islamic Development Bank or World Bank				
44	Muffle furnace	1	2021/11/1		NEVO QTZ	Islamic Development Bank or World Bank				
45	IR analyzer grain	1	2023/12/27		IAS-3120	Islamic Development Bank or World Bank				
46	Ovoscope	12	2023/12/27		HRMS-V10	Islamic Development Bank or World Bank				
48	Autoclave	1	2019/9/6		Systec DB-45	Islamic Development Bank or World Bank				
49	Automatic dispenser for pipette	1	2019/9/6		Pipette Controllers accu-jet ® pro	Islamic Development Bank or World Bank				
50	Aquadistiller	1	2019/9/6		GFL 2004 Automatic device for water distillation.	Islamic Development Bank or World Bank				
51	Analytical weights	1	2019/9/6		ABJ120-4NM	Islamic Development Bank or World Bank				
52	Water bath	1	2019/9/6		WNB7	Islamic Development Bank or World Bank				
53	Homogenizer	1	2019/9/6		SHM1	Islamic Development Bank or World Bank				
54	Centrifuge	1	2019/9/6		EBA 200	Islamic Development Bank or World Bank				
55	Magnitnaya meshalka with podogrevom	1	2019/9/6		C-MAG HS 7	Islamic Development Bank or World Bank				

List of equipment available at Samarkand State University of Veterinary Medicine, Animal Husbandry and Biotechnology

2024

No.	Current device name	Available quantity	Year of manufacture	**Which country's equipment**	**Model**	**Source of funds for the purchase (from which funds the purchase was made)**	**Used in 2024?**	**If available, frequency of use (how many times per month)**	**Operating status**	**If it doesn't work, is it repairable?**
56	Nabor hydrometer	1	2019/9/6		Density hydrometer	Islamic Development Bank or World Bank				
57	Refractometer	1	2019/9/6		Refracto 30GS	Islamic Development Bank or World Bank				
58	Drying cabinet	1	2019/9/6		UN30	Islamic Development Bank or World Bank				
59	Electronic laboratory thermometer	1	2019/9/6		Testo 735-1	Islamic Development Bank or World Bank				
60	Thermostat	1	2019/9/6		IPP110	Islamic Development Bank or World Bank				
61	Turbidimeter	1	2019/9/6		HI 98703	Islamic Development Bank or World Bank				
62	High-performance liquid chromatograph (HPLC)	1	2019/9/6		HPLC LC-20 Prominence	Islamic Development Bank or World Bank				

16-ilova: Hayvonlar kasalliklari diagnostikasi va oziq-ovqat xavfsizligi markazlari tomonidan talab qilinadigan uskunalar va xarajatlarni baholash

No.	English	Russian	Republican State Center	Regional Diagnosis Laboratory (4 regions)	Other regions (9 regions)	Total	Equipment Estimated Unit Price (JPY)	Installation Cost (JPY) *If Required	Maintenance and Other Costs *If Required	Estimated Quantity and Amount Proposed by the SCVLD
Laboratories bacteriology, VSE And toxicology										
1	Microorganism Identification System MALDI-TOF MS	Бактериологический анализатор для м икробиологического анализа								
2	Liquid chromatograph mass spectrometer (LC-MS/MS)	Жидкостная хроматография с масс-сп ектрометрией ЖХ-МСМС								
3	Gas chromatograph mass spectrometer (LC-MS/MS)	Газовый хроматограф-масс-спектром етр								
4	Inductively coupled plasma optical emission spectrometer	Оптический эмиссионный спектрометр с индуктивно связанной плазмой			**<Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan>**					
5	Digital Refractometer	Цифровой рефрактометр								
6	Fume hood	Химический вытяжной шкаф								
7	Clean bench	Биологический Шкаф								
8	Spectrometer photometer	Спектрофотометр УВ								
9	Fat analyzer	Анализатор жира по Сокслету								
10	Rotary evaporator	Ротационный испаритель с стеклянным вертикальным конденсатороми 100, 500, 1000 мл грушевидной колбой. В комплекте ЧИЛЛЕР и мембранный вакуумный насос.								

No.	English	Russian	Republican State Center	Regional Diagnosis Laboratory (4 regions)	Other regions (9 regions)	Total	Equipment Estimated Unit Price (JPY)	Installation Cost (JPY) *If Required	Maintenance and Other Costs *If Required	Estimated Quantity and Amount Proposed by the SCVLD
Laboratory serology, IFA And PCR										
11	Gene analyzer (sequencer)	Генетический анализатор (секвинатор)								
12	Real-time PCR detector	ПЦР амплификатор БИОРАД								
13	Immuno-enzyme ELISA analyzer	Иммуноферментли анализатор ИФА) Фотометр для								
14	Automatic ELISA reagent washer	Вошер (ИФА) Автоматический промыватель планшетов IW-8								
15	Thermal shaker	Термошейкер для планшетов								
16	Thermal Shaker	Термошейкер для микропробирок								
17	Vacuum aspirator with a trap flask	Вакуный отсасыватель с колбой ловушкой								
18	Tabletop centrifuge	Микроцентрифуга/вортекс								
Laboratory virology										
19	Fluorescence multichannel microscope	Микроскоп исследовательский люминесцентный многоканальный								
20	Steam autoclave	Стерилизатор паровой Автоклав								
21	Veterinary dissection kit	Набор ветеринарный потологоанатомический								

<Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan>

<Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan>

No.	English	Russian	Republican State Center	Regional Diagnosis Laboratory (4 regions)	Other regions (9 regions)	Total	Equipment Estimated Unit Price (JPY)	Installation Cost (JPY) *If Required	Maintenance and Other Costs *If Required	Estimated Quantity and Amount Proposed by the SCVLD
Laboratory radiology										
22	Spectrophotometers	Спектрометр								
23	Radiometer	Радиометр								
24	Food gamma-ray scintillators	Гамма-бета-спектрометр			<Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan>					
25	Muffle furnace	Печь муфельная								
Laboratory analysis feed For animals										
26	Infrared spectrometers (for chemical residue detection)	ИК-(Инфракрасный) анализатор			<Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan>					
For common laboratories										
27	Electronic pipette	Бюретка электронная								
28	Bottle dispenser stand	Диспенсеры бутылочные								
29	Dispenser	Штатив для дозатор								
30	Electronic pipette filler	Электронний наполнитель пипеток								
32	Dispenser	1 каналли (100-1000 мкл)								
33	Dispenser	1 каналли (10-100 мкл)								
34	Dispenser	1 каналли (20-200 мкл)			<Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan>					
35	Dispenser	1 каналли (01-10) мкл								
36	Dispenser	8 каналли (5-50 мкл) (50µl -300µl)								
37	Dispenser	12 каналли (5-50 мкл) (50µl - 300µl)								

No.	English	Russian	Republican State Center	Regional Diagnosis Laboratory (4 regions)	Other regions (9 regions)	Total	Equipment Estimated Unit Price (JPY)	Installation Cost (JPY) *If Required	Maintenance and Other Costs *If Required	Estimated Quantity and Amount Proposed by the SCVLD
38	Incubator (for bacterial culture)	Термостаты лабораторные								
39	Tip	Наконечник10µl, (пачка 1000шт)								
40	Tip	Наконечник 200µl, (пачка 1000шт)								
41	Tip	Наконечник 300µl, (пачка 1000шт)								
42	Tip	Наконечник 1000µl (пачка 500шт)								
43	Eppendorf tube	Эпиндорф 1.5 мл								
44	PCR strip tube	Пробирка стриповий для ПЦР 0.2 мл			<Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan>					
45	Mobile laboratory (20ft container truck)	Мобильные лаборатория								
47		Микротома								
48	Cryostat	Криостата								
49	Paraffin CPU	Парафиновый процессор								
50	Fabric dyes and automatic painting systems	Тканевые красители и автоматические окрасочные системы								
51	Digital scanners For slides	Цифровые сканеры для слайдов								
52		Анализаторы изображений								
53		Центрифуги и оборудование для подготовки образцов								

17-ilova: Loyiha yondashuvining qisqacha mazmuni

Development Scenarios for Achieving the Goal and the Positioning of the Proposed Value Chain Development Project in relation to Other Assitances

Goal	Outcomes	Development Scenarios	Development Approaches	VC Stage	Activities	Necessary Arrangements: Government Institution	Necessary Arrangements: Private (producers/enterprises)	Development Partner's Assistance: WB	Development Partner's Assistance: ADB	Development Partner's Assistance: IFAD	Development Partner's Assistance: AFD	Other JICA's Assistance: TSL	Other JICA's Assistance: Consulting Service	Other JICA's Assistance: Facility Development	Other JICA's Assistance: TA	Target / Beneficiaries
One Health for Humans and Animals	Stable Supply of Safe Livestock Products	(1)Contributing to the Improvement of Food Security	①Increase in self-sufficient feed production	Input	Introduction of Irrigation Facilities and Water-Saving Irrigation Techniques		○		○		○	○	○			Producers (dehkan, fermer, enterprise)
					Mechanization for Feed Cultivation		○	○	○		○	○	○			Producers who can access loan
					Introduction of Improved Pasture GrassVarieties	○	○	○		○			○			Producers and Government Institutions
					Mechanization for Silage and Hay Preparation		○		○			○	○			Producers who can access loan
			②Appropriate Use of Rangeland	Input	Construction and Rehabilitation of Wells in Rangeland		○		○	○		○				Producers (dehkan, fermer, enterprise)
					Proper Management of Rangeland through Cluster Development of Enterprises		○		○			○	○			Enterprises
			③Improvement of Productivity and Production Efficiency	Production	Strengthening Nutrition Management		○	○		○		○	○			Producers (dehkan, fermer, enterprise)
					Strengthening Livestock Management	○	○	○	○			○	○			Producers who can access loan
					Strengthening Breeding Management	○	○					○	○			Producers who can access loan
					Strengthening Animal Hygiene Management (Disease Diagnosis, Vaccination)	○	○	△				○	○			Producers who can access loan
		(2)Enhancement of Livestock Value Chain and Supply of Safe Products	④Strengthening Distribution and Processing of Livestock Products	Processing/ Distribution	Developmnet of Hygienic Milk Processing Facilities and Slaughterhouses		○	○	○			○	○			Producers who can access loan
					Development of Milk Collection System		○	○	○			○				Producers who can access loan
					Introducing Low-emission Trucks for Transporting Livestock Products and Updating Distribution Machinery	○	○	○	○	○		○				Producers who can access loan
					Strengthening Processing and Distribution of Livestock Products by Small-Scale Livestock Farmers through Cluster Development		○	○				○	○			Enterprises
			⑤Strengthening Diagnosis of Animal Diseases	Production	Public Laboratory Development (Capacity Development of the Centers for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety, and Veterinary Research Institute)	○		△				○		○	○	the Centers for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety, and Veterinary Research Institute
			⑥Strengthening Inspection of Food Safety	Distribution	Public Laboratory Development (Capacity Development of the Centers for Diagnosis of Animal Diseases and Food Safety*)	○		△				○		○	○	
					Strengthening the Inspection System for Milk and Meat	○							○		○	Producers, Consumers
		(3)Measures against Climate Change	⑦Mitigation Measures against Climate Change	Production	Manure Management, Use of Feed Additive, and Introduction of Biogas-plants		○	○	○			○				Producers who can access loan
		(2)Enhancement of Livestock Value Chain and Supply of Safe Products	⑧Strengthening Livestock Health Surveillance and Disease Control	Production	Strengthening Livestock Health Surveillance System and Disease Control by the SCLVD	○		○							○	the SCLVD
		(4)Preventing the Spread of Zoonoses														

Fields that are not sufficiently covered by other development partners

18-ilova: Yaylovlarni boshqarish bo'yicha tadqiqotlar rejasi

Title: Rangeland Ecosystem Assessment and Restoration Approaches for Developing Climate-Resilient Livestock Production in Semi-Desert Areas of Uzbekistan (RECLP)

№	Suggestions	Implementation mechanism	Expected results	Demarcation and collaboration with ADB	Recommended research partner	Necessary Budget by JICA
1.	The study will examine the extent and causes of pasture degradation across the Republic, analyzing the factors contributing to rangeland degradation along a landscape gradient. A GIS digitalized layers/mapping for different types of pastures, including the degree of their degradation, will be created. The study will also assess the potential negative or positive of climate change impact (including, meteorological and hydrological changes, aridity index, land surface temperature (LST), precipitation, groundwater, soil salinization in drought and wet years) on rangelands ecosystems and development of animal husbandry in the southwestern and northeastern part of Uzbekistan in a short-and medium term scenarios.	1) Organizing expeditions to desert and semidesert rangelands project target research regions and conducting geobotanical, phytocenological vegetation studies, including soil seed bank analysis. 2) Conducting scientific research to examine the projected impacts of near- and medium-term climate change mitigation on vegetation as a response to animal grazing intensities. 3) Assessment of climate, soil, and hydrology, including availability of water resources, their condition, and quality, in order to determine the causes of degradation of rangelands and their impact on livestock production. 4) Assessing the extent of pasture degradation and identifying hot-spot areas that require rangeland ecosystem restoration	Hot Spots of degraded desert and semidesert rangelands in the project target research areas will be identified; climatic, hydrological, and groundwater parameters contributing to pastoral lands degradation will be assessed; preventive and regenerative measures for improving animal carrying capacity will be proposed. Additionally, the potential and effectiveness of developing livestock farming in pasture regions will be evaluated within near and medium-term climatic scenarios.	ADB will implement 1) and 3). JICA will implement 2) and 3) on a research basis.	1 and 4) ADB 2) Disaster Prevention Research Institute, Kyoto University 3) Faculty of Agriculture, International Platform for Drylands Research and Education, Tottori University	<Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan>

2.	Collection of germplasm of rangelands fodder species of the desert and semidesert areas of Uzbekistan; establishing field nurseries of rangelands fodder plants and exploring climate-resilient plant breeding resources.	1) Organizing seed collection expeditions in the arid regions of Uzbekistan. 2) Establishing collection fields for desert fodder plant species at the Institute's Nurata experimental station. 3) Identifying promising breeding sources by conducting a comparative evaluation of the ecological, biological, and economic traits of the desert fodder plant gene pool.	Selecting breeding sources for the creation of prospective varieties of fodder plants that are well-adapted to local conditions and climate resilient (soil salinity, deficit of water, heat, and short-term drought impact)	The ADB project supports multiplication of proven seeds, 2). *2) 'seed bank analysis " as a key element of self-regeneration of pastural natural resources under both JICA & ADB project activities JICA project supports the R&D of new seeds, 1), 2), and 3) (biomass production, including its utilization)	Kyoto University	<Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan>
3.	Selection and documentation of climate-resilient desert rangelands species and fodder crops	1) Selection of perspective native fodder xerophyte, psammophytes, and halophytes 2) Exploring new adapted ecotypes and cultivars through the breeding process, seeds, and vegetative propagation by applying individual and ecotypic selection methods	High-yielding populations and cultivars will be selected that are suitable to survive and reproduce on sandy saline soils in different desert regions.	JICA project only	Tottori University	<Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan>
4.	Developing climate-resilient technologies and approaches on ecological restoration and sustainable use of different types of rangelands.	1) Developing a system for the rational use of rangelands in the southwestern and northeastern parts of Uzbekistan. 2) Developing a technology for the rational use of Artemisia-ephemeral desert and semidesert pastures. 3) Developing a system for the rational use of shrubby-perennial and annual grasses agrophytocenoses for year-round animal grazing (especially small ruminants)	Technologies will be developed for the efficient use of deserts and semidesert pastures of Uzbekistan.	This activity is a synergetic approach between ADB and JICA components JICA project implements the research, such as policy briefs and documentation of best technologies ADB project support implementation	Kyoto University, in collaboration with Uzbek partners	<Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan>

5.	Learning and documentation of best practices on selection, conservation, restoration, and sustainable use of pastures in different countries, specialized in Karakul sheep breeding (e.g., Central Asian countries, Portugal, Namibia, and other African countries), in order to adapt to the arid conditions of Uzbekistan.	1) Sending two researchers from the Karakul Sheep Breeding and Desert Ecology Scientific Research Institute, specializing in Karakul sheep breeding and pasture science, for third-country training. 2) Formulating proposals for applying foreign advanced practices in Uzbekistan.	The breeding and conservation practices of Karakul sheep, along with the sustainable use of pastures in other countries, will be studied, and their advanced techniques will be introduced and adopted for the drylands of Uzbekistan.	JICA project only	(Supported by the consultants)	<Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan>
6.	Formulating scientifically-based recommendations and a practical manual (guideline, toolkit) to address the causes and factors of pasture degradation and measures for their restoration.	1) Investigating global practices in sustainable pasture management. 2) Analyzing advanced sustainable pasture management techniques from around the world that are compatible with the soil and climate conditions of Uzbekistan. 3) Developing recommendations and a guideline for implementing these advanced practices in regions of Uzbekistan where Karakul sheep breeding is well-established.	Recommendations will be formulated for adopting advanced sustainable pasture restoration and management systems by considering the global best practices on Karakul sheep breeding.	JICA project only	Kyoto University and Samarkand State University	<Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan>
7.	Promotion and outscaling of best technologies for the establishment of high-yielding pasture agrophytocenoses in the Kashkadarya and Samarkand regions.	1) Assessing the condition of pastures in the Kashkadarya and Samarkand regions. 2) Identifying areas experiencing feed shortages. 3) Implementing technologies to establish multi-component, high-yielding pasture agrophytocenoses designed for autumn, winter, and year-round use.	The region will be enabled to provide livestock with pasture feed throughout the year; technologies and approaches for winter concentrated feedstuffs development will be promoted and adopted with the participatory involvement of local agropastoral communities	JICA project implements the research, while the ADB project supports implementation ADB supports 1) and 2).	Kyoto University and Samarkand State University	<Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan>

8.	Provide an equipped field expedition car for soil, plants, and animal samples collection	1) Coordinating and providing services for expeditions to desert-pasture regions.	Monitoring the extensive desert pasture areas, collecting seeds, identifying biodiversity, and enhancing the quality of herbarium collections will be conducted.	JICA can NOT include this component due to the procurement issue (The joint research between Japan and Uzbekistan is likely to become one component, and within that, procuring cars will be difficult)	–	<Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan>
9.	Setting up a seed production system of arid and semiarid rangelands, fodder plants, and a seed quality control laboratory.	1) Assessing seed quality. 2) Evaluating the seed biology and seed	It will create opportunities for seed certification, improving seed germination, and seed storage techniques to enhance quality and productivity	ADB project only	–	<Ilg'or versiyada oshkor qilinmagan>